

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

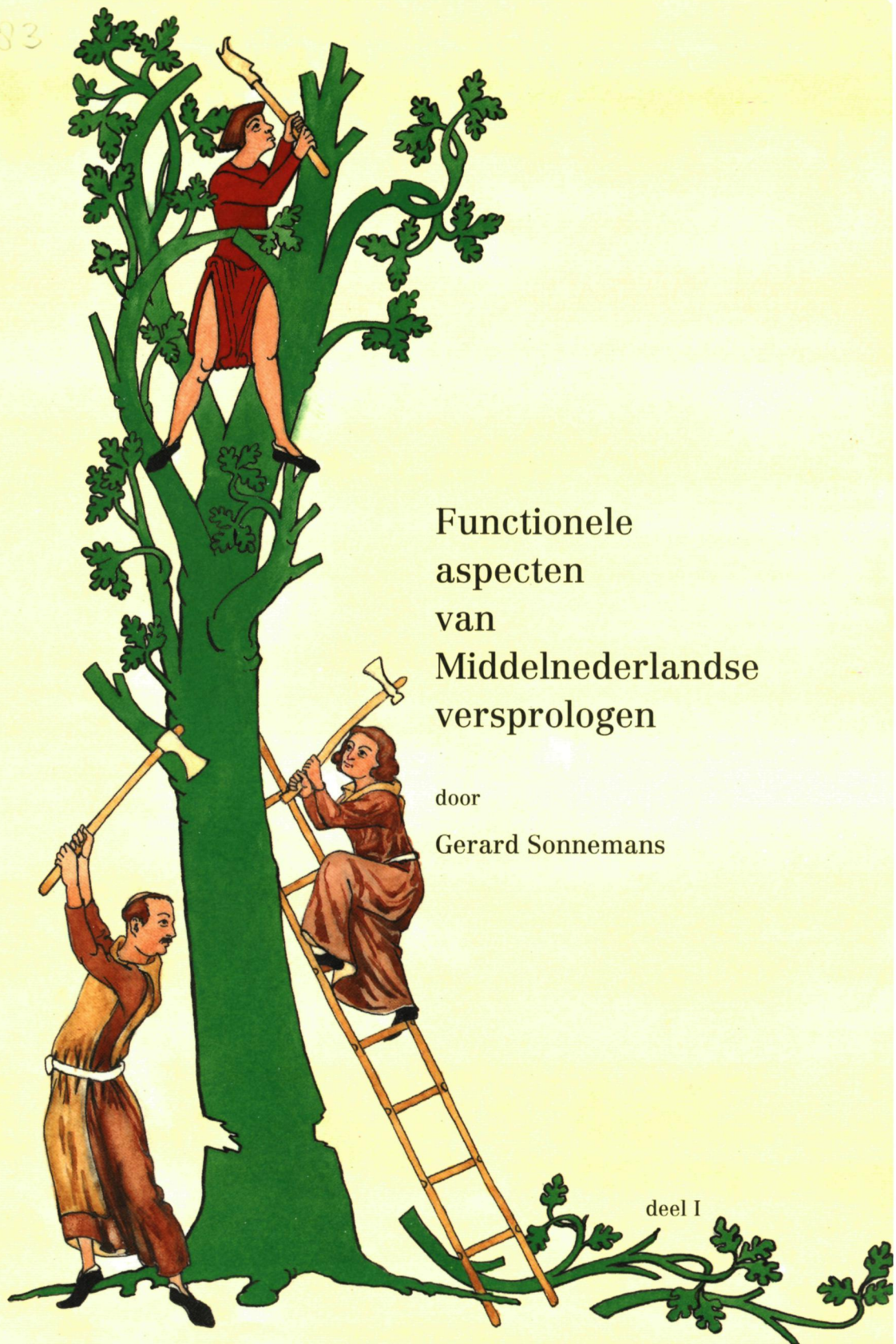
The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/146030>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

5083

Functionele
aspecten
van
Middel nederlandse
versprogen

door

Gerard Sonnemans

deel I

FUNCTIONELE ASPECTEN
VAN
MIDDELNEDERLANDSE VERSPROLOGEN

deel I, studie

Dit onderzoek werd gesteund door de Stichting Literatuurwetenschap (SL) die wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Omslag (vrij naar enkele middeleeuwse miniaturen): F. Sonnemans, Venlo.

Functionele aspecten van Middelnederlandse versprologen

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Letteren

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor

aan de Katholieke Universiteit Nijmegen,

volgens besluit van het College van Decanen

in het openbaar te verdedigen op

woensdag 27 september 1995, des namiddags te 3.30 uur precies

door

Gerardus Henricus Petronella Sonnemans

geboren op 2 september 1959 te Eygelshoven

G. Sonnemans, Boxmeer

1995

Promotor: Prof. Dr. P.J. Buijnsters
Co-promotor: Dr. P.W.M. Wackers

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Sonnemans, Gerardus Henricus Petronella

Functionele aspecten van Middelnederlandse versprologen/
Gerardus Henricus Petronella Sonnemans. – [S.l. : s.n.]
Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen. – Met
lit. opg., reg. – Met samenvatting in het Engels.
ISBN 90-9008474-6
Trefw.: prologen / Middelnederlandse letterkunde.

Inhoud

Ceci n'est pas un prologue	5
STANDPUNTBEPALING	13
1 Het fenomeen proloog	15
1.1 De proloog als literaire entiteit	16
1.1.1 De scheiding tussen proloog en narratio	17
1.1.2 Inhoudstafels, subprologen en epilogen	22
1.1.3 Slotopmerkingen	27
1.2 Op zoek naar de theorie achter de proloog	30
1.2.1 Is er invloed van contemporaine literatuur-reflectie?	32
1.2.2 Is de contemporaine reflectie op teksten bruikbaar als analysemodel?	37
1.3 Slotbeschouwing en vooruitblik	46
2 De intertekstuele poëtica van de proloog	51
2.1 Intertekstualiteit	53
2.2 Intertekstualiteit in prologen	56
2.3 Het proloogregister	61
2.4 Slot	67
RUBRIEKEN	71
3 Het prolooggebed	75
3.1 Afbakening	75
3.2 Algemene aspecten	78
3.3 Categorieën	87
3.3.1 Dankgebeden	89
3.3.2 Lofgebeden	90
3.3.3 Inspiratiebeden	91
3.3.4 Voorspraakbeden	96
3.3.5 Persoonlijke beden	99
3.4 Functies	101
4 Autobiografie	107
4.1 Afbakening	108
4.2 Algemene aspecten	109
4.3 Categorieën	114

4.3.1	Biografische gegevens	115
4.3.2	Ontboezemingen over het leven van de auteur	120
4.3.3	Feiten over het oeuvre van de auteur	121
4.3.4	Persoonlijke ontboezemingen over het werk van de auteur	122
4.4	Functies	128
5	Het publiek	135
5.1	Afbakening	135
5.2	Algemene aspecten	137
5.3	Categorieën	139
5.3.1	Algemeen publiek	140
5.3.2	Diets publiek	140
5.3.3	Specifieke personen	144
5.3.4	Abstract publiek	151
5.3.5	Gewenste receptiehouding	155
5.3.6	Receptieaanwijzingen	159
5.3.7	Aandachtsformules	162
5.4	Functies	164
6	Algemene literatuuropvattingen	171
6.1	Afbakening	171
6.2	Algemene aspecten	172
6.3	Categorieën	172
6.3.1	Polemiek met andere teksten	172
6.3.2	Specifieke literatuuropvattingen	180
6.3.3	Het dichterschap	183
6.4	Functies	186
7	Inspiratiebronnen	191
7.1	Afbakening	191
7.2	Algemene aspecten	193
7.3	Categorieën	194
7.3.1	Concrete bronnen	194
7.3.2	Ooggetuigenverslagen	200
7.3.3	Innerlijke inspiratie	202
7.3.4	Inspiratie door natuurervaringen	205
7.4	Functies	206

8 Inhoudelijke introductie van de narratio	209
8.1 Afbakening	210
8.2 Algemene aspecten	212
8.3 Categorieën	213
8.3.1 Oppervlaktestructuur	214
8.3.2 Expositie	220
8.3.3 Forma tractandi	222
8.3.4 Titels	223
8.3.5 Genreaanduidingen	225
8.3.6 Dieptestructuur	228
8.4 Functies	233
9 Het nut	235
9.1 Afbakening	235
9.2 Algemene aspecten	238
9.3 Categorieën	239
9.3.1 Het vermaak	240
9.3.2 Niet-gespecificeerde lering	242
9.3.3 Technisch-pragmatische lering	244
9.3.4 Profane lering	246
9.3.5 Geestelijke lering	253
9.4 Functies	258
10 Balans en perspectief	261
10.1 Balans	261
10.2 Perspectief	266
Summary	283
Bibliografie	288
Index	298

Ceci n'est pas un prologue

Als ik op deze plaats mijn dank zou uitspreken voor al de hulp die ik gehad heb tijdens het werken aan mijn proefschrift (gedacht zou kunnen worden aan onder anderen mijn inspirerende leermeester Paul Wackers; aan mijn promotor Piet Buijnsters, die mij alle ruimte gaf om mijzelf wetenschappelijk te ontplooiën; aan Frank Willaert, Johan Winkelman en Geert Claassens, die mijn manuscript-in-wording van stimulerend commentaar hebben voorzien; aan mijn Nijmeegse collega's, die een aangename amicale en wetenschappelijke ambiance 'op de zaak' verzorgden; of aan Hella, Martijn en Arthur, die mij geleerd hebben hoe relatief het belang van een wetenschappelijke carrière is), dan zou ik daarmee 'de regels' van de Middelnederlandse versproloog overtreden. Als een Middelnederlandse auteur al dank voor geboden hulp bij zijn dichterlijke arbeid uitsprak, dan deed hij dat niet in zijn proloog, maar helemaal aan het eind van zijn tekst, in zijn epiloog. Maar, u heeft het ongetwijfeld al begrepen:

ceci n'est pas un prologue.

Dat wil niet zeggen dat er tussen dit inleidende hoofdstuk en de Middelnederlandse versproloog geen overeenkomsten bestaan, maar de verschillen zijn minstens even significant. Er is in de loop van de afgelopen eeuwen zoveel veranderd in de wereld van de geschreven tekst, dat de wijze waarop de feitelijke tekst nu geïntroduceerd wordt, op een aantal essentiële aspecten niet meer vergelijkbaar is met een middeleeuwse proloog.

Omdat ik in mijn onderzoek geen vergelijking tussen de inleiding op een twintigste-eeuws boek en de middeleeuwse proloog heb willen trekken, wil ik hier volstaan met één voorbeeld. Een moderne inleiding van een boek¹ is een terugblik van de auteur op zijn arbeidsproces, waarin hij de uitgangspunten en de opbouw van zijn eindprodukt uiteenzet, opdat zijn publiek geprepareerd wordt om dat produkt met succes te recipiëren. Middeleeuwse auteurs hielden zich zelden aan deze op het eerste gezicht toch heel logische werkwijze. Zij schreven hun tekst in een lineair produktieproces, dat wil zeggen beginnend met de proloog en eindigend met het slot. Voor die veronderstelling zijn tal van argumenten aan te voeren, zoals het gebruik van inspiratiebedes, waarin om goddelijke bijstand bij het dichten gevraagd wordt en een hele reeks van onvoltooide teksten waar wél

1. Daarbij zij aangetekend dat tegenwoordig vrijwel uitsluitend boeken met een discursief onderwerp worden voorzien van een inleiding, terwijl er wat dat betreft in de middeleeuwen geen onderscheid gemaakt werd tussen discursieve en narratieve teksten. Ook dat mag beschouwd worden als een verandering in de traditie van het introduceren van teksten.

een proloog aan voorafgaat.²

Sinds jaar en dag staan prologen bekend als belangrijke bronnen voor literair-historisch onderzoek. De middeleeuwse literatuur, met name die in de volkstaal, kent immers geen ruime traditie van reflectie op literatuur of van literaire kritiek. Om dicht bij huis, bij de Middelnederlandse letterkunde, te blijven, daar verwijzen onderzoekers naar Boendales hoofdstuk over "Hoe dichters dichten sullen",³ Maerlants kapittel met de titel "Tscelden jegen die borderers",⁴ de sproke "Deen gheselle calengiert den anderen die wandelinghe",⁵ of naar prologen. Een groot deel van onze kennis van de Middelnederlandse letterkunde is ontleend aan dit soort bronnen. In veel opzichten zijn prologen daarbij interessanter dan de andere poëtische bronnen. Niet alleen de literaire opvattingen die de auteurs er op nahielden, maar ook het auteurschap, de datering, de lokalisering en het maecenaat worden vaak juist op die plaats aan ons meegedeeld. Maar wat belangrijker is, een proloog verschaft specifieke informatie over de tekst die volgen gaat, en soms ook nog over andere teksten. Prologen zijn op grond van al deze informatie veelvuldig betrokken in het onderzoek van zowel afzonderlijke teksten als van meer thematische kwesties, zoals feit en fictie in de literatuur of de algemene maecenaatsproblematiek.⁶

De Middelnederlandse proloog als een literair verschijnsel *in se* is tot dusver echter nog niet nader onderzocht. Een dergelijk onderzoek kan bijdragen aan een verdiept inzicht in de Middelnederlandse literatuur als geheel, maar ook de interpretatie van afzonderlijke teksten kan baat hebben bij een grotere kennis van het fenomeen proloog.

Ik heb mij daarom tot taak gesteld 'de' Middelnederlandse proloog te onderzoeken. Dat is een doelstelling die echter direct nuancering behoeft. Er zijn zoveel Middelnederlandse prologen, die bovendien samen een enorme schat aan poëtische gegevens bevatten, dat het onmogelijk zou zijn al dit materiaal in een alomvattende studie te ontsluiten. Ik heb mij moeten beperken tot een specifieke vraagstelling, die een aantal andere interessante benaderingen uitsluit. Een exempel uit een van de onderzochte prologen verwoordt een vergelijkbare beperking van onderwerp als waar ik mij toe gedwongen zag. Het exempel staat in de *Spie-*

2. Het gaat daarbij niet om teksten waarvan het slot in de loop van de tekstoverlevering verloren is gegaan, maar om teksten die nooit door hun oorspronkelijke auteur voltooid zijn. Een mooi voorbeeld is de *Rinclus*. De proloog is evident geschreven door de oorspronkelijke auteur, Gielijs van Molhem. Hij heeft zijn tekst echter niet voltooid, zoals blijkt uit de opmerking van een zekere Heinric (vs. 1155-1166), die de tekst van een slot voorzien heeft. Ik hoop deze problematiek binnenkort in een afzonderlijke publikatie nader uit te kunnen werken.

3. *Der leken spiegel*, boek III, kap. 15 (uitgegeven in De Vries, 1844-1850).

4. *Spiegel historiel*, IVe partie, boek I, kap. 29 (uitgegeven in De Vries en Verwijs, 1863-1879).

5. Uitgegeven in Van Dijk e.a., 1992.

6. Vgl. voor dat laatste resp. Lie, 1994 en Van Oostrom, 1992a.

ghel der menscheliker behoudenesse, een tekst die voor een eenvoudig publiek een aantal passages uit de bijbel op verschillende niveaus uitlegt. Vanwege de enorme omvang en *impact* van de bijbel, alsmede vanwege het relatief lage ontwikkelingsniveau van het beoogde publiek, was de auteur genooddaakt om een gepaste selectie uit de bijbel te maken. Hij verantwoordt deze procedure met het exemplen van de eikeboom:

Er stond eens midden in een abdij een enorme eikeboom, die eigenlijk meer in weg stond dan dat men er profijt van had. Op een dag besloten de monniken dan ook dat het het beste was als zij hem zouden omhakken. Zo gezegd, zo gedaan. De boom werd omgehakt en de wortels werden gerooid. Vervolgens nam iedereen wat hem in zijn ambt van pas kwam.

De meester van de smidse kwam en nam de stam van de boom om er op te kunnen smeden. De leerlooier verzamelde al de schors, die hij wilde vermalen om er het leer mee in te vetten. De varkenshoeder nam alle eikels mee om te voeren aan zijn varkens. De meester van de timmerlieden nam van de eik een dikke tak om er een balk van te maken, die hij kon gebruiken waar hij hem het beste uitkwam. Ook de visser kwam naar de boom en nam het jonge groen dat tegen de bomen opgroeit, om er zijn schepen mee te verstevigen, zodat ze niet zouden lekken of breken. De meester van de molens kwam en nam de wortels mee, waarmee hij de molens wilde verstevigen. En degene die pleegde te bakken kwam en verzamelde de takken. Hij brak van ze van onder en van boven, om er de oven mee heet te stoken. De koster kwam ook ter stede en verzamelde de groene bladeren, waar hij een mooie bestemming voor vond, want hij versierde er de heiligenbeelden mee. De schrijver kwam en nam alle galappeltjes van de eikeboom, die hij kookte en dusdanig bewerkte, dat het inkt werd, waarmee hij kon schrijven. De keldermeester kwam ook en nam het dwarshout. Daarvan liet hij vaten maken en een deel van het hout legde hij onder zijn vaten. En ten slotte kwam er een van de koks, die al het hout en al de stokken die hij nog kon vinden, bijeenschraapte en naar de keuken bracht. Hij zaagde het aan stukken en legde het in het vuur.

Op deze zelfde manier zal ik mijn verhalen vertellen, zoals ik verder uitleggen zal.

(*Spiegel der menscheliker behoudenesse*, vs. 153–218)

Het ambt van de monnik bepaalt welk deel van de boom hij meeneemt en wat hij daar vervolgens mee doet. Vervang het ambt van de monnik door de onder-

zoeksvraag; zijn deel van de boom door het deel van het totale corpus aan Middelnederlandse prologen waarmee die onderzoeksvraag beantwoord kan worden; en de toepassing van de monnik door de benaderingswijze van de onderzoeker, en de basis is gelegd voor een verantwoording van de opzet van mijn onderzoek. Ik zal achtereenvolgens mijn onderzoeksvraag, de beperkingen van het onderzoeksobject en de benaderingswijze bespreken.

Ik wil in deze studie de essentie van het fenomeen proloog onderzoeken. De nadruk ligt daarom meer op abstracte, proloog-generische aspecten dan op individuele prologen, al kan het eerste uitsluitend via het tweede blootgelegd worden. Meer specifiek wil ik de functie van de proloog volgens de intentie van de auteur onderzoeken, omdat de essentie van het fenomeen proloog gelegen is in deze functionaliteit. In de bespreking van mijn benaderingswijze zal ik de begrippen functionaliteit en auteursintentie nader toelichten.

Omdat de aard van het onderzoeksmateriaal in hoge mate bepalend is voor de mogelijke uitkomsten, was de bepaling van mijn onderzoekscorpus een belangrijke kwestie. Omdat ik het algemeen-generische karakter van prologen wil exploreren, heb ik gestreefd naar een zo breed mogelijk corpus teksten. Al snel was duidelijk dat het onmogelijk was alle Middelnederlandse prologen in mijn onderzoek te betrekken. Dat zijn er namelijk vele honderden. Van meet af aan stond voor mij vast dat de selectiecriteria zo min mogelijk inhoudelijke componenten mochten bevatten, omdat daarmee het gevaar zou bestaan dat de uitkomsten van het onderzoek beïnvloed zouden worden door genre-typische kenmerken. Uiteindelijk is gekozen voor een corpus van prologen die aan de volgende criteria voldoen: berijmde prologen bij teksten die minimaal 250 regels lang zijn; uitgesloten zijn prologen bij lyrische en dramatische teksten. Dat heeft geleid tot een onderzoekscorpus van 126 prologen, die in het tweede deel van mijn studie als bijlage uitgegeven worden. Aan die uitgave gaat een uitgebreidere verantwoording van de samenstelling van het corpus vooraf. De teksten worden zoveel mogelijk integraal overgenomen uit bestaande edities, dat wil zeggen inclusief eventuele interpunctie en emendaties, maar zonder annotatie. Citaten in de lopende tekst van dit boek volgen ook letterlijk de gebruikte edities.⁷ Ik beseft dat dat een onbevredigend amalgaam oplevert van tekstfragmenten uit edities met verschillende uitgangspunten en van verschillende kwaliteit, maar gegeven de omstandigheden bleek dit de meest haalbare oplossing.

Een gedetailleerde beschrijving van mijn benaderingswijze volgt in hoofdstuk 2,

7. Ik vraag hier op voorhand begrip voor de vele citaten in dit boek die midden in een syntactische eenheid afbreken. Ik heb ernaar gestreefd om bij het citeren zoveel mogelijk uit te gaan van de behoefte van het betoog ter plekke.

waarin de cruciale begrippen voor mijn onderzoek, zoals 'paratekst', 'intertekstualiteit', 'proloogregister' en 'gedachteneenheid' besproken zullen worden. Hier wil ik volstaan met de introductie van de belangrijkste uitgangspunten waarop mijn onderzoek gebaseerd is en een kort overzicht van de inhoud van dit boek.

Het centrale object in mijn onderzoek is 'de proloog'. Het is een van die begrippen die een voor zich sprekende betekenis lijken te hebben, maar die, als het op een meer dan oppervlakkige definitie aankomt, ongrijpbaar zijn. Mijn eerste en laatste hoofdstuk proberen dit begrip van het nodige reliëf te voorzien. Daarom wil ik er hier niet meer over kwijt dan dat de proloog als inleiding op de tekst een *status aparte* binnen de tekst heeft, maar er wel degelijk integraal deel van uitmaakt. De pendant van de proloog is het tekstgedeelte dat door de proloog geïntroduceerd wordt. Ik geef er de voorkeur aan om dat tekstgedeelte aan te duiden met het begrip 'narratio', waaronder ik meer versta dan 'het verhaal', het Nederlandse equivalent van dit Latijnse begrip. Ik constateer in discursieve Middelnederlandse teksten een vergelijkbaar auctorieel *point of view* als in narratieve teksten. In elke tekst kan de auteur naar believen zijn stem laten horen; is hij als verteller aanwezig.⁸ Eenmaal ontdaan van deze resonantie, blijkt 'narratio' een uitstekend begrip om de proloog (en de epiloog, dat andere aparte tekstgedeelte) van de rest van de tekst te onderscheiden, zonder voortdurend te hoeven vervallen in omslachtige omschrijvingen als "de rest van de tekst".

De functionaliteit van de proloog zal in mijn onderzoek centraal staan. Ik beperk me dus niet tot een strikt formele of inhoudelijke analyse van 'de proloog', maar probeer in het verlengde daarvan te ontdekken welke doelen een proloog had. Meer concreet gaat het mij om het door de auteur beoogde effect van de proloog en niet om het feitelijke effect op het publiek. Dat laatste is doorgaans niet meer te meten. Het eerste is echter onder enig voorbehoud wel te achterhalen. Dat voorbehoud betreft de interpretatieve taak van de onderzoeker: hij zal de oorspronkelijke auteursintentie moeten reconstrueren. Dat zal niet altijd een probleem zijn, omdat de Middelnederlandse auteurs regelmatig hun intenties expliciteren. Meestal echter maken zij gebruik van strategieën waarmee zij hun precieze doelstellingen verhullen.

Ik heb voor deze optiek gekozen, omdat het mijns inziens evident is dat de Middelnederlandse auteurs zich bewust waren van de mogelijkheden die het medium 'proloog' biedt waar het gaat om het bespelen van het publiek. Prologen sturen de receptie van de narratio in de door de auteur gewenste richting. Uiteraard dient niet alleen onderzocht te worden hóe dat precies vormgegeven wordt, maar er zal ook kritisch gekeken moeten worden of er niet ook andere soorten

8. Dat gebeurt overigens niet uitsluitend in de derde persoon enkelvoud. In enkele teksten treedt de auteur op als interne focalisator (vgl. Bal, 1980, p. 111). Dat betreft de narratieve teksten waarin een auteur een van zijn dromen navertelt, zoals o.a. de *Rose* en *Const, cracht, wille sonder daet*.

functies in prologen onderscheiden kunnen worden. De analyse van de receptie-sturende functionaliteit van de Middelnederlandse versproloog blijft echter mijn voornaamste object van onderzoek.

Deze uitgangspunten hebben geleid tot de volgende opbouw van deze studie. Mijn eerste hoofdstuk benadert het fenomeen 'proloog' vanuit twee verschillende optieken. In de eerste plaats wordt de vraag gesteld of het wel verantwoord is de proloog als een afzonderlijke literaire entiteit te bestuderen. Dat is in zekere zin een retorische vraag, maar door er serieus op in te gaan komen enkele essentiële facetten boven water, die voor een goed begrip van 'de' proloog onontbeerlijk zijn. Het tweede deel van het eerste hoofdstuk legt een deficit van het oudere, voornamelijk germanistische proloogonderzoek bloot. Tot dusver is er gezocht naar de theorie achter de proloog op grond van middeleeuwse poëtologische uitspraken. Mijn conclusie is dat deze optiek onbruikbaar is om de ware aard van 'de proloog' te doorgronden. Daarom is mijn eigen onderzoek anders ingericht dan het bestaande onderzoek. Ik heb daarbij geprobeerd om een zo coherent mogelijke benadering van de onderzochte prologen te hanteren. Uiteindelijk bleek een vergelijking van afgeronde inhoudelijke gedachteneenheden de meest vruchtbare aanpak te zijn. Het tweede hoofdstuk doet verslag van de overwegingen die tot dit uitgangspunt geleid hebben. De intertekstualiteit die de ene proloog met de andere verbindt, speelt daarbij een centrale rol. Omdat ik in het eerste hoofdstuk afgeef op het gebrek aan theoretische fundering van het oudere proloogonderzoek, voel ik mij verplicht mijn eigen uitgangspunten uitgebreid te verantwoorden. Het literair-wetenschappelijke kader van de intertekstualiteit dient daarbij als basis.

In de volgende hoofdstukken worden de verschillende soorten gedachteneenheden gerubriceerd en onderzocht op hun verschijningsvormen en hun functies. Respectievelijk komen daarbij aan de orde het prolooggebed, de autobiografische passages, passages waarin het geïntendeerde publiek ter sprake komt, literaire kritiek en de algemene reflectie op literatuur, de inspiratiebronnen die in de prologen besproken worden, de inhoudelijke introductie van de narratio, en het nut van de tekst. Registers op alle categorieën gedachteneenheden zijn opgenomen in het tweede deel van deze studie. Het slothoofdstuk maakt de balans op van mijn totale onderzoek en bespreekt het toekomstperspectief van het proloogonderzoek.

Voor alle duidelijkheid wil ik benadrukken dat deze benaderingswijze tal van andere onderzoeksmogelijkheden negeert. Het gaat dan met name om vraagstellingen die verder reiken dan de proloog lang is. Zo heb ik mij verre gehouden van vragen naar de concrete relatie tussen de proloog en de tekst die er op volgt. Ook heb ik geen onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om op grond van de inhoud van prologen uitspraken te doen over de historische situering van de auteur en zijn primaire publiek, of de literatuuropvattingen van de Middelnederlandse auteurs,

zoals Haug, 1985 dat op magistrale wijze voor de Middelhoogduitse literatuur gedaan heeft.

Ik besef dat ik met mijn doelstellingen een aanzienlijk deel van de 'gevelde eikeboom' (lees: het proloogonderzoek) opeis. Er blijft echter nog meer dan voldoende werk liggen, waarvan ik hoop dat mijn 'medebroeders' en '-zusters' uit het vak hun deel zullen nemen. Als zij daartoe ook maar enigszins geïnspireerd worden door deze vrucht van mijn inspanningen,

... zo dunct my

Dat mijn pijn bestaet sy,

35 Ende den tijt die icker toe doe.

(de *tweede proloog van de Brabantse yeesten*)

STANDPUNTBEPALING

Het fenomeen proloog

Prologen worden gekoesterd als poëtologische goudmijnen. Onderzoekers gebruiken ze te kust en te keur om hun zeer diverse onderzoeksvragen met contemporaine gegevens te beantwoorden. De vraag wat een proloog nu in wezen was, is echter nog nooit *in extenso* gesteld, ook niet door onderzoekers die de proloog als direct onderzoeksobject bestuderen. Hoewel er reeds veel onderzoek naar prologen is verricht, bleef dat eigenlijk beperkt tot slechts enkele vraagstellingen. Veel is er geschreven over de structuur en de origine van de proloog, met name over de mogelijke wortels ervan in de klassieke retorica. Verreweg de belangrijkste publikatie op dit terrein is Brinkmann, 1966, een artikel dat het proloogonderzoek een enorme impuls heeft gegeven, maar tevens een bijna verlamdende werking gehad heeft op de vraag naar de essentie van de proloog. Brinkmanns beschouwingen over de oorsprong en de opbouw van de proloog hebben immers een trend gezet, die pas in de afgelopen jaren principieel ter discussie gesteld is.¹ Ik zal in paragraaf 1.2 nader ingaan op deze discussie.

Het ligt inderdaad voor de hand om de oorsprong en de structuur van de proloog te onderzoeken, maar ook bijvoorbeeld de relatie met andere tekstonderdelen, het soort informatie dat in prologen aangeboden wordt en de door de auteurs geïntendeerde functies van prologen verdienen de aandacht. Zonder dat ik de pretentie heb het fenomeen proloog van een volledige en definitieve beschrijving te voorzien, wil ik de mijns inziens meest essentiële aspecten ervan in deze studie aan de orde stellen. In dit preliminaire hoofdstuk wordt de grondslag gelegd voor de wijze waarop ik de onderzochte prologen in de rest van mijn studie benader. Die grondlegging geschiedt in twee stappen.

In de eerste paragraaf wordt de vraag gesteld of het wel verantwoord is om de proloog als een literaire entiteit te onderzoeken. Maakte de proloog deel uit van het middeleeuwse literatuurconcept? Het bijna vanzelfsprekend bevestigende antwoord op deze vraag (middeleeuwse auteurs en kopiïsten gebruiken het begrip

1. Brinkmann concludeert op grond van enkele Latijnse bronnen dat prologen een functionele tweeledige structuur hebben: het eerste deel zou algemene informatie over onder andere de auteur en de ontstaansachtergrond van de tekst verschaffen en het tweede deel zou de inhoud van de tekst bespreken. De eerste voorzichtige principiële kritiek op Brinkmann stamt reeds uit 1971 (Finster, 1971, p. 81). In 1978 komt Jaffe, kennelijk niet op de hoogte van Finster, 1971, met vergelijkbare bevindingen. Schultz, 1984 en Sonnemans, 1989 rekenen vervolgens definitief af met de theorieën van Brinkmann. Andere studies die (vaak geïnspireerd door Brinkmann) streven naar een algemene karakterisering van de proloog zijn o.a. Kobbe, 1969, Flügel, 1969, Jaeger, 1970, Wilkerson, 1974 en De Ley, 1976, maar dat zijn studies die niet of slechts zeer beperkt de principiële vraag naar de essentie van de proloog stellen, en die zich bovendien meestal beperken tot de prologen van een specifiek genre in een bepaalde periode.

'proloog' regelmatig) ontslaat ons niet van de verplichting haar te stellen, te meer omdat daar de vraag aan gekoppeld kan worden hoe dat besef in de praktijk tot uitdrukking komt: kun je een proloog zowel formeel als inhoudelijk van de rest van de tekst onderscheiden; is er een relatie tussen proloog en inhoudstafel; hebben de (sub)prologen die vervolgdelens van een tekst introduceren een ander karakter dan de prologen die als algemene inleiding aan de complete tekst voorafgaan; en is de potentiële omvang van prologen beperkt?

In de tweede paragraaf worden verschillende vragen aan elkaar gekoppeld, omdat ze decennia lang gezamenlijk aan de orde gesteld werden bij de studie van prologen: wat is de oorsprong van het fenomeen proloog; ligt er een expliciete poëtica aan de prologen ten grondslag; is een proloog volgens een vast stramien gestructureerd? Deze vragen kunnen in het licht van de onderzoekstraditie nauwelijks meer afzonderlijk besproken worden. Zo'n geïntegreerde bespreking biedt bovendien de mogelijkheid om mijn standpunt ten opzichte van de bedoelde onderzoekstraditie uiteen te zetten.

Het is zeer de vraag of een literair fenomeen als 'de proloog' zich wel laat vangen in een definitie of omschrijving. Er zullen altijd aspecten over het hoofd gezien worden, waardoor de inzichten bijgesteld moeten worden. Het is het lot van de literatuurhistoricus dat hij verbeten probeert grip te krijgen op verschijnselen, waarvan hij bij voorbaat weet dat een volledige houdgreep een illusie is. Het is in dit besef dat ik in deze studie op zoek ga naar de antwoorden op de bovenstaande vragen. Sommige aspecten krijgen daarbij minder aandacht dan andere, omdat ze reeds in enkele voorstudies onderzocht zijn.

1.1 De proloog als literaire entiteit

Tot dusver is de vraag of er sprake is van een contemporair middeleeuws besef van de proloog als een literaire entiteit vrijwel nooit principieel gesteld.² Dat heeft ongetwijfeld te maken met het gegeven dat er zowel in de op literatuur reflecterende teksten³ als in prologen zelf regelmatig expliciet melding gemaakt wordt van het bestaan van prologen. In de Middelnederlandse teksten gebeurt dat in verschillende bewoordingen, al dan niet rechtstreeks teruggrijpend op Latijnse equivalenten:

21 Men sal ooc voren versinnen
Hoemen dat dicht zal beghinnen,

2. Een uitzondering is Kobbe, 1969 (m.n. p. 409–413), die evenwel slechts globaal op deze vraag ingaat.

3. I.c. de meeste Latijnse *artes poeticae* (vgl. hiervoor o.a. Faral, 1924) en de enig bekende Middelnederlandse *ars poetica*, die van Jan van Boendale (in *Der leken spieghel*, boek III, kap. 15).

- Middelen ende daertoe enden,
Ende uter materien niet wenden.
- 25 Dat *prohemium*⁴ int beghin
Sal verstandenisse hebben in
Van datter volghet na.
(*Der leken spieghel*, boek III, kap. 15)
- 55 Dit so heet ene *prologe*,
Daer ic u eens deels in toge
Die materie die hier na
Volghet also ict verstaet.
(*Van den derden Eduwaert*)

Die *prologus* dat is die *voeredene* van dit boexken
(opschrift boven *Ons heren passie*)

Deze voorbeelden zijn geselecteerd uit een grotere voorraad, omdat ze alledrie expliciet inzicht geven in de functie van de proloog:⁵ een proloog is een inleiding op de materie die volgt in de narratio. Deze basisdefinitie zal in het geheel van deze studie centraal blijven staan. Uiteraard biedt de informatie die wij in prologen aantreffen, juist vanwege de vaak reflecterende inhoud ervan, voldoende mogelijkheden om talloze andere onderzoeksvragen (op het terrein van onder andere de functie, de receptie en de produktie van literatuur in het algemeen) aan het materiaal te stellen. Het gaat er mij echter om de functie van *de proloog als proloog* nader te onderzoeken, en in dat kader is het geboden om excursies buiten die inperking zoveel mogelijk te vermijden. Een dergelijke inperking is ook noodzakelijk, omdat de functie van de proloog als proloog een toch al schier onoverzichtelijke reeks onderzoeksvragen oproept.

1.1.1 De scheiding tussen proloog en narratio

Het is onvoldoende als het besef van een proloog als een apart literair verschijnsel binnen een tekst uitsluitend in het gebruik van een bijpassende terminologie tot uitdrukking komt. Daar moet namelijk ook een daadwerkelijke, in het oog springende afbakening tussen proloog en narratio in de praktijk mee verbonden kunnen worden.⁶ Wanneer immers proloog en narratio niet formeel en inhoudelijk

4. Cursiveringen in Middelnederlandse citaten zijn altijd van mijn hand, tenzij anders vermeld wordt.

5. De formuleringen in deze citaten zijn te algemeen om een functioneel onderscheid tussen de verschillende gehanteerde termen te kunnen ontdekken. Het citaat uit *Van den derden Eduwaert* wordt in het slothoofdstuk uitgebreid besproken.

6. Deze problematiek heb ik reeds uitgebreid aan de orde gesteld in Sonnemans, 1990. Hier volgt een verkorte weergave van de uitkomsten van dit artikel.

van elkaar te scheiden zijn, zou het eigen karakter van de proloog ter discussie komen te staan. Wat het inhoudelijke onderscheid tussen proloog en narratio betreft, vallen in de regel direct de verschillen op. Een proloog bevat in principe achtergrondinformatie over de narratio, de dichter, zijn publiek, et cetera. Dergelijke achtergrondinformatie is verder slechts bij hoge uitzondering te vinden in een excursie in de narratio van een tekst.⁷ De informatie over de tekst in de proloog wijkt ook sterk af van wat er in de feitelijke tekst aan de orde komt. Het duidelijkst is dat bij informatie over de bron van de tekst, de relatie van de tekst met andere teksten, en het nut van de tekst. Maar ook waar op de concrete inhoud wordt ingegaan, is de exordiale informatie meestal te onderscheiden van de narratio, omdat het een sterk geserreerde vooruitwijzing betreft. Toch treden er op dit punt enkele complicaties op, die een formele afbakening van proloog en narratio soms problematisch maken. Alvorens deze probleemgevallen te bespreken, zal ik eerst een overzicht geven van de formele en de inhoudelijke signalen die de overgang van de proloog naar de narratio markeren.⁸

Het meest duidelijk, maar tegelijkertijd het minst frequent, gebeurt dat door een expliciete afronding van prologen, zoals in de *Sidrac*: "Hier met latic dese prologhe" (vs. 190).⁹ Vaker komt een expliciete aankondiging van de narratio voor. Daarvoor worden twee standaard-formuleringen gebruikt, de *audite*-formule ("nu hoort . . .") en de "ik begin"-formule, regelmatig zelfs in een combinatie van beide: "Nu so hoert hier mijn beghin".¹⁰

In een groot aantal prologen wordt de overgang naar de narratio niet expliciet verwoord, maar is het toch helder waar de proloog eindigt en de narratio begint. Een aantal formele signalen kunnen de lezer van een handschrift helpen de verschillende delen van een tekst te onderscheiden.¹¹ Heel duidelijk zijn bijvoorbeeld hoofdstuktitels in rubriek, inhoudstafels die de proloog van de narratio scheiden¹²

7. Te denken valt aan Maerlants hoofdstuk over "Tscelden jegen die borderers" (*Spiegel historiel*, IVe partie, boek 1, kap. 29) en de beroemde "Literaturschau" in Gottfried von Straßburgs *Tristan*. Het dient echter benadrukt te worden dat het hier gaat om uitzonderingen in een literaire traditie die weinig reflexief van aard is.

8. Vgl. voor het navolgende Sonnemans, 1990 (p. 237–254) en de categorie 'aandachtsformules' in hoofdstuk *Het publiek* (hieronder, p. 162).

9. Vgl. ook het *Boec vanden houte* (vs. 9–10), de *Corte coronike van Brabant* (vs. 33) en *Reinaerts historie* (vs. 40–41).

10. Het *Boec vander wraken*, vs. 34. Vgl. voor de *audite*-formules o.a. Maerlants *Vander drie-voudicheit* (vs. 13), *Gelaet- en karakterkunde* (vs. 8) en *O almoghende God Emanuel* (vs. 32). Vgl. voor "ik-begin"-formules o.a. de *Roman van Limborch* (vs. 29–30), *Van smeinscen lede* (vs. 25–26) en het *Ghebedt an de H. Maria* (vs. 63). Combinaties van beide formules zijn te vinden in o.a. *Vanden vos Reynaerde* (vs. 40), het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 154) en de *Melibeus* (vs. 64).

11. Vgl. hiervoor Sonnemans, 1992b. Deze formele signalen zijn mogelijk pas door latere kopiïsten aan de tekst toegevoegd, maar dat doet niets af aan het feit dat daarmee het contemporaine besef van het bestaan van prologen bevestigd wordt.

12. De inhoudstafels komen in paragraaf 1.1.2 nog aan de orde.

en illuminaties tussen proloog en narratio. Ook lombarden hebben een onmiskenbaar structurende functie.¹³ In een aantal handschriften wordt voor de overgang tussen proloog en narratio zelfs een grotere lombarde gebruikt dan elders in die handschriften.¹⁴ Maar lombarden worden tevens gehanteerd om verschillende delen binnen de proloog en de narratio te onderscheiden, terwijl soms de overgang tussen proloog en narratio niet door een lombarde is aangegeven. Daarmee is de waarde van de lombarde als signaal voor de overgang tussen proloog en narratio slechts relatief.

Er worden niet alleen visuele signalen gebruikt om de prolooggrens aan te duiden, maar ook signalen die in een auditieve receptie gefunctioneerd hebben.¹⁵ In strofische gedichten valt die grens bijvoorbeeld vrijwel altijd tussen twee strofen.¹⁶ Nog duidelijker voor het gehoor is het wanneer een versproloog overgaat in een proza-narratio,¹⁷ of wanneer een strofische proloog overgaat in een gepaard rijmende narratio.¹⁸ Ten slotte is er nog een formeel begrenzingssignaal dat niet direct in het oog springt, namelijk de (bijna) letterlijke herhaling van het openingsvers in het laatste vers van de proloog. Dat gebeurt in de *Walewein* en de *Floris ende Blancefloer*.

De meeste prologen zijn nauwkeurig afgebakend door middel van een of meer van deze expliciete en formele signalen. Er zijn echter ook veel teksten waarbij de overgang naar de narratio uitsluitend op inhoudelijke argumenten te bepalen is, namelijk op grond van een verschil in inhoud of abstractieniveau tussen de proloog en de narratio. In een aantal gevallen is daar overigens wel een lijn in te ontdekken.¹⁹ Veel prologen sluiten af met een prolooggebed, waardoor althans de indruk gewekt wordt dat het prolooggebed als nevenfunctie het begrenzen van de proloog had.²⁰ Dat lijkt bijvoorbeeld het geval in *Dit syn die x plaghen ende die x ghebode*:

95 Helpt, God, dat ic ghewinne

13. Vgl. Kuiper, 1980–1981.

14. Bijv. drie regels hoog i p v normaal twee regels hoog (o.a. in het Haagse *Rose*-handschrift, Den Haag, KB, KNAW XXIV) of twee regels hoog i p v normaal één regel hoog (in het handschrift van de *Bedidenisse vander missen*, Leiden, UB, Ltk 191).

15. Onder een auditieve receptie versta ik niet alleen een voordrachtssituatie, maar ook het hardop zelf lezen van een tekst, een receptiewijze die in de middeleeuwen niet ongewoon was (vgl. Pleij, 1987, p. 20–25).

16. Voorbeelden zijn o.a. *Vanden coninc Saladyen*, *Vander avontuer* en *Rinclus*. Er zijn echter ook drie uitzonderingen, waarbij de grens midden in een strofe valt, te weten *Om dat ic niet en can vulbringen*, *Dit is vander ghiericheit* en *Vanden sacramente van Aemsterdam*.

17. In de *Sidrac*.

18. In het *Ghebedt an de H. Maria* en in de *Cornicke van Brabant*.

19. Zie voor het onderstaande ook Sonnemans, 1990 (p. 245–248).

20. De structuur waarbij tussen de introductie van het thema en de narratio een inspiratiebede staat, lijkt gebaseerd op een traditie die teruggaat tot op Homerus en die in de middeleeuwen met name in de *accessus*-traditie een belangrijke rol speelde (vgl. o.a. Lutz, 1984 (p. 65) en zie ook het citaat uit de *Thebais-accessus*, hieronder op p. 38).

Te spreken met goeden sinne.

Dat er voor het vaststellen van de grens tussen proloog en narratio echter niet volledig op dit gegeven mag worden vertrouwd, blijkt enkele regels hoger in dezelfde tekst, waar een combinatie van een prolooggebed en een 'ik begin'-formule als het ware een valse start van de narratio aankondigen:

82 Met Gods hulpen beghin ic dan,
Dien alle dinghen sijn onderdaen.

De verzen 84–96 bevatten echter nog onmiskenbaar exordiale informatie, zodat het aangekondigde begin nog even uitgesteld wordt.

Andere voorbeelden waarbij een gebed de proloog afsluit, zijn te vinden in de *Heimelijcheit der heimelijcheden* en de *Rijmchroniek van Holland*. In deze teksten is het gebed zelfs het enige afbakeningssignaal. Omdat ook binnen prologen duidelijke inhoudelijke overgangen plaatsvinden (het voorbeeld uit *Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode* illustreert dit), is het bij de receptie van de tekst niet altijd direct helder dat de proloog afgelopen en de narratio begonnen is. Pas bij nader toezien valt dan een grens aan te wijzen.

Hieruit kan reeds afgeleid worden, dat, hoe belangrijk men het gebruik van prologen ook vond, een expliciete afbakening tussen proloog en narratio niet strikt noodzakelijk werd geacht. Sterker nog, in een aantal gevallen lijkt de proloog naadloos in de narratio over te gaan. Meestal komt dat door het gebruik van een expositie, een vertelstrategie die gehanteerd kan worden in verhalende teksten. In de expositie geeft de auteur de informatie over de voorgeschiedenis die het publiek nodig heeft om het verhaal te kunnen volgen.²¹ De expositie maakt in principe deel uit van de narratio en niet van de proloog, omdat de informatie in een expositie de beginsituatie van het feitelijke verhaal schetst, maar daarbij nog niet vooruitloopt op de gebeurtenissen. Dat laatste is juist wél het geval bij exordiale informatie, bijvoorbeeld in de vorm van een beknopte samenvatting.²² In de regel begint de expositie direct na de proloog.²³ Indien nu de overgang van de proloog naar de expositie niet expliciet is aangegeven, kan, zeker als het slot van de proloog inhoudelijke informatie over de tekst verschaft, de lezer de indruk hebben ongemerkt van de proloog in de narratio gevoerd te worden. Ter adstructie zal ik de opening van *Van twee ghesellen die elc voer andren steruen wilden* in haar geheel weergeven en bespreken:

Voer al dat in de weerelt es
Ne gaet niet, gheloeft mi des,

21. Zie hiervoor Sonnemans, 1990 (p. 233–234 en p. 248–251).

22. Zie hoofdstuk *De inhoudelijke introductie van de narratio*.

23. Hetgeen overigens niet altijd het geval hoeft te zijn; de expositie is bij uitzondering ook wel eens ingebed in de proloog (en maakt daar in die gevallen dan ook deel van uit). Vgl. Sonnemans, 1990 (p. 234 (noot 15) en 246–247).

- Voer rechte ionstelijke trauwe,
 Die in bliscepen ende in rauwe
 5 Blijft, ende niet en es wisselbaer.
 Ende hier af willic doen verclaer
 Van II coeplieden, die ionstelijke
 Andren minden ende hertelike,
 Ende noint andren ne hadden ghesien,
 10 Maer onder screuen, gheloeues myen,
 Ende vele groeter coepmanscepen andren ghesant.
 Deen woende te Brugghe, si hu becant,
 Ende dander te Baldac in de stede.
 Vp eenen tijt, al voer waerhede,
 15 Quam den coeman van Baldac in
 Dat hi peinsde in zinen zin,

De proloog (vs. 1–6) biedt de interpretatie van de tekst op een presenteerblaadje aan: “er gaat niets boven oprechte trouw.” De proloog loopt vervolgens syntactisch over in de expositie: “ik zal dit aantonen aan de hand van (het exempel van) twee kooplieden.” In de expositie (vs. 7–13) wordt dan kort de uitgangssituatie van het verhaal geschetst. Pas in vs. 14 komt het verhaal echt op gang, door de aankondiging van het begin van de geschiedenis: *Vp eenen tijt* . . .

De expositie kan uit de aard der zaak alleen maar gebruikt worden in verhalende teksten. Er zijn echter ook discursieve teksten waarbij het niet eenvoudig is om de overgang tussen proloog en narratio aan te wijzen. Het probleem zit dan in de grote inhoudelijke verwantschap tussen proloog en narratio. Een duidelijk voorbeeld is *Vischers hebben die manier*, dat een onmiskenbaar exordiale opening bevat: “vischers kiezen altijd de rivier met de meeste vissen om hun netten uit te gooien, terwijl ik, die het heil der zielen zoek, mijn haak uithang bij dit beeld van Maria”, aldus de auteur. Hij ‘hengelt’ met zijn tekst naar verloren zieltjes. Dat doet hij in zijn narratio door Maria’s barmhartigheid en goedheid te prijzen. Maar in zijn proloog neemt hij daar alvast een voorschot op: Maria’s barmhartigheid en goedheid zijn zo groot, dat geen enkele zondaar tevergeefs bij haar om vergeving zal vragen (vs. 11–26). De lofprijzing van Maria zet dus reeds binnen de proloog in, waardoor de overgang van de proloog naar de narratio erg vaag is. In het enig overgeleverde handschrift met deze tekst begint vs. 27 met een lombarde die drie regels hoog is. Dat is groter dan de overige lombarden in de tekst, hetgeen een formele aanwijzing voor de prolooggrens zou kunnen zijn, maar vs. 28–30 zijn nog in de exordiale metataal geformuleerd, en lijken bovendien het begin van de narratio aan te kondigen:

- 28 En cans niet scriuen als ic soud
 Dat dit begrijpt van haer van binnen

30 Och heer waer selict eerst beghinnen

Ik opteer voor een prolooggrens tussen vs. 30 en 31, maar door de grote inhoudelijke verwantschap tussen de proloog en de narratio blijft de onzekerheid bestaan. Dat is overigens absoluut geen negatieve kwalificatie; de inleidende functie van de proloog wordt er niet door aangetast. Integendeel, vermoedelijk moet de vloeiende overgang van inleiding naar feitelijke tekst in de meeste gevallen beschouwd worden als een creatief kunststuk.

Samenvattend kan gesteld worden dat het onderscheiden van een proloog als een afzonderlijke eenheid binnen een tekst gerechtvaardigd wordt door de literaire praktijk. Zowel de auteurs als de samenstellers van handschriften geven blijk van hun intentie om aan te sluiten bij een bestaande proloogtraditie. De eersten zowel door het schrijven van inhoudelijk en formeel van de narratio afgebakende prologen; de laatsten door het met visuele signalen afgrenzen van prologen. Dat er binnen die proloogtraditie ruimte voor, en behoefte aan, variatie en creativiteit was, blijkt uit de grote variëteit waarmee de overgang van proloog naar narratio werd bewerkstelligd.

1.1.2 Inhoudstafels, subprologen en epilogen

Een aantal tekstonderdelen is voor wat betreft hun functie verwant aan de proloog, maar er tegelijkertijd ook duidelijk van te onderscheiden. De bespreking in deze paragraaf van die verschijnselen is in eerste instantie bedoeld om het eigen karakter van de proloog nog verder te benadrukken, maar laat tevens zien waarom deze verwante tekstonderdelen in de rest van mijn onderzoek geen rol van betekenis gespeeld hebben. Achtereenvolgens zullen de inhoudstafels, de subprologen (die de afzonderlijke boeken of delen van een tekst inleiden) en de epilogen aan de orde worden gesteld.

Een aantal grotere, encyclopedische teksten biedt het publiek voor de oriëntering in de tekst naast de proloog ook een inhoudstafel aan.²⁴ Daarin worden de kapiteltitels en -nummers onder elkaar opgesomd, zodat de gebruiker van een handschrift een overzicht krijgt van de inhoud van de tekst. Het grote verschil met de inhoudsopgaven die we in moderne boeken terugvinden, is het feit dat de middeleeuwse inhoudstafels niet verwijzen naar de bijbehorende pagina's in het boek. Dat hoeft echter geenszins te betekenen dat deze inhoudstafels niet mede (of zelfs juist) vanwege een behoefte aan een zoekhulp voor de tekst zijn opgesteld. Niet voor niets staan ze voornamelijk in encyclopedische werken, die meer uitnodigen tot selectief raadplegen dan tot extensief lezen.²⁵

24. Meestal direct achter de proloog, maar soms ook er aan voorafgaand. Sommige teksten laten aan elk nieuw boek of partie een aparte inhoudstafel van dat deel voorafgaan (o.a. *Der leken spiegel* en de *Spiegel historiael*). Vgl. Sonnemans, 1992d (p. 335).

25. Vgl. hiervoor ook Warnar, 1993 (p. 47 en 375, noot 32).

Het is niet moeilijk om inhoudstafels zoals ze hier beschreven zijn te onderscheiden van prologen. Er zijn echter enkele varianten die het onderscheid wat vertroebelen. Om te beginnen zijn in verschillende teksten de inhoudstafels in de proloog geïntegreerd, aangepast aan de (rijm)vorm van de proloog.²⁶ Deze integratie getuigt van een duidelijke verwantschap in functie tussen proloog en inhoudstafel.

Een andere variant van de inhoudstafel is die waarbij het opsommende karakter is vervangen door, of aangevuld met, een berijmde samenvatting van de tekst buiten de proloog om. De *Rijmbijbel*, de *Spiegel historiael* en *Der leken spiegel* hebben per boek of partie een inhoudstafel die uit twee delen bestaat: een berijmd gedeelte dat een globaal overzicht van de inhoud van dat boek of die partie geeft, en een opsommend gedeelte met de kapittelnummers en -titels. De *Istorie van Troien* heeft na de proloog een *taffell* waarin een synopsis van de tekst gepresenteerd wordt (dus zonder opsommend gedeelte). Uiteindelijk zijn al deze inhoudstafels echter op formele en inhoudelijke gronden zonder al te veel problemen te onderscheiden van de proloog. Niet zelden is dat onderscheid zelfs ondubbelzinnig geëxpliciteerd.²⁷

Een ander tekstdeel dat van de proloog onderscheiden moet worden, is de proloog die de afzonderlijke vervolgdelen (boeken of partieën) inleidt. Ik zal deze verder de subproloog noemen. Teksten die vanwege hun omvang en complexiteit in verschillende boeken of partieën onderverdeeld zijn, hebben meestal zo'n subproloog,²⁸ soms zelfs ook voor het eerste deel, ook al gaat daar juist een uitgebreide proloog aan vooraf.²⁹ Er zijn voldoende formele, inhoudelijke en functionele verschillen tussen proloog en subproloog om ze van elkaar te onderscheiden.

Het formele onderscheid tussen proloog en subproloog schuilt in de lengte. Vrijwel al de subprologen zijn aanmerkelijk korter dan de prologen van de betreffende teksten, variërend van slechts enkele tot enkele tientallen verzen. Een subproloog van 100 verzen lang, zoals in boek II van *Der leken spiegel*, is een relatieve uitzondering. De subprologen van *Der leken spiegel* springen er trouwens in alle opzichten uit, zowel formeel (de overige subprologen zijn 50, 70 en 38 verzen) als qua inhoudelijke complexiteit. Hetzelfde geldt voor de subprologen

26 *Der naturen bloeme* (vs 117–142) en *Sinte Franciscus leven* (vs. 93–124)

27 Bijv. middels rubrieken, o.a. in hs. 's-Gravenhage KB KNAW XVIII van de *Rijmbijbel*. Het handschrift opent met een rubriek die de inhoudstafel aankondigt: *Hier beghint die tafel vanden ouden testa/mente dats vander bibelen in duitsche*. Op fol. 10r wordt het begin van de feitelijke tekst met een nieuwe rubriek aangekondigd: *Hier beghint die bibel in duitsche/ Vanden ouden testament diemen/ heet scolastica hystoria die maecte/ Jacob van meerlant*. Boven vs. 57 van de proloog staat vervolgens de opmerkelijke rubriek *Hier beghint dat prologhe*, alsof de eerste 56 verzen daar geen deel van uitmaken, een merkwaardige vergissing van de rubricator.

28 Uitzonderingen zijn *Alexanders geesten* en *Der naturen bloeme*, waarvan ongeveer de helft van de boeken niet door subprologen wordt ingeleid.

29 Dat is het geval in *Der leken spiegel*, *Alexanders geesten* en *Der naturen bloeme*.

van het Nieuwe Testament in de *Rijmbijbel* (94 verzen lang) en het *Leven van sinte Lutgart* (respectievelijk 196 en 116 verzen lang).³⁰ Ook deze subprologen zijn qua complexiteit meer verwant aan 'echte' prologen dan de meeste overige subprologen, overigens zonder hun 'ware aard' volledig te verhullen.

Inhoudelijk gezien vallen de subprologen op door hun enkelvoudige thematiek, die er in de regel slechts op gericht is de inhoud van het navolgende boek globaal te introduceren. Ter illustratie de subproloog bij het tweede boek van de *Brabantse yeesten*:

- Die ander boec hier beghint,
Die u sal maken bekent
Den anderen staet van den heren,
Hoe dat si in groter eeren,
5 Twee hondert ende veertich jaer,
Twe min, weet voerwaer,
Coninge saten geweldelike,
Somme keiseren des gelike,
Ende hoe dat si vielen weder
10 Bi verradenissen neder,
Ende der cronon worden quite,
Die si hielden dus met vlite.
Mar die minne in alre wise
Van Amelise ende Amise
15 Sal ic u vertrecken voren,
Om dat si eens deels behoren
Ter geesten, die hier volget na,
Alsoe als ict beste versta,
Hoe si hem onderminderen
20 Ende hoe hoer saken eindien.
Dit boeck houdt in, tsinen dele,
Drie ende tsestich capitele.

Deze subproloog kan beschouwd worden als een beknopte samenvatting van het hele tweede boek. Dat behandelt de Brabantse landsheren die de (Franse) koningstitel droegen, totdat ze door verraad de kroon verloren. Maar daaraan vooraf gaat de liefdesgeschiedenis van "Amelise ende Amise", omdat deze deel uitmaakt van de Brabantse geschiedenis. Ten slotte maakt de subproloog melding van het aantal hoofdstukken in dit boek. Er wordt verder geen anderssoortige informatie verstrekt, noch op het buitentekstuele, noch op het interpretatieve vlak.

De inhoudelijke introductie van een vervolgboek is niet altijd even direct als in de bovenstaande subproloog. Het tweede boek van de *Slag van Woeringen*

30. Van deze bijzondere tekst is helaas het eerste boek, met de 'echte' proloog niet overgeleverd.

behandelt de veldslag te Woeringen in 1288, nadat in het eerste boek de aanloop tot deze historische gebeurtenis beschreven is. De subproloog leidt het publiek via een omweg naar de inhoud van het tweede boek, ten einde het belang van die inhoud te kunnen benadrukken: “de heldendaden van Judas Maccabeus, Roeland, Walewein, Perchevael en Alexander de Grote en de strijd rond Troje zijn terecht in verhalen beschreven, maar deze heldendaden vallen in het niet bij wat de Brabanders in één dag tijd voor Woeringen verrichtten.” De subproloog sluit, na een korte waarheidsclaim, af met de uitnodiging “Nu hoort hoet es ten stride comen” (vs. 3960). Hoezeer het karakter van deze subproloog ook verschilt van het karakter van de hierboven geciteerde subproloog uit de *Brabantse yeesten*, in wezen komen ze beide op hetzelfde neer: een introductie van de inhoud van het navolgende deel van de tekst.

Niet alle subprologen beperken zich tot deze relatief eenvoudige inleiding van de inhoud. In de uitzonderingen zijn twee tendensen te herkennen, alsmede één tekst die zich op een volkomen eigennuttig pad begeeft.

De eerste tendens betreft een overeenkomst tussen proloog en subproloog. Aspecten die bij uitstek exordiaal zijn, zoals inspiratiebeden, bronvermeldingen en uitvallen naar criticasters worden incidenteel in subprologen gebruikt, meestal naast een inhoudsintroductie.³¹ De diversiteit van exordiale aspecten geeft deze subprologen een wat complexere inhoud, maar omdat in de meeste gevallen de inhoudelijke introductie blijft overheersen, mag die complexiteit bescheiden genoemd worden.

De tweede tendens is die van de overgangsformule, waarbij de subproloog terugrijpt op de inhoud van het voorafgaande boek, zoals in Maerlants *Alexanders geesten*, de subproloog bij boek VIII:

In dien sevenden bouc so stoet,
 Hoe Daris, die coninc goet,
 Met groter eren was begraven,
 Ende Alexander met groter haven
 5 Ghichte sine soudeniëre
 Mildelike na sijn maniere.
 Nu segghic u die redene voort.

En dan volgt direct de narratio. Hier krijgt het publiek dus geen informatie over de inhoud van het volgende boek voorgeschoteld, maar uitsluitend over het vorige boek.³² De inleidende functie van deze subproloog is daarmee vrijwel nihil.

31. Bijv. in de subprologen bij de boeken I–III van *Der leken spieghel*, de subproloog bij boek II van het *Boec vander wraken* en de subprologen van de *Rymbybel*.

32. Dat is overigens wel het geval in de overige subprologen die terugwijzen naar het voorgaande boek: *Sinte Servaes legende* (subproloog boek II), *Boec vander wraken* (subproloog boek III) en *Rymbybel* (subproloog Nieuwe Testament; deze terugverwijzing heeft een enigszins ander

Er is één tekst waarin volstrekt uniek met de subprologen wordt omgesprongen: de *Roman van Limborch*. De subprologen van de boeken II tot en met IX hebben alle ongeveer dezelfde strekking: de auteur wijst op zijn onmacht om het werk te voltooien, ware het niet dat zijn beminde vrouw hem daartoe steeds weer weet te stimuleren. Vaak wordt dit nog ingeleid door een *Natureingang*: "het fraaie lenteseizoen kan mij er niet toe brengen dit werk te voltooien, toch ga ik verder omwille van mijn vrouw". In deze subprologen wordt op speelse wijze de relatie tussen auteur en opdrachtgeefster in steeds nieuwe variaties aan de orde gesteld. Daarbij wordt een persoonlijke in plaats van een zakelijke relatie gesuggereerd. In de laatste drie subprologen van deze tekst verdwijnt de beminde dame uit beeld.³³ Zij geldt niet meer als inspiratiebron. De auteur laat zich nu leiden door Gods inspiratie. Verder besteedt hij in die laatste subprologen opeens volop aandacht aan het didactische belang van zijn tekst. De dichter laat daarmee het spel (of is het hem ernst?³⁴) uit de eerste subprologen varen, en gaat over op een meer tekst-georiënteerd type subproloog.

Dat het karakter van de subprologen over het algemeen verschilt van dat van de prologen, moge uit het voorgaande duidelijk geworden zijn. Het meest wezenlijke onderscheid tussen proloog en subproloog is echter nog niet ter sprake gekomen: het verschil in functie. Een proloog leidt het hele werk in, terwijl een subproloog slechts een afzonderlijk deel van een werk inleidt. De informatie die in het eerste geval verstrekt wordt, is in principe algemener, veelzijdiger en daarmee ook uitgebreider. En dat komt tot uitdrukking in de praktijk: de formele en inhoudelijke verschillen tussen proloog en subproloog worden weerspiegeld in het meer wezenlijke verschil in functie.

Verwarring van proloog en epiloog is bij voorbaat uitgesloten, vanwege hun plaats, respectievelijk aan het begin en het einde van de tekst. Ook het verschil in functie is evident. Een vergelijking tussen proloog en epiloog kan overigens wel degelijk interessante observaties opleveren. Ik denk dan met name aan proloogtopen die in de epiloog een 'tegenvoeter' hebben, zoals bijvoorbeeld de inspiratiebede uit de proloog, die in de epiloog een pendant heeft in de dankbede dat de auteur het werk met succes heeft mogen voltooien.³⁵ Omdat mijn onderzoekscorpus meer dan voldoende stof tot nadenken verschaft, ga ik niet uitgebreid op dit soort zaken in.

karakter, omdat er de relatie tussen het Oude en het Nieuwe Testament in besproken wordt). Daar staat stevast eerst de terugverwijzing en dan pas de informatie over het nieuwe boek.

33. De subproloog van boek X noemt haar nog wel, maar dan als een schier onbereikbaar geworden ideaal. In de volgende subprologen is zij volledig afwezig.

34. De subprologen van deze tekst hebben aanleiding gegeven tot uitgebreide speculaties omtrent de mogelijk biografische betekenis ervan. Vgl. o.a. Jonckbloet, 1851-1855 (deel 3-2, p. 355-363) en Van Mierlo, z.j. (deel 1, p. 369-370).

35. Vgl. hieronder, p. 101.

1.1.3 Slotopmerkingen

In het voorgaande lijkt afdoende het bestaansrecht van de proloog als een literaire entiteit bewezen. De proloog is in principe goed te onderscheiden van zowel de narratio als van inhoudstafels, subprologen en epilogen. In deze paragraaf worden nog kort twee vragen aangesneden: kan een proloog een zelfstandig bestaan leiden; en kent de proloog beperkingen in (minimum of maximum) omvang?

De eerste vraag wil ik bespreken aan de hand van twee bijzondere prologen die niet aan een specifieke tekst verbonden zijn. Omdat ze allebei gefunctioneerd hebben in de context van toneelteksten, zullen ze verder niet in mijn onderzoek betrokken worden.³⁶

De eerste proloog is overgeleverd met een reeks tafelspelen. De bedoeling van deze combinatie is duidelijk: de proloog functioneerde als *audite*-formule, die bij elk van de met de proloog overgeleverde tafelspelen gebruikt kon worden. Aan elk spel ging dus in principe dezelfde proloog vooraf, als een oproep aan het (etende?) publiek om de aandacht op het navolgende tafelspel te richten. De proloog kon niet functioneren zónder een navolgend spel. Het opschrift boven de proloog, *Sottelicke boerde*, slaat niet zozeer op de proloog, als wel op het tafelspel. Het moge duidelijk zijn dat zo'n meervoudig bruikbare proloog nauwelijks ruimte laat voor een beschouwing over de inhoudelijke kant van de verschillende spelen die er op volgen.

De andere proloog is als afzonderlijke tekst in het Hulthemse handschrift opgenomen (onder nr. 207), waarmee de indruk gewekt wordt dat deze proloog een zelfstandig literair bestaan geleid heeft. Het opschrift verschaft echter een ondubbelzinnig tegenargument:

Een beginsel van allen spele

Het gaat ook hier om niet meer en niet minder dan een proloog die aan diverse toneelspelen vooraf kan gaan. Het is slechts het 'beginsel' van een voorstelling, en dus geen zelfstandige voorstelling. Wel is er, in tegenstelling tot de proloog bij de tafelspelen, die expliciet de entourage van een feestmaal schetst (een entourage waar de tafelspelen juist voor bedoeld zijn), in deze proloog vrijwel niets dat de context of de inhoud van een bepaald toneelspel veronderstelt. Na een algemene heilwens volgt een lange opsomming (vs. 7–44) van de vormen van vermaak waarmee arm en rijk hun vrije tijd vullen. Doel van deze uitweiding blijkt uiteindelijk het vermelden van de vrijetijdsbesteding³⁷ van het toneelgezelschap dat op het punt staat een stuk op te voeren:

36. De teksten zijn o.a. uitgegeven in Leendertz, 1897–1907 (p. 442–444).

37. Deze interpretatie lijkt mij niet al te gewaagd. Om te beginnen past zij in het beeld dat in de opsomming van vrijetijdsbestedingen geschetst wordt en bovendien zijn mij geen gegevens bekend van zó vroege professionele toneelgezelschappen.

- 45 Elc leghet sijn herte ane sine nature
Ende wi aen spele van partueren.³⁸

In een vrije parafrase: ieder doet wat zijn hartje begeert, en dat is voor ons het spelen van toneel. Dat het daadwerkelijk om een proloog bij een (weliswaar niet nader bepaald) toneelstuk gaat, blijkt uit de slotverzen:

- Men vint exempel herde vele,
50 Al eest datse sotte spelen,
Daer subtylheit leghet ane.
Nu hoert ende pijnnt u te verstande.

In het kader van het Hulthem's handschrift als drager van het oudste wereldlijke toneel in de middeleeuwen, is deze passage niet zonder belang. Zoals de opsomming van vrijetijdsbestedingen lijkt te wijzen op een wereldlijke context waarin deze proloog gebruikt zal zijn, zo wijst de opmerking *al eest datse sotte spelen* op een wereldlijk, vermoedelijk zelfs komisch, spel.

De afsluitende *audite*-formule (vs. 52) laat er verder geen twijfel over bestaan dat deze proloog geen zelfstandig leven heeft kunnen leiden, ook al is hij zelfstandig overgeleverd. Om met de woorden van Hirdt te spreken:

Als *prologus* aber ist es (= de proloog, GS) neben *narratio* und *conclusio* organischer Bestandteil jener grundsätzlichen Dreiheit, auf die ein erzählendes Kunstwerk trotz aller verfeinernden Unterteilungen der retorisch-poetologischen Überlieferung zurückzuführen ist.³⁹

Een laatste probleem in het kader van de vraag naar de proloog als literaire entiteit, is dat van de kwantitatieve mogelijkheden. De lengte van de prologen in mijn corpus varieert van 2 tot 672 verzen (respectievelijk *Karel ende Elegast* en *Den troost van philozophien*). Van een absoluut maximum kan niet zonder meer sprake zijn, omdat daarvoor geen criterium kan worden vastgesteld. Dat een lengte van 672 verzen echter een uitzondering is, moge blijken uit de volgende cijfers: van de 126 door mij onderzochte prologen zijn er slechts acht tussen de 100 en 150 verzen lang, zes prologen hebben een lengte tussen de 150 en 200 verzen, en slechts drie prologen zijn langer dan 200 verzen: *Den troost van philozophien*, de *Spiegel der menscheliker behoudenesse* (360 verzen) en *Der minnen loep* (324 verzen). Wanneer de lengte van de prologen tegen de lengte van de bijbehorende teksten wordt afgezet, wordt het nog duidelijker dat prologen over het algemeen bescheiden van omvang zijn. De lengte van de proloog is slechts in

38. Van het woord *partueren* in de context van het toneelspele zijn geen andere vindplaatsen bekend. In het Oudfrans kan (*jeu de*) *parture* zowel een lyrische dialoogvorm over de liefde als een mysteriespel betekenen (vgl. ook Willaert, 1991, p. 310-311).

39. Hirdt, 1972 (p. 53).

zeer beperkte mate gerelateerd aan de lengte van de narratio. Dat prologen van korte teksten relatief groter zijn dan die van lange teksten zal geen verbazing wekken. Een kwantitatieve verhouding tussen proloog en narratio die groter is dan een op tien verzen, komt zeventien maal voor in mijn corpus, maar het betreft uitsluitend korte teksten. De langste tekst van die zeventien is *Ons heren passie* (88 verzen proloog op een totaal van 932 verzen). Opmerkelijk is de plaats die het oeuvre van Willem van Hildegarsberch in dit opzicht inneemt: van de zeventien prologen met een verhoudingsgewijs grote lengte, zijn er maar liefst twaalf van Hildegarsberch. En de echte uitschieters (teksten waarvan de narratio minder dan vijf keer zo groot is als de proloog), vier teksten in totaal, zijn alle van de hand van Hildegarsberch. De kroon wordt gespannen door *Vanden waghen* met een verhouding van ruim een op drie, 71 verzen proloog op een totaal van 268 verzen. Ook verderop in deze studie zal meermaals blijken dat Hildegarsberch een eigenzinnige prologoschrijver was.⁴⁰ Hij laat in verhouding tot zijn collega's veel minder aan het toeval over om zijn bedoelingen aan zijn publiek duidelijk te maken, en ruimt daar in zijn prologen dan ook meer plaats voor in.

Van de andere kant dient de vraag gesteld te worden of een proloog met een lengte van twee verzen nog wel als proloog betiteld mag worden. Is het mogelijk om het begrip *proloog* te koppelen aan een minimum omvang? Dat lijkt mij niet het geval. Het doorslaggevende argument of een bepaald tekstgedeelte wel of niet een proloog is, moet gezocht worden in de functie van die passage. Is die functie inleidend van aard, dan is er mijns inziens sprake van een echte proloog, zoals ook het geval is in *Karel ende Elegast*:

Vraie historie ende al waer
Mach ic u tellen; hoorter naer!

Deze verzen geven aan dat er een waar gebeurd verhaal volgt, dat de moeite van het beluisteren waard is. Dat zegt weliswaar niet veel over de concrete inhoud van de tekst, maar het plaatst de tekst wel in een generisch perspectief, dat verder gaat dan de suggestie dat het hier gaat om een historiografische tekst. *Karel ende Elegast* sluit met deze proloog aan bij de orale traditie in de Oudfranse *chansons de geste*. De meeste *chansons de geste* openen namelijk ook met een korte, maar krachtige formule, de zogenaamde *minstrel prologue*, alvorens de narratio te beginnen.⁴¹

Nu zijn er echter teksten die aan het begin vergelijkbare exordiale informatie verstrekken, maar die naar mijn mening niet met een proloog openen.⁴² *Van eere vrouwen die niet noode Vygilyen seide ouer doode* is een duidelijk voorbeeld

40. Vgl. ook Sonnemans, 1992a.

41. Vgl. Gsteiger, 1959, Jaeger, 1970 (p. 47-53) en Hunt, 1970 (p. 11). Janssens, 1988 (p. 65) specificeert dit voor *Karel ende Elegast* nader tot het subgenre van de *geste du roi*.

42. Vgl. hiervoor Sonnemans, 1990 (p. 255-56).

daarvan.⁴³ Deze sproke opent met een exordiaal signaal (een vage bronvermelding), dat een syntactische eenheid vormt met de expositie:

Ic vant ghescreuen ende las,
Dat vp eenen tijt een rudder was,
Die hadde een ouer scone wijf
etc.

De tekst opent weliswaar met een vers dat elementen bevat die tot het exordiale register behoren, maar toch functioneert dat vers niet als een afzonderlijk tekstdeel (i.c. een proloog), omdat het (als een soort terzijde) is ingebed in de expositie. Ik beschouw dit ene vers dan ook niet als een proloog, maar als een niet-zelfstandig exordiaal signaal.

De contouren van de Middelnederlandse proloog zijn met dit alles globaal aangegeven. De proloog blijkt een zelfstandig functionerend tekstgedeelte te zijn, met een beperkte, zij het niet vastgestelde omvang. De functie van de proloog, het inleiden van de narratio, blijkt gedeeltelijk te interfereren met de inhoudstafels en de subprologen, maar de verschillen zijn duidelijk genoeg om deze tekstdelen van elkaar te kunnen onderscheiden. Minder duidelijk is soms het onderscheid tussen de proloog en de expositie, niet zozeer vanwege de inhoudelijke of de functionele overeenkomsten, maar vanwege de vloeiende overgang van het ene tekstdeel in het andere. Dit geeft echter geen aanleiding tot gelijkstelling of integratie van proloog en expositie, omdat ze uiteindelijk toch een duidelijk te onderscheiden functie hebben. Waarschijnlijk dienen deze vage tekstovergangen veeleer beschouwd te worden als creatieve spitsvondigheden van auteurs die er op uit zijn hun publiek met narratieve virtuositeit te boeien.

1.2 Op zoek naar de theorie achter de proloog

Onder de aspecten die onderzoekers van middeleeuwse prologen het meest hebben beziggehouden, staan die van de structuur en de oorsprong van de proloog voorop. De middeleeuwse prologen verschaffen zelf echter geen informatie over deze aspecten. Klassieke en contemporaine (Latijnse) theorieën leken daarom belangrijke hulpmiddelen te zijn voor het moderne onderzoek. Het prologononderzoek heeft zich jarenlang in deze materie vastgebeten. Daarmee werden impliciet de vragen naar de interne structuur en de oorsprong van de proloog aan elkaar gekoppeld. Door te onderzoeken welke theoretische ideeën er achter de structuur van de proloog zitten, dacht men grip te kunnen krijgen op de poëtica van de proloog. Ook voor mijn onderzoek is kennis van de poëtica van de proloog uiteraard van groot belang, zodat het voor de hand ligt deze sporen na te trekken. De vraag naar de

43. Uitgegeven in Von Kausler, 1866 (deel III, p. 101–110).

functie van de Middelnederlandse proloog is immers zeer nauw verweven met de poëtica daarvan. Indien het mogelijk is om een interpretatiemodel van die poëtica op te stellen, dan moet die functie daar uit af te leiden zijn.

Er zijn vier verschillende tradities die onderzocht kunnen worden op hun mogelijke invloed op het ontstaan en de ontwikkeling van de Middelnederlandse proloog: de klassieke retorica, de middeleeuwse Latijnse *artes poeticae* (en verwante traktaten als de *artes dictandi* en de *artes praedicandi*), de *accessus*-traditie en de literaire (proloog)praktijk van het Middelnederlands en indirect die van het Latijn, het Oudfrans en in mindere mate het Middelhoogduits.⁴⁴ De laatste (in hoeverre zijn prologen door andere prologen beïnvloed?) wil ik voorlopig terzijde schuiven. Ik kom hier nog uitgebreid op terug.

Zoals aangegeven dient de contemporaine reflectie op de vorm en functie van literatuur in eerste instantie gezocht te worden in de klassieke retorica, de *artes poeticae* en de *accessus*.⁴⁵ Er dienen twee aspecten onderzocht te worden. Op de eerste plaats de vraag of deze bronnen concrete invloed gehad kunnen hebben op de praktijk van het 'componeren' van prologen in de volkstaal (*in casu* het Middelnederlands), en op de tweede plaats of ze bruikbaar zijn als (onderdeel van) een interpretatiemodel voor deze volkstalige prologen (waarbij de vraag naar 'de' structuur van de proloog ook aan de orde moet komen). Tot dusver is er in het onderzoek te weinig rekening gehouden met het principiële verschil tussen deze twee vragen. Veel onderzoekers bekijken de middeleeuwse bronnen niet onbevooroordeeld. De behoefte om een kapstok, een hanteerbaar interpretatiemodel, te vinden waaraan de prologen netjes opgehangen kunnen worden, heeft er vaak toe geleid dat de beide vragen in één adem, en te gemakkelijk bevestigend beantwoord zijn. De autoriteit van Brinkmann, 1966 (die zich aan deze verstrengeling van vragen bezondigde⁴⁶) heeft mijns inziens bijgedragen aan het relatief lange voortbestaan van deze premissen. Ik kies er bewust voor om hier niet de geschiedenis van dit deel van het vak uitgebreid te bespreken,⁴⁷ maar de bovenstaande

44 De Middelnederlandse letterkunde was veel minder afhankelijk van het Middelhoogduits dan van het Latijn en het Oudfrans

45. En indirect ook in de *artes dictandi* en de *artes praedicandi*, traktaten over resp. de kunst van het brieven schrijven en de kunst van het preken. Hoewel deze traktaten niet over literaire teksten handelen, valt het niet op voorhand uit te sluiten dat ze invloed op bepaalde literaire werken hebben uitgeoefend. Vgl. voor het Diets Porteman, 1968 en Wackers, 1986 (p. 213-214) die het belang van de *artes praedicandi* voor de studie van Middelnederlandse teksten bestuderen. Overigens is het m.i. tekenend dat beiden de *artes praedicandi* meer als "interpretatiemedium" (vgl. Porteman, p. 91) beschouwen dan als concreet door de auteurs gebruikt referentiemateriaal, de *artes praedicandi* hebben kennelijk geen directe invloed uitgeoefend op de Middelnederlandse literatuur

46 Vgl. het onderstaande citaat van Hirdt, 1972 (zie p. 37)

47 De artikelen van Jaffe, 1978, Schultz, 1984 en Sonnemans, 1989 geven in hun kritiek op de 'school van Brinkmann' voldoende zicht op deze geschiedenis

principiële vragen centraal te stellen. Dan komt de kritiek op ouder onderzoek vanzelf aan bod.

1.2.1 Is er invloed van contemporaine literatuur-reflectie?

De contemporaine reflecterende bronnen die in deze paragraaf getoetst worden op hun mogelijke invloed op de Middelnederlandse prologen, zijn respectievelijk de klassieke retorica,⁴⁸ de *artes poeticae*, de *artes dictandi* en de *artes praedicandi*, en tenslotte de *accessus*-traditie. Al deze bronnen hebben één ding gemeen: ze zijn geschreven in het Latijn. Dat impliceert dat ze alleen bekend geweest kunnen zijn bij *litterati*, dat wil zeggen mensen die het Latijn machtig waren. Auteurs die niet of nauwelijks in het Latijn geschoold waren, zullen dus geen directe invloed van deze tradities ondergaan hebben. Bovendien zaten de betreffende traktaten niet in het *curriculum* van het basisonderwijs in het Latijn, zodat ook basaal geschoolde auteurs in de volkstaal zeker niet *a priori* kennis genomen zullen hebben van deze teksten. Een tweede principiële barrière voor het gebruik van deze Latijnse traktaten in vernaculaire teksten is het gegeven dat ze reflecteren op Latijnse literaire tradities, en niet op de literaire tradities in de volkstaal.

Getuigenissen als die van Chaucer, die in verschillende teksten onmiskenbaar zijn kennis van Galfredus de Vino Salvo's *ars poetica* etaleert,⁴⁹ ontbreken in het Middelnederlands volledig. Dat betekent niet dat er bij ons geen *litterati* als auteur in de volkstaal geweest zijn (men denke slechts aan de enorme belezenheid van Maerlant),⁵⁰ maar het is wel een indicatie voor een literaire traditie die zich minder gelegen liet liggen aan de Latijnse literaire theorieën, of die niet de behoefte had dat te uiten. Laten we immers niet vergeten dat het werk van Chaucer een van de weinige uitzonderingen is waarbij zowel expliciet als impliciet duidelijk de Latijnse poëtische tradities als referentiekader gebruikt zijn. En, om weer dicht bij het feitelijke onderwerp van onderzoek te komen, deze uitzonderingen hebben voor zover ik kan overzien nooit betrekking op exordiale theorieën. Wanneer bijvoorbeeld iets nauwkeuriger gekeken wordt naar de exacte invloed van de Latijnse tradities op het werk van Chaucer, dan blijkt die zich te beperken tot het vlak van de elocutie (waarbij hij refereert aan de *artes poeticae*) en de rol van de auteur (waarbij hij teruggrijpt op de *accessus*-traditie).⁵¹ Uit niets blijkt dat Chaucer voor de inhoud of de compositie van zijn prologen steun gezocht heeft in een Latijnse proloogtheorie.

48. Hieronder zal betoogd worden, dat deze uit het antieke Rome stammende traditie als een voor de middeleeuwen contemporaine bron beschouwd mag worden.

49. Hij doet dat nu eens ironiserend en dan weer in volle ernst (vgl. Payne, 1963, o.a. p. 57).

50. Over de gemiddelde opleidingsgraad van de Middelnederlandse auteurs zijn geen gegevens beschikbaar. Goed opgeleide auteurs 'verraden' vaak impliciet hun kennis van het Latijn en de Latijnse literatuur, maar daar zijn verder geen algemene conclusies aan te verbinden.

51. Vgl. o.a. Minnis, 1984 (p. 190-210), die betoogt dat Chaucer zichzelf meer als *compiler* dan als *auctor* zag.

De klassieke retorica was bekend bij iedereen die verder geschoold was dan de basiscursus van de Latijnse school.⁵² In het middeleeuwse onderwijsstelsel dienden de *artes liberales*, en met name het *trivium*, als basis voor alle overige studie. Middelnederlandse auteurs die een dergelijke voortgezette opleiding hebben genoten, hadden aldus kennis van de retorica. Het is echter zeer de vraag of ze daarvan ook gebruik hebben gemaakt tijdens het schrijven. Rhetorica is immers in de eerste plaats een *welsprekendheidsleer*, die zich richt op lofredes, juridische redes en politieke redes. Dat past toch niet automatisch bij het *schrijven* van *literatuur*.

Toch heeft de hypothese dat de retorica eeuwenlang de literaire traditie mede bepaald heeft, in de afgelopen decennia veel aanhang gekregen, ook onder de onderzoekers van middeleeuwse prologen. Volgens Brinkmann, 1966 opent de proloog een gesprek:

der Urheber eines literarischen Werkes beginnt es (= das Gespräch, GS), indem er sich an die Empfängerschaft wendet, die ihm zuhört oder ihn liest. Der Verfasser spricht; er erwartet, daß die Empfänger auf ihn hören. So werden die Rollen im Gespräch festgelegt. (p. 79)

Hiermee zoekt Brinkmann bewust de parallel tussen de literaire proloog en de *exordium*-theorie van de klassieke retorica op: het *exordium* van een rede heeft hetzelfde doel als een proloog, namelijk het aangaan van een gesprek met het publiek. Op het eerste oog lijkt dit een plausibele redenering, maar is de overeenkomst als we iets beter kijken wel zo groot? En ligt het wel zo voor de hand dat literaire auteurs in de retorische *exordiale* theorie een bruikbaar handvat zagen voor hun eigen prologen? Op deze vragen is geen ondubbelzinnig antwoord mogelijk. Zo blijkt de klassieke retorica wel degelijk invloed uitgeoefend te hebben op de auteurs van de *artes poeticae*, traktaten die toch bedoeld zijn als handleidingen voor het schrijven van literaire teksten. Dat lijkt erop te wijzen dat de potentiële literaire reikwijdte van de retorica ook in de middeleeuwen reeds opgemerkt is. Van de *exordiale* theorie van de retorica (waar het Brinkmann juist om te doen is) is echter nauwelijks iets terug te vinden in die *artes poeticae*.⁵³ Schultz, 1984 is (onder andere op grond van verderop in deze paragraaf nog te bespreken argumenten) dan ook heel pertinent:

Ciceronian rhetoric, as Quintilian and the medieval poetic theorists clearly recognized, applied to forensic oratory, not to written poetry; very likely medieval poets recognized this too. Indeed the medieval poets are just as liable to violate the classical doctrine as they are to

52. Cicero's *De inventione*, de *Rhetorica ad Herennium* en de retorica van Quintilianus zijn overgeleverd in talloze middeleeuwse handschriften (vgl. o.a. Schultz, 1984, p. 2).

53. Wat wél werd overgenomen, is de *elocutio*, de stilistische verfraaiing, vgl. o.a. Sonnemans, 1989 (p. 3).

accomodate it. It is only certain modern scholars who insist on deriving medieval vernacular prologues from classical rhetoric, creating thereby the illusion of a tradition that – with regard to prologues, at least – never existed. Such tradition building neither respects the integrity of the classical doctrine nor illuminates the procedures of medieval authors. (p. 7–8)

Hoewel het dus niet erg waarschijnlijk is dat de klassieke retorica een directe invloed op (de) Middelnederlandse prologen heeft uitgeoefend, zal in de volgende paragraaf de retorische *exordiale* theorie nog nader onderzocht worden op haar bruikbaarheid bij het opstellen van een interpretatiemodel voor prologen.

De *artes poeticae* zijn prescriptieve traktaten voor het schrijven van literatuur, die voornamelijk in universitaire kringen bekend waren. De verbreiding en de invloed van deze traktaten waren betrekkelijk gering. Het feit dat Chaucer ze zo expliciet als referentiekader gebruikt, en dat soms op een ironische wijze, is dan ook alles behalve representatief voor de invloed van de *artes poeticae* op de vernaculaire literatuur. Overeenkomsten tussen de regels van de *artes poeticae* en de interne poëtica van bepaalde teksten, zoals onder andere besproken in Gerritsen, 1963, zijn altijd relatief.⁵⁴ En, wat in dit kader belangrijker is, deze overeenkomsten hebben altijd betrekking op de *elocutio*, de stilistische verfraaiing op het zinsniveau. Dat is ook niet verwonderlijk, gezien de stiefmoederlijke behandeling in de *artes poeticae* van de *dispositio*, de compositie van de macrostructuur, waarin de reflectie op de proloog pleegt te staan. Veel *artes poeticae* besteden zelfs helemaal geen aandacht aan de *dispositio*, en als ze het al doen, ruimen ze er slechts een minimale plaats voor in. Het gaat daarbij weliswaar om de wijzen waarop een tekst begonnen kan worden, maar deze richtlijnen gelden niet voor de proloog, maar voor het begin van de feitelijke tekst, de *narratio*.⁵⁵ Dit gegeven is Brinkmann en in zijn voetspoor latere onderzoekers kennelijk ontgaan, omdat zij een deel van hun proloogtheoretische bespiegelingen aan de betreffende passages opgehangen hebben.⁵⁶ Het lijkt mij echter volstrekt ondenkbaar dat de *artes poeticae* een directe bron van inspiratie voor het schrijven van prologen geweest zijn, vooral omdat de voorschriften in de *artes poeticae* voor het openen van teksten ondubbelzinnig betrekking hebben op de *narratio*.

De *artes dictandi* en de *artes praedicandi* worden vaak genoemd als aanvullende

54. Waarmee ik bedoel dat er globale tendensen worden signaleerd (uitgedrukt in algemene termen als *amplificatio* en *abbreviatio*), meestal slechts gebaseerd op enkele voorbeelden. Een overtuigend bewijs van een directe invloed van de *artes poeticae* op deze voorbeelden vind ik nergens (vgl. ook Van Oostrom, 1981, p. 189).

55. Vgl. hierover Sonnemans, 1989 (p. 3–5).

56. Vgl. o.a. Brinkmann, 1966 (m.n. p. 85–86) en Flügel, 1969 (p. 40–47).

bronnen van invloed voor prologen in de volkstalen. Deze traktaten gaan expliciet in op de introducerende delen van respectievelijk de brief en de preek. Vanwege de beperkte omvang van proloog-theoretische passages in de klassieke retorica en de *artes poeticae*, worden deze uitweidingen beschouwd als welkome aanvullingen daarop. Te meer omdat de meest bruikbare, dat wil zeggen niet genre-gebonden, informatie over de introducerende delen direct ontleend is aan de klassieke retorica.⁵⁷ De directe invloed van deze traktaten op de vernaculaire proloog zal echter niet erg groot geweest zijn. Brieven en preken vormden namelijk een ander type teksten dan de epische of de didactische literatuur, hetgeen onder andere blijkt uit de aanhef van een brief en de opening van een preek. De voorschriften die hiervoor gegeven worden, zijn niet zonder meer toe te passen in literaire prologen. De proloog van *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde* voldoet weliswaar globaal aan de richtlijnen voor de aanhef van brieven, maar de tekst waartoe deze proloog behoort, is opgesteld in de briefvorm. De proloog grijpt vermoedelijk terug op de epistolaire praktijk en niet op een concrete *ars dictandi*. Bovendien is *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde* een letterlijke vertaling van een Latijnse tekst.⁵⁸ De tekst levert derhalve geen argumenten voor een actief gebruik door Middelnederlandse auteurs van *exordiale* middelen uit de *artes dictandi*-traditie.

Desondanks zal in de volgende paragraaf enige aandacht besteed worden aan de mogelijkheid om deze theorie te gebruiken bij de analyse van Middelnederlandse prologen. Voor zover die theorie gebaseerd is op de klassieke retorica, zij verwezen naar mijn opmerkingen daarover.

Ten slotte dient onderzocht te worden of de *accessus*-traditie een concrete invloed heeft uitgeoefend op de Middelnederlandse proloog. In de hoge middeleeuwen (ca. 1100–1400) werd in het universitaire circuit een commentaartraditie ontwikkeld, waarmee belangrijke Latijnse geschriften wetenschappelijk geïnterpreteerd werden. Rond de bestaande teksten werd een commentaar geschreven, dat in twee delen uiteen viel. De hoofdmoot van het commentaar bestond uit glossen die in de marge van het handschrift de tekst op zowel belangrijke als secundaire aspecten bespreken. Daar ging een *accessus* aan vooraf. Een *accessus* is een algemene introductie op onder andere de auteur, de inhoud en de bedoeling van de tekst.⁵⁹

57. Het gaat daarbij voornamelijk om het voorschrift om het publiek *attentus, benevolus en docilis* te maken.

58. De tekst manifesteert zich overigens als een normaal didactisch traktaat, zodat hij ondanks het uiterlijk van een brief uitstekend past in de brede definitie op basis waarvan mijn corpus is samengesteld. De 'fictie' van de briefvorm wordt overigens in de epilogo van de Middelnederlandse versie doorbroken doordat de vertaler zichzelf bij name noemt.

59. Vgl. voor deze commentaartraditie Hunt, 1980 en Minnis, 1984. Er zijn verschillende typen *accessus*. De belangrijkste twee zullen in de volgende paragraaf aan de orde komen. Over de mogelijkheden om deze traditie dienstbaar te maken aan het onderzoek van de Middelnederlandse

Het bijzondere van deze *academische prologen*, zoals ze ook wel genoemd worden, is dat het een middeleeuwse traditie is die op systematische wijze een reeks intrigerende vragen stelt over het karakter van teksten. Zij verschaft ons aldus inzicht in wat de middeleeuwse geleerden essentiële aspecten van literatuur (in een heel ruime zin van het woord) achtten. Het moge duidelijk zijn dat de *accessus* een descriptief en geen prescriptief model is. De vragen die erin aan de orde komen, zijn van dien aard, dat het niet waarschijnlijk is dat ze auteurs van vernaculaire teksten beïnvloed hebben. De *accessus*-traditie lijkt echter niet helemaal aan de Middelnederlandse literatuur voorbijgegaan te zijn. In de handschriften met het verzameld werk van Jan van Leeuwen staat een *prologhe* (hier synoniem voor *accessus*), waarin kort het leven en werk van 'de goede kok van Groenendaal' geschetst wordt.⁶⁰ Verder is de *prologhe* die Gheraert, prior te Herne, schreef bij zijn verzameling van vijf teksten van Ruusbroec⁶¹ een 'echte' *accessus*. En de *Gentse Boethius* staat volledig in het licht van de Latijnse commentaartraditie, waarbij de proloog sterk de kenmerken van een *accessus* draagt.⁶² De volgende passages kunnen niet als een *accessus* beschouwd worden, maar dragen wel duidelijke sporen van die traditie: de proloog van de incunabel van de *Hystorie van reynaert die Vos*⁶³ is "gemodelleerd naar het niet-aristotelische *accessustype*",⁶⁴ het grootste deel van de proloog van Jacob Viltz *Den troost van philozophien* gaat uit van vragen uit de *accessus*-traditie.⁶⁵

De conclusie van het bovenstaande is dat de contemporaine bronnen die reflecteren op teksten (redevoeringen, literaire teksten, brieven en preken) geen concrete invloed hebben uitgeoefend op de vorm en inhoud van prologen in het Middelnederlands. Daarmee zijn deze bronnen niet automatisch gediskwalificeerd als hulpmiddelen bij het opstellen van een verantwoorde analyse van prologen. Immers, als er geen sprake is van een concrete, directe beïnvloeding, dan wil dat

letterkunde, zie Wackers, 1989.

60. Vgl. Axters, 1943 (p. 199).

61. Vgl. De Vreese, 1895 (p. 5–20) en Mertens, 1993. Deze *prologhen* bij het werk van Van Leeuwen en Ruusbroec wijken overigens in hun opzet sterk af van de Latijnse *accessus*-traditie.

62. Vgl. over deze tekst o.a. Wissink, 1989.

63. Uitgegeven in Hellinga, 1952, tekst P.

64. Wackers, 1989 (p. 236). Wat het niet-aristotelische *accessustype* is, wordt in de volgende paragraaf besproken.

65. Onder andere de uitgebreide informatie over Boethius, de *auctor* van Viltz bron, het expliciet indelen van de tekst in de filosofische categorie van de ethiek en het in deze context gebruiken van sleutelbegrippen als *materie* en *tracteren*. Deze proloog maakt deel uit van mijn onderzoekscorpus en de invloed van de *accessus*-traditie op deze proloog komt dan ook nog enkele malen aan de orde. Overigens zij aangetekend dat *Den troost van philozophien* (via een Oudfranse vertaling) direct teruggrijpt op een tekst die midden in de Latijnse commentaartraditie stond. Andere voorbeelden van prologen die geconcipieerd zijn op grond van de *accessus*-traditie, zijn Juan Ruiz' *Libro de buen amor* (vgl. Dagenais, 1986) en Bokenhams *Legendys of hooly wummen* (uitgegeven in Serjeantson, 1938).

nog niet zeggen dat er geen indirecte, relevante overeenkomsten tussen de Latijnse theorieën en de Middelnederlandse literaire praktijk kunnen bestaan. In de volgende paragraaf wordt die mogelijkheid nader bestudeerd.

1.2.2 Is de contemporaine reflectie op teksten bruikbaar als analysemodel?

Hirdt stelt in zijn artikel over de proloog van verhalende literatuur in de middeleeuwen en de renaissance de volgende vraag:

Gibt es eine als Richtschnur wirkende Theorie zum Eingang in erzählender Dichtung? Diese Frage mag verwundern, gehen doch vor allem neuere Arbeiten von der stillschweigenden Voraussetzung aus, daß die jeweilig untersuchten Eingänge in inhaltlicher wie in formaler Hinsicht mit einer kohärenten Theorie in Einklang zu bringen sind. Brinkmann beispielsweise gibt dem ersten Teil seiner Untersuchung zum mittelalterlichen Prolog als literarischer Erscheinung die Überschrift "Die Theorie". Die Lektüre des Aufsatzes erweist allerdings, daß er Passagen aus Rhetoriken, Elemente verschiedener Artes dictandi und vereinzelte Äußerungen in mittelalterlichen Poetiken zu einer dichtungstheoretischen Gesamtkonzeption schweißt, die als regelgebendes Modell für Erzähldichtung meines Wissens zu keiner Zeit belegt ist. (Hirdt, 1972, p. 56)

De centrale vraag in deze paragraaf lijkt in het licht van dit citaat en de voorgaande paragraaf overbodig geworden. De proloog-theoretische opmerkingen in middeleeuwse geschriften bieden geen van alle een afgeronde theorie. Het zijn in de regel niet meer dan losse opmerkingen, die een algemene karakteristiek van de proloog geven. Toch is het niet principieel uitgesloten dat de betreffende poëtologische passages een bijdrage kunnen leveren aan een beter begrip van prologen in het algemeen.

In de exordiale theorie van de klassieke retorica spelen verschillende complementaire aspecten een rol.⁶⁶ Voorop staat steeds de taak van de proloog die drie doeleinden nastreeft: het publiek moet welwillend (*benevolus*), aandachtig (*attentus*) en leergierig (*docilis*) gemaakt worden. Afhankelijk van de te verwachten

66. Het volgende is ontleend aan Lausberg, 1960 (p. 150–163). Er worden twee typen *exordium* onderscheiden: het normale *exordium* en de *insinuatio*. Dit laatste type wordt gebruikt in situaties die een "listige Verwendung psychologischer Mittel" vereisen om het publiek op de hand van de redenaar te krijgen. Dit type heeft in het onderzoek naar de middeleeuwse proloog nauwelijks aandacht gekregen, vermoedelijk omdat het te zeer verbonden is met de gerechtssituatie (vgl. hierboven, p. 33). Mede hierom zal ik het ook verder laten rusten.

problemen van de rede kan gekozen worden voor verschillende strategieën (*genera*).⁶⁷ Een zaak die voor zich spreekt, kan volstaan met het *genus honestum*; indien echter een zaak weinig belang voor het publiek lijkt te hebben, dan is het van belang middels het *genus humile* de *attentio* van het publiek te prikkelen; als een zaak erg ingewikkeld is, dan ligt het *genus obscurum*, om het publiek *docilis* te maken, voor de hand; en als de redenaar bij voorbaat veel weerstand bij zijn publiek verwacht, dan kan hij het publiek *benevolus* proberen te maken met behulp van het *genus anceps*. In het *genus anceps* kan de redenaar kiezen voor verschillende invalshoeken: hij kan proberen sympathie te vragen voor zichzelf (*ab nostra persona*); hij kan de tegenpartij zwart maken (*ab adversarium persona*); hij kan proberen de rechters, zijn publiek, te vleien (*ad iudicum (auditorum) persona*); en tenslotte kan hij het belang van de zaak benadrukken (*a causa*).

De essentie van de *exordiale* theorie van de klassieke retorica kan als volgt worden samengevat: afhankelijk van het onderwerp van de rede en van de bestaande relatie tussen de redenaar en zijn publiek, kan er voor het *exordium* gekozen worden uit verschillende strategieën. Deze strategieën zijn gekoppeld aan de verschillende doeleinden van het *exordium*: het *attentus*, *docilis* en *benevolus* maken van het publiek. Het is van belang op te merken dat deze doeleinden in de oorspronkelijke theorie in beginsel niet in één *exordium* verenigd (hoeven te) worden. Zowel de moderne onderzoekers als de middeleeuwse theoretici die op de klassieke retorica terugrijpen hebben dat niet voldoende onderkend. Voor hen was er geen “of-of”-relatie, maar had de proloog een driedelige functie: een “en-en”-relatie.

De heldere ‘taakverdeling’ in de klassieke retorica blijkt in de praktijk een onhandelbaar instrument, omdat de betreffende termen zo vaag zijn, dat hun betekenis in elkaar overvloeit. Een prachtig voorbeeld hiervan is te vinden in een *accessus* op Statius’ *Thebais*:

And it should be noted that it is begun, fitly enough by way of preface, by briefly dividing into three, that is, into a *proposal*, an *invocation*, and a *narration*, elegantly accomplishing the office of prologue. For it makes the readers *benevolent*, *teachable*, and *attentive*. He *proposes* where he says “fraternal war” and there he renders his audience *teachable*. He *invokes* where he says “whence you command”, and then he makes them *attentive*. He *narrates* at “now impious merit” and there he makes them *benevolent*. Or, where he *proposes* what he is going to tell, there he makes the audience *attentive*; where he *invokes*, he makes them *benevolent*. For then in a certain manner the mode of

67. De klassieke retorica onderscheidt drie soorten redevoeringen: de juridische rede, de politieke rede en de lofrede. Brinkmann en diens navolgers stellen in hun studies uitsluitend de juridische rede aan de orde, omdat daarbij de differentiëring van deze *genera* gethematiseerd wordt.

the treatment is manifested, and in the mode of the treatment readers are always *benevolent*; and in *narration* they are *teachable*.⁶⁸

Het gemak waarmee de verschillende etiketten zowel op het ene onderdeel van de proloog als op het andere worden geplakt, geeft aan hoe moeilijk het is om met behulp van dit pakket retorische termen een proloog te analyseren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de moderne onderzoekers, die geprobeerd hebben te bewijzen dat auteurs als Chrétien de Troyes, Hartmann von Aue en Gottfried von Straßburg hun prologen modelleerden volgens de klassieke retorische doctrine, daar niet in geslaagd zijn:

Unfortunately, these scholars have been content to match individual terms from the classical treatises with isolated phenomena from the medieval prologues; and on this basis they have concluded that the latter were patterned on the former. As soon as one considers the context of the classical terms, however, and the variety of phenomena offered by the prologues, one realizes that the vernacular poets, careful students that they were, had just as little use for Ciceronian exordial doctrine as did their theorizing teachers. (Schultz, 1984, p. 6)

Slechts één van de door Schultz aangedragen voorbeelden is voldoende om duidelijk te maken wat hij bedoelt:

Tony Hunt⁶⁹ finds that Chrétien's prologue to *Le conte du graal*, with its lavish praise of Philip of Flanders, "... exemplifies the Ciceronian method of obtaining the *benevolentia* of the audience by the *ab iudicum persona* approach." Yet he withholds Cicero's collateral dictum that praise addressed to judges must be such "ut ne qua assentatio nimia significetur." According to this standard, Chrétien's prologue must be judged a failure. (p. 6)

Om de *exordiale* theorie van de klassieke retorica ook maar enigszins bruikbaar te maken, dienen de gehanteerde begrippen dusdanig geherdefinieerd te worden, dat er uiteindelijk alleen nog maar sprake is van "a modern poetics with borrowed labels".⁷⁰ Bovendien blijft die 'moderne poëtica' te zeer verstrikt in de beperkingen die die 'geleende labels' met zich meebrengen, en schiet daarmee tekort in de analyse van de complexiteit van middeleeuwse prologen. Zo moet geconcludeerd worden dat voor een analyse die recht wil doen aan alle aspecten van de Middelnederlandse prologen, de *exordiale* theorie van de klassieke retorica eerder een sta-in-de-weg is dan een bruikbaar uitgangspunt.

68. Geciteerd naar Allen, 1982 (p. 136–137). Cursivering van mij, GS.

69. Schultz verwijst hier naar Hunt, 1971 (p. 379).

70. Schultz, 1984 (p. 14).

In de vorige paragraaf bleek reeds dat de *artes poeticae* geen enkele uitspraak doen over de vorm of de inhoud van de proloog. Ze zijn daarom van generlei belang voor deze paragraaf. Ook voor de *artes praedicandi* en de *artes dictandi* is hier geen grote rol weggelegd.⁷¹

De enige passage die van belang zou kunnen zijn, staat in Johannes de Garlandia's *Parisiensia poetria*. Dit is een merkwaardig traktaat, omdat het een poging is de *ars poetica*; de *artes dictandi* en de *ars rythmica* tot een geheel te smeden. Dat is Garlandia slechts ten dele gelukt: de verschillende *artes* zijn toch nog grotendeels van elkaar gescheiden. De passage die het proloogonderzoek jarenlang in de ban gehouden heeft, staat in de voorschriften voor het schrijven van brieven.⁷² Het is een passage van amper enkele regels, die een grote hoeveelheid informatie bevat. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er in de loop der jaren verschillende interpretaties aan verbonden zijn. Brinkmann, 1966 bouwde er zelfs een compleet analysemodel voor prologen uit op. Volgens hem was de strekking van de passage van Garlandia, dat prologen een tweeledige structuur hebben: de *prologus* leidt het navolgende werk inhoudelijk in, en het *proemium* verschaft algemene informatie, die boven de inhoud van het werk uitstijgt. Deze tweedeling lijkt bevestigd te worden door de praktijk van de middeleeuwse literatuur (en komt zelfs nog terug in ons moderne onderscheid tussen inleiding en voorwoord). Hoe mooi Brinkmanns theorie ook schijnt te zijn, zij dient om zowel principiële als om praktische redenen van de hand gewezen te worden. Ik heb mijn argumenten voor dat standpunt in een eerdere publikatie reeds uitvoerig uiteengezet⁷³ en zal mij daarom hier beperken tot de hoofdlijnen. Brinkmann isoleert niet alleen de begrippen die hem van pas komen, hij interpreteert ze ook nog eens onjuist. Ik laat eerst Garlandia (in de Engelse vertaling van Lawler, 1974) aan het woord:

Beginnings for Letters. Note also that *exordium* is sometimes defined broadly, as everything that precedes the narration; sometimes strictly, as the proverb (or whatever is in the place of the proverb). An Exordium, then, is a rhetorical beginning whose purpose is persuasion. A Proem (Latijn: *Proemium*, GS) is an advance outline of a book's contents, whose purpose is instruction. A Prologue (Latijn: *Prologus*, GS) is an introductory discussion to the work which follows it; it may or may not contain such *proemial* matter. An Epigram is a beginning that states a cause and a similitude, and that explains the approach. A Theme is the beginning of a sacred sermon. A Preface is the beginning to sacred songs and services, for example, "Now the

71. Voor hun proloog-theoretische voorschriften grijpen deze geschriften voornamelijk terug op de klassieke retorica. Hier geldt hetzelfde bezwaar als voor die klassieke retorica.

72. Daar lijkt althans het opschrift op te wijzen: "De principiis Litterarum". Zoals hieronder zal blijken handelt de passage in feite ook over andere genres.

73. Sonnemans, 1989; vgl. ook Jaffe, 1978 en Schultz, 1984.

angelic host of heaven rejoices, etc". (p. 63)

De passage bespreekt twee aparte zaken. Enerzijds worden er verschillende soorten prologen, passend bij diverse genres, genoemd: Een *epigrama* leidt een verhandeling in, een *thema* een preek, en een *prefacio* religieuze gezangen en diensten. Het andere onderscheid is abstracter van aard. Het begrip *exordium* wordt gebruikt als een overkoepelende term voor 'de proloog'; het is "alles wat aan de narratio voorafgaat". Drie verschillende delen van dat *exordium* geven evenzovele functies ervan aan: het *exordium* in engere zin heeft als functie "ad persuadendum", het overreden van het publiek; het *proemium* is een "preordinacio libri ad instruendum", een samenvatting van het volgende werk ter onderrichting van het publiek; en de *prologus* is een "inductiuus sermo subsequentis operis", een inleidende bespreking van het volgende werk, die al dan niet 'proëmiale' materie (informatie betreffende de inhoud van de narratio) kan bevatten. Brinkmann maakt in zijn bespreking van deze passage drie fouten. Om te beginnen ziet hij over het hoofd dat er geen sprake is van twee, maar van drie verschillende delen van de proloog. Kennelijk doorziet hij niet dat de term *exordium* tweemaal gebruikt wordt, eenmaal als overkoepelende term en eenmaal ter aanduiding van een proloogdeel. De tweedeling die jarenlang als belangrijkste onderdeel van Brinkmanns theorie beschouwd werd, spat daarmee als een zeepbel uiteen.⁷⁴ Voorts interpreteert hij de begrippen *proemium* en *prologus* precies tegengesteld aan de betekenis die Garlandia er aan heeft gehecht. En ten slotte verzwijgt hij de bijzin bij de definitie van de *prologus*, "siue contineat talia prohemialia siue non" (in de *prologus* kan desgewenst 'proëmiale' materie verwerkt worden). Hij moet deze bijzin wel haast bewust hebben verzwegen, ten einde zijn tweedeling zo strikt mogelijk te houden. Garlandia geeft immers ondubbelzinnig aan dat een versmelting van het *proemium* en de *prologus* toegestaan is.

Ondanks het wegvallen van de theoretische basis voor een tweeledige proloogstructuur, pleitte Haug⁷⁵ voor handhaving van Brinkmanns tweedeling, op grond van de gebleken verdiensten in het proloogonderzoek. Die verdiensten zijn echter op zijn minst twijfelachtig te noemen, omdat verschillende onderzoekers bij dezelfde prologen en uitgaande van dezelfde theorie van tweeledige prologen, tot totaal verschillende conclusies komen:

Thus Brinkmann and Jaeger do not agree on the two parts of Gottfried's *Tristan* prologue, the former placing the division after line 120, the latter after line 44. Kobbe and Jaeger do not agree on the division

74. De andere bewijspplaats die Brinkmann aanvoert voor een tweeledige proloogstructuur, twee passages uit de *Dialogus super auctores* van Konrad von Hirsau, zijn nóg ondoorzichtiger dan de passage van Johannes de Garlandia. Ook hier heeft Brinkmann de feiten naar zich toe geïnterpreteerd, vgl. Jaffe, 1978 (p. 290-294) en Schultz, 1984 (p. 11-12).

75. Haug, 1985 (p. 13).

of Stricker's prologue to *Daniel*; the former considers it a single unit (with an ambiguous opening six lines), while the latter isolates three sections.⁷⁶

Deze onderzoekers hebben het vinden van een tweeledige structuur gemaakt tot het uitgangspunt van hun studie. Het verdient mijns inziens echter de voorkeur om de prologen voor zich te laten spreken. In een eerdere publikatie heb ik ter verkenning de prologen van Jan van Boendale onderworpen aan een structuuranalyse.⁷⁷ De uitkomsten van dat onderzoek zijn opmerkelijk: geen enkele tekst heeft een tweedeling die aansluit bij de theorie van Brinkmann. Er kan weliswaar onderscheid gemaakt worden tussen informatie die algemeen inleidend van aard is en concrete informatie over de inhoud van de tekst, maar dat onderscheid is maar zelden absoluut. Bovendien kunnen er in de algemeen inleidende informatie vaak verschillende onderwerpen (of beter: proloogdelen) van elkaar geïsoleerd worden. Voor een dergelijke onderverdeling is in de theorie van Brinkmann geen plaats.

De conclusie ten aanzien van de tweeledige proloogstructuur is ondubbelzinnig negatief: er is geen enkele theoretische basis voor dit model; het vindt geen reële aansluiting in de praktijk; en het is veel te grofmazig om de gevarieerde structuur van prologen goed mee te kunnen analyseren. Dat laatste geldt ook voor de (zeer beknopte) theorie in Johannes de Garlandia's *Parisiana poetria*. Garlandia reflecteert wel degelijk op verschillende functies van de proloog, maar doet dat in dusdanig vage bewoordingen, dat zijn tekst onbruikbaar is als basis voor een analysemodel.

De *accessus* is een interessant model, omdat het expliciet de rol van de auteur en de inhoud en de functie van teksten bespreekbaar maakt vanuit middeleeuwse intellectuele behoeften. De *accessus* is weliswaar de minst voor de hand liggende inspiratiebron voor auteurs van prologen, het is daarentegen wel de meest voor de hand liggende bron voor een analysemodel voor onderzoekers, omdat het een gedetailleerd en contemporair analysemodel voor middeleeuwse teksten is. De *accessus* richt zich echter niet op de interpretatie van een proloog, maar op die van de complete tekst. De vragen uit de *accessus*-traditie naar het nut, de vorm en de inhoud van een tekst zijn voor het proloogonderzoek uitsluitend relevant voor zover auteurs het belangrijk vonden om daar in hun prologen expliciet uitspraken over te doen. De vraag naar de auteur van de tekst is als zodanig voor mijn onderzoek zelfs volstrekt irrelevant, omdat ik uitsluitend geïnteresseerd ben in de functionaliteit van autobiografische gegevens in prologen, en niet principieel in hun biografische waarde.⁷⁸ De betreffende vraag in de *accessus* beoogt nu juist

76. Vgl. Schultz, 1984 (p. 13). Schultz verwijst naar Brinkmann, 1966 (p. 94), Jaeger, 1970 (resp. p. 106 en 94), en Kobbe, 1969 (p. 435).

77. Sonnemans, 1989 (p. 18–30).

78. Vgl. hiervoor het hoofdstuk *Autobiografie*.

concrete biografische informatie, met name ook informatie die niet uit de tekst zelf is af te leiden. De bruikbaarheid van het *accessus*-model voor de analyse van prologen is daarmee minder evident dan het in eerste instantie lijkt.

Van meer praktische aard is het probleem dat er aan de *accessus*-traditie een paar impliciete, abstracte modellen ten grondslag liggen, die hun bestaansrecht danken aan het feit dat ze door ettelijke generaties commentatoren telkens opnieuw gebruikt werden. Er bestaat dus geen expliciete theorie van de *accessus*, maar op grond van een relatief stereotype structuur kunnen er uit de commentaren verschillende typen gedestilleerd worden.

Er zijn vier hoofdtypen van de *accessus*.⁷⁹ De eerste twee zijn gebaseerd op de praktijk van de klassieke retorici, het derde op Boethius' commentaar op Porphyrius' *Isagoge* en het vierde op de theorie van de vier *causae* van Aristoteles (het wordt daarom ook wel de Aristotelische proloog of *accessus* genoemd). In elk type *accessus* worden verschillende rubrieken in een vaste volgorde behandeld.

Het eerste type is gebaseerd op de *septem circumstantiae* van de retorici: wie, wat, waarom, op welke wijze (de *qualitas* of *modus*), waar, wanneer, en met welke middelen (de *facultas* of *materia*). Een verkorte versie van dit schema beperkt zich tot de rubrieken *persona*, *locus* en *tempus*, soms aangevuld met de *causa scribendi*. Al deze vragen hebben betrekking op de redenen waarom de tekst geschreven is, en op de omstandigheden waarin en de middelen waarmee een tekst tot stand kwam.

Het tweede type vindt vermoedelijk zijn oorsprong in oude commentaren op Vergilius. Het gaat uit van zes rubrieken: het leven van de auteur (de *Vita*), de titel van het werk (*titulus operis*), de eigenschappen van de tekst (*qualitas carminis*), de intentie van de auteur (*scribentis intentio*), het aantal onderdelen van de tekst (*numeris librorum*), de opbouw van de tekst (*ordo librorum*) en de interpretatie van de tekst (de *explanatio*). Een interessante variant hiervan is de *accessus* van Aelius Donatus⁸⁰ bij de *Eclogae* van Vergilius, waarin onderscheid gemaakt wordt tussen rubrieken *ante opus* (boven het werk uitstijgend) en rubrieken *in ipso opere* (het werk zelf betreffend). *Ante opus* zijn de *titulus*, *causa* en *intentio*, en *in ipso opere* zijn de *numerus*, *ordo* en *explanatio*. Hierin schuilt een opmerkelijke parallel met de tweedeling van Brinkmann, 1966, zij het dat het hier niet om een voorschrift voor de structuur van prologen gaat, maar om een interpretatiemodel van een complete tekst. Overigens verschaft de verdere geleiding in rubrieken meer houvast voor een analyse, óók van prologen, dan de starre tweedeling van Brinkmann.

79. Het onderstaande is voornamelijk gebaseerd op Hunt, 1980 (p.125-142) en Minnis, 1984 (p. 15-29), de belangrijkste inleidingen over de *accessus*-traditie.

80. Grammaticus en retoricus uit de 4de eeuw na Christus. Zijn grammatica de *Ars minor* heeft tot ver in de middeleeuwen gediend als basis voor het grammatica-onderwijs. Van zijn Vergilius-commentaar is uitsluitend de inleiding op het leven van Vergilius en de inleiding op de *Bucolica* overgeleverd. Het is de vraag of dit commentaar een wijde verbreiding heeft gekend.

Het derde type *accessus* was in de twaalfde eeuw het populairst. Het werd door tijdgenoten beschouwd als een modern apparaat om teksten mee te becommentariëren.⁸¹ In de meest uitgekristalliseerde vorm van dit type worden de volgende aspecten van een tekst besproken: de titel van het werk (*titulus libri*); de naam van de auteur (*nomen auctoris*); de intentie van de auteur (*intentio scribentis*); het onderwerp van de tekst (*materia libri*); de toegepaste procedures van de literaire vorm en stijl (*modus agendi* of *modus tractandi*); de structuur van de tekst (*ordo libri*); het nut van de tekst (*utilitas*); en tenslotte de vraag tot welke tak van wetenschap de tekst behoort (*cui parti philosophiae supponitur*).

Uiteraard komen de verschillen tussen deze drie modellen in zo'n korte weergave onvoldoende aan de orde, maar het zal duidelijk zijn dat er een behoorlijke verwantschap in opzet en uitwerking bestaat. Die verwantschap uitte zich onder andere ook in het negatieve gegeven dat ze geen van alle een werkelijk bevredigend apparaat voor de classificatie van Bijbelteksten boden. "The stock schema was supplemented; its technical idiom acquired greater precision and, in the case of prologues to Bible-commentaries, a more literary dimension."⁸² In de dertiende eeuw werd daarom, vanuit de hernieuwde aandacht voor Aristoteles een nieuw type *accessus* ontwikkeld, dat zich baseerde op de vier *causae* van Aristoteles: de Aristotelische *accessus*. De Aristotelische *accessus* is een afgewogener model dan de oudere *accessus*-typen, omdat de rubrieken logischer op elkaar afgestemd zijn.

De *causa efficiens* is de *auctor*, degene die het literaire werk schiep. In het geval van Schriftuurlijke teksten werd hier ingegaan op de wijze waarop de goddelijke *auctor* de menselijke *auctores* inspireerde in het overdragen van het goddelijk woord. De *causa materialis* is de stof, de inhoud van het werk. De *causa formalis* is het schema, de vorm, waar de *auctor* zijn materie aan onderwierp. De commentatoren onderscheidden twee simultaan voorkomende vormen, die verschillende intellectuele niveaus vertegenwoordigen.⁸³ De eerste is de *forma tractatus*, waarin de concrete structuur van een tekst behandeld wordt. Doel van de bespreking van deze *forma tractatus* is het achterhalen van de eenheid van de tekst, die bereikt wordt middels de gekozen volgorde van de delen ('boeken', hoofdstukken, paragrafen e.d.). De tweede vorm is de *forma tractandi*, die "the medieval sense of those mental and verbal procedures by which a text is made"⁸⁴ betreft. Soms gaat een commentator daarbij niet verder dan het verbale niveau, bijvoorbeeld door te constateren dat een *auctor* gekozen heeft voor de vers- of de prozavorm. Soms echter worden er fundamentele vragen gesteld over waarheidswaarde en kennisoverdracht, die impliciet inzicht verschaffen in een middeleeuws genrebewustzijn, dat gebaseerd is op een hiërarchie die loopt van universele waarden

81. Vgl. Minnis, 1984 (p. 19).

82. Minnis, 1984 (p. 27-28).

83. Vgl. hiervoor Allen, 1982 (p. 67-187) en Minnis, 1984 (p. 118-159). Hunt, 1980 laat de dertiende eeuw, en daarmee de Aristotelische *accessus*, vrijwel volledig buiten beschouwing.

84. Allen, 1982 (p. 72).

naar het bijzondere; een genrebewustzijn dat dus sterk afwijkt van ons moderne genre-concept. Het vierde onderdeel van de Aristotelische *accessus* is de *causa finalis*; een bespreking van het doel of de zin van de tekst. Bij teksten van wereldlijke auteurs was dat de morele betekenis van het werk, en in de context van Schriftuurlijke exegese de doeltreffendheid van de tekst om de lezer tot het eeuwige heil te brengen.

In hoeverre kan de theorie van de *accessus* nu behulpzaam zijn bij de analyse van Middelnederlandse prologen? Er zijn twee grote struikelblokken. Om te beginnen bevat een *accessus* een analyse van een complete tekst, en niet van een proloog. De rubrieken van de verschillende *accessus*-tradities zijn over het algemeen wel te adapteren voor een prolooganalyse, maar de toepassing zou dan geschieden in een geheel andere context. Minstens even belangrijk is het verschil in optiek tussen het schrijven van een *accessus* en het schrijven van een proloog. De commentator die een *accessus* schrijft, reflecteert op de ontstaansachtergrond, de formele en inhoudelijke aspecten en de essentie van een bestaande tekst. Zijn doel is een secundair publiek een leidraad te bieden voor de interpretatie van de tekst. De auteur van een proloog daarentegen ziet zich geplaatst voor een heel andere taak, namelijk zijn publiek zo goed mogelijk voor te bereiden op de tekst die volgen gaat. Hij hoeft dat publiek daarbij beslist niet *a priori* een steekhoudende interpretatie aan de hand te doen. Hij zal wel de voorwaarden moeten scheppen om zijn publiek aan zijn tekst te binden. Al naar gelang het karakter van de tekst en de behoeften van het publiek zal de auteur van een proloog heel wat middelen moeten gebruiken om de gewenste houding te bewerkstelligen. En die middelen zijn in essentie beslist anders dan de middelen die in de *accessus* gehanteerd werden.

Wil de *accessus* een bruikbaar fundament voor een analysemodel opleveren, dan zou daar zoveel aan aangepast moeten worden, dat het geen zin meer heeft om van een contemporair model te spreken. In deze studie zal ik daarom niet de *accessus* als basis voor mijn interpretatie gebruiken. Ik heb echter bij het opstellen en analyseren van de te onderzoeken categorieën wel rekening gehouden met de vragen die de auteurs van de *accessus* aan de Latijnse teksten stelden. Deze fundamentele, contemporaine aanpak van teksten opent namelijk vensters, die bij een zuiver modern analysemodel waarschijnlijk gesloten zouden blijven.

Het onderzoek naar de bruikbaarheid van contemporaine bronnen voor de analyse van Middelnederlandse prologen, heeft niet veel opgeleverd. Als er al over prologen gereflecteerd werd, dan geschiedde dat stevast in heel algemene zin. Het zal ook niet verbazen, dat de Middelnederlandse literatuur zelf niet veel meer houvast biedt. Naast de spaarzame en weinig specifieke opmerkingen in de prologen zelf, is er enkel de '*poëtica*' van Boendale die expliciet op de functie van

de proloog ingaat:

- 21 Men sal ooc voren versinnen,
Hoemen dat dicht zal beghinnen,
Middelen ende daer toe enden,
Ende uter materien niet wenden.
- 25 Dat prohemium int beghin
Sal verstandnisse hebben in
Van datter volghet na;
(*Der leken spiegel*, boek III, kap. 15)

In een eerdere publikatie heb ik erop gewezen dat Boendale met deze passage weliswaar aansluiting lijkt te vinden bij Johannes de Garlandia, maar dat tegelijkertijd de aangeboden informatie zowel kwantitatief als kwalitatief te beperkt is, om er een zinvol analysemodel op te bouwen.⁸⁵

Er bestond duidelijk geen traditie in het Middelnederlands om te reflecteren op de literaire bezigheden. Het heeft ook geen zin om de schaarse uitzonderingen als Boendales '*poetica*' tot in de kleinste details te analyseren, omdat het gevaarlijk is generaliserende conclusies te verbinden aan een zo geïsoleerd en algemeen stuk.

En daarmee zijn praktisch alle contemporaine bronnen gediskwalificeerd als zinvolle hulpmiddelen voor het prologonderzoek. Om te beginnen blijken de Middelnederlandse prologen niet concreet door deze bronnen beïnvloed te zijn. Bovendien zijn de schaarse reflecties op de aard en functie van prologen in hun vaagheid en algemeenheid onbruikbaar om als basis voor een analysemodel te kunnen dienen. Alleen de rubrieken uit de verschillende *accessus*-tradities kunnen van dienst zijn bij het opstellen van zo'n analysemodel, zij het dat zij daarbij niet het uitgangspunt kunnen vormen.

1.3 Slotbeschouwing en vooruitblik

De resultaten uit de vorige paragraaf dwingen mij om, voorbijgaand aan het oudere proloogonderzoek, een nieuwe methode te ontwikkelen waarmee de Middelnederlandse prologen geanalyseerd kunnen worden. Ik wil in deze paragraaf de paden voor die nieuwe methode effenen, onder meer op grond van de bevindingen uit dit hoofdstuk. In het volgende hoofdstuk zal ik vervolgens deze nieuwe aanpak verder uitwerken.

De conclusies van de paragrafen 1.1 en 1.2 zijn van groot belang, omdat zij 'de proloog' de status geven van een contemporain erkende entiteit met specifieke karaktertrekken. De proloog is geen modern concept, geen literair fenomeen dat niet door de middeleeuwen als zodanig herkend werd. Middeleeuwse auteurs en kopiïsten onderscheidden de proloog van de narratio door een expliciet gebruik

85. Sonnemans, 1989 (p. 16–18 en 28–29).

van de term, door een formele afbakening tussen proloog en narratio, en door het eigen karakter van de exordiale informatie in prologen. Bovendien levert het weinig problemen op om de proloog te onderscheiden van tekstgedeelten met vergelijkbare functies, zoals de expositie, de inhoudsopgave en de subproloog. Het is al met al volstrekt verantwoord om de proloog als een concreet literair verschijnsel te beschouwen, waarbij men zich overigens voortdurend moet realiseren dat het uitsluitend bestaat bij de gratie van de tekst die ingeleid moet worden en dat een proloog zonder narratio geen recht van bestaan heeft.

Hoe weinig verrassend deze bevindingen ook mogen zijn, ze verschaffen niettemin mijn onderzoek de noodzakelijke basis en geven daar bovendien duidelijk richting in aan. Die basis is gelegen in het gegeven dat de proloog als literair fenomeen een op een verantwoorde manier af te bakenen onderzoeksobject is. En de richting die aangegeven wordt, leid ik af uit de waarschuwing dat een proloog, ondanks zijn eigen karakter, uitsluitend als onderdeel van een groter geheel kan functioneren.

Weliswaar kunnen prologen bijdragen aan de oplossing van menige onderzoeksvraag die verder voorbijgaat aan de relatie van die prologen met de narratio's van de betreffende teksten. De exordiale informatie is, door haar vaak poëtologische karakter, bijvoorbeeld bruikbaar voor het beantwoorden van vragen over literaturopvattingen of de biografie van auteurs of opdrachtgevers. Maar wie vanuit dergelijke onderzoeksvragen gebruik maakt van de informatie die in prologen opgeslagen is, dient zich bewust te zijn van het feit dat hij die informatie losweekt uit haar feitelijke context, namelijk die van een inleiding op één specifieke tekst. Wie het verschijnsel proloog wil onderzoeken, mag deze context daarentegen niet uit het oog verliezen. Prologen zijn immers niet geschreven om twintigste eeuwse onderzoekers van dienst te zijn bij hun literairhistorische exercities. Een proloog heeft uitsluitend gefunctioneerd als een receptie-sturende inleiding van een specifieke narratio. Prologonderzoek zal daarom voortdurend de vraag moeten stellen wat de functie is van de verschillende onderdelen van een proloog. Dat impliceert mijns inziens dat er in eerste instantie minder aandacht besteed moet worden aan de structurele aspecten. Pas als door een uitgebreide analyse is vast komen te staan uit welke inhoudelijk functionele elementen prologen zijn opgebouwd, is het mogelijk om eventuele conclusies te trekken ten aanzien van structuren in prologen.

In paragraaf 1.2 heb ik afgerekend met de optie, die om verschillende redenen het meest voor de hand lag, maar die bij nader inzien als onbruikbaar bestempeld moet worden: het opstellen van een analysemethode op grond van contemporair geschreven of gebruikte bronnen, die reflecteren op de produktie of de interpretatie van teksten. Een analyse die gebaseerd is op contemporaine opvattingen, zou in principe beter de oorspronkelijke functionaliteit van prologen kunnen reconstrueren dan een strikt moderne analysemethode. De uitkomsten van mijn

onderzoek tonen echter dat de contemporaine bronnen niet primair geschikt zijn als uitgangspunt voor verder prologonderzoek. De informatie die deze bronnen over prologen verschaffen is te grofmazig om tot zinvolle resultaten te kunnen leiden. *En passant* wordt daarmee het bestaande onderzoek min of meer buitenspel gezet.

Om toch tot een zinvolle interpretatie van prologen te kunnen komen, zag ik mij gedwongen een nieuwe, consistente analysemethode van de grond af op te bouwen. Ik ben daarbij uitgegaan van de receptie-sturende functie van prologen. Met dat uitgangspunt worden veel potentiële onderzoeksvragen, hoe interessant en legitiem ze ook zijn voor het moderne onderzoek, als zijnde irrelevant buiten beschouwing gelaten. Het probleem van waarheid en fictie, de genreproblematiek, de rol van de auteur of diens maecenas (om slechts enkele mogelijke onderzoeksvragen te noemen), zijn binnen mijn onderzoek uitsluitend van belang voorzover ze inzicht verschaffen in de functionaliteit van prologen. Deze onderwerpen zullen dan ook niet *in se* onderzocht worden.

Door de proloog principieel als een inleidend onderdeel van een groter geheel te beschouwen, doet zich een praktisch probleem voor: is het fenomeen proloog wel te bestuderen zonder een grondige kennis van de bijbehorende teksten? Het is duidelijk dat het binnen de brede opzet van mijn onderzoek, een analyse van het fenomeen proloog aan de hand van 126 verschillende prologen, onmogelijk is om tot in detail kennis te nemen van al de teksten die op de onderzochte prologen volgen. Hierdoor wordt onvermijdelijk een aantal subtiliteiten over het hoofd gezien. Dit verlies aan diepgang wordt mijns inziens echter ruimschoots goedgemaakt door de winst in de breedte. De keuze om de narratio's van teksten in principe buiten beschouwing te laten, is overigens niet alleen ingegeven door pragmatische overwegingen. Het is vanuit het oogpunt van de receptie-sturende functionaliteit van prologen overbodig en in zekere zin zelfs misleidend om de narratio's van teksten in de analyse te betrekken.⁸⁶ Een proloog is immers per definitie een tekstonderdeel dat de bedoeling heeft om een 'blanco' publiek te voorzien van die informatie die de auteur als inleiding van belang vindt. Of die informatie al dan niet in tegenspraak is met de narratio, is voor mijn onderzoek niet van belang. In bepaalde gevallen kan de inhoud van een proloog weliswaar verhelderd worden door kennis te nemen van de narratio, maar dat laat onverlet dat alle prologen in principe als zelfstandige tekstonderdelen geanalyseerd kunnen worden.

Om de functionaliteit van de proloog te onderzoeken, dienen de inhoudelijke constituenten ervan bepaald en geanalyseerd te worden. Welke inhoudelijke elementen in prologen zijn van essentieel belang voor het wezen van de proloog, en

86. In het hoofdstuk over de *inhoudelijke introductie van de narratio* wordt hierop een uitzondering gemaakt. Ter plaatse wordt die keuze beredeneerd.

hoe hebben die elementen in de praktijk gefunctioneerd? Met deze vragen wordt welbeschouwd gezocht naar de impliciete poëtica van de proloog. Er is mijns inziens alle reden om het begrip 'impliciete poëtica' in dit kader te hanteren. In de Middelnederlandse letterkunde is het schrijven van een proloog, voorafgaand aan een tekst, een zeer wijd verbreide conventie. Elke auteur die een proloog schreef, heeft in meer of mindere mate gebruik gemaakt van de ongeschreven wetten die de poëtica van de proloog bepalen. Er moet een intersubjectief besef van proloog-constituerende aspecten bestaan hebben, dat ervoor gezorgd heeft dat de ene proloog in zóveel opzichten op de andere leek dat ze tot hetzelfde fenomeen gerekend werden en worden. Om inzicht in het functioneren van prologen te krijgen, is het van het grootste belang om grip te krijgen op deze literaire conventies.

De sleutel hiertoe ligt in het begrip intertekstualiteit: literaire conventies bestaan bij de gratie van de beïnvloeding van de ene tekst op de andere. Voor de proloog betekent dat heel concreet dat een auteur, op grond van zijn kennis van bestaande literatuur, zich niet alleen bewust was van de conventie een tekst te openen met een proloog, maar tevens een bepaald idee had van de functie en inhoud van zo'n proloog. Zo heeft de ene proloog de andere, al dan niet indirect, beïnvloed. En het is op dat niveau van intertekstuele beïnvloeding dat ik een zinvolle invalshoek vind voor het bestuderen van de poëtica van de proloog.

Overigens kleven er aan de optiek van de intertekstualiteit als uitgangspunt voor verder onderzoek nog verschillende principiële en pragmatische problemen. Zo is de status van de poëtica van de proloog niet onproblematisch. Is het wel verantwoord om op grond van prologen waarvan onder andere de lokalisering, de datering en het ontstaansmilieu vaak sterk verschillen, één poëtica op te stellen, zonder dat de reikwijdte ervan ernstig beperkt wordt? Verder blijken binnen de intertekstualiteit nog vele vormen en abstractieniveaus te onderscheiden, die niet allemaal een bijdrage kunnen leveren aan het inzicht in de poëtica van de proloog. Dit 'kaf' zal van het 'koren' gescheiden moeten worden. Deze problemen zullen in het volgende hoofdstuk aan de orde gesteld worden. Het resultaat daarvan is een analysemethode die in de rest van mijn onderzoek centraal staat.

De intertekstuele poëtica van de proloog

Om de doelstelling van mijn onderzoek, het vaststellen van de functionaliteit van Middelnederlandse versprologen, te kunnen verwezenlijken, is het noodzakelijk de poëtica van die prologen te beschrijven en te analyseren. Met poëtica wordt hier het impliciete register bedoeld, dat de auteurs van Middelnederlandse teksten ter beschikking stond om een proloog te schrijven.¹ Het construeren van dat register is een activiteit van de moderne onderzoeker. Dit hoofdstuk legt verantwoording af van de keuzes die ik daarbij gemaakt heb.

In het vorige hoofdstuk heb ik aannemelijk proberen te maken, dat het onontkoombaar is de prologen zelf centraal te stellen om de poëtica ervan te kunnen achterhalen. Dat idee is overigens beslist niet nieuw. Mijn voorgangers in het proloogonderzoek hebben ook gepoogd de prologen uit de Middelhoogduitse, Oudfranse of Castiliaanse literatuur te ontleiden in proloog-constituerende onderdelen, met het oog op een functionele analyse van het fenomeen proloog.²

Ik ben om een aantal redenen toch mijn eigen weg gegaan. Om te beginnen vind ik het van primair belang dat mijn onderzoeksmateriaal voor zich spreekt en niet vermengd wordt met gegevens die gebaseerd zijn op onderzoek van een anderstalige literaire traditie.³ Daarnaast gaat het bestaande onderzoek uit van enkele principieel andere uitgangspunten dan de mijne: ze hanteren vrijwel allemaal de premissen van Brinkmann, die ik in het vorige hoofdstuk van de hand gewezen heb; en ze beperken zich meestal tot een bepaald genre (ridderepiek, berijmde geestelijke teksten, en dergelijke).⁴ Bovendien geven de inventarisaties van de verschillende proloogonderdelen een bijzonder onevenwichtig beeld van de inhoud en functie van prologen. Er zit geen eenduidige optiek achter de

1. Dat register is in veel opzichten vergelijkbaar met de "impliciete versinterne poetica" die Van den Akker, 1985 (p. 14-15) beschrijft. Uit het vervolg van dit hoofdstuk moge duidelijk worden waarom ik het begrip 'register' verkies.

2. Vgl. o.a. Kobbe, 1969, Jaeger, 1970 en Wilkerson, 1974 voor Middelhoogduitse prologen, Gsteiger, 1959 voor Oudfranse prologen en De Ley, 1976 voor Castiliaanse prologen.

3. Dat de Middelnederlandse prologen wel degelijk nauw verwant zijn aan deze tradities, blijkt o.a. uit het feit dat veel prologen geïnspireerd zijn door (en soms zelfs letterlijk vertaald uit) hun Oudfranse, Latijnse of Middelhoogduitse bronnen. Ondanks die niet-Middelnederlandse invloed onderzoek ik deze prologen op basis van gelijkwaardigheid met de 'oorspronkelijk Middelnederlandse prologen', omdat zij voor het hieronder te beschrijven proloogregister dezelfde status hebben.

4. De enige uitzondering is De Ley, 1976, die, op grond van een algemeen beeld van de retorica en de *topoi* die Curtius, 1948 en Arbusow, 1963 opsommen, de Castiliaanse literatuur van 1200-1400 onderzoekt. Het resultaat is een onbevredigend soort catalogus van rubrieken.

keuze voor de verschillende rubrieken; het gaat om een betrekkelijk gratuite verzameling van elementen uit prologen, zonder een overtuigende analyse van de onderlinge samenhang. Het meest in het oog springende voorbeeld is de tabel in Kobbe, 1969, waarin vierenveertig "Bauformen des Prologs" opgesomd worden, met daarin uiteenlopende zaken als acrostichons, epilogen (sic!), *sententiae* en *exempla*, bronnen, opdrachtgevers, betuigingen van dichterlijke onmacht, "*Neues* (gegen *Altes*)", waarheid (2x), korthed als stijlfiguur, en anonimiteit (om slechts een willekeurige reeks te noemen). Andere studies tonen weliswaar niet zo'n bonte stoet van ongelijkwaardige, nauwelijks becommentarieerde aspecten, maar ook daar is absoluut geen aandacht besteed aan de vraag of de verschillende rubrieken wel vergelijkbare grootheden in de prologen vertegenwoordigen. Rubrieken kunnen afwisselend stijlfiguren, standaardformuleringen, motieven, thema's en retorische strategieën zijn.

Die veelzijdigheid is weliswaar inherent aan de vele onderzoeksmogelijkheden die prologen de moderne wetenschap bieden, maar staat mijns inziens een evenwichtig beeld van de poëtica van de proloog in de weg. Ik wil het belang van de betreffende studies niet ontkennen, maar streef in mijn onderzoek naar een consistente benadering van de onderdelen van het proloogregister, de poëtica van de proloog.

De impliciete poëtica van een fenomeen als de Middelnederlandse proloog kan beschreven worden, omdat de Middelnederlandse prologen door middel van een intertekstueel web met elkaar in verband staan. Inzicht in de specifieke vormen van intertekstualiteit die in prologen voorkomen, verschaft inzicht in de wijze waarop ze elkaar beïnvloeden. En op grond daarvan is het mogelijk om verantwoorde fundamenteen te leggen voor het proloogregister, dat in de rest van mijn studie centraal zal staan. Omdat deze procedure de grondslag legt voor het vervolg van mijn onderzoek, is het van belang rekenschap te geven van de opeenvolgende stappen in het denkproces erachter. In paragraaf 2.1 wordt het begrip intertekstualiteit kort beschreven. In de daaropvolgende paragraaf wordt onderzocht welke vormen van intertekstualiteit relevant zijn voor de constructie van het proloogregister. En in paragraaf 2.3 krijgt het concept van het proloogregister gestalte. Op deze manier meen ik te voldoen aan de eis die Claes, na zijn kritiek op de onnauwkeurige aanpak van de meeste vergelijkende literatuurwetenschappers,⁵ als volgt formuleert:

Een echte vergelijkende literatuurwetenschap dient in de eerste plaats te vergelijken, d.w.z. gelijkenissen en verschillen tussen teksten na te gaan. Dit betekent ondermeer dat nauwkeurig de tekstniveaus moeten worden onderscheiden waarop vergeleken wordt, dat de omvang

5. Claes, 1987 (p. 8 en 10). Deze kritiek komt in grote lijnen overeen met mijn kritiek op het oudere proloogonderzoek (zie hierboven).

van de vergeleken tekstgedeelten moet worden bepaald en dat de intertextemen⁶ contextueel moeten worden gelokaliseerd. Alleen dan heeft een vergelijking werkelijk zin.⁷

2.1 Intertekstualiteit

Elke tekst draagt de sporen van de traditie waarbinnen hij geproduceerd wordt:

Kein Verfassen von Texten ist ein adamtischer Akt, in dem der Textproduzent gleichzeitig mit seinem Text auch seine Sprache von Grund auf erst schaffen müßte, und kein literarischer Autor ist ein Kaspar Hauser, der noch nie einen fremden literarischen Text gehört oder gelesen hätte.⁸

Aan dit op het eerste gezicht weinig verrassende concept van intertekstualiteit worden met name in de literatuurwetenschap vergaande theorieën verbonden.⁹ Om de veelzijdige intertekstualiteit van de Middel nederlandse prologen in het juiste perspectief te kunnen plaatsen, wil ik hier kort de belangrijkste stromingen bespreken, die zich vanuit de literatuurwetenschap met dit verschijnsel hebben beziggehouden. Het concept intertekstualiteit kent een abstracte en een concrete invulling, respectievelijk door poststructuralisten en door hermeneutici uitgewerkt.

In het poststructuralistische denken geeft het begrip intertekstualiteit aan dat alle menselijke interactie, inclusief de literatuur, deel is van de smeltkroes van een "texte général", waarin de rol van de auteur en de individualiteit van concrete teksten (zowel literaire als niet-literaire, mondelinge en schriftelijke) tot een minimum gereduceerd worden. Het is van belang te constateren dat hier geen sprake is van een nihilistische literatuurwetenschappelijke benadering, maar van een cultuurfilosofische houding, waarin geprobeerd wordt om de relatie tussen taal en denken te onderzoeken. Het poststructuralisme is gebaseerd op het idee dat taaluitingen geen intrinsieke betekenis hebben die direct correleert met zaken uit de werkelijkheid, zoals het structuralisme stelt, maar dat de betekenis van die uitingen alleen aangeduid kan worden via andere taaluitingen. Het hele denkpatroon van een samenleving is verankerd in taal, en dan nog in een taal waarin in wezen nooit iets nieuws voorkomt, omdat elke nieuwe taaluiting op andere, bestaande taaluitingen teruggevoerd kan worden. Voor het subject van de auteur is daarbinnen geen plaats. De consequentie van dit alles is dat elke

6. Een intertexteem is een element dat verschillende teksten gemeen hebben (vgl. Claes, 1987, p. 10).

7. Claes, 1987, p. 11.

8. Pfister, 1985b, p. 52.

9. Een goede inleiding op de verschillende aspecten van intertekstualiteit is de conceptuele congresbundel Broich en Pfister, 1985.

tekst (in de ruime zin van het woord) voor wat betreft de zin- en betekenisgeving afhankelijk is van andere teksten, taaluitingen. Iedere samenleving verbindt aan dit taalsysteem (impliciet) een eigen ideologie, met eigen waardeoordelen. Het gaat in het poststructuralisme dus primair om de relatie tussen taaluitingen en de werkelijkheid. En daarmee raakt deze stroming nog slechts zijdelings aan de traditionele literatuurwetenschap. Dat maakt de implicaties ervan voor de literatuurwetenschap echter niet minder groot.¹⁰

Het abstracte concept dat elke tekst organisch deel uitmaakt van het 'universum van teksten', die in een *regressus ad infinitum* verwijzen naar andere, in principe zelfs alle andere teksten, lijkt in eerste instantie weinig verband te hebben met Middelnederlandse prologen. Op een iets lager abstractieniveau is het raakvlak echter opmerkelijk groot: in een proloog komen verschillende soorten intertekstualiteit samen, variërend van strikt-literaire tot algemeen-ideologische. Dat laatste, de ideologie die de auteur met zijn directe omgeving deelt, krijgt in de paratekstuele¹¹ context van de proloog veel meer kans om aan de oppervlakte te verschijnen dan in de rest van de tekst. Dat dwingt mij ertoe bij het zoeken naar raakvlakken (en verschillen) tussen de verschillende prologen rekening te houden met de mogelijke invloed van een intertekstualiteit volgens de poststructuralistische opvatting. Gegevens die op grond van een vergelijkend onderzoek tot de poëtica van de proloog lijken te behoren, zouden in wezen terug te voeren kunnen zijn tot een hiërarchisch dieperliggende 'poëtica', te weten een door meerdere auteurs gedeelde ideologie.¹²

De meer concrete vorm van intertekstualiteit is die van beïnvloeding van een individuele tekst door een oudere individuele tekst(groep). In wezen betreft dit een aanpassing van de 'oude', hermeneutische onderzoeksmethoden van bronnen- en genreonderzoek aan de nieuwe literair-wetenschappelijke ontwikkelingen. Onder de impuls van en als reactie op de poststructuralistische intertekstualiteit werden de uitgangspunten en de mogelijkheden van de oude onderzoeksmethoden aan een nadere verkenning en precisering onderworpen.¹³ De complexiteit van

10. Ik besef dat deze beschrijving bij lange na geen recht doet aan het poststructuralisme. Een uitstekende inleiding daarop biedt Schrover, 1991, waarin echter het aspect van de intertekstualiteit niet prominent aanwezig is. Daarvoor zij verwezen naar o.a. Pfister, 1985a (p. 1-11), waar het bovenstaande grotendeels aan ontleend is.

11. Vgl. voor dit begrip hieronder, p. 57.

12. Bijv. het alles overkoepelende christelijke geloof, maar ook de specifiekere ideologieën van kleinere gemeenschappen, zoals concrete hoven, kloosters of een besloten, cultureel gezelschap als dat van het Gruuthuse handschrift.

13. M.n. in de Arturistiek is reeds met vrucht gebruik gemaakt van de mogelijkheden die intertekstueel onderzoek biedt (vgl. Besamusca, 1993, m.n. p. 10-21; zie ook de aldaar opgegeven literatuur). Maar ook op een algemener, literair-wetenschappelijk niveau is de intertekstualiteit tot de mediaevistiek doorgedrongen (vgl. het themanummer van het tijdschrift *Littérature*, nr. 41 (1981)).

het onderwerp blijkt onder andere uit de publikaties van Broich en Pfister 1985, Genette 1982 en Claes 1988.

Deze concrete vorm van intertekstueel onderzoek levert per saldo de meest tastbare en daarom voor mijn onderzoek meest bruikbare informatie over de intertekstuele verbanden tussen de Middelnederlandse prologen. Die grotere bruikbaarheid heeft veel, zo niet alles, te maken met de verschillende doelstellingen van de onderzoekers: waar het de poststructuralisten er om te doen is, de uiterste en daarmee betrekkelijk abstracte consequenties van het begrip intertekstualiteit te exploreren, sluit mijn onderzoek meer aan bij het hermeneutische zoeken naar een praktisch operationaliseerbaar model om de onderlinge verhoudingen tussen bepaalde teksten te kunnen analyseren.

Er zijn legio vormen van directe en indirecte invloed van de ene op de andere tekst. Het belangrijkste onderscheid dat daarbij te maken valt, is dat tussen een *specifieke intertekstualiteit* en een *generische intertekstualiteit*.¹⁴

In een *specifieke intertekstualiteit* is er sprake van de beïnvloeding van een tekst door een specifieke, individuele tekst (de *pretekst* genoemd). Zo is Homerus' *Odyssee* de pretekst van zowel Vergilius' *Aeneïs* als van Joyce' *Ulysses*. Er zijn veel manieren waarop een auteur een pretekst in zijn eigen tekst kan verwerken: hij kan er expliciet of impliciet uit citeren, er hele passages uit parafraseren, de structuur of de stijl imiteren of parodiëren, zijn motto aan de pretekst ontleen, et cetera. Zelfs een integrale vertaling van een (pre)tekst kan als een geval van *specifieke intertekstualiteit* beschouwd worden.

Generische intertekstualiteit is een vorm van intertekstualiteit die gebaseerd is op systeemhomologieën. De pretekst is hier geen individuele tekst, maar een abstractie die bepaald wordt door tekstcollectieven (genres), of preciezer: van de (impliciete) tekststructurende systemen van die tekstcollectieven. "Da diese (tekststructurende systemen, GS) sich aber in Texten manifestieren und nur über Texte greifbar sind, erscheinen auch bei diesen abstrakteren Relationen die Begriffe 'Intertextualität' und 'Prätext' angebracht, ohne daß man sie dabei metaphorisch überstrapaziert."¹⁵ Dergelijke systeemreferenties zijn onder andere te vinden in de hoofse minnellyriek, waarin praktisch elke tekst zich beweegt binnen de zeer beperkte, impliciete conventies van het genre.¹⁶

Soms is het moeilijk uit te maken of er sprake is van een relatie met een afzonderlijke pretekst of met een genresysteem. Cervantes' *Don Quichotte* bijvoorbeeld refereert expliciet aan de concrete pretekst *Amadis*, maar deze staat impliciet model voor het genre van de ridderroman, dat door Cervantes geparodieerd wordt.

14. Ik geef de voorkeur aan deze Nederlandse begrippen (vgl. Claes, 1987, p. 11) boven de Duitse begrippen *Einzeltextreferenz* en *Systemreferenz* die gebruikt worden in Broich, 1985 (p. 48-77), maar ik baseer mij bij de hiernavolgende bespreking van de begrippen wel voornamelijk op Broich, 1985.

15. Pfister, 1985b p. 53.

16. Vgl. Willaert, 1984.

Intertekstualiteit bestrijkt een onoverzienbaar complex van mogelijke relaties tussen teksten: bewuste en onbewuste, pregnante en globale, letterlijke en parafraserende. Het gaat het bestek van mijn studie te boven daar volledig rekenschap van te geven. De volgende paragraaf richt zich op de intertekstuele relaties die bij de totstandkoming van prologen een rol gespeeld kunnen hebben.

2.2 Intertekstualiteit in prologen

De premisse achter mijn onderzoek is dat prologen zoveel met elkaar gemeen hebben, dat het verantwoord is ze op hun onderlinge relatie te onderzoeken. De algemene opinie is zelfs dat prologen zijn opgebouwd volgens een vast, retorisch stramien, dat gerelateerd is aan een beperkt register van proloogtopoi.¹⁷ Dat suggereert een vorm van directe, welbewuste intertekstualiteit, die naar mijn mening echter nooit afdoende bewezen is. Ik wil in de rest van dit hoofdstuk aantonen dat de werkelijkheid veel complexer is.

De poëtica van de proloog dient gezocht te worden in de overeenkomsten tussen de verschillende prologen. Nu is er slechts één overeenkomst die voor ál de prologen geldt: ze gaan vooraf aan de narratio, de feitelijke tekst. Het is niet moeilijk om twee prologen te vinden die inhoudelijk verder niets met elkaar gemeen hebben. Daarentegen is er evenwel in zoveel prologen op zoveel aspecten verwantschap aan te wijzen, dat een generiek verband hoogst aannemelijk lijkt. Voorzover die verwevenheid specifiek betrekking heeft op de poëtica van de proloog, beschouw ik haar als onderdeel van het proloogregister. Er is geen enkele proloog die het volledige register gebruikt. Het proloogregister is in dat opzicht vergelijkbaar met een kruidenierszaak met een uitgebreid assortiment aan artikelen, waar de klanten naar believen uit kunnen kiezen.

In de volgende paragraaf zal ik het concept van het proloogregister nader uitwerken. Eerst dient echter worden vastgesteld welke vormen van intertekstualiteit in prologen van belang zijn voor het proloogregister. Niet elke vorm is namelijk geschikt voor de analyse van de poëtica van de proloog. Ik heb mij in het hiervolgende voornamelijk laten inspireren door Genettes taxonomie van de intertekstualiteit.¹⁸ Ik bespreek eerst de niet-relevante vormen, en eindig met de voor het proloogregister essentiële. Door zowel de essentiële als de niet-relevante vormen aan de orde te stellen wordt niet alleen verantwoord op welke wijze de rest van mijn studie is opgezet, maar tevens waarom een aantal wel degelijk interessante invalshoeken niet behandeld zal worden.

17. Vgl. Curtius, 1948 (p. 95–99) en Arbusow, 1963 (p. 97–103), en voor het Middelnederlands Winkelman, 1985b.

18. Vgl. Genette, 1982 (p. 7–14). Genette hanteert de overkoepelende term *transtekstualiteit* en onderscheidt daarin vijf (hermeneutisch georiënteerde) vormen. In zijn studie staat overigens slechts één van die vormen centraal. De overige vormen worden slechts kort in de inleiding uitgewerkt.

Genette classificeert intertekstualiteit op het concretere, hermeneutische niveau. Dat wil zeggen dat hij de invloed van de ideologie en concrete belevenissen van de auteur op diens tekst buiten beschouwing laat. Toch is het van belang voor mijn onderzoek om vast te stellen dat dergelijke preteksten (in de poststructuralistische zin van het woord) een belangrijke invloed op het schrijven van prologen gehad kunnen hebben. Zo kan een identieke ideologie van (groepen van) Middelnederlandse auteurs bijvoorbeeld de reden zijn van onderlinge verwantschappen tussen prologen. En de persoonlijke levenservaringen van individuele auteurs kunnen er juist de oorzaak van zijn, dat veel prologen unieke karaktertrekken hebben.¹⁹ Er is echter alle reden om deze vormen van intertekstualiteit buiten beschouwing te laten. Ook hier is immers geen sprake van een beïnvloeding op het niveau van de proloogpoëtica, maar van een beïnvloeding van buiten de literaire traditie.²⁰

Van essentieel belang voor het proloogonderzoek in zijn algemeenheid, maar tegelijkertijd geen constituerende factor voor het proloogregister, is de categorie die Genette *paratekstualiteit* noemt.²¹ Deze categorie betreft namelijk de relatie tussen de feitelijke tekst en het auteurscommentaar op die tekst, vertaald naar de Middelnederlandse literatuur: titels, prologen, hoofdstuktitels en epilogen. Uit de metacommunicatieve functie van deze *paratekstuele* tekstonderdelen volgt een zeer pregnante aanduiding van de primaire functie van de proloog: de auteur schrijft een begeleidend commentaar op zijn narratio. In het belang van het onderwerp van dit hoofdstuk wil ik er, wellicht ten overvloede, op wijzen dat dit een intratekstuele vorm van intertekstualiteit is; de pretekst waar de paratekst (*in casu* de proloog) naar verwijst, is de narratio waar die paratekst onlosmakelijk mee verbonden is. In principe staan al de andere vormen van intertekstualiteit van de proloog in dienst van deze *paratekstualiteit*. In mijn onderzoek van de poëtica van de proloog gaat het echter niet in eerste instantie om de relatie proloog-narratio, maar om de onderlinge, intertekstuele relatie van de afzonderlijke prologen. Vanuit die optiek is de *paratekstualiteit* dus een betrekkelijk onbruikbare categorie.

Ook niet relevant voor het construeren van het proloogregister is Genettes categorie *metatekstualiteit*, het commentaar op een bepaalde tekst, waarbij de becommentarieerde tekst de pretekst is en het commentaar de 'tekst'. Dit is een ander soort intertekstualiteit dan de *paratekstualiteit*, omdat het een commen-

19. Waarbij dient te worden aangetekend dat het uiteraard de context van de tekst is, die bepaalt of een persoonlijke ervaring in aanmerking komt voor een (door die context gefilterde) verwerking in de proloog.

20. Het komt overigens wel voor dat de ideologie van de samenleving in de literaire traditie geïntegreerd is (vgl. bijv. het anagogische perspectief dat in veel prologen prominent aanwezig is; zie hoofdstuk *Het nut*, p. 253 e.v.). In dat geval is het verantwoord om te spreken van een *architekstuele* relatie, zoals die hieronder nader omschreven zal worden.

21. Later heeft Genette een heel boek gewijd aan deze categorie (Genette, 1987). Ik beperk mij hier tot een korte karakterisering en zal in mijn slothoofdstuk dieper op dit begrip ingaan.

taar betreft op een oudere pretekst, die niet door de auteur van dat commentaar geschreven is. De *accessus* is een duidelijk voorbeeld van *metatekstualiteit*. In prologen komt ook *metatekstualiteit* voor, en wel op twee niveaus. Enerzijds in de vorm van een *specifieke intertekstualiteit* (bijvoorbeeld in *Ons heren passie*, waarin expliciet stelling genomen wordt tegen de tot onwaarheden leidende versificatie van *Vanden levne ons heren*²²) en anderzijds in een *generische intertekstualiteit* (waarbij meestal een bepaald genre kritisch op de korrel genomen wordt²³). De pretekst is in beide gevallen de narratio van de becommentarieerde tekst. Dat betekent dat de *metatekstualiteit* geen inzicht verschaft in de wijze waarop prologen elkaar onderling beïnvloeden.²⁴

Het begrip *intertekstualiteit* reserveert Genette voor een bepaalde vorm van *specifieke intertekstualiteit*, het expliciet dan wel impliciet refereren aan elementen uit een specifieke pretekst. Prologen kunnen in principe verwijzen naar twee soorten preteksten.

De eerste soort is die waarbij een proloog refereert aan de narratio van een specifieke pretekst. Een duidelijk voorbeeld is te vinden in de proloog van het *Leven van sinte Kerstinen*. Daarin wordt verwezen naar een door de bisschop van Acco²⁵ geschreven Latijnse tekst over het leven van de heilige Maria van Oignies, waarin in een terzijde de belangrijkste feiten uit het leven van de heilige Christina besproken worden.²⁶ De verwijzing dient als een bevestiging van de historische waarheid en het belang van de inhoud van het *Leven van sinte Kerstinen*, en heeft daarmee een andere functie dan de pretekst waarnaar verwezen wordt. Ook bronvermeldingen (bijvoorbeeld Boendale die Maerlants *Spieghel historiael* als bron voor zijn *Brabantse yeesten* noemt²⁷) kunnen tot deze vorm van *specifieke intertekstualiteit* gerekend worden. Dergelijke verwijzingen staan in dienst van de inleiding op de eigen narratio en maken in die zin deel uit van de *paratekstualiteit*. Voor de poëtica van de proloog zijn ze echter van secundair belang, omdat het geen directe beïnvloeding van proloog op proloog betreft.²⁸

De tweede soort *specifieke intertekstualiteit* die in prologen kan voorkomen, betreft het inpassen van een passage of element uit de ene concrete proloog in de

22. Vgl. hieronder, p. 173.

23. Dat betreft stevast de ridderepiek of een specifiek subgenre daarvan (vgl. p. 179 e.v.).

24. N.B.: dat geldt alleen voor het *metatekstuele aspect* van de betreffende passages en niet voor de *architekstuele* verwantschap tussen die passages (vgl. hieronder, p. 60; zie ook noot 20).

25. Bedoeld is Jacobus van Vitry.

26. De betreffende passage wordt ogenschijnlijk letterlijk in de proloog van het *Leven van sinte Kerstinen* aangehaald. Het is geen *metatekstuele* verwijzing, omdat de tekst geciteerd en niet becommentarieerd wordt.

27. *Brabantse yeesten* (vs. 21–43).

28. Overigens geldt ook hier dat deze passages vanuit een *architekstuele* optiek van belang zijn voor de poëtica van 'de proloog'. Het gaat dan echter niet om de specifiek intertekstuele relatie tekst–pretekst, maar om de generisch intertekstuele overeenkomst met vergelijkbare passages in andere prologen (vgl. ook noot 24).

andere Zolang er geen evidente letterlijke overeenkomst is, is het moeilijk om vast te stellen of het verband tussen twee verwante passages tot stand gekomen is in een directe pretekst–tekst–relatie. In het door mij onderzochte corpus ontbreekt het altijd aan zo'n duidelijke bewijskracht. Slechts enkele passages komen ervoor in aanmerking, en zelfs dan nog onder voorbehoud, zoals moge blijken uit het volgende voorbeeld: zowel de *Dietsche doctrinael* als het *Boec vander wraken* citeren een uitspraak van Paulus,²⁹ om het belang van hun narratio aan te tonen:

30 Paulus maect ons oec ghewes,
 Alle scriften, die sijn bescreuen,
 Sijn ons tonser leren ghegheuen.
 (*Dietsche doctrinael*)

7 Sinte Pauwels seghet, die lerere fijn:
 Alle scriften die ghescreven sijn
 Sijn tonser leringhen ghescreven
 (*Boec vander wraken*)

Een directe verwantschap tussen deze passages lijkt aannemelijk, omdat beide teksten rond het midden van de veertiende eeuw in Antwerpen geschreven zijn, mogelijk door dezelfde auteur (Jan van Boendale), terwijl ze bovendien beide opgedragen zijn aan de Brabantse hertog Jan III. De kans dat teksten die zo nauw aan elkaar verwant zijn elkaar ook direct beïnvloeden, is niet gering. Toch kan een directe relatie niet bewezen worden. Daarvoor is de overeenkomst niet letterlijk genoeg. En bovendien betreft het geen unieke verwantschap.³⁰

Hoewel concrete relaties moeilijk bewijsbaar zijn, is deze vorm van intertekstualiteit potentieel belangrijk in de constructie van het proloogregister. Ik kom daar in de volgende paragraaf uitgebreid op terug.

De vierde categorie van Genette is de *hypertekstualiteit*. Hierin maakt een tekst (de *hypertekst*) een andere tekst (de *hypotekst*) tot achtergrond (onder andere door middel van imitatie, adaptatie, voortzetting of parodie), zonder dat hij deze expliciet commentarieert. Het is een vorm van *specifieke intertekstualiteit*, waarbij de volledige blauwdruk van de hypotekst in de hypertekst verwerkt wordt. Zo vormen bijvoorbeeld Maerlants *Tweede Martyn* en *Vander drevoudicheden*, alsmede Hein van Akens *Vierde Martyn* en de anonieme *Verkeerde Martyn*, een reeks van hyperteksten die teruggrijpen op de *Eerste Martyn* als hypotekst.³¹ Ook de relatie tussen *Vanden vos Reynaerde* en *Reynaerts historie* kan als een hypertekstuele verhouding beschouwd worden.

29 Uit de brief aan de Romeinen, 15.4

30 De uitspraak van Paulus werd in de middeleeuwen (ook buiten het Middenlands) zeer frequent gebruikt, vgl. Minnis, 1981 (p. 377-379) en Pleij, 1980 (p. 317-318).

31 Bovendien is het aannemelijk dat de *Tweede* en *Vander drevoudicheden* op hun beurt mede als hypotekst voor de *Vierde Martyn* en de *Verkeerde Martyn* beschouwd moeten worden.

Het is in principe mogelijk dat er tussen twee prologen een hypertextuele relatie bestaat. In dat geval zou de ene proloog model hebben gestaan voor de andere. Een dergelijke gedetailleerde overeenkomst tussen twee prologen heb ik nergens kunnen ontdekken, noch in een slaafse navolging, noch in een meer subtiële adaptatie.³² Het klaarblijkelijk ontbreken van een zo duidelijke vorm van intertekstualiteit kan opgevat worden als een signaal dat prologen elkaar op een indirecte wijze beïnvloed hebben. Die beïnvloeding wordt behandeld in de laatste vorm van intertekstualiteit.

Genette noemt die laatste vorm de *architekstualiteit*. De relatie tussen teksten is hier gebaseerd op *generische intertekstualiteit*; de pretekst is geen individuele tekst, maar het abstracte prototype van het door de auteur beoogde genre. De regels van het genre beperken zich niet tot algemene structurele of thematische kenmerken, maar werken ook door in het formele en stilistische microniveau van de tekst. De kenmerken die een genre bepalen komen niet voort uit wetenschappelijke studie, maar uit de omgang met een hele reeks teksten. Als een auteur een nieuwe bijdrage aan een genre wil leveren, volgt hij de impliciete regels van dat genre.³³

De proloog kan in zekere (intertekstuele) zin beschouwd worden als een genre. Teksten hoeven niet noodzakelijk door een proloog geopend te worden. Die conventie is in de moderne literatuur zelfs tot een rareiteit verworden; en als er al eens een roman met een proloog verschijnt, dan heeft die proloog meer weg van een expositie dan van een proloog zoals die in deze studie centraal staat.³⁴ Dat zoveel Middelnederlandse auteurs hun tekst wel met een proloog openden, betekent dat zij bepaalde ideeën over de ideale opening van een tekst deelden. Dat impliceert dat zij óók een bepaald beeld van het 'genre' proloog gehad moeten hebben, gebaseerd op leeservaringen van andere prologen, waarin telkens een aantal receptie-sturende elementen gevonden werd. Dat beeld werd bij het schrijven van de eigen proloog op de een of andere manier geoperationaliseerd. Het proloogregister is een reconstructie van dat beeld.

32. Dit dient op twee fronten gerelativeerd te worden. Op de eerste plaats is er bij al de min of meer letterlijk vertaalde prologen in zekere zin sprake van een hypertextuele relatie. Omdat ik echter bewust deze relatie buiten beschouwing laat (vgl. noot 3), en omdat het een wel heel specifieke vorm van *hypertekstualiteit* betreft, zal ik daar verder niet op ingaan. En op de tweede plaats bestaat er tussen de prologen van *Vanden vos Reynaerde* en *Reynaerts historie* een hypertextuele relatie. Deze is echter niet ingegeven door de poëtica van de proloog, maar door de keuze van de auteur van *Reynaerts historie* om zijn tekst zo nauw aan *Vanden vos Reynaerde* te verbinden.

33. Pfister, 1985b en Suerbaum, 1985 gaan uitgebreid in op de werking en ontwikkeling van genres. Vgl. voor de historische letterkunde Jauß, 1972 en Zumthor, 1981.

34. Vgl. bijv. *De aanslag* van H. Mulisch en *Het verboden rijk* van J. J. Slauerhoff. Overigens is een inleiding tegenwoordig nog steeds een *must* in discursieve teksten.

2.3 Het proloogregister

Met behulp van de moderne constructie van het proloogregister kan de poëtica van 'de proloog', de ongeschreven literaire conventies die aan het fenomeen 'proloog' verbonden zijn, beschreven worden. Het proloogregister bevat al de mogelijkheden die voor het schrijven van een proloog voorhanden waren en waar een auteur naar gelieven uit kon selecteren. Het dient met nadruk vastgesteld te worden dat het om een boven-individueel verschijnsel gaat. Iedere auteur had zijn eigen proloogregister, dat bovendien beslist niet statisch geweest hoeft te zijn. Deze studie beschrijft als het ware de som van al die individuele registers.³⁵ Dat kan slechts op één manier: door een nauwkeurige inventarisatie en analyse van de proloogconstituerende eenheden. De onderzochte prologen bepalen dus de inhoud van het proloogregister, en niet omgekeerd. Dit is gegeven de omstandigheden de enige manier om inzicht in de intertekstuele verhoudingen tussen de prologen te krijgen. Er bestaat immers geen expliciete poëtica van de proloog, en daarom moet een impliciete poëtica uit een zo groot mogelijk corpus prologen gedestilleerd worden.³⁶

Omdat het om een reconstructie gaat, dienen de constituerende elementen daarvan vooraf verantwoord te worden. Vanuit intertekstueel perspectief ligt het voor de hand die elementen in eerste instantie te zoeken in de semantische eenheden en pas in tweede instantie op het structurele, formele niveau, en dan nog uitsluitend in zoverre de uitkomsten van het intertekstuele onderzoek daar aanleiding toe geven.

Zoals uit de voorgaande paragrafen duidelijk is geworden, kunnen prologen elkaar op verschillende abstractieniveaus beïnvloed hebben. Binnen de semantiek van de prologen vallen de volgende twee polen te onderscheiden: het woord en de afgeronde gedachteneenheid. Ik heb mij in mijn onderzoek voornamelijk geconcentreerd op de gedachteneenheid, en wel om twee redenen.

Op de eerste plaats impliceert de opzet van mijn onderzoek meer behoefte aan inzicht in de grote verbanden dan inzicht in de lexicale variatie. Dat wil niet zeggen dat ik de kleinere semantische eenheden heb verwaarloosd. Daarvoor zijn de verschillende niveaus weer te zeer van elkaar afhankelijk. Die afhankelijkheid

35. Om deze reden spelen chronologische en lokale ontwikkelingen, hoe interessant ze ook zijn (vgl. bijv. Kiening, 1992), in mijn onderzoek een ondergeschikte rol. Dat is gezien de intertekstuele opzet van mijn onderzoek ook verantwoord, omdat deze benadering "de vergelijkende literatuurwetenschap losmaakt uit de historische schema's waarin zij gevangen zit" (Claes, 1988, p. 52-53). Het is namelijk een zuiver structurele benadering, die abstraheert van de chronologische openvolging van teksten, waardoor het mogelijk wordt oudere teksten niet alleen als bron, maar ook als citaat van jongere teksten te beschouwen.

36. De omvang van mijn onderzoekscorpus geeft een redelijke garantie dat de confrontatie van andere prologen (bijvoorbeeld toneelprologen, prozaprologen of nieuwe vondsten van berijmde prologen) met het hier gepresenteerde proloogregister hooguit marginale aanpassingen tot gevolg zal hebben.

wordt treffend geïllustreerd in de studie naar het poëtische register in Hadewijchs *Strofische gedichten* van F. Willaert.³⁷ Deze indrukwekkende studie gaat in eerste instantie uit van *lezemen*,³⁸ maar ziet zich voortdurend genoodzaakt om de directe context en vaak ook nog grotere semantische eenheden bij de interpretatie te betrekken.

De tweede reden om de gedachteneenheid als uitgangspunt te kiezen, ligt in het architekstuele karakter van de overeenkomsten tussen de onderzochte prologen. Op het niveau van het woord en zijn directe context blijken de verschillende prologen elkaar in de praktijk maar heel weinig direct beïnvloed te hebben. Om zeker te zijn van de juistheid van mijn keuze heb ik enkele woordvelden onderzocht. De resultaten daarvan zijn van dien aard dat het weinig zin heeft om er uitgebreid verslag van te doen. Ieder woordveld zou vele pagina's opsommingen van vaak zeer diverse betekenissen en contexten vergen, met als conclusie: de frequenties van overeenkomsten zijn te gering om te kunnen fungeren als een gezonde basis voor een onderzoek naar de intertekstualiteit van het proloogregister. Relatieve uitzonderingen zijn de *lezemen* "sin" en "redene". Uit Winkelman, 1991b blijkt reeds dat we hier te maken hebben met twee van de meest centrale begrippen in prologen.³⁹ Door de frequentie van deze twee termen zou men kunnen denken aan een *specifieke intertekstuele* beïnvloeding. Het is echter niet erg waarschijnlijk dat de verschillende prologen elkaar zo direct beïnvloed hebben. Om vast te kunnen stellen of er sprake is van een *specifieke intertekstualiteit* dan wel een *generische generint intertekstualiteit*, dient namelijk niet alleen gekeken te worden naar de overeenkomsten, maar ook naar de significante verschillen. Bij een nadere beschouwing schuilt er achter de ogenschijnlijk grote eenduidigheid in dit woordveld een dusdanige contextuele variatie, dat er veeleer sprake lijkt van een *generische intertekstualiteit* ofwel *architekstualiteit*. Al snel blijkt namelijk dat het turven van woordvormen een vertekend beeld oplevert. "Sin" en "redene" zijn begrippen die in het kader van een proloog enkele voor de hand liggende betekenissen hebben. De belangrijkste zijn: het denkvermogen, dat de auteur in staat stelt om (al dan niet met behulp van God) zinvolle teksten te produceren, het denkvermogen dat het publiek in staat stelt om de strekking van de tekst te

37 Willaert, 1984

38. "*Lezemen* zijn woorden met een *lexicale* betekenis. Woorden met uitsluitend een grammaticale betekenis (voornaamwoorden, voegwoorden, voorzetsels, de hulpww *hebben, zijn, werden*) hebben we dus niet meegerekend" (Willaert, 1984, p. 419, noot 20).

39. In mijn corpus komt het *lezeem* "sin" 133 keer voor, "redene" 49 keer en "redenlike" 6 keer (de frequentie van andere verwante *lezemen* is te verwaarlozen). Deze *lezemen* zijn verdeeld over 82 teksten. Winkelman, 1991b gebruikt de begrippen om de interactie tussen de auteur, zijn bron, God, de narratio en de lezer te beschrijven. Hij hanteert aldus de proloog als gereedschap om het literaire productie- en receptieproces te beschrijven, maar hij levert daarmee geen analyse van de proloog als proloog. En daarmee staat deze benadering, hoe interessant en legitiem zij ook is, te ver van mijn uitgangspunten af om er hier uitgebreid op in te gaan.

begrijpen; en die diepere strekking van de tekst zelf.⁴⁰ Er zit dus nogal wat variatie in de directe context van de *lezemen*. En daar waar sprake lijkt van vrijwel letterlijke overeenkomst tussen verschillende prologen (namelijk in het geval van een gebed van de auteur om zijn “sin” te “verlichten” of te “verclaren”, opdat hij zijn tekst tot een goed einde kan brengen), dreigt het gevaar van een overwaardering van de overeenkomst in details. Het betreft namelijk slechts één van de vele mogelijkheden (zij het wel de meest gebruikte) om een inspiratiebede te formuleren. Bovendien wordt het schijnbare belang van de relatief frequente combinatie van “sin’ en “verlichten” of “verclaren” (dertien keer) gerelativeerd door de veel grotere variatie in de ruimere context: nu eens wordt God aangeroepen, dan weer Maria of een heilige; en als er doelen aan de inspiratiebede verbonden worden, kunnen die variëren van het willen voltooiën van de tekst, of het willen dichten van de waarheid, tot aan het willen eren van God door middel van de tekst.

Anderzijds gaat het ook te ver om de overeenkomsten te reduceren tot toevalligheden. Ik ben van mening dat juist in deze ‘impasse’ het door mij bepleite proloogregister zijn diensten bewijst. Het blijkt uit de enorme frequentie van inspiratiebeden in prologen, dat de inspiratiebede deel uitmaakte van het beeld dat middeleeuwse auteurs van een proloog hadden. De inspiratiebede is aldus een architectstueel concept. Dat concept is tot stand gekomen door middel van een reeks ‘literaire ervaringen’: in de prologen die de betreffende auteurs gereciperd hebben, zijn zij waarschijnlijk regelmatig een inspiratiebede tegengekomen. Die ‘literaire ervaringen’ leverden niet alleen een abstract concept van de inspiratiebede als potentieel onderdeel van prologen op, maar tegelijkertijd (een veelheid aan) concrete mogelijkheden ter invulling van dat concept. De verschillende gereciperde inspiratiebeden zijn in het individuele proloogregister van een auteur immers versmolten tot een reeks opties, die hij in zijn eigen tekst naar believen in nieuwe combinaties kon gebruiken (tot wie hij zijn gebed richten kon; wat het doel van zijn gebed was; welke begrippen hij bij zijn formulering kon hanteren; et cetera).

Binnen het proloogregister zijn dus verschillende abstractieniveaus te onderscheiden. Die abstracte concepten vallen in principe samen met afgeronde gedachteneenheden in prologen. Die gedachteneenheden dienen mijns inziens beschouwd te worden als de constituerende onderdelen van het proloogregister.

Met de keuze voor de gedachteneenheid als uitgangspunt voor mijn onderzoek doemen overigens twee nieuwe, vooral praktische, problemen op. Op de eerste plaats blijken gedachteneenheden in de praktijk niet altijd even eenvoudig af te bakenen. En op de tweede plaats dienen de in de analyse van de prologen ver-

40. Tot een vergelijkbaar onderscheid komt Winkelman, 1991b, die de verschillen vervolgens in verband brengt met verschillende stadia in het productie- en receptie-proces van de teksten. Ook daaruit blijkt reeds dat er binnen dit woordveld verschillen bestaan.

zamelde gedachteneenheden in een zinvol, maar vooral ook hanteerbaar verband gecatalogiseerd te worden. Ik wil mijn pragmatische benadering van deze problemen toelichten aan de hand van een globale analyse van een specifieke proloog, die van Hein van Hollands *Die cracht der mane*. De problemen die zich hierin voordoen zijn in hoge mate representatief. De tekst van deze proloog luidt:

- Ic bidde Gode dat hi minen sin
Verlichten moete, dat mijn begin
Te goeden ende moete comen,
Enten ghonen moete vromen,
5 So dat hijs moete worden vroet,
Daer die dicht omme bestoet.
Ic wil scriven vander mane,
Hare craft, na minen besten wane,
Als ic bescreven hebbe vonden
10 Van Ypocras ende ontbonden:
Alsoe die hoghe meester seghet,
Dat elc visiker die levet
Gheleert sal vanden sterren wesen,
Sal hi den mensche moghen genesen.
15 Es oec dat hi des niene can,
Hine vorseghet nemmer wijf of man
(Hine seghet op ghereke of op geval),
Hoe dat dan ghescien sal,
Of wanneer hi sterven moet,
20 Hine si vanden sterren vroet.

Ik onderscheid in deze proloog drie afgeronde gedachteneenheden: een inspiratiebede (vs. 1–6), een algemene aanduiding van de inhoud (vs. 7–10) en een bespreking van het concrete nut van de tekst (vs. 11–20). De proloog bevat echter ook een aantal secundaire gedachteneenheden.⁴¹ Zo heeft de inspiratiebede een dubbel doel (vragen dat de tekst voltooid moge worden én dat hij het beoogde publiek tot nut moge zijn), waarvan het tweede in zekere zin een zelfstandig bestaan leidt. Het is namelijk het complement van de derde gedachteneenheid: in de inspiratiebede wordt God om bijstand gevraagd, opdat de tekst nuttig voor het publiek zal zijn, en in de verzen 11–20 wordt dat nut nader geëxpliciteerd. De parallel gaat zelfs nog verder: in de inspiratiebede wordt de doelgroep van de tekst heel vaag omschreven als “(den) ghonen ... Daer die dicht omme bestoet”, terwijl dat in vs. 12 geconcretiseerd wordt tot “visiker” (artsen). Daarmee vindt

41. Onder secundaire gedachteneenheid versta ik een proloogonderdeel dat in principe ook een zelfstandig bestaan als gedachteneenheid zou kunnen leiden, maar dat op de betreffende plaats geïntegreerd is in een grotere gedachteneenheid.

in deze proloog in feite ook een expliciete publiekskeuze plaats, hetgeen eveneens als een secundaire gedachteneenheid beschouwd zou kunnen worden. Verder bevat ook de tweede gedachteneenheid een secundaire gedachteneenheid: de vermelding van (een niet nader genoemde tekst van) Hypocrates als bron. En ten slotte valt uit de concretisering van het nut van de tekst (vs. 11–20) tegelijkertijd een concretisering van de wel zeer globale aanduiding van de inhoud van de narratio in vs. 7–10 af te leiden. Ook hier overlappen verschillende onderdelen van de proloog elkaar.

Het belangrijkste probleem dat deze analyse illustreert, is dat de proloog niet is opgebouwd uit netjes van elkaar te onderscheiden gedachteneenheden. Er bestaat tussen de verschillende afgeronde delen van de proloog een duidelijke band, die voornamelijk bewerkstelligd wordt door de integratie van wat ik secundaire gedachteneenheden genoemd heb: in de inspiratiebede wordt reeds gepreludeerd op het nut en het publiek van de tekst, die in het laatste deel van de proloog centraal staan; en de globale aanduiding van de inhoud van de narratio uit het middelste deel, wordt in het laatste deel nader geconcretiseerd. Dit verband tussen de beide laatste delen wordt versterkt door de terugverwijzing in vs. 11 naar de autoriteit van Hypocrates. Hein van Holland komt met deze weldoordachte proloog alle lof toe, maar ... hij (en met hem praktisch al zijn collega's) maakt het daarmee bepaald niet eenvoudig om het algemene proloogregister te bepalen, zoals ik dat hierboven geschetst heb.

Toch bestaat er wel degelijk zo'n basis. Uitgangspunt voor het proloogregister blijven de afgeronde gedachteneenheden, betrekkelijk abstracte ideeën als de inspiratiebede, een bespreking van de inhoud van de narratio, of een bespreking van het nut van de narratio. Het is immers pas op dat abstracte niveau dat proloogaspecten met elkaar te vergelijken zijn, omdat een vergelijking op het niveau van de woordvelden nauwelijks significant materiaal oplevert (zie hierboven). Wanneer nu een bepaald abstract idee in minimaal één proloog als zelfstandige gedachteneenheid voorkomt, dan beschouw ik dat als constituerend onderdeel van het proloogregister. Komt zo'n idee elders als een secundaire gedachteneenheid (dus geïntegreerd in een andere gedachteneenheid) voor, dan beschouw ik dat als een architekstuele verwijzing. *Die cracht der mane* biedt voor dit standpunt een mooi voorbeeld. In vs. 11–20 is 'de bespreking van het nut van de narratio' een afgeronde gedachteneenheid. In vs. 4–6 wordt hetzelfde abstracte idee ('het nut van de tekst') geïncorporeerd in een inspiratiebede. Omdat er een architekstueel verband tussen de beide passages over het nut bestaat, is het alleszins verantwoord om ze alletwee bij de analyse van het proloogregister te betrekken. En in principe hoeft het belang van de secundaire gedachteneenheid daarbij niet ondergeschikt te zijn.

Dat vs. 4–6 tegelijkertijd onderdeel uitmaken van de inspiratiebede en aldaar ook in de analyse betrokken moeten worden, is absoluut geen bezwaar. In prolo-

gen worden nu eenmaal zeer frequent verschillende aspecten in een zinvol verband met elkaar gebracht. Daar moet uiteraard rekenschap van gegeven worden. Het is in dit kader goed om de proloog van *Die cracht der mane* nogmaals nader onder de loep te nemen. Binnen de inspiratiebede hebben de verzen over het nut van de tekst dezelfde functie als het verzoek om de tekst te mogen voltooien: het zijn alletwee doeleinden van de inspiratiebede. Het verzoek de tekst te mogen voltooien komt bovendien vrij frequent voor. Waarom speelt het ene gebedsdoel dan wel een zelfstandige architectstuele rol en het andere niet? Eenvoudigweg omdat de voltooiing van de tekst uitsluitend aan de orde komt als onderdeel van een inspiratiebede, en nooit een zelfstandig leven leidt.

De proloog van *Die cracht der mane* levert ten slotte een aanvullend argument om het belang van de *specifieke intertekstualiteit* te minimaliseren: het grootste deel van de proloog is dusdanig toegespitst op de introductie van deze specifieke tekst, dat het praktisch ondenkbaar is, dat er een sterke letterlijke invloed van een andere, concrete proloog aan ten grondslag ligt. Het is in dat opzicht ook niet verrassend om te constateren dat juist dát deel van de proloog dat het minst directe verband met de inhoud van de narratio heeft, de inspiratiebede, de meest letterlijke overeenkomsten met vergelijkbare onderdelen in andere prologen bevat. De concrete vorm van intertekstualiteit kan dus per gedachteneenheid verschillen.

Omdat er zoveel verschillende soorten gedachteneenheden in de onderzochte prologen aan het licht kwamen, moest er systematiek in de presentatie ervan gebracht worden. Dat is gebeurd in een abstrahering in twee stappen. In de eerste stap komen al de direct aan elkaar verwante gedachteneenheden bijeen in afzonderlijke categorieën, die ook als zodanig geanalyseerd zullen worden. Het blijkt echter mogelijk om clusters van categorieën te onderscheiden. Ik noem deze verdere abstracties rubrieken. Zo worden bijvoorbeeld de categorieën inspiratiebeden, voorspraakbeden en persoonlijke beden in de rubriek *Het prolooggebed* samengebracht, omdat ze alle contact zoeken met het bovenaardse. In de bespreking van een zo abstracte rubriek, kunnen de overeenkomsten en verschillen tussen de verwante (categorieën) gedachteneenheden geanalyseerd worden. De keuze voor deze hoge graad van abstractie heeft bovendien twee pragmatische voordelen: het aantal rubrieken en dus het aantal hoofdstukken in deze studie is beperkt, hetgeen het overzicht ten goede komt; en de mate van abstractie is zo hoog, dat al de onderzochte prologen er volledig mee geanalyseerd kunnen worden. De rubrieken verschillen onderling zoveel, dat een verdere abstractie praktisch onmogelijk is.⁴²

De volgende rubrieken vormen het proloogregister:

1. *Het prolooggebed*; dit betreft de passages waarin de auteur contact zoekt met God of andere hemelbewoners.

42. Al blijken er wel meer dan eens verbindingslijnen tussen verschillende rubrieken te lopen. Daar zal ter plaatse op gewezen worden. Het spreekt voor de interne coherentie van prologen dat de rubrieken niet zo strikt van elkaar te scheiden zijn.

2. *Autobiografie*; de passages waarin auteurs informatie over hun leven of werk verschaffen.⁴³
3. *Het publiek*; de passages waarin het geïntendeerde publiek op enigerlei wijze aan de orde gesteld wordt.
4. *Algemene literatuuroppvattingen*; het gaat hier om de passages waarin auteurs reflecteren op het wezen van literatuur, al dan niet in de vorm van kritiek op bestaande genres of concrete teksten.
5. *Inspiratiebronnen*; hierin wordt de bron van de narratio in een zeer ruime zin van het woord aan de orde gesteld. In een aantal prologen betreft dit concrete, anderstalige bronteksten, in andere het beschrijven van de wijze waarop het thema of onderwerp van de tekst zich heeft aangediend.
6. *Inhoudelijke introductie van de narratio*; in dit hoofdstuk worden de vele manieren besproken, waarop de inhoud van de tekst aan de orde gesteld kan worden.
7. *Het nut*; onder deze rubriek worden de aspecten lering en vermaak onder de loep genomen.
8. *Paratekst van de proloog*; deze rubriek bestaat uit slechts één passage die de paratekstuele functie van de proloog expliciteert.⁴⁴

De rubrieken zullen in deze volgorde in de komende hoofdstukken besproken worden. Voor een nadere onderverdeling binnen de rubrieken zij niet alleen verwezen naar de afzonderlijke hoofdstukken, maar ook naar de bijlagen.

2.4 Slot

In dit hoofdstuk heb ik geprobeerd duidelijk te maken wat het vervolg van deze studie zal gaan bieden: een presentatie van de onderlinge, intertekstuele relaties tussen 126 berijmde Middelnederlandse prologen, op grond van mijn constructie van het proloogregister. De hypothese is dat Middelnederlandse auteurs een bepaald architectonisch beeld van een literaire tekst in hun hoofd hadden, met als substantieel onderdeel daarvan een proloog. Ook moeten zij een idee gehad hebben hoe zo'n proloog er uit kon zien. De enige manier waarop dat beeld kon ontstaan, is vanuit het contact met reeds bestaande literaire teksten: het 'principe' van de intertekstualiteit op grond waarvan literaire conventies ontwikkeld

43. Ik hanteer het begrip 'autobiografie' in het volle besef dat lang niet alle biografische informatie in prologen ook echt autobiografisch is (vgl. ook Winkelman, 1985b). In hoofdstuk 4 zal het gebruik van dit begrip nog verantwoord worden.

44. Deze passage wordt uitgebreid besproken in het slothoofdstuk.

worden. Deze hypothese wordt bevestigd door de grote mate van overeenkomst tussen de verschillende prologen, althans op abstract, architectueel niveau. Omdat het ondoenlijk is om per proloog vast te stellen wat de directe invloeden erop geweest zijn, én omdat het er mij uiteindelijk om te doen is om inzicht te verwerven in het fenomeen proloog als geheel, wordt het totale onderzochte materiaal beschouwd als mogelijke pretekst binnen het intertekstuele web van prologen. Dit aldus verworven proloogregister is een moderne constructie, waarmee de poëtica van de proloog onderzocht kan worden op basis van de tekstimmanente elementen waaruit die poëtica opgebouwd is.

Op deze manier wordt voor het eerst een substantieel deel van het Middelanderlandse poëtologische materiaal onderzocht vanuit de context waarbinnen het gefunctioneerd heeft: als receptie-sturende inleidingen op een zeer gevarieerd scala aan teksten. Geprobeerd is om de hete hangijzers van het moderne literairhistorische onderzoek (*in casu* het paradigma van de sociale functie van literatuur en het daarmee samenhangende receptieonderzoek) daarbij zoveel mogelijk buiten de deur te houden. De probleemstellingen van het moderne onderzoek zijn voor een belangrijk deel gericht op de niet-literaire context van literatuur. Mijn probleemstelling (wat is nu in essentie een proloog?) dwingt mij daarentegen binnen de strikt-literaire grenzen van het object te blijven.

Dit uitgangspunt leidt ertoe dat een aantal op zich zelf belangrijke problemen en invalshoeken genegeerd wordt. Zo is het gehanteerde proloogregister een moloch, die in geen enkel opzicht rekening kan houden met aspecten als chronologie en lokalisering van teksten. Het is natuurlijk niet zo dat Hendrik van Veldekes *Sinte Servaes legende*-proloog uit het einde van de twaalfde eeuw gebruik maakt van dezelfde intertekstualiteit als een vijftiende-eeuwse tekst met een heel ander onderwerp, zoals bijvoorbeeld *Frederik III en Karel de Stoute in Trier*.⁴⁵ Maar nogmaals: het is niet de bedoeling van mijn onderzoek om concrete intertekstuele relaties bloot te leggen, daarvoor leent het materiaal zich zelfs niet eens. Mijn onderzoek heeft ook geen primaire aandacht geschonken aan de mogelijkheid van specifieke genre-eigenschappen binnen prologen. De reden hiervoor is dat het pas verantwoord is om generieke onderscheidingen te zoeken, als het volledige proloogregister in kaart gebracht is. Het gevaar dat bepaalde aspecten aan een genre toegeschreven worden, terwijl ze ook in andere genres gebruikt zijn, kan immers dán pas redelijkerwijs worden bezworen.⁴⁶

Een ander gevolg van mijn keuze om de intertekstualiteit van prologen centraal te stellen, is dat de rol van de auteur wordt teruggedrongen. In een eerdere publikatie heb ik nog onderzocht in hoeverre de overgeleverde redacties van pro-

45. Ik beschouw het proloogregister in dit opzicht als een beperkte adaptatie van het poststructuralistische idee, dat "zelfs de chronologie van de teksten een secundair gegeven (kan) worden" (Claes, 1987, p. 9).

46. Ik kom overigens op al deze beperkingen van mijn onderzoek nog terug in mijn slothoofdstuk.

logen de oorspronkelijke lezing van de auteur weergeven, omdat ik het indertijd van belang achtte dat mijn onderzoek gebaseerd zou zijn op de oorspronkelijke auteursintenties.⁴⁷ Nu ga ik er echter van uit dat de intertekstualiteit, die in principe ten grondslag ligt aan elke proloog, het concept van de 'oorspronkelijke auteursintentie' in sterke mate relativeert. Het maakt in dat opzicht niet uit of de proloogversies die door mij onderzocht worden, nu geschreven zijn door de oorspronkelijke auteurs, dan wel bewerkt door een latere afschrijver.⁴⁸ Het zijn namelijk niet de originaliteit en de creativiteit van de individuele auteur die in mijn onderzoek aan de orde worden gesteld, maar de literaire (proloog-)traditie. En de ingrepen van afschrijvers maken daar ook deel van uit. Over de individuele creativiteit van auteurs valt overigens wel kort iets te zeggen. De auteurs beperkten zich in hun prologen tot een relatief gering aantal categorieën gedachteneenheden, maar wisten in de invulling daarvan een grote variatie aan te brengen. Daartoe werden ze in belangrijke mate gedwongen door het feit dat elke narratio zijn eigen karakter heeft, waardoor het praktisch onmogelijk was om de ene proloog letterlijk als voorbeeld voor de andere te laten dienen.

Ten slotte is dit boek geen overzichtstudie van de literaire visies in de Middelnederlandse literatuur, zoals bijvoorbeeld het reeds veelgeroemde werk van Haug voor de Duitse literatuur van voor 1300.⁴⁹ Niet alleen is het onderzoek van de Middelnederlandse literatuur nog niet ver genoeg gevorderd om zo'n weids uitzicht mogelijk te maken, het zijn vooral mijn beperkte uitgangspunten die leiden tot een bescheidener studie. Zo is het Haug er juist om te doen om (de ontwikkelingen binnen) de literatuuropvattingen van de Middelhoogduitse literatuur te schetsen en maakt hij naar believen gebruik van de voor zijn doeleinden geschikte passages, die hij niet alleen in prologen vindt.⁵⁰ Ik onderzoek de Middelnederlandse prologen niet vanuit een algemeen literairhistorisch perspectief, maar uitsluitend met het oog op hun functionaliteit ten opzichte van de er op volgende narratio. Dit heeft ten opzichte van bijvoorbeeld Haug het voordeel dat niet alleen de literairhistorisch interessante passages, maar ook de minder spectaculaire aan de orde komen. Bij studies als die van Haug ontbreekt juist dit beeld van de 'normale', gemiddelde verschijnselen, dat maar al te gemakkelijk verwaarloosd wordt ten gunste van het perspectief van het bijzondere, waardoor een vertekend beeld van de gangbare literaire opvattingen wordt gepresenteerd.

In mijn slothoofdstuk zal ik onder andere proberen tegemoet te komen aan enkele van deze bezwaren. Daarmee hoop ik aan te tonen dat mijn studie niet alleen

47. Sonnemans, 1992d.

48. De uitkomsten van voornoemd onderzoek (Sonnemans, 1992d) wijzen overigens op een betrekkelijk grote betrouwbaarheid in de overlevering van prologen.

49. Haug, 1985.

50. Het is trouwens zeer de vraag of de Middelnederlandse letterkunde wel voldoende poëtologische passages bevat om een literatuurgeschiedenis à la Haug, 1985 op te baseren.

inzicht verschaft in het wezen van de proloog, maar ook mogelijkheden biedt voor verder onderzoek. Daartoe dient echter eerst het beschikbare materiaal ontgonnen te worden. En die ontginning neemt met het volgende hoofdstuk een aanvang.

RUBRIEKEN

De volgende hoofdstukken bespreken ieder een rubriek volgens een vast patroon. In de eerste paragraaf wordt de rubriek afgebakend, waarbij de verbindende factoren van de rubrieken aan de orde komen, alsmede de vraag welke grensgevallen wel en welke niet tot de rubriek gerekend worden. In de tweede paragraaf is plaats gereserveerd voor belangwekkende algemene aspecten van de betreffende rubriek, die niet in aanmerking komen voor een behandeling in de volgende paragrafen. In de laatste twee paragrafen komen de verschillende categorieën en subcategorieën van de rubriek aan bod. Hoewel het niet altijd even strikt mogelijk blijkt, is gestreefd naar een scheiding van de analyserende beschrijving van de categorieën (in de derde paragraaf) en een interpretatie van de functie daarvan (in de vierde paragraaf).

Een volledig overzicht van de categorieën is te vinden in de bijlagen. Bovendien is aan mijn uitgave van de prologen een opsomming van de verschillende categorieën per proloog toegevoegd.

Het prolooggebed

Hoewel een proloog voornamelijk de functie heeft om de auteur in staat te stellen zijn tekst te introduceren bij zijn geïntendeerde publiek, is er in de meeste prologen plaats ingeruimd voor een moment van contact met het bovenaardse: een gebed. Zo'n gebed gaat meestal over de hoofden van het beoogde publiek heen, en neemt daarmee een bijzondere plaats in de proloog in.

3.1 Afbakening

In een prolooggebed treedt de auteur in contact met God, Maria of een van de uitverkorenen die zetelen aan Gods zijde. Deze formulering behoeft evenwel nuancering, omdat er in prologen tal van gedachteneenheden staan, waarin de auteur zich strikt genomen niet direct tot God richt, terwijl ze dezelfde intentie, dezelfde functie hebben als de ondubbelzinnige prolooggebeden. Om die reden zal ik in de betreffende gevallen toch spreken van prolooggebeden. Anderzijds zijn er ook een aantal gedachteneenheden die weliswaar verwant zijn aan de prolooggebeden, maar die toch niet als zodanig beschouwd kunnen worden.

Het probleem schuilt er voornamelijk in dat auteurs hun intenties niet altijd even expliciet verwoorden.¹ Essentieel voor het prolooggebed, zoals voor het gebed in het algemeen, is de intentie om God (of wie er in het gebed dan ook wordt aangeropen) rechtstreeks aan te spreken. Het meest direct gebeurt dat wanneer een apostrof gebruikt wordt, zoals bijvoorbeeld in *Drie gouden vrijdagen*:

1 Almachtich god, verleent mij gracie,
Te levne zo langhe spacie,
Dat ic dueght moet antieren.

Lang niet alle prologen hanteren echter zo'n duidelijke aanspreekvorm. Met name in de kortere gebeden geschiedt het aanroepen op een impliciete wijze. Meestal is het evenwel geen enkel probleem om de gebedsintentie vast te stellen. Vergelijk bijvoorbeeld *Vanden vos Reynaerde*:

10 God moete ons ziere hulpen jonnen!

1. Dit probleem speelt ook bij de overige rubrieken een grote rol. Ik heb het reeds in een eerdere publikatie (Sonnemans, 1994) aan de orde gesteld, zij het daar in het kader van de strategieën voor het presenteren van de ethische lading van de tekst.

Deze optatiefvorm, de wensende wijs, wordt regelmatig gebruikt om God indirect, maar ondubbelzinnig om bijstand te vragen. In weer andere passages ontbreekt zelfs dit syntactische houvast en kan de gebedsintentie uitsluitend interpretatief vastgesteld worden. Zo wordt in de volgende passage uit de *Spiegel der menscheliker behoudenesse* God in geen enkel opzicht op een directe of indirecte wijze aangeroepen:

110 Ende hier bi ic voort wille bringhen,
Alte voren ter gods eere
Ende oec mede ter leeken leere,
Desen bouc die ic in dichten
Met gods gracie zal verlichten.

Het is niet aannemelijk dat de auteur "gods gracie" als iets vanzelfsprekends beschouwde, waar hij God niet meer om hoefde te vragen. Hij kan hiermee niets anders bedoeld hebben dan een rudimentaire vorm van de (inspiratie)bede. Dit vindt bevestiging in de vergelijking van de formulering en de context van deze passage met andere inspiratiebeden: "met gods gracie" moet beschouwd worden als een impliciet verzoek tot God om bijstand bij het dichten.

Een andere indirecte vorm van gebed is de 'ik begin'-formule, die als een soort bezwering gezien kan worden:

54 Nu so beghinnic in Marien name.
(*Cyromanchie*)

Door de tekst in de naam van Maria te beginnen, lijkt de Pape van den Hamme Maria's bescherming over zijn werk af te willen roepen. Veelzeggend is denk ik het gegeven dat deze 'ik begin'-formules bijna altijd geïntegreerd zijn in of gekoppeld aan een uitgebreider prolooggebed. De enige twee uitzonderingen zijn het geciteerde vers uit de *Cyromanchie* en vs. 32 van *Der manen zeden*. De naaste context van deze formules is dus praktisch altijd die van een prolooggebed. Bij de, overigens zeer schaarse, anderssoortige bezweringsformules lijkt daarentegen nauwelijks de intentie van een gebed aanwezig. Een voorbeeld hiervan is het verzoek om aandacht "bi Gods ghedoghe" in de proloog van *O almoghende God Emanuel* (vs. 16). Met deze bezwering lijkt de auteur eerder in te willen spelen op de fatsoensnormen van zijn publiek, dan God tot actie te willen bewegen om zijn publiek tot aandacht te dwingen. Ik reken zulke passages dan ook niet tot de gebeden.

Om de grens aan te geven van wat nu nog wel als een prolooggebed beschouwd mag worden en wat niet meer, wil ik twee passages vergelijken die het publiek het hoogste doel van de mens voorhouden: de genade van het eeuwige leven. In *Onser vrouwen claghe* wordt dit geluk voorgespiegeld aan al degenen die deze tekst aanhoren met medelijdende oren (de tekst handelt over Maria's smarten onder het kruis van haar zoon):

- Die des willen zijn ghewone,
 5 Dat si dese worde willen horen
 Met ontfarmeliken oren,
 God die moet in hem te storen
 Allen rouwe ende allen toren,
 Ende moet hem gheven zonder mewinden²
 10 Dat eusche leven sonder inde

Hier wordt door middel van de optatief God opgeroepen om een gunst te verlenen: degenen die deze tekst met een positieve instelling recipiëren, moeten door God van alle verdriet verlost worden en zonder verder voorbehoud het eeuwige leven toegezegd krijgen.³ De vraag hoe reëel een dergelijk gebed geweest is en daarmee samenhangend de vraag naar de functie van zo'n gebed, komt in paragraaf 3.4 aan de orde. Hier is het uitsluitend van belang om vast te stellen dat de intentie van de auteur in principe die van een gebed tot God is, en dat er derhalve sprake is van een prolooggebed.

Dat is evident niet het geval in de proloog van *Dits van Augustijnkens sceepkene*:

- 11 Want God sal loen in vruchten gheven
 Hem, die hier met doechden leven.

Hier is geen sprake van een bede tot God, maar van de vaststelling van een feit: wie hier op aarde deugdzaam leeft, zal door God rijkelijk beloond worden (waarmee Augustijnken zonder twijfel doelt op een plaats in het hemelrijk). De strekking van deze verzen is dan ook niet beperkt tot iets troostends en hoopgevends, maar herbergt tevens een waarschuwing: je zult als mens zélf het eeuwige leven moeten verdienen.

Doorslaggevend argument om een passage al dan niet als een prolooggebed te beschouwen, is dus de vraag 'probeert de auteur expliciet of impliciet, direct of indirect, contact met God, Maria of een andere hemelbewoner te maken?'

Deze formulering opent de deur naar een ander soort passages, die strikt genomen geen gebeden zijn, maar die ik vanwege hun grote verwantschap met de evidente prolooggebeden toch tot deze rubriek reken. Ik bedoel die passages waarin de auteur zijn publiek vraagt om voorspraak in hun gebed, ten gunste van zijn maecenas, hemzelf of zijn tekst. Zo'n verzoek om voorspraak staat bijvoorbeeld in de proloog van de *Merlijn*, waar Maerlant zijn publiek oproept om te bidden voor de voltooiing van zijn tekst, te bidden voor Maerlants maecenas Albrecht

2. "Zonder mewinden" is een vormvariant van "sonder miswenden", en betekent "zonder daar later nog van af te kijken, of op terug te komen".

3. Opvallend is de driedubbele benadrukking van het eeuwigdurende karakter van dat eeuwige leven: zowel "sonder mewinden", als "eusche" en "sonder inde" komen op hetzelfde neer.

van Voorne, opdat deze zijn volk en God lof en eer zal verschaffen én te bidden dat “wij” samen met Albrecht mogen delen in de hemelse eer.⁴

Hoewel het duidelijk is dat de auteurs in deze passages zelf geen gebed uitspreken, is er een dusdanige overeenkomst met de prolooggebeden, dat het verantwoord is de passages tot deze rubriek te rekenen. De auteur probeert zijn publiek aan te zetten tot een gebed, dat in essentie dezelfde doelstellingen als het ‘echte’ prolooggebed heeft. Hij probeert zijn publiek direct bij zijn werkzaamheden te betrekken, door de uitvoering van het prolooggebed aan hen over te dragen. Op deze wijze wordt de afstand tussen dichter en publiek verkleind. Overigens wordt het verschil met de ‘echte’ prolooggebeden enigszins overbrugd door een aantal gebeden waarin de auteur zijn publiek vraagt samen met hem te bidden: “Nu bidt alle met mi te Gode . . .” (*Dietsche Catoen*, vs. 19).⁵ Ook hier wordt de betrokkenheid van het publiek bij de tekst versterkt. De auteur neemt het voortouw in een gezamenlijk gebed, dat in het hier en nu van de receptiesituatie geplaatst wordt. In het hierboven besproken verzoek in de *Merlijn* om te bidden voor de auteur en diens opdrachtgever, wordt ook een simultaneïteit tussen het aansporen tot het gebed en het uitspreken van datzelfde gebed gesuggereerd. De waarde van het bidden voor de voltooiing van de tekst wordt immers gedecimeerd wanneer dat gebed op de lange baan geschoven wordt. In *Der leken spiegel* daarentegen krijgt het publiek enig respijt voor het beoogde gebed: Boendale hoopt dat men “in enighen stonden” om vergeving van zijn zonden zal bidden. De parallel met de ‘laat ons nu bidden’-passages gaat hier niet volledig op. Toch lijken mij de overeenkomsten met veel prolooggebeden voldoende reden om ook deze passage tot deze rubriek te rekenen.

3.2 Algemene aspecten

In deze paragraaf wil ik eerst nagaan in hoeverre het uitgebreide, bestaande onderzoek naar de Middelhoogduitse en Latijnse prolooggebeden voor mijn onderzoek van nut is. Daarna worden nog enkele algemene inhoudelijke en formele aspecten van de prolooggebeden besproken.

De prolooggebeden in anderstalige teksten staan in principe in een intertekstueel verband met de Middelnederlandse prolooggebeden. Het is zelfs waarschijnlijk dat de conventie van het plaatsen van gebeden in Middelnederlandse prologen uiteindelijk teruggrijpt op bijvoorbeeld een vergelijkbare Latijnse conventie. Ik heb in het vorige hoofdstuk uiteengezet waarom ik deze niet-Middelnederlandse tradities niet systematisch in mijn onderzoek betrek. Op het gebied van met name

4. Andere voorbeelden van deze indirecte gebeden zijn o.a. te vinden in *Der leken spiegel* (vs. 25–30) en de *Sidrac* (vs. 88–91).

5. Andere uitnodigingen aan het publiek om samen met de auteur te bidden staan o.a. in *Den bouc van seden* (vs. 15–18) en *Sinte Servaes legende* (120–140).

de Middelhoogduitse en de Latijnse prolooggebeden is echter al bijzonder veel onderzoek gedaan, dat ik niet zonder meer wil verwaarlozen.⁶ De bruikbaarheid ervan voor het onderzoek naar het Middelnederlandse prolooggebed is echter zo gering, dat het niet kan dienen als referentiekader voor mijn onderzoek. Ik zal kort de situatie schetsen.

Het meest belangwekkende onderzoek beperkt zich tot de verst geëvolueerde prolooggebeden, die qua omvang, structuur en inhoudelijke complexiteit van een volstrekt andere orde zijn dan de prolooggebeden in de Middelnederlandse literatuur. Het betreft voornamelijk prolooggebeden die alom beschouwd worden als het absolute hoogtepunt van de Duitse proloogtraditie. Het contrast tussen dit hoogstaande type prolooggebeden en de Middelnederlandse traditie is te groot voor een zinvolle vergelijking. Bovendien bieden de Middelhoogduitse gebeden zoveel interessant onderzoeksmateriaal, dat men geen oog gehad heeft voor de eenvoudiger aspecten, die juist van essentieel belang blijken voor de analyse van de Middelnederlandse gebeden. Ik zal beide tradities dan ook slechts daar waar het verhelderend kan zijn naast elkaar leggen. Dat er ook in de Middelhoogduitse literatuur wel degelijk een bescheidener traditie prolooggebeden bestond, valt af te leiden uit andere studies,⁷ die op hun beurt echter weer geen voor mijn onderzoek bruikbare systematische analyse van het prolooggebed bevatten.

De enige studie die een bruikbaar referentiekader voor mijn onderzoek zou kunnen bieden, is Strunks analyse van de prolooggebeden in de Latijnse hagiografieën.⁸ Ik ga in paragraaf 3.3 weliswaar uit van een andere systematiek dan Strunk,⁹ maar heb daarbij dankbaar gebruik gemaakt van zijn analyses.

Het meest essentiële, distinctieve aspect van prolooggebeden is het doel ervan. Dat kan zijn een verzoek, een dankzegging of een lofprijzing. Op grond daarvan zal ik in de volgende paragraaf een categorisering van de prolooggebeden opstellen. Er zijn echter een aantal algemene, minder distinctieve facetten van prolooggebeden, die het verdienen om nader bekeken te worden. Ongeveer zestig procent van de prologen uit mijn onderzoekscorpus bevat een gebed. En in een aantal prologen komen meerdere gebeden voor.¹⁰ Uit deze gegevens blijkt dat

6. Dit onderzoek bestaat grotendeels uit studies over één bepaald prolooggebed, waarbij de *Willehalm* van Wolfram von Eschenbach verreweg de meeste aandacht gekregen heeft (vgl. o.a. Ohly, 1961–1962, Ochs, 1968 en Haug, 1974). Daarnaast is echter ook in een algemener kader aandacht aan dit onderwerp besteed (in Strunk, 1970 (m.n. p. 85–113) en vooral Lutz, 1984).

7. Bijv. Wilkerson, 1974 (p. 59–73) en Haug, 1985 (m.n. hoofdstuk III en VIII).

8. Vgl. Strunk, 1970 (p. 85–113).

9. Strunk hecht bijv. een grotere waarde aan het onderscheid direct-indirect gebed dan ik geneigd ben te doen.

10. Prologen met twee gebeden zijn o.a. die van het *Hooghedcommentaar* (vs. 1–26 en 89–96), *Ik soude gherne dichten die waerheit* (vs. 3–6 en 26) en de *Mehbeus* (vs. 1–11 en 35–40). Prologen met drie gebeden zijn o.a. de *tweede proloog van de Brabantse yesten* (vs. 14–19, 39–47 en 95–106), *Vanden levende ons heren* (vs. 29–34, 91–96 en 115–116) en *Seghetijn van Jherusalem*

het prolooggebed een belangrijk onderdeel van het proloogregister is. Dat wordt bevestigd door verschillende overeenkomsten op het vlak van de inhoud, de vorm en de plaats in de proloog.

Een belangrijk inhoudelijk aspect van het gebed is de geadresseerde: aan wie is het gebed gericht? De Middelnederlandse prolooggebeden worden gericht aan verschillende 'personen', maar verreweg het meest wordt God, de Triniteit of één van de goddelijke Personen aangesproken, namelijk in ongeveer vijf op de zes prolooggebeden.¹¹ In de regel gebeurt dat uitsluitend door het noemen van een van de bekende aanspreekvormen,¹² maar soms wordt erbij verwezen naar Zijn almacht¹³ of Zijn goedheid.¹⁴ Verschillende malen wordt geprobeerd de onzegbare grootheid van God te omschrijven, hetgeen praktisch altijd neerkomt op het aanduiden van Gods onvergankelijke, eeuwige bestaan:

- 1 God, enich Vader ende Here,
Sonder beghin ende emmermere
Sonder ende wesen sal
(*Der mannen ende vrouwen heimelicheit*)

In dit citaat is bovendien de vervaging tussen de begrippen God, Vader, Zoon en Heilige Geest te zien. God is in principe de overkoepelende naam voor de Drieëenheid, maar deze naam versmelt soms met een van de Personen daarvan. Nóg duidelijker is dat in de *Seghelijs van Jherusalem*.¹⁵

- 36 God, die ons coft met sinen bloede,
Die moet mi in hulpen staen!

Het aantal gebeden dat gericht is tot (personen uit) de Triniteit is betrekkelijk gering (zie noot 11), zeker in vergelijking met de traditie van het prolooggebed in de Middelhoogduitse literatuur.¹⁶ In deze traditie staan de Triniteit en de *appropriatio*-leer zeer frequent centraal. In deze *appropriatio*- of Drieëenheidsleer worden de afzonderlijke goddelijke personen eigenschappen of activiteiten toegedicht, die in feite de hele Triniteit toebehoren. Winkelman omschrijft dit als volgt:

(vs. 1-19, 36-37 en 50-53).

11. God wordt in tweeëntachtig prolooggebeden aangeroepen, de Triniteit in acht en afzonderlijke goddelijke Personen in dertien (resp. de Vader eenmaal, de Heilige Geest driemaal en de Zoon negenmaal).

12. Dat wil zeggen een eenvoudige aanroeping als "Op dat mi *god* daer toe ghesterke" (*Denensage*, vs. 11), of "Nu ionne *ons here* dat wi uolstaen/ In gheloue ..." (*Hooghedcommentaar*, vs. 89-90).

13. O.a. in *Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode*, vs. 82-83.

14. O.a. in het *Leven van sinte Kerstinen*, vs. 56-64.

15. Vgl. verder ook de *Grimbergse oorlog* (vs. 1-6), *Sinte Franciscus leven* (vs. 26-30) en *Sinte Servaes legende* (vs. 120-140).

16. Vgl. m.n. Ohly, 1961-1962, en Lutz, 1984.

Volgens deze leer bezit de eerste goddelijke Persoon, de Vader, (in het bijzonder) de Almacht (*potentia*); de tweede goddelijke Persoon, de Zoon, beschikt (in het bijzonder) over de Wijsheid (*sapientia*); de derde goddelijke Persoon tenslotte, de Heilige Geest, heeft als (bijzondere) eigenschap de Goedheid (*bonitas*). Daarnaast hebben de Drie Personen nog andere kenmerkende functies: de Vader is de Schepper, de Zoon de Verlosser, de Geest de Heiligende. Met betrekking tot de goddelijke werkzaamheid karakteriseert de Vader het Besluit (...), de Zoon de Uitvoering (...), en de Heilige Geest de Voltooiing (...). Door achter elkaar de goddelijke Personen aan te roepen, kan de dichter zijn gebed volgens de Drieënhedsleer structureren. Verder zal hij in de afzonderlijke Personen de aan hem toegekende specifieke eigenschappen aanspreken, in de hoop dat ook hem deze eigenschappen ten deel zullen vallen. (Winkelman, 1985a, p. 99–100)

Tegenover de Middelhoogduitse prolooggebeden die de *appropriatio* uitwerken steekt de Middelnederlandse traditie schraal af. Als de Drieënhed al genoemd wordt, gebeurt dat meestal op een bijzonder beknopte, niet-‘appropriërende’ wijze, zoals in de apostrof van *Danyel van Merwede*:

- 1 God, vader, geest end sone
Die ewich rust in drie persone,
Voir al der werelt aen begin

De enige genoemde eigenschap van God, Zijn eeuwigheid, wordt expliciet als kenmerk toegeschreven aan de complete Triniteit. Er is slechts één Middelnederlandse proloog waarin ondubbelzinnig de *appropriatio* gebruikt wordt, het *Leven van sinte Kerstinen*:¹⁷

- De vader die euwelec es sonder begin,
daer alle dinghe euwelec sijn in,
de sone die dbegin es van den beginne,
de heilighe geest, dien men de minne
- 5 *appropriert*, verclere mijn sinne
in dit gedichte daer ic ben inne,
dat ic moegh spreken hen te eren;
want si den minsche wel connen leren.
De vader, hi vermaght al gader;

17. Een andere passage waarin de *appropriatio* duidelijk zijn sporen achtergelaten heeft, zonder volledig uitgewerkt te zijn, is te vinden in de proloog van het *Hoogliedcommentaar* (vs. 73–88). Daar worden de eigenschappen macht, wijsheid en goedheid toegekend aan God, zonder verdere reminiscentie aan de Drieënhed. Het betreft hier overigens geen prolooggebed, maar een passage die direct tot het publiek gericht is.

- 10 de sone, hi es die wijsheit dies vader;
de heilighe geest, hi es so goet!
wat men hem werdelec bidt, dat doet
hi sonder twivel altemale

De *appropriatio* wordt hier veel eenvoudiger (in vs. 4–5 zelfs expliciet!) gepresenteerd dan in de veel gecompliceerder gestructureerde Duitse prolooggebeden. De *potentia* van de Vader, de *sapientia* van de Zoon en de *bonitas* van de Heilige Geest worden keurig achter elkaar opgesomd (vs. 9–11). In de eerste vijf verzen worden echter andere eigenschappen aan de goddelijke personen toegeschreven, dan Winkelman noemt: het eeuwige bestaan van de Vader,¹⁸ het scheppende vermogen van de Zoon¹⁹ en de liefde van de Heilige Geest.²⁰

Met het *Leven van sinte Kerstinen* is het meest vergaande Middelnederlandse prolooggebed genoemd,²¹ maar dat blijft in intentie en complexiteit ver achter bij de gebeden van bijvoorbeeld Wolfram von Eschenbach en Rudolf von Ems. Broeder Geraert stelde in dit opzicht duidelijk minder hoge eisen aan zijn publiek dan Wolfram en Rudolf.

Voor het overige worden bij gebeden tot afzonderlijke goddelijke Personen wel de traditionele eigenschappen genoemd. Dat beperkt zich overigens tot de verlossing van de mensheid door Christus' dood aan het kruis²² en de Heilige Geest als

18. Een eigenschap die in de Middelnederlandse prologen wel vaker aan God of de Vader wordt toegeschreven, vgl. de citaten hierboven uit *Der mannen ende vrouwen heimelecheit* (p. 80) en *Danyel van Merwede* (p. 81). Deze link wordt nergens in de literatuur over de Middelhoogduitse en Latijnse prolooggebeden gelegd.

19. Een eigenschap die volgens de *appropriatio*-leer aan de Vader wordt toegeschreven. Toch wordt dit verband niet alleen in het *Leven van sinte Kerstinen*, maar ook in *Sinte Servaes legende* (vs. 120–121) gevonden.

20. Dit lijkt de minst problematische toeschrijving in de reeks, omdat het van de Goedheid naar de Liefde een betrekkelijk kleine stap is. Deze invulling van de *appropriatio* is overigens terug te voeren op de Griekse kerkvaders en komt ook voor bij Hadewijch en Ruusbroec (mededeling van F. Willaert).

21. Ik ben niet overtuigd van het betoog in Winkelman, 1985a, dat het gebed in de *Walewein* tot de Triniteit gericht is. Alleen de Zoon wordt impliciet en met Zijn juiste attriboot (wijsheid) genoemd ("God die dor ons was gheboren ... Verlene mi die wijsheit so groot", vs. 14–16). Maar Winkelman vervangt wat al te gemakkelijk de "inghe vanden trone" (vs. 8) door de Heilige Geest. Deze zou specifiek de gaven van "herte ende sin" kunnen verstrekken, getuige enkele voorbeelden, o.a. uit de proloog van de *Sinte Servaes legende*. Het komt in Middelnederlandse prolooggebeden echter vaker voor dat deze gaven eenvoudigweg door God verstrekt worden (vgl. o.a. de *Dietsche Catoen* (vs. 19–23) en de *Seghelijn van Jherusalem* (vs. 1–19, m.n. 11)). Tenslotte kent Winkelman het vermogen om zonden te vergeven (vs. 19–22) toe aan de Vader, terwijl de proloog het heel algemeen over "Gode" heeft. Ik sluit niet uit dat het publiek van de *Walewein* de signalen uit het prolooggebed op dezelfde wijze interpreteerde als Winkelman, maar het ontbreken van een uitgebreide *appropriatio*-traditie in de Middelnederlandse prologen maant op zijn minst tot voorzichtigheid.

22. In de *Dietsche lucidarius* (vs. 3–8), *Sinte Franciscus leven* (vs. 26–30), de *Cornicke van Brabant* (vs. 1–3) de *Reis van sinte Brandaen* (vs. 6–20) en de *Seghelijn van Jherusalem* (vs. 36–37, geciteerd op p. 80).

inspirator, met name gebaseerd op de analogie met de bezieling van de apostelen door de Heilige Geest met Pinksteren.²³ Al met al is de *appropriatio*-traditie in vergelijking met de Middelhoogduitse en de Latijnse prolooggebeden in het Middelnederlandse taalgebied slechts mondjesmaat gehanteerd.

In ongeveer een kwart van alle prolooggebeden is Maria de geadresseerde persoon, zij het dat in bijna de helft van die gebeden tegelijkertijd ook anderen worden aangeroepen. Maria krijgt vrijwel altijd een of meer epitheta, zoals "coninghinne",²⁴ "fonteine",²⁵ en vooral "moeder en maagd".²⁶ Het wonder dat Maria moeder en maagd tegelijk was, heeft aanleiding gegeven tot lovende uitweidingen, bijvoorbeeld in de *Roman van Limborch*:

Dies onne mi oec sonderlinghe
Die reine maget, die suver pure,
Die moeder die jeghen nature

25 Ende verre boven menschen gedochte
Haren eneghen sone brochte
Sonder smette, wies twivelt iet;
Want dat reine en smettet reine niet.

Maria wordt in de prolooggebeden op twee manieren aangeroepen. Soms wordt haar gevraagd om voorspraak bij God, Christus of de Heilige Geest te zijn.²⁷ Dit past bij de bemiddelende rol tussen hemel en aarde, die Maria in de middeleeuwen kreeg toegedicht. Men denke aan de juridische strijd met de duivel Maskeroen, waarbij Maria het als advokate opneemt voor de mensheid.²⁸ Het is dan ook niet bijzonder dat Maria in *Den troost van philozophien* tot tweemaal toe (namelijk in vs. 64 en 73) "aduocate" genoemd wordt. In de overige prolooggebeden wordt Maria persoonlijk om bijstand gevraagd.²⁹

Tenslotte is er nog een restgroep van heiligen,³⁰ engelen³¹ en "Apostelen, mar-

23. Hierop lijkt impliciet gealludeerd te worden in de *Istory van Troien* (vs. 21–22), de *Rijmbijbel* (vs. 13–16) en *Sinte Servaes legende* (vs. 1–21), en deze relatie is evident in de *Reis van sinte Brandaen* (vs. 6–20).

24. In de *Dietsche lucidarius* (vs. 1), de *Theophilus* (vs. 55) en *Der ystorien bloeme* (vs. 45).

25. In de zin van bron van goedheid en genade. In het *Ghebedt an de H. Maria* (vs. 1), *Om dat ic niet en can vulbringen* (vs. 9) en *Den troost van philozophien* (vs. 65).

26. In de *Sidrac* (vs. 160–189), het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 16–17), de *Heimelijchheit der heimelijcheden* (vs. 27) en de *Cornicke van Brabant* (vs. 38–40).

27. Dat is in acht gebeden het geval, o.a. in de *Heimelijchheit der heimelijcheden* (vs. 24–28), de *Rijmbijbel* (vs. 9–24) en de *Sidrac* (vs. 160–189).

28. Vgl. hiervoor het wagenspel in *Mariken van Nieumeghen*, de *Merlijn* (vs. 2013–2900) en *Dit es van Maskeroen* (uitgegeven in Snellaert, 1869, p. 493–538). Zie over deze thematiek Peeters, 1971.

29. In achttien gebeden, o.a. in *Der mannen ende vrouwen heimelijchheit* (vs. 18–24), de *Grimbergse oorlog* (vs. 57–58) en *Van smeinscen lede* (vs. 14–19).

30. In de *Dietsche lucidarius* (vs. 13–24) en *Van smeinscen lede* (vs. 14–19).

31. In de *Walewein* (vs. 8–13).

telaren, ende confessoren, Ende allen die ten hemel horen",³² die om bijstand gebeden wordt, al dan niet in de vorm van voorspraak bij God. In de teksten over de heiligen Franciscus en Servatius bidden de auteurs de betreffende heiligen om inspiratie voor het schrijven van hun tekst.³³

Over het algemeen wordt er bijzonder weinig werk gemaakt van de goede eigenschappen van de geadresseerde. Ook komen er slechts weinig thema's aan de orde. Het zijn hoofdzakelijk verwijzingen naar de verlossing van de mensheid³⁴ en het eeuwig leven.³⁵ Ondanks het belang van deze opmerkingen met betrekking tot de morele consequenties van de tekst voor het publiek, gaat het vrijwel altijd om korte en eenvoudige beschrijvingen.

Een bijzondere vorm van gebed is het paradigmagebed, een gebed dat reeds in het vroege Christendom ontwikkeld is.³⁶ In een paradigmagebed wordt een gebeurtenis, meestal uit het Oude Testament, gethematiseerd om een bepaalde gedachte uit te drukken. Er zijn twee Middelnederlandse prolooggebeden waarin gebruikt gemaakt is van een paradigma. In de *Reis van sinte Brandaen* vraagt de auteur aan de Heilige Geest om zijn mond te "ontsluten", zoals Hij ook de ezelin van Bileam deed spreken om haar meester te waarschuwen voor de engel met het vlammeende zwaard die hen de weg versperde.³⁷ Van een heel ander gehalte is het paradigmagebed in *Om dat ic niet en can vulbringen*. Proloog en tekst staan in het teken van de poging van de auteur om de dame die hij bemint voor zich te winnen. Hij roept daarvoor in zijn proloog Gods hulp in, onder verwijzing naar een van de oudste gunsten door Hem aan de mensheid (of liever: aan de man) verleend:

God, ic beghinne in uwen name,
15 Die onzen voordr maecte Adame,
Ende gaf hem zinen wille vri,

32. In de *Dietsche lucidarius* (vs. 25–33).

33. Resp. in *Sinte Franciscus leven* (vs. 135–136) en de *Sinte Servaes legende* (vs. 170–198). Dat in de concrete invulling daarvan nog verschil optreedt, moge blijken uit mijn analyse in het slothoofdstuk (vgl. p. 275).

34. Vgl. o.a. de *Dietsche lucidarius* (vs. 5–8), de *Grimbergse oorlog* (vs. 1–3) en de *Segheliyn van Jherusalem* (vs. 36–37). Opmerkelijk is vs. 1–10 van de *Theophilus*, waarin Maria de eer van het openen van het paradijs krijgt.

35. Vgl. o.a. het *Boec vander wraken* (vs. 29–30), het *Hoogliedcommentaar* (vs. 21–26) en *Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode* (vs. 68–71).

36. Vgl. Lutz, 1984, p. 140–144. Volgens Lutz wordt het paradigmagebed voornamelijk gevonden in de Oudfranse *Chansons de geste*, maar ook wel in de Middelhoogduitse prolooggebeden. In het Middelnederlands komen buiten de hieronder beschreven paradigmagebeden in prologen ook andere paradigmagebeden voor, o.a. in de *Beatrijs* (vs. 205–222 (m.n. 215–222) en 622–666 (m.n. 644–655)); vgl. Winkelman, 1988b, p. 16–21) en *Karel ende Elegast* (vs. 169–192 (m.n. 183–187); vgl. Winkelman, 1990b, p. 127–129).

37. Vgl. hiervoor Winkelman, 1988a, die een interessante analyse geeft van de inhoudelijke consequenties van deze inspiratiebede.

- Ende naemt van zinen lechame
 Een rebbe, also hu was bequame;
 Yeven (= Eva) daer of zo makedi
 20 Ende spraect: "Ic wille dat zoe zi
 Te dinen solace altoos bereet!"
 Ghetoocht hebdi ons wel daer bi
 Wee hem, die hem alleene weet.

Met een argument dat in onze samenleving heel wat tenen zou doen krullen, wordt de geliefde op haar plichten gewezen: God heeft de vrouw uit de man geschapen, opdat zij hem te allen tijde troosten kan. En de auteur voegt daar nog als waarschuwing aan toe, dat het evident Gods wil is dat de mens niet zonder partner blijft. Het paradigma is duidelijk: zoals Eva zich volgens Gods wet diende te schikken naar haar man, zo moet ook de geliefde van de auteur dat doen.³⁸

Prolooggebeden hebben in de regel een geringe omvang en een eenvoudige structuur. Het merendeel van de gebeden is niet langer dan tien verzen. Bij een dergelijke omvang is een geringe complexiteit nauwelijks een verrassing. De algemene tendens is een zo bondig mogelijk bidden. Toch is er een aantal prologen waarin het gebed niet alleen inhoudelijk, maar ook kwantitatief een belangrijke rol speelt. Ik zal op grond van de meest omvangrijke en complexe prolooggebeden laten zien waar globaal de limieten van deze rubriek liggen.

Ongeveer een kwart van alle prolooggebeden is langer dan tien verzen. Dat is een betrekkelijk groot aantal. Maar bij de bepaling van de omvang van prolooggebeden treedt vaak een aanzienlijke vertekening op, omdat ik niet alleen het feitelijke gebed, maar de hele gedachteneenheid waartoe dat gebed hoort, meetel. Een enkel voorbeeld kan al duidelijk maken hoeveel 'ballast' er op die manier aan een prolooggebed kan vastkleven. Het prolooggebed in de *Spiegel der mensche-lijker behoudenesse* is als gedachteneenheid het grootste gebed in mijn corpus: 72 verzen lang! Maar het feitelijke gebed heeft wel een heel erg lange aanloop nodig. In de eerste zeven verzen van de proloog wordt weliswaar duidelijk de toon gezet met de vaststelling dat je bij alles wat je begint Maria's hulp moet inroepen, omdat je anders moet vrezen voor de goede afloop. Maar een gebed in strikte zin is dit nog niet. Sterker nog, de auteur neemt nog een flinke omweg alvorens hij daar aan toe komt. In vers 8–41 wordt een exempel verteld over een dief die heel zijn leven tot Maria blijft bidden, en daar uiteindelijk voor beloond werd, omdat Zij hem van de dood redde. Dit exempel fungeert als illustratie van de stelling uit het begin van de proloog. Maar wie denkt dat de auteur vervolgens de daad bij het woord voegt, komt vooralsnog bedrogen uit. In vers 42–64 weidt

38. In zijn narratio zwakt de auteur zijn eisen overigens flink af; als het hem dan niet gegeven is dat hij op aarde haar metgezel kan zijn, dan neemt hij ook genoegen met een plaatsje naast haar in het hiernamaals.

hij uit over Maria's rol als middelares tussen de mensheid en Haar Zoon. En pas daarna, in vers 65 zet het feitelijke gebed in. De eerste 64 verzen beschouw ik als een voorbereidend onderdeel van het prolooggebed. Ze behoren tot een en dezelfde gedachteneenheid als de verzen waarin het woord rechtstreeks tot Maria gericht wordt.³⁹

De complexiteit van een prolooggebed is moeilijk meetbaar. De vraag wat complex is en wat eenvoudig, is altijd een kwestie van relatieve waarden. Als de meest indrukwekkende Middelhoogduitse prolooggebeden als ijkpunt genomen worden, kunnen de Middelnederlandse prolooggebeden als betrekkelijk eenvoudig beschouwd worden. Toch kennen de Middelnederlandse gebeden vaak een degelijk gestructureerde opzet. Ter illustratie wil ik de opzet van het gebed in de proloog van de *Alexiuslegende*, een van de langere prolooggebeden, bespreken.

In de eerste achttien verzen van de *Alexiuslegende* staat een prachtige lyrische weergave van de innerlijke strijd van de auteur tussen diens verstand (de "sin") en gevoel (het "hart") over de vraag of de dichter nu wel of niet moet dichten:

- 5 Min sin het mi dat ix onbere
Mine harte doet dat ix beghere
Min sin segghet mi hie is tonvroet
Min harte segghet het is goed
Min sin segghet hets boue sere macht
10 Min harte wille dat ic die cracht
An gode soeke van hemmelrike
Hie salse gheuen ghe trouwelike
Als hie al den anderen doet
Die vp hem betrouwen goed
15 Desen tuist ende desen strijt
Hebbic ghe draghen langhe tijt
Jn mine harte allene stille
Ende hebbe ghecan des sinnes⁴⁰ wille

Het verstand acht zich niet capabel om te dichten, maar het hart voelt zich er desondanks toe geroepen. Ook het voorstel van het hart om God om bijstand te vragen (vs. 10–14), heeft de "sin" blijkbaar niet kunnen vermurwen, want lange tijd heeft het verstand de neiging om te dichten kunnen onderdrukken. Het bloed kruipt echter waar het niet gaan kan, en in vs. 19–21 kondigt de auteur aan dat het gevoel, het hart, uiteindelijk toch de overhand heeft gekregen en dat hij het plan heeft opgevat een tekst over een mirakel te gaan dichten. Na deze lange aanloop volgt de feitelijke bede (vs. 22–26), die met "God moete minen

39. Andere prolooggebeden met een lange aan- of uitloop zijn de *Alexiuslegende* (vs. 1–26), *Den bouc van seden* (vs. 15–48) en *Der naturen bloeme* (vs. 85–100).

40. Door Gysseling in een noot geëmdendeerd uit "sines".

sin verlichten" (vs. 22) ondubbelzinnig terugwijst naar vs. 10–14. Het is daarbij betekenisvol dat God de tot voor kort tegenstribbelende "sin" moet inspireren. De lange aanloop naar het eigenlijke gebed is aldus een creatieve variant op het motief van de menselijke afhankelijkheid van God waar het gaat om het scheppen van een dichtwerk⁴¹ en daarmee een onmiskenbaar onderdeel van de gedachten-eenheid. Hoewel de constructie van dit gebed alle lof verdient, is zij absoluut niet complex. De strekking is helder als glas en zal nooit aanleiding kunnen geven tot zulke uiteenlopende interpretaties als bijvoorbeeld het prolooggebed in Wolframs *Willehalm*. En datzelfde geldt in principe voor alle door mij bestudeerde Middelnederlandse prolooggebeden.

Ten slotte dient er iets gezegd te worden over de relatieve omvang en de plaats in de proloog van de prolooggebeden. Het gebed uit de *Alexiuslegende*-proloog omvat de gehele proloog. Hoewel dit geen uitzondering is, is er toch ook geen sprake van een wijdverbreide traditie.⁴² Ook in verschillende andere prologen is het prolooggebed prominent aanwezig. Zo bevatten, in tegenstelling tot hetgeen ik uit de studies over de Middelhoogduitse en Latijnse prolooggebeden kan afleiden, Middelnederlandse prologen vaak meer dan één gebed. De absolute uitschieters in dezen zijn het *Leven van sinte Kerstinen* en *Sinte Servaes legende* met respectievelijk vijf en zes prolooggebeden. In de meeste prologen speelt het gebed echter in kwantitatief opzicht duidelijk de tweede viool.

Prolooggebeden nemen binnen de prologen meestal een strategische plaats in. Opmerkelijk veel prologen openen met een gebed of sluiten ermee af. En als een prolooggebed midden in een proloog staat, dan scheidt het vrijwel altijd twee gedachte-eenheden uit verschillende rubrieken. Al eerder heb ik gesuggereerd dat het prolooggebed daarmee een impliciete structurerende functie heeft.⁴³ De verklaring ligt voor de hand: een gebed is door de adressering aan God dusdanig anders van aard, dat het in de regel om een betrekkelijk geïsoleerde gedachte-eenheid gaat. Er moet wel een heel dwingende reden zijn, wil een auteur zijn informatie uit een bepaalde categorie gedachte-eenheden door zo'n gebed scheiden. Auteurs hebben bij het componeren van hun proloog het gebed dan ook veelvuldig 'gebruikt' om een inhoudelijke overgang te markeren.

3.3 Categorieën

De essentie van de Middelnederlandse prolooggebeden ligt in het doel ervan. Er kunnen drie verschillende doelen voor een gebed onderscheiden worden: het kan

41. Vgl. p. 92.

42. Andere prologen waarbij dit het geval is, zijn *Onser vrouwen claghe*, de *Roman van Limborch* en *Om dat ic niet en can vulbringen*.

43. Vgl. Sonnemans, 1990, p. 245–248.

dienen om God te prijzen (het lofgebed), om Hem te danken (het dankgebed) en om een verzoek tot Hem te richten (de smeekbede, die verder onderverdeeld kan worden in de categorieën inspiratiebede, voorspraakbede en persoonlijke bede). Om te beginnen dient vastgesteld te worden dat er binnen één prolooggebed verschillende doeleinden nagestreefd kunnen worden, niet alleen in combinaties van de drie hoofdcategorieën, maar vooral ook binnen de smeekbeden. In de prolooggebeden heeft de smeekbede niet alleen in kwantitatief opzicht de overhand, maar ook het inhoudelijke gewicht is groter. Een aantal prolooggebeden combineert namelijk een korte lofprijzing met een smeekbede, waarbij de lofprijzing ondergeschikt is aan de smeekbede.⁴⁴ In prolooggebeden waarin verschillende smeekbeden aan elkaar gekoppeld zijn, kan daarentegen geen inhoudelijke hiërarchie worden aangebracht. In de gebeden waarin lof en verzoek gekoppeld zijn, moet de lofprijzing derhalve als secundair beschouwd worden. Dit kan het best geïllustreerd worden aan de hand van een voorbeeld waarin verschillende smeekbeden en een lofprijzing naast elkaar voorkomen. Dat is onder meer het geval in *Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode*. Ik interpreteer de onderstaande passage als één gebed, omdat er, ondanks de verschillende doelen die erin aan de orde komen, geen wending in de apostrof plaatsvindt.

Hier toe⁴⁵ ic goeder hulpen bedarf

55 Van U, hoech gheloefde God.

Helpt mi, dat ic der werelt spot

Niet en werde in dit boekelkijn,

Doer die hoghe namen Dijn,

Diemen drievoldich aen Di vint.

60 Du, Gods Sone, der Maghet Kint,

Vader, Soon, Heilich Gheest tsamen,

Hoe godlijc draghest Du die namen

In drien personen, sonder last,

Ende sijn in Di alsoe vast

65 In enen God bestrict,

Sidermeer dat dit wonder sciet

Dijnre volcomenre godheit list,

Soe helpt mi dat ic der sunden mist

Verwinnen mach met mire lere,

70 Dat die meneghe daer wt kere,

Ende ontfle der hellen brant.

Gheeft mi U hulpe, Here Heilant,

44. Slechts een enkele maal wordt de bede enigszins overschaduwd door de eraan vastgekoppelde lofrede, te weten in de *Sidracs* (vs. 160–189).

45. Dit verwijst naar de voorgaande passage, waarin de auteur op zich neemt om de tien geboden voor een lekenpubliek uit te leggen.

Soe achtic cleyne op yemants spot.

In de verzen 58–67 wordt het wonder van de goddelijke Drieëenheid vol eerbied en lof besproken. Onmiskenbaar lovend is bijvoorbeeld vers 62: “Hoe Goddelijk draagt U die namen ...” Toch is deze lofprijzing met kop en staart zowel syntactisch als semantisch gekoppeld aan verschillende smeekbeden, die het feitelijke doel van het gebed vormen. Die smeekbeden vertegenwoordigen de verschillende categorieën die er onderscheiden kunnen worden. In vers 54–55 smeekt de auteur de hulp van God bij het dichten af. Daarmee hoopt hij te bewerkstelligen dat hij zijn tekst naar tevredenheid weet te voltooien. De auteur vraagt God om inspiratie bij het dichten. Ik noem deze categorie prolooggebeden daarom *inspiratiebeden*. In de verzen 56–59 is sprake van een tweede categorie smeekbeden, de *persoonlijke beden*. De auteur vraagt God om hulp, opdat hij vanwege deze tekst niet tot de risée van de wereld wordt. Hoewel ook hier een eenduidige relatie met de tekst aanwezig is, dient de bede een persoonlijk doel. De verzen 66–71 bevatten een voorbeeld van de derde en laatste categorie smeekbeden, de *voorspraakbeden*. De bijstand die in deze verzen van God gevraagd wordt, is gericht op het zieleheil van het publiek van deze tekst: “moge met behulp van deze belerende tekst menigeen uit de mist der zonden getrokken worden, opdat zij het helse vuur kunnen ontlopen.” Ook hier speelt de inhoud van de narratio weer een belangrijke rol, maar ligt het doel van de bede verder dan een bevredigende voltooiing van de tekst. De verwevenheid van de verschillende doeleinden van de smeekbeden komt nog eens duidelijk tot uitdrukking in vers 72–73. De hulp die bij de Heiland wordt afgesmeekt kan haast niets anders zijn dan een inspiratiebede, maar het uiteindelijke doel van deze bede is toch persoonlijk: als ik Gods hulp krijg, hoef ik voor niemands spot bevreesd te zijn.

Overigens zal in deze paragraaf blijken dat de persoonlijke beden en de voorspraakbeden niet altijd zo duidelijk aan de narratio gekoppeld kunnen worden. Binnen de verschillende categorieën is ruimte voor verdere nuancering en diversiteit.

Resumerend kunnen de volgende categorieën prolooggebeden onderscheiden worden: de dankgebeden, de lofprijzingen, en de drie vormen van smeekbeden: de inspiratiebeden, de voorspraakbeden en de persoonlijke beden. In deze volgorde zullen ze hieronder nader onderzocht worden.

3.3.1 Dankgebeden

Er zijn in het hele corpus van onderzochte prologen slechts twee passages die louter als dankgebed beschouwd kunnen worden. Binnen een uitgebreide passage in de *Jans teesteye*, waar Jan van Boendale zijn maecenas Rogier van Leefeldale en diens vrouw Agnes van Kleef de hemel in prijst om hun schoonheid en hun onberispelijke levenshouding, roept Boendale op tot het danken van God voor deze gaven:

- Danckens Gode, dats mijn raet,
45 Die nemen can ende gheven:
So mach bliven van haer staet
Met eren in lanc leven.

Hoewel in vers 46–47 een voorspraakbede in de optatief-vorm wordt uitgesproken, is binnen de context het oproepen tot een dankgebed van groter belang. Tot een concreet gebed komt het evenwel niet.

Het tweede dankgebed komt voor in *Vander drierehande staet der werlt*.⁴⁶ Daarbij is de dankzegging meer gerelateerd aan de narratio. Hildegasberch roept zijn publiek op tot dankbaarheid voor al het goede in Gods schepping. Ook dit is een indirect gebed, dat in wezen deel uitmaakt van een betoog dat het kwaad de mens zozeer in zijn macht heeft, dat hij God niet meer kan danken en prijzen. Ook Hildegasberch komt daarbinnen niet verder dan een in principe vrijblijvende oproep tot dankzegging:

- 26 Hier om peynse ic ende visier,
Dat wy Gode wel dancken moghen
Ende sijn doecht hebben voer oghen,
Die hi in minnen ons bewijst

Daarmee bevindt ook deze passage zich in de periferie van de rubriek *Het prolooggebed*.⁴⁷

3.3.2 Lofgebeden

De lofprijzingen zijn in de rubriek prolooggebeden bijna even dun gezaaid als de dankgebeden: er zijn er slechts drie. De lofprijzing in het *Hoogliedcommentaar* (vers 1–26) is een onmiskenbaar gebed van de auteur tot God, zoals al blijkt uit de opening:

- God here almachtich wijs ende goet
Alles goedes vte vloeiende uloet
Want alre dinc bistu beghin
Mer beghin ginc di nye in
5 Du waers ye dattu nv bist
etc.

Het gebed bejubelt Gods eeuwigheid en Zijn scheppende kracht, en spreekt uit dat de mens door het ware geloof voldoende kennis kan nemen van die ondoorgrondelijke God om genezing van de ziel te bewerkstelligen. Vanaf vs. 27 wendt

46. Dit is overigens de enige passage in de prologen van Willem van Hildegasberch die aanspraak kan maken op het predicaat gebed.

47. Volgens de afbakening van deze rubriek (zie paragraaf 3.1) mogen deze passages toch als een indirect gebed beschouwd worden.

de auteur zich dan niet meer rechtstreeks tot God, waardoor het gebed eindigt, zonder dat de teneur, het beschrijven van Gods eigenschappen, wezenlijk verandert. Wél verandert met deze overgang de intentie van de auteur: van een tot God gerichte lofprijzing naar een spirituele instructie voor het publiek.⁴⁸

Ook de *Gratheus* opent met een directe apostrof tot God.⁴⁹ In het gebed worden achtereenvolgens de heilige Driëenheid, de schepping en de gave van het verstand gememoreerd. Dat gebeurt overigens in verre van jubelende bewoordingen. Het staat er louter als een soort mededeling, waardoor het gebed een beetje in de lucht hangt.

De derde lofprijzing is er een van indirecte aard. In vers 88–97 van *Der naturen bloeme* betoogt Maerlant dat God alles geschapen heeft en dat alles in die schepping een functie heeft. Dat is voldoende reden om God te loven:

dies willic dat elc besie
 ende loue gode van allen saken
 100 die wonderlic es in sijn maken

Maerlants lofgebed is dus net als de beide dankgebeden indirect van aard.

De geringe frequentie van dankgebeden en lofprijzingen in prologen vloeit waarschijnlijk voort uit de primaire functie van een proloog als inleiding op een narratio. Staand aan het begin van een produktieproces, waarvan het einde nog niet in zicht was, hadden auteurs vermoedelijk meer behoefte aan het vragen om een gunst, dan om het op voorhand danken of prijzen van God. Dat blijkt eens te meer uit het feit dat van de vijf besproken passages alleen de lofprijzing in het *Hoogliedcommentaar* een ondubbelzinnig gebed is. Al met al spelen deze categorieën prolooggebeden slechts een zeer beperkte rol in het proloogregister.

3.3.3 Inspiratiebeden

De belangrijkste categorie smeekbeden is zonder twijfel de inspiratiebede, het gebed waarin hulp wordt afgesmeekt voor de activiteit van het dichten.⁵⁰ Praktisch alle aandacht van het Duitse onderzoek naar de prolooggebeden gaat uit

48. Vgl. m.n. vs. 47–55.

49. *Gratheus* (vs. 1–7).

50. Mijn onderzoekscorpus telt ongeveer 90 inspiratiebeden. De onzekerheid omtrent het aantal schuilt in enkele gebeden, waarvan het doel moeilijk te bepalen valt. Dat is het geval met het gebed in de *Rose* (vs. 37–42), waarin de auteur vraagt of God wil geven dat de dame voor wie de tekst geschreven is er behagen in zal scheppen. Onduidelijk is of God geacht wordt op voorhand en onafhankelijk van de tekst de welwillendheid van de dame op te wekken, dan wel of God de auteur een dusdanige inspiratie wil schenken, dat de tekst de dame wel móet behagen. Het is overigens de vraag of de auteur zich met deze passage in wezen niet meer tot de dame dan tot God richt; bij het lezen of het horen van een dergelijke bede wordt de dame als het ware gedwongen tot een welwillende houding, ongeacht Gods bereidheid het verzoek in te willigen. Op dergelijke functionele aspecten zal ik in de volgende paragraaf nader ingaan.

naar deze categorie.⁵¹ In dat onderzoek wordt de inspiratiebede meestal *invocatio* genoemd. Ik kies echter bewust voor het begrip inspiratiebede, omdat daarmee de lading beter gedekt wordt. De term *invocatio* komt uit het Latijn, en betekent letterlijk "aanroeping". In de literatuurwetenschap verwijst het begrip naar "de aanroeping van goden, heiligen, muzen, enz. voornamelijk bij het begin van een werk of van een belangrijk deel ervan. Dikwijls wordt de *invocatio* gebruikt als vorm van pathos."⁵² Kennelijk omdat het vrijwel altijd om een inspiratiebede leek te gaan, heeft het begrip stilzwijgend deze specifiekere betekenis gekregen. In de Middelnederlandse prologen blijken er meer redenen te zijn om God aan te roepen. Alleen daarom al lijkt mij een koppeling van *invocatio* en inspiratiebede misleidend. Bovendien zijn er volgens de afbakening van deze rubriek veel inspiratiebeden waarin God niet expliciet wordt aangeroepen. Tenslotte vind ik een impliciete waarschuwing voor de gelijkschakeling van *invocatio* en inspiratiebede in Klopsch, 1980. Klopsch legt het (overigens ook door menig andere onderzoeker benadrukte⁵³) verband tussen de klassieke muzenaanroep en de middeleeuwse aanroeping van God, maar hanteert uitsluitend voor het klassieke deel van deze traditie de term *invocatio*. Bij de Christelijke traditie spreekt hij stevast over de vraag om goddelijke inspiratie.⁵⁴

Aan de inspiratiebeden ligt in principe altijd het besef ten grondslag dat de mens tot niets in staat is zonder Gods hulp. Hij is het die hemel en aarde geschapen heeft, en die alles met Zijn wijsheid bestiert. Dit afhankelijkheidsbesef komt heel sterk tot uitdrukking in de *Melibeus*:

- 35 Dit boec leghet in latine,
Dat ic u met mire pine
In dietsche vertrecke, so ic best can,
Eest dat mi God onse Here an
Die selve spreect, als men daer siet:
40 "Sonder mi en moghed doen niet."

Dit besef van het dichterlijk onvermogen en de afhankelijkheid van Gods hulp wordt betrekkelijk zelden geëxpliciteerd,⁵⁵ maar is onmiskenbaar aanwezig in al de inspiratiebeden. Het is de verbindende factor ertussen. In een aantal gebeden vraagt de auteur eenvoudigweg om hulp, zonder daar verder op in te gaan.⁵⁶ In

51. Vgl. o.a. Ohly, 1961–1962, Strunk, 1970, Haug, 1974 en Lutz, 1984.

52. Van Gorp e.a., 1991, p. 197.

53. Vgl. o.a. Curtius, 1948 (hst. 13), Lutz, 1984 (p. 67–68) en Haug, 1985 (p. 40, noot 29).

54. Klopsch, 1980, p. 20–37.

55. Verder o.a. in de *Aleziuslegende* (vs. 1–14), de *Roman van Limborch* (vs. 9–12 en 20–21) en *Om dat ic ruet en can vulbringen* (vs. 1–3).

56. Vgl. o.a. de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* (vs. 14–19), de *Heimelychheit der heimelycheden* (Vs. 25–28), *Ik soude gherne dichten die waerheit* (vs. 26) en *Vanden vos*

verreweg de meeste gevallen geeft hij echter wel een nadere specificatie over de aard van de gewenste hulp. Er bestaat een opmerkelijk grote variatie binnen die specificaties. Er kan een globaal onderscheid gemaakt worden tussen de soort hulp die gevraagd wordt en het doel dat de goddelijke hulp dient te verwezenlijken.

De soort hulp die in inspiratiebeden gevraagd wordt, heeft altijd met de productie van de tekst te maken. Dat kan in heel directe zin, door te vragen of God wil helpen de woorden van de dichter te "gheweghen",⁵⁷ dat hij de "poente moet wel geraken",⁵⁸ of dat hij mooie woorden en goede rijmen kan vinden.⁵⁹ In het verlengde hiervan ligt de bede om bijstand, opdat de tekst dusdanig geformuleerd zal worden, dat het publiek de "sin" ervan kan doorgronden.⁶⁰

Algemener zijn de inspiratiebeden waarbij de auteur vraagt zijn "sin" te "verclaren" of "verlichten".⁶¹ Op grond van het meestal impliciet gelaten besef van de ontoereikendheid van de menselijke geest bij het scheppen van een tekst, wordt gebeden om goddelijke inspiratie. Naar analogie met de neerdaling van de Heilige Geest tijdens het pinksterfeest, waarbij de apostelen de goddelijke inspiratie kregen om het geloof in alle talen te gaan verkondigen, vragen dichters regelmatig specifiek om de bijstand van de Heilige Geest, opdat deze hen de juiste woorden in de mond legt.

Concreter zijn de verzoeken om de waarheid te mogen verkondigen, bijvoorbeeld in *Van den derden Eduwaert*.

110 God verleene mi den sin
Die waerheit te seggene wats gesciet,
In geesten en sal men liegen niet.

In dit citaat wordt expliciet verband gelegd tussen het historiografische karakter van de tekst en het gebed om inspiratie voor het dichten van de waarheid. Een dergelijk gebed komt overigens niet alleen maar voor in historiografische

Reynaerde (vs 10)

57 Lees "te leiden, te besturen" (het *Leven van sinte Kerstinen*, vs. 14)

58 De *Beatrys*, vs 10-11

59 Vgl o a de *Rijmbijbel* (vs. 5-6). Een dergelijke formeel-esthetische inspiratiebede, waarin om mooie woorden en rijmen gevraagd wordt, komt alleen maar voor in de prologen van Jacob van Maerlant (verder nog in *Sinte Franciscus leven* (vs 135-136), *Istory van Troien* (vs 22-23), *Rijmbijbel* (vs. 17-18) en *Spiegel historael* (vs 72)) Daarbij zij echter wel aangetekend dat Maerlant verschillende malen het bijvoeglijk naamwoord "vraij" gebruikt, dat zowel 'mooi' als 'waar' kan betekenen. Zou hij bewust op deze ambiguïteit gespeculeerd hebben? In al de vermelde verzen lijkt in ieder geval ook het schoonheidsaspect van de woord- en rijmkeuze een wezenlijke factor. En dat is bijzonder, omdat geen enkele andere dichter zich daar in zijn prolooggebeden zo openlijk om bekommert.

60 Vgl o a de *Denensage* (vs 8-10) en *Sinte Franciscus leven* (vs 135-136). Zie ook Winkelman, 1991b, p 177

61 Vgl o a *Hertooch van Gulic* (vs. 1-4), de *Istory van Troien* (vs 7-11), de *Rijmbijbel* (vs 96) en de *Spiegel der menscheliker behoudenesse* (vs 65-67, waarin de dichter Maria verzoekt zijn vijf zinnen te verlichten). Zie hierover ook Winkelman, 1991b, p 175-176

teksten,⁶² maar ook in teksten met een geestelijke inhoud.⁶³ Deze beide categorieën teksten behoren inderdaad tot de meest waarheidsgevoelige en het is dan ook niet verwonderlijk dat daar regelmatig hulp van bovenaf ingeroepen wordt.

Bijna de helft van alle inspiratiebeden mikt op een betrekkelijk prozaïsch soort hulp: "mag ik mijn gedicht tot een goed einde brengen?"⁶⁴ Hieruit spreekt een zekere angst van de auteur dat hij zijn werk voortijdig moet afbreken.⁶⁵ Van Oostrom spreekt in dit kader van een "existentiële auteursangst", die te maken heeft met het feit dat de steun van een maecenas aan een dichter, om wat voor reden dan ook, nog wel eens onverwacht werd afgebroken.⁶⁶ Hiermee is echter hooguit een deel van die existentiële auteursangst verklaard. Verschillende auteurs geven aan bang te zijn te sterven voordat hun werk voltooid is. Zo ook Jacob van Maerlant in zijn *Spiegel historiael*:

Hare biddic, diet al vermach
Naest Gode, die in haer lach,
Dat soe mi daerboven bejaghe
90 Sin ende *ghesonde daghe*,
Dat ic dit boec vulmaken moete,
Ende ic mine mesdaet gheboete.

Het is veelzeggend dat Maerlant er uiteindelijk niet toe gekomen is om zijn tekst zelf te voltooien. Zijn gezondheid en zijn leeftijd speelden hem daarbij parten, evenals de uitzonderlijke lengte van zijn bron(nen).⁶⁷ Auteurs waren zich blijkbaar sterk bewust van het gevaar van het beginnen aan een langere tekst. Dat blijkt eens te meer, omdat er nauwelijks korte teksten met een inspiratiebede van deze strekking zijn.⁶⁸ Ik zal in de volgende paragraaf nog op dit aspect terugkomen.

Samenvattend kunnen de volgende, vaak direct aan elkaar verwante, soorten hulp in de inspiratiebeden onderscheiden worden: algemene bijstand om de tekst juist te formuleren; inspiratie van de geest van de dichter waardoor hij in staat wordt gesteld tot een creatief scheppingsproces; bijstand om de waarheid te kunnen dichten; en de gunst dat de dichter in staat zal zijn om zijn tekst te voltooien.

62. Verder bijv. ook in de *Slag van Woeringen* (vs. 17–19 en 78–81), *Danyel van Merwede* (vs. 1–5) en de *Rymkroniek van Holland* (vs. 35–40).

63. Zoals de *Beatrijs* (vs. 10–13), het *Boec vanden houte* (vs. 4–8) en *Der ystorien bloeme* (vs. 43–48).

64. Vgl. o.a. de *Roman van Limborch* (vs. 16–19), de *Dietsche lucidarius* (vs. 10–12), de *Grimbergse oorlog* (vs. 1–5) en *Alexanders geesten* (vs. 26).

65. Een reële angst, blijkens de vele teksten die onvoltooid zijn gebleven of door een andere auteur zijn afgemaakt. Vgl. o.a. de *Rinclus*, de *Spiegel historiael* en de *Walewein*.

66. Van Oostrom, 1992d (p. 50).

67. Vgl. verder o.a. de *Sidrac* (vs. 135–142) en *Den troost van philozophien* (vs. 1–10).

68. Uitzonderingen zijn o.a. *Zonder de gracie Gods, ons heeren* (309 verzen lang), *Die cracht der mane* (384 verzen lang) en *Vischers hebben die manier* (418 verzen lang).

Daarnaast zijn er inspiratiebeden die zich niet expliciet uitspreken over de verwachte soort hulp, maar enkel formuleren wat het beoogde doel van de gewenste goddelijke bijstand is. Ook hier kunnen weer verschillende mogelijkheden onderscheiden worden.

Om te beginnen kan de afgesmeekte hulp weer direct teruggedaakt worden naar degene die haar moet verstrekken. Een opmerkelijk geval staat in de opengesverzen van *Ic soude gherne dichten die waerheit*:

Ic soude gherne dichten die waerheit
 Van vele dinghen bewisen onderscheit
 God hulp mi alle dinc verssinnen
 Dat ic al dinc also moet beghinnen
 5 Dat gods lof daer in sijn gheert
 Ende sijn gracie daer af werde ghemeert

De passage is niet helemaal helder, maar de strekking lijkt mij toch duidelijk: de dichter vraagt God om inspiratie, opdat hij een tekst kan beginnen, waar God zelf weer profijt van zal hebben. Een omkering van de woorden "lof" en "gracie" maakt zelfs een zinvolle interpretatie van dat profijt mogelijk: door deze tekst wordt Gods genade geëerd en zal hij nóg meer geprezen worden. Ook in veel andere inspiratiebeden wordt de hoop uitgesproken dat de tekst Gods eer zal vergroten.⁶⁹

In een kwart van de inspiratiebeden wordt als uiteindelijk doel van de goddelijke inspiratie het nut van de tekst voor het publiek genoemd. Dat gebeurt onder andere in de *Dietsche doctrinael*:

52 Nv hulpe God, dat ict volbringhe,
 Soe dat sijs te beter wesen
 Alle diet horen ende lesen

In de vraag om het nut voor het publiek zit uiteraard impliciet een verzoek om een concrete creatieve inspiratie van God.⁷⁰

Tenslotte is er nog een aantal inspiratiebeden, waarbij het eigenbelang van de auteur een zekere rol speelt. De dichter bidt daarin om een dusdanige hulp, dat de potentiële critici van zijn tekst geen redenen zullen kunnen vinden om de spot met tekst of auteur te drijven. Boendale verwoordt dit in zijn *Brabantse yeesten* als volgt:⁷¹

69. Vgl. o.a. de *Aleziuslegende* (vs. 22–24), *Der leken spiegel* (vs 6–9) en *Van smeyscen lede* (vs. 17–19).

70. Vgl. verder o.a. de *Bededenisse vander mussen* (vs. 25–28), de *Spiegel der sonden* (vs. 6–10 en 66–71) en *Der ystorien bloeme* (vs. 43–50).

71. Andere voorbeelden zijn het *Boec vander wraken* (vs. 32–33), de *Seghelijn van Jherusalem* (vs. 16–19) en *Dit syn die x plaghen ende die x ghebode* (vs. 56–59 en 72–73).

God gheve dat ic mijn
Propoest, in desen dinghen,
Ten einde alsoe moet bringhen,
55 Dat te hoerne moete liden,
Soe dat, om enich niden,
Met redenen niet en can
Gheblameren enich man

Voor Maerlant gaat dit soms niet ver genoeg, en draait zijn angst voor kritiek uit op een felle bezwering om de "nideghe" bij voorbaat te gronde te richten.⁷² Het valt op dat er bij deze vormen van kritiekafweer steevast sprake is van een zeer vaag aangeduide, anonieme groep critici.⁷³ Er zijn echter ook nog enkele grensgevallen van kritiekafwerende inspiratiebeden, die wél verwijzen naar specifieke personen, te weten het beoogde primaire publiek. In noot 50 is reeds het gebed in de *Rose* besproken. De overige gebeden zijn alle te vinden in teksten van Jan van Boendale.⁷⁴ In al deze gevallen is er geen sprake van een agressieve, kritiekafwerende houding, maar van een bescheiden verzoek. Dat is bijvoorbeeld het geval in de *tweede proloog van de Brabantse yeesten*:

Nu moet hijt my zo laten uuten,
100 Die here, dair alle dueght uut spruyten,
...
Dat hem (hertog Jan III van Brabant) moet dese sake
105 Ontfanclic wesen, ende hi dair na
Blidelic ende wel ontfa

Hieruit spreekt een heel andere, maar even reële angst als in de overige inspiratiebeden, namelijk die van een auteur wiens werk door zijn opdrachtgever wordt afgekeurd.⁷⁵ Op de concrete functie van deze gebeden zal ik in de volgende paragraaf nader ingaan.

3.3.4 Voorspraakbeden

De tweede categorie smeekbeden is die van de voorspraakbeden, gebeden waarin de auteur een wens ten gunste van zijn publiek uitspreekt, die niet direct gerelateerd is aan het productieproces van zijn tekst. Door deze beperking worden

72. In de *Istory van Troien* (vs. 24–26) en de *Rijmbijbel* (vs. 75–79).

73. Zie voor een diepere uitwerking en een nuancering hiervan p. 155–158 in het hoofdstuk *Het publiek*.

74. Namelijk in *Jans teesteye* (vs. 22–25 en 90–101), de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* (vs. 104–106) en de *Melibeus* (vs. 7–10).

75. In *Jans teesteye* (vs. 90–101) is zelfs expliciet sprake van zo'n reactie bij een vroeger werk dat Boendale voor dezelfde maecenas, Rogier van Leefdale, had vervaardigd (vgl. Kinable, 1989, p. 137–138).

de voorspraakbeden onderscheiden van die inspiratiebeden, die vragen om goddelijke bijstand voor het dichten, opdat de tekst van nut voor het publiek zal zijn. Het onderscheid kan geïllustreerd worden aan de hand van de proloog van *Sinte Servaes legende*, waarin een opeenhoping van voorspraakbeden wordt afgelost door een inspiratiebede. In de eerste 153 verzen van de proloog roept Veldeke zijn publiek regelmatig op om samen met hem tot God, de Heilige Geest en Jezus Christus te bidden dat Zij hun kracht en inzicht schenken, om het onderscheid tussen goed en kwaad te kunnen onderkennen en op grond daarvan te kunnen komen tot een leven zonder zonden, dat leidt tot het eeuwige licht.⁷⁶ Ter illustratie citeer ik slechts:

- 120 Nu bidden wij den gods soen,
 Onsen lieuen scheppere,
 Dat hi ons, arme sondere,
 Die ontslapen sijn in sonden,
 Dat hij ons wille senden
- 125 Sijne ghenade die ons wecke,
 Ende ons dat oughe ontdecke
 Des herten van bynnen,
 Dat wij sien moghen ende kennen
 Den wech der waerheide
- 130 Die ons ten liechte leide
 Vut der duysternissen,
 etc.⁷⁷

Hoewel het niet ter discussie staat dat Veldeke er van uitgaat dat zijn tekst een bijdrage kan leveren aan deze bewustwording van het publiek, wordt in zijn voorspraakbeden nergens expliciet deze link gelegd, laat staan dat hij erin op de een of andere manier om goddelijke bijstand vraagt. Daar heeft hij zijn afsluitende inspiratiebede (vs. 170–198) voor gereserveerd. Die inspiratiebede opent hij opnieuw met de oproep “nu bidden wi”, maar halverwege wisselt Veldeke plotseling het perspectief naar de eerste persoon enkelvoud: “Daer om bidde ich ...” (vs. 186). Deze perspectiefwisseling is veelzeggend. Het object van het gebed is hier niet

76. Vgl. vs. 1–34, 78–81, 102–106 en 110–140. Alleen in vs. 78–81 (een impliciet gebed in de optatief-vorm) ontbreekt de oproep tot een gezamenlijk gebed.

77. Veldeke heeft zijn proloog voor een belangrijk deel gebouwd rond het thema van het waken en slapen (vgl. o.a. Minis, 1954 en Woesler, 1967, die de stelling van Frings en Schieb bestrijden dat deze passage niet door Veldeke geschreven is). Zoals de apostelen in de tuin van Gethsemane in slaap vielen, ondanks Christus' verzoek met Hem te waken, zo is de mens geneigd om moreel in slaap te sukkelen door zich voortdurend aan aardse zonden over te geven. De mens moet Christus' gebod met Hem te waken dan ook niet letterlijk, maar tropologisch opvatten (vgl. vs. 107–109). In de hier geciteerde verzen is deze thematiek m.n. terug te vinden in vs. 122–126.

langer een algemeen goed, maar een zaak tussen Veldeke en God (met als middeelaar Servatius, die in feite geadresseerd wordt).⁷⁸ En juist in dit onderscheid schuilt het verschil tussen voorspraakbede en inspiratiebede.

Door de keuze voor een gebed in de eerste persoon meervoud neigen veel voorspraakbeden enigszins naar de categorie 'persoonlijke beden'.⁷⁹ Bezien vanuit de intentie van deze gebeden is er echter alle reden om ze te vergelijken met de overige voorspraakbeden. Dat er soms geopteerd wordt voor het kweken van een "wij"-gevoel, is waarschijnlijk een kwestie van het willen benadrukken van de verbondenheid tussen de auteur en zijn publiek. Dat gebeurt voornamelijk bij moreel-didactische teksten, waarbij de lering net zo goed van belang is voor de auteur als voor zijn publiek.

De tweede vorm van voorspraakbeden is, in tegenstelling tot de eerste vorm, gericht op een specifiek persoon (of een specifieke groep personen), te weten de maecenas⁸⁰ en soms in een iets ruimere zin het primair geïntendeerde publiek.⁸¹ De uitgesproken wensen kunnen variëren van strekking. In *Der vrouwen heime-lijcheit* is de bede heel bescheiden:

28 God die gheve hare goeden dach!

Waarschijnlijk gaat de intentie van de auteur verder dan die ene "goeden dach", al wordt dat uit deze formulering niet expliciet duidelijk. In andere prologen geldt de voorspraak met name de aardse roem, zoals in de *Spieghel historiael*:

99 God geve u leven sonder blame!

Maar meestal betreft het een bede die zowel rekening houdt met het tijdelijke als het eeuwige welzijn van de maecenas. Dit is het geval in de *Corte coronike van Brabant*, waarin over de vermoedelijke maecenas, Jan III van Brabant, gezegd wordt:

God Ons Heere die moet hem gheven

30 Wijsheit ende langhe leven,

Heerlijcheit ende victorie

Ende daer na die eweghe glorie

God moet hem niet alleen een in alle opzichten succesvol leven gunnen, maar ook een plaats in Gods eeuwige glorie, de hemel.⁸²

78. Zie voor de perspectiefwisselingen in de *Sinte Servaes legende*-proloog Lutz, 1984 (p. 93).

79. Vgl. o.a. *Vanden levene ons heren* (vs. 29–34 en 91–96), *Onser vrouwen claghe* (vs. 13–16) en de *Merlijn* (vs. 36–50).

80. Vgl. o.a. de *Melibeus* (vs. 1–11), de *Merlijn* (vs. 42–50) en *Der minnen loep* (vs. 74–75).

81. In het *Leven van sinte Kerstinen* de nonnen van het klooster te Miele (vs. 50–51) en in *O almoghende God Emanuel* het Brugse gezelschap van de "Witte Beer" (vs. 1–11).

82. Andere gebeden om een plaats voor de maecenas in het hemelrijk komen voor in de *Merlijn* (vs. 42–50) en de *Cornicke van Brabant* (vs. 38–47).

Samenvattend kunnen de voorspraakbeden globaal onderverdeeld worden in twee groepen. In de eerste wordt om bijstand gevraagd voor een niet nader omschreven, algemeen publiek, waarbij meestal de nadruk ligt op bijstand voor het streven om een moreel verantwoord leven te leiden, opdat het eeuwige leven verworven zal worden. In de tweede soort voorspraakbeden wordt een wens uitgesproken ten gunste van de maecenas van de tekst. Het object van deze wensen is gevarieerder dan in de eerste groep voorspraakbeden.

3.3.5 Persoonlijke beden

De derde categorie smeekbeden is de persoonlijke bede. In deze gebeden vraagt de auteur om een goddelijke gunst voor zichzelf; een gunst die in principe los staat van het productieproces van de tekst. Soms wordt in een persoonlijke bede wel een link gelegd tussen de tekst en de smeekbede, maar het betreft dan geen verzoek om goddelijke hulp bij het dichten. Dat gebeurt bijvoorbeeld in *Der leken spieghel*:⁸³

- 25 Ic hope dat si (het beoogde lekenpubliek) daer bi
 Bidden zullen voor mi,
 Ende segghen in enighen stonden:
 “God vergheve hem sine zonden,
 Die met sinen arbeyde
 30 Dit werckskijn eerst toeleyde.”

Boendale hoopt dat zijn publiek tot God om vergeving van zijn zonden zal bidden, uit dankbaarheid voor de inspanningen die hij zich voor hen getroost heeft met het schrijven van deze moraliserende tekst. Daarmee loopt hij als het ware vooruit op de receptie van zijn tekst in een fase waarin deze voltooid zal zijn. Eerder in de proloog (in vs. 1–11) heeft de auteur zichzelf in een inspiratiebede proberen te verzekeren van Gods bijstand voor deze nog te verrichten inspanningen. De beide gebeden uit deze proloog richten zich aldus op verschillende fasen in het productie- en receptieproces van de tekst. Ik zal hier in de volgende paragraaf op terugkomen.

In de meeste persoonlijke beden betoont de auteur zich bezorgd om zijn zieleheil.⁸⁴ Een interessant voorbeeld is de *Rijmbijbel* (vs. 66–74), waarin Maerlant vergeving vraagt voor het feit dat hij zich heeft “besmet . . . in logenliken saken” door het schrijven van lichtzinnige wereldlijke teksten. Hij keert zich hiermee tegen zijn vroeger werk. Dit gebed is hem ongetwijfeld mede ingegeven door de religieuze inhoud van de tekst die hij op het punt staat te gaan schrijven.

83. Er zij aan herinnerd dat, hoewel de auteur zich niet rechtstreeks tot God wendt, ik deze passage vanwege de analogie met andere prolooggebeden als een prolooggebed beschouw (vgl. paragraaf 3.1).

84. Vgl. o.a. de *Sidrac* (vs. 135–142), de *Walewein* (vs. 19–22) en *Der ystorien bloeme* (vs. 43–46).

Een indringend persoonlijk gebed komt voor in *Drie gouden vrijdagen*:

- 1 Almachtich god, verleent mij gracie,
Te levne zo langhe spacie,
Dat ic dueght moet antieren.

Het gebed is tegelijkertijd een impliciete belijdenis van de zondigheid van de auteur en een uiting van het voornemen om in de toekomst een deugdzaam leven te leiden. Gods rol hierbij blijft beperkt tot het verlenen van een lang leven, opdat de auteur ruimschoots kan aantonen dat hij serieus van zins is die deugdzaamheid voortaan na te streven.

Tenslotte zijn er nog enkele persoonlijke beden, waarin de auteur God smeekt om een positieve invloed op de relatie tussen de auteur en zijn opdrachtgever⁸⁵ of degene die hij bemint.⁸⁶ In de vorige paragraaf is reeds het gebed in *Om dat ic niet en can vulbringen* besproken.⁸⁷ De auteur van deze tekst probeert God te bewegen om degene die hij bemint tot wederliefde aan te zetten. Het behoeft geen betoog dat een dergelijke bede een persoonlijk doel dient; het is echter de vraag in hoeverre er hier sprake is van een literair spel dan wel een smeekbede van een reële minnaar.

Het bovenstaande leidt tot de volgende conclusies. In de traditie van de Middelnederlandse prolooggebeden is praktisch geen plaats ingeruimd voor dank- en lofgebeden.⁸⁸ Als een auteur in zijn proloog contact met God, Maria of een andere bewoner van het hemelrijk zoekt, is dat vrijwel altijd in de vorm van een smeekbede, een gebed om een gunst van hogerhand te verwerven. Er zijn drie soorten smeekbeden: de inspiratiebede, de voorspraakbede en de persoonlijke bede. Hiervan is de inspiratiebede de belangrijkste, niet alleen omdat deze het meest frequent voorkomt, maar ook vanwege de manier waarop het gebed vaak ingekleed is. Waar de beide andere soorten meestal een zeer eenvoudige vorm hebben, wordt van de inspiratiebede vaak meer werk gemaakt. Ook voor het literairhistorische onderzoek is de inspiratiebede het meest interessant, omdat deze betrekking heeft op de produktiefase van de tekst, terwijl de voorspraakbede en de persoonlijke bede in principe een minder duidelijke band met de tekst hebben.

85. Dit is het geval in *Jans teesteye* (vs. 22–25 en 90–101), gebeden die het midden houden tussen inspiratiebeden en persoonlijke beden.

86. Vgl. de *Rose* (vs. 37–42), het *Ghebedt an de H. Maria* (vs. 1–9, 16–18 en 59–62) en *Om dat ic niet en can vulbringen* (vs. 1–13 en 14–29).

87. Zie p. 84.

88. Het zou mij niet verbazen als systematisch onderzoek van epilogen aan het licht zou brengen dat dergelijke gebeden daar wel veelvuldig aangetroffen worden.

3.4 Functies

Hoewel in de verschillende doelen van prolooggebeden, zoals ze in de vorige paragraaf beschreven zijn, reeds een belangrijk deel van de functie ervan besloten ligt, kunnen doel en functie niet per definitie gelijkgesteld worden. Ik onderscheid in deze paragraaf het expliciete doel van gebeden (te weten het loven, danken of het vragen om een gunst) van de mogelijke dieperliggende functies. Elke gedachten-eenheid in een proloog kan in principe, naast een aan de oppervlakte liggend doel, een verborgen, impliciete functie hebben. Het is zelfs niet uitgesloten dat het expliciete doel slechts een façade is, waarachter een belangrijkere functie schuilgaat. Ik behandel eerst de functies die het verst van de inhoud van de narratio afstaan, en kom dan steeds dichterbij de tekst uit.

Om te beginnen hebben veel prolooggebeden een formele, begrenzende functie. Ze markeren het begin van een proloog, belangrijke wendingen binnen een proloog, of de overgang tussen proloog en narratio. Het is niet duidelijk in hoeverre hier sprake is van een bewust gebruikte conventie, omdat prolooggebeden door hun afwijkende aard⁸⁹ meestal een geïsoleerd onderdeel binnen een proloog vormen. Het ligt voor de hand dat zo'n apart onderdeel niet eenvoudig geïntegreerd kan worden binnen een andere gedachteneenheid. En als dat al gebeurt, dan is dat meestal aan het begin of het slot van zo'n gedachteneenheid.⁹⁰ In de praktijk blijkt het gebed in de proloog dus vrijwel altijd, gewild of ongewild, een structurerende functie te hebben.

Voorts valt de functie van prolooggebeden uiteraard direct af te leiden uit de intentie ervan. Een dankgebed is een reële dankzegging aan God en een lofgebed functioneert als een reële lofprijzing.

Eenzelfde oprechte intentie van gebed mag in principe verwacht worden van de verschillende soorten smeekbeden. Ter illustratie van het gewicht dat auteurs hechtten aan hun smeekbeden, kan Jacob van Maerlants *Rijmbijbel* dienen. Maerlant roept aan het begin van zijn bijna 35000 verzen lange tekst de hulp in van de Heilige Drievuldigheid en Maria (vs. 1–24); zij moeten hem helpen de *Historia Scolastica* van Petrus Comestor adequaat in het Diets te vertalen. In zijn epilooog komt hij expliciet op zijn inspiratiebede terug:

34870 Ay! Maria, vercoorne joegt,
Fonteyne der ontfarmechede,
U dankics ooc, te rechte mede
(Want ic ane riep u int beghin),

89. Ik bedoel hiermee het feit dat de auteur zich in de meeste prolooggebeden niet rechtstreeks tot zijn publiek richt, maar tot personen uit de hogere sferen.

90. Zo geeft het gebed in vs. 15–18 van *Den bouc van seden* direct aanleiding tot een uitweiding in vs. 19–48, en rondt Maerlant zijn opdracht aan Floris V in de *Spiegel historiael* (vs. 93–99) af met de voorspraakbede "God geve u leven sonder blame!"

34875 Dat ic volbrocht hebbe ende vuldaen
Die dinc, die ic hadde bestaen.

Dit is een veelzeggende passage: Maerlant herinnert zich aan het eind van zijn lange arbeid zijn verzoek uit de proloog, en uit zijn dankbaarheid voor de vervulling daarvan.⁹¹ Zijn inspiratiebede aan het begin van de tekst lijkt inderdaad ingegeven te zijn door een serieuze existentiële auteursangst. Het is bovendien veelzeggend dat de inspiratiebeden vrijwel allemaal bij lange en middellange teksten horen.⁹²

Toch wil ik waarschuwen voor een blindelings vertrouwen in de oprechtheid van de smeekbeden in prologen. De smeekbeden vormen vanwege hun frequentie zo'n belangrijk aspect binnen het proloogregister, dat menig auteur ze waarschijnlijk als een obligaat onderdeel van zijn proloog beschouwde. De prolooggebeden geven inhoudelijk gezien weliswaar weinig aanleiding om te twijfelen aan de oprechtheid ervan, maar de literaire vormgeving van de gebeden geeft toch te denken. Dat een middeleeuws auteur aan het begin van een groot karwei zich deemoedig tot God richt om bijstand voor zijn werk af te smeken, is niet opmerkelijk. Wél echter dat hij dat doet op de gestileerde, schriftelijke wijze van het prolooggebed. Welke status hebben dergelijke gebeden nu *in concreto*? De spontaneïteit van het prolooggebed is in ieder geval van een ander niveau dan een gebed dat de auteur bij wijze van spreken 's ochtends op zijn knieën prevelend tot God zou richten, alvorens hij de pen ter hand neemt.⁹³ Daarmee hangt de vraag samen of een prolooggebed geschreven werd met het oog op de schrijfact of met het oog op de presentatie, de voordracht van de tekst. In het laatste geval kunnen het moment van concipiëren en het moment van activeren van het prolooggebed gescheiden worden. Dat zou het geval kunnen zijn bij de persoonlijke beden en vooral de voorspraakbeden. Het is echter praktisch uitgesloten dat een inspiratiebede pas geactiveerd wordt tijdens de voordracht van een tekst. De Middelnederlandse literatuur in haar overgeleverde vorm mag immers beschouwd worden als een verschriftelijke literatuur. Dat betekent dat teksten niet geconcipieerd werden tijdens de voordracht, maar achter de lessenaar.⁹⁴ De inspiratiebede is te zeer aan de (schriftelijke) produktie van de tekst verbonden om nog direct functioneel

91. De *Rijmbijbel* is niet de enige tekst waarin het dankgebed uit de epiloog aansluit op de inspiratiebede uit de proloog. Vgl. ook bijv. Jan de Weerts *Spiegel der sonden* (vs. 1–17 en 66–71 en 2662–2670).

92. Vgl. hierboven, p. 94.

93. Het een sluit het ander overigens niet uit.

94. Over dit probleem is overigens nog te weinig bekend om er heel stellige uitspraken over te doen. Zo is het bijvoorbeeld heel wel mogelijk dat de produktie en de presentatie van een tekst niet zo strikt chronologisch op elkaar volgen als ik hier suggereer. Het is een aantrekkelijke gedachte dat auteurs bij werken van zeer lange adem (te denken valt aan teksten van bijv. meer dan 10000 verzen) als een soort voortgangsrapport regelmatig voordrachtsessies hielden van hun werk in uitvoering.

te kunnen zijn in de receptiefase van de tekst. Daartegen pleiten evenwel die inspiratiebeden, waarin de auteur zijn publiek vraagt om (al dan niet samen met hem) de goddelijke inspiratie voor het schrijven van de tekst af te smeken.⁹⁵ Waar ligt nog de zin van een inspiratiebede, als de tekst reeds voltooid is? Maar ook de overige inspiratiebeden hebben een merkwaardige status binnen de proloog, omdat strikt genomen de functie ervan, op het moment dat de tekst voltooid is en er op wacht om gereciperd te worden, nihil is.

Op grond van deze overwegingen zouden er vraagtekens geplaatst kunnen worden bij de concrete doelstellingen van de prolooggebeden. Hebben deze nog wel een reële functie, of zijn het fossiele resten binnen een eeuwenoude literaire traditie? Dat het gebruik van prolooggebeden inderdaad past binnen een literaire traditie die reeds ten tijde van Homerus in gebruik was, lijkt geen twijfel.⁹⁶ Het is echter moeilijk denkbaar dat deze traditie zo'n lang leven beschoren geweest zou zijn, als er niet een reële functionaliteit aan verbonden was. Wordt dan wellicht met de prolooggebeden op een geraffineerde wijze het publiek bespeeld? Door bijvoorbeeld te wijzen op zijn creatieve afhankelijkheid van God, of expliciet een tot God gerichte heilwens voor het publiek te formuleren, kan een auteur inderdaad impliciet zijn publiek gunstig stemmen. Ik heb hiervoor reeds gewezen op het merkwaardige karakter van het gebed in de proloog van de *Rose*. Het uiteindelijke doel van dit gebed is het opwekken van de welwillendheid van de dame voor wie de tekst geschreven is. De rol die daarbij voor God is weggelegd, is onduidelijk.⁹⁷

Zo lijken de prolooggebeden een rol gespeeld te hebben in het creëren van een welwillende houding van het publiek ten aanzien van de tekst, zonder dat dat publiek deze strategie als zodanig zal hebben herkend. Toch wil ik pleiten voor voorzichtigheid in deze. Ik kan mij namelijk niet voorstellen dat een middeleeuwse auteur zijn relatie met God uitsluitend op grond van dergelijke retorische principes geëxploiteerd heeft. Daarvoor was het geloof toch te diep geworteld in het bewustzijn van de middeleeuwse mens. Ik vermoed dan ook dat de existentie van prolooggebeden terug te voeren is op een combinatie van factoren: een grote intertekstuele traditie, de mogelijkheden die deze traditie biedt om het publiek tot een positieve houding te brengen, en een innig geloof in Gods almacht. En ik ben geneigd deze laatste factor uiteindelijk toch het meeste gewicht toe te kennen. Dat baseer ik op de indringende wijze waarop met name de meeste inspiratiebeden geformuleerd zijn. Het besef van het dichterlijk onvermogen om zonder Gods hulp een tekst te schrijven, komt zo reëel over, dat het waarschijnlijk geacht mag worden, dat het verzoek om dichterlijke bijstand het belangrijkste doel van het

95. Dit gebeurt o.a. in de *Dietsche Catoen* (vs. 19–22, vgl. p. 78), *Sinte Servaes legende* (vs. 170–185) en de *Merlijn* (vs. 36–50).

96. Vgl. hierboven, p. 92.

97. Vgl. noot 50.

gebed is. Maar het dient benadrukt te worden dat het belang van de beide andere factoren niet onderschat mag worden.

Dat blijkt eens te meer uit de laatste functie die prolooggebeden kunnen vervullen. De auteurs blijken zich namelijk bewust te zijn geweest van de mogelijkheden die het prolooggebed hen biedt om meer tekstgerichte doelen te dienen. Dat gaat zelfs verder dan het impliciet welwillend stemmen van het publiek. Prolooggebeden kunnen ook informatie verschaffen over de inhoud van de narratio. Dat kan bijvoorbeeld binnen de verantwoording van het doel van een inspiratiebede. Zo heet het in de eerste inspiratiebede in de *Spiegel der sonden*:

Ic hope dat icer in sal setten
Daer ic die sonden mede sal beletten
Ende die ghene ter doghet keren
10 Die volghen sullen mijnre leren.

Het verband tussen het hier tot doel gestelde weerhouden van zonden en tot deugden bekeren enerzijds en de opsomming verderop in de proloog van onder andere de doodzonden, de tien geboden, en voorschriften over biecht, berouw en boetedoening anderzijds, behoeft geen nader betoog.

Een andere vorm van tekstintroductie is te vinden in voorspraakbeden. Daarbij bestaat een duidelijke link tussen degenen wier heil in het gebed wordt afgesmeekt en de inhoud van de tekst. Vergelijk bijvoorbeeld de *Cornicke van Brabant*:

Nu biddic der maget, daer al claer
Die Gotheit inne daelde, ende daer naer
40 Moeder ende maget ghenaes,
Dat zij haeren weerden soene
Wil bidden, dat hy die heere vrome
Bringhe int hemels palais,
Die de ryke warande scone,
45 In hoegher aert, als prince coene,
Gheregeert hebben, sonder scande,
Metter ridderliken brande.

De “heere vrome” kunnen gezien de context alleen maar de Brabantse hertogen zijn, net zoals “de ryke warande scone” alleen maar kan verwijzen naar Brabant. De rest van de proloog heeft immers al duidelijk gemaakt dat zij de hoofdrolspelers in deze tekst zijn. Hoewel het gebed in eerste instantie een plaatsje voor hen in het hemelrijk bepleit, wordt er en passant gewezen op hun voortreffelijke staat van dienst als wereldlijke heersers (en daarmee impliciet als vervangers van God op aarde). Hennen van Merchtenen neemt daarmee een voorschot op zijn narratio.

De laatste manier waarop een prolooggebed informatie over de narratio kan verschaffen, is door middel van het aanroepen van de persoon die in de tekst centraal zal staan. Dat kan een heilige zijn (Franciscus en Servatius),⁹⁸ maar ook God, al wordt deze relatie slechts zelden zo duidelijk geëxpliciteerd als in *Ons heren passie*:

Nu bid ic dy, o zuete heer,
Verleen mi nu dat ic begheer,
85 End laet mi scriven hier dijn zeer
Na tewangelie min no meer.

De laatste twee verzen luiden geparafraseerd: "Laat mij hier Uw lijden beschrijven, zoals het in het evangelie staat". De beoogde inspirator is aldus tevens de belangrijkste protagonist van de te inspireren tekst.

Het is echter geen vaste conventie om het onderwerp van de tekst in een prolooggebed te verwerken. Om bij de relatie met de aangeroepen personen te blijven: in het gebed in de proloog van de *Alexiuslegende* speelt de heilige Alexius geen rol; en in de prolooggebeden bij teksten die Maria centraal stellen, zoals *Vischers hebben die manier*, wordt stevast God om een gunst gebeden.⁹⁹ Hadden de auteurs van deze teksten het idee dat ze bij het schrijven over Christus' moeder meer heil konden verwachten van de goddelijke inspiratie?¹⁰⁰

Informatie over de inhoud van de tekst in een prolooggebed is overigens altijd additioneel en secundair aan andere passages waarin de inhoud van de narratio geïntroduceerd wordt.

Tot besluit van deze rubriek wil ik kort de belangrijkste functies van de prolooggebeden resumeren.

Het expliciete doel van de prolooggebeden kan beschouwd worden als gelijk aan de primaire functie van de meeste gebeden. De belangrijkste categorie prolooggebeden is de inspiratiebede, met als meest directe functie het bewerkstelligen van bijstand bij het schrijven van hogerhand. De categorieën voorspraakbeden en de persoonlijke beden beogen een goddelijke gunst te verwerven voor respectievelijk (delen van) het publiek en de auteur zelf. Verder staan in de schaarse dank- en lofbeden respectievelijk het danken en het prijzen van God centraal.

Veel prolooggebeden hebben daarnaast ook nog een receptie-sturende functie. Door hun afwijkende rol, namelijk het feit dat ze niet rechtstreeks gericht zijn

98. Resp in *Sinte Franciscus leven* (vs 135–136) en *Sinte Servaes legende* (vs. 170–198).

99. Alleen de *Theophilus*, een tekst waarin Maria weliswaar niet centraal staat, maar toch een doorslaggevende rol speelt, vormt hierop een uitzondering met gebeden gericht aan Maria in vs 17–32 en 55–58. In deze gebeden wordt echter niet gereflecteerd op Maria's rol in de narratio.

100 Het is hoe dan ook een merkwaardig verschijnsel, omdat Maria juist bekend staat als de middelares tussen God en de mensen, óók in de prolooggebeden waar zij wél aangeroepen wordt (maar waarvan de narratio's dus meestal niet over Maria gaan)

tot het publiek, zoals al de overige informatie in prologen, hebben ze een formele signaalfunctie. Ze markeren het begin of het eind van een proloog, of een markante inhoudelijke overgang. Deze functie is echter van een betrekkelijk gering belang, omdat er ook weer geen sprake is van een vast patroon.

Belangrijker, maar door zijn implicietheid evenzeer moeilijk grijpbaar, is de 'retorische' functie van het bespelen van het publiek. Het vastleggen van een bede in een proloog lijkt mede bedoeld om de welwillendheid van het publiek op te wekken. Het expliciet vragen om goddelijke hulp bij het dichten, maakt dat het publiek op voorhand gedwongen wordt om de tekst positief te recipiëren. Elke vorm van kritiek op een tekst die door God geïnspireerd is, moet immers als blasfemisch beschouwd worden. Bij een heilwens voor het publiek treedt weer een ander mechanisme in werking. Een auteur die zijn publiek een goddelijke gunst toewenst, zal daarmee de eerste slag om de gunst van dat publiek gewonnen hebben. Dat zal ook het geval zijn als een auteur een gunst voor zichzelf afsmeekt, er van uitgaande dat het gaat om een gunst die getuigt van bescheidenheid dan wel een grote zorg voor het zieleheil, hetgeen steevast het geval is. Het effect van een gunstig gestemd publiek wordt overigens hoe dan ook bereikt, of een auteur daar nu wel of niet bewust op mikte.

Tenslotte kunnen prolooggebeden een ondersteunende rol spelen bij de inhoudelijke introductie van de narratio. Dat is het geval bij die prolooggebeden die op de een of andere wijze informatie over die inhoud bevatten. Het is echter nooit zo dat een prolooggebed dit als primaire functie heeft.

Autobiografie

Middeleeuwse literatuur kan niet zonder meer beschouwd worden als een onpersoonlijke, anonieme kunst. Natuurlijk zijn er talloze, met name kortere teksten die zich hullen in stilzwijgen, waar het de persoon van de auteur betreft. Daar staat echter een aanzienlijk aantal teksten tegenover waarin zich een zelfbewust auteur presenteert.¹ Dat komt niet alleen tot uiting in het noemen van de eigen naam, maar ook in het soms breed uitmeten van de persoonlijke drijfveren voor het dichten of andere persoonlijke gegevens. Dichters verstopten zich slechts zelden expliciet in een nevel van anonimiteit.²

Wenzel waarschuwt echter voor al te vergaande conclusies. Zelfs een auteur als Walther von der Vogelweide, die algemeen beschouwd wordt als een zeer zelfbewust auteur, blijkt zichzelf nog grotendeels als een stereotiepe dichter, zonder individualiteit, te presenteren.³ En ten onzent pleit Winkelman ervoor de *Walewein*-proloog eerder vanuit retorische dan (auto)biografische optiek te bestuderen.⁴ Die waarschuwingen zijn terecht, omdat, zoals hieronder zal blijken, veel auteurs hun rol als auteur-verteller exploiteren ten gunste van de gewenste receptie van hun tekst. Door het aannemen van bepaalde poses weten zij hun eigen persoon in dienst te stellen van overtuigingstechnieken om hun tekst aan de man te brengen.

In dit hoofdstuk wil ik die passages analyseren die, als ze letterlijk genomen worden, iets zeggen over de persoon van de auteur. In de paragrafen 4.3 en 4.4 wordt uitgebreid ingegaan op de vraag of deze passages nu (auto)biografisch dan wel retorisch opgevat dienen te worden. Daarop vooruitlopend kan reeds vermeld worden dat beslist niet al de passages uit deze rubriek ook concreet autobiografisch van aard zijn. Het begrip waarmee deze rubriek wordt benoemd ("autobiografie"), verwijst dan ook niet zozeer naar het concreet-biografische karakter van het te bespreken materiaal, maar naar de grootste gemene deler ervan: de informatie uit de betreffende passages wordt vrijwel altijd *gepresenteerd* als autobiografisch.⁵

1 Vgl o.a. Boesch, 1976, Kohler, 1985, Tschirch, 1964 en Zink, 1981. Zink laat aan de hand van de ontwikkeling van de *roman* het ontstaan van het moderne dichterschap in Frankrijk zien, en Tschirch constateert een ware hausse van zelfbewust dichterschap in Duitsland in de 12e-13e eeuw. Voor het Middelnederlands is op dit punt nog geen systematisch onderzoek verricht.

2 De enige mij 'bekende' Middelnederlandse auteur die bewust anoniem wil blijven, is die van de *Theophilus* (vgl p 127)

3 Vgl Wenzel, 1983

4 Zie Winkelman, 1985b

5 Het voorbehoud in deze formulering betreft een reeks passages, die letterlijk genomen meer van biografische dan van autobiografische aard zijn, maar die om nog uiteen te zetten redenen

4.1 Afbakening

In een aantal gedachteneenheden staat de presentatie van persoonlijke gegevens over de auteur centraal, terwijl in een belangrijk aantal andere passages het privéleven of het werk van de auteur heel duidelijk en bewust geëxploiteerd wordt om gedachteneenheden uit andere rubrieken extra kracht bij te zetten, bijvoorbeeld door de persoonlijke betrokkenheid van de auteur bij zijn werk te benadrukken. Per saldo staat in die laatste gevallen weliswaar een andere rubriek centraal, maar de autobiografische informatie speelt daarbij vaak een niet te onderschatten rol. Al met al is er voldoende reden om het verstrekken van persoonlijke informatie door de auteur te beschouwen als een volwaardig onderdeel van het proloogregister. Door de soms zeer subtiële verwevenheid van deze rubriek met verschillende andere rubrieken is de afbakening ervan echter niet onproblematisch.

Ik ga er in principe van uit dat prologen volledig door de auteur van de tekst zelf geschreven zijn.⁶ Op grond daarvan beschouw ik de uitspraken over het leven en het werk van de auteur als autobiografische informatie. Ik wil daarbij geen principieel onderscheid maken tussen reële autobiografische gegevens (bijvoorbeeld Jacob van Maerlant die in zijn *Merlijn* refereert aan het feit dat hij eerder *Alexanders geesten* geschreven heeft) en evident gefingeerde informatie over de auteur (bijvoorbeeld de ontmoeting van heraut Gelre met de allegorische personages vrouwe “der Eeren vat” en haar leeuw, respectievelijk de weduwe en wees van de hertog van Gulik⁷). In beide gevallen gebruikt de auteur zijn eigen persoon met een paratekstueel doel. Dit aspect van de gefingeerde autobiografische gegevens zal in de volgende paragrafen nog verder ter sprake komen.

Het is niet moeilijk om feiten betreffende de auteur (uitspraken over zijn oeuvre, zijn naam of zijn woonplaats) te herkennen als autobiografische informatie. Problematischer zijn persoonlijke meningen en ontboezemingen. Prologen bevatten tal van passages, die de visie van de auteur op de meest diverse onderwerpen verwoorden, maar die toch bezwaarlijk als autobiografisch gekenmerkt kunnen worden. Het is moeilijk om een scherpe scheidslijn te trekken tussen wat wel en

toch autobiografisch van karakter (b)lijken te zijn. Zie m.n. paragraaf 4.2, over het gebruik van de derde persoon enkelvoud.

6. Waarbij zij aangetekend, dat dit slechts een werkhypothese is. Het is bekend dat teksten bewerkingen konden ondergaan, waardoor de oorspronkelijke auteurstekst doordrenkt raakte van de visie van de bewerker. Dat prologen daar in de regel minder door aangetast werden dan men wel eens verondersteld heeft, wordt aannemelijk gemaakt in Sonnemans, 1992d. Voor de receptie van teksten maakt het echter niet veel uit wie uiteindelijk de verantwoordelijke auteur van de tekst in de proloog geweest is. Het publiek wordt geconfronteerd met een vertelinstantie, die zichzelf praktisch altijd identificeert met de auteur. Hierdoor wordt, al dan niet terecht, de indruk gewekt dat men te maken heeft met een verwoording van het auteursstandpunt. Een verdere uitwerking en nuancering van de problematiek rond het perspectief in de proloog staat in de volgende paragraaf.

7. Vgl. de *Hertooch van Gulic*, vs. 12–98.

wat niet onder de rubriek *Autobiografie* gevat moet worden. Doorslaggevend is het criterium dat een autobiografische passage betrekking moet hebben op het persoonlijke leven van de auteur, en niet een algemeen beschouwend karakter mag hebben. Het moge weliswaar duidelijk zijn, dat bespiegelingen over bijvoorbeeld het morele verval van de wereld inzicht verschaffen in het wereldbeeld van de auteur, en daarmee in zekere zin iets van zijn psyche blootgeven, maar in dergelijke passages komt het persoonlijke belang van de auteur op de tweede plaats. Omdat het bij dit type bespiegelingen bovendien om enkele groepen coherente gedachte-eenheden gaat, zijn ze als zodanig ondergebracht bij andere rubrieken, zoals *Algemene literatuuroppvattingen* en *Het nut*. Het persoonlijke belang van de auteur treedt onder meer wél op de voorgrond in belijdenissen van berouw over begane zonden, uitspraken over de persoonlijke drijfveren voor het schrijven van literatuur en gevoelens van affectie voor de begunstigde van de tekst. Deze rubriek biedt aldus, naast concrete biografische gegevens, in feite enkel ruimte voor persoonlijke ontboezemingen, confidenties aan het publiek, en niet voor de meer onpersoonlijke, rationele meningen over de wereld, het leven of de literatuur in het algemeen.

4.2 Algemene aspecten

In deze paragraaf zullen enkele algemene verteltechnische, formele en inhoudelijke aspecten van de autobiografische passages besproken worden.

Om te beginnen is het van belang om vast te stellen wat de relatie is tussen de concrete, scheppende auteur van een tekst en de woordvoerder, de vertelinstantie binnen die tekst. Het gaat daarbij om de technische relatie, aan de oppervlakte van de tekst: valt de "ik", die in prologen aan het woord is, te identificeren als de auteur, of als een van het schrijfproces onafhankelijke vertelinstantie?

De vraag die hier centraal gesteld wordt, namelijk die van de rol van de vertelinstantie, is verwant aan de problematiek van het perspectief in de narratologie. Hoewel ik er voor mijn denkkader veel dank aan verschuldigd ben,⁸ zal ik er slechts mondjesmaat aan refereren. De reden daarvoor is dat mijn onderzoeksobject in verschillende opzichten beslissend anders is dan het object van de narratologie. Prologen zijn door hun paratekstuele karakter niet zonder meer te beschouwen als potentiële objecten van de narratologie. En bovendien reiken de doelstellingen van mijn studie verder dan die van de narratologie. Ik probeer de receptie-sturende functie van prologen bloot te leggen, en kan dus geen strikt tekstimmanent onderzoek doen. Aan mijn onderzoeksvraag zit namelijk de vraag naar de intentie van de auteur vast, een factor die in de narratologie principi-

8. M.n. aan de inleiding in de narratologie van Bal, 1980.

eel buitengesloten wordt.⁹ Onderzocht moet worden of het perspectief van de vertelinstantie de auteursintentie verwoordt.

Dat perspectief is praktisch altijd dat van een vertelinstantie die zich presenteert als de scheppende auteur van de tekst. Dat blijkt uit verschillende signalen, zoals de inspiratiebeden die suggereren dat de vertelinstantie nog aan het begin van het creatieve proces staat, het gebruik van begrippen als “dichten” en “schrijven”, evident in de betekenis van het nog moeten formuleren van de tekst, en dergelijke. Prologen waarin een vertelinstantie zich exclusief presenteert als voordrager, door zich op wat voor manier dan ook te distantiëren van de creatieve schepping van de tekst, zijn een grote zeldzaamheid. Dat blijkt uit de analyse van de mogelijke argumenten die voor zo’n auteurs-onafhankelijke vertelinstantie zouden kunnen pleiten.

Het gebruik van de derde persoon enkelvoud bij het noemen van de naam van de auteur lijkt in eerste instantie een argument voor een vertelperspectief dat niet samenvalt met de auteur van de tekst. Een vertelinstantie die de auteur van de tekst in de derde persoon enkelvoud noemt, wil zich kennelijk van die auteur distantiëren. Het is echter opmerkelijk hoe vaak andere gegevens uit de betreffende prologen die distantie weer ongedaan maken. In bijna al de gevallen manifesteert zich ook een ik-verteller, die zijn aandeel in het productieproces van de tekst voor zich opeist. Ter illustratie citeer ik enkele verzen uit *Der naturen bloeme*:

1 Jacob van merlant die dit dichte,
omme te sendene tere ghifte
wil datmen dit boec nome
jn ulaems der naturen bloeme
...

10 niemene nebbe dies waen
dat ic die materie vensedede
els dan ic die rime pensede
want de materie vergaderde recht
van colne meester albrecht

Zou je uit de openingsregels nog kunnen opmaken dat de vertelinstantie zich nadrukkelijk wil profileren ten opzichte van de auteur van de tekst, in vs. 10–14 eist diezelfde vertelinstantie de rol van scheppend auteur/vertaler voor zich op.¹⁰ Hier lijkt maar één conclusie mogelijk: de vertelinstantie identificeert zich met

9. Dat wil zeggen dat men de auteursintentie als een niet strikt immanent gegeven eenvoudig negeert (vgl. Bal, 1980, p. 12–18 en 124–125).

10. En dat wordt op verschillende manieren herhaald in de vss. 101–103, 112–116, 147–152 en 153–157.

de in vs. 1 genoemde auteur.¹¹ Anders ligt het in de zeer korte proloog van *Van enen ridder die God sine sonden vergaf*, die opent met de verzen

- 1 Node beghevet te dichten Colpaert
Van dinghen, daer wi bi mochten sijn verclaert

De vertelinstantie blijft in deze proloog tamelijk impliciet. Hij roept zijn aanwezigheid op door zijn identificatie met het publiek middels het “wi” in vs. 2. Toch lijkt ook hier een identificatie van vertelinstantie en auteur aannemelijk. In de formulering “node beghevet te dichten” zit namelijk een tijdsaspect dat niet met een onpersoonlijke vertelinstantie te rijmen valt: Colpaert kan het niet nalaten iets zinvol te (gaan) dichten. Een dergelijke uitspraak, gevolgd door een tekst die aan deze verzuchting voldoet, kan alleen maar verwoord worden door een vertelinstantie die zich met deze Colpaert identificeert. De onvoltooid tegenwoordige tijd roept immers een duidelijk hier en nu op, dat even krachtig is als een expliciete aankondiging van het startsein van het creatieve schrijfsproces.

Problematischer is de introductie van Penninc als auteur van de *Walewein*. In de eerste tweeëntwintig verzen lijkt er sprake van het perspectief dat ook in de meeste overige prologen gehanteerd wordt: een vertelinstantie die spreekt vanuit het perspectief van de auteur. In vs. 23 lijkt de schijn echter te bedriegen. De feitelijke vertelinstantie distantieert zich van de auteur, door het vertelniveau te verdubbelen: in de eerste tweeëntwintig verzen citeerde hij letterlijk ‘de auteur’, om het vervolg van de proloog vanuit zijn eigen perspectief te voltooien:

- Dies bat Penninc diene maecte¹²
Ende menighen nacht daer omme waecte
25 Eer hijt vant in zijn ghedochte
Dat hi den boec ten ende brochte
Daer hi tbeghin of heift gheseit.
Nu bid hi u up hovescheit
Dat ghi zwichet altemale:
30 Hi sal u vort die scone tale
Segghen, al wert het hem te zure
Vanden coninc Arture.

M. Bal maakt in haar inleiding in de narratologie onderscheid tussen de vraag wie het woord voert en de vraag wiens visie daarbij uitgedragen wordt,¹³ een onderscheid dat voor de interpretatie van deze proloog zijn vruchten af kan werpen.

11. Hetzelfde mag gesteld worden voor de prologen van *Sinte Franciscus leven*, de *Istory van Troien*, de *Rinclus*, *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde*, *Reynaerts historie* en *Vanden vos Reynaerde*.

12. Met “dies” wordt het gebed in vs. 8–22 bedoeld en “diene” (= “die hem”) verwijst naar de narratio van de *Walewein*.

13. Vgl. Bal, 1980, p. 108–119.

In de eerste tweeëntwintig verzen laat de primaire vertelinstantie een secundaire vertelinstantie, die zich voordoeft als de auteur, aan het woord. Het is van belang om te beseffen dat de primaire vertelinstantie in principe ook in deze directe rede de touwtjes in handen heeft; hij bepaalt wat Penninc wel en niet mag zeggen. Hij wekt daarbij de schijn niet inhoudelijk in te willen grijpen. Opmerkelijk genoeg geldt in wezen hetzelfde voor de overige verzen van deze proloog, want ook in vs. 23–32 wordt klaarblijkelijk niet de visie van de primaire vertelinstantie uitgedragen, maar die van de auteur Penninc: het is Penninc die het zoveel moeite gekost heeft om de tekst te schrijven; het is Penninc die om stilte vraagt; en het is Penninc die over koning Artur zal gaan vertellen. De aanwezigheid van de primaire verteller valt uitsluitend af te leiden uit het gebruik van de indirecte rede en de verleden tijd in vs. 23–27, waardoor de primaire vertelinstantie een chronologisch voordeel op Penninc lijkt te hebben, in die zin dat hij kan terugblikken op een voltooide arbeid, waar Penninc aan het begin van zijn werk lijkt te staan.¹⁴ De primaire vertelinstantie doet echter absoluut niets met deze potentiële voorsprong in kennis. Het is dan ook zeer de vraag of er op grond van de perspectiefwisseling in deze proloog een niet-auteursgebonden vertelinstantie verondersteld mag worden. Deze interpretatie verkleint ook aanzienlijk de kans dat vs. 23–32 op het conto van Vostaert geschreven kan worden.

Al met al heeft het er alle schijn van dat het gebruik van de derde persoon enkelvoud bij het noemen van de naam van de auteur vrijwel altijd voor rekening van de auteur zelf komt en geen principieel verschil tussen auteur en vertelinstantie aanbrengt.¹⁵ Het betreft overigens een conventie die ook buiten het Middelneederlands wijd verbreid was. En ook daar wordt zeer regelmatig de auteursnaam in combinatie met de eerste persoon enkelvoud genoemd.¹⁶

Het tweede argument voor een niet-auteursafhankelijke vertelinstantie is gereleerd aan het onderscheid dat gemaakt kan worden tussen het produceren en het reproduceren (respectievelijk het schrijven en het voordragen) van de tekst. Hierboven (p. 110) zijn enkele signalen beschreven, die het mogelijk maken om vast te stellen dat een vertelinstantie refereert aan het produktieproces, waarbij een identificatie van verteller en auteur zich opdringt. Er zijn echter ook signalen die de vertelinstantie in de rol van voordrager lijken te manoeuvreren. De sleutelbegrippen zijn te vinden in het woordveld *vertellen*, met name begrippen als “(ver)tellen” en “vertrecken”. Hierbij doet zich evenwel het probleem voor

14. Overigens is het niet duidelijk of vs. 23–27 verwijzen naar de schrijffase dan wel de concipiërende fase die daar aan voorafgaat. In dat laatste geval lijkt de chronologische voorsprong van de primaire vertelinstantie teniet gedaan. Dat lijkt bevestigd te worden door de overschakeling naar de o.t.t. in vs. 28.

15. De enige uitzondering in mijn corpus is *Floris ende Blancefloer*. Ik kom daar verderop nog op terug.

16. Vgl. voor de traditie in het Middelhoogduits o.a. Sayce, 1972 en Wilkerson, 1974 (hoofdstuk II).

dat deze begrippen ook gebezigd kunnen worden om het scheppingsproces van een tekst mee aan te duiden.¹⁷ En daar komt nog bij dat de vertelinstantie regelmatig de dubbelrol op zich neemt van de auteur die zelf de voordracht van zijn tekst voor zijn rekening neemt.¹⁸ Om zekerheid te krijgen over een niet-auteursgebonden vertelinstantie, zal gezocht moeten worden naar aanvullende gegevens. En die zijn bepaald schaars te noemen in de Middelnederlandse prologen. Een interessante uitzondering is *Vanden vii vroeden van binnen Rome*:

- 1 Hem allen biddic, die hier sijn,
Mi te horen een luttelkijn,
Ende te maken een gestille

Doorslaggevend is niet alleen het verzoek om stilte, maar vooral ook de expliciete verwijzing naar de beslotenheid van een groep aanwezigen: "hem allen . . . die hier sijn". Deze proloog zegt helemaal niets over de auteur of het productieproces van de tekst, maar is volledig aangepast aan het moment waarop een voordrager oog in oog met zijn publiek staat. Ook hier is nog niet uitgesloten dat de concrete auteur die rol van voordrager op zich neemt, maar de vertelinstantie in zijn proloog heeft dan wel afstand genomen van hem als auteur, en hanteert alleen nog maar de rol van voordrager.

Alleen de vertelinstantie in *Floris ende Blancefloer* lijkt zich ondubbelzinnig te distantiëren van de auteur, Diederic van Assenede. Van Assenede wordt genoemd als de auteur aan wie het publiek dank verschuldigd is voor het uit het Frans vertalen van deze tekst. De vertelinstantie onderscheidt zich niet alleen van de auteur door het gebruik van de derde persoon enkelvoud, maar ook door het expliciet afstand nemen van de schrijfact door alle lof aan Van Assenede te schenken. Doorslaggevend is echter het feit dat wanneer de vertelinstantie zijn eigen rol ter sprake brengt, de vertelact centraal staat.¹⁹ Heel sterk is dat in de verzen 3-15, waarin expliciet aangegeven wordt wie er wel en wie er niet geacht wordt aanwezig te zijn bij de voordracht:

- 5 Maer die redene merken connen
Ende van minnen hebben ghewonnen
Beide bliscap ende rouwe,

17. In een aantal prologen is dat evident het geval. Opmerkelijk genoeg wordt daarbij altijd het werkwoord "vertrecken" gebruikt, vgl. o.a. de *Melibeus* (vs. 37), het *Boec vanden houte* (vs. 7), de *Brabantse yesten* (vs. 6) en *Gelaet- en karakterkunde* (vs. 5).

18. Prologen met zowel signalen die wijzen op de productie van de tekst als signalen die wijzen op de reproductie ervan, zijn o.a. *Jans teesteye*, *Der minnen loep* en *Van karitas*.

19. Het woord "(ver)tellen" komt in deze context maar liefst vier keer voor (te weten in vs. 2, 10, 42, 86), terwijl er ook andere voordrachtssignalen gebruikt worden, zoals o.a. het gebruik van het werkwoord "horen" (vs. 1, 4, 12, 43 en 88) en het direct aanspreken van het geïntendeerde publiek (in vs. 16). Dat zijn echter aspecten die in het hoofdstuk *Het publiek* nog nader aan de orde gesteld zullen worden.

Sijt clerc, zijt leec, zijt hoefsche vrouwe
Dien annics datter wese bi
10 Daer dese aventure vertellet si.

In vs. 9–10 wordt heel duidelijk de concrete aanwezigheid van een publiek verondersteld. Doordat de auteur door middel van de derde persoon enkelvoud in vs. 22–29 binnen deze voordrachtscontext in de positie van een afwezige wordt gemaneuvreed, is er alle reden om de vertelinstantie te interpreteren als een niet-auteursgebonden voordrager.²⁰ *Floris ende Blancefloer* neemt daarmee een uitzonderingspositie in ten opzichte van de andere Middelnederlandse prologen.

Dit alles leidt tot de slotsom dat er in principe twee rollen voor de vertelinstantie in prologen zijn weggelegd, die van vertolker van het auteursstandpunt en die van de voordrager van de tekst. In verreweg de meeste prologen wordt de vertellersrol gereserveerd voor opmerkingen van de auteur. Dat impliceert dat praktisch al de passages waarin biografische informatie over de vertelinstantie verstrekt wordt, als autobiografisch bestempeld mogen worden. Alleen in *Floris ende Blancefloer* lijkt een zich van de auteur distantiërende vertelinstantie biografische informatie over de auteur te verstrekken.

Met dit alles wordt overigens nog niets gezegd over de waarheidswaarde van de autobiografische informatie. Het is in principe niet uitgesloten dat een auteur in zijn proloog alleen maar een pose aanneemt om een bepaald effect te bereiken. In dat geval zou de auteur het receptie-sturende, strategische belang van de proloog als auteurs tekst welbewust hebben 'uitbesteed' aan een ideaal-typische vertelinstantie die dat auteursstandpunt moet verwoorden.

Het kwantitatieve en kwalitatieve belang van de autobiografische informatie in prologen is in vrijwel alle opzichten beperkt. Er zijn maar weinig passages waarbij als centrale gedachte eenheid het verstrekken van gegevens over de persoon van de auteur kan worden vastgesteld. In de meeste gevallen zijn de autobiografische gegevens secundair ten opzichte van een andere gedachte eenheid. Binnen het totale proloogregister is deze rubriek dan ook van een betrekkelijk marginale waarde. Omdat er op dit punt echter nogal wat verschillen per categorie zijn aan te wijzen, acht ik het zinvoller om de nadere uitwerking van het belang van de autobiografische passages te koppelen aan de bespreking van de verschillende categorieën in de volgende paragraaf.

4.3 Categorieën

De rubriek *Autobiografie* kan zowel op inhoudelijke als op functionele aspecten gecategoriseerd worden. Deze paragraaf zal zich zoveel mogelijk beperken tot de

20. Waarmee niet gezegd wil zijn dat de proloog (inclusief vs. 22–29) niet door de auteur zelf geschreven kan zijn.

beschrijving van de inhoudelijke verschillen, terwijl de functionele verschillen in de volgende paragraaf worden uitgewerkt. Dat houdt onder andere in, dat ik in deze paragraaf waar mogelijk probeer de evident fictionele opmerkingen te onderscheiden van de evident autobiografische, maar dat ik de algemene beschouwing en interpretatie van dit probleem pas in de volgende paragraaf aan de orde stel.

Er kunnen vier verschillende categorieën autobiografische passages onderscheiden worden: feitelijke biografische gegevens, ontboezemingen over het leven van de auteur, feiten over het oeuvre van de auteur, en persoonlijke ontboezemingen over het werk van de auteur. Deze categorieën bewegen zich aldus tussen de relatieve tegenstellingen van twee verschillende aspecten: enerzijds de tegenstelling leven-werk en anderzijds de tegenstelling feiten-persoonlijke ontboezemingen. Uiteraard kunnen zowel leven en werk als feiten en ontboezemingen interfereren, maar het blijkt toch telkens mogelijk om de prioriteit van één van de mogelijke combinaties vast te stellen. Verder kan een aantal passages ondergebracht worden bij verschillende categorieën, omdat er verschillende soorten informatie naast elkaar gepresenteerd worden.

4.3.1 Biografische gegevens

In de eerste categorie worden alle passages verenigd, die biografische gegevens over de auteur verstrekken. Dat kunnen zowel 'harde feiten' als de naam of de woonplaats van de auteur zijn, als concrete ervaringen of gebeurtenissen uit diens leven.

In prologen kunnen verschillende soorten feiten over het leven van de auteur vermeld worden. Het noemen van de naam van de auteur heeft daarbij de grootste traditie. In maar liefst zeventien prologen wordt een auteursnaam genoemd. Dat wil overigens nog niet zeggen dat van al deze teksten de auteur geïdentificeerd kan worden.²¹ Zo staat het allerm minst vast dat de auteur-bewerker van *Reynaerts historie* wel de naam "Willam" droeg. Door het auteurschap van de *Madoc* op te eisen, valt hij bij de moderne literatuurhistoricus namelijk direct door de mand. Die eer komt de auteur van *Vanden vos Reynaerde* toe. De auteur van *Reynaerts historie* stonden kennelijk andere doeleinden voor ogen dan een persoonlijke geldingsdrang, want hoe subtiel hij de proloog van *Vanden vos Reynaerde* ook bewerkt heeft, het (ook indertijd al?) beroemde openingsvers liet hij ongemoeid.²² Ook de "Beernaert" uit de proloog van *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde* kan op grond van gegevens buiten de proloog uitgesloten worden als de auteur van de Middelnederlandse tekst. De naam verwijst naar de auteur van de Latijnse bron, terwijl de Middelnederlandse vertaler zichzelf in zijn epiloog bekend maakt

21 Terwijl juist van weer andere teksten de naam van de auteur op andere gronden kan worden vastgesteld. Zo noemt bijv. Jacob Vilt zichzelf in een glos midden in de tekst als vertaler van *Den troost van philozophien* (vgl. Hoek, 1943, p. 32-33).

22 Vgl. over de auteur van *Reynaerts historie* Berteloot, 1992.

als Frans.²³

Al de overige auteursnamen in prologen lijken te verwijzen naar de werkelijke auteur van de tekst. Dat levert de onderzoeker die op zoek is naar de mens achter de auteur overigens nog niet altijd even veel aanknopingspunten op. Voornamen als Willem (in *Vanden vos Reynaerde*, vs. 1) en Jan (in *Omme dat gherne bezondichde meinsghen*, vs. 5) geven hooguit aanleiding tot speculaties.²⁴ En wat te denken van 'artiestennamen' als Colpaert ('bles'?) of Penninc ('penning', 'muntstuk') of een 'functienaam' als Gelre (afgeleid van "heraut Gelre")?²⁵ De uitstraling van deze namen werd ongetwijfeld bepaald door de faam als artiest. Dat de enige persoon van wie ons meer bekend is dan de tekst waarin hij zijn naam noemt, de heraut Gelre is, danken wij meer aan zijn maatschappelijk betrekkelijk hoog aangeschreven functie als koning van de Ruwieren,²⁶ dan aan zijn, overigens niet onaanzienlijke, literaire oeuvre. Met het noemen van de auteursnaam werd een tekst weliswaar uit de anonimiteit gehaald, maar dat heeft niet kunnen verhinderen dat het leven en het werk van de meeste auteurs voor ons onbekende grootheden zijn.

Auteurs hebben allelei manieren gezocht om hun naam een plaats in de proloog te geven: in een openingsgroet,²⁷ in combinatie met of in plaats van "ik",²⁸ in de mond gelegd door een derde,²⁹ in het exploiteren van de naamsovereenkomst tussen de auteur van de brontekst en de vertaler.³⁰

Jacob van Maerlant spant onmiskenbaar de kroon, wanneer het gaat om het noemen van de eigen naam in prologen.³¹ Van de vijf prologen waarin hij zichzelf

23. Over de auteur van de Latijnse bron bestaat nog geen zekerheid. Er is gepoogd hem te identificeren met zowel Bernardus van Clairvaux als met Bernardus Sylvestris, maar geen van beiden kan overtuigend als auteur worden aangewezen (vgl. o.a. Von Kausler, 1866, p. 397–398).

24. Het is bijvoorbeeld verleidelijk om de Jan uit *Omme dat gherne bezondichde meinsghen* te identificeren met Jan van Hulst of Jan Moritoen, die ook andere teksten uit het Gruuthuse handschrift geschreven hebben. Gegeven de doelstellingen van mijn onderzoek zal ik mij onthouden van dergelijke speculaties.

25. Resp. in *Van enen ridder die God sine sonden vergaf* (vs. 1), de *Walewein* (vs. 23) en de *Hertoock van Gulic* (vs. 92).

26. De hoogste functie die een heraut in onze contreien kon verwerven (vgl. Van Anrooij, 1990).

27. In *Jans teesteye* (vs. 1–8).

28. Respectievelijk in het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 65) en *Van enen ridder die God sine sonden vergaf* (vs. 1).

29. In de *Hertoock van Gulic* zegt het allegorische personage vrouwe Vat vol Eren tegen de heraut Gelre: "En bistu niet geheiten Gelre?" (vs. 92).

30. In de *Rinclus* (vs. 1–18).

31. In *Sinte Franciscus leven* (vs. 74), de *Heimelychest der heimelycheden* (vs. 9), de *Istory van Troien* (vs. 53–54), de *Merlym* (vs. 37) en *Der naturen bloeme* (vs. 1). Vermeldenswaard is het feit dat hij nu eens de ik-vorm en dan weer de hij-vorm gebruikt. In *Sinte Franciscus leven*, de *Istory van Troien* en *Der naturen bloeme* presenteert hij zijn naam in de derde persoon enkelvoud, terwijl hij in de andere prologen de eerste persoon enkelvoud hanteert. De scheidslijn tussen naamsvermeldingen in de eerste en de derde persoon enkelvoud lijkt dus nóg dunner te zijn dan in de vorige paragraaf al bleek.

noemt, is de *Heimelijcheit der heimelijcheden* de meest intrigerende, omdat hij in de betreffende passage een parallel lijkt te willen trekken tussen de leraar Aristoteles (vs. 11) en diens leerling, de roemrijke vorst Alexander de Grote (vs. 12) enerzijds, en zichzelf en zijn maecenas, waarschijnlijk de jonge Hollandse graaf Floris V, anderzijds.³² Mocht deze interpretatie juist zijn,³³ dan is dit stellig één van de meest zelfbewuste uitlatingen over het dichterschap in de Middelnederlandse literatuur.³⁴

Een aparte bespreking verdient de proloog van de *Rinclus*, waarin de auteur Gielijs van Molhem zijn verwondering uitspreekt over de overeenkomst tussen zijn eigen naam en die van de auteur van zijn Oudfranse bron, de kluizenaar van "Molinens":

Ute hem dichtic te bat, want here
bi namen wi voegen in ene wise:
10 Molhem, Molinens, hiers geene were

Uit dit gegeven put Gielijs de moed om deze tekst te vertalen. Hoewel hij zichzelf eigenlijk niet bekwaam genoeg acht, ziet hij in de naamsovereenkomst een gunstig teken voor zijn vertaalarbeid. Deze proloog is overigens een duidelijk geval waarin het gebruik van de derde persoon enkelvoud geen significante invloed heeft op het vertelperspectief. De vertelinstantie zwakt van het ene pronomen naar het andere, van "hij" (vs. 1–7) naar "ik" (vs. 8–10), weer terug naar "hij" (vs. 11–22) en tenslotte weer naar "ik" (vs. 23–24). De dichter is waarschijnlijk heel pragmatisch met de vondst van de naamsverwantschap omgesprongen: naar gelang het hem uitkwam, gebruikte hij de eerste of de derde persoon enkelvoud zonder op de inconsequentie te letten.

Nauw verwant aan het noemen van de naam van de auteur en er zelfs vaak direct aan verbonden, is het vermelden van andere gegevens uit diens *curriculum vitae*. Het betreft een betrekkelijk heterogene groep gegevens, zoals het beroep van de auteur,³⁵ diens afkomst,³⁶ diens woonplaats³⁷ en diens opleiding.³⁸ Slechts

32. Vgl. Van Oostrom, 1992b (p. 176).

33. Al heeft het inderdaad alle schijn mee, een definitieve zekerheid valt niet te krijgen.

34. Waar echter de bijna overdreven bescheidenheid in vs. 19–22 van dezelfde proloog (vgl. noot 74) schrill mee contrasteert.

35. Variërend van heremiet (*O almoghende God Emanuel*, vs. 22) en minderbroeder (*Leven van sinte Kerstinen*, vs. 65) tot koster (*Merlijn*, vs. 37) en schepenklerk (*Jans teesteye*, vs. 7–8).

36. In drie prologen heel algemeen geformuleerd als Vlaming (*Sinte Franciscus leven* (vs. 125), *Der naturen bloeme* (vs. 4) en *Den troost van philozophien* (vs. 660, 662 en 668)), en eenmaal zelfs een specifieke vermelding van Tervuren als geboorteplaats (*Jans teesteye*, vs. 4).

37. Zesmaal Antwerpen en eenmaal Ieper (in de *Spiegel der sonden*, vs. 18). In *Sinte Franciscus leven* is Utrecht vermoedelijk niet meer dan de plaats waar Maerlants opdrachtgever woonde, en niet Maerlants eigen woonplaats (vgl. Maximilianus, 1954, p. 382 en Van Oostrom, 1992c, p. 203). Op het noemen van Antwerpen als woonplaats kom ik hieronder nog terug.

38. Jacob Vilt noemt zich verschillende malen een leek, die het Latijn niet machtig is (*Den*

eenmaal geeft een auteur aan wanneer hij zijn tekst geschreven heeft: de *Brabantse yeesten* zou geschreven zijn in 1318. R. Stein heeft aannemelijk gemaakt dat dit een secundaire datum is. Aanvankelijk moet er 1316 gestaan hebben, maar toen Boendale enkele jaren later zijn tekst uitbreidde, heeft hij in zijn nieuwe kopie de datum aangepast.³⁹ En ten slotte verschaft de auteur van de *Sidrac* inzicht in zijn leeftijd door te vermelden dat hij reeds vijftig jaar oud was toen hij zijn tekst begon te schrijven.

Opmerkelijk in deze subcategorie is de grote vertegenwoordiging van de 'Antwerpse school', een groep teksten die alle in de eerste helft van de veertiende eeuw in Antwerpen geschreven zijn. Deze teksten zijn onder andere als 'school' te herkennen, juist doordat ze zichzelf zo expliciet lokaliseren en dateren. Maar liefst zes teksten noemen in hun proloog Antwerpen als plaats waar ze geschreven zijn.⁴⁰ Het noemen van de stad Antwerpen lijkt zelfs als een soort *fingerprint* van de Antwerpse school beschouwd te mogen worden.⁴¹ De persoonlijke inbreng van de auteur is in de prologen uit de 'Antwerpse school' toch al relatief groot. Zo bevat de opening van *Jans teesteye* een voor de Middelnederlandse literatuur ongekend uitgebreid *curriculum vitae*:

Alle die ghene die dit werc
Sien, lesen ende horen,
Die gruetic Jan, gheheten Clerc,
Vander Vueren gheboren
5 Boendale heetmen mi daer,
Ende wone te Andwerpen nu,
Daer ic ghescreven hebbe menech iaer
Der scepenen brieve, dat segghic u

troost van philozophien, vs 35–37 en 663) en Dirc Potter bekend dat hij slechts een bescheiden opleiding, "die goede oude gramatica" (*Der minnen loep*, vs 44), heeft genoten: hij kan lezen en schrijven en een beetje Latijn begrijpen, maar van de logica en de filosofie, van de theologie, de geneeskunde en de rechtenstudie heeft hij niet veel kaas gegeten (vs. 36–64).

39 Vgl. Stein, 1990. Het is niet moeilijk om naast deze ene melding van een datering in een proloog een reeks vermeldingen in epilogon op te sommen (o.a. in de *Dietsche doctrinael*, de *Melbeus*, Velthems *Merklyn*-continuatie, het *Leven van Sinte Amand* en de *Rijmbijbel*). Het dateren van een tekst maakt dus veel meer deel uit van het register van 'de epiloog' dan van het proloogregister.

40 Te weten de *Brabantse yeesten* (vs 59–62), de *Sidrac* (vs 46), *Van den derden Eduwaert* (vs 104–109), de *Dietsche doctrinael* (vs 37–39), *Jans teesteye* (vs 6) en de *Melbeus* (vs 41–42). Heymans, 1989 heeft de teksten uit de 'Antwerpse school' op een rij gezet (p. 27–30). Naast de hierboven vermelde teksten zijn dat Velthems *Spiegel historael*-continuatie, *Der leken spiegel*, en het *Boec vander wraken*. Daaraan kan verder nog de *Corte coronike van Brabant* worden toegevoegd. De lokalisering wordt elders in deze teksten kenbaar gemaakt.

41 Het vermelden van de woonplaats van de auteur vinden we verder slechts sporadisch terug, bijv. bij Jan de Weert uit Ieper (in zijn *Spiegel der sonden*, vs 18 en *Een disputacie van Rogiere ende van Janne*, vs 36) en in Jacob van Maerlants *Tweede Martijn* (vs 14–15).

Een dergelijke uitgebreide introductie van de auteur is zeer ongewoon. In de meeste gevallen worden persoonlijke gegevens slechts terloops, als een aanvulling op andere informatie, gepresenteerd. Daarbij valt geen duidelijk herkenbaar patroon te ontdekken.

Voorname passages lijken mij ware gegevens te bevatten. Het vervalsen van dit type gegevens heeft immers weinig zin.

Een ander type biografische gegevens zijn de concrete gebeurtenissen of ervaringen uit het leven van de auteur. Het gaat in deze categorie uitsluitend om passages die informatie verschaffen over de wijze waarop de auteur aan de materie voor zijn tekst gekomen is. Deze passages zullen daarom óók in het hoofdstuk over de *Inspiratiebronnen* besproken worden. Ik beperk mij hier tot het autobiografische aspect ervan.

In vier teksten geeft de auteur aan dat hij een van zijn dromen in zijn narratio wil navertellen.⁴² Driemaal geeft een wandeling in de natuur Willem van Hildegaersberch zoveel inspiratie, dat hij een nieuw onderwerp voor een tekst vindt.⁴³ Alleen bij *Vanden doern ende vander linde* levert dat een tekst op, die aan die natuurervaring ontleend is. Daarnaast vinden ook Dirc Potter en de heraut Gelre hun inspiratie door een wandeling in de natuur, maar dan niet zozeer door een natuurervaring, alswel door een ontmoeting met een allegorisch personage, dat hen aanspoort tot het dichten van een aan dat personage gerelateerde tekst. In *Der minnen loep* (vs. 77–145) ontmoet Dirc Potter tijdens een wandeling de godin Venus, die hem opdraagt om een tekst over de liefde te schrijven. En in de *Hertooch van Gulic* is het vrouwe *Vat vol eeren* die de heraut Gelre verzoekt de heldendaden te beschrijven van de overleden hertog van Gulik, in de proloog gepresenteerd als de echtgenoot van *Vat vol eeren*.⁴⁴

Het valt op dat de passages in deze categorie allemaal betrekkelijk lang zijn en als een zelfstandige gedachteeenheid functioneren. Als zodanig wijken zij af van de voorgaande categorie autobiografische informatie. Een ander verschil is dat al de passages in deze categorie óf evident fictief zijn, óf een twijfelachtig waarheidsgehalte hebben. De droom als kader voor een allegorische vertelling is een dusdanig veelgebruikte strategie, dat het waarheidsgehalte ervan op zijn minst als verdacht mag worden beschouwd. En Hildegaersberchs wandelingen door de natuur wekken door hun relatief grote frequentie (drie van de zeventien

42. In de *Rose* (vs. 17–27), *Const, cracht, wille sonder daet* (vs. 41–52), het *Ghebedt an de H. Maria* (vs. 50–62) en *Onzen Heere joncheit* (vs. 13–23).

43. In *Vanden doern ende vander linde* (vs. 1–39), *Van sinte Gheertruden min* (vs. 1–33) en *Vanden sloetel* (vs. 1–31).

44. *Hertooch van Gulic* (vs. 12–98). Voorbeelden buiten mijn corpus zijn te vinden in de prologen van de *Roman van Jason* (waarin Jason de dichter in een visioen aanspoort zijn levensverhaal te schrijven, vgl. De Flou en Gailliard, 1895, p. 165–167) en de *Const van Rhetoriken* van Matthijs Castelein (strofe 11–24, waarin Mercurius de auteur in een droom dringend verzoekt een tekst te schrijven).

onderzochte prologen van Hildegarsberch) ook de schijn van onechtheid.

4.3.2 Ontboezemingen over het leven van de auteur

De tweede categorie bestaat uit de ontboezemingen over het geestesleven van de auteur. Deze beperken zich vrijwel allemaal tot het amoureuze. In zeven prologen wordt de liefde of liefdesmart van de auteur gethematiseerd.⁴⁵ Opvallend is dat een aantal van de betreffende teksten nauw samenhangt. Het gaat om vier teksten uit het Gruuthuse handschrift⁴⁶ en twee uit het *artes*-handschrift Gent UB 444.⁴⁷ Voor het Gruuthuse handschrift, dat in veel opzichten een besloten en persoonlijke sfeer uitademt, komt dit gegeven niet als een verrassing. Maar dat twee *artes*-teksten, die inhoudelijk geen enkele aanleiding geven tot amoureuze ontboezemingen, in hun proloog⁴⁸ rekenschap geven van de liefde van de auteur voor zijn dame, mag toch wel als iets bijzonder beschouwd worden. Het feit dat zij in één handschrift zijn overgeleverd, geeft dan ook aanleiding tot de veronderstelling dat beide teksten door dezelfde auteur geschreven zijn.

De *Dietsche Catoen* (vs. 4–18) en *Der minnen loep* (vs. 163–174 en 191–197) leggen getuigenis af van vroegere ervaringen in de liefde. In beide gevallen is de liefde de auteur echter niet goed gekomen. Voor de auteur van de *Dietsche Catoen* heeft dat geleid tot een afwijzende houding ten aanzien van de liefde. Hij beweert zich voortaan uitsluitend nog met de wijsheid bezig te houden. Dirc Potter daarentegen wil via zijn traktaat zijn persoonlijke ervaringen ten dienste stellen van anderen.

Slechts twee passages met persoonlijke ontboezemingen gaan niet over de liefde. De bescheidenheidsformule in het *Boec vander wraken* (vs. 1–6) is sterk verwant aan de categorie bescheidenheid in het kader van de dichterlijke kwaliteiten van de auteur (vgl. hieronder, p. 124), zij het dat in het *Boec vander wraken* niet direct het verband tussen de bescheidenheid en het dichten gelegd wordt. En in *Vander avontuer* maakt Hildegarsberch melding van zijn vergeefse zoektocht naar het “avontuer”. De formulering is waarschijnlijk bewust cryptisch gehouden, omdat in de narratio een dialoog tussen de auteur en “avontuer” centraal staat.

De omvang van de passages in deze categorie verschilt sterk; van enkele verzen⁴⁹ tot een substantieel deel van de proloog.⁵⁰ Verschillende prologen worden er zelfs

45. In de *Rose* (vs. 37–42), *Gelaet- en karakterkunde* (vs. 1–2), *Der vrouwen heimelycheit* (vs. 1–15 en 28–31), *Ik aem van trooste maer ryck van minnen* (vs. 1–15), *Ghebedt an de H. Maria* (vs. 1–47), *Om dat ic niet en can vulbringen* (vs. 1–13 en 27–29) en *Trauwe die werkere es in minnen* (vs. 1–29).

46. Te weten *Ik aem van trooste maer ryck van minnen*, *Ghebedt an de H. Maria*, *Om dat ic niet en can vulbringen* en *Trauwe die werkere es in minnen*.

47. Te weten *Gelaet- en karakterkunde* en *Der vrouwen heimelycheit*.

48. En bovendien ook elders in de tekst.

49. In *Gelaet- en karakterkunde* (vs. 1–2), het *Boec vander wraken* (vs. 1–6) en de *Rose* (vs. 37–42).

50. O.a. in het *Ghebedt an de H. Maria* (vs. 1–47), *Om dat ic niet en can vulbringen* (vs. 1–13

helemaal door in beslag genomen.⁵¹ Wat voorts opvalt, is dat er in enkele teksten geen direct verband lijkt te bestaan tussen de autobiografische informatie en de narratio.

4.3.3 Feiten over het oeuvre van de auteur

De volgende categorie betreft de feitelijke informatie over het oudere oeuvre van de auteur. Binnen deze categorie zijn weer verschillende onderverdelingen te maken.

Het noemen van titels van vroeger werk vinden we in *Vanden vos Reynaerde*, *Reinaerts historie* en Maerlants *Merlijn* en *Istory van Troien*. Enkel voor *Reinaerts historie* zijn er gegronde redenen om te twijfelen aan de correctheid van de mededeling. De teksten die Maerlant noemt, zijn daarentegen voor het grootste deel overgeleverd en worden doorgaans gerekend tot diens oeuvre. Evenmin wordt er getwijfeld aan het bestaan van de *Madoc*, de intrigerende voorganger van *Vanden vos Reynaerde*. Aanwijzingen voor het bestaan van deze niet overgeleverde tekst worden namelijk ook buiten *Vanden vos Reynaerde*esignaleerd.⁵²

In de *Rijmbijbel* (vs. 66–74) en de *Spiegel der sonden* (vs. 19–27) betuigen de auteurs hun spijt over het feit dat zij vroeger enkel over “der werelt genuechde” geschreven hebben.⁵³ Maerlant vraagt God om vergeving van de zonden die hij ermee begaan heeft. God moge hem vergeven “dor dese warede die hic dichte van siere weet” (vs. 68–69): met het schrijven van de bijbelse geschiedenis toont hij aan het rechte pad ingeslagen te zijn. Ook Jan de Weert legt in zijn *Spiegel der sonden* een ondubbelzinnige link tussen zijn spijt ten aanzien van zijn vroegere werk en de tekst die hij nu van plan is te schrijven:

Nu ben ic af gekeert van desen
 Ende mi es tbegheren bleven
 Te scriven des menschen leven,
 25 Waer hi in te mesdone pliet,
 Na dat men alle dage siet,
 Daer hi die sonden menteneert.

Hij wil nu alleen nog maar schrijven over de zonden die de mensen telkenmale begaan, en voegt met deze zondenspiegel direct de daad bij het woord. Het is moeilijk in te schatten in hoeverre deze belijdenissen van berouw oprecht zijn, dan wel ingegeven door het onderwerp van de narratio. Voor het laatste pleit het

en 27–29) en *Der vrouwen heimelijcheit* (vs. 1–15 en 28–31).

51. *Vander avontuer* (overigens slechts zes verzen lang), *Ik arem van trooste maer ryc van minnen* en *Trauwe die werkere es in minnen*.

52. In de *Rijmbijbel*, de *Borchgrave van Couchi*, het *Esbatement vanden appelboom* en een refrein van Ed. de Dene (vgl. Lulofs, 1983, p. 198–199).

53. Citaat uit de *Spiegel der sonden* (vs. 21).

gegeven dat het een bekend literair motief is.⁵⁴ Daar staat echter tegenover dat Maerlants jeugdwerven inderdaad in zekere zin tot de categorie van “die weerelike dinghe” (vs. 74) gerekend kunnen worden.⁵⁵

Tenslotte verwijzen Boendale en Maerlant ieder eenmaal naar een nare ervaring vanwege een van hun eerdere teksten. Boendale spreekt de hoop uit dat zijn maecenas Rogier van Leefdale niets op zijn *Jans teesteye* heeft aan te merken, onder andere omdat Rogier hem al eens eerder berispt had “van dien dat ic hem gaf”.⁵⁶ Boendale spreekt weliswaar niet expliciet over een oudere tekst, maar dat hij dat bedoelt, lijkt gezien de context nauwelijks twijfel te lijden, te meer omdat bekend is dat hij in ieder geval enkele jaren voor zijn *Jans teesteye* zijn *Der leken spiegel* heeft opgedragen aan Rogier van Leefdale. Onzeker is of de berisping door Rogier betrekking had op deze tekst.⁵⁷

Jacob van Maerlant betoogt in zijn *Spiegel historiael* dat hij “die clergie”, waarmee hij de theologische geleerdheid bedoelt,⁵⁸ uit zijn Latijnse bron niet zal vertalen. Enerzijds is die materie te moeilijk voor leken, en anderzijds heeft hij reeds tweemaal kritiek gehad op eerdere pogingen om voor de leken “Uter Byblen die heimelichede” te verklaren.⁵⁹ Dat is voor een auteur die bekend staat (en stond?) om zijn eigenzinnige houding⁶⁰ een wel erg behoudend standpunt, waarvan de waarheidswaarde nauwelijks betwijfeld kan worden. Het is niet duidelijk op welke oudere tekst(en) van Maerlant deze kritiek betrekking had, maar als belangrijkste gegadigden komen *Vander drevoudicheden* en de *Clausule vander Bible* uit de bus.⁶¹

Deze passages vormen alle min of meer een substantieel en afgerond geheel, maar kunnen geen van alle aanspraak maken op een meer dan gemiddeld belang voor de rest van de proloog.

4.3.4 Persoonlijke ontboezemingen over het werk van de auteur

De persoonlijke ontboezemingen over het werk van de auteur hebben allemaal betrekking op de onderhavige tekst. Er zijn vier subcategorieën te noteren, te weten uitspraken over de drijfveren voor het dichten, uitspraken over problemen bij het dichten, uitingen van bescheidenheid en kritiekafweer.

De drijfveren voor het dichten blijken lang niet allemaal in de persoon van de auteur gezocht te kunnen worden. Het belang van de kennisoverdracht en de

54. Vgl. Sayce, 1972 (p. 68).

55. Over het literaire verleden van Jan de Weert staan ons onvoldoende gegevens ter beschikking om op dit punt een uitspraak te doen.

56. *Jans teesteye* (vs. 82–101), citaat op vs. 101.

57. Vgl. o.a. Kinable, 1989.

58. Vgl. Van Moolenbroek, 1991 (p. 25).

59. *Spiegel historiael* (vs. 69–86), citaten uit vs. 76 en 86.

60. Vgl. o.a. Van Oostrom, 1992f (m.n. p. 82–87).

61. Vgl. Van Moolenbroek, 1991.

ethische belering is in deze veel groter. Deze argumenten komen in de rubriek *Het nut* aan de orde. In een aantal gevallen wordt er echter een persoonlijke drijfveer genoemd. Die passages horen thuis in deze categorie. Het meest frequente argument is dat de dichter met zijn dichterlijke activiteit voorkomt dat hij zijn tijd in ledigheid doorbrengt.⁶² Ledigheid is des duivels oorkussen, en daarvan was men in de middeleeuwen meer doordrongen dan dat tegenwoordig het geval is. Zo opent Melis Stoke zijn *Rijmkroniek van Holland* heel gedecideerd met:

Omdat ic niet en wille,
 Dat mijn sijn ligghe stil
 Ende verderve mit ledicheden,
 Willic u alhier ter steden
 5 Segghen, wie de graven waren,
 De hollant in haren jaren
 Hadden onder haer bedwanc.

Het klinkt wellicht een beetje negatief: 'ik weet niets beters te doen om ledigheid te mijden, dan te gaan schrijven.' Toch mag verondersteld worden dat de auteurs een positief effect van deze ontboezeming verwachtten. Mogelijk is het een excuus voor een bezigheid die maatschappelijk gezien niet overal even hoog gewaardeerd werd. In de opening van drie prologen wordt duidelijk geanticipeerd op dat geringe aanzien, waarbij overigens slechts eenmaal het argument van de ledigheid gehanteerd wordt.⁶³ De andere twee teksten gebruiken als argument voor het dichten respectievelijk Maria's eer en het streven om zielen te redden.⁶⁴ Het persoonlijke in deze passages is dat er expliciet afstand wordt genomen van drijfveren als geldelijk gewin of aardse roem en dat de auteur in weerwil van de reacties van zijn vrienden vasthoudt aan zijn voornemen om te gaan dichten.⁶⁵ Het betreft daarmee dus een argumentatie uit het negatieve.

De tweede subcategorie van de persoonlijke ontboezemingen over het dichten zijn de uitweidingen over de problemen die daarbij ondervonden worden. Het zijn kwesties van een ontbrekende inspiratie,⁶⁶ de gevorderde leeftijd van de auteur,⁶⁷ de slapeloze nachten die de auteur aan het schrijven of bedenken van zijn tekst

62. Vgl. o.a. *Jans teesteye* (vs. 64–81), *Ons liefs heren passie* (vs. 1–12) en *Theophilus* (vs. 28–29).

63. Namelijk in *Dat scarnelheit thoechste poent es van minnen* (vs. 1–12).

64. In resp. de *Beatrijs* (vs. 1–8) en het *Traktaat over het laatste oordeel* (vs. 1–14).

65. Dat laatste geldt alleen de *Beatrijs* en het *Traktaat over het laatste oordeel*. Van Buuren, 1984 (p. 127) noemt verder nog een verwante tekstopening in *Swigen brinct vele rusten in*, een tekst die door zijn geringe lengte buiten mijn corpus valt. Ook deze tekst beperkt zich tot de opmerking dat de auteur niet dicht om geldelijk gewin.

66. *Dit is vander ghuericheit* (vs. 1–3).

67. De *Sidrac* (vs. 144–148).

te danken heeft⁶⁸ en de innerlijke tweestrijd tussen het verstand en het gemoed van de dichter, of hij er wel verstandig aan doet om te dichten.⁶⁹ Kortom, het betreft een gering aantal, heterogene passages.

De derde subcategorie persoonlijke ontboezemingen zijn de bescheidenheidsformules. Bescheidenheid kan op velerlei wijzen uitgedrukt worden.⁷⁰ Zo schuilt in veel van de in dit hoofdstuk besproken passages impliciet een zekere mate van bescheidenheid. Het gaat mij in het navolgende echter om de expliciete bescheidenheidsformules.

In principe komen al de bescheidenheidsformules op hetzelfde neer: de auteur is eigenlijk niet goed genoeg om zijn taak uit te voeren. In veel gevallen wordt dit afgedaan met een terloopse bekentenis binnen een andere gedachteneenheid, bijvoorbeeld in de inspiratiebede in de *Cornicke van Brabant*, waarin Hennen van Merchtenen Christus vraagt zijn hart en gemoed te verlichten,

7 Ende myn rude, plompe sinne
Soe ontpluken, die ic kinne
Slecht ende rut, ...

“Ruut”, “plomp” en “slecht” zijn de weinig flatterende adjectieven die de auteurs telkenmale gebruiken om hun kunstzinnige beperkingen te benadrukken.⁷¹ Het is ook juist in het gebruik van deze termen dat de bescheidenheidsformule in het *Boec vander wraken* verwant is aan deze passages.⁷² Soms mondt deze uiting van bescheidenheid uit in expliciete opmerkingen over het creatieve onvermogen van de auteur om zelfstandig een tekst te schrijven. Alleen met de hulp van God, die dan ook prompt ingeroepen wordt, is hij in staat zijn voornemen om een tekst te schrijven ten uitvoer te brengen.⁷³

Slechts in enkele gevallen wordt er van de bescheidenheidsformule meer werk gemaakt. Het meest indrukwekkend gebeurt dat in *Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode* (vs. 1–45 en 50–59). In een fraaie scheepvaart-metafoor geeft de auteur uitdrukking aan zijn beperkingen als dichter. Hij heeft zich voorgenomen om over de tien geboden te gaan dichten, want zij zijn een bescherming tegen de vloed van de hoofdzonden (vs. 1–9). De dichterlijke capaciteiten van de auteur vormen echter een belemmering:

68. In *Floris ende Blancefloer* (vs. 22–27), de *tweede proloog van de Brabantse yeeften* (vs. 107–112) en de *Walewein* (vs. 23–27).

69. *Alexiuslegende* (vs. 1–21).

70. Vgl. o.a. Schwietering, 1921 en Boesch, 1976 (p. 137–146).

71. Vgl. verder o.a. de *Slag van Woeringen* (vs. 72–73), *O almoghende God Emanuel* (vs. 13–15) en *Zonder de gracie Gods, ons heeren* (vs. 27).

72. Vgl. hierboven, p. 120.

73. O.a. in de *Melibeus* (vs. 35–40), de *Dietsche lucidarius* (vs. 18–23) en de *Roman van Limborch* (vs. 9–21). Vgl. ook p. 92.

- 10 Maer nu es mi mijn moet
 Ende mijn sinne ongheslepen,
 Daer om soe moetic scepen
 Biden oever, ende nemen stade:
 Die diepte wair mijn scade
- 15 Want wair ic inden strome,
 Dat waer mine onvrome.
 Dat oever bediet mijn kinscheit:
 Der cunsten ghewat es mi te breit,
 Ende te diep ende te stranc;
- 20 Dair om soe es mijn ganc
 Aent oever ende opt wijde rumst.
 Ic en der niet met mire cleyne cunst
 Inden stroem varen der masterschaft.

Het ware dichterschap vaart midden op de diepe stroom van de rivier, maar de auteur van *Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode* voelt zich zo onzeker in het water van de kunstzinnigheid, dat hij er voor kiest om veilig in het ondiepe, langs de oever op te varen. Hij is nu eenmaal geen zeevaarder (vs. 28). In concreto betekent dit dat hij zijn tekst "met slechter redenen" (vs. 36), dat wil zeggen in eenvoudige bewoordingen zal formuleren. Uiteindelijk is het hem immers te doen om de boodschap en niet om de kunst:

- Men merke den sin ende niet de dichte:
 Die sin is groot, die dichte es lichte.
 Die meerkeren ende de wijse,
 Die de grote cunste prisen,
- 45 Si vendender hier cleyne.

Hier wordt een geraffineerd spelletje rond de begrippen vorm en inhoud gespeeld. Wie uit is op esthetisch genot, komt bedrogen uit, maar wie iets wil leren, die komt hier volop aan zijn trekken! Dat de auteur bij het formuleren van deze ontboezeming alle retorische registers opentrekt en méér dan menig andere Middel-nederlandse dichter blijkt geeft van een grote kunstzinnigheid, is een interessant verschijnsel.

Ook het thematiseren van de parallellie tussen de namen van Gielijs van Molhem en de auteur van de brontekst van diens *Rinclus*, de kluizenaar van Molinens staat in wezen volledig in het teken van het erkennen van Gielijs' kunstzinnige beperkingen. Hij heeft absoluut niet de pretentie dat hij ook maar in de schaduw van zijn illustere voorganger kan staan:

- Want Gielijs wert des wel geware,
 dat hijs herde onwerdech ware,
 noemde hi hem inden getale

15 des goets mans, ...

Gielijs is niet van plan om deze "goeden man" schade te berokkenen door zich met hem te willen meten. Hij kent zijn plaats, hij is te dom en onwaardig om zich aan de zijde van de kluizenaar van Molinens te kunnen scharen. Desondanks ziet hij in de naamsovereenkomst een teken dat hij geroepen is om deze heilzame tekst in het Diets te vertalen.

Daarmee sluit deze passage aan bij de meeste andere bescheidenheidsformules, in die zin, dat aan de erkenning van de artistieke tekortkomingen een houding gekoppeld wordt van vastbeslotenheid om desondanks te gaan schrijven.

Een andere vorm van bescheidenheid kan gevonden worden in de *Theophilus*:

Al es dit ghedichte niet wel ghemaect,
50 Ende niet alsoe wel als een ander smaect,
Tighet mijnre ongheraeethede
Ende minen haesteghen sin mede.

De auteur neemt op voorhand de verantwoordelijkheid op zich voor alle tekortkomingen in de tekst. Hij is zich bewust van zijn artistieke beperkingen.⁷⁴

Voor alle duidelijkheid wil ik nogmaals benadrukken dat de hier besproken bescheidenheidsformules zich beperken tot die formuleringen waarbij de eigen persoon van de auteur centraal staat. Ook in andere (sub)categorieën kan een deemoedige houding van de auteur uitgedrukt worden, zij het dat de bescheidenheid in die gevallen enigszins bedekt is. Wanneer een auteur bijvoorbeeld de ondervonden of verwachte problemen bij het schrijven thematiseert, dan impliceert hij daarmee in feite dat hij zijn beperkingen als auteur erkent.

De laatste subcategorie van persoonlijke ontboezeningen over het werk van de auteur is die van de angst voor kritiek op de tekst, die zijn weerslag zou kunnen hebben op de persoon van de auteur.⁷⁵ De categorie kritiekafweer zal nog uitgebreid aan de orde komen in het hoofdstuk over *Het publiek*, maar verdient hier een vermelding, omdat in een aantal gevallen de auteur de angst uitspreekt dat hij persoonlijke schade of schande zou kunnen ondervinden van de kritiek op zijn tekst.

Er zijn slechts twee passages die die angst enigszins uitwerken: *Jans teesteye* en de *Theophilus*.⁷⁶ De passage in *Jans teesteye* is reeds in de subcategorie concrete gebeurtenissen besproken. Boendales angst blijkt een reële, omdat hij al eens eerder door zijn begunstiger, Rogier van Leefdale, op de vingers getikt is.

74. Vergelijkbare voorbeelden zijn o.a. te vinden in de *Heimelijchheit der heimelijcheden* (vs. 19–22) en *Den troost van philozophien* (vs. 35–42).

75. Vgl. o.a. de *Merlyn* (vs. 6–13), *Der leken spiegel* (vs. 31–46) en *Dit syn die x plaghen ende die x ghebode* (vs. 50–59).

76. *Jans teesteye* (vs. 82–101) en *Theophilus* (vs. 17–54).

Kennelijk probeert hij door te refereren aan deze gebeurtenis de eventuele kritiek van Rogier bij voorbaat te temperen. Het gegeven dat diezelfde Rogier elders in de proloog bijna letterlijk de hemel ingeprezen wordt, past ongetwijfeld ook in Boendales tactiek om hem de wind uit de zeilen te nemen.⁷⁷ Rogiers kritiek moet hem toch wel flink dwars gezeten hebben.

De angst die de auteur van de *Theophilus* tot uitdrukking brengt, is van een heel andere aard:

Oft noch worde openbare,
 Ende iement wiste wie ic ware,
 Hine sal mi dit niet lachteren
 20 Noch minen name daer bi niet achteren,
 Dat ic mi noch onderwinde
 Dat ic in dietsche rimen binde

Dit is de enige passage in mijn corpus waaruit blijkt dat een auteur angstvallig probeert zijn anonimiteit te bewaren. Hij verkeerde mogelijk in een maatschappelijke positie waarin het schrijven van "dietsche rimen" ongepast was. Hij heeft dan ook nog ruim dertig verzen nodig om zich te verontschuldigen voor het feit dat hij er zich toch aan 'bezondigde'. Hij put daarbij uit verschillende categorieën autobiografische informatie: hij dicht om ledigheid te voorkomen; hij probeert de eventuele critici de wind uit de zeilen te nemen; en hij geeft zijn beperkingen als dichter aan.⁷⁸ En daarmee lijkt hij zich ruimschoots ingedekt te hebben tegen de zo gevreesde kritiek.

In de categorie persoonlijke ontboezemingen over eht werk zijn vele soorten autobiografische informatie ondergebracht. Sommige soorten wekken de indruk topisch van aard te zijn. Dat geldt bijvoorbeeld voor het mijden van ledigheid als verantwoording voor het dichten. Andere, waaronder de problemen bij het dichten, kennen een grotere variatie. Ook de omvang en plaats van deze autobiografische passages kan sterk variëren, van terloopse opmerkingen⁷⁹ tot breed uitgemeten formuleringen;⁸⁰ en van zelfstandige passages tot passages die in een andere gedachteneenheid geïntegreerd zijn.

In dit opzicht wijken deze bevindingen ten aanzien van de persoonlijke ontboezemingen over het werk niet wezenlijk af de overige categorieën autobiografische informatie. Ook daar kan binnen verschillende (sub)categorieën een hechte band geconstateerd worden, terwijl het onderlinge verband tussen de (sub)categorieën

77. Vgl. p. 167.

78. *Theophilus* (vs. 23–54), deels geciteerd op p. 126.

79. O a. de uitingen van bescheidenheid in de *Cornicke van Brabant*, *Omme dat gherne bezondiche meinsghen* en *Zonder de gracie Gods, ons heeren*.

80. O.a. in *Dit syn die x plaghen ende die x ghebode*, *Theophilus* en *Der minnen loep*.

vaak zeer gering is. In één aspect komen echter vrijwel al de autobiografische passages overeen, namelijk dat bijna al de exordiale informatie over de auteur is gerelateerd aan de narratio.

4.4 Functies

In deze paragraaf onderzoek ik eerst of de autobiografische passages beschouwd kunnen worden als betrouwbare gegevens betreffende de auteur, of dat zij niet meer zijn dan een onderdeel van een exordiale topiek, die geen enkel raakvlak met de buitentekstuele realiteit heeft. Het antwoord op deze vraag is van belang voor een beter inzicht in het functioneren van het proloogregister. Ligt het primaat van deze rubriek in het (retorische) proloogregister of in de persoonlijke ervaringen van de verschillende auteurs? Een vergelijkbare vraag kan in principe gesteld worden bij al de overige rubrieken,⁸¹ maar komt in deze rubriek het meest dwingend aan de oppervlakte.

Inzicht in deze problematiek is ook van belang voor de interpretatie van de functies van de autobiografische informatie. Dat geldt niet alleen voor de interpretatie van de afzonderlijke passages, maar ook voor het totaalbeeld van de functies van deze rubriek.

In zijn artikel "Biografie of retoriek?" stelt J.H. Winkelman de vraag centraal of de *Walewein*-proloog ons wel of niet concrete informatie over Pennincs dichtelijke activiteiten verschaft.⁸² Hij stelt dat een proloog⁸³ er in de eerste plaats toe dient het publiek op het verhaal voor te bereiden, en niet op het verschaffen van bijzonderheden over de auteur. "De proloog blijkt voor de opbouw van een biografie een ongeschikt medium" (p. 127). Winkelman sluit niet uit "dat (b.v.) achter een bescheidenheidstopos "echte" gevoelens van dichtelijke onmacht schuilgaan. Retorica sluit persoonlijke betrokkenheid niet geheel uit, maar maakt deze voor ons onherkenbaar" (p. 135). Dit standpunt staat lijnrecht tegenover de tot voor kort meest gangbare mening dat de proloog de plaats bij uitstek is om concrete gegevens over auteur en ontstaansgeschiedenis van een tekst te vinden. Men denke bijvoorbeeld aan de schier onoverzichtelijke reeks studies die gewijd is aan de openingsverzen van *Vanden vos Reynaerde*. Dit standpunt is evenwel niet meer als een *a priori* te handhaven. Het gaat om een complex probleem, dat enige uitweiding behoeft.⁸⁴

De meest vergaande stellingname tegen het autobiografische karakter van prologen wordt vertolkt door O. Sayce:

81. Vgl. het probleem van de oprechtheid van het prolooggebed, dat in het vorige hoofdstuk behandeld is.

82. Winkelman, 1985b.

83. Winkelman bedoelt hier het verschijnsel proloog, en niet alleen de *Walewein*-proloog.

84. Vgl. ook de studies van Sayce, 1972, Scholz, 1980, Payne, 1984 en Allen, 1984.

Es ist klar, daß allen mittelalterlichen Prologen ein festes Schema zugrunde liegt. Variation kann nur in der Auswahl unter den möglichen Motiven, je nach der Gattung des Werks, bestehen – hier ist vielleicht das Individuelle zu sehen –, nie aber in der Durchbrechung des Schemas. Je mehr man sich mit mittelalterlichen Prologen beschäftigt, desto klarer wird es, daß sie sich in festgelegten Bahnen bewegen, die das wirklich Persönliche und Individuelle im modernen Sinn nicht zulassen. Theorie und Praxis scheinen also das Persönlich-Autobiografische auszuschließen. (Sayce, 1972, p. 66)

Volgens Sayce wordt de inhoud van prologen bepaald door een vaststaand schema van motieven. De enige ruimte voor een persoonlijke creativiteit van de dichter ligt in het variëren van de keuze uit de voorhanden zijnde motieven. Alle ogenschijnlijk autobiografische informatie is daarmee strikt retorisch van aard.

Het zuiver retorische gehalte van de vertelinstantie lijkt grammaticaal bevestigd te worden in de wijze waarop de naam van de concrete auteur prijsgegeven wordt. Waar de vertelinstantie zichzelf steevast in de eerste persoon enkelvoud presenteert, noemt deze de naam van de auteur vaak in de derde persoon enkelvoud.⁸⁵ Sayce verklaart dit gegeven vanuit de bescheidenheid van de middeleeuwse dichters, die het blijkbaar onkies vonden *echte* autobiografische gegevens aan hun tekst toe te voegen. Het gebruik van de derde persoon enkelvoud schiep daarbij een zekere distantie, die het noemen van de eigen naam minder onbescheiden moest maken.⁸⁶

Ook uit andere gegevens blijkt dat men bekend was met de mogelijkheden om het vertelperspectief in dienst te stellen van de doelstellingen van de tekst. Het duidelijkst blijkt dat wel in de allegorische teksten, waarin een ik-verteller als protagonist een actieve rol speelt.⁸⁷ De auteurs zorgden er meestal voor dat hun teksten in ieder geval de schijn van waarachtigheid behielden, door de allegorie in het kader van een droom of visioen te plaatsen. Een ondubbelzinnige afwijzing van een identificatie van de auteur met de "ik"-figuur uit de tekst werd daardoor onmogelijk. Het is echter aannemelijk dat middeleeuwse auteurs bewust fictionaliseerden, en daarbij een binnen de narratio actief optredende verteller opvoerden, die zeker niet zonder meer met de auteur geïdentificeerd kan worden.

85. Hoe frequent dit in het Middelhoogduits gebeurt, is niet duidelijk. De manier waarop Sayce het stelt, laat echter doorschemeren dat er vanaf Wolfram von Eschenbach een zekere kentering optreedt: "Weitaus die meisten dieser Namensnennungen, wenigstens bis zu Wolfram, geschehen in der dritten Person" (Sayce, 1972, p. 70). Vgl. ook Wilkerson, 1974 (hoofdstuk II), die zich beperkt tot de Vroegmiddelhoogduitse periode.

86. Vgl. Sayce, 1972 (p. 71). Impliciet erkent Sayce hiermee toch de mogelijkheid om autobiografische informatie aan een proloog toe te voegen. Zij gaat echter niet in op de vraag welke status de naamsvermeldingen, en dan met name ook die in de eerste persoon enkelvoud, hebben.

87. Met als bekendste voorbeeld de *Roman de la Rose*.

Er doet zich in prologen ook nog een andere, minder evidente vorm van fictionalisering voor. Het gaat daarbij om een auctoriele vertelinstantie, die weliswaar boven de tekst staat, maar die een ideaal-typische rol speelt, aangepast aan het verwachtingspatroon van het publiek ten opzichte van de tekst. De auteur treedt naar de achtergrond ten gunste van de vertelinstantie, die "erscheint in einer Rolle, die dem Thema genau angepaßt ist."⁸⁸ Een voorbeeld daarvan is het motief van het berouw om de zonden die de dichter in zijn jeugd beging met het schrijven van wereldlijke teksten. Dit motief wordt vaak gebruikt "in direktem Anschluß an Themen von Reue und Buße."⁸⁹ Volgens Sayce moeten dergelijke motieven elk verband met de realiteit ontzegd worden.

Al met al is het standpunt van Sayce nogal rigide: middeleeuwse teksten geven geen enkele informatie prijs over de concrete persoon van de auteur; elke ogenschijnlijk autobiografische opmerking is onderdeel van een retorische strategie om de tekst aan de man te brengen. Er gaan echter ook stemmen op, die pleiten voor een genuanceerder voorstelling van zaken. Zo schrijft Scholz bijvoorbeeld over de relatie tussen auteur en vertelinstantie het volgende:

Fast allgemein anerkannt wird der Unterschied zwischen dem realen Autor und dem Erzähler, der das Werk vermittelt, dem "medialen Erzähler". Umstritten ist der Grad der Abgrenzung zwischen beiden, umstritten die Frage, ob der Erzähler ein Produkt des Autors, eine fiktive, gedichtete Gestalt oder als realer Erzähler lediglich eine Projektion des Autors ist, die allenfalls Merkmale des Fingiertseins annehmen kann. Man tut gut daran, das Einzelwerk danach abzuhorchen, wer jeweils spricht und erzählt, und wie sich zeigt, können verschiedene Werke verschiedene Lösungsmöglichkeiten bieten. (Scholz, 1980, p. 4)

Scholz erkent het onderscheid tussen auteur en vertelinstantie, maar leidt daar geen absolute scheiding van deze twee uit af. De vertelinstantie kan verschillende gradaties van identificatie met de auteur aannemen. Per tekst zal onderzocht moeten worden hoe groot de relatie tussen de reële en de literaire wereld is.

Winkelman neigt meer richting Sayce, maar houdt de deur naar de stellingname van Scholz op een ruime kier. Hij schuift de bewijslast op de schouders van degenen die opteren voor een biografische realiteit in de prologen:

Het onderzoek heeft zich o.i. aan de stelregel te houden: De in de prologen optredende retorische middelen dienen ertoe om het publiek te beïnvloeden. Degene die beweert dat in de proloog-*topoi* persoonlijke

88. Sayce, 1972 (p. 69).

89. Sayce, 1972 (p. 68). Middelnederlandse varianten van dit thema worden hierboven (p. 121) besproken.

gegevens verborgen liggen, zal de bewijslast voor de juistheid van zijn standpunt op zich dienen te nemen, en derhalve ter staving van zo'n bewering over andere dan retorisch bedoelde bijzonderheden moeten beschikken. (Winkelman, 1985b, p. 135)

Dit standpunt komt mijns inziens in aanmerking voor enige nuancering. De afstand tussen auteur en publiek moet voor de middeleeuwse literatuur veel kleiner geweest zijn dan tegenwoordig het geval is. Hoe intiem de relatie tussen de auteur en zijn primaire publiek geweest is, valt absoluut niet meer te reconstrueren, maar aangenomen mag worden dat het publiek tot op zekere hoogte in staat geweest moet zijn om passages die autobiografisch van karakter zijn, op hun waarheidsgehalte te controleren. Wanneer nu een auteur in een proloog een vertelinstantie opvoert, die zich voordoet als de auteur,⁹⁰ dan zal hij op zijn hoede moeten zijn om deze vertelinstantie geen pertinente onwaarheden over zichzelf te laten zeggen, tenzij met een hele vette knipoog, waardoor het publiek meegevoerd wordt in het spel. Door te kiezen voor een 'autobiografisch' perspectief, dwingt de auteur zijn primaire publiek immers tot een identificatie van zijn eigen persoon met de vertelinstantie. Evidente onwaarheden omtrent zijn persoon kan hij zich daarbij domweg niet veroorloven, omdat hij daarmee de geloofwaardigheid van zichzelf als mens en als auteur op het spel zet.⁹¹ En dat zou indirect invloed hebben op zijn tekst.

Dit geldt bijvoorbeeld heel duidelijk voor de 'harde' biografische gegevens, zoals het noemen van de naam, het beroep of de woonplaats van de auteur. Dergelijke informatie is betrekkelijk onverdacht, omdat er nauwelijks een reden te bedenken valt waarom zij omwille van de retorische strategie vervalst zou kunnen zijn. Deze informatie refereert daarom aan reële gegevens uit het leven en werk van de auteur, en niet aan gegevens omtrent de uitsluitend in de realiteit van de tekst functionerende vertelinstantie.⁹²

Mogen de autobiografische opmerkingen in prologen dan toch letterlijk opgevat worden? Zo eenvoudig ligt het nu ook weer niet. Winkelman slaat de spijker op zijn kop door er op te wijzen dat een proloog niet geschreven wordt om de biografie van de auteur voor het nageslacht vast te leggen, maar om het publiek een adequate inleiding op de volgende tekst te verschaffen. Eén van de middelen die daarbij gebruikt kunnen worden, is het gebruik van autobiografische gegevens, bijvoorbeeld om de persoonlijke betrokkenheid van de auteur bij zijn tekst te benadrukken. Al naar gelang zijn behoefte selecteert de auteur bepaalde biografische gegevens, waarbij hij geleid wordt door drie selectiecriteria: de receptie-sturende intentie die met de betreffende passage uitgedrukt moet worden, de mogelijkhe-

90. En dat lijkt bij de autobiografische passages vrijwel altijd het geval (vgl. paragraaf 4.2).

91. Ook hier geldt weer: tenzij het rollenspel er duimendik bovenop ligt. Ik zal hieronder nader ingaan op de vraag of het mogelijk is daar als modern onderzoeker zicht op te krijgen.

92. Vgl. Scholz, 1980 (p. 7).

den uit zijn proloogregister en zijn eigen persoon. Op grond van de observaties in de voorgaande paragrafen, lijkt het gerechtvaardigd om te stellen dat zich in prologen in de regel meer de dichter dan de persoon die daar achter zit, manifesteert. De auteur neemt inderdaad een retorische, ideaal-typische rol op zich in zijn proloog, maar zal zichzelf daarbij bij voorkeur toch niet verloochenen.

Bovenstaande bespiegelingen zijn voornamelijk gebaseerd op analyses van prologen van verhalende teksten. De reden daarvoor lijkt voor de hand te liggen; in een tekst waarin een bepaald verhaal wordt verteld, is het vertelperspectief een veel krachtiger retorisch sturingsmechanisme dan in een betogende tekst, waarin het perspectief⁹³ in de regel veel minder verdacht is. De vertelinstantie in de niet-verhalende teksten⁹⁴ lijkt minder onderhevig aan fictionaliseringsbehoeften dan die in de verhalende literatuur. Dat lijkt bevestigd te worden door de conclusies van Unger, die in de niet-verhalende literatuur meer aanspraken op waarheid constateert dan in de verhalende literatuur, maar tegelijkertijd ook een minder groot *creatief* zelfbewustzijn bij de auteurs bespeurt.⁹⁵ Deze teksten lenen zich nu eenmaal minder goed voor het spelen met het (vertel)perspectief. Toch bevatten de prologen van de Middelnederlandse discursieve teksten per saldo niet significant minder autobiografische informatie. En gezien de inhoud van deze teksten lijkt er in de regel geen reden te bedenken waarom er getwijfeld zou moeten worden aan de waarheid van die informatie.

Concluderend kan vastgesteld worden dat de meeste Middelnederlandse auteurs in hun vertelinstantie een rol, een *persona* aannemen, waarin enerzijds nog onmiskenbaar de karaktertrekken van de concrete auteur te herkennen zijn,⁹⁶ maar anderzijds die karaktertrekken volledig in dienst van de receptie-sturende functie gesteld zijn. Terecht wijst Winkelman erop dat deze autobiografische informatie niet geschreven is om te dienen als basismateriaal voor een auteursbiografie, maar om een gewenste receptiehouding bij het publiek te kweken. Dat de concrete persoon van de auteur daarbij wel degelijk een rol van betekenis gespeeld heeft, staat voor mij echter als een paal boven water.

93 Een begrip dat bij de analyse van dergelijke teksten zelfs nauwelijks gangbaar is. Toch wijken in dit opzicht de prologen van discursieve teksten niet wezenlijk af van de prologen bij strikt narratieve teksten.

94. Door Unger, 1969 onder de verzamelnaam "Sachliteratuur" onderzocht op het literaire bewustzijn in de prologen

95 Unger, 1969 (p. 249-251)

96 Zelfs in de visionaire, allegorische passages in de *Hertooch van Gulic* en *Der minnen loep* zijn signalen verwerkt, die voor het primaire publiek de herkenbaarheid van de auteurs bewerkstelligd zullen hebben. Zo treedt de heraut Gelre in zijn proloog op als de auteur die men onder andere van reeds bestaande ereredes gekend zal hebben. En in *Der minnen loep* kan Potters primaire publiek in het arcadische "hoghe rijk", waar de verteller wegens een geheime missie een jaar verbleef (vs 80-83), het Italië waar Potter zelf op diplomatieke missie geweest is, herkend hebben (vgl. Van Buuren, 1979 (p. 29-30), die zich voor deze conclusie baseert op (archief)gegevens buiten de tekst).

Wat zijn dan concreet de verschillende functies die door de autobiografische informatie vervuld worden? Verschillende, soms zeer diverse, categorieën blijken elkaar op dit aspect toch weer te vinden.

Een aantal (sub)categorieën, zoals de opmerkingen over de persoonlijke drijfveren voor het schrijven, de problemen bij het schrijven, het berouw over zondige jeugdwerken, en de nare ervaringen rond de receptie van ouder werk, hebben een duidelijk publiekgerichte functie. Ze beogen het publiek welwillend te maken ten opzichte van de auteur en daarmee impliciet diens tekst. In al deze gevallen neemt de auteur een deemoedige houding aan, in het besef dat een bescheiden opstelling een positiever effect op het publiek zal sorteren dan een te zelfverzekerde houding. In dat laatste geval zal men immers eerder geneigd zijn het werk met argusogen te bekijken.

Het valt op dat deze nederige houding voornamelijk voorkomt in passages waarin het werk van de auteur centraal staat, en niet diens leven. Uitzonderingen zijn de persoonlijke ontboezemingen in de *Dietsche Catoen* en het *Boec vander wraken*,⁹⁷ en de passages waarin de auteur zijn liefde thematiseert. In het laatste geval is echter iets bijzonders aan de hand. De betreffende prologen dragen namelijk een besloten, persoonlijk karakter doordat de auteur zich exclusief tot zijn geliefde lijkt te wenden. En in de liefde past enkel een nederige toewijding aan de beminde. Des te opmerkelijker is de mengeling van onderdanigheid en opdringerigheid waarmee de auteur van *Om dat ic niet en can vulbringen* zijn dame tot wederliefde probeert aan te sporen.⁹⁸

De meeste gegevens uit het *curriculum vitae* en de persoonlijke ervaringen staan meer in het teken van een zelfverzekerd aanprijzen van de tekst. De droomteksten en de inspiratie die opgedaan is tijdens een wandeling in de natuur, hebben een duidelijk inleidende functie. Door het aan de orde stellen van de aanleiding voor het schrijven van de tekst kan het thema of de concrete inhoud van die tekst bekend gemaakt worden. Dit werd blijkens de relatief hoge frequentie als een aantrekkelijke vorm van inleiden van het onderwerp beschouwd.

De reden waarom een auteur zijn naam, beroep of andere concrete gegevens noemt, is niet altijd even duidelijk. Soms kan er een bijzondere aanleiding gevonden worden,⁹⁹ maar meestal hebben we waarschijnlijk te maken met een adverterende functie. Het gaat in de regel immers om een bekend en succesvol auteur, die zijn roem expliciet lijkt te willen exploiteren om het succes van zijn nieuwe tekst te garanderen. Jacob van Maerlant doet dat door het noemen van zijn naam, soms in combinatie met een opsomming van zijn oudere oeuvre. En vermoedelijk

97. Vgl. p. 120. Ook binnen hun categorie zijn deze passages relatieve uitzonderingen.

98. Deze passage is in het vorige hoofdstuk reeds uitgebreid besproken (vgl. p. 84).

99. Bijvoorbeeld de wijze waarop in de *Rinclus* de naamsovereenkomst tussen Molhem en Molins dienstbaar gemaakt wordt aan de bescheidenheidsformule, of de vermelding in *Sinte Franciscus leven* dat de auteur een Vlaming is, ter waarschuwing voor het Utrechtse publiek van minderbroeders dat zij rekening moeten houden met Vlaamse woordvormen.

werkte de *fingerprint* van de 'Antwerpse school', het noemen van Antwerpen als woonplaats van de auteur, op dezelfde manier.

Enigszins apart staat de categorie kritiekafweer. De expliciete functie van deze categorie is het op voorhand eventuele critici de wind uit de zeilen nemen. De impliciete functie zou echter nog wel eens belangrijker kunnen blijken: door zo fel stelling te nemen tegen de mogelijke critici, wordt het voor het 'gewone' publiek praktisch onmogelijk gemaakt om een kritische houding ten opzichte van de tekst aan te nemen, omdat zij zich daarmee aan de zijde van die zo gehate critici zouden scharen. Ik kom op dit aspect nog uitgebreid terug in het volgende hoofdstuk.

Het valt op dat wat de receptie-sturende functie betreft de evident autobiografische en de duidelijk fictieve gegevens (en alles wat daar tussenin zit) hand in hand gaan. Dat lijkt een argument te meer ten faveure van de selectieve autobiografie: noch het retorische proloogregister, noch de feitelijke levenswandel, maar het beoogde doel (de welwillendheid van het publiek, de introductie of aanprijzing van de tekst, et cetera) stond centraal bij de invulling van de proloog. Het is dan ook niet verwonderlijk dat prologen ons per saldo meer leren over de dichter van een tekst dan over de persoon achter die dichter.

Het publiek

Een proloog is een publieksgericht tekstonderdeel: hij introduceert eerst en vooral een tekst bij een publiek. Maar hij kan ook bepaalde eisen stellen aan het geïntendeerde publiek. Dat kan bijvoorbeeld door een exclusieve groep uit te nodigen voor de receptie van de tekst, of door bepaalde (groepen) personen expliciet de receptie van de tekst te ontzeggen. Ook kunnen er aanwijzingen voor de gewenste receptiehouding verschaft worden.

Het is onmiskenbaar dat prologen daarmee veel informatie aanbieden betreffende het concrete geïntendeerde publiek van teksten en de wijze waarop Middelnederlandse teksten gereciperd konden worden. Het gaat er in dit hoofdstuk echter niet primair om inzicht in deze aspecten te krijgen, maar om te onderzoeken op welke manieren prologen het publiek en de gewenste houding van dat publiek aan de orde kunnen stellen. En daar op aansluitend: welke functies kunnen aan dit thematiseren van het publiek verbonden worden?

5.1 Afbakening

Deze rubriek is opgebouwd uit gedachteenheden die aan ten minste één van de twee volgende criteria voldoen. Het eerste criterium is dat in de betreffende passage het geïntendeerde publiek omschreven wordt. Deze publiekskeuze kan zowel positief als negatief zijn. In een positieve publiekskeuze wordt een specifiek publiek uitgenodigd de tekst te recipiëren. Dat kan een select gezelschap zijn, maar ook slechts één persoon, of een algemene maatschappelijke groepering. In een aantal gevallen wordt de tekst zelfs expliciet geschikt geacht voor iedereen. Bij een negatieve publiekskeuze vindt de selectie van het feitelijk geïntendeerde publiek plaats via de buitensluiting van ongewenste personen of groepen mensen.

Het tweede criterium behelst het formuleren van de wijze waarop het publiek de tekst dient te recipiëren. Daaronder vallen diverse aanwijzingen dan wel voorschriften, zoals lees- of luistertips voor een beter begrip van de tekst, verzoeken om aandacht, of bezweringsen om toch vooral niet bij voorbaat een kritische houding aan te nemen.

Bij het eerste criterium staat de vraag centraal *wie* er wel of niet geacht wordt de tekst te recipiëren, en bij het tweede de vraag *hoe* die receptie concreet moet plaatsvinden. In bepaalde categorieën vallen deze aspecten samen, zodat het alszins verantwoord lijkt om van één rubriek te spreken.

Ook in deze rubriek is de afbakening niet zonder problemen. Er zijn namelijk zeer

veel aanwijzingen in prologen, die op impliciete wijze een indruk geven van het beoogde publiek. Zo ligt het voor de hand om bij de ereredes van de heraut Gelre en de ridderromans een adellijk publiek te veronderstellen en is het duidelijk dat de discursieve teksten met een geestelijk-moraliserende inhoud inspelen op de persoonlijke religiositeit van het publiek, en niet zozeer op hun maatschappelijke positie. Dit wordt evenwel lang niet altijd even duidelijk tot uitdrukking gebracht. Daarmee bestaat er aan de periferie van deze rubriek een schemergebied, die een nauwkeurige afbakening in de weg staat. Ik ben bij de bepaling van wat wel en wat niet in deze rubriek thuishoort uitgegaan van de volgende overwegingen.

Omdat veel publieksbepalingen weliswaar evident, maar niet expliciet zijn, dient een zekere mate van implicietheid geaccepteerd te worden. Een passage wordt nog wel tot deze rubriek gerekend, als zij een signaal bevat dat dwingend genoeg is om een publieksidentificatie dan wel receptieaanwijzing mee te kunnen veronderstellen. Enkele voorbeelden mogen dit verduidelijken. In de opmerkingen over de lering in *Vanden drien ghebroederen* (vs. 20–32) is ondubbelzinnig de doelgroep van de reizende kooplui te herkennen. Die kooplui kunnen daarmee aangemerkt worden als het impliciet geïntendeerde publiek van deze tekst. De vraag of dit ook inderdaad het (enige) beoogde publiek is geweest, is niet relevant.¹ Dat de ereredes van heraut Gelre in eerste instantie voor een adellijk publiek bedoeld zijn, ligt alleszins voor de hand.² Toch wordt hier in de beide ererede-prologen in mijn corpus³ geen enkele bevestiging voor gevonden. De signalen over eer en ridderdaden zijn te algemeen om één exclusieve doelgroep te veronderstellen.

Verder zijn er nog verschillende soorten gedachteneenheden die verwant zijn aan de deze rubriek, maar die desondanks binnen het kader van andere rubrieken besproken zullen worden. Het gaat om verschillende middelen om het beoogde publiek tot receptie van de tekst aan te zetten, zoals het wervend aanduiden van de inhoud, het in een kwaad daglicht stellen van andere (soorten) teksten om de eigen tekst positief te profileren, of de verlokkingen van lering en vermaak. Het zijn weliswaar persuasieve strategieën om het publiek te overtuigen van het belang van de onderhavige tekst, maar aangezien dergelijke passages geen informatie verstrekken over het beoogde publiek of de gewenste receptiehouding, vallen ze buiten deze rubriek. Dat geldt dus ook voor de nauw verwante rubriek *Het nut*, waarin geen aanwijzingen voor de receptie staan, maar richtlijnen voor wat het publiek dient te doen met de informatie uit de tekst ná de receptie.⁴

1. Sterker nog: deze doelgroep verdwijnt in het tweede deel van de narratio volledig uit beeld. Wat hier echter telt, is dat de proloog wel degelijk vrij duidelijk zinspeelt op de kooplui als geïntendeerd publiek.

2. Vgl. Van Anrooij, 1990.

3. Te weten de *Danyel van Merwede* en de *Hertooch van Gulic*.

4. Wat overigens niet wegneemt dat vaak in de passages waarin het nut van een tekst behandeld

5.2 Algemene aspecten

Prologen bieden vaak interessante gegevens over het functioneren van literatuur. In verband met het publiek van de tekst kunnen dat onder andere zijn: de concrete verhouding tussen de auteur en zijn publiek, de sociale context waarin en de wijze waarop teksten gereciperd werden, bijvoorbeeld het lezen dan wel laten voorlezen van teksten, et cetera.⁵ Het is echter opmerkelijk dat veel van de vragen, die de moderne onderzoeker bezighouden, in de teksten zelf niet de gedachtengang bepalen. Men moet het in de regel doen met hele of halve uitspraken die onderdeel zijn van andere gedachteneenheden. Ik wil hier kort aandacht besteden aan die aspecten, die ik niet tot het proloogregister reken, maar die wel relevantie hebben voor de hierboven genoemde vraagstellingen. Ik zal de wijze waarop teksten gereciperd werden en het verschil tussen primaire en secundaire receptie bespreken.

Een bijzonder intrigerende kwestie is die van de receptie van middeleeuwse literatuur, en dan met name de vraag of teksten in de volkstaal werden voorgedragen dan wel door het publiek zelf gelezen.⁶ Het probleem spitst zich toe op de vraag hoe en wanneer de receptie van volkstalige literatuur overging van een orale naar een schriftelijke fase. Tot voor kort bestond er een toenemende neiging om de lectuur als de belangrijkste vorm van receptie te beschouwen. De argumenten daarvoor worden voornamelijk geput uit observaties van een sterk groeiend alfabetisme onder leken vanaf de twaalfde eeuw en uit tekstinterne signalen.⁷ Green nuanceert dit standpunt op overtuigende wijze. Hij beschouwt de middeleeuwen als de periode van overgang van een orale naar een schriftelijke cultuur, hetgeen tot uitdrukking komt in een "intermediate mode", een cultuur waarin oraliteit en geletterdheid broederlijk naast elkaar kunnen bestaan. In de volkstalige literatuur werd dat op een gegeven moment ook expliciet erkend, doordat de auteurs hun teksten presenteerden als geschikt voor zowel de voordracht in grote of kleine kring, als voor het zelf lezen.⁸

De bijdrage die de door mij onderzochte prologen aan deze discussie kunnen leveren is niet bepaald groot. De auteurs waren er niet op uit om hun publiek voor te schrijven op welke wijze zij hun teksten dienden te recipiëren. Weliswaar worden de begrippen 'horen' en 'lezen' vrij frequent gebruikt, maar slechts zelden

wordt, aanwijzingen voor het beoogde publiek gevonden kunnen worden. Deze gevallen worden op grond daarvan ook in de rubriek *Het publiek* opgenomen (vgl. het hierboven aangehaalde voorbeeld van *Vanden drien ghebroeders*).

5. Over deze sociaal-functionele vraagstellingen is buitengewoon veel gepubliceerd. Belangrijke studies zijn o.a. Bumke, 1979, Scholz, 1980, Green, 1990, Parkes, 1991 en ten onzent Pleij, 1987, Van Oostrom, 1987, Van Oostrom, 1992a en Mantingh, 1992.

6. Zie voor deze problematiek o.a. Scholz, 1980, Green, 1990, Parkes, 1991 en Pleij, 1987.

7. Vgl. m.n. Scholz, 1980 en Parkes, 1991.

8. Vgl. Green, 1990 (m.n. p. 276-280).

levert dat een ondubbelzinnig argument op om te kiezen voor een beoogde luisterdan wel leesreceptie van de tekst. Het meest duidelijk zijn nog wel de spaarzame aandachtsformules die het publiek manen tot stilte.⁹ Zo'n formule veronderstelt immers een situatie waarin een voordrager het woord richt tot een groep luisteraars. Nog zeldzamer zijn de ondubbelzinnige aanwijzingen dat de tekst bedoeld is om te lezen. De enige passages in mijn corpus zijn de aanbeveling in *Melibeus* om de tekst dikwijls te herlezen (vs. 55-58) en de regieaanwijzing in *Der naturen bloeme*, waarin de proloog vermeldt dat elk citaat van Aristoteles met een afkortingsteken zal worden gemarkeerd (vs. 23-24). Een dergelijke aanwijzing is enkel functioneel voor een lezer, die het boek in zijn handen heeft. Het lijkt mij aannemelijk dat dat bij de receptie van een encyclopedisch werk als *Der naturen bloeme* ook meestal het geval is geweest.

De redelijke frequentie van prologen die de receptiemodi "lesen" en "horen" in één adem noemen, lijkt een bevestiging van Greens hypothese over de "intermediate mode".¹⁰ Maar uiteindelijk nopen de zeldzaamheid en de terloopsheid van de hier besproken aanwijzingen tot de conclusie dat het probleem van het horen of lezen niet leefde voor Middelnederlandse auteurs (en hun publiek). Nergens wordt het in een afgeronde gedachteenheid gethematiseerd, en derhalve valt het buiten het proloogregister, zoals dat in mijn onderzoek centraal staat.

Het andere algemene aspect dat ik hier aan de orde wil stellen, is dat van het verschil tussen primaire en secundaire receptie, respectievelijk het door de auteur geïntendeerde publiek en de latere receptie door publieksgroepen die de auteur bij het schrijven niet primair voor ogen stonden. In zijn *case study* over de receptiegeschiedenis van Dirc van Delfts *Tafel van den kersten ghelove*,¹¹ oppert Van Oostrom de mogelijkheid dat Dirc bij het schrijven reeds rekening hield met een receptie van zijn tekst door anderen dan de hofkring rond zijn maecenas Albrecht van Beieren:

Bij dit alles is een even belangrijke als lastige vraag totnutoe omzeild: of Dirc van Delft zich bewust was van het feit dat zijn boek behalve hertog Albrecht en de zijnen ook heel andere lezerskringen zou bedienen, of hij daar wellicht zelfs op aanstuurde of tenminste bij het schrijven rekening mee hield. Zou dat laatste het geval zijn - en dat lijkt toch zeer wel denkbaar - dan is dat een zwaarwegende reden te meer om de totstandkoming van de *Tafel* niet te exclusief te zien vanuit de persoonlijke relatie tussen auteur en opdrachtgever, hoe belangrijk die ook is geweest.

9. Vgl. hieronder p. 162.

10. Vgl. o.a. de *Spiegel der menscheliker behoudenesse* (vs. 249), de *Dietsche doctrinael* (vs. 54), *Jans teesteye* (vs. 1-2) en *Alezanders geesten* (vs. 25-26).

11. Van Oostrom e.a., 1987.

Een vergelijkbare probleemstelling is binnen mijn onderzoek ook de moeite waard, maar dan met name toegespitst op de vraag of auteurs hun prologen bewust formuleerden met het oog op een bredere publieksskring dan die van het primair geïntendeerde publiek. Ook voor het proloogonderzoek blijkt dit een lastige vraag. Er is slechts één passage die met enige zekerheid een bevestigend antwoord mogelijk maakt. De *Melibeus*, in de openingsverzen opgedragen aan de hertog van Brabant, geeft tegen het eind van de proloog een hint hoe het nuttige effect van de tekst vergroot kan worden, namelijk door de tekst regelmatig te herlezen:

55 So wie dat die boec ghewint
 Ende leest, ende wel versint
 Moets emmer te beter wesen
 Op dat hijt dicke wilt overlesen.

Van belang is hier vooral vers 55: "wie dit boek in zijn bezit krijgt". Het onpersoonlijke "wie" staat in contrast met de eerder geformuleerde presentatie van "dit Boekxën" (vs. 5) aan de Brabantse hertog. Het lijkt mij zeer waarschijnlijk dat Boendale hier een secundaire receptie van zijn tekst voor ogen stond. Minder duidelijk is dat bij de in de volgende paragraaf beschreven algemene, abstracte doelgroepen, zoals leken of hoofse mensen, om er slechts enkele te noemen. Dergelijke publieksselecties zijn van dien aard dat ze meer het abstracte, ideale publiek dan het primair geïntendeerde publiek of eventuele latere gebruikers van de tekst aanspreken. Voorzichtigheid is hier echter geboden, te meer omdat dergelijke formuleringen er in eerste instantie op gericht lijken om de inhoud of het nut van de tekst aan te geven.¹² De conclusie lijkt dan ook te zijn, dat auteurs in hun prologen nooit uitgebreid reflecteren op de mogelijke secundaire receptie van hun tekst. Zelfs het enige ogenschijnlijke houvast in deze problematiek, de passage in de *Melibeus*, onderschrijft dit: de gedachteneenheid is er primair op gericht het nut van de tekst te benadrukken. Dat Boendale daarbij laat doorschemeren dat hij zijn tekst ook voor latere publieksgroepen geschikt acht, is van secundair belang.

5.3 Categorieën

De twee toonaangevende aspecten in deze rubriek zijn de (meestal expliciete) keuze voor een bepaald publiek en de aanwijzingen voor de gewenste receptie-houding van het publiek. Het zijn ook deze aspecten die de ordening van de gedachteneenheden in deze rubriek bepalen. Ik begin met de meest algemene publiekskeuzes, gevolgd door de selectieve publiekskeuzes: specifieke personen (onder andere de opdrachtgevers van teksten), en de globale publiekselectie (op grond van het uitnodigen dan wel buitensluiten van bepaalde maatschappelijke

12. Vgl. hieronder, p. 155.

groepen). Verschillende van deze selectieve categorieën blijken een brug te slaan tussen de publiekskeuze en de gewenste receptiehouding. Ten slotte zijn er nog drie categorieën die niet mikken op een bepaald publiek, maar algemeen gericht zijn op de gewenste receptie: de receptiehouding, receptieaanwijzingen en aandachtformules.

5.3.1 Algemeen publiek

In een aantal prologen wordt expliciet aangegeven dat de tekst geschikt is voor iedereen. Het gaat daarbij uitsluitend om teksten van zeer algemeen didactische aard, zoals zedekundige en religieus-onderrichtende werken. Vaak geschiedt deze uitnodiging tot receptie met een of meer binaire tegenstellingen:

Elke onser neme hier exempel an
90 Pape, leec, wijf ende man¹³
(*Vanden levene ons heren*)

Een opmerkelijke variant van deze categorie is te vinden in *Van karitas*. Hildegarsberch schrijft zijn tekst,

Op dats die goede si verhoecht,
30 Ende die bose totter doecht
Hem selven keren mocht daer by

Het bijzondere hiervan is dat de auteur zijn tekst weliswaar geschikt acht voor iedereen, maar dat hij het concrete nut differentieert op basis van het (moreel) goede dan wel slechte karakter van dat publiek. Hij hoopt dat *Van karitas* de goeden zal verheffen en de kwaden tot deugdzaamheid zal opwekken.

Een van de kenmerken van deze categorie is dat de passages praktisch altijd van secundair belang zijn binnen een grotere gedachteneenheid. Het bestaansrecht van deze categorie is dan ook voornamelijk gebaseerd op de analogie met andere categorieën.

5.3.2 Diets publiek

Anders ligt dat voor de categorie 'keuze voor een Diets publiek'. Deze bestaat, naast een grote groep terloopse opmerkingen, uit een aantal duidelijk afgeronde gedachteneenheden.

Relatief veel Middelnederlandse teksten richten zich expliciet tot een Diets publiek. Met opzet kies ik hier voor de term Diets als aanduiding van Middelnederlandse dialecten, omdat dat de term is die de auteurs stevast gebruiken om hun

13. De combinatie paap-leec komt verder nog voor in *Dit sijn Seneka leren* (vs. 2, 15 en 24), en de combinatie man en vrouw in de *Rose* (vs. 31–33), *Vander drievoudicheden* (vs. 1–2) en *Dit sijn Seneka leren* (vs. 3). Verder wordt de tegenstelling jong en oud gebruikt in *Van sinte Gheertruden min* (vs. 34–35) en *Dit sijn Seneka leren* (vs. 3).

taalgeografische bereik mee af te bakenen. Slechts driemaal wordt het specifiekere Vlaams gebruikt, zij het tweemaal in combinatie met Diets.¹⁴ De derde vermelding staat in de passage in *Sinte Franciscus leven* over de taalbarrière tussen het Vlaams van de auteur en het Utrechts van diens primaire publiek (vs. 124–135), en is daarmee alleszins functioneel.¹⁵

Het valt op dat vrijwel al de expliciete vermeldingen van het Diets als voertaal voorkomen in teksten die vertaald zijn uit het Latijn of Oudfrans. Het gaat daarbij niet zozeer om het benadrukken van het Dietstalige van de tekst, alswel om er op te wijzen dat met deze vertaling een bestaande, belangwekkende tekst voor de Dietstaligen toegankelijk gemaakt wordt. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende afgeronde passage uit het *Leven van sinte Kerstinen*:¹⁶

- dies oec geloeft moet werden de vrie,
 die edele maghet sinte Kerstine,
 20 dier leven dat ic uten latine
 maken wille in dietscher spraken.
 Sonderlinghe om tweerhand saken:¹⁷
 dierste sake es van den tweeën,
 dat veel lieden sijn die engeen
 25 latijn en connen noch en verstaen;
 daer om so docht mi welgedaen,
 dat ict latijn in dietsche soud keren,
 der goeder sinte Kerstinen teren,
 den genen te troeste, die niet wale
 30 en verstaen latijnsche tale.

Het leven van Sinte-Christina wordt vertaald terwille van degenen die het Latijn niet goed begrijpen. Er is hier niet echt sprake van het selecteren van een bepaald publiek, maar veel meer van reclame voor een tekst die in een andere taal zijn sporen al verdiend heeft. Dezelfde intentie lijkt schuil te gaan achter de uitspraken over de taal waarin de tekst oorspronkelijk geschreven is,¹⁸ of de taal waarin de tekst nu geschreven wordt.¹⁹ Dat is aannemelijk, omdat het allemaal vertalingen

14. Nl. in *Der naturen bloeme* (vs. 1–9) en *Den troost van philozophien* (waarbij in vs. 7–10 en 23–28 sprake is van Diets en in vs. 655–672 tot driemaal toe van Vlaams)

15. Het gaat in deze passage overigens niet alleen maar over deze taalbarrière, maar ook over de beperkte rijm mogelijkheden van het Vlaams. Daardoor voelt Jacob van Maerlant zich gedwongen om af en toe rijmwoorden uit andere talen te gebruiken.

16. Andere afgeronde gedachteneenheden waarin het Dietse publiek van primair belang is, zijn o.a. te vinden in de *Cyromanchie* (vs. 46–53), *Ons heren passie* (vs. 55–62) en de *Sidrac* (vs. 81–87)

17. Alleen de eerste reden is voor deze categorie van belang. De tweede reden valt onder de categorie specifieke personen.

18. Vgl. o.a. de *Spiegel historiel* (vs. 71), de *Merlijn* (vs. 4–5) en de *Rymbybel* (vs. 20–22).

19. Vgl. o.a. *Der ystorien bloeme* (vs. 29), *Gelaet- en karakterkunde* (vs. 5) en *Der mannen*

zijn, die zich ook als zodanig profileren.

Er zijn slechts enkele oorspronkelijk in het Middelnederlands geschreven teksten die expliciteren dat ze voor een Diets publiek bestemd zijn.²⁰ Wat betreft de openingsverzen van de *Walewein* is juist over het aspect van die oorspronkelijkheid reeds veel gediscussieerd. Het grote twistpunt is de vraag of de *Walewein* gebaseerd is op een verloren gegane Oudfranse bron, dan wel een 'eigen' Middelnederlandse creatie is.²¹ Letterlijk genomen lijkt de proloog voor het laatste te pleiten:²²

Vanden coninc Arture
Es bleven menighe avonture
Die nemmer mee ne wert bescreven.
Nu hebbic ene scone up heven
5 Consticse wel in twalsche vinden
Ic soudse jou in dietsche ontbinden:
Soe es utermaten scone!

De auteur wil een fraai avontuur rond koning Artur vertellen, waarvan hij echter geen Franse bron heeft kunnen vinden. Ook zonder alle mogelijke implicaties van deze passage erbij te betrekken, kan het belangrijkste effect op het publiek vastgesteld worden: de noviteit van deze tekst wordt benadrukt, de auteur vertelt een tekst die "nemmer mee ne wert bescreven". In de verzen 4–6 speelt de auteur een literair spelletje, want als geestelijke vader van zijn tekst²³ weet hij als geen ander dat er geen Franse bron bestaat, zodat het wat dwaas lijkt dat hij melding maakt van het ontbreken van zo'n bron. De reden voor dit spelletje moet, meen ik, gezocht worden in het culturele bewustzijn van de Middelnederlandse dichter Penninc en diens publiek: de avonturen van koning Artur behoorden, zeker in de jaren die vóór de *Walewein* lagen,²⁴ tot het Franse culturele erfgoed²⁵ Pennincs keuze om een Middelnederlandse Arturtekst te schrijven, kan zijn ingegeven door

ende vrouwen heimelecheit (vs. 49).

20 De *Brabantse yesten* (vs 6), de *Walewein* (vs 1–7) en de *Slag van Woeringen* (vs 1–16)

21 De meest recente bijdragen aan deze discussie zijn win, 1984 en Winkelman, 1991a (p 64–65) als voorstander van een Oudfranse bron en Besamusca, 1993 (p 21–22) als voorstander van de oorspronkelijkheidshypothese.

22 Hoewel win, 1984 tegenargumenten aanvoert die op zijn minst nopen tot enige reserve

23. Waarbij dat geestelijke vaderschap ruim opgevat dient te worden. Vs 1–3 zinspelen namelijk op een orale traditie waar de auteur op terug zou kunnen grijpen. Er is bijzonder weinig bekend over de tekstuele verschillen die ontstaan bij de overgang van een orale naar een schriftelijke traditie van een verhaal. De *Walewein*-proloog suggereert een betrekkelijk grote creatieve inbreng van Penninc, de auteur die de tekst voor het eerst aan het perkament toevertrouwde (vgl. bijv. vs. 23–27)

24. De *Walewein* is één van de oudste Middelnederlandse Arturromans, vgl. o.a. Besamusca, 1993 (p. 29–30 en 33–38).

25 De Middelhoogduitse Arturtraditie, die vlak na de Oudfranse traditie inzet met o.a. Hartmann von Aue (ca.1190–1200) heeft in de Nederlanden nauwelijks sporen nagelaten

een gevoel van culturele eigenwaarde. En daarbinnen past de expliciete ontkenning van de afhankelijkheid van een Oudfranse bron.²⁶

In de *Slag van Woeringen* wordt het Diets op een wel heel bijzondere manier aan de orde gesteld. Deze tekst richt zich niet op een algemeen Diets publiek, maar wordt als een leerboek Diets aangeboden aan de Franstalige Margaretha, de aanstaande schoondochter van de Brabantse hertog Jan I en dochter van de Engelse koning Edward I:

Want si dietsche tale niet en can
5 Daer bi willic haer ene gichte
Sinden van dietschen gedichte,
Daer si dietsch in leeren moghe

Op deze wijze wordt de *Slag van Woeringen* gepresenteerd als een tekst die in de eerste plaats bedoeld is om Margaretha te helpen de Dietse taal machtig te worden. Het is echter zeer de vraag of dit wel echt de primaire functie van deze tekst was. De passage moet veeleer uitgelegd worden binnen de Brabantse machtspolitiek, waarin onder andere gebruik gemaakt werd van de taal als bindende factor binnen het hertogdom; een Dietse taal die bovendien gebruikt werd om zich af te zetten tegen met name de Franse invloedssfeer. Illustratief is het feit dat de voorgangers van Jan I zich via hun literair maecenaat nog sterk conformeerden aan de Franse cultuur, terwijl de naar politieke onafhankelijkheid strevende Janen het ontstaan van een Dietse literatuur bevorderden, met als één van de eerste produkten de *Slag van Woeringen*, een tekst waarvan de inhoud zelf ook in het teken van de Brabantse expansiepolitiek staat.²⁷ In dit licht bezien is de opening van de *Slag van Woeringen* heel programmatisch: de Franstalige prinses dient zich aan te passen aan de taal van de 'nieuwe' politieke grootmacht. Het boek dat aan haar wordt opgedragen zal haar niet alleen het Diets leren, maar ook de gunstige recente politieke ontwikkelingen vanuit Brabants perspectief. Zo wordt in deze proloog over het hoofd van Margaretha heen hogere politiek bedreven, hetgeen indruk moest maken op het overige publiek van deze tekst.²⁸

26. In dit kader is het van belang er op te wijzen dat de *Walewein* vermoedelijk van Vlaamse afkomst is, en stamt uit een tijd dat de Vlaamse elite nog grotendeels Franstalig was (vgl. o.a. Besamusca, 1991, p. 156–157). De *Walewein* zou in mijn interpretatie een representant zijn van een Vlaamse culturele tegenstroom. Overigens wijst Besamusca, 1993 op een nog specifiekere polemiek. Volgens hem zetten de *Walewein*-auteurs zich bewust af tegen de Oudfranse *Lancelot-Graal*-cyclus (vgl. m.n. p. 173–175).

27. Vgl. voor deze wending naar het Middelnederlands o.a. Van Oostrom, 1992d (p. 55–60) en Janssens, 1989.

28. Vgl. ook Van Oostrom, 1992e (p. 25) en Van Oostrom, 1992d (p. 56).

5.3.3 Specifieke personen

De volgende categorie betreft de specifieke publiekskeuze. Ongeveer een kwart van alle prologen wendt zich tot een specifiek persoon of een concreet afgebakende groep personen. Deze publiekskeuzes verschaffen informatie over het primair geïntendeerde publiek, dat in de regel beschouwd wordt als de grote instigator van de tekst: de opdrachtgever. Middeleeuwse literatuur wordt beschouwd als opdrachtliteratuur, die per saldo meer afhankelijk is van de materiële welwillendheid van een literair patronaat, meestal in de vorm van een adellijk maecenaat, dan van de artistieke kwaliteiten van de auteur.²⁹ Zonder een kapitaalkrachtig beschermheer, die de financiële en materiële voorwaarden voor het schrijven van literatuur waarborgde, was een literaire onderneming gedoemd te mislukken.³⁰

Conform de opzet van mijn onderzoek, wil ik hier niet specifiek de concrete rol van de opdrachtgever bij het tot stand komen van de tekst onder de loep nemen, maar de verschijningsvormen en (in de volgende paragraaf) de functies onderzoeken van de passages waarin bepaalde specifieke personen tot de receptie van de tekst worden uitgenodigd. Er zijn twee subcategorieën van specifiek genoemde personen te onderscheiden: met naam en toenaam genoemde, vaak maatschappelijk hoogstaande dames en heren en niet nader te identificeren anonieme personen.

De eerste groep sluit het meest aan bij het hierboven kort geschetste literaire patronaat: een belangrijk persoon fungeert als begunstiger van een literaire tekst. In de meeste gevallen zijn dat landsheren of hun naaste raadslieden. Zo worden hertog Jan III van Brabant en graaf Floris V van Holland in de onderzochte prologen verschillende keren genoemd.³¹ Hetzelfde geldt voor Rogier van Leefdale, een van de belangrijkste raadslieden van Jan III, die samen met zijn vrouw Agnes van Kleef genoemd wordt als begunstiger van *Der leken spieghel* en *Jans teesteye*. Aan de Zeeuwse edelen Nicolaas van Cats en Albrecht van Voorne, die beiden een vooraanstaande politieke rol speelden onder Floris V, droeg Maerlant respectievelijk zijn *Der naturen bloeme* en zijn *Merlijn* op. Maar ook minder belangrijke personen, zoals de Antwerpse schepen Willem Bornecolve, de initiële opdrachtgever van de *Brabantse yeesten*, krijgen een eervolle vermelding als maecenas.

Verder worden twee geestelijken genoemd als opdrachtgevers van een tekst: de Utrechtse minderbroeder Alaert, die Maerlant de opdracht gaf Bonaventura's *Le-*

29. Het literaire maecenaat is de afgelopen jaren intensief onderzocht. De belangrijkste studies op dit terrein zijn Bumke, 1979 en Van Oostrom, 1992a (m.n. p. 9-27).

30. Vgl. voor een reeks voorbeelden, waarbij het verlies van zo'n patronaat daadwerkelijk geleid lijkt te hebben tot een vroegtijdig afbreken van een tekst, Bumke, 1979 (p. 13-21) en (voor het Middelnederlands) Van Oostrom, 1992d (p. 50-51).

31. Jan III in de *Dietsche doctrinael*, de tweede proloog van de *Brabantse yeesten* en de *Melibeus*, en Floris V in de *Spieghel historiael* en de *Rijmkroniek van Holland*. Er zijn aanwijzingen dat de "lieue neue" uit de proloog van de *Heimelijcheit der heimelijcheden* ook met Floris V geïdentificeerd kan worden (vgl. o.a. Van Oostrom, 1992c, p. 207).

genda Major over het leven van Sint-Franciscus te verdietsen, en de benedictines Femine van Hoyer uit het klooster te Mielen, aan wie de vertaling van Thomas van Cantimpré's *vita* van de heilige Christina is opgedragen.

En ten slotte is er de proloog van *O almoghende God Emanuel*, die in het kader van deze rubriek in twee opzichten bijzonder is. De zeer concrete uitwerking van de voordrachtssituatie zal in de categorie aandachtsformules nog besproken worden. Het noemen van die voordachtsituatie is echter ook binnen deze categorie belangrijk, omdat de tekst specifiek geschreven is voor een vermoedelijk eenmalige voordracht binnen de besloten kring van het Brugse gezelschap van de Witte Beer, de belangrijkste culturele vereniging in het Brugge van de veertiende en vijftiende eeuw. De proloog van *O almoghende God Emanuel* roept de aanwezigheid op van de sprekende heremiet en diens publiek, de koning van de Witte Beer en zijn gezelschap, de bloem van Brugge.

Overigens kunnen passages over het maecenaat misleidend zijn. De ridder Raymond van Ambrosius uit de proloog van *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde* blijkt de opdrachtgever van de oorspronkelijke Latijnse tekst te zijn. Het noemen van zijn rol in de totstandkoming van de tekst is in de Middelnederlandse vertaling ongewijzigd overgenomen. De vraag hoe de opdrachtgever van de Middelnederlandse vertaling hierop gereageerd zal hebben, dringt zich op.³² Wellicht was de vertaling als zodanig niet prestigieus genoeg voor een aanpassing van de passage over het maecenaat. *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde* is immers een tekst van zeer geringe omvang. In het verlengde van dit probleem ligt de vraag waarom de naam van de opdrachtgever in (de proloog van) zoveel Middelnederlandse teksten ontbreekt. Ik kom hierop in de volgende paragraaf terug.

Er zijn verschillende redenen om het begrip 'opdrachtgever' te nuanceren.³³ Het idee dat middeleeuwse literatuur enkel tot stand kon komen na een directe, persoonlijke bemiddeling van een maecenas, kan niet kritiekloos gehandhaafd blijven. Er blijken verschillende soorten relaties tussen auteur en maecenas te zijn: de auteur kan geschreven hebben in opdracht van een opdrachtgever of op verzoek van een beschermheer, maar hij kan ook uit eigen beweging een tekst hebben opgedragen aan een bepaald persoon, al dan niet in de hoop daarvoor beloond te worden.³⁴ Nu is het zo dat de formuleringen in de teksten meestal zo vaag en verhullend zijn, dat het moeilijk is om op grond daarvan harde gegevens over de relatie tussen auteur en maecenas te kunnen vaststellen.³⁵ Het valt immers niet

32. Er van uitgaande dat de vertaling van deze tekst inderdaad gemaakt is op instigatie van een derde, wat niet zeker is.

33. Van Oostrom, 1992e (p. 11–12) geeft daartoe weliswaar een aanzet, maar werkt dit niet systematisch uit.

34. Voorzover ik kan overzien is er nooit serieus onderzoek gedaan naar dit onderscheid. Vgl. ook het overzicht van het maecenaatsonderzoek in Bumke, 1979 (p. 33–41). Ook het aldair genoemde Holz knecht, 1966 stelt het onderscheid niet principieel aan de orde.

35. Vgl. de opmerkingen hierover in Van Oostrom, 1992e (p. 14–16).

uit te sluiten dat een auteur die zijn tekst in ogenschijnlijke vrijheid opdraagt aan een beschermheer, daardoor subtiel de zakelijke overeenkomst van een literaire opdracht presenteert als een hoofse vriendendienst. En het verschil tussen het schrijven op verzoek van of het schrijven in opdracht van een maecenas, is te subtiel om het zonder aanvullende gegevens te kunnen onderscheiden. Mijn materiaal is echter wél geschikt om een analyse te geven van de manier waarop aan de relatie tussen auteur en primair publiek vorm wordt gegeven, zónder uitspraken te doen over het realiteitsgehalte van die gegevens.

De meeste teksten lijken opgedragen aan de persoon die genoemd wordt. Het initiatief lijkt daarbij uit te gaan van de auteur. Soms is er duidelijk sprake van een gift van de auteur, zoals in de *Dietsche doctrinael*:³⁶

- 55 Desen bouc, mach ic leuen,
Sal ic den hertoghe gheuen,
Minen lieuen heer van Brabant,
Die derde Jan es hi ghenant.
Ic bidde hem vriendelike,
60 Dat hine ontfa lieuelike:

In andere prologen blijft het presentkarakter impliciet, maar uit bijvoorbeeld de uitgesproken hoop dat de genoemde persoon de tekst welwillend zal ontvangen,³⁷ kan een zekere onafhankelijkheid ten opzichte van de begunstigde worden afgeleid.

Wanneer er sprake is van een directe bemoeienis van de maecenas, wordt dat meestal in amicale bewoordingen geformuleerd. Met name het woord "bidden" (lees: verzoeken) speelt daarbij een belangrijke rol:

- Jacop van Merlant wille hier af
75 Dichten dor der ghere *bede*,
Dies hem tUtrecht inde stede
Harde vriendelike *baden*.
(*Sinte Franciscus leven*)³⁸

Dergelijke verzoeken wekken de schijn van vrijblijvendheid. Het staat de auteur in principe vrij om niet in te gaan op het verzoek, maar in de praktijk zal dit wel niet meer dan een hypothetische optie geweest zijn.

36. Andere teksten die expliciet als een present worden gepresenteerd zijn de *Rijmkroniek van Holland* (vs. 27–28), *Jans teesteye* (vs. 20–22) en *Der naturen bloeme* (vs 1–2).

37. Vgl. de hierboven geciteerde vss. 59–60 van de *Dietsche doctrinael*, die deze hoop direct koppelen aan de expliciete opdracht van de tekst aan Jan III. Vgl. verder de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* (vs. 25–38), *Der leken spiegel* (vs. 47–56) en *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 31–41).

38. Vgl. verder *Van den neghen besten* (vs. 8) en (zij het iets impliciet) *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde* (vs. 1–9).

Verder zijn er enkele formuleringen, die iets van literatuur-in-opdracht laten doorschemeren, maar tegelijkertijd ruimte bieden voor een wat minder zakelijke interpretatie. Zo schreef Maerlant zijn *Der naturen bloeme* “dor sinen wille”,³⁹ hetgeen zowel dwingend als vrijblijvend opgevat kan worden.⁴⁰ Hetzelfde geldt voor de maecenaatspassage in de *Spiegel historiael*. Daar heet het: “Ghi waert de ghone, Die mi dit dede anevaen”.⁴¹ De formulering uit de *Brabantse yeeften* ten slotte is wat paradoxaal:

Alsoe mi bat en beval
 45 Van Antwerpen her Willem,
 Bornecolve noemt men hem:
 Ic hadde onrecht en dadict niet,
 Vroech ende spade, dat hi ghebiet.

Het “beval” en “ghebiet” verwijzen ondubbelzinnig naar een door Willem Bornecolve verstrekte opdracht, maar het “bat” opent de weg naar een vrije keuze voor Boendale. En dat wordt versterkt door “ic hadde onrecht en dadict niet”. Daarmee lijkt eens te meer het geringe verschil tussen verzoeken en bevelen bevestigd te worden. Zouden al de teksten die geschreven zijn ‘op verzoek van ...’ niet beschouwd mogen worden als heuse opdrachtliteratuur?

Een laatste aspect dat bij deze subcategorie van niet-anoniem specifiek publiek aan de orde gesteld dient te worden, is dat van de beloning. Terecht stelt Van Oostrom vast dat er regelmatig allerlei verdeckte toespelingen uit de materiële sfeer in passages over het maecenaat staan, opmerkelijk genoeg alle uit het oeuvre van Jacob van Maerlant.⁴² Een intrigerend voorbeeld hiervan is te vinden in de *Spiegel historiael*:

96 ... wildijt ontfæen
 Danckelike, so bem ics vro,
 Ende ic houts mi gepayt also.

Vanuit verschillende kanten is reeds gewezen op de dubbelzinnigheid van “gepayt”, hetgeen zowel “tevreden, voldaan” kan betekenen als “betaald”.⁴³ Slechts eenmaal wordt ondubbelzinnig de verwachting van een beloning uitgesproken. Het betreft opnieuw een tekst van Jacob van Maerlant. In *Sinte Franciscus leven* geeft hij aan dat hij met genoegen in zal gaan op het verzoek van de Utrechtse

39. *Der naturen bloeme* (vs. 147). “Sinene” verwijst naar de opdrachtgever Nicolaas van Cats.

40. De opening van deze proloog (waarin sprake is van “sendene tere ghifte”, vs. 2) kan een argument zijn om te opteren voor de ‘vrijblijvende’ interpretatie.

41. *Spiegel historiael* (vs. 94–95).

42. Van Oostrom, 1992e (p. 16), die voorbeelden aanhaalt uit de *Heimelijcheit der heimelijcheden*, *Der naturen bloeme*, de *Istorie van Troien* en de *Spiegel historiael*.

43. Vgl. o.a. Pleij, 1980 (p. 23) en Van Oostrom, 1992e (p. 16).

minderbroeders om Bonaventura's *vita* van Franciscus van Assisi uit het Latijn te vertalen. Hij geeft daarvoor twee redenen:

Want hi de bidders enten patroon

80 Minnet, ende beghert den loon.

Het staat er zonder omwegen: hij heeft het gemunt op de beloning! Deze formulering is zó direct, dat ik geneigd ben om meer aan een geestelijke dan aan een materiële beloning te denken. Te meer omdat de financiële middelen van dertiende-eeuwse minderbroeders niet bijzonder groot geweest zullen zijn. En rekenen niet ook de auteurs van *Der leken spiegel* en het *Leven van sinte Kerstinen* op voorspraak in het gebed van hun publiek?⁴⁴

De auteurs van *Der naturen bloeme* en het *Leven van sinte Kerstinen* wekken ten slotte de indruk niet te schrijven voor een beloning, maar uit een verplichting vanwege een reeds aan hen verstrekte dienst. In beide gevallen zeggen de auteurs, dat ze, uit gebrek aan materiële mogelijkheden om die dienst te vergoeden, hun literaire kwaliteiten in dienst van hun begunstigers stellen. Maerlant biedt zijn *Der naturen bloeme* als een "iuweelkin" (vs. 152) aan Nicolaas van Cats aan, "omme dat mi ghebreket scats" (vs. 150). De minderbroeder Geraert staat bij zijn vriendinnen in het klooster te Miele flink in het krijt. Waarom wordt uit de tekst niet duidelijk. Dat hoeft ook niet, omdat hij zo'n hechte band met de kloosterlingen heeft, dat deze aan een half woord genoeg zullen hebben.⁴⁵ Als arme minderbroeder, die geen ander bezit heeft dan zijn "roc, abijt, ende solen ende corde" (vs. 59), is Geraert niet in staat zijn schuld "met haven" (vs. 55) te vereffenen. Daarom bidt hij God om hem literair te inspireren, want

66 In dien dat ic van der goeder
heiligher werder kerstinen dichte,
dat dunct mi die beste gichte
die ic hen gesinden can.

Zijn gedicht over het leven van de heilige Christina is niet geschreven om een materiële beloning los te krijgen, maar als een wederdienst in de beste Franciscaanse traditie: de spirituele belering.

De andere subcategorie van prologen die een specifieke persoon aanspreken, is die waarbij de betreffende persoon niet bij naam genoemd wordt. Hier kan een onderscheid gemaakt worden tussen anonieme dames en anonieme heren.

44. *Der leken spiegel* (vs. 25–30) en *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 42–49).

45. Geraert benadrukt sterk zijn vriendschap met de kloosterlingen: "daer sijn mijn vriende binnen, ende mijn suster, ende ander mine vrient" (*Leven van sinte Kerstinen*, vs. 52–53). Men gaat er algemeen van uit dat de genoemde "suster" een natuurlijke zus van Geraert is (vgl. Goossens, 1984 en Jongen, 1991).

In *Der vrouwen heimelijcheit* zijn vrijwel al de ingrediënten die in de passages over anonieme dames voor kunnen komen aanwezig:

Mijn lieve joncfrouwe heeft mi gebeden,
 Bi gherecht hovescheden,
 Iet te dichtene dat orborlec zij;
 Doer haren wille anemix mi,
 5 Dies ic luttel hebbe gheploghen,
 Hare minne heeft mi alsoe doer vloghen
 Mijn herte ende minen zin,
 dat ic en peyse meer no min
 Dan altoes te doene dat haer behaghe

De dichter schrijft op verzoek van de dame die hij bemint. In de hele proloog (31 verzen lang) wordt het hoofse spel van de onderdanige minnaar en de volmaakte beminde volgehouden. En in dit lyrische kader maakt de auteur vervolgens het onderwerp van zijn tekst bekend. “der vrouwen heimeleicheit” (vs 20), zeg maar de gynaecologie.⁴⁶ De auteur haast zich dan ook te vragen dat zijn dame het hem niet euvel zal duiden dat hij over haar vrouwelijke intimiteit schrijft.

In de overige passages ligt de nadruk in de regel op slechts één van de facetten die in *Der vrouwen heimelijcheit* zo duidelijk samengaan: óf het verzoek van de dame om een tekst te schrijven,⁴⁷ óf de amoureuze verhouding staat centraal.⁴⁸ Uit de prologen waarin het verzoek centraal staat, valt niet af te leiden wat de relatie van de auteur met de opdrachtgeefster is. In de overige passages is die relatie daarentegen juist het onderwerp van het betoog, en dat niet alleen in de proloog, maar in praktisch al de gevallen ook in de narratio.⁴⁹ Daarbij kan onderscheid gemaakt worden tussen teksten die de liefde betrekkelijk algemeen thematiseren⁵⁰ en teksten die persoonlijke ervaringen van al dan niet beantwoorde liefde tot onderwerp hebben.⁵¹ In beide gevallen is echter het verband tussen de

46. Opmerkelijk is dat er zelfs in de narratio onmiskenbare toespelingen op de liefde van de auteur voor zijn opdrachtgeefster worden gemaakt. Een zelfde combinatie van zinspelingen op de relatie tussen auteur en opdrachtgeefster in een natuurwetenschappelijke *artes*-tekst is te vinden in *Gelaet- en karakterkunde* (overgeleverd in hetzelfde handschrift als *Der vrouwen heimelijcheit*, te weten Gent UB 444) en fragmenten van een ander verzamelhandschrift met *artes*-teksten (o a uitgegeven in De Vreese, 1892, vgl Jansen-Sieben, 1989, p. 261-262). De overeenkomsten tussen deze teksten zijn zo treffend, dat ik het hoogstwaarschijnlijk acht dat ze door één auteur geschreven zijn

47 Dit is het geval in *Vanden vos Reynaerde* (vs. 25-31), *Reynaerts historie* (vs. 27-33) en *Alezanders geesten* (vs 23-25).

48 O a in de *Rose* (vs 37-42), *Ik arem van trooste maer ryc van minnen* (vs 1-15) en *Trauwe die werkere es in minnen* (m n vs. 3-5)

49 De enige uitzonderingen hierop zijn *Der vrouwen heimelijcheit* en *Gelaet- en karakterkunde*, die de liefde niet (als hoofdthema) in de narratio aan de orde stellen

50. Te weten de *Rose* en *Der minnen loep*.

51 Opmerkelijk genoeg betreft het hier uitsluitend teksten uit het Gruuthuse handschrift *Ik*

dame aan wie de tekst wordt opgedragen en de inhoud van de tekst evident.

Het is een intrigerend verschijnsel dat het voornamelijk dames zijn die anoniem als primair publiek aangesproken worden.⁵² Hier zijn verschillende verklaringen voor te geven. Het werd mogelijk niet zo kies gevonden als een vrouw zich openlijk met een opdracht voor de produktie van literatuur bemoeide. De *Slag van Woeringen* en het *Leven van sinte Kerstinen* zijn weliswaar opgedragen aan een bij naam genoemde dame, maar het heeft er niet de schijn van dat zij persoonlijk de opdracht tot het schrijven van de tekst gegeven hebben. En datzelfde geldt voor Agnes van Kleef, die wel genoemd wordt in de prologen van *Jans teesteye* en *Der leken spiegel*, maar daarbij letterlijk en figuurlijk op de tweede plaats gesteld wordt, achter haar man Rogier van Leefdale. Een andere verklaring kan zijn dat het waarborgen van de anonimiteit van de dame een zekere literaire conventionaliteit had. Bij het schrijven van een tekst over de liefde kan zo'n conventie zelfs aanleiding hebben gegeven tot het fingeren van een beminde.

Naast de anonieme dames is er een kleinere groep anonieme heren die als primair publiek aangesproken worden. Om te beginnen zijn er enkele teksten opgedragen aan ogenschijnlijk aan de auteur gelijkwaardige personen. In de *Heimelychheit der heimelycheden* is sprake van een "lieue neue" aan wie de tekst geschonken wordt,⁵³ en in *Der manen zeden* blijkt de aanleiding voor het schrijven te liggen in het verzoek van een vriend (vs. 24-26). De veronderstelde gelijkwaardigheid tussen auteur en begunstigde ligt hoofdzakelijk op het sociale vlak; op het intellectuele vlak presenteert de auteur zich, zoals in zoveel passages waarin het beoogde publiek aan de orde gesteld wordt, als degene die een intellectuele voorsprong heeft, die hij door middel van zijn tekst met zijn publiek wil delen.

Ook het anonieme "mijn heere" in *Van den neghen besten*,⁵⁴ en de verwijzingen naar 'de' Brabantse hertogen als beoogd primair publiek in de *Brabantse yeesten* en de *Cornicke van Brabant* laten geen positieve identificatie van een specifieke opdrachtgever toe.

Dat is overigens vaker het geval, namelijk omdat lang niet altijd duidelijk is wie het initiatief nam tot het schrijfproces. Zo lijkt het bijvoorbeeld niet erg

arem van trooste maer ryc van minnen, Ghebedt an de H. Maria, Om dat ic niet en can vulbringen en Trauwe die werkere es in minnen

52. Waarbij zij aangetekend dat dit voornamelijk geldt voor de bevindingen uit het door mij onderzochte corpus prologen. Voor een eerste overzicht van bekende en anonieme vrouwelijke maecenassen, zie Hogenelst en De Vries, 1982 (p. 345-46).

53. *Heimelychheit der heimelycheden* (vs. 8-9) Er is gesuggereerd dat deze aanspreekvorm geen betrekking zou hebben op een concrete familierelatie tussen Maerlant en de begunstigde, maar dat het "lieue neue" een vriendschappelijke benaming zou zijn voor de jonge Floris V, die in Jacob van Maerlant een leermeester gehad zou kunnen hebben (zie noot 31).

54. *Van den neghen besten* (vs. 8) Overigens is de vermelding in de *Melibeus* in zekere zin van een vergelijkbaar gehalte, "Minen lieven here den hertoghe van Brabant" (vs. 9-10) kan enkel in combinatie met de datering van de tekst in de epiloog ondubbelzinnig geïdentificeerd worden met Jan III.

waarschijnlijk dat Margaretha van Engeland, aan wie de *Slag van Woeringen* is opgedragen, ook de opdracht aan Jan van Heelu gegeven heeft om deze tekst te schrijven. De tekst is geschreven in de tijd dat zij verloofd was met Jan II, de zoon van de heersende hertog Jan I. Deze omstandigheden, gevoegd bij de hoop die Heelu uitsprekt dat Margaretha via deze tekst Diets zal leren, geven aanleiding tot de veronderstelling dat de tekst geschreven is in opdracht van de hertog of diens zoon.⁵⁵ Het expliciet genoemde primaire publiek en de opdrachtgever van een tekst hoeven dus niet altijd samen te vallen.

5.3.4 Abstract publiek

De vierde categorie in deze rubriek betreft de passages die een relatief abstracte publieksgroep voor de receptie van de tekst uitnodigen dan wel uitsluiten. Daarmee geeft de auteur aan welke soorten mensen hij wel of niet rekent tot het beoogde publiek. Binnen deze categorie zijn diverse onderverdelingen aan te brengen. De belangrijkste is die tussen een expliciete keuze voor een neutraal of een positief publiek, een afwijzing van een negatief publiek, en een zich richten tot een negatief publiek met het doel hen tot inkeer te brengen.

De neutrale publiekskeuze is altijd gerelateerd aan het bescheiden opleidingsniveau van het beoogde publiek. Het gaat om leken,⁵⁶ “ongheleerden luden”,⁵⁷ eenvoudige lieden⁵⁸ en jongeren.⁵⁹ Het verbaast dan ook niet dat al deze passages zinspelen op de nuttige lering die in de tekst aanwezig is en waarmee het eenvoudige publiek zijn kennis kan verhogen. De volgende twee voorbeelden mogen dit beeld bevestigen.

Na in vs. 13–17 te hebben aangegeven dat *Der leken spiegel* voor het “ghe-men en oorbaer” van de leken geschreven is, motiveert Boendale deze beperking van zijn publiek met de opmerking dat de (geleerde) klerken in deze tekst niets zullen vinden dat hen nog niet bekend was.⁶⁰

Clerke en hebbens ghenen noot
Dat sijt lesen groot of smal,
20 Want si connent buten al.

En om dit karakter van een leerzame tekst voor leken te benadrukken, geeft hij

55. Vgl. ook mijn argumentatie hierboven (p. 143).

56. In de algemeen-culturele zin van ‘ongeleterde en ondeskundige mens’ (vgl. o.a. Van Dijk en Mertens, 1993, p. 343). Voorbeelden uit mijn corpus zijn o.a. te vinden in de *Bediedenis vander mussen* (vs. 27–28), *Spiegel historiael* (vs. 75–79) en *Dit syn die x plaghen ende die x ghebode* (vs. 46–49 en 74–81).

57. *Sinte Servaes legende* (vs. 180), vgl. ook *Van zeden* (vs. 15).

58. De *Esopet* (vs. 30) en *Ons heren passie* (vs. 16).

59. In *Der goeder leken regel* (vs 1–6), *Der minnen loep* (vs. 178–179) en *Van zeden* (vs. 8).

60. Een vergelijkbaar expliciet onderscheid tussen de ongeleerde leek en de geletterde klerk is te vinden in de *Spiegel der menscheleker behoudenesse* (vs. 91–114).

zijn tekst vervolgens een niet mis te verstane titel mee: "den Leken Spiegel" (vs. 24).

Een bijzondere tekst in dit kader is de *Orthographia*, een tekst die geschreven is voor het tweede kans-onderwijs in de middeleeuwen:

Om dat ic veel leeke hoore claghen,
Die comen syn tot hueren daghen,
Dat sy ionc niet en conden leeren lesen,
Hem willic allen in trooste wesen
5 Ende maken eenen aert in dichte
Bij den welcken sij seer lichte,
Tlesen varinc sullen leeren,
Wouden sij hem daer toe keeren

Mensen die in hun jeugd de kans gemist hebben om te leren lezen, krijgen hier een stoomcursus aangeboden, die, blijkens het vervolg van de proloog, bij slechts een geringe inspanning gegarandeerd een bevredigend resultaat oplevert,

Ja binnen so corter termijne,
40 Dat te verwonderen ware in aenscijne.

Deze proloog treft niet in de laatste plaats vanwege zijn zo modern aandoende adverterende karakter. Er wordt ingespeeld op een kennelijke behoefte bij een bepaalde publieksgroep die ondanks haar handicap van het analfabetisme volstrekt neutraal behandeld wordt.

De expliciete keuze voor een positief, distinctief publiek geeft een grotere diversiteit te zien. De belangrijkste soorten publiek die uitgenodigd worden, zijn wijze mensen,⁶¹ eervolle, hoofse mensen,⁶² hoge heren,⁶³ verliefden⁶⁴ en bepaalde beroepsgroepen.⁶⁵ In de meeste gevallen gaat het evident om het positief profileren en daarmee het paaien van het concrete publiek. Door bijvoorbeeld te beweren dat vooral wijze of hoofse mensen de juiste lering uit de tekst kunnen halen, zal het publiek van zo'n tekst geneigd zijn zich te rekenen tot die categorie mensen. Het resultaat is daarmee tweeledig. Enerzijds krijgt het publiek een gevoel van

61. Vgl. o.a. de *Dietsche Catoen* (vs. 9–12), *Vanden coninc Saladyen* (vs. 1–8) en de *Esopet* (vs. 27).

62. Vgl. o.a. *Floris ende Blancefloer* (vs. 1–13), *Alezanders geesten* (vs. 8–11) en *Vanden vos Reynaerde* (vs. 32–39).

63. Vgl. o.a. de *Florimont* (vs. 129–131), *Heer Erentryk* (vs. 16–20) en *Vanden serpent* (vs. 1–34).

64. Vgl. *Floris ende Blancefloer* (vs. 1–13), *Die borchgravinne van Vergi* (vs. 1–38) en *Der minnen loop* (vs. 181–190).

65. Dokters (in *Die cracht der mane*, vs. 11–20), kooplui (in *Vanden drien ghebroederen*, vs. 20–32) en (althans voorzover je daarbij kunt spreken van een beroepsgroep) ridders (in *Van den neghen besten*, vs. 41–44).

geprivilegieerdheid. Niet iedereen blijkt immers in staat de tekst op zijn waarde te schatten. Anderzijds legt dat gevoel ook een verplichting aan dat geprivilegieerde publiek op: men zal de positieve profilering ook waar moeten maken. Op dit punt vinden de publieksbepaling en de gewenste receptiehouding (de twee hoofdkenmerken van deze rubriek) elkaar. Het is in dit kader allerm minst verbazingwekkend dat het distinctieve element in de publieksbepaling (wijsheid, hoofsheid, liefde, et cetera) vrijwel altijd direct betrekking heeft op de inhoud en de lering van de tekst. Vanuit die optiek is het dan ook verantwoord om de wijsheid die in deze subcategorie bij het publiek verondersteld wordt, niet als tegenpool, maar als aanvulling op de ongeletterde leken in de subcategorie neutrale publiekskeuze te beschouwen. Wijsheid en ongeletterdheid zijn immers begrippen die elkaar niet uitsluiten. En ook wijze mensen behoeven lering.

Het positief-distinctieve karakter van de hierboven besproken publieksbepalingen wordt bevestigd door de kleine subcategorie van afwijzingen van negatieve publieksgroepen. Deze afwijzingen komen namelijk uitsluitend voor in combinatie met een uitnodiging van een positief publiek, en wel op een niet mis te verstane wijze. Vergelijk de opening van *Floris ende Blancefloer*.⁶⁶

- Nu hoert na mi, ic sal beghinnen
 Ene aventure tellen van minnen,
 Die den dorperen no den doren
 Niet bestaet, dat sise horen.
- 5 Maer die redene merken connen
 Ende van minnen hebben ghewonnen
 Beide bliscap ende rouwe,
 Sijt clerc, zijt leec, zijt hoefsche vrouwe
 Dien annics datter wese bi
- 10 Daer dese aventure vertellet si.
 Oec en willics niet verbieden
 Te hoerne allen hoefschen lieden,
 Die evel ende ghoet bekinnen.

Deze tekst over een liefdesgeschiedenis is niet geschikt voor onbeschaafde mensen en dwazen. Maar zij die wijsheid kunnen onderscheiden, en bovendien de positieve en negatieve kanten van de liefde ondervonden hebben, zij worden uitgenodigd naar dit avontuur te luisteren. Verder wordt de receptie van de tekst niet verboden voor hoofse mensen die goed en kwaad kunnen onderscheiden. De afwijzing van het ongewenste publiek fungeert niet zozeer als contrast met, maar veeleer als versterking van de positieve publiekskeuze. Niemand in het concrete publiek zal zich ooit door het "dorperen no doren" aangesproken gevoeld hebben. Het

66. Andere prologen met een afwijzing van een negatief publiek zijn de *Esopet* (vs. 27–28), *Reynaerts historie* (vs. 34–39) en *Ik soude gherne dichten die waerheit* (vs 10–19).

herinnert de toehoorders er alleen maar aan, dat men zich in een veilige, elitaire omgeving bevindt. Het is verder aardig om te zien dat het uitgenodigde publiek uit twee lagen bestaat: de tekst is eigenlijk geschreven voor de ingewijden in de liefde, maar blijkt ook geschikt voor hoofse lieden die daar (nog) geen ervaring mee hebben.

Ten slotte is er een aantal teksten die, letterlijk beschouwd, geschreven zijn voor mensen die niet op het rechte pad leven: zondaars,⁶⁷ gierigaards,⁶⁸ eerloze ridders,⁶⁹ rechters en andere machtshebbers die misbruik maken van hun positie⁷⁰ of maatschappelijk uitschot in zijn algemeenheid.⁷¹

Deze teksten zullen er niet direct op gericht zijn geweest om een strakke scheiding tussen maatschappelijk goede en slechte mensen te maken. Het zal veeleer de bedoeling zijn geweest om te wijzen op bepaalde specifieke tekortkomingen in ieder mens. Het gaat daarbij niet aan om de beschuldigende vinger te richten op enkele bij name genoemde mensen, maar het is juist belangrijk de boodschap op heel algemene wijze te presenteren. Van Oostrom formuleert dit als volgt:

Het motto van de Middelnederlandse kritiek luidt: 'Wie de schoen past, trekke hem aan', maar wie de schoen niet aan wil trekken, kan altijd zeggen dat hij hem niet past.⁷²

Hoe dicht deze kritische benadering van het publiek ligt bij de positieve publiekskeuze, blijkt wel uit de passages waarin de zondaars worden aangesproken. Hiervoor geldt niet zozeer het gezegde 'wie de schoen past ...', als wel Christus' woorden "wie zonder zonde is, werpe de eerste steen". Vanuit dit besef stelt Veldeke zichzelf in zijn *Sinte Servaes legende* bijvoorbeeld op één lijn met zijn publiek: "ons, arme sondere, die ontslapen sijn in sonden."⁷³ Juist omdat het zo vreselijk moeilijk is om niet te zondigen, bieden auteurs van Middelnederlandse teksten frequent hulp om de mens op het rechte pad te houden. Dat gebeurt niet alleen maar door dat publiek op zijn zondigheid aan te spreken, hetgeen bijvoorbeeld blijkt uit de *Spiegel der sonden*. Daarin bidt Jan de Weert tot God, dat hij zijn tekst mag voltooiën,

70 ... ter zielen vrame

Hem allen die sonden willen scuwen.

67. O.a. in *Vischers hebben die manier* (vs. 1–24), *Omme dat gherne bezondichde meinsghen* (vs. 1–10) en *Sinte Servaes legende* (vs. 51–140).

68. In *Vanden drien ghebroederen* (vs. 5–10).

69. In *Van den neghen besten* (vs. 43–44). In vs. 41–42 worden ook de goede ridders uitgenodigd om lering te trekken uit deze tekst.

70. In *Vanden waghē* (vs. 1–66).

71. In *De blauwe schuit*. De publiekskeuze in de proloog is letterlijk beschouwd een positieve, maar de ironiserende context van de vastenavond maakt dat de tekst niet letterlijk genomen mag worden (vgl. Pleij, 1979).

72. Van Oostrom, 1992f (p. 93).

73. Vgl. *Sinte Servaes legende* (vs. 51–140, citaat uit vs. 122–123).

Er mag denk ik geen principieel onderscheid gemaakt worden tussen dit publiek dat zijn best doet om zonden te vermijden en het zondige publiek van *Sinte Servaes legende*. Ook dat publiek heeft immers zonder twijfel de oprechte intentie om de zondigheid van zich af te schudden.

Een belangrijke constante factor in deze categorie is het feit dat de publiekskeuze altijd in direct verband met de inhoud van de tekst gebracht kan worden. In veel gevallen staat de inhoudelijke introductie zelfs centraal in de betreffende gedachteneenheid, en is de publiekskeuze daar slechts een secundaire aanvulling op. Maar ook in de publiekskeuzes die een afgeronde gedachteneenheid vormen, is duidelijk het verband met de inhoud van de tekst aanwezig.

5.3.5 Gewenste receptiehouding

De volgende categorie is die van de aanwijzingen voor de gewenste receptiehouding. Deze categorie valt uiteen in een grote subcategorie en een restgroepje met diverse invullingen.

De grote subcategorie van de receptiehouding, de kritiekafweer, is in verschillende opzichten substantieel van omvang. Niet alleen betreft het vrijwel uitsluitend omvangrijke, afgeronde gedachteneenheden, het is ook een onderwerp dat in bijna een op de vijf prologen voorkomt. In de bedoelde passages dekken de auteurs zich in tegen de eventuele kritiek op hun tekst. Er bestaat een lange, uitgebreide traditie van kritiekafweer, die terug te voeren is op Hieronymus.⁷⁴ Het is daarmee evident een conventioneel onderdeel van het proloogregister. Het is in dat opzicht opmerkelijk hoe algemeen de meeste passages zijn opgesteld, alsof men er geen concrete personen bij in gedachte had, en alsof het een betrekkelijk loze topiek betreft. Vergelijk bijvoorbeeld in het *Boec vander wraken*:

32 God laet mi wel gheraken,
So dat mi nieman en begripe der in.

Toch zijn er voldoende aanwijzingen dat dichters zich soms reëel bedreigd voelden door de mogelijke kritiek. Dat blijkt niet alleen uit de enkele passages waarin de kritiekafweer zich richt tot specifieke personen, maar vaak ook uit de onpersoonlijke passages. Zo refereert Hildegarsberch in *Vanden sloetel* aan niet nader gespecificeerde voorbeelden:

Want een dichter moet hem hoeden
Voerden ghenen diet sullen horen,
Dat sijs in nide noch in toorn
Niet en nemen dat hi maect;

74. Vgl. vooral Beumann, 1959. Zie verder ook Schwietering, 1921 (p. 29–32), Müller, 1967 (m.n. p. 110–111) en Haug, 1985 (p. 56 en passim). Deze traditie heeft ook invloed gehad op het register van de hoofteliefdeslyriek (vgl. o.a. Winkelman, 1990a en Franssen, 1991, p. 239).

30 Doch wert menich man ghelaect
Onverdiend ende buten schouden.

Wie wil dichten moet constant op zijn hoede zijn, omdat er altijd weer mensen zijn die een stok vinden om de hond te slaan.⁷⁵ En ondanks die omzichtigheid wordt menigeen ten onrechte gehekeld.

Slechts in twee teksten wordt de angst voor kritiek gekoppeld aan een tot op zekere hoogte nader identificeerbare persoon, te weten de maecenas van de tekst: in *Jans teesteye*, waar Boendale zich vanwege een vroegere reprimande van Rogier van Leefdale indekt tegen nieuwe kritiek (vs. 90–101), en in *Der vrouwen heimelychheit*, waarin de auteur zijn dame vraagt hem niet kwalijk te nemen dat hij over zo'n intiem, vrouwelijk onderwerp als de gynaecologie schrijft (vs. 21–27). De mildheid van toon in deze passages contrasteert sterk met de felheid waarmee de meeste kritiekafweer geformuleerd wordt.

In de onpersoonlijke kritiekafweer worden de criticasters vaak ongemeen negatief afgeschilderd. “Begripen” (hekelen, laken, terechtwijzen) en “lachteren” (te schande maken, maar ook honen en afkeuren) zijn de belangrijkste bezigheden van de critici. Zich afvragend hoe men daartoe gedreven wordt, komt menig auteur tot de conclusie dat “nijt” (afgunst, naijver) er de oorzaak van moet zijn.⁷⁶ “Nijt” is één van de zeven hoofdzonden. De “nideghe” is vertoornd als het zijn medemens goed gaat, en verheugd als het zijn medemens slecht gaat, aldus menig moraliserend traktaat. Dat het in de prologen om deze hoofdzonde gaat, staat buiten kijf, getuige enkele opmerkelijke overeenkomsten met die traktaten, zoals bijvoorbeeld de uitweiding over de fysieke aftakeling van de “nideghe” in de *Rymbijbel*:

hu nijt dinct mi dat niemene deert
85 dan hu seluen in huen siin
Ghi hebt die meer suaereit der in
Ghi siit te magher ende te bleker

De afgunst slaat terug op de afgunstige zelf, die er mager en bleek van wordt. Een overeenkomstig verband tussen afgunst en lichamelijke aftakeling is onder andere ook te vinden in *Die spiegel der sonden*.⁷⁷ Verwant hieraan is de redenering dat het gif van de afgunst uiteindelijk de “niders” zelf zal treffen. Jan van Boendale geniet in *Der leken spieghel* reeds op voorhand van deze zoete wraak:

75. Vgl ook o.a. *Van karitas* (vs. 13–16), de *Merlyn* (vs. 6–13) en *Reinaerts historie* (vs. 11–26).

76. Vgl. o.a. *Jans teesteye* (vs. 110–113), *Theophilus* (vs. 17–48) en de *Merlyn* (vs. 6–13).

77. *Die spiegel der sonden* (vs. 13599–13610). Het betreft de fragmentarisch overgeleverde zondenspiegel (uitgegeven in Verdam, 1900) en niet de gelijknamige tekst van Jan de Weert, die in zijn passage over de “nijt” niet op de fysieke aftakeling ingaat.

- Maer ic latet te zachter liden
 Dat mi niders beniden.
 Om dat mi haers selfs nijt wreect
 Over hem daer hi binnen steect.
 45 Daer smaken si haers selfs venijn;
 Hoe mochtic zachter gewroken zijn?

Ook hiervoor zijn elders parallellen te vinden.⁷⁸

Wie zijn nu “diegene die hare enthare Scone wort ende const beniden Ende die oec lachteren tallen tiden”?⁷⁹ Zijn het dichters die jaloers zijn op de prestaties van hun collega's? Of gaat het om de schalken onder het publiek, die de dichters hun succes misgunnen en die er om wat voor reden dan ook baat bij hebben wanneer bepaalde teksten niet positief ontvangen worden? De passages met kritiekafweer bieden in de regel onvoldoende informatie om hier een eenduidig antwoord op te kunnen geven. Slechts in een enkel geval, de *Spieghel historiael*, wordt een tipje van de sluier opgelicht.⁸⁰ Maerlant geeft als reden waarom hij de “clergie”, de theologische geleerdheid, niet uit de *Speculum historiale* zal vertalen, dat dat onderwerp voor zijn publiek te moeilijk zou zijn. Er is echter nog een tweede reden:

- 80 Ende oec mede heb ic vaer,
 Dat des dat paepscap belgen soude,
 Of ic mi dies onderwinden woude,
 Ende anderwaerven hebbic gewesen
 In haer begripen van desen,
 85 Want ic leeken weten dede
 Uter Byblen die heimelechede.

Tot tweemaal toe is hij berispt door geestelijke machtshebbers, omdat hij bijbelse geheimen aan de leken heeft toevertrouwd. De met veel verve door De Bruin verdedigde mening dat Maerlants problemen veroorzaakt zijn door het schrijven van de *Rijmbijbel*,⁸¹ wordt door Van Moolenbroek in twijfel getrokken. Veeleer komen teksten als *Vander drieboudicheden* en de *Clausule vander Bible* in aanmerking als aanleiding voor het conflict met de clerus.⁸² Hoe het ook zij, duidelijk is dat in dit ene geval de kritiek noch van jaloerse collega's afkomstig is, noch van Maerlants primaire publiek.

De waarde van dit voorbeeld is echter betrekkelijk. In zijn *Rijmbijbel* suggereert Maerlant namelijk dat zijn critici juist wél uit zijn directe omgeving komen:

78. O.a. verderop in *Der leken spieghel* (boek I, kap. XXVII, vs. 95–104).

79. *Der mannen ende vrouwen heimelecheit* (vs. 30–32).

80. De betreffende passage (*Spieghel historiael*, vs. 76–86) is frequent onderzocht, het meest recent en het meest overtuigend in Van Moolenbroek, 1991 (m.n. p. 24–34).

81. Vgl. o.a. De Bruin, 1979.

82. Vgl. Van Moolenbroek, 1991 (p. 25–27 en 33).

tui si di voer den oghen smeker
ende bachten valsch alse uerrader?
90 Met judase moet ghiis alle gader.⁸³

Vermoedelijk heeft hij hier iemand mee op het oog, die hem in de directe omgang allerbeminlijkst bejegende, maar hem (of zijn teksten) achter zijn rug om in discredit bracht. Het mag niet uitgesloten worden dat dit betrekking had op een collega-dichter. Uit de passages met kritiekafweer zelf zijn daar geen doorslaggevende argumenten voor te geven, maar uit de kritiek op specifieke andere teksten die in een aantal prologen geleverd wordt, blijkt dat er wel degelijk een literaire polemiek tussen Middelnederlandse auteurs gewoed heeft, al is het niet duidelijk in welke hevigheid die plaatsgevonden heeft.⁸⁴

Overigens is niet alle kritiekafweer even fel. Vaak komen uitspraken voor die lijken op de in de vorige rubriek behandelde bescheidenheidsformules. Een voorbeeld is het verzoek om clementie in de *Theophilus*, volgend op de erkenning dat de tekst niet perfect is:⁸⁵

Al is dit ghedichte niet wel ghemaect,
50 Ende niet alsoe wel als een ander smaect,
Tighet mijnre ongheraechthede
Ende minen haesteghen sin mede
Al hebbic recht of en doe,
Ic hebbe den wille goet daer toe.

Slechts eenmaal is zo'n vriendelijke kritiekafweer niet (direct) aan een bescheidenheidsformule gekoppeld, namelijk in *O almoghende God Emanuel*: "Vergeeft mi mackiet yet te lanc" (vs. 30).

De meest positieve passage in de restgroep van de categorie van de gewenste receptiehouding staat in *Onser vrouwen claghe* (vs. 1–12). Daarin wordt het eeuwige leven beloofd aan degenen die de tekst "met ontfarmeliken oren" (vs. 6) willen aanhoren. Een dergelijke innig-devote houding bij de receptie lijkt wel vaker impliciet wenselijk geacht, maar wordt verder niet expliciet tot uitdrukking gebracht.⁸⁶

83 Het is waarschijnlijk geen toeval dat Maerlant in de proloog bij zijn tekst over de bijbelse geschiedenis de bijbelse figuur Judas als referentiekader voor zijn kritiekafweer gebruikt. De neiging om waar mogelijk in te haken op het onderwerp van de narratio komt in het hele proloogregister voor.

84 Deze problematiek komt in het volgende hoofdstuk (*Algemene literatuuroverblikken*) aan de orde. Daarbij kan hier echter reeds aangetekend worden dat die kritiek praktisch altijd de bal speelt. Alleen in de *Grumbergse oorlog* is sprake van kritiek op concrete collega-auteurs, zij het dat het "sy ter Daem-stede" onvoldoende aanknopingspunten biedt voor een gedetailleerde literairhistorische interpretatie (vgl. hieronder, p. 176).

85 Vgl. verder ook *Jans teesteye* (vs. 90–101).

86 Vgl. bijv. *Van sente Waernere* (vs. 5–20).

De overige passages betreffen de reproductie van de tekst, als een bijzondere variant van het recipiëren. In *Den troost van philozophien* verzoekt Jacob Vilt degenen die beter Frans en Latijn kennen dan hijzelf, eventuele fouten in zijn tekst te corrigeren (vs. 29–42). Deze passage past in de ook elders in deze proloog gememoreerde beperkingen van Vilt, waar het zijn Frans en vooral Latijn betreft. Het is de vraag in hoeverre hij hiermee daadwerkelijk een correctie van zijn tekst door derden op het oog had. Minstens zo belangrijk acht ik het beoogde effect op het publiek van deze opmerking. Eventuele kritiek op de inhoudelijke onvolmaaktheden van de tekst wordt er immers op voorhand door afgezwakt.⁸⁷

Diametraal tegenover *Den troost van philozophien* staat *Vander drievoudicheden* (vs. 1–12), waarin in felle bewoordingen geëist wordt dat de tekst te allen tijde intact gelaten wordt. Het onderwerp dat in deze tekst besproken wordt, het mysterie van de Heilige Drieëenheid, is kennelijk zo precair, dat de zorgvuldige formuleringen geen verminkingen van wat voor aard dan ook dulden.⁸⁸ Dat Maerlant daarbij niet alleen denkt aan de reproductie van de tekst door slordige kopiisten, maar ook aan de concrete receptie, blijkt overduidelijk uit vs. 2:

Ic mane mannen metten wiven,
 Die dit sullen *lesen of scriven*,
 Upten hoghesten ban,
 Dat si dit dicht laten bliven
 5 Rene, dat siere niet in en driven
 Woort, lettre, af no an.
 (*Vander drievoudicheden*)

De banvloek in deze proloog klinkt niet alleen onheilspellend, maar ook enigszins bombastisch. Zo zou Maerlant zich liever laten doden, dan dat hij zijn tekst verminkt zag worden (vs. 10–12).

5.3.6 Receptieaanwijzingen

Een kleine, maar zeer interessante categorie is die van de receptieaanwijzingen. In tegenstelling tot de vorige categorie wordt hier geen specifieke houding van het publiek gevraagd, maar krijgt het publiek praktische richtlijnen voor de receptie voorgeschoteld, die veelal het begrip van de tekst vergroten. De passages met receptieaanwijzingen hebben allemaal een verschillend karakter, en verdienen het dan ook alle kort besproken te worden.

In de *Melibeus* geeft Boendale aan dat het profijt van de tekst groter zal zijn, indien men hem regelmatig herleest (vs. 55–58).

87. In dat opzicht zou deze passage verwant zijn aan de hierboven behandelde subcategorie van de kritiekafweer.

88. Het onderwerp van *Vander drievoudicheden* is zelfs zo gevoelig dat het openbaren ervan aan een lekenpubliek Maerlant waarschijnlijk op kritiek van de geestelijkheid is komen staan (vgl. hierboven, p. 157).

De auteur van *Ons heren passie* mikt op een analfabeet publiek, dat het beste zijn tekst van buiten kan leren,

67 Op dat si stadelic int hert
Hier bi ghedachten Jhesus smert.

Hij voegt daar nog aan toe dat het veel beter is deze tekst over Christus' passie van buiten te leren en in het hart te dragen, dan een willekeurig lichtzinnig lied (vs. 69–76). De gedachte hierachter is tweeledig. Om te beginnen overtreft het belang van deze tekst verre dat van werelds literair vermaak. Maar wat belangrijker is, is dat de strekking van de tekst de meeste uitwerking heeft als men zich hem volledig eigen heeft gemaakt, en dag en nacht in zijn hart draagt. Hoewel deze passage hiermee zowel verwant is aan de rubriek *Het nut* als aan de categorie van de gewenste receptiehouding, is de centrale gedachte toch vooral gericht op de de meest effectieve wijze waarop de tekst gerecipieerd en verwerkt kan worden.

Broeder Gheeraert maakte zich kennelijk grote zorgen over de moeilijkheidsgraad van zijn tekst, de *Natuurkunde van het geheelal*. In de eerste vier verzen verantwoordt hij de versvorm, waarin hij zijn tekst gegoten heeft als volgt:

1 Ic sal v segghen in vraeyen rimen,
Elc gheset op sine linien,⁸⁹
Om dat ghijt te bet onthouden sult
Ende niet daer in en sijt verdult.

De versvorm dient als geheugensteun voor het uit het hoofd leren van de tekst en voor een beter begrip ervan. Dat dit geen loze opmerking is, blijkt verderop in de proloog:

Merct hoe ic dit sal beghinnen.
20 Verstatet wel in uwen sinnen,
Want wildi emmer lesen voert,
Eer ghi wel verstaet elc woert,
Van dien dat ghi hier sult horen,
Vwe pine is dan verloren.
25 Dit en slacht anderen boeken niet,
Want elc woert datmen hier siet
Moetmen onthouden ende verstaen,
Eer men voert sal lesen gaen.

89. Gheeraert schrijft niet alleen in de versvorm, maar kiest er ook bewust voor om zijn verzen ieder op een eigen regel in het handschrift te zetten. Hij was zich kennelijk bewust van de mogelijkheid om de verzen als proza achter elkaar door te schrijven (zoals o.m. het geval is in de fragmenten van de *Limburgse Aiol* en de oudste *Sinte Servaes legende*-fragmenten, maar ook in de van later datum stammende Heber-Serrure codex), maar hij verkiest de overzichtelijker *muse en page*

De auteur pleit voor een aandachtige receptie van zijn tekst, want als je er te snel doorheen wilt lezen, voordat je precies begrijpt wat er staat, dan is dat verspilde moeite. Je moet namelijk elk woord in deze tekst begrijpen, vooraleer je naar het volgende door kunt gaan, anders raak je gegarandeerd de weg kwijt. Dit druist blijkbaar zozeer in tegen het normale verwachtingspatroon ten aanzien van teksten, dat er een uitgebreide gebruiksaanwijzing aan vooraf moet gaan. Dat blijkt ook wel uit de waarschuwing in vs. 25: "Dit en slacht anderen boeken niet."

In de *Orthographia* wordt niet zozeer een concrete aanwijzing gegeven hoe de tekst gereciperd moet worden, het is de auteur er meer om te doen om de mogelijke angsten bij het publiek weg te nemen. In vs. 15–20 verzekert de auteur dat hij zijn publiek zal leren lezen, zonder hen "seer te quellene, Noch selue te vermoyene mede" (vs. 18–19). En verderop in zijn proloog neemt hij de vrees weg dat men voor het leren lezen evenveel tijd kwijt zou zijn als de kinderen op school. Dit is een leescursus

... bij welcken sij metter spoet,
 Van lesene sullen werden beuroedt,
 Ja binnen so corter termijne,
 40 Dat te verwonderen ware in aenscijne.

In wezen wordt hier het tegengestelde betoogd van de proloog van de *Natuurkunde van het geheelal*: deze tekst is zo publieksvriendelijk, dat men met een minimum aan inspanningen het lezen onder de knie kan krijgen. De proloog van de *Orthographia* is er evident op gericht de laatste drempelvrees bij de volwassen analfabeet weg te nemen.

De laatste receptieaanwijzing in het door mij onderzochte corpus prologen is van een totaal andere aard dan al de overige. Aristoteles wordt genoemd als eerste en belangrijkste van de aangehaalde autoriteiten in *Der naturen bloeme*.⁹⁰ Zijn uitzonderlijke positie was voor Maerlant aanleiding om zijn publiek te wijzen op de specifieke vorm waarin binnen de tekst naar hem verwezen wordt:

23 waer somen dit teikin siet .ar.
 dats dat hi segghens pliet

Overal waar men het teken ".ar." ziet staan, wordt Aristoteles als autoriteit gebruikt. Een dergelijke opmerking is bij uitstek bedoeld voor een lezend publiek, dat met deze aanwijzing al bladerend op zoek kon naar de visie van dé autoriteit op het gebied van de natuurwetenschap.

90. Opgesomd in de proloog (*Der naturen bloeme*, vs. 13–84).

5.3.7 Aandachtsformules

De laatste categorie in deze rubriek is die van de aandachtsformules.⁹¹ Het zijn meestal zeer korte oproepen met een formulair karakter, die beogen de aandacht van het publiek te vestigen op de tekst. Vaak gaat het om afgeronde gedachten-eenheden. Verder nemen ze altijd een markante plaats in de proloog in, meestal aan het begin of het eind,⁹² maar in een aantal gevallen ook als aankondiging van een opmerking van extra belang.

Aandachtsformules kunnen verschillende verschijningsvormen aannemen. De belangrijkste is de *audite*-formule, de oproep aan het publiek om te luisteren. De bekendste *audite*-formule van het Middelnederlands staat in de proloog van *Karel ende Elegast*.⁹³

- 1 Vraie historie ende al waer
Mach ic u tellen; *hoorter naer*

Als een *audite*-formule midden in de proloog staat, gebeurt dat meestal om de aandacht te vragen voor de diepere betekenis van de tekst. Daarbij wordt vaak een combinatie van de imperatieven “merkt” en “hoort” gebruikt: “Hoert nae mi ende merct hier aen.”⁹⁴

Verwant aan, en meestal gecombineerd met, de *audite*-formules zijn de verzoeken te zwijgen.⁹⁵ Deze verzoeken lijken signalen dat de tekst in eerste instantie bedoeld is geweest voor een voordracht in bredere kring, waarin het kennelijk niet op voorhand zeker was dat er een welwillende aandacht voor de tekst bestond. Dat blijkt overduidelijk in de proloog van *O almoghende God Emanuel*, waar de aandachtsformule is uitgedijd tot een grote gedachteneenheid van maar liefst zestien verzen (vs. 12–27). Het zal wel geen toeval zijn dat dit de enige tekst in mijn corpus is, die zich in de proloog profileert als een gelegenheidsgedicht, bestemd voor een specifiek gezelschap. De auteur⁹⁶ zinspeelt op zijn eigen, fysieke beperkingen, die het noodzakelijk maken dat het publiek absolute stilte in acht neemt, wil men zijn betoog kunnen volgen. Ik citeer het begin van de passage:

91. Ik heb de aandachtsformules eerder besproken in Sonnemans, 1990 (p. 237–239). Vgl. ook Martin, 1987 en hierboven, p. 18.

92. Soms ook aan het begin van de narratio, vgl. Sonnemans, 1990 (p. 239).

93. Andere *audite*-formules staan in *Floris ende Blancefloer* (vs. 1 en 88), *Jans teesteye* (vs 102) en *Vander drieboudicheden* (vs. 13).

94. Citaat uit *Vanden drien ghebroederen* (vs. 5). Vgl. verder de *Esopet* (vs. 19–20), de *Rijmbijbel* (vs. 80) en *Reinaerts historie* (vs.42–43).

95. Vgl. o.a. de *Grimbergse oorlog* (vs. 56), *Vanden vii vroeden van binnen Rome* (vs. 1–4) en de *Walewein* (vs. 28–29).

96. Gemakshalve schakel ik de auteur en de vertelinstantie gelijk. De wel zeer specifieke informatie die deze proloog over de vertelinstantie verstrekt, maakt een dergelijke identificatie ook aannemelijk (vgl. voor de netelige kwestie van de identificatie van auteur en vertelinstantie het vorige hoofdstuk).

- So segghic dan, blomekine, int ghemeine,⁹⁷
 Ic arem, rud, stomp, cranc, houd van daghen,
 Mids dat die zinne so zeere vertraghen,
 15 Dat ic niet wel mach spreken hoghe,
 So versouc ic bi Gods ghedoghe,
 Heer coninc,⁹⁸ ter gheliefste van hu
 Dat ghi doch wilt bevelen nu
 Remedie te doene van alre sprake

Door ouderdom en fysieke zwakheid is de auteur niet in staat om "hoghe", dat wil zeggen luid, te spreken. En daarom spreekt hij zowel het gehele gezelschap als de 'koning' daarvan aan op hun welwillendheid (of sterker nog: hun welge-manierdheid) om stil te luisteren naar zijn woorden. Als het gezelschap daar uit zichzelf niet toe bereid is, dan moet de 'koning' zijn gezag maar laten gelden door "alre sprake" te verbieden.

Een ander type aandachtsformule is de expliciete aanduiding van het begin van de proloog of de narratio. Het eerste geschiedt altijd met een "ik begin"-formule.⁹⁹ De aankondiging van de overgang tussen proloog en narratio kan zowel een "ik begin"-formule¹⁰⁰ als een afsluiting van de proloog zijn.¹⁰¹

Dat de *audite*-formules en de "ik begin"-formules dezelfde functie hebben en daarmee tot dezelfde categorie gerekend mogen worden, blijkt uit de passages waarin ze gecombineerd zijn. Vergelijk bijvoorbeeld het begin van de *Lof van Maria*:¹⁰²

- 1 Hoert na mi, ic wille beghinnen

Door de zeer uniforme vormgeving van de aandachtsformules mag deze categorie een belangrijke plaats in het proloogregister worden toegekend. Het topische karakter zal overigens wel sterk bevorderd zijn door de beperkte variatiemogelijkheden binnen deze categorie.

97. Hiermee wordt het gezelschap van de Witte Beer bedoeld (zie o.a. vs. 31).

98. Bedoeld is de 'koning' van het gezelschap van de Witte Beer.

99. Bijv. "Nv verstaet al hier ter steden Beghinne ic den boec van seden" (*Den bouc van seden*, vs. 1-2). Vgl. verder o.a. *Trauwe die werkere es in minnen* (vs. 1-2), de *Lof van Maria* (vs. 1) en *Floris ende Blancefloer* (vs. 1).

100. Vgl. o.a. de *Roman van Limborch* (vs. 29-30), de *Corte coronike van Brabant* (vs. 34) en *Van smeinscen lede* (vs. 25-26).

101. Vgl. o.a. het *Boec vanden houte* (vs. 9-10), de *Sidrac* (vs. 190) en *Den troost van philosophien* (vs. 655, zeventien verzen voor het feitelijke slot van de proloog).

102. Vgl. verder *Alezanders geesten* (vs. 30), het *Boec vander wraken* (vs. 34) en het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 154).

5.4 Functies

Hoewel het grootste deel van de categorieën in deze rubriek op de een of andere manier te maken heeft met het afbakenen van de doelgroep(en) voor de tekst, ligt het feitelijke doel ervan niet in het selecteren van het geïntendeerde publiek. Middeleeuwse prologen functioneerden nu eenmaal anders dan bijvoorbeeld de moderne omroepbladen voor de radio en televisie. Deze dienen als selectiemedium, waarmee men kan bepalen of men wel of niet een programma wil zien of horen. Bij prologen ligt dat volstrekt anders. Die stellen iemand die op het punt staat een tekst te recipiëren niet voor de keus om voortijdig af te haken. Een proloog gaat er van uit dat de feitelijke publiekselectie reeds heeft plaatsgevonden. Vandaar ook dat tal van prologen helemaal niet of slechts terloops laten doorschemeren voor wie de tekst bedoeld is. En daar waar wel een expliciete publieksbepaling plaatsvindt, is het vaak duidelijk dat die keuze het midden houdt tussen het concreet geïntendeerde en een ideaal publiek.¹⁰³

De afbakening van het publiek dient andere doelen, die opmerkelijk dicht bij die van de overige rubrieken liggen. Verreweg de meeste passages in deze rubriek hebben namelijk een receptie-sturende functie. Alles lijkt er op gericht om de receptie in goede banen te leiden. In elke categorie en subcategorie wordt namelijk op enigerlei wijze gerefereerd aan de gewenste receptiehouding dan wel aan de inhoud of het nut van de tekst. Vaak is het verband met de tekst evident. Wanneer *Die borchgravinne van Vergi* opent met de apostrof "Gherechte minnare", dan is daarmee van meet af aan duidelijk dat de liefde een centraal thema in deze tekst zal zijn, en dat wordt in het vervolg van de proloog bevestigd. En als Melis Stoke zijn *Rijmkroniek van Holland* opdraagt aan de Hollandse graaf Floris V, nadat hij zijn verwondering heeft uitgesproken over het feit dat de Hollandse heren zo weinig kennis hebben van de geschiedenis van hun voorvaders, dan is het verband tussen de inhoud van de tekst en het geïntendeerde publiek volstrekt duidelijk.

Duidelijk is het verband ook in de prologen waarin de door de auteur beminde dame gepresenteerd wordt als de inspiratiebron voor de tekst. Deze teksten staan vrijwel altijd in het teken van de liefde, waardoor de informatie uit de proloog preludeert op de narratio. De kennis over de (vaak nog onbeantwoorde) liefde van de auteur zal de receptie van de tekst een extra gewicht verschaffen. Het publiek moet de indruk krijgen mee te luisteren naar een boodschap van de minnaar aan zijn beminde. Dat de relatie tussen deze beide wel eens strikt literair van aard geweest kan zijn, doet daarbij niet ter zake.

Vaak is de informatie voor of over het beoogde publiek onderdeel van een andere gedachteneenheid, die er specifiek op gericht is om de inhoud of het nut van de tekst te presenteren. Dat is bijvoorbeeld het geval in de *Bediedenisse vander*

103. Vgl. ook Kobbe, 1969 (p. 424–426).

missen, een tekst die de symbolische betekenis van de heilige mis in de volkstaal wil uitleggen, hetgeen bijna automatisch wijst op een publiek van "leke lude" (vs. 28).

Even normaal is het echter dat het verband tussen de publieksgerichte passage en de tekst impliciet aanwezig is. Dat gebeurt in een aantal passages waarin de auteur vermeldt dat zijn tekst in het Diets vertaald is, zonder een nadere verantwoording voor die opmerking te geven. Naar analogie met vergelijkbare passages in andere prologen, waar betoogd wordt dat met de vertaling een belangwekkende tekst voor een Diets publiek beschikbaar wordt gesteld, lijkt het gerechtvaardigd om deze opmerkingen te beschouwen als een impliciet pleidooi voor het belang van de tekst.

Een interessant voorbeeld van een impliciete relatie tussen het primaire publiek en de inhoud van de tekst is het *Leven van sinte Kerstinen*, opgedragen aan de zusters van het klooster waar de hoofdrolspeelster van deze tekst begraven lag. Bij zo'n evidente relatie tussen het primair geïntendeerde publiek en de inhoud van de tekst staan een auteur twee mogelijkheden ter beschikking. Óf hij thematiseert expliciet de persoonlijke betrokkenheid van de maecenas bij de tekst (dat geschiedt bijvoorbeeld in historiografische teksten als de *Slag van Woeringen*, de *Rijmkroniek van Holland* en de *Cornicke van Brabant*), óf hij zwijgt over het verband, opdat dit door het publiek zelf herkend kan worden.¹⁰⁴

Overigens geldt wel dat naarmate het verband tussen de publieksgerichte passage en de tekst impliciet is, het moeilijker is om de betreffende passage inderdaad een receptie-sturende functie toe te kennen. In het geval van het *Leven van sinte Kerstinen* was het herkenningseffect voor het primaire publiek even groot geweest, als de auteur dat publiek niet bij naam genoemd had. Ik kom hieronder nog terug op de niet-tekstgerichte functie van dergelijke passages.

Eerst dient er echter nog enig reliëf in het beeld van de receptie-sturende functie aangebracht te worden. Er worden in deze rubriek namelijk verschillende concrete doelen nagestreefd, die elkaar weliswaar deels overlappen, maar die desondanks goed te onderscheiden zijn.

Om te beginnen wordt er met behulp van de keuze voor bepaalde publieks-groepen op een betrekkelijk abstract niveau inzicht verschaft in de inhoud van de narratio. Zo is *Ic arem van trooste maer ryc van minnen* geïnspireerd door de "reine minne" van de auteur voor de dame aan wie de tekst wordt opgedragen.¹⁰⁵ Het laat zich raden waar de tekst over zal gaan. De proloog van de *Vierde Martijn* maakt duidelijk dat de auteur de valse verraders aan het hof wel eens een (moreel) lesje zou willen leren (vs. 1-38). Deze intentie maakt hij met de ferme

104. Vgl., naast het *Leven van sinte Kerstinen*, *Sinte Franciscus leven*, over het leven van de stichter van de orde der Franciscaners, geschreven in opdracht van de Utrechtse Franciscaners.

105. *Ic arem van trooste maer ryc van minnen* (vs. 1-15, citaat in vs. 11, vgl. ook vs. 107, 167 en 175).

maatschappijkritiek in de narratio volledig waar. Jan van Boendale ergerde zich zozeer aan het feit dat de Brabantse hertogen zo vaak leugens over hun afkomst kregen voorgeschoteld, dat hij in zijn *Brabantse yeesten* zegt de waarheid te zullen presenteren (vs. 1–19). In dit geval lijkt de inhoud van de narratio zelfs meer het beoogde publiek te hebben bepaald dan omgekeerd. De tekst is immers in eerste instantie geschreven in opdracht van de Antwerpse schepen Willem Bornecolve (vs. 44–49). De Brabantse hertog wordt uitsluitend impliciet tot het beoogde publiek gerekend, namelijk als onuitgesproken consequentie van Boendales voor-nemen om, tegenover de leugens waarmee de hertogen tot dusver geconfronteerd zijn, nu eindelijk de waarheid te vertellen. In *Omme dat gherne bezondichde mein-sghen* belooft de auteur expliciet de weg naar de deugdzaamheid te beschrijven voor zondige mensen, die uit zichzelf niet in staat zijn het juiste spoor te vinden (vs. 1–10). Deze voorbeelden zouden met tal van andere, in een flink aantal verschijningsvormen, kunnen worden aangevuld.

In het verlengde van het inzichtelijk maken van de inhoud van de tekst ligt het aangeven van het belang of het nut van de tekst door middel van het benoemen van het geïntendeerde publiek of het verwoorden van de gewenste receptiehou-ding. Het zojuist genoemde voorbeeld uit *Omme dat gherne bezondichde mein-sghen* ligt op het snijvlak van het introduceren van de inhoud van de tekst en het aangeven van het nut ervan. Meer specifiek op het nut van de tekst toegespitst is de *Melibeus*, opgedragen aan hertog Jan III van Brabant, omdat de tekst speciaal aan landsheren troost en raad verschaft (vs. 7–14). En een voorbeeld van het verwoorden van de gewenste receptiehouding is te vinden in *Vanden drien ghebroederen* (vs. 5–10). De waarschuwing aan het adres van de “ghierighe minres vanden ponden”, is beslist geen exclusieve keuze voor een publiek van vrekken die bovenop hun geld zitten, maar impliciet gericht tot een ruimer publiek. De passage zal ongetwijfeld (en terecht) opgevat zijn als een signaal dat de waar-schuwing een bevestigende pendant in de narratio zal krijgen.

Door te wijzen op het belang of het nut van de tekst, worden argumenten aan-gedragen om die tekst aandachtig en met een van meet af aan helder doel voor ogen te lezen of beluisteren. Het ligt immers voor de hand dat de auteur in die passages de essentie van zijn intentie verwoordt.¹⁰⁶

De derde belangrijke tekstgeoriënteerde functie is die van het kweken van welwil-lendheid ten aanzien van de tekst. Vaak gaat dat in combinatie met een van de vorige functies, maar in een aanzienlijk aantal gevallen bestaat er geen concrete relatie met de inhoud of het nut van de tekst. Het moge duidelijk zijn dat de categorie van de gewenste receptiehouding hier een prominente rol speelt, maar ook in tal van passages uit andere categorieën speelt deze functie een belangrijke

106. Vanzelfsprekend zal aan dit aspect in het hoofdstuk *Het nut* meer aandacht besteed worden.

rol. Zo vraagt Boendale in de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* bij hertog Jan III, aan wie hij zijn tekst opdraagt, rechtstreeks om een gunstige ontvangst:

Ontfaet dit boexken, eist u bequame
 Ende ontfankelic, zo dunct my
 Dat mijn pijn bestaet sy,
 35 Ende den tijt die icker toe doe.
 Ende en eest oic niet alsoe,
 Soe sal my dat herte verseeen;
 Want ic maect in uwer eeren.

In de laatste drie verzen lijkt de droevige consequentie voor Boendale van een onbevredigend onthaal van de tekst centraal te staan, maar welbeschouwd is ook dit niets anders dan een verdeckte strategie om de welwillendheid van de hertog te bewerkstelligen. Deze zou geveleid moeten zijn, omdat de tekst tot zijn eer gemaakt is. Dat, gecombineerd met het feit dat de tekst de genealogische geschiedenis van zijn voorouders beschrijft, fungeert als een soort gebod om de tekst positief te bejegenen.

Een interessant verschijnsel is dat deze functie zowel op een vriendelijke, enigszins onderdanige wijze nagestreefd kan worden, als op een agressieve manier. De *tweede proloog van de Brabantse yeesten* is een voorbeeld van de onderdanige methode. In *Dit es van de vesscher van Parijs* wordt daarbij een wat subtielere, indirecte formulering gebruikt:

Vraye rime ende scone woort
 Zijn metten genen wel behoert,
 5 Die recht ende redene kinnen

Degenen die oog hebben voor wat zedelijk en redelijk betamelijk is, vormen een ideaal publiek voor een goede tekst. Het ligt voor de hand dat in principe iedereen zich zo'n goede reputatie wenst. Daar kan men ogenblikkelijk de consequentie uit trekken door zich als een ideaal publiek voor deze tekst te gedragen.

Even impliciet als overdreven is de vleierij in de opdracht van *Jans teesteye* aan Rogier van Leefeldale en diens vrouw Agnes van Kleef (vs. 9-47 en 82-101). Rogier wordt onder andere hoofs, goedertieren, zedig, aangenaam in de omgang genoemd, en in het bezit van elk aspect dat een man volmaakt maakt. En Agnes is van hoge afkomst, bijzonder mooi van uiterlijk, hoofs, goedertieren, wijs en volstrekt onberispelijk van gedrag. En dan draaft Boendale nog verder door: God heeft hen gesierd met de mooiste namen die er bestaan en Hij heeft hen in hun schoonheid en hun eerzaamheid naar elkanders evenbeeld geschapen. Bovendien heeft Hij hen voorzien van mooie en en zeer beschaafde kinderen. Wat kan een mens zich nog meer wensen? Ook daar heeft Boendale een antwoord op: dat God hen een lang leven in deze gezegende staat vergunt. Dit is een hoogst

merkwaardige, kruiperige opstelling, die in schril contrast staat met de zelfverzekerdheid die Boendale elders in zijn teksten tentoonspreidt. Hij had dan ook een reden om zich uiterst onderdanig op te stellen. Rogier had hem immers in verband met een vroegere tekst al eens flink de oren gewassen.¹⁰⁷ De overdreven vleierij dient hoogstwaarschijnlijk gezien te worden als een indirecte strategie om de welwillendheid ten opzichte van deze tekst te prepareren.

Hoe anders liggen de verhoudingen in de passages waar de gewenste receptie-houding op een agressieve manier geformuleerd wordt, met name in de kritiekafweer. Daarin worden mensen die kritiek op literatuur uitoefenen, bestempeld als “nideghe” en onoordeelkundigen. Zo hopen de dichters kritische geluiden uit hun publiek te voorkomen. Wie zou zich immers van een dergelijke hoofdzonde willen laten beschuldigen? Dat het de dichters er inderdaad meer om te doen was om een positieve instelling bij het publiek te bewerkstelligen, dan om daadwerkelijk de notoire zwartkijkers de deur te wijzen, blijkt zowel uit het gegeven dat de kritiekafweer meestal vaag en onpersoonlijk blijft, als uit de regelmatig voorkomende combinatie van deze negatieve aanpak met een positieve benadering.¹⁰⁸ Zo trekt de auteur van *Vanden vos Reynaerde* fel van leer tegen de “dorpren enten doren”, en bezweert hen zijn tekst ongemoeid te laten (vs. 11–24). Verderop in de proloog verwijst hij nog even terug naar deze kritiekafweer, om het contrast met degenen die hij wél graag tot zijn publiek rekent expliciet aan te dikken:

Al begripic die grongaerde
Ende die dorpren ende die doren,
Ic wille dat die ghene horen
35 Die gherne pleghen der eeren
Ende haren zin daer toe keeren
Dat si leven hoofschelike,
Sijn si arem, zijn si rike,
Diet verstaen met goeden sinne.

Eerzame, hoofse mensen, arm of rijk, die in staat zijn om de tekst op zijn waarde te schatten; dát is het ideale publiek dat Willem zich voor ogen stelt. Ik meen dat hij hiermee niet alleen het ego van zijn primaire publiek heeft willen strelen, maar dat hij er ook een zekere programmatische werking mee op het oog had. Door te

107 Vgl. *Jans teesteye* (vs. 99–101). Dat Boendale inderdaad reeds eerder onder Rogiers literaire patronaat gestaan heeft, blijkt uit de proloog van *Der leken spieghel* (vs 47–56, vgl ook Kinable, 1989). Dat Boendale in ieder geval ten tijde van het schrijven van zijn *Jans teesteye* nog schepenclerk in Antwerpen was, en daarmee een zekere financiële onafhankelijkheid ten opzichte van Rogier had, werpt een interessant licht op dit maecenaat, dat een nadere uitwerking zou verdienen.

108. Vgl (naast de hierna te bespreken *Vanden vos Reynaerde*) *Alexanders geesten* (vs 1–22 en 27–29), *Der mannen ende vrouwen heimelecheit* (vs. 25–46) en *Floris ende Blancefloer* (vs 1–13).

appelleren aan het eergevoel, de hoofsheid en het verstand van zijn publiek, geeft hij namelijk ook richting aan het verwachtingspatroon ten aanzien van de tekst.

De kleine categorie receptieaanwijzingen heeft vooral een dienstverlenende functie. De passages bevatten praktische informatie, die er op gericht is het begrip van de tekst te vereenvoudigen of te vergroten. In een enkel geval ligt de nadruk meer op het verlagen van de drempel om twijfelende potentiële gebruikers over de streep te krijgen. Maar hoe dan ook staan alle gedachteneenheden in deze categorie in dienst van het sturen van de receptie.

Een laatste differentiëring binnen de tekstgeoriënteerde functies betreft de categorie aandachtsformules. Dit is voornamelijk een technisch hulpmiddel om het publiek attent te maken op inhoudelijke wisselingen van onderwerp. Door hun structurerende karakter helpen zij het publiek gemakkelijker zijn weg door de tekst te vinden.

Naast al deze receptie-sturende, tekstgerichte functies, is er nog een buiten-tekstuele functie, te weten de statusverhoging van de maecenas, door hem of haar als een gecultiveerd, machtig of eervol persoon te portretteren.¹⁰⁹ De reikwijdte van deze functie valt moeilijk in te schatten, omdat de rol van de maecenas bij het totstandkomen van de tekst steeds op een subtiële, bedekte manier aan de orde gesteld wordt, of, in dit verband niet onbelangrijk om te constateren, helemaal niet ter sprake komt. Slechts bij vijftien van de onderzochte prologen kan min of meer de identiteit van de maecenas vastgesteld worden.¹¹⁰ Bovendien wordt er aan het noemen van de opdrachtgever praktisch altijd wel een draai gegeven die een koppeling met (de receptie van) de tekst teweegbrengt. Zo ook in de *Merlijn*, gedicht

15 ... to eren hern alabrechte
 Den heer van vorne wal myt rechte
 Want hoege lude myt hoger historie
 Manichfolden zulen er glorie
 Vnde korten dar mede er tijt

In elk vers staat wel iets waar Albrecht trots op kan zijn: de tekst is tot zijn eer gedicht; hij is met recht heer van Voorne; hij wordt gerekend tot de "hoege lude"; en receptie van de tekst levert hem eer en een (zinvolle) tijdsbesteding op. Maar waar het hier toch wel in eerste instantie om te doen is, is het creëren van

109. Vgl. ook Van Oostrom, 1992e (p. 19).

110. Het aantal bekende opdrachtgevers ligt uiteraard iets hoger, omdat hun namen ook in acrostichons, in epilogen of anderszins bekendgemaakt wordt. Per saldo valt echter het geringe aantal bij name genoemde opdrachtgevers op (vgl. ook Van Oostrom, 1992e, p. 13-15).

een belangstellende welwillendheid ten opzichte van de tekst. De buitentekstuele functie lijkt aldus een secundaire plaats te krijgen.

De belangrijkste functies in de rubriek *Het publiek* zijn er onmiskenbaar op gericht om de receptie van de tekst in goede banen te leiden. In grote lijnen gebeurt dat op twee manieren: enerzijds worden er verschillende methodes gehanteerd om het inzicht in de tekst te vergroten, en anderzijds wordt geprobeerd de beoordeling van de tekst positief te beïnvloeden. Dat laatste geschiedt voornamelijk door duidelijk te maken welke attitudes ten opzichte van de tekst als wenselijk beschouwd worden.

Van minder groot belang is de buitentekstuele functie van de statusverhoging van de opdrachtgever. Dit strelen van het ego van het primaire publiek komt niet alleen veel minder frequent voor dan de overige functies, maar blijkt ook meestal gecombineerd te zijn met een tekstgerichte functie, waarbij de statusverhoging de ondergeschikte plaats inneemt.

Hoewel veel van de passages uit de rubriek *Het publiek* geïnspireerd zijn door tekstexterne gegevens, blijkt de doelstelling vrijwel uitsluitend gericht op een zo gunstig mogelijke receptie van de tekst. Gunstig voor het publiek, door het verschaffen van inzicht in de inhoud of het nut van de tekst, en gunstig voor de auteur en diens tekst, door het sturen van de gewenste receptiehouding. Daarmee wordt eens te meer de grote verbondenheid van de prologen met hun narratio bevestigd.

Algemene literatuuropvattingen

Hoewel prologen sterk de neiging hebben zich te concentreren op de eigen tekst, zoals in de vorige hoofdstukken reeds gebleken is, is er ook frequent sprake van een abstrahering ten aanzien daarvan. Daarbij wordt het literaire referentiekader aangegeven, waar de tekst binnen gesitueerd of tegen afgezet moet worden. In dit hoofdstuk worden deze algemeen-literaire passages besproken.

6.1 Afbakening

Het overkoepelende kenmerk van de passages in deze rubriek is dat zij de individualiteit van de eigen tekst en de persoon van de dichter overstijgen. Dat wil zeggen dat het opmerkingen betreft die de narratio in een groter literair geheel inkaderen.

Om voor deze rubriek in aanmerking te komen, dient een passage niet alleen de indruk te wekken een algemene literatuuropvatting te vertegenwoordigen, maar moet zij ook als zodanig door de auteur bedoeld zijn. Wanneer bijvoorbeeld de dichter van de *Melibeus* in zijn inspiratiebede een beroep op Gods bijstand doet, omdat hij beseft dat hij zijn tekst zonder die hulp niet tot een goed einde kan brengen (vergelijk met name vs. 20–21), dan vertolkt hij daarmee impliciet een gangbare opvatting, namelijk dat literatuur in laatste instantie altijd een produkt van God is.¹ In zijn formulering beperkt hij zich echter tot zijn eigen individuele schrijfproces en is er dus geen sprake van de uitdrukking van een expliciete algemene literatuuropvatting.

Een ander verschijnsel dat op grond van dit criterium buiten de boot valt, is het generische signaal, het gebruik van begrippen waarmee de tekst een genre-classificatie krijgt.² Als dergelijke signalen alleen de eigen tekst karakteriseren, wordt de betreffende passage niet in deze rubriek, maar in die van de *Inhoudelijke introductie* opgenomen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de volgende passage uit de *Corte coronike van Brabant*:

22 Nu hoort hier al bloot
Die corte coronike te hant

1. Vgl. hierboven, p. 92.

2. Bijv. de begrippen "vite" (Diets voor *vita*, heiligenleven; voorkomend in het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 151), *Sinte Franciscus leven* (vs. 93) en in verrassende context in *Vanden vos Reynaerde* (vs. 7) en *Reinaerts historie* (vs. 7)) en "jeste"/"geeste" (in de betekenis van een verslag van (helden)daden; zeer frequent gebruikt, o.a. in *Van den derden Eduwaert* (vs. 112), de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* (vs. 3), de *Rijmbijbel* (vs. 19 en 43) en *Reinaerts historie* (vs. 4)).

Van den prinsen van Brabant

De karakteristiek "korte kroniek" verschaft weliswaar inzicht in de plaats die deze tekst in de generische constellatie van de Middelnederlandse letterkunde inneemt, maar omdat hij uiteindelijk enkel refereert aan de eigen tekst, mist hij de abstractie die de passages in deze rubriek kenmerkt. Die abstractie is bijvoorbeeld wel te vinden in *Den troost van philozophien*, waar het genre dialoog gedefinieerd wordt:

Die maniere³ die ic hier tooghe
600 Heetmen int spreken dialooghe
Dats als een mensche vraecht ende andwoord
In hem seluen makende accoord

Door expliciet aan te geven dat de tekst tot het 'genre' dialoog behoort en daarbij uit te leggen wat daaronder verstaan wordt,⁴ wordt het generische signaal van het bijzondere naar het algemene niveau getild.

6.2 Algemene aspecten

De rubriek *Algemene literaturopvattingen* bestaat voornamelijk uit afgeronde, vaak uitgebreide gedachteneenheden. Secundaire gedachteneenheden zijn een zeldzaamheid. Verder werken de passages in de regel slechts één algemeen literair aspect uit. Slechts bij uitzondering wordt de geïntroduceerde tekst in een uitgebreid literair-theoretisch kader geplaatst, zoals in het bijna duizelingwekkende kluwen van voorwaarden waaraan het literaire proces volgens *Const, cracht, wille sonder daet* moet voldoen.⁵

6.3 Categorieën

In deze rubriek worden drie categorieën onderscheiden: de polemieken met andere teksten, de specifieke literaturopvattingen en algemene uitspraken over het dichterschap.

6.3.1 Polemieken met andere teksten

In de categorie polemieken met andere teksten is altijd sprake van een positieve profilering van de eigen tekst door te wijzen op de tekortkomingen van de tekst(en)

3. Het begrip "maniere" dient hier opgevat te worden in de zin van de *forma tractandi* uit de *accessus*-traditie; de vraag welke formele technieken er in deze tekst gehanteerd worden (vgl. Minnis, 1984, o.a. p. 29). Via de Oudfranse bron heeft de *accessus*-traditie ook de rest van deze proloog bepaald (vgl. Cropp, 1982, m.n. p. 284-290).

4. Deze definitie (een dialoog is een innerlijk vraag- en antwoordspel van één mens) past in de traditie van het *soliloquium*, het *Selbstgespräch* (vgl. o.a. Lievens, 1985, p. 187).

5. Vgl. hieronder, p. 183.

waarmee deze vergeleken wordt. Het spreekt welhaast vanzelf dat de polemiek zich altijd richt op teksten die op de een of andere manier als concurrenten voor de eigen tekst beschouwd worden. Er kunnen twee concurrentieprincipes onderscheiden worden: óf er is sprake van teksten die ongeveer hetzelfde onderwerp behandelen als de eigen tekst, óf het gaat om teksten die met een ander, in de ogen van de auteur verwerpelijk, soort onderwerp de aandacht van het voor de eigen tekst geïntendeerde publiek trekken. Dit onderscheid loopt grotendeels evenwijdig aan een ander onderscheid, dat tussen specifieke en generische intertekstualiteit. Vrijwel alle kritiek op teksten met een verwant onderwerp is gericht op één of enkele concrete, specifieke tekst(en). En bijna alle kritiek op teksten met een afkeurenswaardig onderwerp heeft betrekking op bepaalde genres.⁶

Een van de meest concrete voorbeelden van specifieke intertekstualiteit, waarbij een tekst over hetzelfde onderwerp op de korrel genomen wordt, is te vinden in *Ons heren passie*. In de proloog van deze tekst wordt de manier waarop in *Vanden levene ons heren* het lijden van Christus behandeld wordt fel bekritiseerd.⁷ De auteur citeert vier verzen uit de narratio van *Vanden levene ons heren* letterlijk⁸ om te laten zien hoe er in deze tekst onder rijm dwang allerlei onwaarheden aan het evangelieverhaal zijn toegevoegd. Hij hoeft daarvoor niet ver te zoeken, want reeds in “deerst inganc” (vs. 28), dat wil zeggen de verzen waarmee het passieverhaal begint,⁹ gaat *Vanden levene ons heren* in de fout:

Het dunct mi wesen veel te lanc,
 Dat ic bewijs in deerst inganc;
 “Doe god in Symons huse was
 30 End hi sijn jonghers preecht end las”:
 Dit leste vers is slechts gheset,
 Om dattet rimen sel te bet.
 Voer die manier wil ic mi hoeden
 In dit ghedicht na mijn vermoeden.¹⁰

In het evangelie wordt niets gezegd over een prediking van Christus in het huis van

6 Waarbij overigens soms wel de namen van concrete titelhouden opgesomd worden (vgl. bijv. *Vanden levene ons heren* en de *Sidrac*), maar dat gebeurt dan ter illustratie van een abstracter geheel.

7 *Vanden levene ons heren* beschrijft het hele leven van Christus en is in dat opzicht breder van opzet dan *Ons heren passie*, waarin uitsluitend de passie centraal staat.

8 Het gaat om resp. vs. 1400–1401 (geciteerd in vs. 29–30) en vs. 1398–1399 (geciteerd in vs. 37–38).

9 De narratio van *Ons heren passie* begint bij Mattheus 26, 1–5. Omdat deze evangelieverzen geen pendant in *Vanden levene ons heren* hebben, citeert hij de verzen die overeenkomen met Mattheus 26, 6.

10 In vs. 35–50 wordt een soortgelijk voorbeeld aangehaald, waarbij de aandacht verlegd wordt van het toegevoegd zijn van de informatie onder rijm dwang naar de pertinente onwaarheid ervan. Het voert m.i. te ver om hierin (in navolging van Lie, 1994, p. 57–58) twee verschillende argumenten te zien. Het één is een welhaast onvermijdelijk gevolg van het ander.

Simon de Melaatse. Deze informatie kan alleen maar aan de tekst zijn toegevoegd, omdat de tekst anders niet zou rijmen. Het is echter duidelijk niet waar, en dat is iets wat de auteur van *Ons heren passie* wil proberen te vermijden. Hij sluit met deze stellingname aan bij de opvatting, die onder andere ook vertolkt wordt in Boendales poëtische hoofdstuk in *Der leken spiegel*, dat alle schriftuurlijke en kerkelijke zaken "in een geest van angstvallige eerbied voor de waarheid" behandeld moesten worden.¹¹ De voorbeelden die moeten aantonen dat *Vanden levne ons heren* zich niet aan deze eisen houdt, lijken op het eerste oog wat ongelukkig gekozen, omdat andere passages uit deze tekst veel duidelijker van de inhoud van de evangeliën afwijken.¹² Toch zijn ze bij nader inzien zeer functioneel. De auteur van *Ons heren passie* wil namelijk betogen dat het wel degelijk mogelijk is om ook bij het gebruik van rijm een betrouwbare vertaling van het evangelie te maken:

51 Al wil ic opte rijm wat achten,
Ic sel mi voer die loghen wachten.

Hieruit spreekt de overtuiging dat ook een rijmvertaling zich strikt aan de waarheid van zijn bron kan houden.¹³ Tegen die achtergrond slaan de gekozen voorbeelden uit *Vanden levne ons heren* de spijker op de kop.

Lang niet altijd is de tekst waarop kritiek geleverd wordt zo duidelijk te identificeren als in het bovenstaande voorbeeld. Zo is het bestiarium van de Aardenburgse priester Willem Utenhove, waar Jacob van Maerlant in *Der naturen bloeme* (vs. 104–111) gewag van maakt, niet overgeleverd. Er is echter geen enkele reden om te twifelen aan het eertijdse bestaan van deze tekst, te meer omdat Maerlant er zo'n gedetailleerde informatie over verstrekt. Een opmerkelijk aspect van die informatie is dat Willems bestiarium als onwaar van de hand gewezen wordt, zonder dat de integriteit van Willem daardoor wordt aangetast. Hij wordt immers afgeschilderd als een "priester van goeden loue" (vs. 106), die zich heeft laten misleiden door een onbetrouwbare Franse bron. Oudfranse teksten worden verrassend vaak gekenschetst als onwaar of onbetrouwbaar, in contrast met de eigen, vaak Latijnse bronnen.¹⁴

Bij Boendales uitvallen tegen de leugenachtige legende van de zwaanridder¹⁵

11. Vanderheyden, 1961 (p. 218). Vgl. *Der leken spiegel*, boek III, kapittel 15, vs. 209–218.

12. Vgl. o.a. de inleiding bij Beukens editie van *Vanden levne ons heren* (Beuken, 1929).

13. Vgl. ook vs. 77–82, waarin de eventuele sceptici, die menen dat het onmogelijk is om een betrouwbare berijmde tekst te schrijven, worden uitgenodigd om deze tekst te vergelijken met het Latijnse origineel.

14. Het betreft voorbeelden uit zowel de specifieke als de generische intertekstualiteit: de *Merklyn* (vs. 20–25), de *Slag van Woeringen* (vs. 58–62), *Tprieel van Troyen* (vs. 3–7), *Den bouc van seden* (vs 3–5) en *Van den neghen besten* (vs. 12–24). Vgl. verder ook de herhaalde uitvallen van Maerlant tegen de "Walsche valsche poeten" (*Spiegel historiael*, IV, I, kap. 29, vs. 27), onder andere besproken in Te Winkel, 1892 (p. 395–397).

15. In de *Brabantse yeesten* (vs. 1–20) en de *Corte coronike van Brabant* (vs. 13–21).

doet zich het probleem voor dat het niet meer is te achterhalen of Boendale zich nu afzet tegen een concrete Middelnederlandse (of eventueel Oudfranse) kruisvaartroman of kroniek, dan wel tegen een meer algemene legendeforming, zonder daarbij een specifieke tekst op het oog te hebben. Dit probleem wordt nog gecompliceerder door het feit dat de kritiek in de *Brabantse yeesten* direct afhankelijk lijkt te zijn van Maerlants *Spiegel historiael*, de tekst die Boendale als hoofdbron voor zijn eigen tekst gebruikte. Niet alleen in essentie is de kritiek in beide teksten gelijk, er is ook een belangrijke overeenkomst in detail, die een directe ontleening aannemelijk maakt. Beide teksten constateren verontwaardigd dat er lieden zijn die beweren dat de Brabantse heren afstammen van een zwaan, en voegen daaraan toe dat men zwanen blijkbaar aantrekkelijker voorvaderen vond dan edele mannen en vrouwen:

- 15 Ic wane, hi waende twaren
 Dat swaen edelre waren
 Danne mannen, ofte vrouwen mede
 (*Brabantse yeesten*)

en:

- 87 Si willen meer edelheit bescriuen¹⁶
 Dan van mannen ende van wiven
 (*Spiegel historiael*, IVe partie, boek 3, kap. 22)

Overigens maakt het voor het effect van de kritiek niet zoveel uit op wat voor soort bron Boendale zich baseert. Het is immers duidelijk dat de zwaanridderkritiek uiteindelijk uitsluitend een aanmoediging is om de *Brabantse yeesten* dan wel de *Corte coronike van Brabant* te gaan lezen om nu eindelijk eens de waarheid over de Brabantse genealogie te leren kennen.

Bovenstaande voorbeelden hebben allemaal één essentieel ding gemeen: ze benadrukken de historische waarheid of de betrouwbaarheid van de eigen tekst, door te wijzen op de onbetrouwbaarheid van teksten die hetzelfde of een nauw verwant onderwerp aan de orde stellen.¹⁷

Aan de overige passages met een specifiek-intertekstuele polemiekt ligt een andere overweging ten grondslag. De kritiek is daar gericht op teksten die weliswaar geen onwaarheden over een bepaald onderwerp vertellen, maar die het betreffende onderwerp onvolledig hebben uitgewerkt.

Een aardig voorbeeld is het haasje over springen in de Troje-materie. Segher Diegotgaf vraagt zich in zijn proloog van *Tprieel van Troyen* af hoe het mogelijk

16. Lees: "de Brabanders willen de zwaan meer edelheid toeschrijven dan ..."

17. Dat is verder ook nog het geval in de *Merlyn* (vs. 20–25 en 26–35) en de *Slag van Woeringen* (vs. 56–77).

is dat de Franse tekst over de Trojaanse oorlog een deel van de beste episoden niet beschreven heeft:

Een deel van dat daer gheschiede
Hebben ghehoert vele liede,
5 Maer die 't romans maecte, ende bescreef,
Hi vergat, in weet hoe 't bleef,
Een deel der bester aventueren.

Segher maakt dat verzuim in zijn tekst goed, maar krijgt enige tijd later een vergelijkbaar verwijt van Jacob van Maerlant. Deze heeft zich voorgenomen

... een historie goet
5 Te dichtene int Duytsche woert,
Die men int Walsche heft gehoert.
Oeck is ghedicht in Duyts een deel,
Mer ic wil se al gheheel
Van begbyn ten eynde maken

In vers 12–16 geeft Maerlant expliciet aan dat de onvolledige Dietse tekst waar hij op doelt, die van Segher is. In vers 6 klinkt de echo van vers 4–5 uit het *Tprieel van Troyen* door: er bestaat reeds een Franse Troje-tekst, die een zekere faam heeft.¹⁸ Maar door de tijd en hoogstwaarschijnlijk met name ook de ruimte die er tussen Seghers Brabantse en Jacobs Hollandse werkplaats lagen,¹⁹ keken zij kennelijk zeer verschillend naar dit gegeven. Segher suggereert immers dat zijn publiek bekend was met de Oudfranse tekst, terwijl Maerlant het duidelijk als een gemis ervaart dat deze geschiedenis nog niet volledig voor zijn Dietse publiek ontsloten is. Het effect is in beide gevallen hetzelfde: de auteur belooft zijn publiek interessante nieuwe informatie rond een thema dat de belangstelling van het publiek reeds via een oudere tekst gewekt heeft.

Uit deze vorm van polemieken spreekt derhalve ook altijd meer een zekere eerbied voor de tekst die door zijn onvolledigheid bekritiseerd wordt, dan een afwijzende houding: de betreffende tekst is goed, maar wat hier volgt is een uitbreiding en dus verbetering of vermeerdering van kennis.

Een bijzonder geval van specifieke intertekstualiteit is te vinden in de *Grimbergse oorlog*. Het is de enige polemische passage die niet primair de bal (dat wil zeggen een specifieke tekst of een bepaald type teksten) speelt, maar de man:

18. Het lijkt nauwelijks twijfel dat beiden hiermee de *Roman de Troie* van Benoît de Sainte-Maure op het oog hebben.

19. Zie voor deze lokaliseringen Jongen, 1988 (resp. p. 20 en 14).

- My dunct dat sy ter Daem-stede
 Sere misdoen dese consteneren,
 Die hem met dichten generen,
 15 Dat sy suffen brenghen voirt,
 Die noyt ghesien noch gehoirt
 En waren, noch en gescieden niet,
 Daer sy die lieden, dat wel wiet,
 Versuft met maken achter straten;
 20 Ende sy te dichten hebben gelaten
 Vraye geste, die waerheyt was,
 Van den hertoghe, sijt seker das,
 Die Godevaert metten Barde hiet

Het is een intrigerende passage, omdat zij suggereert dat er ergens in de Nederlanden (wellicht het Vlaamse Damme²⁰) een schrijverscollectief zijn brood verdiende met het schrijven van fictionele literatuur. Voor mijn onderzoek ligt het belang van deze passage echter uitsluitend in het afwijkende karakter ten opzichte van de overige polemische passages. Dat eigen karakter zit hem niet alleen in het gegeven dat dichters in plaats van hun teksten op de korrel genomen worden, maar ook in het feit dat het de enige specifiek-intertekstuele passage is die niet in dialoog gaat met een tekst die hetzelfde onderwerp als de eigen tekst behandelt. De “consteneren” die onder vuur worden genomen, wordt juist verweten verkeerde keuzes in hun onderwerpen te maken. En in dat opzicht sluit de *Grimbergse oorlog* aan bij de tweede subcategorie van de polemiek, de generische intertekstualiteit.

Er zijn in die subcategorie globaal genomen twee drijfveren om bepaalde genres te bekritisieren. In een aantal prologen is het er om te doen het belang van de historische waarheid van de eigen tekst te benadrukken door fictionele teksten in het algemeen af te keuren. In andere worden bepaalde typen teksten van de hand gewezen, omdat zij niet kunnen bijdragen aan de morele ontwikkeling van de mens.

Maerlant speelt in zijn *Spiegel historiael* een geraffineerd spelletje met de tegenpolen waarheid en fictie. Hoewel hij de fictionele teksten van de negatieve connotatie van leugenachtigheid voorziet, wijst hij ze niet rechtstreeks van de hand. Hij biedt met zijn eigen tekst echter de mensen die geen heil zien in dat puur verzonnen vermaak een alternatief dat in alle opzichten de moeite van het lezen of aanhoren waard is. Hij klinkt daarbij zo overtuigend, dat zijn publiek moeilijk anders kan dan stelling nemen tegen de fictionele literatuur en de *Spiegel historiael* welwillend bejegenen. Ik citeer:

20. Het is verleidelijk om een verband met de ook in Damme werkzame Jacob van Maerlant te veronderstellen, maar diens vaak rigoureuze standpunt ten aanzien van waarheid en dichterschap maant tot voorzichtigheid.

- 55 Dien dan die boerde vanden Grale,
Die loghene van Perchevale,
Ende andere vele valscher saghen
Vernoyen ende niet en behaghen,
Houde desen Spiegle Ystoriale
60 Over die truffen van Lenvale;
Want hier vintmen al besonder
Waerheit ende menech wonder,
Wijsheit ende scone leringhe,
Ende reine dachcortinghe

De waarheid is dan wel niet het enige argument dat Maerlant ten gunste van zijn tekst naar voren brengt, het is ongetwijfeld het belangrijkste. Niet alleen staat zij voorop bij de aanprijzing van zijn tekst, maar zij is ook het tegengestelde van de leugenachtigheid van de fictie, die in maar liefst vier verschillende termen benadrukt wordt. Het is ook niet verwonderlijk dat de waarheid hier de meest prominente plaats krijgt toebedeeld, omdat Maerlants tekst serieuze geschiedschrijving beoogt. In al de passages in deze categorie waar het om de waarheid gaat, speelt de geschiedschrijving (wereldlijk dan wel bijbels) een duidelijke rol.²¹

In de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* is de waarheid echter ondergeschikt aan een ander argument. De auteur vraagt zich namelijk af waarom hij zijn literaire krachten zou verspillen aan het vertalen van Latijnse of Franse teksten over heren die nooit in deze (Brabantse) contreien geweest zijn of die zelfs nooit bestaan hebben, terwijl er zo'n "scoene ystorie" over de eigen (Brabantse) landsheren te schrijven is.²² Daarmee wordt ondubbelzinnig ingespeeld op de natuurlijke affiniteit tussen het primaire publiek en het onderwerp van de tekst.

Een twijfelgeval is de *Seghelijn van Jherusalem*, waarbij het niet honderd procent zeker is of de oppositie waarheid-leugen de essentie van de polemieek uitmaakt:

- 25 Wonder heeft mi, dat si vergaten,
Die hem wilen dichtens vermaten
Van boerden ende menighen jeesten,
Ende si lieten metter keesten
Dese edel hystorie achter.

Weliswaar heeft het begrip "boerden" de negatieve connotatie van verzonnen, leugenachtige teksten, maar het tweede deel van de hendiadys ("jeesten") wordt in de regel toch minimaal als een neutraal begrip gezien. En de karakterisering van

21. Vgl. verder naast de *Grimbergse oorlog* o.a. de *Rijmbijbel* (vs. 25–29) en *Van den neghen besten* (vs. 12–29).

22. De *tweede proloog van de Brabantse yeesten* (vs. 1–13, citaat uit vs. 8).

de inhoud van de *Seghelijn van Jherusalem* zelf ("deze schoone, fijne, diepzinnige geschiedenis"²³) noopt ook niet noodzakelijk tot een interpretatie waarbij het waarheidsgehalte van de tekst voorop staat. Daar komt nog bij dat de auteur van de *Seghelijn van Jherusalem* beter dan wie ook beseft zal hebben, dat de historische waarheid van zijn tekst niet bijster groot is.²⁴ Wellicht heeft dat hem ertoe gebracht de tegenstelling waarheid-onwaarheid niet op de spits te drijven.

Al de overige passages in de subcategorie van de generische intertekstualiteit hebben betrekking op het morele nut van de verschillende typen teksten. De passages staan uitsluitend in teksten met een didactische dan wel geestelijke inhoud, die, volgens de kritiek die er in hun prologen geuit wordt, verre te prefereren is boven de lichtzinnige inhoud van teksten over de aardse liefde of de heldhaftige daden van ridders.²⁵

Erg beeldend komt dit tot uitdrukking in de *Sidrac*. In deze proloog worden de mensen bekritiseerd, die de nutteloze teksten over de heldendaden van grote heren lezen en van boeken vol wijsheid, deugdzaamheid, goedheid en troostrijke raad niets willen weten:

- 20 Dese slachten wel den genen,
 Die liden doer enen bogaert,
 Die met vruchten sijn bewaert
 Ende netelen ende distelen plucken gaen
 Ende die goede vrucht laten staen,
 25 Die goet sijn ende van smake soete
 Ende van evelen geven boete.

In de boomgaard van de literatuur worden de ridderverhalen beschouwd als onkruid, terwijl de teksten die de mens kunnen helpen het eeuwige geluk in het hiernamaals te verdienen, gelijkgesteld zijn aan de vruchten die er om vragen geplukt te worden. Het is duidelijk dat je maar beter het onkruid kunt laten staan.

Niet alle polemische passages zijn zo expliciet in hun afwijzing van bepaalde typen teksten. Zo zegt de auteur van *Ons heren passie* (vs. 63–76) niet met zoveel woorden dat de lichtzinnige liederen die de ongeletterde mensen uit hun hoofd leren, verwerpelijk zijn. Hij beweert alleen dat het veel nuttiger is om het passieverhaal van Christus van buiten te leren en in het hart te dragen. En nog vager is *Den bouc van seden*, waarin verzekerd wordt dat de materie van deze tekst niet ontleend is aan "walscher aenturen", maar aan de betrouwbare

23. Aldus het *MNW* (deel III, kol. 1271).

24. Vgl. o.a. Claassens, 1991.

25. Vgl. o.a. *Vanden levene ons heren* (vs. 5–39), *Sinte Franciscus leven* (vs. 31–52) en de *Dietsche Catoen* (vs. 1–16).

schriftuur.²⁶ Hier speelt het hierboven besproken beeld van de onbetrouwbare Franse bronnen op een wel heel impliciete wijze een rol.²⁷

6.3.2 Specifieke literatuuropvattingen

De tweede categorie in deze rubriek zijn de specifieke literatuuropvattingen. Het betreft vrijwel steevast algemene ideeën, die direct op de tekst zelf van toepassing zijn, zoals een definitie van het teksttype waartoe de tekst behoort, de bespreking van een schrijf-technisch aspect dat voor deze tekst van belang is, of een benadrukken van het nut van literatuur in het algemeen. In alle gevallen wordt op de een of andere manier het belang van de specifieke tekst geïmpliceerd. Hieruit valt af te leiden dat het de auteurs van de onderzochte prologen beslist niet om een abstracte reflectie op literatuur te doen was.

Het meest algemeen is Jacob Vilt in *Den troost van philosophien*. Zijn tekst is opgebouwd uit afwisselend metra en stukken proza, ieder met een duidelijk eigen functie. De metra worden gerekend tot de "poetrie", dat de volgende definitie krijgt:

Poetrie, dats bedectelic spreken
Als, eerde, boomen, riuieren, of beken
585 Spraken also haer fablen segghen
Daer doch gheen sprake in en can legghen
Want sij natuerlic zijn al stom

Poëzie is bedekt, indirect spreken. Dit is een definitie die ook nu nog aanvaard zou kunnen worden. En ook de (ter vergelijking met het indirecte spreken gepresenteerde) definitie van fabels, het sprekend opvoeren van stomme dingen, is van een algemeen literair-wetenschappelijke aard. Toch staat dit alles 'gewoon' in dienst van de inhoud van de tekst. Met deze passage wordt het publiek er op voorbereid dat zij het proza en de metra op verschillende niveaus zullen moeten benaderen voor een goed begrip van de tekst.²⁸

Verder worden er enkele onderling sterk verschillende technische aspecten van het literaire métier besproken. Soms gebeurt dat heel globaal, zoals in *Floris ende Blancefloer* (vs. 19–21), waarin gewezen wordt op de metrische consequenties van het rijmen: om een verhaal rijmend en tegelijkertijd begrijpelijk te maken, moet je nu eens wat weglaten en dan weer wat toevoegen.²⁹

26. *Den bouc van seden* (vs. 3–5, citaat vs. 5). Onder schriftuur wordt niet uitsluitend de bijbel verstaan, maar de hele canon van Latijnse *auctoriteiten*.

27. Vgl. hierboven, p. 174.

28. Definities met een nog directer relatie met de narratio zijn te vinden in *Van den derden Eduwaert* (vs. 112), *Vanden serpent* (vs. 45–50) en *Den troost van philosophien* (vs. 599–602, vgl. hierboven, p. 172).

29. Vgl. ook *Der ystorien bloeme* (vs. 28–35), waar de *brevitas*, het bondig weergeven van het betoog, als literair principe beschreven wordt.

In andere prologen wordt uitgebreid verantwoording afgelegd van de gehanteerde principes. In de *Sidrac* draait het daarbij om de vertaaltechniek. Centraal staat de keuze om het Franse proza in Diets proza om te zetten. Enkel in zijn proloog, die immers van eigen vinding is, veroorlooft de vertaler zich de versvorm. Voor zijn vertaling acht hij de berijmende techniek niet geschikt:

- Omme dat ic van dier edelre leren
 60 Een woert [niet] woude anders keren,
 Dant die edele wise clerc
 Selve dichte in sijn werc.
 Want rime, alsoe wijt vinden,
 Doet dicke die materie winden
 65 Anders danse die makere seide
 Ende ierstwerven int scrift leide.
 Die de materie sal leggen wale
 Van ere tale in een ander tale,
 Die sal den text leggen dan
 70 Soe hy alre gelijsxt can.

Het uitgangspunt is een zo getrouw mogelijke vertaling van de Oudfranse *Sidrac*. En dat is bij een berijming bijna per definitie onmogelijk, omdat de rijm dwang de vertaler dwingt tot inhoudelijke wijzigingen.³⁰ Vervolgens haalt de auteur de bijbelvertaling van Hieronymus aan als voorbeeld dat het wel degelijk mogelijk is om een vertaling inhoudelijk nauwkeurig bij de bron aan te laten sluiten.³¹ En dan wordt de passage afgerond met een bezwering om toch vooral niet van dit principe af te wijken:

- Die anders doen, sy doen quaet.
 80 Hoets hem elc, dats mijn raet.

Het komt dan ook als een verrassing dat verderop in dezelfde proloog (vs. 149–159) een opsomming wordt gegeven van de onderwerpen die niet vertaald worden. Als reden daarvoor wordt aangedragen dat een aantal van die onderwerpen te moeilijk zou zijn voor “elcken man” (vs. 156), terwijl weer andere zaken de auteur niet aan het hart gingen. Toch lijkt het mij niet aannemelijk dat de beide passages elkaar tegenspreken. Het standpunt dat een vertaling letterlijk moet zijn, wil kennelijk niet zeggen dat een vertaling ook volledig moet zijn.

30. Deze mening wijkt daarmee af van die van de auteur van *Ons heren passie* (vgl. hierboven, p. 174). Overigens wordt er in meer prologen iets gezegd over de vertaalprincipes die gehanteerd worden, maar dat heeft verder altijd betrekking op de er op volgende narratio, zonder dat dat een algemeen reflectief karakter heeft.

31. Datzelfde argument wordt gebruikt in *Der leken spiegel* in het hoofdstuk over “hoe dichters dichten sullen” (boek III, kap. 15, vs. 253–264).

De meest uitgebreide passage over literaire techniek is te vinden in de *Spiegel der menscheliker behoudensse* (vs. 133–352). Op een bijzonder beeldende manier worden de mogelijkheden uiteengezet van de techniek van het “exponeren”, het interpreterend uitleggen van teksten. Deze techniek wordt in de narratio op bijbelse materie toegepast. Het kernpunt van het betoog is dat het de “exponituer” geoorloofd is om vrijuit te werk te gaan; om voor zijn lessen die elementen uit de tekst te lichten, die hem in staat stellen zijn interpretatie kracht bij te zetten en om stilzwijgend voorbij te gaan aan wat hemzelf boven de pet gaat:

- 140 Want wat een exponituer begheert,
Mach hi bedieden van allen dinghen,
Wille hijt te zinen propooste bringhen,
Opdat te ziere materien doocht.
Ende es zijn herte niet gheboocht
145 Om zomeghe dinghen te verclaren,
Hi mach dat wel laten varen
Ende nement huut alsoot best voucht
Ende ziere herten best ghenoucht.

Dit riekt naar een zekere willekeur, en wellicht daarom voelde de auteur zich geroepen om met een exempel en enkele metaforen zijn standpunt duidelijk te maken. Het exempel van de gekapte eik, waar iedere kloosterling het zijne van gebruikt (vs. 153–215),³² is illustratief voor de werkwijze van mensen die zich bezighouden met de exegese van teksten: men is gerechtigd die aspecten uit de tekst te belichten, die het beste in het straatje van de “exponituer” passen. Nieuwe gegevens worden met dit exempel niet aangedragen. Het is niet meer dan een plastische voorstelling van dit standpunt ten aanzien van de mogelijkheden van de tekstverklaring, waarbij de concrete, meer technische invulling van dat standpunt, bijvoorbeeld door onderscheid te maken tussen de letterlijke, de morele, de allegorische en de anagogische betekenis van een tekst,³³ angstvallig vermeden wordt. Sterker nog: na dit exempel volgen nog twee andere vergelijkingen. De eerste voegt opnieuw niets nieuws toe aan het voorgaande: de bij haalt de honing uit de bloem en de spin het vergif, elk naar eigen goeddunken. Pas bij de laatste vergelijking wordt een nieuw element aan het betoog toegevoegd: de bijbel, die in de narratio centraal staat, kan vergeleken worden met een klompje was, dat zich laat voegen naar het zegel dat er in gedrukt wordt. Eén en hetzelfde klompje was kan op het ene moment een leeuw afbeelden en op het andere moment een arend (vs. 253–271). Evenzo kan een passage uit de bijbel vanuit de ene optiek een positieve interpretatie krijgen, terwijl zij vanuit een andere optiek juist negatief belicht wordt. Het is duidelijk dat de auteur hiermee een stap dichterbij

32. Vgl. mijn parafrase van dit exempel hierboven, p. 7.

33. Vgl. hiervoor o.a. Wackers, 1982 (p. 11–12).

zijn feitelijke onderwerp is gekomen. Wellicht daarom geeft hij op dit punt enkele concrete voorbeelden, daarmee overigens nog steeds een technische bespreking van de exegese ontwijkend. Respectievelijk David, Absalon en Samson worden van hun meest positieve en hun meest negatieve kant besproken (vs. 272–348). Zo is het zonder meer afkeurenswaardig dat Absalon zich verraderlijk tegen zijn vader keerde, maar kan hij desondanks beschouwd worden als een prefiguratie van Christus, omdat hij zo mooi was en hangend aan een boom gestorven is; twee aspecten die ook op Christus van toepassing zijn. De passage sluit uiteindelijk af met een korte reden voor deze uitgebreide verantwoording van de exegetische techniek die in de narratio gehanteerd wordt: mocht iemand bedenkingen bij de tekst hebben, dan moet dit betoog die wegnemen.

Naast deze diversiteit aan technische literatuuropvattingen is er een betrekkelijk coherente groep passages waarin het nut van literatuur in algemene zin aan de orde gesteld wordt. Het zal wel niet toevallig zijn dat het juist didactisch-moralistische teksten zijn, die een dergelijke abstrahering bevatten.³⁴

In deze groep teksten is overigens ook enig reliëf aanwezig. Zo zijn er passages die verwijzen naar het nut van willekeurig welke tekst dan ook. Dat is bijvoorbeeld het geval in de *Dietsche doctrinael*, waarin gerefereerd wordt aan een uitspraak van de apostel Paulus, dat alle geschriften geschreven zijn om de mensheid te beleren.³⁵ In andere passages wordt echter het nut van bepaalde typen teksten aan de orde gesteld. In de *Corte coronike van Brabant* bijvoorbeeld zijn dat de teksten die goede, dappere en wijze mensen als exemplarisch voor het gewenste gedrag van de mens centraal stellen.³⁶

Wat deze passages ten slotte toch weer bijeen brengt, is het feit dat ze alle uiteindelijk bedoeld zijn om het nut van de eigen narratio te benadrukken. Wat dat aangaat, passen ze beter in de rubriek *Het nut* dan in dit hoofdstuk over algemene literaturopvattingen.

6.3.3 Het dichterschap

De derde en laatste categorie in deze rubriek betreft de algemene uitspraken over het dichterschap: waaraan moet een dichter voldoen, of aan welke regels heeft hij zich te houden? Slechts in één proloog lijkt een poging ondernomen om het hele eisenpakket waar een dichter aan moet voldoen uiteen te zetten. In al de overige passages gaat het om slechts één algemene eigenschap.

De meest volledige passage over waar een succesvol schrijverschap op berust, bevindt zich in de proloog van *Const, cracht, wille sonder daet* (vs. 1–40). De ei-

34. Vgl. Sonnemans, 1994 (p. 279).

35. *Dietsche doctrinael* (vs. 30–32); vgl. ook het *Boec vander wraken* (vs. 7–12) en, enigszins afwijkend, de *Bediedenis vander mussen* (vs. 1–10).

36. De *Corte coronike van Brabant* (vs. 1–6); vgl. ook *Vanden coninc Saladyen* (vs. 1–4).

genschappen “const”, “cracht”, “wille”, “daet”, “wise raden”, “jonst” en “moet” zijn alle even onontbeerlijk als het aankomt op een bepaalde werkzaamheid, *in casu* het schrijven van een tekst. Maar als een dergelijk werk niet begrepen wordt door degene voor wie het bedoeld is, dan is al de arbeid vergeefse moeite. Nochtans mag dat vooruitzicht iemand niet beletten een kunstzinnige inspanning te leveren, want het gaat uiteindelijk niet om de beloning, maar om de kunst zelf. Door zich strikt aan de kunst-om-de-kunst te houden, hoopt de auteur ten slotte door de echte kenners toch beloond te worden. Achter deze prozaïsche parafrase gaat een bijzonder kunstzinnig geconstrueerde passage schuil, met speelse verzen als “const si doch const met consten loonen” (vs. 29) en beeldspraak als madeliefjes voor de zwijnen zaaien.³⁷ Kennelijk probeerde de auteur zijn, overigens weinig middeleeuwse, opvattingen over literatuur en kunstzinnigheid met een sterk staaltje compositie en stilistiek kracht bij te zetten.

Minstens even krachtig zijn de passages waarin Willem van Hildegaersberch zich sterk maakt voor een rehabilitering van het dichterschap.³⁸ Hij geeft fel af op de huidige waardering van het publiek ten aanzien van hienlikkende, zichzelf verrijkende schalken, die het tegenwoordig voor het zeggen hebben in de wereld. De vroegere waardering voor het ware dichterschap is volledig verdwenen:

- Dichters waren wel ghehoert
 Die wijl dat men die waerheit minde;
 10 Ende waermen doe een dichter kinde,
 Hy wort gheëert, hi wort ghepresen,
 Zijn naem ghespreekt, sijn lof gheresen.
 Mocht den dichters dat gheschien,
 Sy souden noch wel dichtens plien,
 15 Die nu zwighen ende loven,
 Ende laten schalc mit schalken hoven.
 (*Vanden serpent*)

Het sleutelwoord is “waerheit”. Wie de waarheid wil openbaren, strijkt op “dove

37 *Const, cracht, wille sonder daet* (vs. 28). Dit is de enige vindplaats die er van dit spreekwoord in het *MNW* staat. ‘Paarlen voor de zwijnen’ wordt in het *MNW* helemaal niet opgetekend. Het zaaien op stenen, daarentegen, komt alleen al in de door mij onderzochte prologen meermaals voor, onder meer in de variatie van ‘koren zaaien, waarvan men de vrucht niet oogst’ in *Const, cracht, wille sonder daet* (vs 15–17). Overigens is het ‘madeliefjes voor de zwijnen zaaien’ minder verrassend dan het op het eerste gezicht lijkt. “Margaritas” in Mattheus 7,6 (“neque mittatis margaritas vestras ante porcos”) kan zowel ‘parels’ als ‘margrietten’ betekenen. Vgl. ook het spreukenschilderij van Bruegel (met dank aan Frank Willaert voor deze observatie).

38 Hij doet dat in *Van die achte salcheden* (vs 1–21), *Vanden doemsdaghe ende van sterven* (vs 1–20), *Vanden serpent* (vs 1–34) en *Vanden vier cussen* (vs 1–9).

snaren”³⁹ en brengt zelfs zijn leven in gevaar.⁴⁰ En tóch, hoewel hij soms een moedeloze, uitgetelde indruk maakt, hamert Hildegasberch er op dat de ware dichters hun taak van waarheid en zaligheid brengend onderricht niet mogen verzaken. En telkens na zo’n klacht⁴¹ verzamelt hij weer de moed om zelf aan die taak te voldoen.

In de proloog van *Den bouc van seden* (vs. 15–48) wordt benadrukt dat iemand die een bepaalde kennis machtig is, verplicht is deze te delen met zijn medemens. De strekking is dat men het licht niet onder de korenmaat mag zetten, omdat het Gods opdracht is dat de mens zijn talenten in dienst stelt van de ander. De mens krijgt zijn wijsheid toebedeeld door God en is niet meer dan een instrument in Diens handen. Kennisoverdracht is dus een goddelijke plicht, waarmee de wijze mens niet alleen de goedgunstigheid van God over zich afroept,⁴² maar tevens (aardse?) wijsheid en lof verwerft. Het is dan ook haast onbegrijpelijk dat er nog mensen zijn die hun kennis niet willen delen:

Wat peinsen dan vele lieden
 Die hare conste niemen bedieden?
 45 Het schijnt dat het hem es leet
 Dat yemene dan si hiet weet.
 Wat helen si in haren sin?
 Al wisen sijt, vort sine hebbens te min.

Het lijkt er op dat zij het niet kunnen velen dat anderen hun wijsheid deelachtig worden. De afkeuring van deze houding is goeddeels impliciet. Er wordt deze hebbelijke wijzen geen sanctie voor hun ‘gierigheid’ opgelegd. De overredingstactiek van de auteur blijft ook in de afronding gebaseerd op een positief argument: als je kennis deelt met anderen, hoef je niet bang te zijn dat je eigen kennis daardoor afneemt.

Wellicht ten overvloede wil ik er op wijzen dat deze passage niet expliciet het schrijfsproces aan de orde stelt, maar uitsluitend de kennisoverdracht in haar algemeenheid. Gezien de didactische aard van de tekst en het meer algemeen verbreide beeld van literatuur als kennisoverdracht (men denke bijvoorbeeld aan de hierboven besproken passages uit de prologen van Hildegasberch en de passages over het nut van literatuur), lijkt het mij echter verantwoord om de plicht van de kennisoverdracht (mede) te beschouwen als een van de hoofdtaken van de dichter.

39. *Vanden serpent* (vs. 17–20).

40. *Van die achte sahcheden* (vs. 8–14).

41. Die niet voor niets allemaal aan het begin van de proloog staan (vgl. noot 38).

42. Zo lees ik althans vs. 30–31: “Dus mach hi vrucht in onsen heere Maken”.

Ten slotte is er nog één passage die aanspraak kan maken op het predicaat algemene literatuuropvatting ten aanzien van het dichterschap:

Die soe wale dichten coeste
Dat al dat hi begoeste
Met eren mochte volbringhen,
Ende dan met onnutten dinghen
5 Onledech maecte sinen sin,
Dan ware ere noch ghewin.
(*Ons liefs heren passie*)

Wie het talent van de dichtkunst bezit, kan het zich niet veroorloven zijn tijd met onnutte zaken te doden. Het is een marginaal aspect binnen de potentiële opvattingen over het dichterschap, dat vooral ingegeven lijkt door het vervolg op deze uitspraak, namelijk de uiting van het voornemen van de auteur om zijn geest nuttig bezig te houden met het schrijven van een tekst die de mensen op de juiste weg naar de zaligheid kan brengen.⁴³ Achter deze passage schuilt overigens wel het interessantere beeld van het dichten als een vaardigheid die niet voor iedereen is weggelegd.⁴⁴

Hiermee zijn al de voorkomende vormen waarin een algemene opvatting over literatuur verwoord is besproken. Er zijn twee duidelijke tendensen aan te wijzen. Om te beginnen gaat het zo goed als altijd om een passage die slechts één aspect van het literaire proces aan de orde stelt. En op de tweede plaats is er altijd een duidelijke link tussen de algemene stelling en de narratio die op de proloog volgt. Het bereik van de passages in deze rubriek is dus in verschillende opzichten beperkt.

6.4 Functies

In deze rubriek kunnen drie functies onderscheiden worden. Vaak interfereren er minstens twee in één passage. Door alle drie de functies loopt één duidelijke rode draad: het gaat er niet primair om literair-theoretisch stelling te nemen, maar om het publiek aan te zetten tot het recipiëren van de narratio.

De voornaamste functie is het benadrukken van het belang van de eigen tekst, hetgeen in alle categorieën voorkomt. In de polemiekt gaat het vooral om de passages waarin de waarheid, de betrouwbaarheid of de morele waarde van bepaalde (typen) teksten bekritiseerd wordt. Door andere teksten op een van deze aspecten

43. Vgl. mijn bespreking van het bestrijden van de ledigheid als drijfveer voor het dichten (p. 123).

44. Een standpunt dat bijv. gedeeld wordt met Boendale's hoofdstuk over "Hoe dichters dichten sullen" (*Der leken spieghel*, boek III, kap. 15; vgl. Gerritsen, 1992).

af te keuren en in de schaduw van de eigen tekst te stellen, wordt gepoogd te bewerkstelligen dat er bij de receptie met nadruk en instemming naar dat aspect van de eigen tekst gekeken wordt.

In de categorie van de specifieke literatuuropvattingen zijn het vooral de passages die het algemene nut van (bepaalde) literatuur benadrukken, die impliciet wijzen op het belang van narratio. Maar ook de meer inhoudelijke passages betreffende technische aspecten zijn daar vaak op gericht. Zo is de karakterisering van het 'genre' "geesten" in *Van den derden Eduwaert* ("in geesten en salmen liegen niet", vs. 112) een ondubbelzinnig, tweeledig signaal: deze tekst behoort tot de categorie "geesten" en bevat derhalve niets dan de waarheid. En het is juist in die historische betrouwbaarheid dat het grote belang van deze tekst schuilt.

En ten slotte wordt in de hele categorie van uitspraken over het dichterschap impliciet het belang van de eigen tekst benadrukt. Een dichter die zo'n hoge eisen aan het ware dichterschap stelt, legt zichzelf een grote verplichting op: van wie beweert zo goed te weten hoe het hoort, mag verwacht worden dat hij dat ook in de praktijk kan brengen, en dat kan direct gecontroleerd worden aan de hand van de narratio die volgt op zo'n uitspraak. Dat moet het publiek geprikkeld hebben om die controle inderdaad uit te voeren. Door als auteur je nek uit te steken, kun je dus precies dat krijgen waar je op mikt: de volle aandacht voor je tekst. Dat betekent wel dat je stevig in je schoenen moet staan. Het is dan ook niet toevallig dat het vooral de meer serieuze typen teksten, met name geschiedschrijving en (geestelijke) belering, zijn die in deze rubriek de boventoon voeren.

Gaat de eerste functie grotendeels uit van de kracht van de eigen tekst, de tweede lijkt meer ingegeven door een negatieve benadering. De voor de eigen tekst altijd positieve contrastwerking in de polemieken verschaft het publiek een reden om de door de betreffende proloog geïntroduceerde tekst te verkiezen boven andere teksten die op datzelfde publiek mikken. Voor deze passages gaat daarom hetzelfde op als wat Gerritsen opmerkt over Jan van Boendale's poëtische hoofdstuk in *Der leken spiegel*:

Voor *Hoe dichters dichten sullen* geldt ten volle wat de Engelse dichter Auden generaliserend heeft opgemerkt over alles wat dichters plegen te debiteren over het wezen van de poëzie: "In unkind moments one is almost tempted to think that all they are really saying is: 'Read me. Don't read the other fellows'."⁴⁵

Door bekende en vaak gewaardeerde teksten in de schaduw van de eigen tekst te stellen, wordt er een zeer effectieve propaganda voor die eigen tekst gemaakt.

Dat geldt overigens niet alleen voor de categorie polemieken, maar ook voor de passages waarin Hildegaersberch het ware dichterschap bespreekt. Daar contrasteert het door Hildegaersberch belichaamde ideale dichterschap positief ten

45. Gerritsen, 1992 (p. 10). Het citaat staat in Auden, 1963 (p. 52).

opzichte van de door hem verfoeide, op eigen gewin gerichte stemming onder het publiek. Het is duidelijk dat Hildegasberch pleit voor een ethisch réveil, waarin de dichter het voortouw moet nemen. In *Vanden serpent* wordt deze thematiek zelfs op een subtiële manier getild van het niveau van het algemene naar dat van het bijzondere, te weten de fabel uit de narratio. Na een fel betoog, waarin hij zich beklagt dat de mensen tegenwoordig niet meer naar de waarheid willen luisteren, slaat hij, ogenschijnlijk tegen beter weten in, toch aan het dichten (vs. 1–31). Dan vervolgt hij met de constatering dat wie goed met kwaad vergeldt, zichzelf een slechte dienst bewijst. Hij illustreert dat aan de hand van een fabel⁴⁶ over een slang en een ridder. Nadat de ridder de tussen twee takken beknelde geraakte slang bevrijd heeft, blijkt de slang hem ‘als dank’ op te willen eten. Na veel gede-libereer en het raadplegen van verschillende passanten met ieder een persoonlijke visie op het gebeuren, stelt Reynaert de vos voor terug te keren naar de beginsituatie, zodat hij een goed beeld van het probleem kan krijgen. Wanneer de slang eenmaal opnieuw gevangen zit, is de ridder uiteraard niet meer te bewegen tot een herhaling van zijn goede daad. De strekking van de fabel is weliswaar van algemene aard, maar het verband met de opening van de proloog is té opvallend om te negeren: als de heren al het goede dat de ware dichters hen aanbieden versmaden, dan gedragen zij zich net zo verwerpelijk als de slang.⁴⁷ Ik interpreteer dan ook niet alleen de algemeen-beschouwelijke passage over de rol van de dichter, maar de complete tekst als een *oratio pro domo*: luister niet naar de op eigen gewin uit zijnde schalken, maar naar mij, de integere dichter-raadgever.

De derde en laatste functie in de rubriek *Algemene literaturopvattingen* betreft de verantwoording van specifieke technische keuzes, die kennelijk enige uitleg behoeften. Een heikel punt is bijvoorbeeld de keuze van de vorm waarin de tekst geschreven is: proza of rijm. Maar ook de vraag hoe je de bijbelse materie op een verantwoorde manier aan ongeletterden kunt uitleggen. Of, om nogmaals naar *Vanden serpent* terug te keren: hoe kun je een heftig verwijt aan je broodheren zó formuleren, dat zij zich niet rechtstreeks aangesproken hoeven te voelen:

45 Exempel hier off in figuren.

Beesten moghen by naturen

Luttel sprake nemen ane,

Om te maken goet verstande

Soe worter in ghelijck gescreven

46. Hildegasberch hanteert daarbij niet het begrip ‘fabel’, maar tot tweemaal toe “figure”, waarvan hij de exempel-werking benadrukt (*Vanden serpent*, vs. 45 en 50, hieronder geciteerd).

47. De slechte raadgevers uit de fabel (een schaap en een gans, “Dat waren beyde onnosel beest”, vs. 122) kunnen worden vergeleken met de “schalken” (vgl. vs. 16). Alleen de rol van Reynaert is niet ondubbelzinnig te duiden: hij lijkt in het verhaal een positieve rol te spelen door de ridder uit zijn penibele situatie te redden, maar krijgt vervolgens een niet mis te verstane veeg uit de pan: mocht het toch ooit zo ver komen, zo verzucht Hildegasberch, “Datmen schalck mit schalken vinghe” (vs. 190–191).

50 Figuren die exempel gheven.

Hildegarsberch kiest dus voor de tactiek om zijn boodschap te verpakken in de vorm van een “figure”, die voor een goed verstaander duidelijk is, zonder dat man en paard genoemd worden.⁴⁸

Al met al is deze functie verwant met de in het hoofdstuk *Het publiek* besproken kritiekafweer. Ook hier wordt, zij het op een veel positievere wijze, geprobeerd de mogelijke kritiek in de kiem te smoren.

Ter afsluiting van dit hoofdstuk wil ik, wellicht ten overvloede, de beperkte reikwijdte van het literair-theoretische karakter van prologen aan de orde stellen. Wie onderzoek wil doen naar de literair-theoretische opvattingen van Middelnederlandse auteurs, kan in prologen bruikbaar materiaal vinden, maar mag daarbij niet voorbijgaan aan het feit dat dat materiaal niet alleen versnipperd en marginaal is, maar bovendien altijd in dienst staat van de receptie-sturing van de narratio. Bij de reconstructie van middeleeuwse literatuuropvattingen dient daarom rekening gehouden te worden met mogelijke vertekening door de specifieke context waarin bepaalde uitspraken staan.

48. Vgl. voor deze ontwijkings tactiek ook Van Oostrom, 1992f (p. 87–90).

Inspiratiebronnen

Dit hoofdstuk behandelt de verwijzingen van auteurs naar hun inspiratiebronnen. Deze rubriek is nauw verwant aan het retorische concept van de *inventio*. Dit concept heeft door de eeuwen heen echter zo'n verschillende invullingen gekregen, dat het niet verstandig lijkt het als theoretisch uitgangspunt van dit hoofdstuk te nemen.¹ In de klassieke retorica behandelt de *inventio* nog de wijze waarop een redenaar de argumenten voor zijn stelling kan vinden. In de loop van de middeleeuwen verschuift de benadering van het begrip van een retorisch-dialectische naar een hermeneutische invulling. Het 'vinden' van de materie voor een nieuwe tekst wordt een kwestie van het bewerken van bestaande materie, dat wil zeggen van bestaande teksten, waarbij de creatieve dichter zich ten doel moet stellen om een eigen interpretatie van die materie te geven. De mogelijkheid van het beschrijven van nieuwe onderwerpen wordt weliswaar niet afgewezen, maar krijgt absoluut geen prioriteit.

Vanwege deze ontwikkeling en ter voorkoming van ongewenste associaties bij het gebruik van het begrip *inventio*, heb ik als noemer voor deze rubriek het neutralere 'inspiratiebronnen' gekozen. Zoals hieronder zal blijken, dient dit begrip ruim opgevat te worden; van innerlijke inspiratie tot heel concrete bronteksten.

7.1 Afbakening

Auteurs kunnen op zeer diverse manieren aan de materie van hun teksten gekomen zijn. Hun inspiratiebronnen kunnen variëren van concrete, geschreven bronnen, mondelinge getuigenissen of bedenksels die voortspruiten uit de eigen geest, tot externe inspiratie uit de natuur. Veel auteurs voelden zich geroepen om melding te maken van deze achtergrond van hun tekst. De passages waarin dat gebeurt, staan centraal in dit hoofdstuk. Zij hebben met elkaar gemeen dat zij het publiek willen inlichten over de herkomst (in ruime zin) van de materie die in de narratio verwerkt is. Op grond van dit gemeenschappelijke kenmerk kunnen verschillende soorten verwante passages buiten deze rubriek gesloten worden.

Zo gaat het niet om het aanwijzen van de bronnen van de Middelnederlandse teksten, maar om het thematiseren van de (inspiratie)bron. Daarmee valt de proloog van *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde* niet in deze rubriek, omdat hieruit niet valt op te maken dat er een Latijnse brief van Bernardus aan ten

1. Een indrukwekkende bespreking van de genese van het begrip *inventio* is te vinden in het zesde hoofdstuk van Copeland, 1991 (p. 151–178). De onderstaande uiteenzetting over de *inventio* baseert zich grotendeels op deze studie.

grondslag ligt, ondanks het feit dat Bernardus prominent in de proloog aanwezig is. Wanneer de proloog letterlijk genomen wordt, is Bernardus niet de bron, maar de auteur van de tekst. Vandaar dat deze passage in het hoofdstuk *Autobiografie* thuishoort. Verder kan de ledigheid die een auteur tot dichten aanzet niet als een inspiratiebron beschouwd worden, omdat daarbij niets gezegd wordt over de wijze waarop de auteur aan de inhoud van zijn narratio komt. Ook mogen de inspiratiebedes niet met de inspiratiebronnen verward worden. Auteurs vragen in hun gebeden nooit om bijstand in het verwerven van een geschikt onderwerp, maar in het verwoorden en voltooien van hun tekst. Het zoeken naar de materie voor een tekst maakt kennelijk deel uit van een andere fase in de tekstproductie. Voorts mag het blote feit dat een proloog meldt dat de tekst in het Diets geschreven wordt, niet als een signaal voor het bestaan van een anderstalige bron beschouwd worden, ook al is ons tegenwoordig bekend dat de tekst inderdaad vertaald is. Alleen als er aanvullende informatie bij gegeven wordt, al is het alleen maar dat een tekst uit 'het Latijn' vertaald is, komt de betreffende passage in aanmerking voor deze rubriek. Is dat niet het geval, dan blijft de bronverwijzing veel te impliciet.

Het citeren van een bekend auteur in een proloog mag niet altijd opgevat worden als een verwijzing naar de inspiratiebron van de narratio. Zo'n citaat kan immers een paratekstuele functie hebben, die verder los staat van de concrete bronnen die gebruikt zijn. Een ondubbelzinnig voorbeeld hiervan is te vinden in het *Boec vander wraken*:

- 7 Sinte Pauwels seghet, die lerere fijn:
Alle scriften die ghescreven sijn
Sijn tonser leringhen ghescreven.

Dit gezegde van Paulus zegt iets over het algemene nut van literatuur, óók die van het *Boec vander wraken*, maar verstrekt geen informatie over de herkomst van deze tekst.

Andere passages zijn moeilijker te interpreteren, omdat ze nauwer op de narratio betrokken zijn. Het gaat dan voornamelijk om de meest impliciete bronverwijzingen. Soms kunnen deze wel beschouwd worden als inspiratiebronnen zoals in het *Boec vanden houte*, waar het "heb ic ghelesen" (vs. 3) ongetwijfeld betrekking heeft op de bron waarop de auteur zich voor zijn tekst gebaseerd heeft. Daar ben ik bij het "also ic 't las" in *Heer Erentrijk* (vs. 6), ondanks de vergelijkbare bewoordingen, echter absoluut niet zeker van. En dat niet vanwege het feit dat er voor deze tekst, in tegenstelling tot het *Boec vanden houte*, geen concrete bron aan te wijzen is, maar veel meer door de context:

God die gheeft sinen vriend
Des hi ieghen hem verdient;

Dat scijnt an Heren Erentrijc wale,
 Daer ic beghinne af dese tale,
 5 Hoe hi van eeren rijc was;
 Want, also ic 't las,
 So betaemt hem wal dese name,
 Dien hi droech al sonder blame.

“Also ic 't las” heeft geen betrekking op de tekst als geheel, maar op de opmerking dat “Heren Erentrijc” zijn naam eer aandeed: *omen est nomen*. Louter het noemen van een bepaalde bron of autoriteit is dus niet voldoende voor opname in deze rubriek. Daarvoor moeten de passages ook duidelijk bedoeld zijn als een effectieve verwijzing naar de herkomst van de materie.

Ten slotte moet het onderscheid tussen de materie van een tekst en de inspiratiebron van de auteur benadrukt worden. Het gaat om een subtiel verschil, dat de moeite waard is om bij de afbakening van deze rubriek te hanteren. Dat kan het best aan de hand van een voorbeeld geïllustreerd worden. In de *Bediedenis vander misen* (vs. 11–32) maakt de auteur duidelijk dat hij zijn publiek de betekenis van de inhoud en de rituelen van de heilige mis bij wil brengen, opdat men tot een intenser misbezoek zal komen. De mis wordt hier gezien als iets dat toelichting verdient, niet als een informatiebron voor de auteur. Deze wil in zijn proloog dan ook niet de *herkomst* van zijn materie kenbaar maken, maar de aard van het onderwerp van zijn tekst aanduiden. Daarom hoort de betreffende passage thuis in het hoofdstuk over de inhoudelijke introductie van de tekst.

7.2 Algemene aspecten

Bijna zestig procent van de onderzochte prologen is in deze rubriek onder te brengen. Veel van de betreffende passages zijn bovendien binnen hun proloog van prominent belang. Zo zijn in de prologen van de *Melibeus*, *Ons heren passie* en de *Sidrac* maar liefst vier verschillende gedachteneenheden in deze rubriek onder te brengen, en in *Den troost van philozophien* zelfs zeven. Daar staat echter tegenover dat de inspiratiebronnen veel vaker nog op een slechts vage of terloopse manier genoemd worden.² Waar nodig zal in de volgende paragraaf aandacht worden geschonken aan de specifieke vormen van vaagheid in de verschillende categorieën. Hier wil ik volstaan met de opmerking dat het de dichters er duidelijk niet om te doen was om de verifiëring van de herkomst van de materie of een concrete controle van de betrouwbaarheid van de bronvermelding mogelijk te maken. De enige uitzondering hierop is *Ons heren passie* (vs. 77–82), waarin degenen die menen dat berijmen en betrouwbaar vertalen niet samengaan, worden

2. Een extreem voorbeeld is te vinden in de *Grimbergse oorlog*, waar midden in een grote gedachteneenheid over de inhoud van de narratio (vs. 12–55) in een terzijde van slechts één vers (vs. 26) gewezen wordt op de kroniek waarop de dichter zich gebaseerd heeft.

uitgenodigd om het Latijnse evangelie naast de tekst van *Ons heren passie* te leggen.³ In deze passage is de bronvermelding echter van secundair belang.

Eén geval van vage bronverwijzingen wil ik hier nog bespreken, omdat het inzicht kan verschaffen in de typen teksten die in deze rubriek vertegenwoordigd zijn. *Vanden drien ghebroederen* opent met de volgende verzen:

- 1 Een materi heb ic ghevonden,
Die ons leringhe doet verstaen

De woorden “materi” en “gevonden” maken onmiskenbaar deel uit van het vocabulaire van de *inventio* van de stof, maar geven absoluut geen zicht op de concrete herkomst van de materie. Ik beschouw deze passage dan ook als een typische exponent van het proloogregister: Hildegasberch sluit hier aan bij de traditie van het melding maken van de inspiratiebron. Ik vermoed dat de inhoud van de narratio van eigen ‘vinding’ is, hetgeen bijzonder moeilijk in termen van inspiratiebronnen weer te geven is. Dat ‘blijkt’ uit het gegeven dat er bijzonder weinig fictionele teksten in deze rubriek vertegenwoordigd zijn.⁴ En als ze al een bronvermelding hebben, dan is die meestal van ‘verdachte’, fictieve aard, zoals zal blijken in mijn bespreking van de categorie ‘innerlijke inspiratie’.

7.3 Categorieën

De gedachteneenheden met verwijzingen naar de inspiratiebron(nen) van de tekst laten zich in de regel onderverdelen op grond van het type bron dat aan de tekst ten grondslag ligt: concrete bronnen, ooggetuigenverslagen, innerlijke inspiratie en inspiratie door natuurervaringen.

7.3.1 Concrete bronnen

Verreweg de meeste inspiratiebronnen waarnaar verwezen wordt, zijn concrete teksten, of in termen van intertekstualiteit: preteksten.⁵ Deze preteksten kunnen een verschillend karakter hebben. De overgrote meerderheid aan preteksten bestaat uit geschreven bronnen. Meestal kan dat uitsluitend indirect uit de formulering worden afgeleid, maar soms wordt er expliciet melding gemaakt van een schriftelijke bron, zoals in *Der vrouwen heimeelijcheit* het geval is:

3. Deze passage is hierboven (op p. 174) reeds besproken.

4. Onder ‘fictionele teksten’ versta ik hier teksten die door de (Middelnederlandse) auteur zelf verzonnen zijn. Ik beschouw teksten als zodanig wanneer ze verhalend van aard zijn, en er geen directe historische of literaire bron aanwijsbaar is. Vertalingen en bewerkingen van bestaande fictionele teksten (m.n. uit het Oudfrans, o.a. *Floris ende Blancefloer* en *Vanden vos Reynaerde*) zijn overigens wel in deze rubriek vertegenwoordigd, maar dan in de categorie ‘concrete bronnen’, en uiteraard alleen voorzover ze expliciet melding van die vertaling maken.

5. Zie voor een bespreking van dit begrip p. 55.

... willic mi keeren
 Op mine materie die ic vant
 In eenen boec, die was valiant,
 Ende die waerheit oec seit
 20 Van der vrouwen heimelijcheit.

Uit deze formulering wordt overigens niet duidelijk welke tekst de auteur nu precies heeft gebruikt. De verzekering dat hij een schriftelijke, voortreffelijke en waarheidsgetrouwe bron gebruikte, achtte hij kennelijk belangrijker informatie voor zijn publiek dan de titel of de auteur van die bron.

Slechts tweemaal maakt een auteur duidelijk dat hij zich op een orale bron baseert. Het meest informatief is daarbij *Zonder de gracie Gods, ons heeren*, een tekst die de verrijzenis van Christus behandelt:⁶

Van welken verrisene ic heb ghehoort
 10 Predicken, daer ic zomich woort
 Of hebbe onthouden int sermoen,
 Dat dede broeder Jan Lyoen,
 Up den paesschedach openbaer,
 Niet voor der noenen maer daer naer.⁷

De tekst is dus een navertelling van een preek die broeder Jan Lyoen met pasen gehouden heeft.⁸ Het lijkt mij verantwoord om een dergelijke inspiratiebron, zijnde een concrete tekst, op één lijn te stellen met bijvoorbeeld een schriftelijke Latijnse tekst die in het Middelnederlands vertaald werd.

Ten slotte zijn er ook nog enkele bronvermeldingen, die gelijktijdig verwijzen naar een schriftelijke en een orale bron.⁹ Daarin maakt de auteur namelijk gebruik van een intermediair die een geschreven bron aan hem doorgeeft. Dat is bijvoorbeeld het geval in de veelbesproken bronverwijzing in de *Beatrijs*. De auteur bidt tot God dat hij de essentie van zijn verhaal goed weer mag geven en zijn arbeid tot een goed einde brengen,

Volcomelijc na der waerheide,
 Als mi broeder Ghijsbrecht seide,
 15 Een begheven willemijn.
 Hi vant in die boeke sijn.
 Hi was een out ghedaghet man.

6. De andere proloog die verwijst naar een orale bron is die van *Vanden vier cussen* (vs. 10-21).

7. Ook het vervolg van deze proloog (vs. 15-32) behandelt de preek van Jan Lyoen en de wijze waarop de auteur deze op schrift heeft gesteld. Interessant is vs. 25-32, waarin de auteur te kennen geeft dat hij de preek niet integraal kan weergeven, omdat hij niet alles letterlijk onthouden heeft.

8. Vgl. Zielerman, 1993 over het schriftelijke karakter van de overgeleverde preken, waar dit een bijzonder voorbeeld van is.

9. De *Beatrijs* (vs. 13-17) en *Vanden doemsdaghe ende van sterven* (vs. 21-39).

Ghijsbrecht, wiens betrouwbaarheid door zijn positie als kloosterling en zijn hoge leeftijd benadrukt wordt, heeft de auteur van de *Beatrijs* door middel van mondelinge overdracht het verhaal van de non Beatrijs, dat hijzelf in een van zijn boeken gevonden had, aan de hand gedaan. Wekken dit soort constructies tegenwoordig soms argwaan,¹⁰ voor de auteur van de *Beatrijs* moet dit een bevredigende manier zijn geweest om de herkomst van zijn tekst aan te geven.

De manier waarop de pretekst in de eigen narratio verwerkt is, kan variëren. Prologen lichten daarover vaak reeds een tipje van de sluier op. Een groot deel van de bronaanduidingen wijst er op dat de narratio het resultaat is van een vertaalactiviteit.¹¹ Als er in de prologen al melding gemaakt wordt van de filosofie achter de vertaaltechniek, dan is die betrekkelijk eenduidig: het is de taak van de vertaler om zijn bron zo getrouw mogelijk te vertalen.¹²

Voorts kunnen preteksten een meer of minder ingrijpende bewerking ondergaan. Zo excerpert Jan van Boendale voor zijn *Brabantse yeesten* al de gegevens over de Brabantse geschiedenis uit Maerlants wereldkroniek, de *Spieghel historiael*.¹³ In de *Spieghel der menscheliker behoudenesse* (vs. 243–348) wordt uitgebreid uitgelegd hoe de narratio zal bestaan uit een selectief aantal verhalen uit de bijbel en op welke wijze deze verhalen aan de orde zullen worden gesteld. In het *Traktaat over het laatste oordeel* (vs. 41–80) gebeurt iets vergelijkbaars. Daar wordt een bijbelvers (Marcus 13, 26) als uitgangspunt genomen voor de beschouwingen over het laatste oordeel.¹⁴ En in *Van den neghen besten* (vs. 1–11) spreekt de auteur zijn “memorie” vol verzonnen en ware verhalen, bijbelse *auctoritas* en kronieken aan om een totaal nieuwe tekst te schrijven over de belangrijkste helden van de ridderschap.

Een andere mogelijkheid is, dat de in een proloog vermelde pretekst uitsluitend functioneert als een inspiratiebron in de ware zin van het woord, dat wil zeggen dat hij niet zozeer de stof voor een nieuwe tekst levert, alswel de bezieling ervoor. Dat lijkt het geval in de *Vierde Martijn*.¹⁵

Iacop die van mertene vant

Heeft mi gesent enen brant

Die mi heeft ontsteken.

Nu eest met mi also bewant:

5 Het sal mi costen huus ende lant

Of ic saels mi wreken.

10. Vgl. Duinhoven, 1984 (p. 80–81).

11. Vgl. o.a. de *Dietsche doctrinael* (vs. 37–46), de *Florimont* (vs. 1–67) en de *Gratheus* (vs. 55–58).

12. Zie voor de meest uitgebreide beschouwing over het vertalen (voorkomend in de *Sidrac*, m.n. vs. 46–80 en 149–159) hierboven, p. 181

13. Vgl. de *Brabantse yeesten* (vs. 21–41).

14. Vgl. Sonnemans, 1992c.

15. De andere passage die ik hiertoe reken is *Vanden vier cussen* (vs. 10–21).

De proloog van de *Vierde Martijn* is een van de meest ondoorgrondelijke in mijn corpus. Er spreekt een bitterheid en een grimmigheid uit, die terug te voeren lijkt op een persoonlijke vete. De auteur, Hein van Aken, is in een (verbale?) strijd verwickeld met mensen die “mi . . . loepen toter hant Ende toenen mi den fellen tant” (vs. 13–14). Het is onduidelijk of de rol die Jacob van Maerlant¹⁶ blijkens deze proloog speelt, nu positief of negatief ingeschat moet worden. Hij heeft Hein van Aken, in vuur en vlam gezet, en deze wil zich koste wat kost gaan wreken. De vraag is echter waarom en op wie? Hoezeer het ook tegen het moderne, positieve Maerlant-beeld indruist, ben ik geneigd deze “vader der dietschen dichtren algader”¹⁷ te beschouwen als een negatieve inspiratiebron van de *Vierde Martijn*.¹⁸ Blijkens de eerste zes verzen had Hein van Aken nog een literaire rekening met hem te vereffenen. Hij gaat agressief in de aanval, waarbij hij geen enkele kans verloren laat gaan om zijn tegenstander te overtroeven. Zo kiest hij expliciet voor een negentien-regelige strofevorm, waardoor de dertien-regelige strofen van Maerlants *Martijns* in de schaduw worden gesteld.¹⁹ Ook in dat opzicht heeft Van Aken zich dus laten inspireren door zijn opponent.

Een ander aspect dat enige toelichting behoeft, is de wijze waarop preteksten in de prologen aan de orde gesteld worden. Er bestaat niet alleen veel variatie in de mate van explicietheid waarmee de bron geïdentificeerd wordt, maar ook een facet als de trapsgewijze bronvermeldingen van informatie is de moeite van het bespreken waard.

Het is opmerkelijk hoe uitgebreid en precies sommige auteurs zijn in het verstrekken van informatie over hun bron. Jan van Boendale in zijn *Melibeus* (vs. 43–54) bijvoorbeeld een schat aan gegevens op over de tekst die hij vertaalt: hij noemt de auteur (“meester Albertanus”) en de titel (“Melibeus”) van zijn bron, de plaats van herkomst van de tekst (“Bris”, het huidige Brescia) en het jaar waarin Albertanus zijn tekst schreef (1246). Daar voegt hij bovendien nog de nodige inhoudelijke informatie aan toe, alsmede het feit dat de tekst oorspronkelijk in het Latijn geschreven is. En in de *Den troost van philozophien* (vs. 11–54 en 655–672) wordt helemaal een overvloed aan gegevens over het Middelnederlandse publiek uitgestort. Om te beginnen worden de relatie tussen de Middelnederlandse en de (directe) Oudfranse bron en de relatie tussen deze Oudfranse intermediair en de

16. Hij is namelijk degene die bedoeld wordt met “Iacop die van mertene vant”: Jacob (van Maerlant), die de *Eerste Martijn* (maar ook de *Tweede Martijn* en *Vander drevoudicheden*, de zogenaamde *Derde Martijn*) schreef.

17. Zoals Boendale Jacob van Maerlant noemt in *Der leken spiegel* (boek III, kap. 15, vs. 119–120).

18. Zulks uitsluitend op grond van de informatie die in de proloog verstrekt wordt.

19. Het bijzondere van de strofen van zowel Maerlant als Van Aken is dat ze slechts twee rijmklanken gebruiken. Van Aken gaat met zijn langere strofen dan ook een grotere *tour de force* aan dan Maerlant.

oorspronkelijk Latijnse tekst van Boethius breed uitgemeten. Daarnaast wordt er bijzonder veel aandacht besteed aan de persoon en de auteur Boethius: zijn deugdzaamheid, zijn politieke loopbaan en zijn lotgevallen, die uitmondde in een gevangenschap in Pavia, alwaar hij in zijn dodencel zichzelf getroost heeft door het schrijven van *De consolatione philosophiae*.²⁰

De meeste expliciete bronverwijzingen beperken zich echter tot het noemen van de titel van de bron of de naam van de auteur daarvan. In maar liefst twaalf verschillende prologen wordt de bijbel (zij het geregeld in een wat vagere verwijzing naar bijbelse materie,²¹ of een verwijzing naar een bijbelbewerking als de *Historia scolastica*²²) genoemd als inspiratiebron.²³ Bij de concrete auteurs is Aristoteles met vier verwijzingen de koploper,²⁴ direct gevolgd door Jacob van Maerlant met drie verwijzingen.²⁵

Naast de expliciete bronverwijzingen zijn er ook veel impliciete verwijzingen. Daar worden geen auteursnaam of titel genoemd en meestal wordt er ook geen andere informatie over de bron verstrekt. De proloog beperkt zich tot het vermelden van het bestaan van een zekere bron. Dat is onder andere het geval in

20. *Den troost van philozophien* (vs. 261–263, 295–404, 433–532 en 561–654). De meeste van deze informatie was in de Oudfranse bron kennelijk in glossen verwerkt. In het Middelnederlands getuigen daarvan nog de tussenkopjes met afwisselend “glose” en “text”.

21. Vgl. bijv. *Ons liefs heren passie* (vs. 13–20), *Van die achte sahcheden* (vs. 30–33) en *Vanden vier cussen* (vs. 10–21).

22. *De Rymsbybel* (vs. 17–22).

23. Teksten die blijkens hun formulering direct door de bijbel geïnspireerd zijn, zijn o.a. de *Spiegel der menscheliker behoudenesse* (vs. 243–348), *Sinte Jans ewangelium* (vs. 1–10) en *Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode* (vs. 84–94).

24. *Gelaet- en karakterkunde* (vs. 3–7), *Heimelycheit der heimelycheden* (vs. 8–24), *Der naturen bloeme* (m.n. vs. 17–24, dit is overigens slechts een indirecte bronverwijzing; vergelijk mijn betoog over de trapsgewijze bronverwijzingen, hieronder) en *Van smeinscen lede* (vs. 1–8 en 20–24). Met de eerste verwijzing in *Van smeinscen lede* is overigens iets opmerkelijks aan de hand. Zij verwijst naar een tekst die Aristoteles aan zijn leerling Alexander zond. Daarmee wordt zonder twijfel de in briefvorm opgestelde *Secreta secretorum* van pseudo-Aristoteles bedoeld (een tekst die ook vertaald is in Maerlants *Heimelycheit der heimelycheden*). Deze tekst vormt echter pas het derde en laatste deel van *Van smeinscen lede*. Het eerste deel betreft een vertaling van het eerste boek van Thomas van Cantimpré's *De naturis rerum* (een boek dat niet door Maerlant in zijn *Der naturen bloeme* vertaald is) en het tweede deel is een excerpt uit *Der vrouwen heimelycheit*. Als de proloog van *Van smeinscen lede* niet zo ondubbelzinnig zou verwijzen naar de brief van pseudo-Aristoteles, dan zou er op inhoudelijke en codicologische gronden alles voor te zeggen zijn om het derde deel van deze tekst als een aparte tekst te beschouwen. De pseudo-Aristoteles-vertaling opent namelijk met een ‘onvervalste’ proloog. En in tegenstelling tot de overgang tussen de eerste beide delen van *Van smeinscen lede*, wordt de overgang naar dit derde deel in beide overgeleverde handschriften (Brussel, KB, 19.308 en Wenen, ÖNB, 2818) gemarkeerd door een lombarde, die sterk doet denken aan de initia(a)l(en) elders in die handschriften (met dank aan Hans Kienhorst voor de inspirerende discussies over dit en andere opmerkelijke verschijnselen).

25. In de *Brabantse yeeften* (vs. 21–41), de *Vierde Martijn* (vs. 1–6) en de *Cornucke van Brabant* (vs. 16–24).

*Der manen zeden:*²⁶

- 10 ... alsict las
 In enen boeke die was fijn.
 In duutsche maectic dat latijn

De auteur achtte het weliswaar van belang dat zijn publiek op de hoogte werd gesteld van het bestaan van een Latijnse bron, maar hij zag daarin geen reden om nadere gegevens omtrent die bron te verschaffen.

Andere aspecten die bij het noemen van concrete bronnen voor kunnen komen, zijn de trapsgewijze bronvermelding en de opeenhoping van verschillende inspiratiebronnen. Terloops is reeds de gefaseerde totstandkoming van *Den troost van philozophien* besproken. Deze oorspronkelijk Latijnse tekst werd via het Oudfrans in het Middelnederlands omgezet. Er zijn meer prologen waarin de inspiratiebronnen van de brontekst prominent aan de orde worden gesteld.²⁷ De meest indrukwekkende passage is zonder twijfel die in de *Istory van Troien* (vs. 27–54). Maerlant schotelt daarin zijn publiek de volledige genese van zijn tekst voor. Hij begint bij de Trojaan Dares, die als een objectieve ooggetuige van de gebeurtenissen van de Trojaanse oorlog wordt gekarakteriseerd:

- Van den yersten dat al begonde
 Screef hy totter lester stonde.
 35 Al was hy van der stat ghebornen,
 Doer dat en brocht hy niet te voren
 Anders dan hy hoerde ende sach.

De hele geschiedenis, van het allereerste begin tot en met het laatste uur, werd door hem op een objectieve, onpartijdige manier beschreven. Dat klinkt als een ideaal en betrouwbaar verslag en ongetwijfeld is dat ook de boodschap die Maerlant wilde doen overkomen. Maar daarmee is de kous nog niet af, want hij wil ook nog verslag doen van twee andere voor zijn tekst essentiële zaken. Het eerste is de 'geschiedenis' van de stof tussen Dares en zijn eigen tekst, de genoemde trapsgewijze bronvermelding. Hij beschrijft hoe Dares' tekst, na eeuwenlang in de vergetelheid te zijn geraakt, in Athene weer boven water kwam; hoe vervolgens Cornelius de tekst uit het Grieks in het Latijn vertaalde; hoe Benoît de Sainte Maure het Latijn in het Frans omzette; op welke tekst Maerlant zich uiteindelijk baseerde.

26. Vgl. verder o.a. de *Spiegel der sonden* (vs. 1–5, 33–34 en 54–56), *Floris ende Blancefloer* (vs. 22–27) en de *Gratheus* (vs. 55–58).

27. Naast het hierna besproken voorbeeld gebeurt dat o.a. in het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 115–139), de *Florimont* (vs. 1–67) en *Der naturen bloeme* (vs. 10–84).

Het tweede punt dat in de proloog van de *Istory van Troien* treft, is de opeenhoping van gebruikte bronnen.²⁸ Maerlant maakt melding van de verschillende andere autoriteiten die hij in zijn basistekst geïntegreerd heeft, zoals Homerus, Ovidius en Statius. Het getuigt van een consciëntieus historisch bewustzijn dat Maerlant deze bronnen niet alleen noemt in zijn proloog, maar daar bovendien bij belooft dat hij in zijn tekst telkens zal aangeven op welke bron hij zich baseert. In dit soort passages wordt op de meest uitgesproken wijze het primaire doel verwoord, dat ten grondslag ligt aan in wezen al de concrete bronverwijzingen: het benadrukken van de betrouwbaarheid van de eigen tekst. Maar daarmee loop ik reeds vooruit op de volgende paragraaf.

7.3.2 Ooggetuigenverslagen

In deze categorie maakt de auteur melding van het gegeven dat hij zich bij het schrijven van zijn tekst heeft gebaseerd op de persoonlijke ervaring of waarneming van bepaalde gebeurtenissen door hemzelf of door zegslieden. Daar hoort de zegsman Ghijsbrecht uit de *Beatrijs* niet bij, omdat deze een bestaande tekst doorvertelt, zonder dat hij op de een of andere manier getuige is geweest van het gebeuren.

Er is slechts eenmaal sprake van een externe zegsman (of beter gezegd: zegsvrouw) en dan betreft het nog een allegorisch personage ook. In de *Hertooch van Gulic* (vs. 12–98) vraagt de heraut Gelre aan vrouwe “Vat vol Eren”, de treurende ‘weduwe’ van de hertog van Gulik, om hem de heldendaden van haar man te beschrijven:

- 85 Ic sprac: Vrouwe, Vat vol Eren,
Ic bid u, want ic biden heren
Plege te riden ende te soecken,
Verre ende bi in allen hoecken,
Dat ghi mi in scrifte wilt geven
90 So wat hi goets dede in siin leven.

Dan begint de dame hem, nadat zij hem als de schrijver Gelre herkend heeft, min of meer te dicteren. Het allegorische karakter van de zegsvrouw geeft deze tekst een, ongetwijfeld ook voor het primaire publiek, fictioneel kader. Heraut Gelre was het hier te doen om de *laus post mortem* (vs. 24) van de hertog van Gulik extra kracht bij te zetten door hem als gehuwd met “Vat vol Eren” te introduceren. Men dient daarbij te bedenken dat de naam van de geprezene pas

28. Andere prologen waarin dit aspect een rol speelt zijn de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* (vs. 20–24, 79–98 en 107–112), de *Cyromanchie* (vs. 33–37) en *Der minnen loep* (vs. 145–158).

aan het slot van een ererede bekend wordt gemaakt.²⁹ Door het literaire spel in deze proloog wordt een verwachting gecreëerd ten aanzien van die apotheose, die hoger gespannen is dan bijvoorbeeld de verwachting in de veel eenvoudiger proloog bij de *Danyel van Merwede*.

Er is in nog een andere proloog sprake van externe zegslieden, te weten die van het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 115–139), maar dan in een trapsgewijze bronvermelding, zoals hierboven voor de *Istory van Troien* beschreven is. Het ooggetuigenverslag betreft dus niet de directe inspiratiebron van de Middelnederlandse auteur. Omdat het zo'n zeldzaam verschijnsel is, zal ik de passage toch kort bespreken. De auteur van de Latijnse *vita* van de heilige Christina zegt zich te baseren op ooggetuigen die Christina van nabij in Sint Truiden hebben meegeemaakt. Daaronder bevonden zich onder andere verschillende van haar vrienden, die zo betrouwbaar waren, dat zij zich liever hadden laten onthoofden dan de waarheid te verdraaien. En om te 'bewijzen' dat de Latijnse auteur zich inderdaad beroept op ooggetuigen, benadrukt broeder Geraert dat die auteur zijn tekst slechts acht jaar na de dood van Christina schreef.

Al de overige ooggetuigenverslagen hebben betrekking op eigen waarnemingen van de auteur. Het zijn er zo weinig, dat een korte bespreking van alle passages mogelijk is.³⁰

In *Van den derden Eduwaert* beweert Boendale zijn narratio uit zijn herinnering na te vertellen:

105 Also ic in mire memorien
Wel hebbe onthouden dat

Het is niet aannemelijk dat hij al de beschreven gebeurtenissen persoonlijk heeft bijgewoond, omdat hij als Antwerpse schepenklerk weinig bij de campagnes van de Engelse koning Edward III te zoeken had. Daar staat tegenover dat hij uit hoofde van zijn functie waarschijnlijk wél al de bezoeken en onderhandelingen van Edward in Antwerpen bijgewoond zal hebben.³¹ De overige informatie heeft Boendale hoogstwaarschijnlijk grotendeels van horen zeggen, maar dat valt niet uit zijn opmerking in de proloog op te maken.

Jan van Heelu presenteert zich als een echte ooggetuige, in zijn geval van de slag bij Woeringen, al doet hij dat in zijn proloog bij de *Slag van Woeringen* nog op enigszins cryptische wijze:

29. Vgl. Van Anrooij, 1990 (p. 119). Op p. 126–128 van zijn studie gaat Van Anrooij in op het voorkomen van allegorieën in ereredes in het algemeen en op de proloog van *Hertooch van Gulic* in het bijzonder. Hij merkt daar onder meer op dat de leeuw beschouwd mag worden als een "personificatie" van het wapenteken van de overleden hertog" (p. 127).

30. De verwante passages uit de *Istory van Troien* (vs. 27–37) en de *Den troost van philozophien* (vs. 433–532) blijven hier buiten beschouwing, omdat ze betrekking hebben op ooggetuigenverslagen van auteurs van *de bronnen* van de Middelnederlandse teksten, en niet op de Middelnederlandse auteurs zelf.

31. Vgl. Génard, 1853 (p. 38–43) en Lucas, 1937.

Want dese ystorie willic maken
75 Op den troest voort nochtan,
Dat ic die yeeste daer af can,
Also wale als mense te rechte mach kinnen

De meest voor de hand liggende interpretatie is inderdaad dat hij persoonlijk aanwezig geweest is bij het gebeuren, maar hij zegt dat hier niet met zoveel woorden. Elders in zijn tekst verzekert hij zijn publiek echter ondubbelzinnig dat hij de strijd met eigen ogen aanschouwd heeft, onder andere in de volgende bewoordingen:³²

7552 ... want ic die screef
Dese yeeste, die ic met ogen sach

Voor de laatste gedachteneenheid die tot deze categorie gerekend mag worden, moet het begrip ooggetuigenverslag een beetje opgerekt worden. Direct volgend op de opsomming van zijn concrete bronnen, verwijst Dirc Potter in *Der minnen loep* (vs. 159–174) naar zijn eigen (overigens weinig fortuinlijke) ervaringen op het gebied van de liefde:

163 Gheluckes weynich is my verbaert
Van lieften ende van minlic aert;

Nergens in zijn passage geeft Potter te kennen dat hij van plan is zijn persoonlijke ervaringen in zijn tekst te verwerken. Ik ben dan ook van mening dat hij hier slechts aan wil geven dat hij ingewijd is in de geheimen van zijn onderwerp. Dat impliceert dat hij deze kennis van zaken zal gebruiken bij het opstellen van zijn tekst, zonder zijn persoonlijke wederwaardigheden concreet te gebruiken. De inspiratie is dus van een betrekkelijk indirect gehalte.

Ter afronding van deze categorie wil ik wijzen op de geringe samenhang tussen de verschillende gedachteneenheden. Een nauwe intertekstuele verwantschap is hier niet aannemelijk. Het verband ligt op het abstracte niveau van de behoefte om inzicht te verschaffen in de herkomst of de betrouwbaarheid van de materie.

7.3.3 Innerlijke inspiratie

Ook in deze derde categorie kunnen diverse soorten inspiratiebronnen onderscheiden worden. Naast enkele passages die lijken te wijzen op de persoonlijke inventiviteit van de auteur, zijn dat respectievelijk de inspiratie door de liefde en het droomtopos.

Middel nederlandse auteurs beroepen zich maar zelden op hun eigen creativiteit bij het 'vinden' van stof voor hun teksten. En als zij dat al doen, dan is het altijd

32. Vgl. ook Hage, 1989 (p. 64).

op bijzonder vage of indirecte wijze.³³ Zo kiest Penninc in de *Walewein*-proloog³⁴ voor de derde persoon enkelvoud om het moeizame proces van het in het hoofd concipiëren van de tekst te bespreken:

Dies bat Penninc diene maecte³⁵
 Ende menighen nacht daer omme waecte
 25 Eer hijt vant in zijn ghedochte
 Dat hi den boec ten ende brochte
 Daer hi tbeghin of heift gheseit.

Slapeloze nachten worden overigens ook elders in deze rubriek verbonden aan het proces van het 'vinden' van de materie.³⁶

Slechts twee teksten noemen de liefde of de trouw in de liefde als inspiratiebron voor hun ontstaan. *Ik arem van trooste maer rijk van minnen* spreekt van een tekst die "reine minne heift voort ghebrocht" (vs. 11). En in *Trauwe die werkere es in minnen* loopt het noemen van de inspiratiebron nóg directer uit op een liefdesverklaring:

Trauwe, die werkere es in minnen,
 Doet dat ic dichtens wille beghinnen
 Haer theeren, de welke ic achterst sach,
 Ende weder sal so ic tbeste mach;
 5 Want icse minne boven alle wiven.

Dergelijke uitingen veronderstellen een intieme context waarbinnen de teksten althans in eerste instantie gefunctioneerd hebben. En dat lijkt inderdaad het geval bij de literaire kring rond het Gruuthuse handschrift, waar beide teksten deel van uitmaken.

De grootste groep in deze categorie bestaat uit de passages die gebruik maken van het droomtopos.³⁷ Ik spreek bewust van droomtopos, omdat er mijns inziens sprake is van een literair motief en niet van een uit biografisch oogpunt feitelijke inspiratiebron. De auteur heeft de door hem beschreven droom niet echt gehad,

33 Vgl. de openingsverzen van *Vanden drien ghebroederen*, besproken op p. 194. In *Van zeden* is het al helemaal niet duidelijk waar de auteur naar verwijst als hij noteert "Redene vermaent mi, dat ic spreke" (vs. 6). Bedoelt hij dat zijn verstand hem zijn tekst ingeeft, of dat zijn verstand hem aanspoort om een reeds bestaande materie in het Diets op schrift te stellen?

34 Het auteurschap van de proloog en daarmee samenhangend de interpretatie van de hier besproken passage zijn reeds aan de orde gesteld in het hoofdstuk *Autobiografie* (p. 111).

35. "Dies" wijst terug op de zojuist uitgesproken inspiratiebede, "(die)ne" verwijst naar de tekst zelf.

36 In de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* (vs. 107-112) en in zekere zin ook in *Floris ende Blancefloer* (vs. 22-27). Ook de veelbesproken openingsverzen van *Vanden vos Reynaerde* ("Willem die Madocke maecte, Daer hi dicken om waecte") refereren aan dit thema, zij het dat het daarbij niet gaat om de inspiratiebron van *Vanden vos Reynaerde* zelf.

37 Vgl. o.a. Iansen, 1971 (p. 42-58) en Sonnemans, 1990 (p. 246-247 en 256-257).

maar gebruikt het droomtopos als een zekere legitimatie voor een fictief, meestal allegorisch verhaal. Door zich te verbergen achter de façade van een droom, kan een auteur immers de meest fantastische verzinsels op schrift stellen, zonder dat hem leugenachtigheid verweten kan worden. De concretisering van het droomtopos is in de meeste prologen hetzelfde. De auteurs gebruiken de droom als een raamwerk waarbinnen de narratio geplaatst is.³⁸ Zij beweren een opmerkelijke droom gehad te hebben, die zij aan hun publiek willen vertellen.

Onzen Heere joncheit is op dit punt niet volstrekt helder. De proloog opent met een betoog dat Jezus in de parabel van de pelgrim naar Zichzelf verwees.³⁹ De pelgrimage is een metafoor voor Christus' hemelvaart, of beter gezegd de inspanningen die Hij zich daarvoor moest getroosten:

- 10 Want hij den lichame hooghe trac
 Als peilgherijm in zijn zoete contreye
 Vut deser ellendegher valeye

Dit overdenkende roept de auteur zich een droom in herinnering, waarin hij, naar hij zich pas nu realiseert, als pelgrim een ontmoeting met Christus had. In de narratio begint hij vervolgens met het navertellen van zijn droom. Of daarmee het kader van de complete narratio is vastgesteld, kan ik bij gebrek aan verdere informatie niet zeggen.

Het droomtopos in *Der minnen loep* (vs. 77–174) wijkt in verschillende opzichten sterk af van de hierboven besproken procédés. Tijdens een wandeling in een verstrooide, melancholische bui krijgt Potter een visioen van de godin van de liefde, Venus. Ze beveelt Potter niet langer treurig te zijn en vraagt hem een kleine gunst:

- Nym die poeten in dijn memori
 120 Ende besich menigherconne histori,
 Die si van minnen hebben bescreven.
 Ic wilse di inden sinne gheven,
 Op dattuse voert moghes berechten
 Vrouwen, ridderen ende knechten,
 125 Die niet weten wat minne sy.

38. De *Rose* (vs. 17–30), *Const, cracht, wille sonder daet* (vs. 42–52) en het *Ghebedt an de H. Maria* (vs. 48–62). Verder opent de narratio van *Om dat ic niet en can vulbringen* met een droomtopos in de expositie.

39. De auteur beroept zich daarbij op Gregorius. De tekst is helaas nog onuitgegeven. Ik heb derhalve niet na kunnen gaan in hoeverre Gregorius als een concrete inspiratiebron van deze tekst beschouwd mag worden. Op grond van de gegevens uit de proloog ben ik vooralsnog geneigd hem het voordeel van de twijfel te geven. De parabel waar de tekst naar verwijst is mogelijk die van de talenten (Mattheus 25, 14–30).

Potter kan dit verzoek niet weigeren en als het visioen van Venus verdwenen is, gaat hij in zijn geheugen op zoek naar passende materie voor zijn boek over de liefde. Vanaf dat moment is de directe inspiratie door Venus ten einde en neemt de dichter Dirc Potter het heft in eigen handen door zijn concrete Latijnse bronnen op een rij te zetten en zijn eigen ervaringen in de liefde te memoreren. De rol van Venus (en daarmee de functie van het visioen) blijft beperkt tot die van een katalysator om het schrijfproces op gang te helpen.

7.3.4 Inspiratie door natuurervaringen

De laatste categorie omvat niet meer dan drie prologen van Willem van Hildegarsberch, maar is daarin wel zeer prominent aanwezig. De verbindende factor in deze categorie is dat de auteur zich laat inspireren door een wandeling in de vrije natuur.⁴⁰

Er is echter slechts één tekst die ook daadwerkelijk geïnspireerd is door de natuur: *Vanden doern ende vander linde* (vs. 1–41). Hildegarsberch vindt in zijn bewondering voor de wijze waarop een linde en een doornstruik elkaar van een b(1)oeiende entourage voorzien de bezieling om deze tekst te schrijven.

In de beide andere prologen, *Van sinte Gheertruden min* (vs. 1–33) en *Vanden sloetel* (vs. 1–25), geeft Hildegarsberch expliciet aan dat het doel van zijn wandeling het zoeken naar een goede inval voor het schrijven van een nieuwe tekst is. In *Van sinte Gheertruden min* gaat hij bijvoorbeeld in mei wandelen langs een rivier:

Op dese rivier, aldaer ic ghinc
 10 Overdencken menich dinc,
 Beyde van desen ende van dien.
 Mijn ghepeins en was niet clien,
 Om schone materi te vinden,
 Die ic in ryme mocht ontbinden

Hij laat daarbij verschillende mogelijke onderwerpen aan zijn geest voorbijgaan en blijft uiteindelijk steken bij een “materie” die hij in zijn “sinne screef” (vs. 31–32). Dat is de ontstaansachtergrond van “sinte Gheertruden min”, de gewoonte om bij het vertrek van een vriend nog een afscheidsdronk te nemen.⁴¹ De wandeling in de natuur heeft in dit geval dus niet geleid tot een tekst waarin de natuur een centrale rol speelt, maar heeft gewerkt als een katalysator in het creatieve proces rond een ander onderwerp.

⁴⁰ Deze categorie is wel verwant aan de *Natureingang*, maar kan er niet mee vereenzelvigd worden. Ook de natuurwandelingen in de prologen van de *Hertooch van Gulic* en *Der minnen loep* zijn ongetwijfeld intertekstueel verwant aan deze categorie, maar in die teksten wordt de natuur niet als een feitelijke inspiratiebron gepresenteerd.

⁴¹ Vgl. hierover o.a. Meder, 1991b.

Ter afronding van deze paragraaf wil ik wijzen op de betrekkelijk grote diversiteit tussen de verschillende categorieën. Het belangrijkste verschil is dat tussen de concrete bronnen en de ooggetuigenverslagen enerzijds en de innerlijke inspiratie anderzijds. Het betreft een onderscheid dat de gemoederen reeds vanaf Aristoteles heeft beziggehouden,⁴² en dat in de middeleeuwen met name via Horatius' *Ars poetica* bekend is geworden: het gegeven dat een auteur voor de keuze stond om óf traditionele materie te bewerken, óf een nieuw onderwerp uit te werken.⁴³ Ik heb er in mijn inleiding op dit hoofdstuk reeds op gewezen dat het eerste verreweg de voorkeur had. Dat blijkt eens te meer uit de getalsmatige verhoudingen.

De natuurinspiratie onttrekt zich aan dit onderscheid. De 'herkomst van de inspiratiebronnen' krijgt hier een erg brede invulling, die extra breed wordt doordat er binnen deze toch al zo kleine categorie nog eens verschillende vormen onderscheiden kunnen worden.

7.4 Functies

De scheidslijnen tussen de verschillende categorieën in deze rubriek markeren verschillende functies. Zo staat in de categorieën van de concrete bronnen en de ooggetuigenverslagen de betuiging van de (historische dan wel didactische) waarheid en betrouwbaarheid centraal. Bij de innerlijke inspiratie en de natuurinspiratie zijn dat begrippen die nauwelijks een rol spelen.

Het is evident dat het in de passages die verwijzen naar een concrete bron of een ooggetuigenverslag vrijwel altijd gaat om een inspiratiebron die de materie op een betrouwbare wijze weergeeft. Dat roept bij sommige teksten wellicht enige bedenkingen op, omdat het niet alleen voor de moderne onderzoeker, maar ook voor het middeleeuwse publiek duidelijk moet zijn geweest dat de genoemde bron geen concrete historische aanspraken kon maken. Toch wordt ook bij de fictio-nale zegsvrouwe in *Hertooch van Gulic* of de bron van *Vanden vos Reynaerde* de suggestie van betrouwbaarheid gewekt. Deze prologen lijken te spelen met de conventie van het belang van een betrouwbare bron. In andere teksten is de bronverwijzing meer dan spel: de auteur baseert zich op een (meestal schriftelijke) bron, die boven elke verdenking verheven is. Het noemen van de concrete bron heeft niet de functie een controle van de tekst aan de hand van de brontekst mogelijk te maken, maar wil het raadplegen van die bron juist overbodig maken. Hiermee kan ook de vaak zeer beperkte informatie over de bron verklaard worden.

De categorie 'concrete bronnen' wordt voornamelijk gebruikt in prologen van vertalingen. Dat is op zich niet zo verwonderlijk. Wanneer een specifieke bron, met een zekere reputatie in het Frans of het Latijn, vertaald wordt, ligt het meer

42. Vgl. Copeland, 1991 (p. 151–152).

43. Copeland, 1991 (p. 170–171).

voor de hand dat de auteur de geloofwaardigheid van zijn tekst probeert aan te prijzen, dan wanneer hij een bepaalde materie naar eigen inzichten in een nieuw jasje steekt.⁴⁴

Van de teksten die wel aangeven een bepaalde materie te bewerken (in plaats van te vertalen), kan het merendeel gerangschikt worden onder de historiografische teksten. Ook dit is weer niet erg opmerkelijk, omdat het juist dit soort teksten zijn, die baat hebben bij overtuigende waarheidsclaims.

Enkel in de *Vierde Martijn* wordt de concrete inspiratiebron niet gebruikt als een waarheidsbetuiging, maar om de eigen tekst positief tegen af te zetten. Dat hier niet alleen sprake is van een polemieek met een andere tekst, maar wel degelijk ook van een inspiratiebron, blijkt uit het feit dat Hein van Aken Maerlants *Martijns* met name in formeel opzicht navolgt en zelfs probeert te overtreffen.

Ook het gebruik van het droomtopos dient beschouwd te worden in het licht van de wenselijkheid van een betrouwbare tekst. De narratio's van de teksten die in een droomkader gepresenteerd worden, hebben alle een allegorisch karakter. Door zich te 'verschuilen' achter een droom, waarvan het potentiële visionaire belang ook in de middeleeuwen bekend was,⁴⁵ kan een auteur immers een bepaalde boodschap in een allegorische verpakking overbrengen, maar daar tegelijkertijd afstand van bewaren. Traditievorming, ingezet door de Oudfranse *Roman de la Rose*, kan mede bepalend zijn geweest voor de regelmatig terugkerende combinatie van allegorie en droomkader. Maar dat doet niets af aan de mogelijkheid dat deze combinatie ingegeven is door een concrete behoefte de fictie in de narratio een schijn van betrouwbaarheid te geven.

De andere subcategorieën van de innerlijke inspiratie, die van de persoonlijke inventiviteit en de liefde als inspiratiebron, staan los van ideeën als waarheid en betrouwbaarheid, ook al lijkt een zekere mate van waarachtigheid in de liefdesbetuigingen onontbeerlijk. Op het tekstuele niveau ligt de functionaliteit van deze passages namelijk in de directe relatie tussen de auteur en diens geliefde.⁴⁶ Daarbij is het van belang om te constateren dat de liefde in de narratio van de betreffende teksten een prominente rol vervult. Het noemen van de inspiratiebron krijgt daarmee ook een sterk tekstintroducerend karakter.

44 Hier lijkt een discrepantie te bestaan tussen de literaire praktijk van vernaculaire auteurs en de theorie van de auteurs van de Latijnse *artes poeticae*. Deze maken onderscheid tussen creatief bewerkende *dichters* en slaafs navolgende *vertalers*, waarbij de creativiteit van de dichters duidelijk hoger gewaardeerd wordt (vgl. Copeland, 1991, p. 166–178). Op grond daarvan zou je kunnen verwachten dat auteurs verhoudingsgewijs vaker melding maken van hun eigen creativiteit dan van het vervaardigen van een vertaling. In de praktijk van de Middelnederlandse versproloog pakt dat echter heel anders uit.

45 Vgl. de opening van de *Rose*.

46 Het is onmogelijk en voor mijn onderzoek verder ook niet van belang om de identiteit van de betreffende dames (en daarmee de concrete context van deze teksten) te achterhalen.

Twee van de passages uit de subcategorie persoonlijke inventiviteit zijn te secundair van belang om er enige functionaliteit aan te hechten: *Vanden drien ghebroederen* en *Van zeden*. De laatste passage uit deze subcategorie, die uit de *Walewein*, is weliswaar ook geen primaire gedachteeenheid, maar de wijze waarop Penninc de slapeloze nachten, waarin hij broedde op zijn tekst, aan de orde stelt, past in zijn strategie om de welwillendheid van zijn publiek op te wekken.

De natuurinspiratie, ten slotte, kent geen eenduidige functionaliteit. De inspiratie die Hildegasberch in *Vanden doern ende vander linde* opdoet, is van een andere aard dan in de twee overige teksten. Hij wandelt door de natuur, ziet een haagdoorn en een linde, en besluit daarover een tekst te schrijven. Deze passage geeft aldus niet alleen inzicht in de herkomst van de tekst, maar tevens in de inhoud van de narratio. Alles is gericht op de inhoudelijke introductie van de materie van de tekst.

In de passages uit *Van sinte Gheertruden min* en *Vanden sloetel* is de inspiratie volledig losgekoppeld van de inhoud van de tekst. Hildegasberch opent voor ons het venster op zijn werkwijze: hij gaat op zoek naar inspiratie in de buitenlucht. De materie die hem daarbij invalt, spruit niet voort uit zijn eigen brein, maar blijkt te slaan op bekende onderwerpen, al geeft hij daar een volstrekt eigen invulling aan.⁴⁷ Ik vermoed dat de natuurinspiratie een omslachtige manier is van het benadrukken van die eigen inbreng. Willem wil zichzelf kennelijk duidelijk presenteren als de creatieve dichter van zijn tekst, in plaats van als een passief doorgeefluik van een bepaalde materie.

De verwijzingen naar de herkomst van inspiratiebronnen dienen al met al slechts enkele primaire functies. In de meeste gevallen moeten zij het beoogde publiek er van overtuigen dat de inhoud van de narratio betrouwbaar of belangwekkend is. Dat gebeurt in de regel op positieve wijze, door het noemen van de bron, al dan niet vergezeld van een expliciete bekrachtiging van de betrouwbaarheid of het belang. De eerbied voor de gebruikte bronnen is groot.

In veel mindere mate wordt deze rubriek gebruikt om het vakmanschap van de dichter te profileren. Slechts zelden komt een dichter er trots voor uit dat hij een bepaalde materie zelf bedacht heeft, of op eigen kracht heeft omgevormd tot een interessante nieuwe tekst.

47. Vgl. Meder, 1991b en Meder, 1991a.

Inhoudelijke introductie van de narratio

De tendens in de voorgaande rubrieken, dat de belangrijkste functie van de proloog het voorbereiden op de narratio is, vindt haar culminatie in de passages die de inhoud van de tekst aan de orde stellen. Deze passages vormen samen de rubriek *Inhoudelijke introductie van de narratio*. Hier is de relatie tussen proloog en narratio op haar sterkst. Het klinkt misschien vreemd, maar dat is een nadeel voor mijn onderzoek. Om alle details en subtiliteiten in prologen volledig te kunnen overzien, is kennis van de narratio feitelijk onontbeerlijk. Tegelijkertijd echter druist het benutten van kennis over de narratio voor een interpretatie van de proloog in tegen mijn methodologische uitgangspunten, om nog maar te zwijgen over de praktische problemen: het is onmogelijk om binnen een beperkte onderzoekstijd voldoende grip te krijgen op zowel de prologen als de narratio's van 126 teksten.

Strikt genomen zou ik mij aldus het beste kunnen beperken tot een analyse van die passages, die op de een of andere manier expliciet refereren aan de inhoud van de narratio. Ik kan echter om verschillende redenen geen afstand nemen van mijn kennis van de narratio. De kern van het probleem is dat prologen niet alleen expliciet, maar minstens even vaak ook impliciet de inhoud van de narratio aan de orde stellen. Op grond daarvan mag worden aangenomen dat de auteurs inspeelden op een reële verwachtingshorizon van hun publiek, namelijk dat een proloog informatie verschaft over de inhoud van de narratio. Dat er zo'n verwachtingshorizon bestond, kan worden afgeleid uit het feit dat er vrijwel geen enkele proloog is, die niet op de een of andere manier iets prijsgeeft over de inhoud van de narratio.¹ Wanneer nu, omwille van het uitgangspunt prologen los van de narratio te onderzoeken, deze impliciete verwijzingen buiten de boot zouden vallen, dan zou dat dus geen recht doen aan de intentie van de betreffende passages, noch aan de vermoedelijke uitwerking ervan op het publiek.

Anderzijds mag dit geen vrijbrief zijn om volstrekt willekeurig passages te gaan interpreteren als een inhoudelijke introductie. Onder de potentiële inhoudelijke vooruitwijzingen blijken zich namelijk een aantal blindgangers te bevinden, die uitsluitend op grond van kennis van de narratio als zodanig zijn te herkennen. Zo blijkt het exempel over de devote dief in de proloog van de *Spiegel der menschelijker behoudenesse* (vs. 8–41) alleen maar functioneel te zijn binnen de inspiratiebede.² Een ander voorbeeld is te vinden in de *Dietsche Catoen* (m.n. vs. 32–44). We krijgen daar te horen dat de tekst de lessen van Cato aan zijn

1. Vgl. hieronder, p. 212.

2. Vgl. hierboven, p. 85.

zoon bevat, maar deze informatie doet in de narratio verder volstrekt niet ter zake: Cato noch zijn zoon treden daar op de voorgrond. Ook anderszins moet gewaakt worden voor al te wilde interpretaties. In *Ene goede boerde van enen vrecken ridder* zouden de “dulle burse” (vs. 5) en “een cruyt ... Die wellic wi penninghen nomen” (vs. 14–15) een seksuele connotatie kunnen hebben. Bij lezing van de narratio blijkt echter elke vorm van seksualiteit te ontbreken. De tekst gaat ‘gewoon’ over de heb- en spilzucht van vrouwen.

Om een goed beeld te krijgen van al de vormen waarin een proloog de inhoud van een tekst aan de orde kan stellen, blijkt enige kennis van die inhoud dus onmisbaar. Het buitensluiten van deze kennis, voorzover dat trouwens al mogelijk is, zou bovendien resulteren in een problematische restgroep van niet-classificeerbare gedachteneenheden. Een extra rubriek van ‘passages die vermoedelijk impliciet vooruitwijzen naar de narratio’ zou een onnodige complicatie van het proloogregister betekenen, omdat de betreffende passages in essentie deel uitmaken van de rubriek *Inhoudelijke introductie van de narratio*.

Ik kies er dus voor om bij de analyse van de inhoudelijke introductie mede uit te gaan van kennis van de narratio. Dat is echter noodgedwongen voor veel teksten slechts een basale kennis, omdat een gedetailleerde kennis van alle teksten niet haalbaar en bovendien voor mijn doelstellingen in de regel onnodig is. Ik accepteer daarmee het risico dat ik door een al te globale kennis van een bepaalde tekst een subtiele verwijzing naar de narratio kan mislopen.

8.1 Afbakening

Deze rubriek bestaat uit alle passages die tekstinterne informatie over de inhoud van de narratio verstrekken. Uitgaande van deze formulering, kan een aantal schijnbaar inhoudelijk gerichte passages buitengesloten worden.

Op de eerste plaats gaat het om passages die een opmerkelijke parallel met (elementen uit) de narratio vertonen, maar waarvan het niet evident is dat ze bedoeld zijn als een tekstintroducerend signaal. Te denken valt aan het wonder van de sprekende ezel in de inspiratiebede van de *Reis van sinte Brandaen* (vs. 6–20). De vergelijking met de wonderen die centraal staan tijdens Brandaens boottocht dringt zich op, maar het voert mijns inziens te ver om dit als een direct signaal van inhoudelijke introductie te beschouwen. Een ander voorbeeld is de concrete bronverwijzing in *Van smeinscen lede*, waarin Aristoteles wordt afgeschilderd als “de vroetste ... Die oit van moeder ontfinc lijf” (vs. 23–24). Ook hier is sprake van een parallel met de narratio, omdat de tekst gedeeltelijk over de gynaecologie gaat. Het grootste bezwaar tegen het opnemen van deze passages in de rubriek, is het feit dat de link met de narratio van secundair belang is binnen de gedachteneenheid waarin zij voorkomen: de sprekende ezel uit de *Reis van sinte Brandaen*-proloog wordt niet zozeer genoemd als een Godswonder, maar

als een uiting van het besef dat het menselijk vermogen om te spreken en beleren afhankelijk is van God; en in *Van smeinscen lede* wordt alle nadruk gelegd op de autoriteit van Aristoteles, “de wijste aller mensen.” Het inhoudelijke verband met de narratio is in deze passages zó indirect, dat ik er de voorkeur aan geef ze in deze rubriek buiten beschouwing te laten.

Verder is er een aantal passages waarbij de problemen van afbakening en overlapping grotendeels hand in hand gaan. Het blijkt namelijk dat een van de categorieën uit deze rubriek, te weten de bespreking van de dieptestructuur van de tekst, voor een groot deel uit dezelfde proloogpassages bestaat als de rubriek *Het nut*. De categorie van de dieptestructuur omvat de abstraherende interpretaties van de narratio, die veelal een indicatie van het nut van de tekst bevatten. En omgekeerd wordt er in de passages waarin het nut besproken wordt, vaak duidelijk inhoudelijke informatie over de tekst verstrekt. Ook in andere rubrieken en categorieën komt regelmatig overlapping voor, maar nergens is dat zo sterk als hier. Toch is er reden om hier een categorisch onderscheid te maken, al is het alleen maar omdat er geen sprake is van een volledige overlapping. In principe is er een eenduidig criterium om de dieptestructuur van het nut te onderscheiden: opmerkingen over de dieptestructuur zijn gericht op de inhoudelijke, tekstinterne interpretatie, terwijl de rubriek *Het nut* uitgaat van de vraag tot welk gedrag het publiek wordt aangespoord door de tekst. Het ligt voor de hand dat de inhoud van de tekst daar een belangrijke sturende bijdrage in levert,³ maar de rubriek *Het nut* is toch primair gericht op het tekstexterne handelen van de mens.

Uitgaande van dit onderscheidingscriterium kan er een afbakening van de rubriek *Inhoudelijke introductie* gemaakt worden: een passage moet informatie verstrekken over de feitelijke inhoud van de tekst. Dat kan op een concreet, letterlijk niveau, maar ook op een abstract, interpreterend niveau; als het maar een tekstinterne component betreft. Dit heeft consequenties voor een aantal passages in moralistisch-didactische teksten. Natuurlijk zeggen opmerkingen als “uit deze tekst valt heel veel te leren”, of “deze tekst bevat veel wijsheid (of waarheid)” iets over de inhoud van de narratio, maar dan uitsluitend op een abstract, utilitair niveau: over de aard van de lering zeggen ze hoegenaamd niets.⁴

Tot slot wijs ik er op dat ik titels die geen deel uitmaken van de proloog buiten beschouwing laat. Titels en prologen zijn immers twee verschillende soorten parateksten, met hun eigen karakteristieken. Dat ligt evenwel anders voor passages uit prologen, waarin de tekst van een titel wordt voorzien. Dat zijn in de regel volwaardige gedachteneenheden, die aldus deel uitmaken van het proloogregister. Het ligt voor de hand dat er ook een intertekstuele relatie bestaat met de titels

3 Al is dat geen strikte regel, omdat bijv. *Sinte Franciscus leven* (vs. 1–52) en *Sinte Servaes legende* (vs. 1–153) onmiskenbaar de consequenties, die uit de tekst getrokken moeten worden, bespreken, maar dat doen op een manier, die geen enkel inzicht in de inhoud verschaft.

4 Vgl. mijn opmerkingen over de wijze waarop prologen van moralistisch-didactische teksten het nut van de tekst thematiseren, in Sonnemans, 1994 (p. 279).

boven de teksten, maar die relatie valt buiten mijn onderzoek.

8.2 Algemene aspecten

De rubriek is kwantitatief gezien de grootste binnen het proloogregister. Dat blijkt niet alleen uit het feit dat er in het totale onderzochte corpus slechts zes prologen zijn die niet op de een of andere manier inhoudelijke informatie over de narratio verstrekken, maar ook uit het gegeven dat het in verreweg de meeste prologen een van de meest prominente categorieën is.

Het aantal prologen dat geen gebruik maakt van deze rubriek is zo klein, dat een korte bespreking ervan mogelijk is. De prologen van de *Roman van Limborch*, *Vander drieboudicheden* en *Dit is vander ghiericheit* beperken zich tot een of twee gedachteneenheden, die op geen enkele manier in verband met de narratio gebracht kunnen worden. In de proloog van *Der goeder leiken reghel* staat voornamelijk het nut van de tekst centraal. De proloog van *O almoghende God Emanuel* is op een heel indirecte, maar tegelijkertijd veelzeggende manier met de narratio verbonden. De tekst is een lofdicht op de stad Brugge. Het feit dat de tekst in de proloog zeer nadrukkelijk opgedragen wordt aan het elite Brugse gezelschap van de Witte Beer, heeft daarbij niet de functie van een inhoudelijke introductie van de narratio. Het is louter een kwestie van een nauwe verwevenheid van de inhoud van de narratio en het maecenaat. Alleen de proloog van de *Dietsche Catoen* kent een opmerkelijk breed scala aan gedachteneenheden: alle rubrieken zijn er in vertegenwoordigd, behalve de *Inhoudelijke introductie van de narratio*. Het is moeilijk te zeggen of dat op toeval berust of niet.

De plaats in de proloog waar de inhoudelijke introductie kan voorkomen, staat niet vast, maar er is wel een duidelijke tendens om deze informatie zo dicht mogelijk bij de narratio te brengen. Er zijn echter ook veel prologen die van het eerste tot het laatste vers een inhoudelijke introductie van de narratio verschaffen. Slechts zelden staat er tussen de inhoudelijke informatie en de narratio een hele reeks andere typen gedachteneenheden.⁵ Zo zijn er bijvoorbeeld maar weinig prologen die alleen in de eerste verzen informatie over de narratio bevatten.⁶

Hieraan verwant is de toenemende mate van concreetheid in de informatie over de inhoud. Opmerkelijk veel prologen openen hun inhoudelijke introductie met een heel algemene karakterisering, die dan gaandeweg de proloog verder

5. In zekere zin komt deze constatering overeen met Brinkmanns tweedeling van de proloog in een *proemium* en een *prologus* (waarbij de eerste algemene en de tweede inhoudelijke informatie bevat; vgl. Brinkmann, 1966), maar tegelijkertijd zijn mijn observaties een herbevestiging van het failliet van deze theorie. De praktijk van de Middelnederlandse prologen is immers veel complexer dan zo'n strakke tweedeling.

6. De enige gevallen zijn de *Reis van sinte Brandaen*, *Dit es van de vesscher van Parijs* en de *Theophilus*.

ontwikkeld wordt naar de concrete inhoud van de tekst. Ter illustratie zal ik globaal de ontwikkeling van het betoog in de proloog van *Vanden sacramento van Aemsterdam* bespreken. Deze opent met een heel algemene stelling:

- 1 Goeds mirakel machmen sien
Menichfoudelijc ghescien
Alle daghen in aertrijcken.

De hele schepping is gevuld met Gods wonderen. Het grootste wonder is echter wel Zijn menswording, waarmee Hij de mensheid bevrijdde van Adams erfzonde. Essentieel onderdeel van de redding van de mensheid is het sacrament van het Heilig Brood, waarmee de berouwvolle zondaars Gods genade kunnen verwerven:

- Dat hi ons liet dat heilige broot,
50 Dat elc begheert in sijnre noot.
Soe wye mit crancheit is beladen,
Al waren sijn sonden noch soe groot,
Heeft hi berou voer sinen doot,
Hi comter mede tot ghenaden.

De grote kracht van dat sacrament wordt in deze tekst geïllustreerd aan de hand van “een mirakel schoon ende claer” (vs. 61) dat in Amsterdam plaatsvond. Met dat “mirakel” grijpt het slot van de proloog terug op de openingsverzen: het sacramentswonder van Amsterdam dat in de narratio centraal staat, is één van de vele wonderen in de wereld. De tussenstap van het mirakel van de menswording van Christus was al een verdere concretisering van de inhoud; geraffineerd genoeg echter niet omdat het een mirakel betreft, maar omdat het inhoudelijk aan het mirakel van Amsterdam gekoppeld wordt.

Deze cumulatie van informatie wordt overigens vaker verdeeld over verschillende gedachteneenheden (niet zelden verschillende categorieën uit deze rubriek vertegenwoordigend), dan dat zij tot één gedachteneenheid beperkt blijft. Door de inhoud van de narratio vanuit verschillende optieken aan de orde te stellen, versterken de verschillende passages elkaar en werken zij niet als een overbodige herhaling van informatie.

8.3 Categorieën

Het belangrijkste onderscheid tussen de verschillende categorieën in deze rubriek is dat tussen de oppervlaktestructuur en de dieptestructuur van de tekst, ofwel de informatie over het concrete onderwerp van de tekst en de interpretatie van de betekenis van de tekst. Dit criterium is in de praktijk diffuser dan deze formulering suggereert, omdat veel passages gelijktijdig naar de oppervlakte- en de dieptestructuur verwijzen, waarbij nu eens de meeste nadruk ligt op de meer

concrete informatie over de tekst, en dan weer op de abstracte betekenis. Er zijn geen strikte grenzen aan te leggen die de ene categorie van de andere scheiden, zodat ik bij mijn analyse van de prologen gekozen heb voor een pragmatische aanpak: ik probeer passages zoveel mogelijk in één bepaalde categorie onder te brengen. Alleen waar de tweeledigheid zich heel sterk opdringt, neem ik een gedachteneenheid op in beide categorieën.⁷ Verder moge uit de bespreking van de oppervlaktestructuur en de dieptestructuur duidelijk worden wat het bereik van deze categorieën is.

Naast de twee genoemde categorieën kunnen nog enkele andere categorieën onderscheiden worden, die ieder een specifieke vorm van tekstintrodutie vertegenwoordigen. Het betreft de expositie, titels, een bespreking van de *forma tractandi* en genre aanduidingen. Hoewel al deze categorieën wel op de een of andere manier met de oppervlakte- of dieptestructuur van de tekst verbonden kunnen worden, is er voor elk een reden om ze een aparte status te verlenen.

8.3.1 Oppervlaktestructuur

In de passages waarin de oppervlaktestructuur van de narratio besproken wordt, wordt een samenvatting van (onderdelen van) de tekst gegeven, waarbij het begrip 'samenvatting' in een heel ruime zin opgevat moet worden. Het gaat hier om de meest concrete vorm van inhoudelijke informatie-verschaffing, variërend van een kernachtige karakteristiek tot een uitgebreide bespreking van de plot of een gedetailleerde inhoudsopgave. Er kunnen verschillende soorten informatie aan de orde gesteld worden, waarbij de keuze sterk bepaald lijkt door het onderwerp van de tekst. Verhalende teksten kunnen bijvoorbeeld gekarakteriseerd worden aan de hand van de erin optredende personages, of (de centrale) gebeurtenissen uit het verhaal. In discursieve teksten hebben de auteurs daarentegen de neiging om zich te beperken tot een abstracte karakteristiek of het bespreken van een op het eerste oog willekeurige reeks detailvoorbeelden.

Deze karakterisering van de verschillende vormen van inhoudelijke introductie gaat uit van een invalshoek waarbij de inhoud van de narratio's centraal staat. Een dergelijke optiek is in mijn onderzoek ongewenst, omdat daarmee het proloogregister voor een belangrijk deel bepaald zou worden door de inhoud van de teksten in plaats van door de prologen van die teksten. De benadering die ik verkies, is gebaseerd op meer formele aspecten van de inhoudelijke introductie: hoe beperkt of uitgebreid is de verstrekte informatie en wordt er bepaalde informatie verschaft of juist verzwegen? Ik onderscheid een aantal subcategorieën die niet altijd even duidelijk van elkaar te scheiden zijn. Het gaat bij deze verdere onderverdeling dan ook vooral om het presenteren van het brede spectrum van mogelijkheden. Respectievelijk zullen aan de orde komen de objectsaanduiding,

7. Het is echter onmogelijk om in dit hoofdstuk of in mijn register verantwoording af te leggen van elke gemaakte keuze.

de uitgebreidere informatie-verschaffing, de inhoudsopgave, de bespreking van wat niet verwacht mag worden en de introductie van het begin van de narratio.

De objectsaanduiding is een zeer kernachtige bespreking van de inhoud. Er wordt één essentieel aspect uit de oppervlaktestructuur van de narratio gelicht om de hele tekst mee te karakteriseren. Zo is het eerste feitelijke gegeven over oppervlaktestructuur van de *Beatrijs* de volgende mededeling:

Ic wille beghinnen van ere nonnen

10 Een ghedichte.

De hoofdpersoon in dit gedicht is een non. Verderop in de proloog wordt de informatie over de tekst verder uitgewerkt, maar met deze karakteristiek is de eerste aandacht gewekt.

In andere prologen blijft het bij deze al met al summiere vorm van inhoudelijke introductie. *Der mannen ende vrouwen heimelicheit* bevat drie van dergelijke objectsaanduidingen, waarin we niet meer te weten komen dan dat de tekst gaat over "de natuur" (vs. 13–17), en meer specifiek over "die grote heimlichede Van mannen ende van vrouwen mede" (vs. 25–34 en 47–50; citaat uit vs. 27–28).

De prologen van *Vanden vos Reynaerde* en *mutatis mutandis Reinaerts historie* beperken zich tot de herhaalde opmerking dat in deze tekst "die aventure van Reynaerde" verteld zal worden.⁸ Deze prologen gaan dus volledig voorbij aan het toch niet onbelangrijke gegeven dat deze Reynaerde een vos is en dat zijn directe tegenspelers ook allemaal dieren zijn.⁹ Ook in andere subcategorieën komen we soortgelijke voorbeelden van achtergehouden informatie tegen.

Alexanders geesten volstaat met één aanwijzing; de tekst gaat over "Alexanders geesten",¹⁰ waarbij zij aangetekend dat met "geesten" hier concreet Alexanders "(helden)daden" bedoeld wordt. Het woord is hier dus geen genre-aanduiding, zoals in een aantal andere prologen wel het geval blijkt te zijn.¹¹ De overige voorbeelden uit deze subcategorie voegen niets toe aan het hier geschetste beeld.¹²

Het verschil tussen een minimale en een uitgebreidere informatie-verschaffing is slechts gradueel, en ook binnen de subcategorie met uitgebreidere inhoudelijke informatie kunnen er verschillende niveaus onderscheiden worden. Over het algemeen bestaat er een neiging om niet al te gedetailleerd over de narratio te spreken, waarbij soms zelfs bepaalde essentiële informatie verzwegen wordt. Anderzijds komen er ook uitgebreidere samenvattingen voor.

8. Vgl. *Vanden vos Reynaerde* (vs. 1–9 en 25–31) en *Reinaerts historie* (vs. 1–9 en 28–33).

9. Een verklaring kan zijn dat de auteurs deze informatie bekend veronderstellen.

10. *Alexanders geesten* (vs. 23–25).

11. Vgl. hieronder, p. 226.

12. Vgl. o.a. de *Walewein* (vs. 1–7 en 28–32), *Der vrouwen heimelicheit* (vs. 16–27) en *Vander drierehande staet der werlt* (vs. 36–43).

De eerste groep passages die ik aan de orde wil stellen, bevatten een globale, onvolledige aankondiging van de inhoud. Dergelijke gedachteneenheden bespreken verschillende aspecten van de narratio, maar laten andere, essentiële informatie weg. In de meeste gevallen wordt dat verzuim in andere gedachteneenheden in diezelfde proloog weer goedge maakt, maar er is een aantal prologen waarin ogenschijnlijk bewust bepaalde informatie achtergehouden wordt.¹³ Zo wordt in de hele proloog van de *Slag van Woeringen*, waarin toch veel inhoudelijke informatie gepresenteerd wordt, de in de verdere Brabantse geschiedschrijving magische naam van Woeringen, het plaatsje waar Jan I in een beslissende veldslag definitief de Limburgse hertogstitel naar zich toe trok, verzwegen. Een ander voorbeeld van een onvolledige aankondiging van de inhoud van de narratio is te vinden *Vanden sloetel*:

Had ic den sin te recht onthouden,
Ic wilde ons proeven ende oirkonden,
Hoe deerste sloetel wert ghevonden,
35 Off waer om datmen sloetel draecht.

Meder, 1991a beschrijft de "omtrekkende bewegingen" (p. 150) die Willem van Hildegaersberch maakt om via het slot op de hemelpoort (vandaar "de eerste sleutel", vs. 34) en de betrouwbaarheid van Petrus als sleuteldrager van de Heilige Kerk ("waarom men sleutels draagt", vs. 35), te komen tot de betrouwbaarheid van Leiden als sleutelstad (letterlijk en figuurlijk). Het centrale doel van deze ingewikkelde constructie is te bemiddelen in een precair conflict tussen de Hollandse graaf Albrecht van Beieren en de stad Leiden. De beperkte informatie in de proloog past uitstekend in de strategie om het betreffende conflict met de grootst mogelijke omzichtigheid aan de orde te stellen.¹⁴

In de meeste passages met een uitgebreidere bespreking van de inhoud dekt de verstrekte informatie echter wel globaal de lading van de tekst. Zo is de karakteristiek van *Der ystorien bloeme* eenvoudig maar krachtig: deze tekst vertelt hoe de heiligen hier op aarde geleefd hebben.¹⁵

In sommige prologen belichten verschillende gedachteneenheden verschillende invalshoeken. Dat is bijvoorbeeld het geval in de *Florimont*. Eerst worden de hoofdpersoon en de historische setting besproken (vs. 37–42 en 127–136), en in de afrondende gedachteneenheid wordt daar in vogelvlucht nog een aantal andere aspecten aan toegevoegd:

13. Vgl. o.a. de *Danyel van Merwede* en de *Hertooch van Gulic*, die de naam van de bezongen heid verzwijgen, en *Onzen Heere joncheit*, waarvan de inhoud in de proloog heel cryptisch als Christus' pelgrimage omschreven wordt.

14. Dit is niet de plaats om uitgebreid op deze problematiek in te gaan. Daarvoor zij verwezen naar de uitvoerige bespreking in Meder, 1991a.

15. *Der ystorien bloeme* (vs. 1–9). Andere voorbeelden zijn te vinden in de *Denensage* (vs. 1–10), de *Cyromanchie* (vs. 1–45) en *Van sinte Gheertruden min* (vs. 36–48).

Swijcht al stille die gherne hort
 Scone aventure ende scone wort
 Hoert van minnen ende van ieesten
 140 Van ridderscap ende van feesten
 Van aventuren ende van hovescheden
 Van eren ende van meltheden

Verwijst de inhoudelijke informatie in de eerste passages nadrukkelijk naar het historische karakter van de tekst, deze laatste verzen plaatsen de tekst in een meer literair-episch kader.

Met name in discursieve teksten wordt nogal eens een abstracte karakteristiek van de inhoud geïllustreerd aan de hand van enkele betrekkelijk willekeurige concretisering.¹⁶ Die karakteristiek is in het *Lunarium* de kracht die de maan 's nachts heeft (vs. 34–36). Daarna wordt er een reeks specifieke onderwerpen genoemd waar de maan concreet vat op heeft: hoe lang een mens zal leven; welk karakter een mens heeft; of een zieke snel zal genezen; of gestolen goed wel of niet gedijs; en welke voorspellende kracht dromen hebben (vs. 37–47).

Dat sal ic algader tellen
 In elke nachtelike,
 50 Dat segge ic u ghewarlike!

En inderdaad, voorzover uit de fragmentarische overlevering van deze tekst valt op te maken, worden deze onderwerpen per nacht, van de wassende tot en met de afnemende maan besproken. Dat er in de proloog slechts een willekeurige opsomming wordt gegeven, blijkt uit het feit dat de narratio ook adviezen geeft voor financiële transacties, de bewerking van het land en dergelijke.

Ten slotte worden er ook volledige samenvattingen van de narratio gegeven, zij het dat dat in de regel slechts in hoofdlijnen gebeurt.¹⁷ Een aardig voorbeeld is te vinden in de *Slag van Woeringen* (vs. 19–49). In eerste instantie maakt de auteur duidelijk dat de strijd om de heerschappij van Limburg het centrale onderwerp van de tekst is (vs. 19–29). Als hij dat ondubbelzinnig heeft vastgesteld, geeft hij nog een blauwdruk van de tekst die hij wil gaan schrijven. Hij wil beginnen “Van dire stont dat hi (= de hertog) wert gheboren” (vs. 32), om dan via het relaas hoe de hertog “dlant van Limborch cochte” (vs. 33) te komen tot de oorlog waarin Jan I uiteindelijk Limburg definitief won. Deze beschrijving sluit nauwkeurig aan bij de narratio. De tekst is verdeeld in twee boeken: het eerste beschrijft de voorgeschiedenis van het conflict en het tweede de slag bij Woeringen.

16. Vgl. o.a. de *Sidrac* (vs. 95–105), *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde* (vs. 5–8) en de *Cyromanchie* (vs. 1–45).

17. Vgl. o.a. de *Sidrac* (vs. 106–134), *Spiegel historiael* (vs. 21–54) en *Van ses articulen der werlt* (vs. 1–28).

In een aantal prologen wordt de structuur van de tekst besproken. Het verschil met de hierboven besproken passages zit hem in het gegeven dat er hier op een betrekkelijk systematische manier inzicht in de narratio verschaft wordt, terwijl in de hiervoor besproken passages sprake was van een zekere willekeur. Deze groep gedachteneenheden sluit aldus redelijk dicht aan bij de *forma tractatus*, de bespreking van de formele structuur van de tekst in de *accessus*-traditie.¹⁸

In enkele gevallen gebeurt dat heel algemeen, maar in de *Melibeus* wordt het publiek er niet veel wijzer van: het boek wordt "Melibeus" genoemd, omdat het "op dien man beghint Ende oec middelt ende int." (vs. 43–46). Maar meestal wordt er een helder inzicht in de concrete inhoud van de narratio verschaft. Het passieverhaal *Ons liefs heren passie* relateert bijvoorbeeld de zeven getijden van de dag aan de zeven smarten die Christus tijdens zijn lijden onderging (vs. 13–25). De tekst is dus opgebouwd volgens de getijden, van de metten tot en met de completen. Dat dit niet zomaar een formeel hoogstandje is, maar ook een diepere betekenis heeft, blijkt uit de vermaning die in deze passage verwerkt is:

- 15 Die VIJ ghetiden die men hout
Daer elc mensche, van rechter schout,
Omme sculdich es te pensene,
Ende hem selven niet te veinsene,
Des sijt seker ende ghewes,
20 Die te sinen daghe comen es.

Hoewel met name de laatste verzen niet erg duidelijk zijn, is de strekking van deze passage ondubbelzinnig: wij dienen Christus' dood en Diens verlossing van de mensheid bij het (dagelijks) bidden van de getijden te gedenken.¹⁹ Vorm en inhoud van *Ons liefs heren passie* blijken onlosmakelijk met elkaar verbonden.²⁰

In andere prologen neemt de bespreking van de inhoudelijke structuur de vorm van een (uitgebreide) inhoudsopgave aan, mede doordat er expliciet melding gemaakt wordt van de formele structuur van de tekst.²¹

Zo is de *Brabantse yeesten* gestructureerd volgens de vijf fasen waarin de Brabantse geschiedenis te verdelen is. In de eerste fase was Brabant een hertogdom. Vervolgens waren de Brabantse heren tevens koning van Frankrijk, waarna ("bi verradenissen", vs. 83) hun macht slonk tot de graafschappen Leuven en Brussel. In de vierde fase werden zij weer hertog van Lotharingen en Brabant, en vanaf Jan I kwam daar het hertogdom Limburg bij. De orde in de ontwikkelingsgang wordt nog eens versterkt doordat de eerste vier fasen elk zes landsheren kenden.

18. Vgl. Minnis, 1984 (p. 145–159).

19. Deze strekking wordt aan het slot van de tekst (vs. 373–389) nog eens herhaald.

20. Vgl. verder het *Traktaat over het laatste oordeel* (vs. 41–80) en *Van den neghen besten* (vs. 30–40).

21. Vgl. o.a. de *Spiegel der sonden* (vs. 35–65), *Der naturen bloeme* (vs. 117–142) en *Den troost van philozophen* (vs. 467–542).

Boendale heeft van deze symmetrie dankbaar gebruik gemaakt door zijn Brabantse kroniek op te delen in vijf boeken, en hij legt van deze keuze uitgebreid verantwoording af in zijn proloog (vs. 63–104).

Beperkt de proloog van de *Brabantse yeesten* zich, door de omvang van de tekst gedwongen, tot een formele bespreking op het niveau van de verschillende boeken, in de proloog van *Sinte Franciscus leven* is een heuse inhoudsopgave van alle kapittels opgenomen (vs. 87–124). Hoe ‘echt’ deze inhoudsopgave is, blijkt uit het feit dat de hoofdstuktitels (in de vorm van een rijmpaar) en hoofdstuknummers (vaak letterlijk) overeenkomen met de expliciete tekstgeleding in de narratio.²²

Het zijn vooral complexe, grote teksten, zoals kronieken en encyclopedische werken, die zo’n formele inhoudsopgave in hun proloog hebben. Soortgelijke teksten die in hun proloog geen verslag doen van de geleding in boeken of hoofdstukken, zoals de *Spiegel historiael* en de *Dietsche doctrinael*, worden in de meeste handschriften voorafgegaan door een van de proloog losgekoppelde inhoudsopgave. Vermeldenswaard is verder nog dat de proloog van *Der ystorien bloeme* melding maakt van het bestaan van vier boeken, elk met een ander type heiligen (vs. 51–61), terwijl het enig overgeleverde handschrift uitsluitend het eerste boek bevat, dat over de apostelen handelt.

De oppervlaktestructuur wordt soms ‘beschreven’ aan de hand van wat de tekst niet zal bieden, een soort ‘negatieve samenvatting’.²³ Het spreekt bijna vanzelf dat dergelijke passages altijd volgen op een (positieve) bespreking van de inhoud van de tekst (en ze worden daar meestal ook weer door gevolgd). De bedoeling van deze passages is meestal het aanscherpen van het verwachtingspatroon door het abstractieniveau van de reeds voorgelegde informatie te verlagen. Zo is in *Der minnen loep* in eerste instantie duidelijk gemaakt dat de liefde het centrale onderwerp van de tekst zal zijn (vs. 77–220). Potter beseft echter dat dat nog een heel wijde zak is, want “minne is van vele manieren” (vs. 221). Er is de liefde tot God, de liefde voor je vader en moeder en andere verwanten, de liefde voor materiële en immateriële waarden en de liefde voor je heer of meester. Maar over die vormen van liefde wil Potter het niet hebben:

Van deser minne laet ic staen
 Ende wil vander ander spreken,
 Die menich herte heeft doen breken,
 Hoe vele wonders dat si werct,
 250 Als een yghelic siet ende merct;

In deze omschrijving van de “minne” die wel in de tekst centraal staat, is Potter

22. Ik ga op p. 274 nader in op dit gegeven.

23. Vgl. o.a. *Spiegel historiael* (vs. 69–79), *Ons heren passie* (vs. 19–22) en *Van den neghen besten* (vs. 12–29).

weliswaar nog wat cryptisch, maar het is nu wel duidelijk dat het gaat om de aardse liefde tussen man en vrouw, hetgeen in de rest van de proloog bevestigd wordt.

De laatste variant van deze categorie betreft een inhoudelijke introductie die specifiek het begin van de narratio in beeld brengt.²⁴ Het gaat hier nadrukkelijk niet om een expositie,²⁵ omdat de informatie die verstrekt wordt niet de voorgeschiedenis van de narratio wil schetsen. De informatie in deze passages beperkt zich (grotendeels) tot aspecten uit de eerste tientallen of hooguit honderden verzen van de narratio.

Een duidelijk voorbeeld is te vinden in de *Istory van Troien*. In vers 12–16 maakt Maerlant zijn publiek duidelijk dat de narratio over het roemruchte Troje zal gaan. Maar alvorens hij daartoe komt, wil hij een aanloopje nemen:

Mer ic wil van yersten beghynnen,
Dat ghy moghet weten ende kennen
Hoert Jason voer om gulden vlies,
20 Daer synder af quam groet verlies.

De narratio begint inderdaad met de Argonautentocht van Jason naar het Gulden Vlies, maar binnen de hele *Istory van Troien* functioneert deze passage enkel op het thematische vlak.²⁶ Er zijn twee complementaire verklaringen voor deze passage. Om te beginnen kan Maerlant zich verplicht gevoeld hebben om verwarring bij zijn publiek te voorkomen: zijn tekst gaat in essentie over Troje, maar hij begint zijn narratio een eindje verder terug in de tijd. Bovendien, en dat lijkt het geval in alle passages die extra licht werpen op het begin van de narratio, kan er sprake zijn van een bewuste vertelstrategie: zorg ervoor dat het publiek in ieder geval begrijpt waar het begin van de tekst over gaat, dan kan het zich van daaruit verder mee de tekst in laten voeren.

8.3.2 Expositie

De tweede categorie in deze rubriek is de expositie, een vertelstrategie die is voorbehouden aan teksten met een verhalend karakter.²⁷ Een expositie schetst

24. Vgl. o.a. de *Cornicke van Brabant* (vs. 21–37), *Vanden serpent* (vs. 51–59) en *Der minnen loep* (vs. 321–324).

25. De expositie wordt hieronder als een aparte categorie besproken.

26. Eén van de belangrijkste redenen die Maerlant aanvoert voor de val van Troje, is dat God de stad wilde straffen voor haar “hoerdom”, het vele overspel dat de Trojanen hebben gepleegd. Het verhaal van Jason en Medea wordt (althans in de proloog en de “taffel”) vermoedelijk impliciet met dit thema in verband gebracht. Ik dank Peter van Heusden (die een proefschrift over de *Istory van Troien* voorbereidt) voor deze observatie.

27. Vgl. hierboven (p. 20) en Sonnemans, 1990 (p. 233–234 en 248–251).

de voorgeschiedenis, de uitgangssituatie van het verhaal, zonder op de gebeurtenissen in de narratio vooruit te lopen. Zij kan vergeleken worden met de aankondiging van een nieuwe aflevering van een vervolgserie op de televisie. Voordat de aflevering begint, wordt er meestal kort gerecapituleerd wat er in de voorgaande aflevering(en) gebeurd is, zodat het publiek op de hoogte is van de belangrijkste verhoudingen en gebeurtenissen, die in wat volgen gaat verder ontwikkeld zullen worden.

De expositie kan zowel in de proloog als aan het begin van de narratio gebruikt worden, maar ik beperk mij hier tot de exposities in prologen. Het valt niet altijd uit de proloog alleen op te maken of een bepaalde passage een expositie is of niet. Daarvoor moet in twijfelgevallen (het begin van) de narratio bekeken worden.

Van de expositie wordt vooral in allegoriserende 'droomteksten' dankbaar gebruik gemaakt.²⁸ Om het allegorische karakter van de tekst een 'verantwoord' tintje te geven, wordt de tekst ingekaderd in een droom van de auteur, die hem dusdanig bezighoudt dat hij zich gedwongen voelt hem neer te schrijven. De bekendste exponent van deze traditie, die zonder twijfel de enorme bloei van dit genre van droom-allegorieën een beslissende impuls gegeven heeft, is de Oudfranse *Roman de la Rose* (ca. 1237–ca. 1277) van Guillaume de Lorris en Jean de Meun. Is in de Vlaamse vertaling van deze tekst het droomkader volledig weggeschreven,²⁹ in de Brabantse vertaling is deze enscenering integraal overgenomen, zelfs in die mate dat de vertaler zich volledig met de ik-figuur uit de tekst geïdentificeerd heeft.³⁰

Te minen rechten XX jaren,
 Alse minne neemt al haren tsens,
 20 Doe logic in een groet gepens
 Op mijn bedde, ende wert bevaen
 Met enen slape; also saen
 So quam mi een droem te voren,
 Dien gi hier selt mogen horen
 (etc.)

Deze droom is een vrijbrief om de meest fantastische (allegorische) ontwikkelingen te beschrijven, zonder bang te hoeven zijn voor de kritiek van scherpslijpers die

28. Vgl. *Const, cracht, wille sonder daet* (vs. 41–52), *Ghebedt an de H. Maria* (vs. 48–63) en *Onzen Heere joncheit* (vs. 17–22).

29. De vertaling is slechts fragmentarisch (zonder proloog) overgeleverd, maar uit de fragmenten kan met betrekkelijk grote zekerheid worden opgemaakt dat er gekozen is voor een andere setting dan het droomkader (vgl. Van der Poel, 1989, p. 162–170).

30. Dat gaat zelfs zo ver, dat hij op de plaats waar de Oudfranse tekst de namen van de beide auteurs bekendmaakt, zijn eigen naam heeft gezet. Helaas is deze passage in de loop van de tekstoverlevering zó corrupt geworden, dat de originele lezing niet meer te reconstrueren is (vgl. Van der Poel, 1989, p. 16–19).

beweren dat elke tekst gebonden is aan 'wetten' van feitelijke waarachtigheid en betrouwbaarheid. De droom zelf wordt in de loop van de tekst nergens meer in herinnering geroepen. Pas in het allerlaatste vers, waarin vermeld wordt dat de auteur weer wakker werd, wordt het droomkader afgerond. Daarmee heeft de expositie een betrekkelijk losse band met de narratio.

De expositie wordt echter ook gebruikt om concretere beginsituaties te schetsen.³¹ Zo wordt in de *Die borchgravinne van Vergi* de liefde van de burchtgravin van Vergi voor een (anonieme) ridder genoemd en wordt melding gemaakt van het feit dat deze ridder in de gunst van de Bourgondische hertog komt. De verhoudingen zijn daarmee afdoende geschetst en de afwikkeling van het drama dat zich zal gaan afspelen, kan worden ingezet. In tegenstelling tot de subcategorie van passages die het begin van de narratio introduceren, worden deze gegevens in de narratio niet nog eens opnieuw uitgewerkt, maar functioneren zij als bekend veronderstelde feiten die van belang zijn voor de afhandeling van de plot. Als zodanig maken zij strikt genomen geen deel uit van de oppervlaktestructuur van de tekst.

8.3.3 Forma tractandi

De volgende categorie betreft een aantal passages met een bespreking van de literair-technische vorm van de tekst. Deze categorie valt samen met wat men in de *accessus*-traditie de *forma tractandi* noemt.³² Hoewel het in deze categorie lijkt te gaan om een formele karakteristiek van de tekst, zit er altijd ook een inhoudelijke component in. Zo wordt in drie prologen de tekst getypeerd als een dialoog,³³ waardoor het verwachtingspatroon van het publiek heel duidelijk gestuurd wordt. In een dialoog vindt per definitie bijvoorbeeld slechts weinig actie plaats, maar staat het intellectuele, beleerende karakter voorop. Ook andere passages in deze categorie sturen het verwachtingspatroon inhoudelijk. De verantwoording in de *Spiegel der menscheliker behoudenesse* (vs. 133–352) van de exegetische technieken die er in de tekst gehanteerd worden, maakt, mede door de uitgebreide voorbeelden, duidelijk waar de narratio over zal gaan. En datzelfde geldt voor de geëxpliciteerde keuze om met behulp van sprekende beesten als personages een bepaalde boodschap over te brengen.³⁴

Sommige passages zijn echter veel minder op de inhoud van de narratio gericht. Het gegeven dat een tekst een strofevorm heeft,³⁵ of afwisselend gebruik

31. Vgl. de *Die borchgravinne van Vergi* (vs. 38–53), de *Beatrijs* (vs. 18–81) en *Den troost van philozophien* (vs. 295–390).

32. Vgl. Minnis, 1984 (p. 119–145).

33. *Jans teesteye* (vs. 102–109), *Dit sijn Seneka leren* (vs. 31–38) en *Den troost van philozophien* (vs. 433–466 en 590–602).

34. Vgl. de *Esopet* (vs. 17–22) en *Vanden serpent* (vs. 45–50).

35. *Vierde Martijn* (vs. 20–22).

maakt van de vers- en de prozavorm,³⁶ verschaft slechts zeer indirect inzicht in de inhoudelijke intentie van een tekst.

8.3.4 Titels

Een tekst zonder titel is tegenwoordig moeilijk denkbaar.³⁷ Ook in de middeleeuwen kende men het gebruik van titels, maar deze traditie was indertijd nog bij lange na niet uitgekristalliseerd. Zo droegen veel teksten helemaal geen titel. Veel andere teksten hebben een apocriefe titel, gegeven door een kopiist of een commentator. Titels kunnen variëren van een kernachtige karakteristiek tot een enkele regels lange *titulus* met uitgebreide informatie over de inhoud en de ontstaansachtergrond van de tekst.³⁸ Deze verschijningsvormen van titels hebben één ding gemeen: ze staan als een zelfstandig functionerend opschrift bóven de tekst en maken als zodanig geen deel uit van de proloog. Dit is geheel in overeenstemming met het moderne gebruik van titels. In de middeleeuwen kende men echter nóg een verschijningsvorm: de in de proloog geïntegreerde titel. Tweeëntwintig passages in zeventien prologen uit het onderzochte corpus geven op deze wijze expliciet een titel aan de er op volgende tekst.³⁹ Dat gebeurt meestal met standaardformuleringen als “dit boek heet”,⁴⁰ of “de naam van het boek is ...”⁴¹ Slechts éénmaal, in *Den troost van philozophien*, wordt de term ‘titel’ gebruikt:

603 Desen boec salmen den titel gheuen
Skeitijs troost int keitiuich leuen

Deze term is waarschijnlijk rechtstreeks afgeleid van de *accessus*-categorie *titulus*, zoals het grootste deel van deze proloog onmiskenbaar beïnvloed is door de *accessus*-traditie.

Titels hebben niet alleen een benoemende functie, maar bevatten in de regel ook informatie over de inhoud van de tekst. Genette onderscheidt twee soorten

36. *Den troost van philozophien* (vs. 548–560 en 581–589).

37. Vgl. Genette, 1987 (p. 54–97), waarin het paratekstuele fenomeen ‘titel’ vanuit diverse optieken belicht wordt.

38. Ik bereid een artikel voor over de verschijningsvormen van titels in verzamelhandschriften.

39. Terwijl andere prologen impliciet lijken aan te sluiten bij deze traditie. Een interessant voorbeeld is *Alexanders geesten*. Uit de formulering dat Maerlant “Alexanders geesten” (vs. 25) wil gaan beschrijven, valt niet op te maken dat hij dit als een titel bedoeld heeft, omdat deze formulering net zo goed uitsluitend een inhoudelijke verwijzing zou kunnen hebben. Maar het feit dat Maerlant in zijn *Merlijn* deze omschrijving bijna letterlijk gebruikt om te verwijzen naar zijn vroegere werk (“des koninges Allexanders Jeesten”, vs. 39), geeft deze formulering tóch in zekere zin het karakter van een titel (vgl. over deze denotatieve functie van titels hieronder, p. 234).

40. Vgl. o.a. de *Spiegel der sonden* (vs. 66–71), de *Rose* (vs. 31–36) en *Jans teesteye* (vs. 20–22).

41. Vgl. o.a. de *Melibeus* (vs. 43–46), de *Brabantse yeesten* (vs. 50–51) en *Den troost van philozophien* (vs. 391–394).

informatie: thematische en rhematische.⁴² Onder thematische informatie verstaat hij gegevens die specifiek zijn voor de tekst. Dat kan een directe aanduiding zijn van de hoofdpersoon of het thema, maar ook bijvoorbeeld marginale elementen of metaforen. Rhematische informatie betreft de generische of formele classificatie van de tekst, tegenwoordig vaak in de vorm van een ondertitel ("roman", "fabel", "satire" en dergelijke). Beide soorten komen (vaak in combinatie) voor in de titels in Middelnederlandse prologen.

Thematische titels verwijzen meestal naar de oppervlaktestructuur van de tekst, soms door het noemen van de hoofdpersoon,⁴³ maar meestal door een zo kernachtig mogelijke karakteristiek van de inhoud: de "Brabantse geschiedenis",⁴⁴ "Schoonheden uit de natuur",⁴⁵ "Een leerboek over zonden"⁴⁶ of "De troost door Filosofie".⁴⁷ Maar er is ook een aantal thematische titels, die een zekere interpretatie van de narratio geven, zoals "Het boek van zeden",⁴⁸ "De kunst van het minnen"⁴⁹ en "Troost voor ongelukkigen in dit ellendige leven".⁵⁰

Van de rhematische titels hebben er slechts enkele een echt generisch karakter. Enkel de begrippen "yeesten"⁵¹ en "doctrinael" (zedekundig leerboek)⁵² hebben als zelfstandige termen een betekenis als genre-aanduiding. De meeste andere rhematische begrippen worden door Genette als 'paragenerisch' gekarakteriseerd. Het gaat om betitelingen die appelleren aan "un type de définition plus libre, exhibitant une sorte d'innovation générique".⁵³ Het gaat dus om begrippen die van zichzelf (nog) geen generische functie hebben, maar die binnen de titel wél als zodanig bedoeld zijn. De onderzochte Middelnederlandse prologen gebruiken

42. Vgl. Genette, 1987 (p. 78-85).

43. In de *Melibeus* (vs. 43-46) en de *Sidrac* (vs. 95-105).

44. *Brabantse yeesten* (vs. 50-51).

45. *Der naturen bloeme* (vs. 1-4).

46. *Spiegel der sonden* (vs. 66-71).

47. *Den troost van philozophien* (vs. 391-394 en 433-454). Vgl. verder het *Boec vander wraken* (vs. 31), *Spiegel historiael* (vs. 21-54, 55-60 en 69-74) en *Der ystorien bloeme* (vs. 1-9).

48. *Den bouc van seden* (vs. 1-2 en 9-14).

49. *Rose* (vs. 31-36).

50. *Den troost van philozophien* (vs. 603-610).

51. *Brabantse yeesten* (vs. 50-51).

52. *Dietsche doctrinael* (vs. 47-51) en *Spiegel der sonden* (vs. 66-71).

53. Genette, 1987 (p. 82). Genette geeft de volgende reeks voorbeelden: "Méditations, Harmonies, Recueils, Considérations inactuelles, Divagations, Approximations, Variété, Tel Quel, Pièces, Répertoire, Microlectures" (p. 82-83). Dit betekent dat deze begrippen wel de potentie hebben om zich te ontwikkelen tot een soort genre-aanduiding (Genette (p. 83) noemt Montaignes "Essais"). Dat is dan in hoge mate een intertekstueel bepaald verschijnsel: wanneer een bepaald paragenerisch begrip 'school gaat maken', krijgt het vanzelf een generische betekenis.

de volgende begrippen: "spiegel",⁵⁴ "teesteye" (getuigenis),⁵⁵ "art" (kunst)⁵⁶ en "bloeme" (een selectie uit het beste of het mooiste van een bepaald onderwerp).⁵⁷ Ten slotte bevatten een paar titels de term 'boek' als een formele, rhematische karakteristiek,⁵⁸ zoals in *Den bouc van seden*.⁵⁹

13 So dinct mi recht, bi waerheden,
Dat men heet den bouc van zeden.

Al met al lijkt de generische of formele karakteristiek in de titel ondergeschikt aan de inhoudelijke, thematische karakteristiek. Dat blijkt onder andere uit het relatief geringe aantal titels dat geen duidelijke inhoudelijke component bevat.⁶⁰

De *Esopet* is in deze categorie een uitzondering, omdat de titel geen thematische of rhematische informatie bevat; hij geeft de tekst alleen maar een naam, de Middelnederlandse schrijfwijze voor Aesopus. En zelfs dat gebeurt anders dan in de meeste andere passages, namelijk zonder dat er een expliciete 'benoeming' plaatsvindt: "Hier begint esopet" (vs. 35). Alleen in het *Boec vander wraken* wordt op een vergelijkbare, impliciete manier aangegeven dat het de titel van de tekst betreft: "Dit es dboec van Gods wraken" (vs. 31). Zowel in de *Esopet* als in het *Boec vander wraken* is het echter duidelijk dat het hier alleen maar kan gaan om een titelvermelding.⁶¹

8.3.5 Genreaanduidingen

De vijfde categorie is die van de genreaanduidingen. Hieronder versta ik inhoudelijk classificerende karakteristieken die het niveau van de individuele tekst overstijgen, en die tevens onderscheiden dienen te worden van de formele tekstkarakteristieken, die ondergebracht zijn in de categorie *forma tractandi*. Ik ga zoveel mogelijk uit van de termen die in het moderne onderzoek beschouwd worden als Middelnederlandse genreaanduidingen.⁶² Alleen die genreaanduidingen zijn van

54. *Der leken spiegel* (vs 21–24), *Spiegel historiael* (vs. 21–54, 55–60 en 69–74) en *Spiegel der sonden* (vs. 66–71).

55. *Jans teesteye* (vs 20–22)

56. *Rose* (vs 31–36)

57. *Der naturen bloeme* (vs 1–4) en *Der ystorien bloeme* (vs 1–9)

58. Vgl. Genette, 1987 (p. 83)

59. *Den bouc van seden* (vs 1–2 en 9–14) en het *Boec vander wraken* (vs 31)

60. Te weten *Der leken spiegel* (vs 21–24) en *Dietsche doctrinael* (vs 47–51). Uit deze titels blijkt overigens wel degelijk het belerende karakter van de tekst, maar de concrete inhoud wordt door de titel niet nader belicht

61. Het is niet aannemelijk dat het vers uit de *Esopet* geïnterpreteerd moeten worden als "hier begint (de auteur) Esopet zijn tekst", omdat er in de rest van de proloog een ik-verteller aan het woord is, die duidelijk maakt die rol in de narratio te handhaven (vgl. voor de problematiek betreffende het gebruik van de eerste en de derde persoon enkelvoud hierboven, p. 110). Kennelijk ging de auteur er van uit dat deze naam zo bekend was, dat zijn publiek begreep dat het hier om een verzameling fabels gaat

62. Vgl. o.a. Claassens, 1993 (p. 356–364)

belang voor de inhoudelijke introductie van een tekst, die concreet betrekking hebben op de narratio van de eigen tekst. Wanneer bijvoorbeeld in de *Sidrac* wordt afgegeven op de “geesten” van “Pertelpeuse, van Amedase, Van Troyen ende van Fierenbrase” (vs. 4–6), wordt “geesten” weliswaar gebruikt als een genre-aanduiding, maar zegt dat begrip absoluut niets over de genreclassificatie van de *Sidrac* zelf.

Genre-aanduidingen komen voor als een zelfstandige gedachte-eenheid, maar ze kunnen ook geïntegreerd zijn in een gedachte-eenheid die ook andere vormen van inhoudelijke introductie bevat. Het merendeel van de genre-aanduidingen in prologen maakt gebruik van slechts enkele begrippen. Veruit het meest frequent is “historien”,⁶³ niet alleen voorkomend in historiografische teksten,⁶⁴ maar ook in (verhalende) geestelijke teksten.⁶⁵ Bovendien wordt deze term zeer frequent gebruikt in teksten die tegenwoordig tot de fictie gerekend worden, zoals *Karel ende Elegast*.⁶⁶

- 1 Fraeye historie ende al waer
Mach ic v tellen hoort naer

Boendales kritiek op dit “leugenachtige verhaal” laat zien dat het probleem van historische feiten en literaire fictie ook in de veertiende eeuw al erkend werd.⁶⁷ Het is duidelijk dat de classificatie van een tekst in het genre “historien” in principe een positief waardeoordeel opriep. Het is dan ook niet vreemd dat auteurs van fictionele historiserende romans als *Karel ende Elegast* deze genre-aanduiding bij het aanprijzen van hun tekst gebruikten. Eenzelfde rol lijkt te zijn weggelegd voor de genre-aanduiding “geesten”.⁶⁸ Ook deze term is gebruikt voor historiografie,⁶⁹ geestelijke epiek⁷⁰ én een puur fictionele tekst als *Reinaerts historie* (vs. 4). Nu dient deze laatste vindplaats als een ironische antifrasede beschouwd te worden. *Reinaerts historie*⁷¹ is een contrafact van de hoofse ridderroman, waarbij alle

63. Maar liefst negenentwintig vindplaatsen, verspreid over veertien prologen.

64. Vgl. o.a. de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* (vs. 1–13), de *Cornicke van Brabant* (vs. 1–10) en de *Slag van Woeringen* (vs. 50–65 en 72–77).

65. Zoals *Ons heren passie* (vs. 55–62), *Der ystorien bloeme* (vs. 1–9 en 62, met in totaal vier vindplaatsen) en *Vanden vaghevier dat sente Patricius vertoghet was* (vs. 1–20, ook met vier vindplaatsen).

66. Vgl. verder o.a. de *Florimont* (vs. 1–15, 16–25, 45–54 en 55–67; in totaal vijf vindplaatsen!), de *Seghelijs van Jherusalem* (vs. 1–19 en 25–29) en de *Merlijn* (vs. 14–19 en 20–35). Dat wij deze teksten tegenwoordig onder de (fictionele) epiek scharen (vgl. bijv. Kienhorst, 1988), zegt natuurlijk niets over de mogelijke oorspronkelijke historische pretenties van deze teksten.

67. Vgl. *Der leken spiegel*, boek III, kap. 15, m.n. vs. 133–135.

68. Twaalf vindplaatsen, verdeeld over acht prologen.

69. Vgl. o.a. *Van den derden Eduwaert* (vs. 112), de *Grimbergse oorlog* (vs. 12–55) en de *Slag van Woeringen* (vs. 19–49, 50–65 en 82; in totaal vier vindplaatsen).

70. In de *Rijmbijbel* (vs. 17–22 en 37–56) en *Vanden vaghevier dat sente Patricius vertoghet was* (vs. 143–146).

71. En *mutatis mutandis* *Vanden vos Reynaerde*.

normen en waarden die in dit genre centraal staan, op hun kop gezet worden. De semi-historiserende genrekarakteristiek “geesten” is daar de eerste voorbode van. De ironie stijgt zelfs ten top, als de tekst ook nog eens als de “vite” (vs. 7), het heiligenleven, van Reinaert gekarakteriseerd wordt. Deze twee veelzeggende genre aanduidingen bieden het publiek een referentiekader, dat kan fungeren als een katalysator voor de interpretatie van de tekst. De interpretatie wint immers aan zeggingskracht door de confrontatie van de tekst met het historiografische en het hagiografische genre.

De genre aanduiding “aventure” is meer op de inhoud van de tekst, dan op de relatie van die inhoud met de buiten-literaire werkelijkheid gericht.⁷² De meeste teksten met deze term lijken dan ook geen historische pretenties te hebben.⁷³ Dat het begrip echter ook voorkomt in teksten die wel dergelijke pretenties hebben,⁷⁴ hoeft geen verwondering te wekken. Een interessant voorbeeld van het naast elkaar gebruiken van verschillend gekleurde genre aanduidingen is de *Florimont*. In de eerste 65 verzen van deze proloog wordt het historiografische karakter van de tekst overvloedig benadrukt door vijf maal de term “historie” en een maal “ieesten” te gebruiken. In het slot van de proloog staat echter een heel ander aspect van de tekst centraal: het is een “scone aventure”, die veel aantrekkelijke onderwerpen aan de orde stelt.⁷⁵ Beide typering spreken elkaar niet tegen: “ware historie” kan “scone aventure” bevatten en omgekeerd.

Minder frequent zijn de genre aanduidingen “mirakel”, “spiegel”, “vite”, “exempel”, “ghelijcke” en “figure”.⁷⁶ Deze laatste drie begrippen worden bijna alleen maar gebruikt door Willem van Hildegasberch. Dat is des te opmerkelijker, omdat het de enige genre aanduidingen zijn die hij (in het onderzochte corpus) gebruikt. Ten slotte zijn er nog enkele begrippen die slechts een of twee keer gebruikt worden: “doctrinael”, “genelasien” (genealogie), “coronike”, “bestiaris” en “bloeme”.⁷⁷

72. “Aventure” komt elf maal voor, verspreid over zeven teksten.

73. Vgl. o.a. de *Walewein* (vs. 1-7), *Vanden vos Reynaerde* (vs. 1-9 en 25-31) en *Floris ende Blancefoer* (vs. 1-10, 19-21 en 82-87; in totaal vier vindplaatsen).

74. In de *Slag van Woeringen* (vs. 50-65), de *Florimont* (vs. 137-142) en de *Seghelijn van Jherusalem* (vs. 20-24).

75. *Florimont* (vs. 137-142). Deze passage wordt hierboven (p. 217) geciteerd.

76. Van “mirakel” zijn er zes vindplaatsen, o.a. in *Alexanders geesten* (vs. 19-21), *Drie gouden vrijdagen* (vs. 4-7) en *Theophilus* (vs. 1-10 en 11-16). “Spiegel” komt voor in *Spiegel historiael* (vs. 21-54), *Der leken spiegel* (vs. 21-24) en *Spiegel der sonden* (vs. 66-71), allemaal in de vorm van een titel (vgl. Bange, 1986 (p. 11-27) over het (gebruik van het) generische begrip ‘spiegel’). “Vite” staat in het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 151), *Reinaerts historie* (vs. 1-9) en *Vanden vos Reynaerde* (vs. 1-9); “exempel” in de *Esopet* (vs. 17-22), *Vanden doomsdaghe ende van sterven* (vs. 10-11) en *Vanden waghen* (vs. 67-71); “ghelijcke” in *Vanden doern ende vander lnde* (vs. 1-41), *Vander drierehande staet der werlt* (vs. 36-43) en *Vanden serpent* (vs. 45-50); en “figure” in *Vanden doern ende vander lnde* (vs. 1-41) en driemaal in *Vanden serpent* (vs. 45-50 en 51-59).

77. “Doctrinael” wordt gebruikt in de *Dietsche doctrinael* (vs. 47-51) en *Spiegel der sonden*

Een opvallend aspect van deze categorie is dat slechts zes van de zesendertig prologen met een genre aanduiding discursief van aard zijn. Kennelijk nodigden verhalende teksten (waaronder ik ook de historiografie reken) eerder uit tot een generische plaatsbepaling dan betogende teksten. Om daar een verantwoorde uitspraak over te kunnen doen, zal er echter een veel ruimer aanbod aan genre-aanduidingen onderzocht moeten worden.

8.3.6 Dieptestructuur

De laatste categorie in deze rubriek is de dieptestructuur van de inhoud, bevattende de passages waarin niet het concrete onderwerp van de tekst, maar de diepere betekenis daarvan aan de orde gesteld wordt. Dit is één van de minst grijpbare categorieën uit het hele proloogregister, omdat het erg moeilijk is om te bepalen of een passage een interpretatief karakter heeft. Bij het onderstaande betoog dient hiermee rekening gehouden te worden.

Er spelen twee verwante aspecten een rol van betekenis: de betekenis van de tekst en de bedoeling van de tekst. Zowel in de uitdrukking van de betekenis van de tekst als in die van de bedoeling van de tekst is sprake van een interpretatie van de narratio. Het gaat daarbij uiteraard om een uitdrukking van de auteursintentie, en niet om een interpretatieve activiteit van de onderzoeker. De bedoeling van de tekst blijkt altijd in meerdere of mindere mate gedragsnormerend te zijn, en in die zin thuis te horen in het volgende hoofdstuk over het nut van de tekst. Derhalve zal het perspectief in het hiernavolgende liggen bij de betekenis, de feitelijke dieptestructuur van de tekst, zij het dat de meest vruchtbare bespreking daarvan uitgaat van de mate waarin beide aspecten elkaar aanvullen of uitsluiten. In een aantal passages gaan deze aspecten namelijk hand in hand, terwijl soms ook een van beide vrijwel volledig naar de achtergrond gedrukt wordt. De passages die de betekenis van de tekst bespreken, bevinden zich op een glijdende schaal tussen twee extremen: een (quasi-)objectieve interpretatie, die de schijn wekt geen gedragsnormerend waardeoordeel over de tekst te willen geven en passages waarin de betekenis en de bedoeling elkaars complement zijn.

In het ene uiterste van de schaal lijkt de dieptestructuur van de tekst beschreven te worden via een objectief commentaar, waarbij het overigens duidelijk moge zijn dat de keuze voor deze interpretatie wel degelijk de intentie van de auteur weergeeft. De stem van de auteur klinkt er echter niet direct in door.

Veel van de betreffende passages noemen de “minne” als het hoofdthema van

(vs. 66–71); “genelasien” in de *tweede proloog van de Brabantse yeesten* (vs. 48–98); “coronike” in de *Corte coronike van Brabant* (vs. 22–28); “bestiaris” in *Der naturen bloeme* (vs. 101–103); en “bloeme” in *Der naturen bloeme* (vs. 1–4) en *Der ystorien bloeme* (vs. 1–9). Samen met “spiegel” kan “bloeme” beschouwd worden als een paragenetische karakteristiek, die zich tot een genre aanduiding heeft ontpopt (vgl. noot 53).

de tekst.⁷⁸ In de proloog van *Floris ende Blancefloer* is deze thematiek zelfs het allesoverheersende thema. Stap voor stap wordt de “minne” uitgediept. In de eerste vier verzen wordt duidelijk dat er een liefdesavontuur verteld gaat worden. In vs. 14–18 wordt dit gepreciseerd tot ‘een verhaal over trouwe liefde, waarin blijdschap en verdriet elkaar afwisselen’. In vs. 28–52 wordt dit aspect verder uitgewerkt: ware liefde kent nu eenmaal tijden van voor- en tegenspoed en zo verging het ook de kinderen Floris en Blancefloer. In de daarop volgende passage (vs. 53–81) wordt een andere dimensie van het thema “minne” aangesneden: het is geen kwestie van domheid om je over te geven aan de liefde. In tegendeel, zegt de auteur, hij heeft juist nog nooit gehoord dat domme mensen elkaar “van herten” beminden. Dat is, blijkens de verhalen die hij kent, uitsluitend voorbehouden aan hoofse (en impliciet: wijze) mensen. Alleen zij kunnen met ware trouw beminnen en zich aan de liefde overgeven. Sterker nog:

Haer (die minne, GS) en mach ghene cracht wederstaen.
 Si en doet dat haer becomt te doene.
 Dat scheen den wisen Salomoene:
 Al hadde hi cracht ende wijsdom groet,
 80 Hi moeste minnen als zijt gheboet,
 Al ware hi gherne bleven sonder.

Als zelfs de wijze Salomon niet aan de macht van de liefde kon ontkomen, dan zal toch wel duidelijk zijn dat de liefde geen minderwaardige aangelegenheid voor domme mensen is. En daarom is het ook geen wonder, zo sluit de proloog af (vs. 82–87), dat deze twee jonge kinderen zich aan de ware liefde overgaven.

Er wordt geprobeerd om zowel het verband met de narratio als dat met de algemene, buitenliteraire aard van de “minne” te thematiseren, zonder dat het betoog het karakter krijgt van een uitdrukking van de auteursintentie. Daarbij zij opgemerkt dat het publiek slechts weinig concrete informatie over de narratio krijgt voorgeschoteld: het gaat over twee mooie kinderen, Floris en Blancefloer, die vanwege de liefde menige beproeving moesten doorstaan. Door de essentie van de plot te abstraheren slaagt de auteur erin de algemene geldigheid van zijn interpretatie te benadrukken.

Op een vergelijkbare wijze worden ook andere interpretaties uitgewerkt. Zo geeft Boendale aan dat de gebeurtenissen die in *Van den derden Eduwaert* beschreven worden, beschouwd moeten worden als de meest tot de verbeelding sprekende militair-politieke actie uit de geschiedenis (vs. 59–103). En in *Den troost van philozophien* wordt op drie verschillende, overigens wel aan elkaar gerelateerde, manieren invulling aan de betekenis van de tekst gegeven: Boethius is een voorbeeld van iemand die zijn lot waardig droeg (vs. 391–404); deze tekst is de

78. Vgl. o.a. *Floris ende Blancefloer* (vs. 1–4, 14–18, 28–52, 53–81 en 82–87), de *Beatrijs* (vs. 37–71) en *Ic arem van trooste maer rijc van minnen* (vs. 1–15).

poort tot de ethische wetenschap (vs. 543–547); en Boethius schreef dit boek om zichzelf in zijn gevangenschap te troosten (vs. 611–634).⁷⁹ In al deze voorbeelden wordt de interpretatie van de tekst als een objectieve weergave van de betekenis gepresenteerd.

Een andere vorm van een schijnbaar waardevrije interpretatie is te vinden in de prologen die het waarheidsgehalte van dromen thematiseren.⁸⁰ Door te wijzen op het feit dat veel dromen een wezenlijke relatie met de realiteit bevatten, sturen de auteurs van deze teksten de interpretatie (“lees mijn tekst alsof het waar gebeurd is”), zonder op de concreet-inhoudelijke betekenis, of de moreel-didactische consequenties daarvan, in te gaan.

Verderop op de schaal van de betekenis van de tekst staan de passages met een impliciete gedragsnormering. In tegenstelling tot de hierboven behandelde passages klinkt daarin wél de intentie van de auteur door, omdat de gegeven interpretatie niet waardevrij is. Voor het overige bestaat er niet zoveel principieel verschil, omdat de auteursintentie onderhuids blijft. De onderstaande voorbeelden geven een globaal beeld van de diversiteit waarmee die impliciete gedragsnormering vorm krijgt.

In de *Esopet* (vs. 1–22) gaat de gedragsnormering praktisch helemaal schuil achter de inhoudelijke interpretatie. De auteur zegt de ware aard van de mensen te willen tonen aan de hand van verhalen waarin dieren sprekend optreden. De vergelijking tussen mensen- en dierenmanieren valt, tot schande van de mens, in diens nadeel uit:

Al eest scande te segghene,
Man ieghen beest te legghene,
15 Aen .c. beesten es nochtan
Min valscheden dan an .i. man.

Dat impliceert dat er aan het gedrag van de mensen wel het een en ander te verbeteren valt, maar deze conclusie wordt aan de recipiënt zelf overgelaten. Deze wordt in de volgende verzen nog wel aangespoord om de aandacht vooral te richten op de diepere betekenis van de *Esopet*, maar nergens wordt geëxpliciteerd of en hoe hij zijn gedrag moet aanpassen.

De openingsverzen van *Heer Erentrijk* lijken enige spreekwoordelijke pretentie te hebben, vergelijkbaar met de *sententia*, zoals die in het oudere proloogonderzoek figureert.⁸¹

79. Uit de laatste passage spreekt weliswaar een auteursintentie, maar deze dient beschouwd te worden als een interpretatie door Jacob Vilt van Boethius' onuitgesproken intentie.

80. De *Rose* (vs. 1–16), *Const, cracht, wille sonder daet* (vs. 41–52) en *Vanden droem* (vs. 1–6).

81. Vgl. o.a. Brinkmann, 1966 (p. 85–88). Andere prologen die openen met zo'n algemene uitdrukking zijn o.a. *Vanden levne ons heren* (vs. 1–4), *Vanden coninc Saladyen* (vs. 1–2) en

- 1 God die gheeft sinen vrient
Des hi ieghen hem verdient;

Vrij vertaald: wie zich aan Gods wetten houdt, zal daarvoor rijkelijk door Hem beloond worden. Het is een formulering die letterlijk beschouwd geen directe aansporing tot goed gedrag bevat, hoewel daar impliciet uiteraard wel op wordt aangestuurd. Deze ‘algemene wijsheid’ hangt niet zomaar in de lucht:

- 3 Dat scijnt an Heren Erentrijc wale,
Daer ic beginne af dese tale

Met deze eerste vier verzen is de toon duidelijk gezet: de tekst gaat concreet over heer Erentrijc, die met zijn daden Gods loon verdiend heeft. Dat betekent impliciet voor het publiek: let goed op het gedrag van heer Erentrijc, want daar kun je iets van leren! Verderop in de proloog wordt dat nog verder geconcretiseerd. Eerst worden Erentijcs verdiensten opgesomd, waarna de auteur zich heel somber uitlaat over de heren-van-vandaag-de-dag, die alleen nog maar op eigen gewin uit zijn en hun plichten verzaken (vs. 9–20). Maar hoezeer heer Erentrijc ook als een lichtend voorbeeld voor alle heren gepresenteerd wordt, nergens geeft de auteur dat expliciet met zoveel woorden aan.

Aan het andere uiteinde van de glijdende schaal van de categorie dieptestructuur zijn de passages te vinden, die expliciet de morele implicaties van de inhoud van de tekst formuleren, zonder daarbij overigens het verband met de strekking van de tekst uit het oog te verliezen.

Die strekking is in *Die borchgravinne van Vergi* dat je je geheimen in de liefde voor je moet houden, omdat er anders alleen maar ellende van komt (vs. 1–37). Dat geldt voor de “gherechte minnare” (vs. 1) even goed als voor de protagonisten uit de tekst. De “minne” die in *Van karitas* centraal staat, heeft een ander karakter. Het is namelijk een liefde die de menselijke ziel tot groot nut kan zijn. Het is een vorm van liefde die voor geen mens te zwaar is, zodat er geen excuus is om de lessen uit deze tekst niet te volgen (vs. 26–42). Het aansporen tot het navolgen van het voorbeeld uit de tekst is ook evident de bedoeling van *Der ystorien bloeme* (vs. 10–29 en 36–42). Door te tonen dat heiligen ook maar mensen waren, hoopt de auteur zijn publiek ervan te overtuigen dat het ook voor hen mogelijk is om een leven te leiden dat God welgevallig is.

In een enkel geval is het verband tussen de morele les en de interpretatie niet direct helder. Dat is bijvoorbeeld het geval in *Vanden serpent* (vs. 26–44), waarin de stelling, dat je goed niet met kwaad mag vergelden, zowel een logische voortzetting is van de klacht dat de waarheidslievende dichters niet meer gewaardeerd

Van twee ghesellen die elc voer andren steruen wilden (vs. 1–5). Een erg ruime verbreiding heeft dit echter niet gehad.

worden (vs. 1–25) als een rake interpretatie van de verwikkelingen uit de narratio. Doordat Hildegaersberch die laatste optie niet met zoveel woorden verwoordt, kan het publiek in eerste instantie niet anders dan alleen het verband met de dichterklacht serieus nemen. Pas door de inhoud van de narratio te verbinden met de stelling uit de proloog, is men in staat alle verbanden te overzien: door de verbondenheid van de dichterklacht met de interpretatie van de tekst, krijgt het gezegde 'je moet goed niet met kwaad vergelden' een heel concrete dimensie in de relatie tussen de auteur en zijn publiek.⁸²

Bij de afronding van deze rubriek is het goed om het niet altijd even heldere onderscheid tussen de inhoudelijke introductie van de tekst en het nut van de tekst verder aan te scherpen. De lijn van een ogenschijnlijk objectieve interpretatie van de betekenis van de tekst naar een interpretatie waarin de betekenis en het doel van de tekst elkaar aanvullen, zou namelijk verder doorgetrokken kunnen worden naar een interpretatie van het doel van de tekst, waarbij de concrete inhoud van de tekst (althans in de betreffende passage) van ondergeschikt belang is. Dat is bijvoorbeeld het geval in de opening van *Sinte Franciscus leven* (vs. 1–52), waarin Maerlant zijn publiek waarschuwt tegen het nakende laatste oordeel. Zijn oproep om radicaal van gedrag te veranderen, in de hoop een gunstig oordeel Gods te bewerkstelligen, heeft inhoudelijk gezien niets te maken met het leven van de heilige Franciscus. Het verband wordt verderop in de proloog wel duidelijk: het voorbeeld van de heilige Franciscus is een uitstekend richtpunt om de gewenste levenshouding aan te nemen. Dat neemt echter niet weg dat de eerste 52 verzen een afgeronde gedachteneenheid bevatten, waarin het doel van de tekst volledig losgekoppeld is van de inhoud van die tekst.⁸³ In dat opzicht verschilt deze passage bijvoorbeeld duidelijk van de passages in *Der ystorien bloeme*,⁸⁴ die in zekere zin dezelfde morele bedoeling verwoorden, maar deze direct, dat wil zeggen binnen één gedachteneenheid, verbinden met de inhoud van de tekst. Nut en inhoudelijke introductie gaan daar hand in hand, in tegenstelling tot de openingspassage in *Sinte Franciscus leven*, waarin enkel het ethische doel van de tekst centraal staat.

Het is erg moeilijk om een verantwoorde classificatie van deze rubriek aan te brengen. Dat heeft ongetwijfeld alles te maken met het feit dat de invloed van het proloogregister op de inhoudelijke introductie van de tekst relatief klein is. Auteurs gaan op dit centrale punt vooral hun eigen gang. Ze streven namelijk veel meer naar een goed evenwicht tussen tussen proloog en narratio, dan naar een navolging van andere prologen. Maar daarmee loop ik in feite al vooruit op

82. Vgl. hierboven (p. 188).

83. Ik kom hier in mijn slothoofdstuk nog op terug (zie p. 272).

84. Vgl. hierboven, p. 231.

de volgende paragraaf.

8.4 Funcities

Over de primaire functie van deze rubriek kan geen twijfel bestaan: de auteur verschaft zijn publiek die informatie, die hij voor een goed begrip van zijn tekst noodzakelijk acht. In de regel is dat betrekkelijk globale informatie, vermoedelijk omdat de tekst ook voor zich moet kunnen spreken. Dat is heel duidelijk het geval bij de expositie, waarbij het verwachtingspatroon van het publiek gestuurd wordt, zonder dat er zicht op de ontwikkelingen in de narratio gegeven wordt. Maar bijvoorbeeld ook door aan te geven waar de tekst niet over zal gaan, kan een auteur richting geven aan het verwachtingspatroon van zijn publiek.

De meer interpretatieve passages van de categorieën 'genrekarakteristiek' en 'dieptestructuur' wijken in functioneel opzicht niet bijzonder veel af van de overige categorieën. Echt verrassende, diepgravende interpretaties van de auteurs ontbreken. Het lijkt er op dat de proloog niet het geschikte medium is voor dergelijke beschouwingen. De diepgang in de receptie-sturing ligt vooral in de morele gedragsnormering die veel auteurs aan hun tekst meegeven, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken. De inhoudelijke introductie van de narratio moet dus vooral gezien worden als een bescheiden opstapje voor het publiek om op het juiste spoor gezet te worden.⁸⁵

Een relatief uitgebreide inhoudelijke introductie is overigens geen uitzondering. In de meeste gevallen bestaat er weinig verschil in functie met de minder mededeelzame passages. In een aantal passages lijkt er echter sprake van een additionele functie: de zoekhulp. In grote, complexe teksten kan een systematische bespreking van de inhoud, bijvoorbeeld in de vorm van een inhoudsopgave, dienst doen als zoekhulp. Daarbij dient bedacht te worden dat met name encyclopedische teksten niet alleen als leestekst gefunctioneerd hebben, maar ook (en wellicht nog wel meer zelfs) als naslagwerk. Dat er inderdaad behoefte bestond aan een zoekhulp in teksten, blijkt uit het feit dat inhoudsopgaven niet alleen geïntegreerd binnen prologen voorkomen, maar ook als een afzonderlijk onderdeel van de tekst. Bij dat laatste is het primaat van de zoekfunctie manifest.

Titels binnen prologen hebben naast de inhoudelijk oriënterende functie die deze hele rubriek kenmerkt nog een verwijzende functie, ter identificatie van de tekst.⁸⁶ Als er al een titel aanwezig is, dan is dat de kapstok waaraan de hele tekst is

85. Het is interessant om te zien hoe teksten die geen proloog hebben, in de regel toch direct aan het begin van de narratio signalen afgeven, die de verwachtingen van het publiek sturen (vgl. Sonnemans, 1990, p. 254-258).

86. Vgl. Genette, 1987 (p. 73-76).

opgehangen. Als een tekst ter sprake komt, moet men er kort naar kunnen verwijzen, op een manier die spraakverwarring voorkomt. Dat is de denotatieve functie van de titel. Deze functie is ook aanwezig in de titels die in prologen geïntegreerd zijn. Niet voor niets wordt in bijna al de betreffende passages verwezen naar de naam van de tekst: 'deze tekst heet ...', of 'de naam van deze tekst is ...' Dat dit in de praktijk ook als zodanig gefunctioneerd heeft, kan geïllustreerd worden aan de hand van een voorbeeld uit het onderzochte corpus. Boendale verwijst in zijn *Brabantse yeesten*-proloog naar de *Spieghel historiael* met behulp van de titel die Maerlant (in navolging van Vincentius) zelf aan zijn tekst gaf.⁸⁷

87 Resp *Brabantse yeesten* (vs 23–25) en *Spieghel historiael* (vs 22–30). Vgl ook de letterlijke overeenkomst in de typering van *Alexanders geesten* (vs. 25) en de wijze waarop Maerlant daar in zijn *Merlyn* (vs 39) naar verwijst, zij het dat hier in geen van beide gevallen expliciet sprake is van de titel van de tekst.

Het nut

Het koppel 'lering en vermaak', een directe afgeleide van Horatius' *prodesse* en *delectare*,¹ verwoordt in heel algemene zin de (tekstexterne) waarde van de middeleeuwse literatuur; het nut van het recipiëren van literatuur.² Dat nut staat centraal in dit hoofdstuk. De begrippen 'lering' en 'vermaak' blijken daarbij inderdaad een rol van betekenis te spelen, zij het in een grotere hiërarchische onbalans dan men wellicht zou verwachten.

9.1 Afbakening

Het nut van een tekst laat zich principieel onderscheiden van die tekst zelf. Het betreft de uitwerking die de tekst op het publiek heeft: wat brengt de receptie van de tekst teweeg? Uiteraard is de concrete uitwerking die teksten op hun publiek gehad hebben niet (meer) te meten, maar dat is vanuit de optiek van mijn onderzoek irrelevant. Een proloog kan enkel het door de auteur beoogde effect van de tekst verwoorden, niet de uitwerking daarvan op het publiek. Dat het beoogde effect vaak nauw verwant is met de inhoud van de tekst, ligt voor de hand, maar mag niet leiden tot een automatische verstrengeling van beide rubrieken.³

Ik heb gekozen voor een afbakening, waarbij alleen die passages binnen de rubriek *Het nut* vallen, die duidelijk de auteursintentie betreffende het beoogde effect van de tekst verwoorden. Passages waarin die auteursintentie onderhuids blijft, worden genegeerd. De proloog van *Der goeder leiken reghel* is een voorbeeld waarin het nut heel prominent aanwezig is:

Die jonghen, die willen comen ter eren,
 Die selen hoer herte daertoe keren
 Dat si hon pinen alsoe te leeven
 Alsoe in dit boexken steit ghescreven;
 5 Dat es hon ere ende orberlijc
 Ende honre zielen salichlijc.

1. Deze begrippen zijn beroemd geworden dankzij een veel geciteerde passage uit Horatius' *Ars poetica* (vs. 333-344). De volledige passage is o.a. te vinden in Olson, 1982 (p. 20), gevolgd door een Engelse vertaling en een nauwgezette analyse.

2. Vgl. o.a. Suchomski, 1975 (m.n. p. 67-73) en Olson, 1982 (m.n. p. 19-38).

3. Vgl. ook paragraaf 8.1, waarin dit probleem vanuit de inhoudelijke introductie van de narratio besproken is.

In dit boekje kunnen de jeugdigen precies leren hoe ze zich moeten gedragen, zowel met het oog op hun eer, als op hun persoonlijke voordeel en hun zieleheil. De auteur spoort zijn publiek dus aan om de boodschap van de tekst serieus te nemen en zonodig het gedrag daar actief aan aan te passen. Zoals in de rest van dit hoofdstuk zal blijken, is het aanzetten tot een actieve implementatie van de les(sen) die de tekst biedt, een essentieel doel van de meeste passages uit deze rubriek.

De auteursintentie wordt overigens lang niet altijd even scherp geformuleerd. Ik zal aan de hand van enkele voorbeelden aangeven waar ik de grens van deze rubriek gelegd heb. De proloog van *Drie gouden vrijdagen* geeft weliswaar niet expliciet aan dat de tekst een gedragsnormerende functie heeft, maar er spreekt wel degelijk een dergelijke intentie uit:

Ghy goede liede, in vele manieren
5 hooren wij vele miraculen scoone,
van goede ghewercke ghoden loone
dicwil comt, so ghij zult hooren.

De op zichzelf weinig verrassende les dat goede daden dikwijls beloond worden, wordt in deze tekst geïllustreerd aan de hand van een mirakel. Het ligt zo voor de hand dat het publiek hiermee wordt aangespoord om ook goed te handelen, dat deze stap in de redenering niet verder uitgewerkt is.

Dergelijke passages impliceren zo onmiskenbaar het bestaan van een buiten-literair nut van de tekst.⁴ Het selectie criterium voor de rubriek *Het nut* is aldus de vraag of er een gerede mate van auteursintentie in een passage zit: spreekt de auteur (expliciet of impliciet) een duidelijk utilitair waardeoordeel uit of niet? Dat vereist een interpretatieve activiteit van de onderzoeker, zij het niet een van pure willekeur. In de volgende voorbeelden laat ik zien wat niet in deze rubriek opgenomen wordt.

In het inhoudsoverzicht van de *Brabantse yeesten* (vs. 63–104) wordt vol lof gesproken over de wijze waarop de Brabantse dynastie stukje bij beetje haar macht en aanzien uitgebreid heeft. Het is geen onzinnige gedachte om daarin een exemplarische functie voor de aan de tekst contemporaine generatie landsheren te zien: van het goede voorbeeld van goede, dappere, wijze en eerbare mensen uit het verleden kan de mens immers leren zijn eigen leven goed in te richten, aldus de proloog van de *Corte coronike van Brabant* (vs. 1–6), een tekst die in veel opzichten nauw verwant is aan de *Brabantse yeesten*. De toonzetting in de proloog van de *Brabantse yeesten* is echter zo descriptief en gericht op de inhoudelijke introductie van de narratio, dat het mijns inziens onverantwoord is om een dergelijke auteursintentie in deze passage te veronderstellen. Dat wil niet

4. Vergelijkbare impliciete verwijzingen naar het nut zijn o.a. te vinden in *Heer Erentrijk* (vs. 1–4), *Vanden drien ghebroederen* (vs. 5–10) en de *Esopet* (vs. 1–16).

zeggen, dat Boendale zijn *Brabantse yeesten* niet dit nut toegedicht heeft, maar louter dat hij daar in zijn proloog geen duidelijke uitspraken over doet. En om die reden laat ik deze en vergelijkbare passages in dit hoofdstuk buiten beschouwing.

Een ander voorbeeld van een passage die een te smalle basis heeft voor de rubriek *Het nut*, is de esthetische karakterisering van de tekst: passages die wijzen op de schoonheid ervan. Ik citeer het meest sprekende geval, het begin van de *Walewein*-proloog:⁵

Vanden coninc Arture
 Es bleven menighe avonture
 Die nemmer mee ne wert bescreven.
 Nu hebbic ene scone up heven
 5 Consticse wel in twalsche vinden
 Ic soudse jou in dietsche ontbinden:
 Soe es utermaten scone!

Met name de laatste verzekering laat aan duidelijkheid niets te wensen over: er volgt een verhaal over koning Artur, dat uitermate schoon is. Een mooi verhaal impliceert, althans voor de moderne beschouwer,⁶ een zeker esthetisch genot, waardoor zo'n tekst een recreatieve functie wordt toegedicht. Toch functioneert een opmerking dat een tekst mooi is veel meer binnen de inhoudelijke introductie van de narratio dan als een expliciete uitnodiging om te genieten van de tekst. Schoonheid is immers niet meer dan een voorwaarde waaraan een tekst moet voldoen om het publiek te kunnen behagen. In het thematiseren van de schoonheid wordt niet expliciet het recreatieve nut van een tekst aan de orde gesteld. Het is tekenend voor het terloopse karakter van al de betreffende passages, dat er in geen enkel geval ondubbelzinnig een recreatieve of een moraliserende richting aangegeven wordt. Ik voel mij hierdoor gesterkt in mijn hypothese dat deze passages bedoeld zijn om de aantrekkelijkheid van de narratio te benadrukken, en niet om het nut van de tekst voor het voetlicht te brengen.

Een ander probleem is te vinden in de proloog van de *Beatrijs*. Daar wordt wel gezinspeeld op de mogelijke morele implicaties van de tekst, maar de auteur neemt, althans in zijn proloog, geen ondubbelzinnig standpunt in. De proloog is zo geformuleerd, dat het onmogelijk is om op grond daarvan een beeld van de geïntendeerde gedragsnormering te vormen. Ik denk daarbij met name aan vs. 62-71, waarin de auteur begrip toont voor de zwakte van het vlees: het kan de non niet kwalijk genomen worden, dat zij haar liefde niet de baas werd, omdat

5. In praktisch al de overige passages die wijzen op de schoonheid van de tekst, gebeurt dat slechts zeer terloops. Vgl. o.a. de *Melibeus* (vs. 41-42), de *Rijmbijbel* (vs. 1-20, m.n. 5-6) en *Vanden vii vroeden van binnen Rome* (vs. 5-6).

6. Voor de middeleeuwer gelden echter andere opvattingen. Vgl. Wackers, 1982 die de verschillen bespreekt tussen de moderne (op Baumgarten en Kant teruggrijpende) esthetica en die van de middeleeuwen. Ik zal hieronder kort ingaan op die middeleeuwse opvattingen.

de duivel de mens voortdurend belaagt met aardse bekoringen. De auteur keurt hiermee het gedrag van Beatrijs niet goed, maar hij keurt het ook niet af. Dat hij nog geen gedragsnormerend waardeoordeel uitspreekt, past bij zijn vertelstrategie. Via een expositie zinspeelt hij op het centrale dilemma van de plot (aardse liefde versus de liefde voor God), maar laat de uitkomst nog open. Hier geldt nog duidelijker dan wat in de voorgaande voorbeelden het geval was: de tekst bevat wel degelijk een gedragsnormerende auteursintentie, maar die wordt niet in de proloog expliciet tot uitdrukking gebracht.

De conclusie van het bovenstaande is, dat er veel meer geïntendeerd nut in het onderzochte corpus zit, dan waar ik hier verslag van doe. Het probleem is dat deze vorm van utilitaire sturing onderhuids blijft en daarom moeilijk als zodanig te herkennen is. De passages die wél binnen deze rubriek vallen, geven overigens ruim voldoende inzicht in de diverse manieren waarop het nut aan de orde gesteld wordt.

Tot slot wijs ik er op dat deze rubriek uitsluitend betrekking heeft op het nut van de tekst voor het publiek, en niet op dat van de auteur. Dat laatste is reeds besproken in het hoofdstuk *Autobiografie*. Het voordeel dat de auteur van zijn arbeid zou kunnen hebben is van een geheel andere orde dan dat van het publiek, hoewel er ontegenzeggelijk overeenkomsten bestaan, met name op het punt van het concrete beoogde doel. Zo worden het zieleheil en het voorkomen van ledigheid genoemd als nuttig voor auteur én publiek, zij het nooit in één adem. Het verschil zit hem in de manier waarop het nut geëffectueerd wordt: de auteur zou voor zijn schrijftarbeid beloond moeten worden, terwijl het nut voor het publiek ligt in het gegeven dat de tekst het handelen van dat publiek op positieve wijze probeert te beïnvloeden.

9.2 Algemene aspecten

Het nut van een tekst kan op verschillende manieren gethematiseerd worden. Om te beginnen dient te worden vastgesteld dat het nut meestal wordt aangeduid door het aansporen tot een of andere vorm van handelen. Dat kan gebeuren door middel van min of meer concrete gedragsvoorschriften, maar ook door een motivering van de wenselijkheid van bepaald gedrag. Combinaties van beide komen ook voor.

In een eerdere publikatie heb ik er reeds op gewezen dat het gezien het inleidende karakter van prologen opmerkelijk is, dat het nut in een aantal prologen niet op een abstracte wijze wordt gethematiseerd, maar in heel directe, concrete gedragsvoorschriften.⁷ Zo wordt in *Heer Erentrijk* (vs. 9–20) de grote heren verweten dat zij uitsluitend nog oog hebben voor hun persoonlijke gewin en krijgen

7. Sonnemans, 1994 (p. 282–285).

zij voorgehouden dat ze er beter aan doen om weduwen te beschermen en het kwaad te bestrijden. Het wekt geen verbazing dat de hoofdpersoon van deze tekst precies dat gedrag vertoont dat in de proloog gepropageerd wordt. Dergelijke concrete gedragsvoorschriften komen uitsluitend voor in prologen van relatief korte teksten met een beperkte strekking.

De lessen in de andere teksten zijn in de regel veel gecompliceerder, waardoor het nut alleen maar op een abstracte wijze in de proloog aan de orde gesteld kan worden. Daarbij wordt dan niet meer aangegeven hoe je moet handelen en waarom dat zo is, maar wordt volstaan met het geven van een motivering voor de gewenste vorm van gedrag, zonder dat daarbij expliciet wordt aangegeven wat die gedragsnorm precies inhoudt. De concrete invulling van die motivering biedt de criteria om deze rubriek in verschillende categorieën op te delen. Ik kom daar in de volgende paragraaf nog op terug. Hier wil ik uitsluitend wijzen op het feit dat het inleidende karakter van prologen in principe een abstraherende thematisering van het nut vereist, maar dat er een beperkt aantal uitzonderingen op deze regel bestaan met reeds binnen de proloog concrete gedragsvoorschriften.

Meer dan in enige andere rubriek wordt hier gebruik gemaakt van vage, impliciete karakterisering.⁸ Het verwoorden van het beoogde doel van de tekst wordt vaak heel indirect geformuleerd. Ik vermoed dat hiermee geanticipeerd wordt op het gezonde verstand van het publiek. De didactische implicaties van een tekst zijn vaak zo vanzelfsprekend, dat het overbodig was ze uit te werken. Hoe het ook zij, een dergelijke vaagheid veroorzaakt aanzienlijke presentatieproblemen. Niet iedere passage is even bruikbaar om mijn betoog mee te illustreren. De voorbeelden in dit hoofdstuk zijn zoveel mogelijk geselecteerd vanuit de behoefte mijn betoog zo helder mogelijk te houden. Men dient daarbij te bedenken dat veel van de overige passages uit deze rubriek minder duidelijk van karakter zijn.

9.3 Categorieën

De meest vruchtbare classificatie voor deze rubriek is die op grond van de motivering van het nut. Uit de motivering kan namelijk altijd direct of indirect het domein worden afgeleid waartoe het nut van de tekst gerekend moet worden. Een elementair onderscheid is dat tussen de domeinen van vermaak en lering.⁹ In het eerste geval wordt er in de proloog aangegeven dat de tekst een recreatieve functie heeft. In het tweede geval nodigt de proloog uit om de lessen uit de tekst te operationaliseren in het dagelijkse handelen.

De passages die de recreatieve functie van de tekst aan de orde stellen, zijn

8. Vgl. hierover de vorige paragraaf en Sonnemans, 1994.

9. Het middeleeuwse denken over het nut van literatuur onderscheidt, in navolging van Horatius, ook deze beide domeinen (vgl. o.a. de inleiding op dit hoofdstuk).

samengebracht in de categorie *vermaak*. Het domein van de lering kan verder onderverdeeld worden op grond van verschillende typen (sub)domeinen of de afwezigheid van zo'n concretisering.

Dat laatste is het geval in de passages die zich beperken tot de opmerking dat de tekst nuttig, leerzaam of troostrijk is. Het karakter van de lessen wordt daarbij niet nader gespecificeerd. Dit is de categorie *niet-gespecificeerde lering*.

In de meeste passages wordt er echter wel een inhoudelijke component aan de motivering van de lering verbonden. Die inhoudelijke component laat zich vertalen naar het ethische of pragmatische domein waartoe de lering van de tekst behoort. Ik onderscheid drie verschillende domeinen en *mutatis mutandis* drie categorieën.

De eerste is die van de *technisch-pragmatische lering*. Goed handelen volgens dit bereik heeft niets te maken met morele correctheid, maar met praktische doelmatigheid: welke kennis of technieken heb je nodig om in de toekomst te kunnen kijken, het karakter van mensen te kunnen doorzien, of te kunnen leren lezen?

De volgende categorie bevat de *profane lering*. Hierin zijn alle passages opgenomen die een profaan-ethische lering aankondigen. Het verschil met de vorige categorie is dat het hier niet om doelmatig handelen gaat, maar om moreel verantwoord gedrag. De motivering in deze categorie ligt op het profane vlak: 'hoe leid je een ethisch verantwoord leven op deze aarde?' Hieronder zal duidelijk worden hoeveel diversiteit er in deze categorie bestaat.

De laatste categorie bevat de passages die een *geestelijke lering* beloven. Centraal staat hier de aansporing om het aardse goed te verzaken ten gunste van het eeuwige zieleheil. De motivering voor het handelen in deze categorie is de verantwoording die de mens dient af te leggen bij God.

9.3.1 Het vermaak

De eerste categorie die ik bespreek is die van het *vermaak*. Het wekt wellicht enige verbazing dat een dergelijk concept beschouwd wordt als een nuttig effect van een tekst op zijn publiek. Het nut van het genieten van een tekst is immers van een volstrekt andere orde dan het nut van de lering van een tekst. Literair vermaak is zoveel vluchtiger dan de blijvende wijsheid en kennis die literatuur kan bieden. In de middeleeuwen dacht men bij het begrip vermaak of *delectatio* echter niet in termen van esthetisch genot, maar in de zin van een duidelijk praktisch nut (dat overigens wel sterk ondergeschikt was aan de didactische vormen van nut).¹⁰ De argumenten die hiervoor gehanteerd werden, zijn van medische en psychologische aard. Het medische argument gaat er van uit dat vermaak (waaronder literair genot) de mens *gaudium* (vreugde) kan brengen. Als dat met mate

10. Vgl. voor het onderstaande Suchomski, 1975 (m.n. p. 66-73) en vooral Olson, 1982.

gebeurt, dan raakt hij daardoor in de ideale emotionele staat om gezond van geest en lichaam te blijven. Het psychologische argument wordt vaak verwoord met de beeldspraak dat de boog niet altijd gespannen kan zijn. De menselijke geest kan niet voortdurend bezig zijn met deugdzame activiteiten. Als de mens voor zijn geestelijke rust moet kiezen tussen ledigheid en recreatieve ontspanning, dan dient, volgens de autoriteiten die zich met deze problematiek hebben beziggehouden, altijd de voorkeur gegeven te worden aan dat laatste. Wel geldt dat het vermaak met mate geconsumeerd moet worden, omdat het geen doel op zich mag worden. Het uiteindelijke doel waarnaar de mens moet streven, blijft het deugdzaam leven. Daarom ligt het ook voor de hand dat niet elke vorm van vermaak acceptabel is. Zo wordt dobbelen bijvoorbeeld beschouwd als iets dat te allen tijde verwerpelijk is. Literair vermaak mocht niet onbeschaafd of vulgair zijn, maar moest bij voorkeur ook indirect bijdragen aan een ernstig doel.

In de Middelnederlandse versprologen is uitsluitend de psychologische motivering vertegenwoordigd. De tekst is nuttig, omdat het beoogde publiek er zijn tijd op een aangename manier mee kan besteden. Het meest uitgebreid wordt dit argument in *Der leken spieghel* uitgewerkt:¹¹

- Ic hope het sal ghenoeghen wale
 Minen heer van Levedale,
 Minen heer Rogiere ende mijnre vrouwen,
 50 Die goede dinghe gherne scouwen,
 Ende in die scrifture hebben jolijt.
 Si sullen daer in desen tijt
 Nuttelijc corten ende met eeren;
 Want het is algader leren,
 55 Dat in bringhet salichede
 Der zielen ende den live mede.¹²

Het omgaan met en het genieten van deze tekst wordt beschouwd als een nuttige én eervolle manier om de tijd door te brengen. Net als in de vergelijkbare passages blijft het argument dat dit een beter alternatief dan ledigheid is, hier impliciet. Het vermelden daarvan wordt kennelijk overbodig geacht, zeker wanneer het literaire tijdverdrijf als nuttig of "rein" gekwalificeerd wordt.¹³ Een ander opmerkelijk aspect in de geciteerde verzen uit *Der leken spieghel* is dat er zo'n uitgebreide aandacht besteed wordt aan de dubbelfunctie van de tekst: het recreatieve en het leerzame vallen zo goed als samen. Ik kom daar verderop nog op terug.

11. Andere prologen die de "tijt-" of "dachcortinghe" als argument gebruiken zijn o.a. de *Merlyn* (vs. 14–19), *Der minnen loep* (vs. 65–73) en de *Spieghel historiael* (vs. 55–68).

12. In deze laatste verzen interfereren de *morele* en de *geestelijke lering*. Ik kom daar verderop nog op terug (zie noot 20 en p. 256).

13. Dergelijke waardeoordelen zijn verder te vinden in de *Merlyn* en de *Spieghel historiael*.

Verder horen er in deze categorie een aantal passages die wel zinspelen op de recreatieve functie van de tekst, maar die dat zonder nadere motivering doen. Als er verwezen wordt naar de “ghenoechte” die de tekst biedt,¹⁴ is dat voldoende reden om die passage tot deze categorie te rekenen. Maar er zijn ook enkele teksten die als randgevallen beschouwd moeten worden. Het gaat om vage verwijzingen over de tekst, bijvoorbeeld dat hem “meneghen lusten sal te lesen”,¹⁵ of dat de tekst bedoeld is voor wie graag “scone aventure ende scone wort” hoort.¹⁶ De reden waarom deze passages toch in deze rubriek zijn opgenomen, is dat ze allemaal uitspraken doen over het beoogde effect van de tekst.

Een opmerkelijk gegeven in deze categorie is dat er maar liefst vijf passages uit vier verschillende teksten van Jacob van Maerlant in thuishoren. Dat is meer dan een derde deel van de hele categorie.

Het vermaak is overigens een duidelijk ondergeschikte functie van de tekst. Dat blijkt uit het relatief geringe aantal prologen dat er melding van maakt en uit het feit dat het voornamelijk gethematiseerd wordt in secundaire gedachteneenheden. Het belangrijkste argument voor de ondergeschikte positie van deze categorie is echter dat praktisch alle passages die niet tot de genoemde randgevallen horen, het verantwoorde tijdverdrijf slechts als een aanvullende functie naast de primair geïntendeerde lering noemen.¹⁷ Interessant in dit opzicht is de volgende passage uit de *Dietsche doctrinael*:

65 Men sal niet an sien de scoenheit
Der ghifte,¹⁸ maer de nuttelijcheit.

Deze tekst is niet primair bedoeld om te behagen, maar om te beleren.¹⁹ Het is niet zo dat de auteur zijn tekst een recreatieve functie ontzegt, maar de manier waarop hij de lering en de “nuttelijcheit” van zijn tekst synoniem stelt, mag toch beschouwd worden als een uiting van het alom erkende primaat van de lering waar het het nut van literatuur betreft. De overige categorieën in deze rubriek zijn daar getuigen van.

9.3.2 Niet-gespecificeerde lering

De tweede categorie van *Het nut* is die van de *niet-gespecificeerde lering*. Deze onderscheidt zich van de hieronder te bespreken categorieën door het feit dat er (binnen de betreffende passage) geen inhoudelijke component aan de motivering

14. Zoals in *Vanden serpent* (vs. 1–7), *Dits van Augustijnkens sceepkene* (vs. 1–12) en de *Cyromanchie* (vs. 46–53).

15. *Jans teesteye* (vs. 102–109).

16. De *Florimont* (vs. 137–142). De andere randgevallen zijn de *Florimont* (vs. 16–20), de *Grimbergse oorlog* (vs. 1–11) en *Spiegel historiael* (vs. 93–99).

17. Alleen *Der minnen loep* (vs. 65–73) suggereert niet een dergelijke koppeling.

18. De tekst wordt als een geschenk aangeboden aan Jan III van Brabant.

19. Een intentie die in de rest van de proloog bevestigd wordt.

van de lering verbonden is. Wanneer een passage ook maar de geringste aanwijzing daarover bevat, is hij opgenomen in een van de volgende categorieën. Er wordt in de passages uit deze categorie dus niet duidelijk wat voor type lering er precies in de narratio verwacht mag worden.

Een aantal van de algemene verwijzingen naar de lering van een tekst laat zich verklaren uit de strikt didactische aard van de narratio, waarvan de lering moeilijk in meer dan algemene zin gekarakteriseerd kan worden. Teksten als de *Dietsche Catoen*, *Dit sijn Seneka leren* en *Der leken spiegel* prijzen hun algemene lessen daarom in heel algemene zin aan. Toch doen ook de auteurs van deze teksten vaak hun best om reeds binnen de proloog iets te zeggen over de aard van hun lering. Dat komt in de praktijk overigens meestal neer op de vaststelling dat deze betrekking heeft op meerdere domeinen, waarmee het algemene karakter van de lering per saldo toch weer centraal komt te staan.²⁰

Verder is er weinig lijn in deze categorie aan te brengen. Het gaat om zowel primaire als secundaire gedachte-eenheden, die gebruik maken van een beperkt aantal trefwoorden, niet zelden met elkaar gecombineerd. Deze trefwoorden zijn niet voorbehouden aan deze categorie, maar komen ook in de andere categorieën voor. Daar zijn ze als motivering echter goeddeels ondergeschikt aan de meer inhoudelijke motiveringen. Ik zal er daarom bij de volgende categorieën niet meer op terug komen.

Het meest frequent is de simpele aanprijzing van een tekst als zijnde nuttig of leerzaam.²¹ Dat nut kan enigszins genuanceerd worden door de karakterisering van de tekst als deugdzaam of troostrijk.²² Met dergelijke begrippen wordt de categorie van de *technisch-pragmatische lering* uitgesloten. Ze zijn echter nog te vaag om enkel op grond daarvan de lering van de betreffende tekst te verbinden met een van de resterende categorieën. Ten slotte wordt het publiek regelmatig wijsheid in het vooruitzicht gesteld.²³ Wijsheid is daarbij geen doel op zich, maar een onontbeerlijke voorwaarde voor het juiste onderscheidingsvermogen tussen (moreel of pragmatisch) goede of slechte keuzes.²⁴

Ter illustratie van het gebruik van dergelijke trefwoorden, citeer ik hier een passage uit de *Sidrac*, waarin de belangrijkste in één adem genoemd worden:

20. Men denke bijv. aan het bovenstaande citaat uit *Der leken spiegel* (zie p. 241), waarin verkondigd wordt dat de lering goed is voor het (aardse) leven én de eeuwige zaligheid van de ziel.

21. 'Nuttig' wordt o.a. gebruikt in *Jans teesteye* (vs. 60–63), het *Lunarium* (vs. 3–6) en *Der naturen bloeme* (vs. 85–100). Varianten van 'leerzaamheid' zijn o.a. te vinden in *Reinaerts historie* (vs. 40–44), *Van zeden* (vs. 1–8) en *Vanden drien ghebroederen* (vs. 1–4).

22. 'Deugdzaam' worden genoemd *Van karitas* (vs. 1–25) en de *Sidrac* (vs. 46–51); en 'troostrijk' het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 19–30 en 50–69) en *Dit sijn Seneka leren* (vs. 1–30).

23. O.a. in *Der mannen ende vrouwen heimelicheit* (vs. 25–50), *Die cracht der mane* (vs. 1–6) en de *Sidrac* (vs. 46–51).

24. Vgl. Sonnemans, 1994 (p. 277–278).

Te Antwerpen daer ic wone
Soe quam mi een boec ter hant,
Daer ic in bescreven vant
Vele duechden ende wijsheden
50 Ende leringe van goeden seden
Ende hoe die mensce soude leven.

Strikt genomen karakteriseert de auteur hier uitsluitend zijn Oudfranse bron, maar de aanprijzingen zijn zonder problemen overdraagbaar, gezien zijn voorneemen om de tekst letterlijk te vertalen. De opmerking dat het gaat om een tekst over goede zeden en hoe de mens moet leven, plaatst deze tekst niet automatisch binnen de categorie van de *profane lering*. Dat een dergelijke formulering ook *geestelijke lering* kan impliceren, blijkt niet alleen uit vergelijkbare passages die dat verband expliciteren, maar ook uit de passage die hier direct aan voorafgaat en die een sterk anagogisch karakter heeft. Dit voorbeeld geldt derhalve niet alleen als een aardig voorbeeld van het gebruik van algemene trefwoorden, maar ook als een herhaalde waarschuwing dat het verschil tussen deze categorie en de volgende categorieën bij vlagen erg moeilijk vast te stellen is.

9.3.3 Technisch-pragmatische lering

De eerste categorie waarin de motivering van het nut in een concreet domein ondergebracht kan worden is de *technisch-pragmatische lering*. De kennis die in deze prologen beloofd wordt, is er een van praktische vaardigheden of bruikbare wetenswaardigheden, en niet van ethiek. Het gaat hier om een essentieel onderscheid, waarmee de didactische literatuur in twee categorieën teksten verdeeld kan worden: de zogenaamde *artes*-literatuur en de moraliserende literatuur²⁵. Omdat het zo'n essentieel onderscheid is, dat ook voor het begrip van de volgende categorieën van belang is, wil ik er iets dieper op ingaan. Technisch-pragmatische lering gaat uit van de praktische doelmatigheid van de geboden lessen, terwijl de moraliserende lering onderwijst in ethisch verantwoord handelen. Het onderscheid kan het best geïllustreerd worden aan de hand van het effect van het niet correct uitvoeren van de instructies. Wie een technisch voorschrift negeert (brood bakken zonder gist, eten koken zonder warmtebron, of het in de wind slaan van een doktersadvies), loopt de kans het beoogde resultaat mis te lopen (geen luchtig brood, het eten niet gaar en een slechte gezondheid). Wie een moreel voorschrift

25. Ik heb reeds in een eerdere publikatie (Sonnemans, 1994, p. 435, noot 31) gewezen op de consequenties van dit onderscheid wat betreft onze invulling van het begrip *artes*-literatuur, waarin technisch-pragmatische en moraliserende lering over één kam geschoren worden (vgl. Jansen-Sieben, 1989). Mijn betoog hieronder moge duidelijk maken dat er een principieel verschil bestaat tussen deze beide vormen van didactiek, waarbij bijv. de (moraliserende) vorstenspiegels en zedenboekjes dichter bij o.a. de fictionele teksten staan dan bij technische (astrologische, medische e.d.) traktaten.

naast zich neerlegt (door bijvoorbeeld goed met kwaad te vergelden, of een volstrekt misplaatste opmerking te maken), loopt het risico in moreel aanzien te dalen. De tegenstelling goed-slecht krijgt zo een totaal verschillende connotatie.

Alleen al op grond daarvan is het onderscheid dat ik maak verantwoord. Ik voel mij hierin echter nog geruggesteund door een belangrijke middeleeuwse traditie van reflectie op teksten, de *accessus*-traditie.²⁶ Een van de vragen in de *accessus* is: "Cui parti philosophiae supponitur?" (tot welk deel van de filosofie behoort deze tekst?). Voor het merendeel van de literaire teksten luidt het antwoord 'tot de ethiek', "quia ostendit qui mores convenient" (omdat het laat zien wat het gepaste gedrag is).²⁷ Volgens Allen zijn literatuur en ethiek in de middeleeuwen niet van elkaar los te koppelen:

Given the medieval evidence ... it is fair to make the equation even more direct, and say that to define ethics in medieval terms is to define poetry, and to define poetry is to define ethics, because medieval ethics was so much under the influence of a literary *paideia* as to be enacted poetry, and poetry was so practically received as to be quite directly the extended examples for real behavior. (p. 12)

De morele onderrichting van de mens voltrekt zich dus onder andere door middel van literatuur. En de belangrijkste taak van literatuur is het verschaffen van ethische gedragsvoorschriften. Dit standpunt dient weliswaar genuanceerd te worden,²⁸ zeker wanneer het geprojecteerd wordt op Middelnederlandse literatuur die geschreven is voor een gebruikssituatie op een lager intellectueel niveau dan de Latijnse literatuur die in de *accessus*-traditie besproken wordt.

Allen fixeert zich op wat hij "poetry" noemt, waaronder hij alle literaire teksten verstaat, met uitzondering van de *artes*-teksten, die geen morele boodschap bevatten, maar enkel regels voor bijvoorbeeld het (technisch) correct schrijven of spreken.²⁹ Het onderscheid dat ik hier maak tussen technisch-pragmatische en ethische lering is gebaseerd op deze overwegingen.

De meeste passages die verwijzen naar de technisch-pragmatische lering van de *narratio* hebben betrekking op het astrologische en het (para-)medische vlak.³⁰ Beide typen teksten zijn verwant in hun bekommernis over het toekomstige welzijn van de mens. Die band wordt zelfs geëxpliciteerd in de proloog van *Die cracht der mane*, waarin het belang van astrologische kennis voor medici centraal staat.

26. Ik heb deze traditie hierboven (p. 35) reeds geïntroduceerd. Het navolgende is voornamelijk gebaseerd op Allen, 1982.

27. Beide citaten zijn te vinden in Allen, 1982 (p. 6).

28. Een genuanceerder beeld verschaft bijv. Minnis, 1984 (p. 23-27).

29. Vgl. Allen, 1982 (p. 6-9).

30. Astrologisch zijn o.a. het *Lunarium* (vs. 7-13), *Der manen zeden* (vs. 1-23 en 24-31) en de *Natuurkunde van het geheelal* (vs. 29-30). (Para-)medisch zijn o.a. de *Cyromanchie* (vs. 1-45), *Gelaet- en karakterkunde* (vs. 1-8) en *Van smeinscen lede* (vs. 1-13).

Deze kennis is onontbeerlijk wil een arts zijn patiënten kunnen genezen of van het terminale karakter van hun ziekte op de hoogte brengen. De voorspellende waarde van de astrologische teksten bepaalt het pragmatische nut ervan.

Paramedisch noem ik de *Cyromanchie* en de *Gelaet- en karakterkunde*, handboeken voor respectievelijk het lezen van de levenslijnen in de hand en het aflezen van het karakter van de mens aan de hand van diens gelaatstreken. Afgaande op de inhoud van de proloog is het eerste weer verwant aan de astrologische teksten, omdat er een verband wordt gelegd tussen fysieke verschijnselen en toekomstige gebeurtenissen. De *Gelaet- en karakterkunde* wordt meer als een descriptieve tekst gekarakteriseerd. De concrete toepasbaarheid ervan is dan ook slechts gering: je kunt er het karakter van iemand mee leren aflezen. Het wordt uit de proloog niet duidelijk in hoeverre dergelijke kennis de mens in zijn dagelijkse leven van nut kan zijn. Hier speelt weer de reeds meermalen gememoreerde vaagheid in het formuleren van het geïntendeerde doel een rol.

Een meer technisch nut wordt beloofd in de resterende passages uit deze categorie. De *Orthographia* wordt in de proloog geafficheerd als 'tweede kans'-onderwijs, te weten een snelcursus lezen voor volwassenen (vs. 1–20 en 29–40). Lezen is een vaardigheid waarvan het nut kennelijk niet nader gespecificeerd hoeft te worden.

Verwant, maar toch in veel opzichten volstrekt anders van aard, is de passage in de *Slag van Woeringen* (vs. 1–16): Margaretha van Engeland, de kersverse schoondochter van Jan I Brabant, krijgt, omdat zij de taal niet machtig is, een Diets gedicht geschonken, "Daer si dietsch in leeren moghe." Het beoogde nut van de tekst is duidelijk, maar tegelijkertijd kan er geen twijfel over bestaan dat de tekst als zodanig op geen enkele wijze aan dat doel tegemoetkomt. Om echt Diets te leren is meer nodig dan een in die taal geschreven kroniek. Tel daar het persoonlijke karakter van het beoogde nut bij op, en het moge duidelijk zijn dat deze passage een vreemde eend in de bijt is.³¹

9.3.4 Profane lering

Hierboven (p. 245) is reeds de principiële verwevenheid van (de niet-technisch-pragmatische) literatuur en ethiek aan de orde gesteld. Literaire teksten beogen een normatieve richting aan het menselijk gedrag te geven. Ethische normen zijn in de middeleeuwse samenleving altijd verankerd in het christelijke waardensysteem.³² Dat neemt echter niet weg dat er wel degelijk onderscheid gemaakt kan worden tussen profane en spirituele gedragsnormeringen. Profane gedragsnormeringen hebben betrekking op de morele verantwoordelijkheden van

31. Het eigenzinnige karakter van deze passage is reeds in het kader van de rubriek *Het publiek aan de orde gesteld* (zie hierboven, p. 143).

32. Zo verliest naar mijn mening Reynaert, 1994, in zijn streven de profane lekenethiek te profileren, teveel de interferentie van de profaan-ethische en de spirituele belangen van de mens uit het oog.

de mens in dit tijdelijke, aardse leven. Daarbij draait alles om de vraag hoe je je dient te gedragen ten opzichte van de samenleving en je naaste omgeving. De spirituele gedragsnormeringen mikken op een hoger doel, namelijk de eeuwige zaligheid van de ziel. Het gaat hier niet meer om de verantwoording die afgelegd moet worden aan de medemens, maar aan God. Het verschil met de profane ethiek is slechts relatief, omdat de dienstbaarheid aan de medemens ook deel uitmaakt van de christelijke moraal: het Rijk der hemelen kan uitsluitend verdiend worden door een moreel verantwoord leven op aarde. Ik ben ervan overtuigd dat het verschil tussen de profane en de geestelijk ethiek voor een belangrijk deel niet meer is dan een niet expliciteren van de vanzelfsprekendheid van het spirituele perspectief van correct profaan gedrag.

Desondanks maak ik onderscheid tussen *profane lering* en *geestelijke lering*, omdat ik het significant acht dat een aantal prologen het spirituele doel niet expliciteren. Het gegeven dat de motivering van het handelen niet met zoveel woorden de zaligheid van de ziel is, maar gelegen is in de aardse beslommingen, geeft aan dat dit type verantwoord gedrag in eerste instantie het alledaagse, wereldlijke handelen betreft en niet een spirituele activiteit is. Ten einde het eeuwige leven te kunnen verdienen, behoeft de mens immers op zijn moeizame weg in dit aardse leven een goede morele leidraad.

De vierde categorie is aldus die van de *profane lering*. Daarbinnen kan een grote diversiteit aan morele waarden en motiveringen onderscheiden worden. Om enige lijn aan te brengen, wil ik een optiek introduceren die niet als zodanig in de betreffende passages voorkomt. Uitgaande van de verschillende intermenselijke relatievormen kunnen enkele subcategorieën onderscheiden worden. Het morele handelen van de mens wordt namelijk bovenal beïnvloed door zijn verhouding met de medemens, die niet altijd dezelfde is. Van situatie tot situatie kunnen de morele wetten verschillen. Ik onderscheid de ethische normen die gelden in de publieke, maatschappelijke omgangsvormen, in de besloten, familiale verhoudingen en in het privé-leven van de mens.³³

Om te beginnen heeft de mens morele verplichtingen ten opzichte van de samenleving waar hij deel van uitmaakt; als ingezetene van een vorstendom, maar ook als burger van een stad, of lid van gemeenschappen als het hof, het klooster, of het gilde. Het ligt voor de hand dat voor al deze soorten samenlevingen afwijkende waardepatronen gelden. Ik behandel ze toch onder één noemer, omdat het voorhanden zijnde materiaal slechts mondjesmaat blijf geeft van dergelijke nuanceringsen. Het gemeenschappelijke kenmerk van de betreffende passages is het publieke karakter van de relaties waar de lessen betrekking op hebben.

De morele verplichtingen ten opzichte van de samenleving als geheel komen

33. Een enigszins vergelijkbaar onderscheid maakt de middeleeuwse *philosophia moralis* met de indeling in *politica*, *economica* en *ethica* (vgl. o.a. Reynaert, 1994, p. 31–32).

voornamelijk tot uitdrukking in teksten die in eerste instantie appelleren aan de wereldlijke machtshebbers, zoals rechters en landsheren. De rechtvaardigheid staat in Hildegaersberchs *Vanden waghen* centraal. Mensen die op aarde regeren (pas later in de passage wordt dat nader geconcretiseerd tot rechters) wordt opgedragen zich in alle omstandigheden rechtvaardig van hun taak te kwijten en zich niet in te laten met omkoperij.³⁴

Andere concrete morele normen worden (althans in de prologen) niet aan de hoge heren opgelegd. Maar wat wel bijna steevast terugkeert, is de vermaning het handelen te laten beïnvloeden door de motivering van eer en schande. Het verwerven van eer en het voorkomen van publieke schande behoren tot de belangrijkste morele drijfveren voor het handelen van de middeleeuwse mens.³⁵ Het meest pregnante voorbeeld uit mijn corpus staat in de proloog van *Van den neghen besten*. De narratio, waarin de negen beste ridders aller tijden de revue zullen passeren, dient door de huidige ridders als een spiegel van ridderschap beschouwd te worden. Ze worden expliciet opgeroepen er dusdanige lering uit te trekken, dat ze waardige, eervolle ridders worden:

- 41 Nu leert, ghi ridderen, aen desen
 Ridderen met eren wesen.
 Scaemt v der namen, ghi bastaerde,
 Die riddren heet ende sijt sonder waerde.

De motivering door middel van eer en schande speelt niet alleen voor ridders een belangrijke rol, maar is van toepassing op elk niveau van sociaal gedrag. Zo wordt deze motivering niet alleen gebruikt in expliciet op hoge heren toegespitste teksten, zoals *Vanden coninc Saladijn* (vs. 1–8) en de *Heimelijcheit der heimelijcheden* (vs. 11–18), maar ook in de narratieve tekst *Florimont* (vs. 55–126) en zedekundige teksten als *Der goeder leiken reghel* (vs. 1–6) en *Van zeden* (vs. 9–16).

Naast dergelijke abstracte motiveringen van de morele lering van de tekst kunnen in prologen concrete gedragsvoorschriften gegeven worden: je moet goed niet met kwaad vergelden,³⁶ trouw is een grote deugd,³⁷ en een milde (maar verantwoorde) goedgeefsheid is een goede eigenschap.³⁸ Het moge duidelijk zijn dat deze concretisering alleszins in het verlengde liggen van de abstracte motiveringen als eer, hoofsheid en rechtvaardigheid.

34. Rechtvaardigheid wordt verder genoemd in de *Heimelijcheit der heimelijcheden* (vs. 11–18) en de *Rijmkroniek van Holland* (vs. 35–40).

35. Vgl. o.a. Van Oostrom, 1987 met de veelzeggende titel *Het woord van eer* (zie m.n. p. 286–293).

36. *Vanden serpent* (vs. 26–44).

37. *Van twee ghesellen die elc voer andren steruen wilden* (vs. 1–6) en *Een goet exempele* (vs. 9–14).

38. *Heimelijcheit der heimelijcheden* (vs. 1–7) en *Florimont* (vs. 55–126).

De tweede subcategorie van de *profane lering* is die van de besloten, familiale verhoudingen, waarbij het waardenpatroon zich richt op een correcte huishouding, hetgeen *grosso modo* neerkomt op een economische ethiek. Het is een kleine subcategorie die in slechts drie prologen voorkomt.

Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde is de belangrijkste getuige van deze subcategorie, omdat het bestieren van het huishouden het centrale thema van de narratio is. De tekst is geschreven voor Raymont, kasteelheer van Ambrosis, die te kennen heeft gegeven dat hij graag zou leren

6 Hoe een man sijn huus met heeren³⁹
 Regeren sal, ende ooc berechten
 Sijn wijf, zyn kindere ende sijn knec[h]ten.

Uit deze formulering blijkt hoe ruim het begrip huishouden geïnterpreteerd moet worden (en hoe paternalistisch de verhoudingen liggen). Het beperkt zich niet tot het 'regeren' over vrouw en kinderen, maar het gaat ook over het leidinggeven aan ondergeschikten en (maar dat wordt pas echt duidelijk in de narratio) het beheer van have en goed. Op dat laatste lijkt ook de proloog van de *Dietsche doctrinael* te zinspelen door deugdzaam en wijze lessen te beloven, waarmee de mens onder andere zijn "goet" veilig kan stellen⁴⁰

In *Vanden drien ghebroederen* speelt de economische handelwijze van kooplui een belangrijke rol. Na een algemene waarschuwing dat gierigaards in het hierna-maals hun verdiende loon zullen krijgen (vs. 5–10), gaat Hildegarsberch over op een ander thema:⁴¹ kooplui kunnen in den vreemde grote rijkdommen vergaren, maar kunnen die ook even snel weer verliezen als gevolg van het draaien van "der aventuren rat" (vs. 11–32, citaat vs. 16). Voor deze kooplui heeft Hildegarsberch een zeer concreet advies: door op tijd een deel van je winst naar huis te sturen, kun je je rijkdommen veiligstellen voor de gevaren die een reizend koopman bedreigen.

De derde en laatste subcategorie van de *profane lering* heeft betrekking op het privé-leven van de mens, waarbij deze formulering overigens ruim geïnterpreteerd moet worden. Bedoeld worden namelijk zeer diverse zaken als richtlijnen voor het liefdesleven,⁴² vage motiveringen dat de lessen van de tekst goed voor het "lijf"

39 Lees "eren". Alsof de intermenselijke verhoudingen nog niet gecompliceerd genoeg zijn, heeft de manier waarop iemand zijn huishouding bestiert dus ook nog implicaties voor zijn aanzien in de samenleving.

40 *Dietsche doctrinael* (vs. 1–46, m n vs. 22–23) Overigens belooft de proloog hier een soort totaalpakket aan lessen, waarmee de mens zowel zijn "ziele", als zijn "lijf" en "goet" kan "bewaren" (zie voor deze combinatie hieronder, p. 256)

41 In het tweede deel van de narratio worden beide draden uit de proloog aaneengehecht in een sterk anagogisch perspectief

42 Ik besef dat mijn keuze om de relatie met de geliefde niet in de vorige categorie (de famili-

zijn en een zeer uitgebreid betoog over de eigenlijke en oneigenlijke drijfveren van het ethisch handelen van de mens.

Voorzover de richtlijnen voor de liefde enigermate uitgebreid besproken worden,⁴³ blijkt dat deze minder op een goede relatie met de beminde gericht zijn dan op de mogelijke implicaties van de liefde voor de minnaar of minnares zelf. *Der minnen loep* stelt zelfs heel duidelijk dat de tekst niet bedoeld is als een aansporing aan het publiek om de liefde op te gaan zoeken, maar als een waarschuwing tegen al de ellende die zij met zich mee kan brengen (vs. 178–214). Sommige mensen wordt zelfs expliciet afgeraden zich met de liefde in te laten:

... die sijn lijftocht moet winnen
Mit aernste ende mit hantarbeyde,
Wil die volghen der minnen zede,
So blijft hij slechts daer by verloren.

220 Arme luden, wacht u daer voren!

Alleen mensen die tijd genoeg hebben ("ledighe luden", vs. 215) kunnen zich de liefde veroorloven. Wie met werken in zijn levensonderhoud moet voorzien, moet zich er echter voor hoeden, omdat de liefde hem veel te veel in beslag zou nemen. Dit soort lessen zijn meer op het persoonlijke nut toegeschreven dan op de vraag hoe je je als minnaar moet gedragen om een goede relatie met je beminde op te bouwen.⁴⁴

Er is in het onderzochte corpus slechts één passage die concrete richtlijnen voor een succesvol liefdesleven geeft, te weten de slotpassage van de proloog van *Der minnen loep* (vs. 253–324). Daarbij worden overigens alleen maar gemeenplaatsen genoemd, zoals het belang van het delen van lief en leed, inschikkelijkheid, trouw en bovenal het koste wat kost in harmonie houden van de relatie. Tweedracht is immers het begin van het einde van de liefde. Daarom, zo kondigt de proloog aan, zal het eerste exempel gaan over een trouwe echtgenote, waaruit eenieder kan leren dat het verstandig is om zijn wederhelft te blijven beminnen.

Een van de opmerkelijkste motiveringen van het nut van de tekst is dat de lessen goed zijn voor het "lijf". Het is een motivering die vrij frequent voorkomt,

ale, economische ethiek) onder te brengen betwistbaar is, zeker vanuit de moderne optiek van relationele verhoudingen. De vanzelfsprekendheid waarmee liefde en huishouden in onze samenleving over het algemeen aan elkaar gekoppeld worden, bestond echter niet in de middeleeuwen. Dat blijkt onder andere uit de invulling van de *economica*, de 'huishoudelijke' subcategorie van de *philosophia moralis* (zie noot 33).

43 De proloog van de *Florimont* (vs. 55–126, m.n. 70) meldt weliswaar dat de narratio lering inzake trouwe liefde zal bieden, maar werkt dat niet nader uit.

44 Dat geldt ook voor *Der minnen loep* (vs. 77–144) en *Die borchgravinne van Vergi* (vs. 1–37), waarin de minnaar aangeraden wordt om zijn heimelijke liefde niet in de openbaarheid te brengen, omdat "Het soude u namaels deren sere, Ende het ware groet onnere (schande)" (vs. 5–6).

onder andere in de *Dietsche doctrinael*:⁴⁵

- 61 Also es de ghifte cleene
 Die leeringhe es goet ende reene,
 Dat in brinct salechede
 Der sielen ende den liue mede.

Er zijn twee aspecten die deze motivering zo bijzonder maken. Om te beginnen wordt zij altijd verbonden aan de motivering dat de tekst ook goed is voor het zieleheil van de mens. Ik kom daar verderop nog op terug. Daarnaast valt de dubbelzinnigheid van het begrip "lijf" op. Uit de narratio's van de betreffende teksten kan worden afgeleid dat "lijf" niet als het lichaam geïnterpreteerd moet worden, maar als het persoonlijke leven van de mens. De teksten bevatten immers bovenal morele en geen medische of hygiënische adviezen. De prologen bieden echter in hun beknoptheid vooralsnog ruimte aan de interpretatie 'lichaam'. En in een van de vindplaatsen in de *Dietsche doctrinael* wordt zelfs expliciet dit 'synoniem' gebruikt. Daar staat dat men in de tekst "mach leren tsamen Orbore der zielen ende tslichamen" (vs. 45–46). Ik ga er van uit dat ook hier de auteur niet het fysieke lichaam van zijn lezers bedoelt, maar hun persoon.⁴⁶ Het begrip 'lichaam' wordt hier gebruikt als een *pars pro toto*, waarmee het complementaire karakter van de spirituele en de aardse gedragsnormeringen benadrukt wordt.

Dat de proloog van *Den troost van philozophien* aandacht besteedt aan de voor ieder individu verschillende persoonlijke ethiek is, gezien de aard van de narratio (een vertaling van en commentaar op Boethius' *De consolatione philosophiae*),⁴⁷ op zich niet zo verwonderlijk. Maar de wijze waarop Vilt dit onderwerp (verspreid over honderden verzen en meerdere gedachteneenheden) behandelt, mag zonder meer uniek genoemd worden binnen de Middelnederlandse prologen.⁴⁸

Centraal staat de rationele motivatie als het uitgangspunt voor al het ethische handelen. Het betoog opent met de vaststelling (onder verwijzing naar Aristoteles' *Politica*) dat alle schepselen ("dingen" aldus Vilt) een natuurlijke neiging hebben tot wat goed voor ze is:

- Tveruolghen elx dinx dan wesen moet
 Om sijn behouden dat es om sijn goet

45 De proloog van deze tekst maakt maar liefst driemaal gebruik van deze motivering (naast de hier geciteerde verzen ook nog in vs 22–23 en 45–46). Verder wordt de motivering gebruikt in *Der leken spieghel* (vs 54–56), *Om dat ic niet en can vulbringen* (vs 10–12) en de *Sidrac* (vs 92–93).

46 Vgl het MNW (IV, kolom 458, nr 4). "Lichame wordt eene aanduiding voor den persoon"

47 Een deel van de ethische implicaties van een andere vertaling van de *De consolatione philosophiae* (de *Gentse Boethius*) wordt besproken in Wissink, 1994

48 De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat Vilts eigen inbreng in het betoog slechts relatief is, omdat hij zijn Oudfranse bron (die op zijn beurt weer sterk beïnvloed is door de Latijnse commentaartraditie) in de betreffende passages op de voet volgt

- 105 Ende al dat elcx begheeren zij
Es goet ende altoos goet hem bij
Als sine vulmaectheit, Ende elc vliet
Tgheent daer hij sijn verderuen in siet

Er is echter een belangrijk onderscheid tussen de mens en de andere schepselen: de rede stelt de mens in staat keuzes te maken in zijn handelen, terwijl de andere schepselen instinctief goed handelen. De mens handelt in de regel echter "sonder bediet, ongheordonneert ... ende confuselic" (vs. 171–173), omdat zijn "vulmaectheit" (vs. 180) een kwestie van "verstandelic goet" is (vs. 192). Wat voor de individuele mens goed is, dringt zich dus niet automatisch aan hem op, maar moet hij rationeel afwegen. Omdat zich in de meeste omstandigheden nogal wat keuzemogelijkheden voordoen, maakt hij gemakkelijk fouten:

- 195 Ende om dat de sinlike goeden
Menigherhande sijn int gheuroeden
So laet de mensche lichtelic lyden
Sijn proper goet ende hij kiest besiden
Vreemt goet, ende dus laet hij varen
200 Tgoet dat goet es om sijn bewaren
Meenende dat het goet elcken ghemeene
Sijn proper goet es emmers alleene

In dit citaat worden verschillende vormen van "goet" tegen elkaar afgezet: wat voor de gemiddelde mens goed is (vs. 201), is niet *a priori* goed voor elk individu. Kiest een individu voor het algemeen goed, terwijl dat niet zijn persoonlijke ("proper", vs. 198) goed is, dan maakt hij daarmee een verkeerde keuze ten gunste van een voor zijn wezen "vreemt goet" (vs. 199). Dat impliceert dat er voor het individu geen standaard-gedragsvoorschriften bestaan. Een duidelijker bevestiging van een op het individu toegesneden persoonlijke ethiek is nauwelijks denkbaar. Zo'n tweehonderd verzen verderop (vs. 405–432) wordt de aard van de verkeerde ethische keuzes enigszins geconcretiseerd: de mensen zijn te lang gevoed met "den sinliken goede" (vs. 411). Daarmee bedoelt Vilt zinnelijke, aardse aangenaamheden, die "tijtlic" (vs. 412) van aard zijn en die de mens uiteindelijk altijd verdriet en ongeluk bezorgen. Het "verstandelic goet" (vs. 418) daarentegen verschaft de mens een verzachtend medicijn tegen de smarten en pijnen van het tijdelijke aardse leven. Ieder mens draagt deze tegenstelling in zich, maar door middel van de troost van de filosofie kan hij zijn aardse lijden onder controle krijgen.

De menselijke rede is uit zichzelf onvoldoende getraind om gemotiveerd en verantwoord de juiste keuzes te maken. Daarom heeft de mens behoefte aan "goede instruxie" (vs. 212), opdat

... hij besceedelich mach weten claer
 Het ondersceedt vanden twee goeden
 Ende tverschil van dien gheuroeden
 Ende dat hij bij tgoet dat blikende es
 220 Onvulmaect ende beswykende es
 Verkiesen mach huut vrien moet
 Thoochste ende vulmaectste goet

En deze instructie wordt nergens beter verschaft dan in dit werk, aldus Vilt (vs. 267–293).

Hoewel het gaat om een zo verantwoord en aangenaam mogelijk leven op aarde, schemert voortdurend het perspectief van het eeuwige heil door dit betoog heen. Het is mijns inziens veelzeggend dat waar het betoog over de profane ethiek het diepst graaft, de profane ende geestelijke belering hand in hand gaan. Ik kom hier nog op terug na de behandeling van de laatste categorie in deze rubriek, de geestelijke lering.

9.3.5 Geestelijke lering

De hele middeleeuwse samenleving stoelt op het christelijke geloof. Gods geboden hebben de grondslag gevormd voor vrijwel elke ethische motivatie.⁴⁹ Het is dan ook niet verwonderlijk dat de christelijke ethiek in de Middelnederlandse prologen zeer prominent aanwezig is, en dat niet alleen in geestelijke teksten. Wat wél opvalt, is de enorme nadruk die er gelegd wordt op de anagogie. Bijna de hele categorie *geestelijke lering* bestaat uit vermaningen om het heil van de ziel voortdurend voor ogen te houden.

Een indringende uitwerking van deze thematiek is te vinden in het *Traktaat over het laatste oordeel*. Het doel van de auteur is het redden van zondige zielen

12 Want mocht ic ene siel bekeren
 So won ic meer in dit ghedicht
 Dan of ic durent kercken sticht.
 ...
 Want om die siel ist al ghescepen
 Dat aertrijc binnen heeft begrepen
 Kercken cloesters husen scuren
 20 Die niet langher moghen duren
 Dan als dat oerdel sel aenstaen
 Soe moetse al te niete gaen
 Mar die siel sel altoes bliuen

49. Zie voor een relativerend standpunt in deze Reynaert, 1994.

Al het aardse goed, inclusief dat van de kerk, is van nul en generlei waarde tijdens het laatste oordeel. Dan verdwijnt dat alles namelijk in het niets. De essentie van de hele schepping is de menselijke ziel, die dient te streven naar Gods eeuwige zaligheid. Eén ziel is dan ook meer waard dan duizend kerken! De morele les die de mens uit deze tekst moet leren, wordt kort en krachtig weergegeven:

- 27 Die denc om die laetste dinghen
Leeft hem goet van sond te dwinghen

Wie constant leeft in het besef van het op handen zijnde laatste oordeel, zal een goed leven leiden, dat wil zeggen zich van zonden onthouden. Het feitelijke ethische gedragsvoorschrift, dat je niet moet zondigen tegen Gods geboden, wordt in de meeste prologen overschaduwed of zelfs volledig geïmpliceerd door de beschrijving van de onomkeerbare consequenties van het al dan niet volgen van dat gedragsvoorschrift.⁵⁰

In een aantal passages is deze anagogische waarschuwing indirecter, omdat er meer de nadruk gelegd wordt op het zich houden aan Gods geboden. Dat dat gebeurt in een tekst als de *Spiegel der sonden*, waarvan de titel al boekdelen spreekt, hoeft geen verbazing te wekken. Het is echter een mooi voorbeeld om te illustreren hoe nauw het zieleheil aan het vermijden van zondigheid verbonden is. De proloog opent met een inspiratiebede waarin de auteur de hoop uitspreekt dat degenen die zijn lessen volgen, deugdzaam worden en geen zonden meer zullen begaan (vs. 1–18). Direct daarop volgt de intentieverklaring van de auteur: hij wil zich bij zijn stofkeuze niet meer laten leiden door wat ‘de wereld’ graag te horen krijgt (vs. 19–22), maar

- ... mi es tbegheren bleven
Te scriven des menschen leven,
25 Waer hi in te mesdone pliet,
Na dat men alle dage siet,
Daer hi die sonden menteneert.
Soe hebbe ic gheordineert
Te bescriven int generael
30 Desen niwen doctrinael,
Daer in dat elc mach wesen vroet
In wat manieren dat hi mesdoet.

Dit is dus geen onderhoudende tekst, maar een essentieel leerboek, waaruit iedereen kan leren welke zonden hij begaat. Het begrip ‘zonden’ verwijst naar Gods wetten, waardoor deze tekst in een geestelijke context geplaatst wordt. Tot dusver geeft de proloog echter nog geen expliciete motivering waarom men zich aan

50. Vgl. o.a. *Van die achte salicheden* (vs. 18–51), *Omme dat gherne bezondichde meinsghen* (vs. 1–13) en *Vanden levene ons heren* (vs. 5–34 en 46–112).

Gods geboden zou moeten houden. Dat is in principe ook helemaal niet nodig, omdat het belang daarvan algemeen bekend was. In de uitgebreide inhoudsopgave in de tweede helft van de proloog wordt het verband tussen voorschrift en motivering toch verschillende keren tot uitdrukking gebracht, niet uit een overdreven overvloedigheid, maar omdat inhoud en nut van deze tekst zo dicht tegen elkaar aanliggen dat het onvermijdelijk is om het een met het ander te beschrijven. Ik citeer slechts enkele verzen:

Daer na sal ic u maken vroet,
 45 Welc sijn daegelijcsche sonden
 Ende welke die ziele ter doot wonden.

De inhoudelijke introductie staat in deze verzen centraal, maar het staat buiten kijf dat een dergelijke formulering ook het geestelijke nut van de tekst vlijmscherp onder de aandacht van het publiek brengt. En alsof dat nog niet genoeg is, vraagt de auteur in de afrondende inspiratiebede of hij zijn tekst mag voltooien “ter zielen vrame Hem allen die sonden willen scuwen” (vs. 70–71). Hiermee wordt kernachtig het nut van de tekst aangegeven: de tekst is nuttig voor het geestelijk heil van iedereen die er naar verlangt geen zonden meer te begaan.⁵¹

Een aantal passages blijft meer op de vlakte door in algemene zin te verwijzen naar het nut van een goede relatie tussen de mens en God. Dat mondt uit in formuleringen als “t ghelove te starken met Van onser kerstenliker wet, Daer goede kersten leven in”,⁵² of “dat wij moghen mynne Gods leer ende sijne woert Die ons nutte sijn ghehoert Off wijze mercken wolden”.⁵³ Noch de inhoud van de lering, noch de motivering daarvan wordt hier geëxpliciteerd. Een dergelijke implicietheid is niet alleen mogelijk doordat de directe context een nadere uitleg biedt, maar naar mijn mening ook, omdat het belang van een goede relatie tussen God en de mens zo vanzelfsprekend was, dat een specificatie daarvan overbodig was.

De *geestelijke ethiek* blijft niet strikt beperkt tot teksten met een geestelijke inhoud, maar komt ook in profane teksten voor. Zo beschrijft *Van den derden Eduwaert* op het eerste oog een bij uitstek profaan gebeuren. Het is een verslag van recente politieke gebeurtenissen, de campagnes van de Engelse koning Edward III op het continent, waarmee hij de Franse kroon hoopte te verwerven. Puur wereldlijke machtspolitiek zou je zo zeggen. De proloog wijst echter op een

51. Andere passages waarin de anagogie schuil gaat achter een aansporing om zonden te vermijden zijn de *Heimelycheit der heimelycheden* (vs. 11–18), *Vanden levene ons heren* (vs. 117–120) en *Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode* (vs. 1–53 en 84–94).

52. *Sinte Jans ewangelium* (vs. 1–13, m.n. 11–13).

53. *Sinte Servaes legende* (vs. 1–21, m.n. 18–21). Andere algemene aanprijzingen van het geestelijke nut zijn te vinden in de *Rijmbijbel* (vs. 25–36), de *Seghelyn van Jherusalem* (vs. 25–35) en de *Theophilus* (vs. 55–58).

veel hogere, anagogische betekenis: God zendt bij tijd en wijle grote veldheren om de mensheid te teisteren,

- 11 Want God en wilt niet verdragen
Altoos die sonden sonder plagen,
Want sine groote gerechticheyt
Brinctene ter wrakelheyt

Deze Godswraak moet aldus gezien worden als een voorproefje op Gods eeuwige straffen in de hel, opdat de zondaars zich bijtijds bekeren. Edward III is niet meer dan een marionet van God. De oorlogssituatie die hij teweegbrengt is een bewuste strategie van God om de mensen weer nader tot Hem te brengen.

Dits van Augustijnkens sceepkene is een allegorisch gedicht, waarin de restauratie van de profane deugden verstand, standvastigheid, eerbaarheid, trouw, gerechtigheid, matigheid en mildheid bepleit wordt.⁵⁴ Het centrale thema in de proloog is dat "duecht" en "ghenuecht" in het menselijk gedrag elkaars complementen dienen te zijn. De hoogste waarde wordt daarbij aan de deugd toegekend,

- 11 Want God sal loen in vruchten gheven
Hem, die hier met doechden leven.

Met deze twee verzen plaatst Augustijnken in één klap de hele profane deugdenthematiek in een christelijk-anagogisch perspectief. Het ultieme doel van het menselijk handelen is Gods loon. Dat dat loon verdiend kan worden door middel van het nastreven van profane deugden, laat eens te meer zien dat het onderscheid profaan-geestelijk voor de middeleeuwse mens slechts een relatieve waarde had.

Ter afronding van deze paragraaf wil ik nog enige aandacht besteden aan de interferentie van *profane* en *geestelijke lering* en aan de kwantitatieve en kwalitatieve verhouding tussen lering en vermaak, omdat deze aspecten het totale panorama van het geïntendeerde nut in de onderzochte prologen verhelderen.

In veel prologen wordt het nut van de tekst gekarakteriseerd met zowel profane als geestelijke motiveringen. Daarnaast wordt, zoals hierboven betoogd, in een aantal teksten de overwegend profane inhoud van de narratio in de proloog gekoppeld aan een geestelijke ethiek. Hieruit kan een duidelijke verstrengeling van de categorieën *profane* en *geestelijke ethiek* afgeleid worden.

Een intrigerend voorbeeld is de herhaaldelijk gehanteerde motivering dat de tekst nuttig is voor zowel de "ziel", als het "lijf" en in een enkel geval ook het

54. De proloog gaat overigens niet zo concreet in op deze inhoud van de narratio, maar vat dit samen onder het begrip 'deugd'.

"goet" van de mens.⁵⁵ Er is kennelijk geen enkel bezwaar tegen het gelijktijdig propageren van profane en geestelijke doeleinden. Dit suggereert dat gedragsvoorschriften tegelijkertijd profaan-morele en geestelijk-anagogische implicaties kunnen hebben.⁵⁶ Dat valt ook heel goed te rijmen met de christelijke ethiek, die de naastenliefde hoog in het vaandel voert. Menig gebod van God heeft een profaan-morele strekking (vergelijk onder andere 'gij zult niet doden' en 'gij zult niet stelen'). Door op aarde goed te leven kan Gods eeuwigdurende genade verdiend worden. Het morele en het anagogische liggen in die optiek erg dicht bij elkaar. Via het morele kom je 'vanzelf' bij het anagogische terecht. Het is dus niet vreemd dat het profane en het geestelijke in menige proloog expliciet of impliciet met elkaar in harmonie gebracht worden. Het onderscheid tussen beide dient in dat licht gerelativeerd te worden.

Een ander begrippenpaar dat vaak in één adem genoemd wordt is 'lering en vermaak'. Vanaf Horatius' *Ars poetica* gelden deze begrippen als de twee hoofdfuncties van literatuur. In de middeleeuwen beschouwde men het vermaak hiërarchisch ondergeschikt aan de lering. Een tekst dient eerst en vooral nuttige lering te bevatten, zij het dat een aangename 'verpakking' van die lering aanbeveling verdient.

In het door mij onderzochte materiaal tekent zich deze hiërarchie opmerkelijk scherp af. De lering is in alle opzichten de dominante functie die er aan teksten verbonden wordt. Een grote meerderheid van de prologen maakt er melding van, terwijl slechts twaalf prologen het vermaak min of meer expliciet als functie van de tekst noemen. Dat gebeurt bovendien vrijwel altijd in combinatie met het vermelden van de didactische functie van de tekst,⁵⁷ waarbij het vermaak dan altijd van ondergeschikt belang is. Bovendien zijn de meeste aanprijzingen van het vermaak van de tekst slechts secundaire gedachteneenheden. Daar staat tegenover dat de didactische functie van literatuur in veel prologen een centrale rol speelt. Het bewijsmateriaal is zo overweldigend, dat zonder enige reserve gesteld mag worden dat de Middelnederlandse berijmde literatuur uit de handschriftelijke periode hoofdzakelijk een didactische functie had. Met de opkomst van de boekdrukkunst lijkt de recreatieve functie van literatuur terrein te winnen.⁵⁸ Daar gelden kennelijk andere principes dan in de eeuwen daarvoor. Te denken

55 Driemaal in de *Dietsche doctrynael*, en verder in *Der leken spieghel*, de *Sidrac* en *Om dat ic niet en can vulbringen*.

56 Strikt genomen kan een dergelijke formulering betekenen dat een deel van de lessen uit de tekst profaan van aard is en een ander deel geestelijk, maar dit is voorzover ik kan overzien voor geen van de betreffende teksten het geval.

57 Alleen in de *Grimbergse oorlog* en de *Merlijn* verwijst de proloog enkel naar het vermaak en niet expliciet naar de lering van de tekst.

58 Vgl. Vermeulen, 1986 (p. 195-109). Overigens kan uit diezelfde studie worden afgeleid dat de didactische functie van literatuur tijdens de periode van de boekdrukkunst nog beslist niet afgedaan had: de hiërarchie blijft hetzelfde, zij het in een enigszins rechtgetrokken verhouding.

valt aan de *marketing*-problemen waar drukkers mee geconfronteerd werden en die in de kleinschaliger boekproductie van de voorgaande eeuwen nog niet aan de orde waren.

9.4 Functies

Uit de rubriek *Het nut* blijkt dat de Middelnederlandse auteurs van mening waren dat het belang van literaire teksten ligt in de concrete toepasbaarheid op het leven van de mens. Dat wijst op een pragmatische literatuurvisie. Het esthetisch genieten van literatuur zonder verdere verplichtingen of consequenties, het *l'art pour l'art*-principe, is een onbekend begrip. Literatuur heeft een vormende functie. Het verschaft een praktische leidraad bij het maken van de juiste keuzes in het leven; op het technische, het profaan-morele en het geestelijk-anagogische vlak. Het volgende citaat van Paulus, dat in de *Dietsche doctrinael* wordt aangehaald, mag in dit opzicht programmatisch genoemd worden:⁵⁹

30 Paulus maect ons oec ghewes,
Alle scriften, die sijn bescreuen,
Sijn ons tonser leren ghegheuen.

Alle geschreven teksten hebben als doel de mensheid te onderwijzen. Hoewel Paulus bij deze uitspraak ongetwijfeld voornamelijk de heilige schriftuur voor ogen stond, kan reeds uit de directe context in de *Dietsche doctrinael* worden afgeleid dat daar een veel bredere interpretatie van "alle scriften" bedoeld is. Deze pragmatische literatuurvisie blijkt niet alleen uit de overweldigende meerderheid aan passages die het belerende karakter van de tekst aankondigen, maar ook uit het feit dat de meeste passages die het recreatieve aspect van de tekst aan de orde stellen, blijf geven van een utilitaire verantwoording. Dat gebeurt meestal door in één adem lering en vermaak (steevast in die, veelzeggende, volgorde) te noemen. In een aantal gevallen wordt daar bovendien nog een psychologische verantwoording van het vermaak dat de tekst kan bieden aan toegevoegd: omgaan met vermakelijke (en tegelijkertijd belerende) literatuur is een verantwoorde vrijetijdsbesteding.

Het is van belang om te beseffen dat deze analyse gebaseerd is op de auteursintenties zoals die in de prologen verwoord zijn. Slechts zelden zijn de betreffende passages zo generaliserend als het hierboven aangehaalde citaat uit de *Dietsche doctrinael*. De bekommernis van verreweg de meeste auteurs was veel bescheidener van aard. Aan de bespreking van het nut van de narratio kunnen twee functies verbonden zijn, die in principe elkaars complement zijn.

59. Het is een veelgebruikt citaat uit de brief aan de Romeinen 15,4. Het wordt ook in het *Boec vander wraken* (vs. 7-10) aangehaald. Voor andere middeleeuwse vindplaatsen zie Minnis, 1981 (p. 377-379).

De eerste is die van de algemene karakterisering van de tekst als zijnde nuttig, leerzaam van aard. Deze functie komt het sterkst tot uitdrukking in de categorie *niet-gespecificeerde lering*. Het signaleren van het nut van de tekst staat daarin voorop, als een legitimering voor het publiek om zich met de tekst in te laten.

De tweede functie is het kenbaar maken van de aard van het nut, opdat het publiek van meet af aan dáár zijn aandacht op richt. Het is de auteur die in zijn proloog kan bepalen wat de essentie van zijn tekst is. In de meeste gevallen heeft hij kennelijk niet zo'n behoefte gehad om in zijn receptie-sturing ver af te wijken van de meest voor de hand liggende interpretatie van het nut. Maar soms zie je dat er wel een poging ondernomen wordt om het publiek te prikkelen. Dat hoeft overigens niet alleen te gebeuren met verrassende interpretaties van het nut, zoals in *Van den derden Eduwaert* en *Dits van Augustijnkens sceepkene*,⁶⁰ maar het kan ook bewerkstelligd worden door af te zien van een waardeoordeel over het nut van de tekst: laat het publiek maar zelf ontdekken wat de les van de tekst is. In het geval van de *Beatrijs* wordt daartoe wel stof tot nadenken gegeven, maar het definitieve oordeel wordt aan het publiek zelf overgelaten.⁶¹

In het totaaloverzicht van deze rubriek overheersen echter de passages die op enigerlei wijze aangeven wat het pragmatisch-technische, profane of geestelijke bereik is, waar de lering van de narratio betrekking op heeft. Daarmee geeft de proloog richting aan het gewenste gedragspatroon van het publiek. Wie goed wil leven, moet lering trekken uit de lessen die de literatuur aanbiedt. Didactiek en literatuur zijn in de berijmde Middelnederlandse teksten onlosmakelijk verbonden.

60. Vgl. hierboven (p. 255).

61. Vgl. hierboven (p. 237).

Balans en perspectief

In de voorgaande hoofdstukken heb ik een analyse gegeven van de verschillende componenten waaruit het proloogregister is samengesteld. In mijn tweede hoofdstuk heb ik dat register vergeleken met een kruidenierszaak, maar het zou mij niet verbazen als de lezers van mijn boek zich thans meer in een slagerij wanen: de onderzochte prologen liggen uitgebeend en gefileerd uitgestald achter de toonbank. Toch geef ik er de voorkeur aan om mijn eerste metafoor te handhaven, omdat daarin de essentie van het proloogregister het meest tot haar recht komt. Mijn onderzoek wil namelijk niet laten zien hoe je het beste een proloog kunt ontleden, maar welke potentiële ingrediënten de schrijver van een Middelnederlandse versproloog ter beschikking stonden.

Ik wil ter afronding nog twee stappen ondernemen. Eerst zal ik de balans van mijn onderzoek opmaken. Dat zal leiden tot een algemene karakteristiek van 'de' proloog. Met die conclusies in het achterhoofd bespreek ik vervolgens het perspectief dat mijn beschouwingen bieden.

10.1 Balans

Voor het opmaken van de balans wil ik terugkeren naar het door Genette geïntroduceerde begrip 'paratekst'.¹ Teksten worden vrijwel altijd vergezeld door een aantal elementen, die de feitelijke tekst als het ware afbakenen van, maar tegelijkertijd ook inkaderen in de werkelijkheid. Te denken valt daarbij aan de naam van de auteur, de titel, de inleiding, het nawoord, de flaptekst en illustraties; allemaal elementen die deel uitmaken van de materiële eenheid van het boek dat de tekst bevat. Tot de paratekst behoren echter ook de opmerkingen van een auteur over zijn tekst in interviews, correspondentie, dagboeken en dergelijke.²

De paratekst moet beschouwd worden als een soort drempel of voorportaal van de tekst. Het is voor een lezer welhaast onmogelijk om een tekst binnen te treden zonder over die 'drempel', door dat 'voorportaal' te gaan.³ Hij laat zich

1. Dit begrip is van toepassing op zowel de huidige als de middeleeuwse schriftcultuur, zoals ook blijkt uit Genettes voorbeelden. Genette oriënteert zich echter voornamelijk op de moderne literatuur.

2. Vgl. Genette, 1987 (p. 7–19).

3. Natuurlijk zijn er ook andere manieren waarop de aandacht van een lezer voor een tekst gewekt kan worden, zoals mond-tot-mond-reclame of het lezen van een recensie. Het verschil met de paratekst is dat dergelijke informatie niet gebaseerd is op het auteursstandpunt. Hoe het ook zij, het is hoogst aannemelijk dat ook in deze gevallen van kennismaking met een tekst de lezer tevens beïnvloed zal worden door paratekstuele elementen als auteursnaam, titel, flaptekst of inleiding.

daarbij hoe dan ook beïnvloeden. Neem bijvoorbeeld de naam van de auteur. Die ontbreekt bij moderne teksten praktisch nooit, en als dat wel het geval is, dan geeft dat onherroepelijk te denken: vertolkt de tekst bijvoorbeeld gewaagde politieke standpunten? Als een tekst de naam van een volstrekt onbekend auteur draagt, is dat in de regel aanleiding voor een afwachende, misschien zelfs sceptische houding ten opzichte van die tekst. Is de naam van de auteur overbekend, dan roept dat juist weer bepaalde verwachtingen op. Het gaat vaak om onderbewuste, nauwelijks meetbare effecten op het verwachtingspatroon ten opzichte van de tekst die men op het punt staat te gaan lezen. Het recipiëren van een tekst is geen bezigheid die iemand onbevangen en onbevooroordeeld kan aangaan. Zonder drijfveer en zonder verwachtingspatroon neemt niemand een boek ter hand. Paratekstuele informatie is niet de primaire drijfveer die mensen aanzet tot lezen, maar zij biedt de auteur wél de mogelijkheid om de belangstelling voor zijn tekst verder te vergroten en te sturen in de door hem gewenste richting.

Het bestaan van een grote hoeveelheid prologen bewijst dat de Middelnederlandse auteurs zich bewust waren van dit mechanisme. Men stonden echter veel minder mogelijkheden ter beschikking dan de moderne auteur. Het middel bij uitstek om een tekst van paratekstuele sturing te voorzien was de proloog. Dat blijkt onder andere uit het feit dat elementen als de auteursnaam en de titel van de tekst, die tegenwoordig een zelfstandig paratekstueel bestaan leiden, in de middeleeuwse literatuur geïntegreerd zijn in de proloog of helemaal ontbreken.⁴ Flapteksten en titelpagina's kom je in de Middelnederlandse handschriften niet of nauwelijks tegen. Prologen echter des te meer.

De proloog van *Van den derden Eduwaert* expliciteert zijn paratekstuele functie. Dit is één van de zeldzame middeleeuwse prologen waarin de paratekstualiteit als het ware verdubbeld wordt door de functie van de proloog te thematiseren.⁵

55 Dit so heet ene prologe,
Daer ic u eens deels in toge
Die materie die hier na
Volghet also ict verstaet.

4. 'Losse' titels boven een tekst komen weliswaar (zij het lang niet altijd) voor in middeleeuwse handschriften, maar die kunnen slechts zelden op het conto van de oorspronkelijke auteur geschreven worden. Ik bereid een publikatie voor over het gebruik van titels in verzamelhandschriften, waarin ik dieper op deze problematiek in zal gaan.

5. Het enige andere voorbeeld dat ik ken is de proloog van Bokenhams *Legendys of hooly wummen* (uitgegeven in Serjeantson, 1938). In geen van de buitenlandse studies over prologen trof ik verder een aanwijzing voor het bestaan van vergelijkbare passages. Ook Kobbe, 1969 (p. 413) geeft aan dat er in de Middelhoogduitse literatuur "keine Äußerungen über die Funktionen des Prologs" gevonden kunnen worden (vgl. ook Finster, 1971, p. 22). De aard en functie van de proloog wordt in het Middelnederlands verder ook aangestipt in Boendales *Der leken spieghel* (boek III, kap. 15, vs. 25-27). Een belangrijk verschil met de passage in *Van den derden Eduwaert* is dat *Der leken spieghel* geen opmerking over de proloog binnen een proloog bevat.

Om te beginnen dient opgemerkt te worden dat deze passage geen definitie of karakteristiek van het verschijnsel 'proloog' geeft. Het gaat duidelijk over deze proloog bij deze tekst. In die proloog wordt het publiek geïnformeerd over de inhoud van de navolgende narratio vanuit de optiek van de auteur. De kern van de mededeling is dat de proloog de "materie" van de tekst introduceert, een functie die in praktisch elke proloog een centrale rol speelt. De auteur voegt daar echter een bijna postmoderne relativisering aan toe: "also ict verstae". Zich kennelijk bewust van de mogelijkheid dat zijn tekst meerdere interpretaties toelaat, geeft hij te kennen dat de interpretatie in deze proloog voor zijn rekening is. Deze opmerking krijgt meer reliëf in het licht van de verrassende interpretatie van de narratio door de auteur in vs. 1-54. De manier waarop hij aan zijn beschrijving van de contemporaine politieke gebeurtenissen een anagogische waarschuwing verbindt, mag op zijn minst opmerkelijk genoemd worden.⁶ Volgens de auteur ligt het belang van de tekst meer in de ethisch-spirituele implicaties ervan, dan in de *sensus litteralis*, de letterlijke betekenis. Programmatisch lijkt ook vs. 56, waarin ik een subtiële verwijzing naar de intellectuele verhouding tussen de auteur en zijn publiek meen te kunnen ontwaren. De auteur heeft daarin een overwicht, een voorsprong op zijn publiek, die hij welwillend bereid is te nivelleren door zijn kennis te delen. Al met al lijkt de uniciteit van deze passage verbonden met de andere bijzondere trekken van de proloog. In dat licht moet de "materie" in vs. 57 niet als de concrete inhoud van de narratio geïnterpreteerd worden, maar dient daar zeker ook een diepere, interpretatieve zin aan gegeven te worden.

In deze passage wordt de receptie-sturende functie van de proloog benadrukt. De proloog geeft vooral richting aan de diepere interpretatie van de tekst met als doel het publiek te bewegen een link te leggen tussen de gebeurtenissen die in de narratio beschreven worden en het eigen gedrag in een anagogisch perspectief. Er bestaat een direct verband tussen de receptie van de tekst en het eeuwige zieleheil van het publiek.

In dit specifieke opzicht kan deze passage niet model staan voor een karakteristiek van 'de proloog', maar op een iets algemener vlak is dat mijns inziens wel verantwoord. De verbindende factor tussen vrijwel al de onderzochte gedachte-eenheden kan namelijk evenzeer getypeerd worden als de receptie-sturende functionaliteit ervan. Elke proloog dient beschouwd te worden als een poging van de auteur om de receptie van zijn tekst positief te beïnvloeden. Ik zal deze receptie-sturing bij wijze van besluit van mijn onderzoek nog eenmaal kort de revue laten passeren, in de vorm van een samenvatting van de belangrijkste functies van prologen. Ik volg daarbij de rubrieken die in mijn onderzoek aan de orde zijn gekomen.

De belangrijkste functie van de prolooggebeden lijkt op het eerste gezicht het concrete afsmecken van een goddelijke gunst, die volledig los staat van de receptie

6. Vgl. hierboven (p. 255).

van de tekst. Bij nader toezien hebben prolooggebeden echter wel degelijk een impliciete tekstgerichte functie, omdat ze het publiek in een welwillende stemming voor de receptie van de tekst proberen te manoeuvreren. Dat gebeurt bijvoorbeeld als een auteur Gods genade afroept over zijn publiek, of als hij uitdrukking geeft aan zijn geloof in Gods almacht en aan zijn eigen creatieve afhankelijkheid van Gods inspiratie. Het positieve effect op het publiek van dat eerste staat buiten kijf. En dat van het tweede behoeft ook niet veel uitleg: een auteur die zich aan het begin van zijn tekst beroept op zijn geloof, verdient welwillende aandacht, zeker als zijn tekst klaarblijkelijk geïnspireerd is door God. Zo kunnen gebeden in prologen op verschillende manieren de tekst als het ware een goddelijke goedkeuring verschaffen, die een positieve invloed gehad moet hebben op het verwachtingspatroon van het publiek. Het is echter moeilijk te meten hoe groot die invloed geweest zal zijn. Verder kunnen prolooggebeden ook nog sturing geven aan de receptie van de tekst door impliciet of expliciet de inhoud van de narratio in het gebed te betrekken.

De passages die informatie verschaffen over het oeuvre of de persoon van de auteur staan in dienst van de narratio. Zo kan een auteur, door een deemoedig beeld van zichzelf te schetsen, de gezindheid van zijn publiek positief beïnvloeden, hetgeen indirect een gunstig effect op de receptie van de tekst gehad zal hebben. Maar ook het zelfverzekerd noemen van de naam en het oudere werk van de auteur is bedoeld om het verwachtingspatroon van het publiek op voorhand te bewerken. Dit effect wordt echter alleen bereikt als er een positieve herkenning plaatsvindt. Evident receptie-sturend is de kritiekafweer. Deze is bedoeld om eventuele critici de mond te snoeren. Ik ga er echter van uit dat de auteurs minstens evenzeer mikten op het neveneffect dat niemand na zo'n felle aanval tegen de kritikasters nog de moed zou hebben om kritiek op de tekst te uiten, omdat men zich daarmee in de gelederen van die verketterde kritikasters zou scharen.

In de rubriek *Het publiek* staat niet de selectie van het concrete publiek centraal. De proloog is immers niet het medium om potentiële lezers of toehoorders van een tekst aan te trekken of af te stoten. Auteurs gingen er zo goed als zeker van uit dat wie hun proloog hoorde of las, dat deed met de intentie om de gehele tekst te recipiëren. Wanneer het publiek in de proloog ter sprake komt, gebeurt dat dan ook voornamelijk met het oog op het verschaffen van inzicht in de narratio, of het positief beïnvloeden van de beoordeling van de tekst. Dat laatste kan zowel bereikt worden door een bescheiden verzoek om een welwillende beoordeling, als door een indirecte benadering die het publiek weinig keus laat, namelijk door er op te zinspelen dat de narratio alleen maar gewaardeerd kan worden door een wijs, goed of hoofs publiek. Dat impliceert dat wie kritiek heeft op de tekst niet wijs, goed of hoofs genoeg is om de essentie ervan te doorzien. Een publiek dat gevoelig is voor dit soort argumenten, zal niet zo snel geneigd zijn de tekst onwelwillend te bejegenen. Overigens heeft een aantal passages uit deze rubriek

ook een tekstexterne functie: statusverhoging van de maecenas. Al met al is dit een ondergeschikte functie in de rubriek, die bovendien een positieve uitstraling op de tekst gehad moet hebben: als immers de tekst in staat is om de maecenas als kunstminnaar te profileren, dan geeft de status van die maecenas op zijn beurt extra glans aan de tekst.

De passages die een algemene literatuuropvatting vertolken, hebben niet als doel om literair-theoretisch stelling te nemen, maar om richting te geven aan de receptie van de specifieke narratio die volgt op de proloog. Er kunnen drie concrete functies onderscheiden worden. Om te beginnen kan het belang van de narratio benadrukt worden door te wijzen op de waarheid, de betrouwbaarheid of de morele waarde van het genre waartoe de tekst behoort. Maar ook het omgekeerde gebeurt. Door andere typen teksten af te keuren, wordt het belang van de eigen tekst nadrukkelijk geprofileerd. Ten slotte wordt in deze rubriek een aantal literair-technische keuzes verantwoord waar het publiek weet van moest hebben. Daarmee moesten kennelijk de mogelijke problemen bij de receptie van de tekst op voorhand voorkomen worden.

Het verwijzen naar de inspiratiebron(nen) dient bovenal gezien te worden als een verzekering van de betrouwbaarheid of de waarheid van de tekst. In een enkel geval wordt deze rubriek echter ook gebruikt om de creativiteit en het vakmanschap van de dichter over het voetlicht te brengen. Wat de liefdesinspiratie betreft ligt de functie in de, al dan niet reële, relatie met de geliefde. Meer nog dan in de meeste overige passages uit deze rubriek kan daar ook een tekstintroducerende functie aan verbonden worden: de liefdesthematiek uit de proloog staat in direct verband met de thematiek uit de narratio. Ten slotte kan voor de categorie van de concrete bronnen worden vastgesteld dat de vertaling of de bewerking in de narratio het raadplegen van de bron overbodig maakt.

De belangrijkste functie van de proloog is zonder twijfel de inhoudelijke introductie van de narratio. Geen enkele andere rubriek is volledig onafhankelijk van deze functie; nu eens vaag en terloops en dan weer subtiel, maar ondubbelzinnig. Bovendien is het aantal gedachteneenheden met een specifieke vorm van inhoudelijke introductie kwantitatief gezien verreweg het grootst. Toch wil dit alles niet zeggen dat het publiek in de proloog steevast een helder beeld van de complete narratio krijgt voorgeschoteld. De meeste passages verschaffen niet meer dan een globale indruk van de tekst, met weinig specifieke informatie over de dieptestructuur ervan. Dat ligt ook voor de hand. Een proloog heeft niet de pretentie om de narratio overbodig te maken, maar is enkel bedoeld als een opstapje om het publiek in de juiste richting te sturen. Een zo gedetailleerde inhoudsopgave als bijvoorbeeld in *Sinte Franciscus leven* behoort dan ook tot de uitzonderingen. Deze uitzonderingen komen bovendien alleen voor in de grotere werken.

Met de rubriek *Het nut* lijkt iets opmerkelijks aan de hand. Een grote meerderheid van de prologen suggereert dat de tekst een concrete toepasbaarheid op

het leven van de mens heeft. Zelfs als vermaak heeft de tekst een dergelijk nut. Uit alles spreekt bijna unaniem dat literatuur een (voornamelijk ethisch) nut heeft, iets wat ook zo overtuigend in de Latijnse *accessus*-traditie gesteld wordt.⁷ Het moderne esthetische concept dat kunst omwille van zichzelf gewaardeerd kan worden, is de Middelnederlandse versprologen volstrekt vreemd. Ondanks, of wellicht zelfs juist vanwege, dit zo overduidelijke utilitaire literatuurconcept geven opmerkelijk veel passages uit deze rubriek slechts op een zeer vage of impliciete wijze uitdrukking aan de concrete invulling daarvan. Vaak beperkt de auteur zich bijvoorbeeld tot een niet nader gespecificeerde verklaring dat de tekst een extra-literair nut heeft. Men moest verder zelf maar uitzoeken wat men er nu precies van kon leren. Een vergelijking met de vaak niet meer dan globale inhoudelijke introductie dringt zich hier op: de proloog geeft het publiek een zetje in de rug, maar laat de definitieve interpretatie van zowel de inhoud van de narratio, als de consequenties die men daar voor zijn dagelijkse handelen uit moest trekken, over aan het eigen, gezonde oordeel van dat publiek. De proloog geeft sturing aan de receptie van de tekst op een gepaste, niet opdringerige wijze.

Bovenstaande bespreking van de belangrijkste functies van de Middelnederlandse versprologen laat naar mijn mening ondubbelzinnig zien hoe prologen in principe volledig in paratekstuele dienst stonden van de narratio. Deze overkoepelende functie wordt in vs. 55–58 van *Van den derden Edwuaert* verwoord voor de specifieke proloog bij deze tekst. Wanneer ik de uitkomsten van mijn onderzoek echter kort moet samenvatten, dan souffleert deze passage mij een bruikbare formulering: in een proloog bereidt de auteur van een tekst zijn publiek voor op de materie van zijn tekst volgens zijn eigen intenties.

10.2 Perspectief

Om de receptie-sturende functie van prologen te analyseren, is hier gebruik gemaakt van een tekstinterne aanpak, waarbij alle prologen principieel als gelijkwaardig beschouwd zijn. Het belang van de ene proloog ten opzichte van het proloogregister kan nooit groter zijn dan dat van een andere proloog; hoe omvangrijk, indrukwekkend of invloedrijk die proloog ook moge zijn. Alleen vanuit een dergelijk uitgangspunt is het mogelijk om 'de' proloog te bestuderen als een generisch fenomeen. Van dat fenomeen zijn hier uitsluitend de functionele aspecten geanalyseerd. Dat daardoor veel andere potentiële vragen onbeantwoord blijven, is onvermijdelijk. Er zij in dat licht herinnerd aan het exempel van de geveld eik, dat ik in mijn inleiding gebruikt heb. Ik ben er echter van overtuigd dat het proloogregister dat hier is beschreven, een bruikbaar instrument zal blijken voor verder onderzoek van prologen.

7. Vgl. hierboven (p. 245).

In mijn onderzoek heeft de abstracte, generische relatie tussen prologen centraal gestaan. Om te voorkomen dat moderne normen de uitkomsten bij voorbaat zouden vertekenen, is gekozen voor een onderzoekscorpus dat op formele gronden is samengesteld. Dat corpus is vervolgens als geheel geanalyseerd. Het proloogregister dat op grond daarvan beschreven is, lijkt daardoor enigszins op een moloch. Het meest voor de hand liggende vervolgonderzoek zou zijn daar enige verfijning in aan te brengen. Dat zou bijvoorbeeld kunnen gebeuren door het aanwijzen van kleinere netwerken, die onder andere gebaseerd kunnen zijn op chronologische ontwikkelingen, geografische afbakeningen, de genres waartoe de narratio's behoren, of de clustering van een aantal prologen op proloog-inhoudelijke gronden. Het bepalen van dat soort fijnmaziger verbanden is niet alleen van belang voor het proloogonderzoek, maar zou ook het algemeen literairhistorisch inzicht in de Middelnederlandse literatuur kunnen vergroten. Het heeft wellicht verbazing gewekt, dat tot nu toe iedere poging tot onderverdeling van het onderzoekscorpus achterwege is gebleven. Dat is echter niet alleen het gevolg van een methodologische keuze, maar ook van de uitkomsten van een verkennend onderzoek van de verschillende mogelijkheden. Het blijkt namelijk niet of nauwelijks mogelijk om nadere onderverdelingen te maken. Omdat dit een onverwachte en op het eerste gezicht teleurstellende uitkomst is, wil ik er de nodige aandacht aan besteden. Deze toelichting waarom bepaalde uitkomsten niet uit mijn gegevens kunnen worden afgeleid dient tevens als opstap naar een bespreking van de mogelijkheden die mijn resultaten wél bieden.

De pogingen om chronologische ontwikkelingen of geografische patronen in groepen prologen aan te wijzen, lopen onder andere spaak op het feit dat de datering en lokalisering van de meeste Middelnederlandse teksten slechts bij benadering is vast te stellen. Tekenend is de situatie betreffende een van de beroemdste teksten uit het vak: *Vanden vos Reynaerde*.⁸ Aan geen enkele andere tekst zijn zoveel publicaties gewijd als aan deze, maar de meningen over de datering (variërend van 1190 tot 1260) en de lokalisering (iedereen is het er wel over eens dat de tekst uit Vlaanderen komt, maar of dat nu Hulst, Gent of Boudelo is, daar is men het niet over eens) lopen vaak uiteen. Er bestaat uiteraard wel degelijk enige consensus over de datering en de lokalisering van een aantal teksten, maar het merendeel van de Middelnederlandse literatuur moet het doen met een globale schatting, waarbij men vaak niet kijkt op enkele decennia of toenmalige landsgrenzen meer. Bij de tekstinterne studie van afzonderlijke teksten leidt deze situatie niet automatisch tot onoverkomelijke problemen, maar het is onverantwoord om mijn corpus van zeer diverse prologen geografisch of chronologisch te ordenen. Zo'n ordening zou grotendeels gebaseerd zijn op gissingen of schattingen en zou dus

8. Maar ook andere 'toppers' kampen met hetzelfde probleem: waar en wanneer zijn bijvoorbeeld de *Beatrijs* en *Karel ende Elegast* geschreven?

geen enkele waarde hebben.

Dit wil uiteraard nog niet zeggen dat het onmogelijk is om op zoek te gaan naar chronologische of lokale ontwikkelingen van prologen. Eerst moeten dan echter (groepen) teksten verantwoordert gelokaliseerd en gedateerd worden. Vervolgens kan pas bekeken worden of het zo ontstane patroon weerspiegeld wordt in bepaalde karakteristieken van de bijbehorende prologen. Het is niet mogelijk vanuit de prologen iets over deze aspecten van de teksten te zeggen. Het ontbreken van concrete voorbeelden van een directe beïnvloeding van de ene proloog op de andere versterkt dit vermoeden.⁹

Als het mogelijk is om 'de' proloog als een genre te beschrijven, ligt het voor de hand dat er ook subgenres zijn. Het lijkt daarbij zeer aannemelijk dat die subgenres bepaald worden door het genre waartoe de tekst behoort. Deze hypothese wordt mede gevoed door een reeks studies over de Oudfranse en de Middelhoogduitse prologen, die bepaalde proloogtypen analyseren.¹⁰ Deze studies gaan er min of meer *a priori* van uit dat aan een bepaald type tekst (bijvoorbeeld *chansons de geste*, Arturepiek of geestelijk toneel) een bepaald type proloog verbonden was. Bij gebrek aan een controlegroep van prologen uit andere genres mag dit uitgangspunt echter op zijn minst dubieus genoemd worden. Er is immers geen enkele garantie dat de aangewezen verschijnselen alleen binnen het veronderstelde genre voorkomen of daarvoor significant zijn, als niet buiten de grenzen van het genre gekeken wordt. En dan blijft de vraag of wat wij een genre noemen ook al in de middeleeuwen als zodanig ervaren werd nog buiten beschouwing. Juist daarom is mijn corpus zo breed mogelijk samengesteld. Het schept dus de voorwaarden voor controle op uitspraken die gedaan zijn met behulp van beperkter materiaal. Het blijkt nu dat er geen enkel verband te ontdekken is tussen eigenschappen van prologen en teksten die naar modern idee tot hetzelfde genre behoren. En het is evenmin mogelijk om genre-overschrijdende proloogtypen te onderscheiden. De combinaties van de verschillende gedachteneenheden vertonen over het complete onderzoekscorpus de meest grillige patronen. Deze (letterlijke) pluriformiteit is achteraf beschouwd echter allesbehalve verwonderlijk, gezien mijn eerdere constateringen dat een auteur bij het schrijven van zijn proloog meer oog had voor een adequate introductie van zijn narratio, dan voor een concrete, intertekstuele aansluiting bij het proloogregister of een specifieke proloog. Prologen zijn generisch aan elkaar verwant, maar dan wel op een niveau dat zelden of nooit het abstracte verlaat.

Ik voel mij verplicht om deze negatieve conclusies aan de hand van een *case study* te illustreren. Het betreft immers onderzoeksvragen die van een te groot literair-historisch belang zijn om ze zonder nader betoog terzijde te schuiven. Bovendien

9. Vgl. mijn opmerkingen hierover in hoofdstuk 2 (m.n. p. 62 e.v.).

10. Vgl. o.a. Gsteiger, 1959, Flügel, 1969, Schultz, 1983 (p. 154-156) en Abramowicz, 1988.

kan de onderstaande proefboring dienen als een opmaat voor een ander, ditmaal positief, perspectief dat mijn onderzoek biedt.

In mijn onderzoekscorpus zitten de prologen van vijf hagiografische teksten uit de twaalfde en de dertiende eeuw: *Sinte Servaes legende*, *Sinte Franciscus leven*, het *Leven van sinte Kerstinen*, de *Alexiuslegende* en *Van sente Waernere*. De verwantschap van deze teksten ligt voornamelijk in hun onderwerp: het beschrijven van het leven van een heilige. Alle teksten horen thuis in het oudste tijdvak van de Middelnederlandse letterkunde. Hun onderlinge chronologie is bij benadering vast te stellen.¹¹ De lokalisering is complexer. Naast een Maaslands duo (*Sinte Servaes legende* en de *Alexiuslegende*),¹² is er een Brabantse tekst (het *Leven van sinte Kerstinen* uit Sint-Truiden) en twee teksten die qua auteur in Vlaanderen gesitueerd moeten worden. *Sinte Franciscus leven* blijkt echter voor de Utrechtse minderbroeders geschreven. En hoewel de heilige Werner een Rijnlandse martelaar is uit 1287, is De Keyser¹³ er van overtuigd dat diens *vita* reeds in 1288–1289 in het Vlaamse Ename geschreven is.¹⁴

Er zijn bij mijn weten nog nooit concrete intertekstuele verbanden gezocht tussen de betreffende teksten. Als er al dergelijke verbanden bestaan, dan liggen die in ieder geval niet voor het oprapen.¹⁵ Dat is een nadeel voor wie wil zoeken naar de ontwikkelingen binnen een genre (in dit geval: het proloogtype dat specifiek is voor hagiografische teksten), maar een voordeel voor wie het bestaan van zo'n genre nog moet bewijzen.¹⁶ En dat laatste is nu eenmaal een voorwaarde voor het eerste.

Ik zal hieronder de vijf 'hagiografische prologen' een voor een analyseren op grond van hun gedachte-eenheden en de onderlinge samenhang daarvan. Tegelijkertijd wordt onderzocht of het mogelijk is om op grond van een of meer gezamenlijke kenmerken een specifiek type proloog voor hagiografische teksten te beschrijven. Alleen als dat mogelijk is, kan er ten slotte gekeken worden of er

11. *Sinte Servaes legende* ca. 1170–1180, *Sinte Franciscus leven* ca. 1273, het *Leven van sinte Kerstinen* 2de helft 13de eeuw (het handschrift wordt gedateerd rond 1280–1290), de *Alexiuslegende* ca. 1286 (?) en *Van sente Waernere* ca. 1288–1289

12. De Maastrichtse achtergrond van de *Sinte Servaes legende* behoeft geen nader betoog. De *Alexiuslegende* wordt door Gysseling, 1980 (p. 526) gelokaliseerd "in oostelijk Noordbrabant of in de aanpalende grenszone van Nederlands-Limburg of Gelderland". Verder oppert hij de mogelijkheid dat de auteur dezelfde zou kunnen zijn als de schrijver van een Cuijckse oorkonde uit 1286 (vandaar de datering met vraagteken in de vorige noot)

13. De Keyser, 1963 (p. 221–224)

14. Het probleem van de lokalisering komt met deze voorbeelden nog verder onder druk te staan waar heeft *Sinte Franciscus leven* gefunctioneerd, en in hoeverre is *Van sente Waernere* nu een Vlaamse of een Rijnlandse *vita*?

15. De wijd verspreide lokalisering maakt een directe, specifieke intertekstualiteit hoogst onwaarschijnlijk

16. Een genre heeft meer bestaansrecht als het kan bogen op een wijde verbreiding, dan als het bijv. beperkt blijft tot enkele teksten van één auteur

conclusies ten aanzien van chronologische of lokale ontwikkelingen kunnen worden getrokken. Ten slotte zal ik de conclusies van deze steekproef relateren aan het complete door mij onderzochte corpus.

Mijn analyses van de geselecteerde prologen zullen zich om praktische redenen beperken tot de grote lijnen. Gedetailleerde analyses zouden onevenredig veel ruimte in beslag nemen en bovendien meer de verschillen dan de overeenkomsten tussen de prologen blootleggen. Gezien mijn conclusies verderop lijkt dat een overbodige zaak.

Het grootste deel van de proloog van *Sinte Servaes legende* draait rond de *aedificatio*, de geestelijke belering van het publiek. Er zit in dat deel (vs. 1–169) een complexe opbouw, die het mogelijk maakt verschillende gedachteneenheden te onderscheiden. Het onderlinge verband tussen die gedachteneenheden is evenwel belangrijker dan de interne eenheid van de afzonderlijke delen.

De proloog opent met een voorspraakbede (vs. 1–34), waarin God gevraagd wordt om de mens¹⁷ te helpen zijn leven naar Zijn woord in te richten. Centraal in deze passage staat Christus' gebod: "die mich mynt Die sal mijne woert behalden" (vs. 24–25). Er wordt veel meer op een positieve instelling van de mens gezinspeeld, dan op een positief ingrijpen van God. Hem wordt weliswaar gevraagd om de mens tot steun te zijn bij diens taak om dag en nacht in Zijn dienst te staan, maar het is in laatste instantie aan de mens om de keuze te maken zijn leven naar Gods wens in te richten. Dat blijkt ondubbelzinnig uit de verzen die direct volgen op het gebed:

35 Gods woert soudē wij mercken
Ende volgen mitten werken.

De mens moet zich Gods woord eigen maken en het in zijn dagelijkse handelen integreren. Opnieuw wordt Christus aan het woord gelaten. In de hof van Gethsemane beval hij zijn apostelen:

43 Ghij sult waken ende beden
Op dat ghij in gheyne becoringe en treden.

Dit gebod is tot ons allemaal gericht: de mens moet voortdurend waakzaam zijn, zodat hij gereed is als God hem roept. Dat waken moet niet letterlijk, fysiek, genomen worden, maar figuurlijk, in spirituele zin. In vs. 65–69 wordt de eerste, nog impliciete link met de narratio gelegd wanneer beweerd wordt dat degenen die tot deze spirituele vorm van waken in staat zijn, onder een gunstig

17. Veldeke gebruikt hier de eerste persoon meervoud ("ons"), waarmee hij zowel de suggestie van de complete mensheid als die van een meer besloten saamhorigheid van de dichter en zijn directe publiek wekt.

gesternte geboren zijn, "Als die heilighen deden hier te voren". In de narratio zal de voorbeeldfunctie van de heilige Servaes breed uitgemeten worden.

Vervolgens worden er twee soorten slaap beschreven die de geest kunnen schaden. De eerste is het fysieke slapen, dat weliswaar onvermijdelijk is, maar tot het hoogstnoodzakelijke beperkt moet blijven. De tweede soort is het geestelijke slapen, namelijk wanneer wij onze zonden lief gaan krijgen boven al het andere. Deze slaap, die dag en nacht duurt, is zeer schadelijk voor het zieleheil:

102 Der loen daer van is eyselijck
 Den wij daer mede erweruen
 Eest dat wij daer in steruen.

Deze angst voor het sterven in zondigheid culmineert in een lange voorspraakbede, waarin God gevraagd wordt "ons, arme sondere, Die ontslapen sijn in sonden" (vs. 122–123) te wekken, opdat

... wij slapende nyet en steruen;
 Voer die vreyselike noet
 140 Behoede ons god die ons geboet

De gedachteneenheid van de geestelijke lering sluit echter niet in mineur af. Wie zich namelijk weet te houden aan Gods leer en dag en nacht geestelijk waakt, zal Gods Rijk en de eeuwige vreugde deelachtig worden (vs. 141–153). En dan wordt eindelijk het directe verband van deze lange aanloop met de inhoud van de narratio geopenbaard:

Des was allet wale bedacht
 155 Die voele heilighe man
 Daer ich dese reden aff began,
 Die ghenadighe sinte Seruaes,
 Die eyne gewaer bisscop was,
 Die vaste hielde gods gebodt;

Servaes wordt op deze wijze gepresenteerd als een voorbeeldig mens, die door te handelen volgens Gods gebod het eeuwig leven verdiend heeft. Het verwijzende vs. 154 legt een verband tussen de wijze lessen uit de eerste 153 verzen en het leven van Sint-Servaes, dat in de narratio beschreven gaat worden. Al wordt het verband niet expliciet uitgewerkt, het moge duidelijk zijn wat de strekking is: het voorbeeld van Servaes moet de mens stichten en hem aanzetten zijn leven in dienst van God te stellen.

Nu de auteur zijn bedoelingen ten aanzien van het beoogde effect van zijn tekst heeft verwoord, wendt hij zich nogmaals tot God, ditmaal niet in een voorspraakbede voor de mens, maar met een verzoek om inspiratie voor zijn schrijfarbeid

(vs. 170–198). Hij doet dat indirect, met de hoofdrolspeler van zijn tekst als intermediair en refererend aan zijn eigen zondigheid en beperkingen. Zo wendt hij de elementen die hij in het eerste deel van de proloog hanteert om zijn publiek de juiste richting te wijzen aan om een bescheiden pose aan te nemen, ten einde God (en daarmee indirect zijn publiek) in een welwillende stemming te brengen.

In grote lijnen laat deze proloog zich indelen in twee delen. In het eerste staat het geestelijke nut van de tekst centraal en in het tweede de inspiratiebede. Een aantal secundaire gedachteneenheden, zoals de inhoudelijke introductie, de aandacht formule, de opmerkingen over het abstracte publiek en de ontboezemingen over het werk, hebben niet meer dan een ondersteunende functie.

Sinte Franciscus leven bevat meer primaire gedachteneenheden, waarbij overigens veel dwarsverbanden zijn aan te wijzen. Net als in *Sinte Servaes legende* opent de proloog met het formuleren van een van de narratio geabstraheerde geestelijke lering en eindigt hij met een inspiratiebede, maar daarmee houdt de overeenkomst wel ongeveer op.

In de eerste 52 verzen staat het anagogische perspectief van de tekst centraal, nog voordat duidelijk is waar de tekst over zal gaan. De passage opent met de waarschuwing dat het einde der tijden nadert. Het bewijs voor die stelling wordt opgehangen aan een citaat van Paulus:¹⁸

- 5 Inden laetsten tiden sullen
Die lieden also verdullen,
Datsi zullen hem zelve minnen
Ende el niet souken danne winnen,
Ende hem vander waerheit keren
- 10 Ende boerden ende favelen leren.

Dat de verschijnselen die Paulus noemt, anno 1273 voorkomen, wordt geïllustreerd aan de hand van observaties van het gedrag van de mensheid. Het eerste, dat de mensen vervallen in eigenliefde en het eigen gewin nastreven, ziet Maerlant bevestigd in het feit dat de mensen¹⁹ bovenal houden van hun eigen vlees en hun aardse bezit: mooie kleren en schoeisel, lekker eten en drinken, en een warm bed. Iedereen brengt met deze neiging tot het aardse goed zijn ziel in gevaar. In de voorspraakbede die dit argument afrondt, vraagt Maerlant om erbarmen voor het feit dat wij mensen “om desen vulen zac” (waarmee hij het vergankelijke aardse lichaam bedoelt) en om de tijdelijkheid van de aardse geneugten onze ziel, waarvoor Christus Zijn zijde liet doorboren, verwaarlozen (vs. 26–30). Het belangrijkste beoogde effect van deze opmerking is natuurlijk het tot inkeer

18. Het gaat om een passage uit de tweede brief aan Timoteüs (vs. 3, 1–8).

19. Hij spreekt net als Veldeke in zijn proloog van *Sinte Servaes legende* in de eerste persoon meervoud.

brengen van het publiek. De wijze waarop Christus' verlossing van de mensheid verwoord wordt, in de vorm van het *pars pro toto* dat Hij Zijn zijde liet doorboren, doet echter tevens dienst als een prelude op een passage verderop in de proloog, waarover hieronder meer.

Stond Paulus' eerste teken van de aankondiging van het laatste oordeel in het kader van de aardse neigingen van de mens, het tweede heeft betrekking op het zich afwenden van de (spirituele) waarheid ten gunste van leugenachtige teksten. Ook dat herkent Maerlant in zijn medemens. Hij kent nauwelijks iemand die de goddelijke waarheid nog bemint. De heldendaden en liefdesperikelen van fictieve ridders als Tristram, Lanceloot, Perchevael en Galehoot hoort men veel liever dan het evangelie. Dat "es ons te zwaer, Om dat soe recht seit ende waer" (vs. 39–40), met andere woorden: wij durven de waarheid van Gods woord niet meer onder ogen te zien. Toch ligt juist dáárin de weg naar de deugdzaamheid. Daarom geeft Maerlant zijn vrienden de raad om zich tot de waarheid te keren en de "boerden" te laten varen,

Want de tijt es nu te waren,
Daer die apostel (= Paulus, GS) of vorsprac.
50 Tfolc mint favele ende gemac
Ende om gelt eist datmen waect;
Dus es domesdach genaect.

En wat die aanstaande doemsdag voor consequenties heeft, hoeft hij aan niemand verder uit te leggen: wie dan in staat van zonde leeft, zal voor eeuwig worden veroordeeld tot de hel.

De les van deze passage is daarmee ondubbelzinnig duidelijk. Het concrete verband met de narratio nog niet, zij het dat het zich laat raden dat die narratio aansluiting zal zoeken bij de goddelijke waarheid en als een alternatief voor de verketterde "boerden en favelen" beschouwd mag worden.

Het is de vraag in hoeverre de inspiratiebede in vs. 53–54 mede bedoeld is om het onderwerp van de narratio bekend te maken. Is de onthulling dat de tekst over "Fransoyse" zal gaan zo duidelijk dat men daarin onmiddellijk de heilige Franciscus herkende? In ieder geval fungeert deze inspiratiebede als een duidelijke markering van de inhoudelijke overgang binnen de proloog. Dat wordt in het enig bekende handschrift²⁰ nog eens extra versterkt doordat deze twee verzen in rubriek geschreven zijn.

Ondanks deze zo duidelijke scheiding is de volgende passage (vs. 55–73) zwaar verankerd in de eerste 52 verzen. God is er alles aan gelegen om ons te redden. Daarom zond Hij, toen Hij ons in deze "letsten tiden" (vs. 57) zo verdwaald zag, Zijn vriend "met roden ziden, Die zine wonden brochte voort" (vs. 58–59). Opnieuw noemt Maerlant hier de wonde in de zijde van Christus, zij het ditmaal

20. Leiden, UB, hs. BPL 101.

geprojecteerd in een op dit punt nog niet nader geïdentificeerde "vrient".²¹ Deze vriend wordt door God gezonden om Zijn volk, "dat leigt versmoort In svleesch weilde, in ertscen goede, In favelen, in overmoede,"²² uit zijn zonden te wekken.²³ En omdat God wilde dat iedereen in deze persoon een goddelijke boodschapper zou herkennen, gaf Hij hem Zijn vijf kruiswonden mee als zegel, als teken. Nog nooit eerder, zo vervolgt de passage gaf God Zijn stigmata aan een mens, "Sonder nu ter werelt hende Dat hi Fransoyse den zegel gaf" (vs. 72-73).

In deze passage wordt de algemene geestelijke lering stap voor stap in een steeds helderder verband met de inhoud van de narratio gebracht, overigens zonder dat de passage dat verband expliciteert. Dat gebeurt pas in de aanloop van de volgende passage (vs. 74-86):

Jacob van Merlant wille hier af
75 Dichten dor der ghene bede,
Dies hem tUtrecht inde stede
Harde vriendelijke baden.

Deze verzen bevatten in grote lijnen de kern van de passage, waarin de ontstaans-achtergrond van de tekst uiteengezet wordt: Jacob van Maerlant schrijft een tekst over Sint-Franciscus, in opdracht van de Utrechtse minderbroeders. De omslachtige schrijfrant van de voorgaande verzen wordt hier vervangen door een directe formulering.

Diezelfde helderheid kenmerkt ook de volgende passage (vs. 87-124), waarin Maerlant aangeeft zijn brontekst (de *Legenda major* van Bonaventura) zo getrouw mogelijk te volgen. De opsomming in de proloog van de gepaard rijmende hoofdstuktitels (vergezeld van de kapittelnummers) die vertaald zijn naar Bonaventura's hoofdstuktitels, mag dan ook beschouwd worden als een betrouwbare inhoudsopgave van zijn eigen vertaling.²⁴ Daarmee krijgt het publiek een gede-

21. Nogmaals, het is mij niet duidelijk in hoeverre de identificatie van Franciscus in de inspiratiebede (vs. 53-54) de hier door mij veronderstelde anonimiteit van de "vrient met roden ziden" op voorhand teniet doet. De 'spanning' van deze passage zou baat hebben bij een dergelijke voorlopige anonimiteit. Ik sluit op grond daarvan, alsmede op grond van het ongewone gebruik van verzen in rubriek, niet uit dat de inspiratiebede in de oorspronkelijke versie ontbrak.

22. *Sinte Franciscus leven* (vs. 60-62). Hier worden de verschijnselen uit het Paulus-citaat herhaald.

23. Hier ligt een opmerkelijke parallel met de proloog van *Sinte Servaes legende*, die uitgebreid waarschuwt tegen het 'slapen in zonden'. De parallel moet echter niet teveel gewicht toegekend worden: het gaat hier om slechts één (weliswaar pregnant) vers, terwijl het in *Sinte Servaes legende* tot het centrale thema van de proloog gerekend mag worden. In de overige drie prologen komt dit beeld overigens niet voor.

24. De kapitteltitels in de narratio komen overeen met die in de proloog. De titels van de kapitels I-V en XIV zijn zelfs letterlijk hetzelfde, terwijl de overige dezelfde mededeling in andere bewoordingen weergeven. Dat geeft aanleiding tot de hypothese dat Maerlant voor de eerste vijf kapitteltitels nog terugbladerde naar zijn proloog, en voor de resterende titels zijn bron opnieuw vertaalde (en alleen bij kap. XIV letterlijk dezelfde woorden koos).

tailleerde beschrijving van de inhoud van de narratio voorgeschoteld.

In de voorlaatste passage (vs. 125–134) gaat de auteur in op een voor zijn tekst reël probleem. Hij beseft dat zijn Utrechtse publiek wel eens zou kunnen struikelen over bepaalde Vlaamse uitdrukkingen of over rijmwoorden die hij uit verschillende dialecten en talen geplukt heeft. Hij pleit dan ook voor een welwillende receptiehouding ten aanzien van dit aspect. Dat doet hij overigens in heel algemene bewoordingen, zodat ook andere publieksgroepen dan zijn opdrachtgevers zich deze opmerking aan kunnen trekken.

Zoals gezegd sluit Maerlant zijn proloog af met een inspiratiebede, net zoals de *Sinte Servaes legende*-proloog. Waar Veldeke echter 29 verzen gebruikt om Gods hulp en de welwillendheid van zijn publiek af te smeken, beperkt Maerlant zich tot twee verzen, die bovendien niet direct of indirect tot God gericht zijn, maar tot de hoofdrolspeler uit zijn tekst, Franciscus.

Het begin van deze proloog vertoont enige overeenkomst met die van *Sinte Servaes legende*. Ze openen beide met een uitgebreide geestelijke belering, die vervolgens in verband gebracht wordt met de inhoud van de narratio. De concrete invulling van zowel de belering als de koppeling aan de narratio verschillen inhoudelijk gezien echter danig. Na deze tot reflectie aanzettende opening van de proloog, wordt Maerlant plotseling veel directer en helderder in zijn formuleringen. Hij schetst de ontstaansachtergrond van de tekst, beschrijft de bron en de inhoud van de narratio, vraagt om een milde houding ten aanzien van de verwachten problemen met betrekking tot de taal, en sluit dan af met een korte inspiratiebede en de aankondiging van de narratio: “dits tbeghin” (vs. 136). De verschillende gedachteneenheden zijn duidelijk van elkaar te onderscheiden, ook al hebben ze onmiskenbaar onderlinge raakvlakken.

Al met al kan er geen reële overeenkomst tussen de prologen van *Sinte Servaes legende* en *Sinte Franciscus leven* geconstateerd worden. In de grote lijnen verschillen ze totaal van karakter, terwijl de paar abstracte raakvlakken die geconstateerd zijn een volstrekt eigen invulling hebben gekregen.

De derde proloog bij een hagiografische tekst is die van het *Leven van sinte Kerstinen*. Deze proloog heeft weer een heel andere structuur en inhoud dan de voorgaande twee.

De eerste 21 verzen zijn een inspiratiebede, waarin de Heilige Drieëenheid gevraagd wordt om bijstand bij het dichten, opdat God, Maria en de heilige Christina om dit gedicht geloofd zullen worden. Net als in de inspiratiebeden van *Sinte Servaes legende* en *Sinte Franciscus leven* wordt hier gezinspeeld op de inhoud van de narratio door het noemen van de heilige die daarin centraal staat. Er zijn echter enkele opmerkelijk verschillen. Het eerste is dat er hier reeds in de eerste gedachteneenheid informatie over de narratio verstrekt wordt. Het tweede is dat Christina niet persoonlijk te hulp geroepen wordt, zoals dat met Servaes

(als bemiddelaar naar God) en Franciscus (als directe inspirator) het geval was, maar enkel genoemd wordt als hoofdrolspeelster van de tekst.²⁵

Rond vs. 18–21 scharniert de proloog van de inspiratiebede naar een passage waarin de ontstaansachtergrond van de tekst centraal staat. De inspiratiebede sluit af met de opmerking dat de tekst zal gaan over de heilige Christina, maar opent daarmee tegelijkertijd een betoog over de redenen waarom de tekst uit het Latijn vertaald is. Dat zijn er twee. Om te beginnen zegt de auteur zijn tekst te schrijven voor een algemeen publiek, dat het Latijn niet machtig is (vs. 18–30), maar daarnaast heeft hij ook een veel specifiekere publiek voor ogen, namelijk de geestelijke Femine van Hoyer en de andere zusters uit het Nonnemielensklooster te Sint-Truiden (vs. 31–69). Met name dat laatste wordt breed uitgemeten, kennelijk omdat de auteur, de minderbroeder Geraert, een speciale band had met de bewoonsters van dit klooster. Hij spreekt van “mijn suster, ende ander mine vriend” (vs. 52–53) die er wonen, en aan wie hij veel verschuldigd is. Deze beschrijving van het leven van Sinte-Christina moet, volgens de woorden van de auteur, beschouwd worden als een geestelijke vergoeding van de vele diensten die de nonnen broeder Geraert bewezen hebben. In deze passage smelten aldus verschillende soorten gedachteneenheden samen tot een geheel waarin de ontstaansachtergrond, de reden van het bestaan van de tekst, centraal staat.

De aandachtsformule “Nu willic ind beginsel dan segghen ...” (vs. 70–71) is het signaal dat de proloog overgaat op een nieuwe gedachteneenheid, te weten de concrete inhoudelijke introductie van de narratio (vs. 70–114). Dat gebeurt via een binnen mijn onderzoekscorpus unieke U-bochtconstructie. Broeder Geraert vertaalt namelijk een passage over Christina uit de Latijnse *vita* van Maria van Oignies. Hij slaat daarmee een dubbelslag, want niet alleen weet hij door deze tactiek de belangstelling voor zijn tekst te wekken, ook gebruikt hij dit citaat om de waarheid van de wel zeer wonderbaarlijke gebeurtenissen, die in de *vita* van Christina beschreven gaan worden, te benadrukken. Zo volgt op het citaat de volgende bezwering:

111 Dit, dat ic u nu gheseght heb van
Kerstinen (= Christina, GS), getueghe die eersam man,
die bescop,²⁶ ende daer om dunct mi dat
ghijs moeghe gelooven vele te bat;

Omdat dit citaat geschreven is door een geloofwaardige bisschop, mag het als betrouwbaar beschouwd worden. Dat zegt natuurlijk niet rechtstreeks iets over

25. Dat laatste geldt uiteraard alleen maar voor de laatste inspiratiebede in *Sinte Franciscus leven*. In de eerste inspiratiebede in deze proloog (vs. 53–54) wordt Franciscus, net als Christina, niet persoonlijk aangeroepen.

26. Bedoeld wordt hier Jacobus van Vitry, bisschop van Acco, die later kardinaal in Rome werd (vgl. vs. 72–75).

de eigen tekst van de auteur, maar omdat de passage evident bedoeld is als een inhoudelijke introductie van de narratio, heeft zij wel degelijk consequenties voor de waarachtigheid daarvan.

In dat opzicht kunnen vs. 111–114 ook beschouwd worden als een scharnier binnen de proloog. De bronvermelding in de volgende passage (vs. 115–138) en de daar op volgende passage over de concrete inhoud van de tekst (vs. 139–150) borduren namelijk voort op het benadrukken van de waarheid van de gebeurtenissen in de narratio. De bronvermelding beschrijft hoe de auteur van de Latijnse *vita* van Christina zijn informatie slechts acht jaar na haar dood verzameld had onder de bevolking van Sint-Truiden, alwaar zij haar wonderbaarlijke leven leidde in het openbaar (“niet in winkele, maer onder de liede”, vs. 124). En de wonderen die niemand gezien heeft, zijn aan de Latijnse auteur toevertrouwd door Christina’s naaste vrienden, die door haarzelf hiervan op de hoogte waren gesteld. Hoezeer de betrouwbaarheid van de narratio in deze passage centraal staat, blijkt uit de volgende opmerking:

Ghi die dit leest selt weten wale,
 dat dit puer waer es altemale;
 135 want het hebben getueght die gaste
 die so gewarech sijn ende so vaste,
 dat si der waerheid nien souden af gaen,
 al soud men hen haer hoed af slaen.

De zegslieden zijn zó betrouwbaar, dat zij zich nog liever lieten onthoofden dan dat zij de waarheid zouden verloochenen. Kennelijk voelde broeder Geraert zich hiermee nog niet voldoende ingedekt, want hij voegt er in vs. 139–150 nog een laatste, ijzersterke troef aan toe: zijn tekst bevat veel zaken die het menselijk verstand te boven gaan, omdat zij de wetten van de natuur met voeten treden,

maer God ons sceppere vermaght al wel
 150 dat boven natuer es ende nieman el.²⁷

De lezer is gewaarschuwd: in deze tekst worden de meest ongeloofwaardige dingen beschreven, maar laat hij niet de euvele moed hebben om aan de waarheid daarvan te twijfelen! Hij zou daarmee immers twijfelen aan Gods almacht.

De proloog wordt vervolgens afgerond met een aandachtsformule (vs. 151–154), waarin nog een genreaanduiding, een voorspraakbede en de geestelijke lering van de tekst hun plaats vinden. Dat laatste staat in contrast met de uitgebreide geestelijke lering aan het begin van de prologen van *Sinte Servaes legende* en *Sinte Franciscus leven*. Hier worden geen anagogische vermaningen uitgesproken, maar

27. Hiermee grijpt de dichter terug naar vs. 9: “De vader, hi vermaght al gader”.

slechts de belofte (of is het meer een wens?) dat al wie deze tekst “met sinne” recipieert, zijn zonden kwijtraakt.²⁸

De verschillen van deze proloog met de twee hierboven behandelde prologen zijn groter dan de overeenkomsten. De opening met een inspiratiebede, de grote nadruk op de redenen waarom de tekst geschreven is, de uitgebreide waarheidsbetuigingen, en het secundaire belang van het nut van de tekst zijn aspecten die sterk afwijken van wat de prologen van *Sinte Servaes legende* en *Sinte Franciscus leven* te bieden hebben.²⁹

Deze tendens wordt versterkt voortgezet in de *Alexiuslegende*. Niet alleen is deze proloog aanzienlijk korter en daarmee ook eenvoudiger van structuur, maar ook inhoudelijk zijn er slechts weinig overeenkomsten.

De beschrijving van de innerlijke tweestrijd van de auteur, die voorafging aan het schrijfproces (vs 1–21), is in niets te vergelijken met enige andere passage uit een van de overige ‘hagiografische prologen’. Lang is de dichter heen en weer geworpen tussen wat zijn hart hem ingaf en wat zijn verstand hem voorhield. Gevoelsmatig (het hart) voelde hij zich aangetrokken om te gaan dichten, maar zijn verstand wees hem op zijn dichterlijke onvermogen. Na een lange strijd heeft uiteindelijk het gevoel het gewonnen en is de auteur begonnen aan het schrijven van een mirakel.³⁰ Van doorslaggevend belang lijkt daarbij het laatste argument van het hart te zijn geweest, namelijk dat de auteur voor zijn voornemen te gaan dichten kracht bij God zou kunnen zoeken. Dat doet hij dan ook prompt na zijn beslissing om een mirakel te gaan dichten: hij richt een inspiratiebede tot God (vs. 22–26).

De inspiratiebede is de enige gedachteneenheid in deze proloog, die een parallel vertoont met delen van andere prologen bij een heiligenleven, te weten de voorspraakbedes uit het *Leven van sinte Kerstinen* (vs. 151–153) en *Van sente Waernere* (vs. 5–20). In alle drie de passages wordt de wens uitgesproken dat de tekst nuttig is voor “diese horen sullen ende lesen” (*Alexiuslegende*, vs. 26). De *Alexiuslegende* is echter minder stellig³¹ en minder specifiek³² dan de beide

28 De terloopse verwijzingen naar het nut in vs. 18–30 (troost) en 50–69 (troost en vrede) voegen daar hoegenaamd geen diepgang aan toe.

29. Alleen het noemen van de ontstaansachtergrond heeft een pendant in *Sinte Franciscus leven*, maar dat heeft daar een ander karakter dan in het *Leven van sinte Kerstinen*.

30. Het verschil tussen de prologen bij hagiografische geschriften kan verder worden benadrukt aan de hand van deze genre aanduiding. naast het “mirakele” uit de *Alexiuslegende* (vs 21) hanteert alleen het *Leven van sinte Kerstinen* een genre aanduiding, zij het een totaal andere “vite” (vs 151)

31. Er is namelijk sprake van een verzoek aan God, terwijl in het *Leven van sinte Kerstinen* en *Van sente Waernere* dit nut min of meer als een zekerheid wordt uitgesproken

32 In het *Leven van sinte Kerstinen* is sprake van vergeving van zonden, terwijl de *Alexiuslegende* het nut niet nader specificeert. Zoals hieronder zal blijken, is het nut in *Van sente Waernere* nog veel concreter dan dat in het *Leven van sinte Kerstinen*.

andere prologen. Het belang van het nut van de tekst is hier dus nog verder gedeceimeerd.

De laatste proloog bij een hagiografische tekst is die van *Van sente Waernere*. Ook dit is een relatief korte proloog, maar de complexiteit ervan is iets groter dan die van de *Alexiuslegende*.

De proloog opent met een korte, maar niets aan de verbeelding overlatende karakterisering van de narratio.³³ De tekst zal gaan over Sint-Werner, die zijn bloed stortte omwille van Jezus Christus, die hij diende en zeer beminde. Het is duidelijk waar de tekst over gaat en de rest van de proloog kan daar in enigszins bedekte bewoordingen omheen draaien.

In de volgende gedachteneenheid (vs. 5–20) staat het nut voor het publiek centraal. Dat wordt in de vorm van een voorspraakbede gegoten, die het betreffende nut bovendien sterk relateert aan de inhoud van de tekst. Hierboven heb ik reeds gewezen op de overeenkomsten van deze passage met het *Leven van sinte Kerstinen* en de *Alexiuslegende*, maar waar deze teksten het nut in slechts enkele verzen afwerken, gaat de proloog van *Van sente Waernere* uitgebreid op dit aspect in. Iedereen die bij de voordracht van deze tekst aanwezig is, moge door God geluk gegeven worden. En als zij de trieste dood gedenken van een jongeling, die onlangs vanwege zijn liefde voor God gestorven is, en hem gepaste eer betonen, dan zal Christus hun zonden vergeven en hen leiden tot het eeuwige leven. Net als in het *Leven van sinte Kerstinen* en de *Alexiuslegende* wordt het publiek hier niet aangespoord tot een reflectie op het eigen handelen, iets wat in de beide andere prologen wel duidelijk het geval is, maar lijkt het te kunnen volstaan met een contemplatie van de inhoud van de tekst om Gods zegen over zich af te kunnen roepen.³⁴

In de laatste gedachteneenheid (vs. 21–24) wordt de link tussen de jongeling en de narratio geconcretiseerd: wat volgt is het leven en lijden van deze jongeman. Daarmee wordt de overgang van proloog naar narratio geëffectueerd.

Ook in deze proloog wordt dus een geheel eigen invulling gegeven aan de receptie-sturing van het publiek. Alles draait er om het nut en de inhoud van de tekst. Persoonlijke ontboezemingen van welke aard dan ook ontbreken volle-

33. Deze passage, die begint met de aandachtsformule "Hier beghint de prologhe cort ende goet", staat in het enig overgeleverde handschrift (de Enaamse codex) in rubriek. Het lijkt er dus op dat de eerste vier verzen meer als een opschrift dan als een onderdeel van de proloog beschouwd moeten worden. Ook de aandachtsformule in vs. 1 lijkt dat te suggereren. Mogelijk is vs. 1–4 dan ook niet origineel, en vond een kopist (die van de Enaamse codex?) het nodig om een concretere inhoudelijke introductie te verzorgen.

34. Dit in contrast tot wat bijv. Schulmeister, 1971 als de voornaamste auteursintenties van Middelhoogduitse hagiografische teksten beschouwt, namelijk *aedificatio* en *imitatio*, ofwel het stichten van het publiek en in het verlengde daarvan het aanzetten tot navolging van de heiligenlevens. Overigens wil het ontbreken van zo'n auteursintentie in de proloog niet zeggen dat de auteur niet dit doel voor ogen had.

dig. En in dat opzicht staat deze proloog alleen in vergelijking met de overige 'hagiografische prologen'.

De analyse van vijf prologen, die op grond van de generieke verwantschap tussen hun narratio's potentiële verbanden hadden kunnen hebben, biedt weinig perspectief waar het gaat om de mogelijkheid een chronologisch, geografisch of generiek reliëf aan te brengen. De prologen verschillen zo sterk van elkaar dat het niet mogelijk is om ook maar één specifiek kenmerk van 'de' proloog bij hagiografische teksten te noemen. Te meer niet, omdat elk van de gevonden deellovereenkomsten ook in anderssoortige teksten aangetroffen wordt. En als het al niet mogelijk is om deze prologen generiek te categoriseren, dan is het vervolgens ook zinloos om te zoeken naar chronologische ontwikkelingen of naar geografische subcategorieën.³⁵

Aan het begin van mijn onderzoek was ik er van overtuigd dat een uitvoerige inhoudelijke analyse van een zo breed mogelijk corpus prologen moest leiden tot een zekere typologie van prologen. Het heeft lang geduurd voordat ik dat denkbeeld heb laten varen, simpelweg omdat ik er geen enkel bewijs voor heb kunnen vinden.³⁶ De variëteit in de hierboven besproken prologen reflecteert de verhouding tussen alle onderzochte prologen: er zijn overeenkomsten in detail en overeenkomsten in grote lijnen, maar er is geen basis voor een concrete onderverdeling in typen prologen. Iedere proloog is anders!

Er is slechts één relatieve uitzondering op deze algemene stelling te maken: prologen die door één en dezelfde auteur of een nauw samenwerkende groep auteurs³⁷ geschreven zijn, vertonen vaak enkele opmerkelijke parallellen, die min of meer beschouwd kunnen worden als *fingerprints* van die auteur. Het gaat daarbij om vier groepen prologen, waarvan het de moeite waard zou zijn ze als cluster nader te onderzoeken. de prologen van Maerlant, van Hildegarsberch, de prologen uit de zogenaamde Antwerpse school en die van de kring rond het Gruuthuse handschrift³⁸

35. Dat laatste kan strikt genomen niet gegeneraliseerd worden, maar het blijkt voorzover ik kan overzien toch te gelden voor mijn volledige onderzoekscorpus.

36. Ik sluit niet op voorhand uit dat dergelijke generieke verbanden wel voor bijvoorbeeld delen van de Oudfranse of de Middelhoogduitse literatuur blootgelegd kunnen worden. Ik denk met name aan de vaak bijzonder korte prologen van de *chansons de geste* (vgl. bijv. de proloog van *Karel ende Elegast*) die o.a. beschreven worden in Gsteiger, 1959. Onderzocht zou moeten worden in hoeverre het echt een generiek verschijnsel betreft, dat verklaard zou kunnen worden vanuit de orale ontstaansachtergrond van dit type teksten. Wordt er ook in andere genres gebruik gemaakt van deze zogenaamde 'troubadoursprologen' (vgl. voor het Middelnederlands bijv. *Vanden vi vroeden van binnen Rome* en *Dit is vander ghuericheit*)? Bestaan er ook *chansons de geste* die met een uitgebreidere proloog worden ingeleid?

37. Waarmee strikt genomen toch een zekere vorm van geografische clustervorming geconstateerd kan worden. Het gaat daarbij echter om verbanden tussen zeer kleine groepen prologen. De uitkomsten zijn te beperkt om het proloogregister als geheel van een geografische kleuring te kunnen voorzien.

38. In mijn inleiding op de uitgave van de onderzochte prologen worden deze groepen prologen

Ik zal per groep prologen een enkel voorbeeld geven. Een opmerkelijk kenmerk in de prologen van Maerlant is de frequente koppeling van de categorieën lering en vermaak; een koppeling die verder in het proloogregister bijna niet voorkomt. Willem van Hildegheersberch heeft een voorkeur voor relatief lange prologen, waarin opmerkelijk vaak felle kritiek geuit wordt op de in moreel opzicht nalatige houding van zijn collega's en zijn publiek. Een typisch aspect uit de prologen van de Antwerpse school is het noemen van de plaats waarin de tekst geschreven is.³⁹ En veel prologen uit het Gruuthuse handschrift spreken het beoogde publiek aan op een bijzonder persoonlijke, voor niet-ingewijden nogal cryptische, wijze.

De verwachtingen ten aanzien van de mogelijkheden die het onderzoek van deze groepen prologen biedt, mogen niet te hoog gesteld worden. Het is namelijk niet zo dat een van de hier genoemde (groepen) auteurs een compleet eigen type proloog schreef. De overeenkomsten tussen de prologen bevinden zich op het inhoudelijke niveau van slechts enkele gedachteneenheden en niet op het structurele niveau van de complete proloog. Verder dient vastgesteld te worden dat slechts heel weinig van de overeenkomsten echt uniek voor de betreffende (groep) auteur(s) zijn. En ten slotte hebben de betreffende auteurs allemaal óók prologen geschreven waar voornoemde overeenkomsten in ontbreken.

Het zoeken naar subcategorieën in het door mij geschetste proloogregister biedt dus nauwelijks perspectief. Anders ligt het met onderzoek naar afzonderlijke prologen en hun relatie met de daaropvolgende narratio. Op dat terrein is nog veel te doen. Ik hoop dat mijn studie duidelijk heeft gemaakt dat het daarbij zinvol is om uit te gaan van een prolooganalyse op grond van inhoudelijk af te bakenen gedachteneenheden. Het proloogregister dat op grond van deze gedachteneenheden is geconstrueerd, verschaft een kader waarbinnen prologen op een coherente manier met elkaar vergeleken kunnen worden; een kader dat tot op heden ontbrak. Naast de geconstateerde verschillen tussen prologen, bestaan er meer dan voldoende overeenkomsten om de veronderstelde generische verwantschap tussen prologen te kunnen bevestigen. Dat die verwantschap vaak op een bijzonder abstract niveau ligt, doet daar niets aan af. Mijn bespreking van de vijf 'hagiografische prologen' mag beschouwd worden als het bewijs dat een analyse die zich baseert op deze uitgangspunten de essentie en de structuur van een proloog bloot kan leggen. Overigens blijkt uit deze bespreking het primaat van de primaire gedachteneenheid, de hoofd-gedachtengang van een afgeronde passage. Dat is uiteraard niet bepaald verrassend, omdat de secundaire gedachteneenheden in een passage per definitie een ondergeschikte, ondersteunende rol spelen. Het lijkt mij echter, met het oog op toekomstige toepassingen van de resultaten van mijn

opgesomd.

39. Ik hoop ooit nog de onderlinge coherentie van de teksten uit die Antwerpse school te kunnen illustreren aan de hand van m.n. het materiaal uit prologen en epilogen.

onderzoek, van belang om deze constatering hier nadrukkelijk te expliciteren.

De diensten die het proloogregister aan de toekomstige proloogonderzoekers kan leveren, hoeven beslist niet beperkt te blijven tot het hier onderzochte corpus. Ook prologen van bijvoorbeeld prozateksten, toneelteksten, of niet-Nederlands-talige teksten kunnen gerelateerd worden aan de resultaten van mijn onderzoek. Waarschijnlijk zal daarbij een grote inhoudelijke verwantschap aan het licht komen. Mochten er evenwel op grote schaal significante verschillen gevonden worden, dan zou daarmee alsnog een verfijning van het proloogregister aangewezen kunnen worden. De consequenties daarvan zouden verder kunnen reiken dan alleen maar het proloogonderzoek. Als namelijk bijvoorbeeld blijkt dat toneelprologen op één of meer aspecten wezenlijk afwijken van de prologen uit mijn onderzoekscorpus, dan zou dat kunnen wijzen op andere paratekstuele behoeften, die verklaard zouden kunnen worden uit de verschillende receptie-situaties.

Tot slot wil ik er op wijzen dat het feit dat er geen vaste retorische patronen in de Middelnederlandse versprologen ontdekt zijn, eerder iets is om positief dan om negatief te interpreteren. Naar mijn mening zijn hier twee aspecten aan de orde, die bij het schrijven van prologen van doorslaggevende betekenis zijn geweest. Het eerste is dat iedere tekst een ander karakter heeft. Omdat de inhoudelijke introductie van de narratio en het nut van de tekst zo'n prominente rol in prologen plegen te spelen, ligt het voor de hand dat er tussen de prologen onderling grote verschillen aan te wijzen zijn. Het tweede aspect dat een rol gespeeld heeft bij het schrijven van prologen, is de creativiteit van de auteurs. Waar op voorhand een grote conventionaliteit in formuleringen verwacht werd, blijkt bij nader onderzoek een individuele invulling van de proloog, binnen de grenzen die de traditie (vertaald in de moderne constructie van het proloogregister) stelt te prevaleren. Ik proef daaruit een behoefte om met name in de proloog van een tekst, waar toch de eerste slag om de gunst van het publiek geslagen moet worden, een grote literaire gevoeligheid en creativiteit ten toon te spreiden. Die creativiteit moet niet gezien worden als originaliteit in thematiek of stijl, maar als een eigen wijze om de mogelijkheden van de literaire traditie ten bate van de eigen doeleinden te benutten. Zo heeft mijn onderzoek, in ieder geval bij mijzelf, geleid tot een steeds groter respect voor het vakmanschap van 'de' Middelnederlandse auteur.

This book examines the functional aspects of rhymed prologues as reception guiding introductions to texts. It aims to obtain a comprehensive survey of the elements that authors used in this respect. To this purpose, a set of 126 prologues was selected, covering nearly all of Middle Dutch literature, in term of time, geography and genre.

The first part of chapter 1 demonstrates that it is legitimate to study prologues as separate literary phenomena, although it must be stressed that through their introductory function they are inextricably bound up with (the rest of) the text. The second part of chapter 1 examines the possibility of analysing prologues with the help of medieval poetical authorities, such as classical rhetorics, the *artes poeticae* or the academic prologue tradition. At the same time the mainstream of the international prologue research, which is based upon this hypothesis, is evaluated. Supported by the findings of Jaffe, 1978 and Schultz, 1984 I conclude that medieval poetical sources offer insufficient clues for a sound analysis of prologues.

This conclusion opens the way for an analysis based upon the intertextual comparison of prologues. Chapter 2 an gives account of the theoretical foundation of this basic assumption. The intertextual alignment of prologues can be described as an implicit poetics of the prologue. In so many prologues a close connection exists in so many aspects, that a thorough generic relationship may be posited. Every author must have had a general idea of the possibilities of writing a prologue. I name this idea the prologue-register. It can be compared to a grocer who has a broad assortment in his store. His customers can fulfill their needs, without buying him out. There is no single prologue which uses the complete register.

The prologue-register is a modern construction intended to relate prologues to one another in a generic way. From a synchronic angle, it does not account for possible chronological developments. This construction can be conceived of in the following way. The general prologue-register is in fact the sum of the personal prologue-registers of the individual authors of prologues. These personal registers can only have taken shape in interaction with literature. The awareness that a prologue is a fixed part of a text can not otherwise be explained. There seems little doubt that whenever a medieval author opened a text with a prologue, he did so because he picked up this 'strategy' from his reading experience. This also means that he must have had a certain idea of the function and contents of 'the prologue'. For instance while one author could thus have developed the opinion that a prologue always should at least contain a prayer for divine inspiration and information about the 'body' of the text, another might add a discussion of the

40. Hierbij dank ik Hans Bak voor het corrigeren van mijn Engels.

sources and the utility of the text.

Such pre-existing awareness of personal prologue-registers is not my real concern here, for one because it is impossible to determine the personal prologue-register of an author on the ground of one or two prologues. After all, the author would not need to have activated his complete register while writing a single prologue. I am mainly interested in the general prologue-register, which, it is true, is no more or less than the sum of all personal registers, but which can only be opened up indirectly. Since it is well-nigh impossible to define the personal prologue-registers, the general register must be described by considering a large number of prologues which, together, might form a potential influence on new prologues. Each individual prologue is not only influenced by an unknown number of other prologues, but can, in turn, influence the writing of new prologues. And this is the light in which I studied the 126 Middle Dutch prologues: as the suppliers of the prologue-register. The scope of my research corpus, containing texts of widely divergent genres, provides a reasonable guarantee that most of the common features are covered.

For reliable research it is important to compare equal entities. You can not, for instance, with impunity compare a rhetorical strategy with standard phrasing or an abstract theme unpunished. Therefore, the textual level on which those common features are to be found must be carefully determined. If we regard the prologue as a generic phenomenon, the most suitable textual level proves to be the *unit of thought*, i.e. a well-rounded passage in a prologue that presents a basic idea. The prologues I studied contain a variety of *units of thought*, such as prayers for divine inspiration, calls for attention, passages informing the reader about the author's life or about his patron, the mentioning of sources, information about the structure or the contents of the text, or about the practical or anagogic usefulness of the text. The advantage of taking the *unit of thought* of basis for analysis is that it enables us to focus on the main interests of authors writing prologues. An additional argument to work from this relatively abstract, generic point of view, is that on more specific textual levels, like the use of certain idiomatic phrases, hardly any significant evidence of close intertextual relationship can be found. Therefore, my research has been restricted to a more generic relationship.

In chapters 3-9 all the *units of thought* found in the examined prologues are categorized. This is done in two steps. First, all related *units of thought* are classified in categories and, second, related categories are linked together in 'chapters'.

Each 'chapter' is arranged according to a fixed pattern. First the factors linking the categories are discussed, thus differentiating the contents of one chapter from another. Next, some general remarks on the categories in the chapter are made. Thirdly, each category is enlarged. And finally, the functions of the categories in the chapter are discussed.

Chapter 3 deals with the prayers in prologues. These *units of thought* differ

from others, in that the author does not seek contact with his audience, but with God, Maria, or some other celestial inhabitants. The categories *prayers of praise* and *thanking prayers* are represented very scantily. Most prayers aim to obtain a favour, such as *prayers for a favour on behalf of the author*, *prayers to favourize the audience*, and especially *prayers for inspiration*. Although the prayers in prologues have at first glance no connection with the text and its reception by the audience, they most surely must have fostered a benevolent reception in different ways. One of the clearest examples of this is formed by the *prayers for inspiration*. Those prayers lose their initial purpose as soon as the text is finished. Their presence in prologues therefore seems to be redundant. An author might just as well have *said* his prayer at the beginning of his work. By writing it down in his prologue and maintaining it in the copy that is presented to his audience, he shows this audience that his work was inspired by God and therefore deserves a benevolent reception.

Chapter 4 deals with the *units of thought* in which the author includes autobiographical information about himself or his work as a writer. There are four categories in this chapter: *biographical facts*, *confidences about the life of the author*, *facts about previous work*, and *confidences about the author's ways of writing*. There proves to be no functional difference between real and faked (autobiographical) information. Both tend to influence the audience in its judgement of the author, and therefore indirectly the text of this author.

The way in which the audience itself is addressed in prologues, is treated in chapter 5. The passages in this chapter meet at least one of the following two criteria: either they specify the intended audience, or they formulate the way in which the audience should approach the text. Seven categories can be distinguished. The text can be written for a *general audience* (i.e. the text is meant for everybody), for *people who speak only Dutch*, for a *specific (group of) person(s)*, or for a *broadly defined audience* (like the laity, courteous or wise people, but also in a negative description, as when the text is emphatically not meant for dumb or rude people). Furthermore, prologues can indicate *the desired attitude in the reception of the text*, give *instructions for a proper reception*, or draw *attention to the beginning or ending of the prologue*, or to a *change of subject within the prologue*. All these categories aim at a better understanding, or a positive judgement of the text; the first both by indirectly introducing the subject of the text, and by directly suggesting the best way of reading or listening to the text; the second by humbly asking for a benevolent judgement, or, in a clever way that leaves the audience no choice, by claiming that the text can only be understood by wise or courteous people, so that it becomes dangerous for the audience to pass a severe judgement on the text, since in doing so they would range themselves with unwise and rude people. Another function of some of the passages in this chapter is to raise the status of the patron of the text. This works in two ways:

on the one hand, by introducing a famous person as a patron of the arts, his fame is increased, and on the other hand the status of a patron reflects credit on the text he supported. This too must have had a favourable effect on the audience's judgement of the text.

The next chapter treats those *units of thought* that constitute the literary frame of reference of the following text. Although the authors mention general literary concepts, they never do so to reflect in a general way on literary theories, but always in the service of their own text. This is shown by the fact that in nearly every passage only one relatively isolated literary aspect is discussed. The categories that are distinguished are *polemics with other texts*, *specific literary opinions* and *general ideas about authorship*. The polemics with other texts are of special interest, since by comparing his own text with potential literary competitors, an author is inclined to stress the distinctive features of his own work. Themes such as truth, reliability and moral value can be expressed by this means.

Chapter 7 deals with the sources that authors have used (and explicitly mentioned in their prologues). The most numerous category contains the *concrete sources*, such as Old French or Latin texts that are translated, texts that an author rewrote into a new text, or stories or sermons that an author heard and then recorded. Often the only reminder of such a source is a casual remark that the author's own text is a translation of a (not further identified) Latin or Old French text. The other categories in this chapter are *eyewitness accounts*, *inner inspiration* and *inspiration through experiences of nature*. The main function of the categories is to stress the truth or the trustworthiness of the contents of the text. But sometimes they are also used to highlight the personal creativity or craftsmanship of the author.

In many respects the most important subject in prologues is the introduction of the contents of the text (chapter 8). Practically all prologues in one way or another offer insight into these contents, often indirectly (within the categories discussed in other chapters), but mostly in a direct way. The two main categories are passages discussing the *surface* of the text ('what is the subject, the main event(s), or the main character(s)?') and those discussing the *deeper meaning* of the text. The *units of thought* in both categories differ very much from each other. This is not surprising, given the great variety of subjects of the texts which are introduced by the prologues. There are four more categories introducing the contents of the text. The first is a narrative strategy to inform the audience about the point of departure at the beginning of the text. I have named this category *exposition*. In expositions relevant information is given about the events that occurred before the point of departure (and that are not repeated within the text itself). In the category of the *forma tractandi* the technical form of the text is discussed. By mentioning the fact that the text is written in prose or verse, or as a dialogue or fable, the expectations of the audience are directed. The final

categories in this chapter are the *titles* incorporated within prologues and *generic markers*, such as "history", "geste" and "miracle". All in all there is a remarkable diversity of means by which the contents of the text can be indicated.

The last class of categories discusses the utility of the text, the effect a text should have upon the audience, according to the author. In most cases this means how the text is intended to influence the everyday behaviour of people. In some passages, however, authors also mention an entertainment function of their text: the category of *pleasure* a text can bring. Pleasure is no aim in itself, but is useful as a temporary relief of the daily endeavours of mankind to lead a virtuous life. This category in every respect is subordinate to the more serious utility of the text. In only one instance does a passage claim to bring the audience mere pleasure, without subsequently mentioning some moral or spiritual utility, and, what is more, the passages referring to the pleasure of the text are mostly in the nature of a casual remark. The rest of the categories very often occupy an important position in the complete prologue. It seems clear that authors claimed a major role in the moral or technical education of their audience, and often expressed this in their prologues. Often they did so in an abstract way, *not mentioning the specific type of lessons in their text*. Apparently they believed that the very notion that the ensuing text contained useful lessons, would command their audience attention. Other *units of thought* do mention a specific kind of utility. This leads to the following categories: *practical utility*, *profane or moral utility* and *spiritual utility*. *Profane utility* lies close to *spiritual utility*, because it is nearly always aimed at a just way of treating fellow-men, and the main point of Christian ethics is the love of fellow-men. A remarkable aspect of the category of *spiritual utility* is the large number of passages that emphasize the ultimate goal of life: to enter the Kingdom of God.

There is only one *unit of thought* that does not fit in the above-named categories: vs. 55–58 of Jan van Boendale's *Van den derden Eduwaert*, a contemporary account of the campaigns of the English King Edward III in Europe. The passage discusses the function of the prologue: "This is called a prologue, in which I show you part of the matter following hereafter, the way I see it." In the final chapter I discuss the results of my research in view of this passage. To be sure, Boendale gives no definition of prologues in general, but his remark about his own prologue can indeed help to formulate the main function of 'the prologue': in a prologue an author prepares his audience for the matter of his text, according to his own intentions. Every category of the prologue-register exemplifies this definition. The presence of this function is so overwhelming, that all other functions seem subsidiary.

In my research of the 126 prologues I have deliberately avoided to take chronological, geographical, or generic patterns into account, because the prologue-

register I designed does not reveal concrete intertextual influences. Of course it should be possible to study such influences on the basis of the results of my research, but, and this is quite surprising, the Middle Dutch prologue-register gives no evidence of the existence of such influences, neither on a large, nor on a smaller scale. This becomes clear when we compare the *units of thought* of five prologues that introduce hagiographical texts, which can be placed chronologically and geographically with a reasonable degree of certainty. Resemblances occur in some details (though never in all five prologues at a time), but it cannot be argued that prologues from hagiographical texts are more related to each other than to other types of texts. And this conclusion can be drawn for the complete set of prologues I studied. There is but one slight exception: prologues written by one (group of) author(s) show some remarkable resemblances. For instance the prologues of Willem van Hildegasberch are relatively long and very often express a fierce contempt for the morally negligent behaviour of his colleagues and his audience. It should be stressed, however, that these resemblances do not occur in all of Willem's prologues, and are shared with other prologues of different origin.

The significance of my study is that it shows the omnipresence of the reception-guiding function of the prologue. Virtually every *unit of thought* is connected with the author's intention to tell his audience what to expect from his text and how to respond to it. Secondly the prologue-register provides a consistent model for analysing prologues. And last, but not least, it shows how medieval authors displayed a great creativity within the boundaries of a widespread prologue tradition: although the categories of the prologue-register are limited in many ways, no two prologues are alike.

Bibliografie

1984. De Middelnederlandse Walewein oorspronkelijk? *SpdL*, 26 (1984), 73–82.
- M. Abramowicz, 1988. Le lieu commun et l'imaginaire. Exordes des pastourelles et des chansons de toile. *Romania*, 109 (1988), 472–501.
- W.J. van den Akker, 1985. *Een dichter schreit niet. Aspecten van M. Nijhoffs versezterne poetica*. Utrecht. Twee delen.
- J.B. Allen, 1982. *The ethical poetic of the later middle ages*. Toronto etc.
- J.B. Allen, 1984. Grammar, poetic form, and the lyric ego: a medieval *a priori*. In Ebin 1984, p. 199–226.
- W. van Anrooij, 1990. *Spiegel van ridderschap. Heraut Gelre en zijn ereredes*. Amsterdam.
- L. Arbusow, 1963. *Colores rhetorici. Eine Auswahl rhetorischer Figuren und Gemeinplätze als Hilfsmittel für akademische Übungen an mittelalterlichen Texten*. Göttingen. Tweede druk.
- W.H. Auden, 1963. *The dyer's hand and other essays*. London.
- S. Axters, 1943. *Jan van Leeuwen. Een bloemlezing uit zijn werken*. Antwerpen.
- M. Bal, 1980. *De theorie van vertellen en verhalen. Inleiding in de narratologie*. Muiderberg. Tweede, herziene druk.
- P. Bange, 1986. *Spiegels der christenen. Zelfreflectie en ideaalbeeld in laat-middeleeuwse moralistisch-didactische traktaten*. Nijmegen.
- W. van den Berg en J. Stouten, redactie, 1987. *Het woord aan de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen*. Groningen.
- A. Berteloot, 1992. Een acrostichon in *Reynaerts historie*. *Tiecelijn*, 5 (1992), 3–5.
- B. Besamusca, 1991. De Vlaamse opdrachtgevers van Middelnederlandse literatuur: een literair-historisch probleem. *NTg*, 84 (1991), 150–162.
- B. Besamusca, 1993. *Walewein, Moriaen en de Ridder metter mouwen. Intertekstualiteit in drie Middelnederlandse Arturromans*. Hilversum.
- W.H. Beuken, 1929. *Vanden levende ons Heren*. Purmerend.
- H. Beumann, 1959. Der Schriftsteller und seine Kritiker im frühen Mittelalter. *Studium Generale*, 12 (1959), 497–511.
- B. Boesch, 1976. *Die Kunstanschauung in der mittelhochdeutscher Dichtung. Von der Blütezeit bis zum Meistergesang*. Hildesheim, New York. Tweede druk.
- H. Brinkmann, 1966. Der Prolog im Mittelalter als literarische Erscheinung. In *Studien zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, p. 79–105, Düsseldorf. Eerder verschenen in *Wirkendes Wort* 14 (1964), p. 1–21.
- U. Broich, 1985. Zur Einzeltextreferenz. In Broich en Pfister 1985, p. 48–52.
- U. Broich en M. Pfister, redactie, 1985. *Intertextualität. Formen, Funktionen,*

- anglistische Fallstudien*. Tübingen.
- C.C. de Bruin, 1979. De prologen van de eerste historiebijbel geplaatst in het raam van hun tijd. In *The bible and medieval culture*, W. Lourdaux en D. Verhelst, redactie, p. 190–219, Leuven.
- J. Bumke, 1979. *Mäzene im Mittelalter. Die Gönner und Auftraggeber der höfischen Literatur in Deutschland 1150–1300*. München.
- A.M.J. van Buuren, 1979. *Der Minnen Loep van Dirc Potter. Studie over een Middelnederlandse ars amandi*. Utrecht.
- A.M.J. van Buuren, 1984. Dat scamelheit thoechste poent es van minnen. In Tersteeg en Verkuyll 1984, p. 127–147.
- G.H.M. Claassens, 1991. Die kerstenwet stercken. Kruistochtideologie en -kritiek in de Seghelijs van Jherusalem. *TNTL*, 107 (1991), 235–273.
- G.H.M. Claassens, 1993. *De Middelnederlandse kruisvaartromans*. Amsterdam.
- P. Claes, 1987. Bijzondere en algemene intertextualiteitstheorie. *SpdL*, 29 (1987), 7–15.
- P. Claes, 1988. *Echo's echo's. De kunst van de allusie*. Amsterdam.
- R. Copeland, 1991. *Rhetoric, hermeneutics, and translation in the middle ages. Academic traditions and vernacular texts*. Cambridge.
- G.M. Cropp, 1982. Le prologue de Jean de Meun et *Le livre de Boece de consolation*. *Romania*, 103 (1982), 278–298.
- E.R. Curtius, 1948. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern.
- J. Dagenais, 1986. A further source for the literary ideas in Juan Ruiz's prologue. *Journal of hispanic philology*, 7 (1986), 23–52.
- R.Th.M. van Dijk en Th. Mertens, 1993. Termen uit het kerkelijk leven van de late middeleeuwen. In Mertens e.a. 1993, p. 341–359.
- A.M. Duinhoven, 1984. De bron van Beatrijs. Pleidooi voor de filologie. In Tersteeg en Verkuyll 1984, p. 63–85.
- L. Ebin, redactie, 1984. *Vernacular poetics in the middle ages*. Kalamazoo.
- E. Faral, 1924. *Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle. Recherches et documents sur la technique littéraire du moyen âge*. Paris.
- F. Finster, 1971. *Zur Theorie und Technik mittelalterlicher Prologe. Eine Untersuchung zu den Alexander- und Willehalmprologen Rudolfs von Ems*. Bochum.
- K. de Flou en E. Gailliard, 1895. Beschrijving van Middelnederlandse handschriften die in Engeland bewaard worden. *VMKVA*, (1895), 31–263.
- C. Flügel, 1969. *Prolog und Epilog in den deutschen Dramen und Legenden des Mittelalters*. Zürich.
- P. Franssen, 1991. Frank Willaert: Eerst de vorm, dan de inhoud (interview). *Literatuur*, 8 (1991), 237–243.
- P. Génard, 1853. *Jan Boendale, gezegd Jan de Clerck van Antwerpen*. Antwerpen.
- G. Genette, 1982. *Palimpsestes. La Littérature au second degré*. Paris.
- G. Genette, 1987. *Seuils*. Paris.

- W.P. Gerritsen, 1963. Galfredus de Vino Salvo en de Middelnederlandse bewerkers van epische poëzie. *NTg*, 56 (1963), 25–32.
- W.P. Gerritsen, 1992. De dichter en de leugenaars. De oudste poetica in het Nederlands. *NTg*, 85 (1992), 2–13.
- J. Goossens, 1984. Literairhistorische vragen rond Middelnederlandse Maaslandse heiligenlevens. *VMKA*, (1984), 273–303.
- H. van Gorp e.a., 1991. *Lexicon van literaire termen. Stromingen en genres, theoretische begrippen, retorische procédés en stijlfiguren*. Leuven.
- D.H. Green, 1990. Orality and reading: the state of research in medieval studies. *Speculum*, 65 (1990), 267–280.
- M. Gsteiger, 1959. Note sur les préambules des chansons de geste. *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 2 (1959), 213–220.
- M. Gysseling, 1980. *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300). Reeks II: literaire handschriften, deel 1, Fragmenten*. Den Haag.
- A.L.H. Hage, 1989. *Sonder favele, sonder lieghen. Onderzoek naar vorm en functie van de Middelnederlandse rijmkroniek als historiografisch genre*. Groningen.
- W. Haug, 1974. Wolframs Willehalm-Prolog im Lichte seiner Bearbeitung durch Rudolfs von Ems. In *Kritische Bewarung. Beiträge zur deutschen Philologie, Festschrift Werner Schröder zum 60. Geb.*, E.-J. Schmidt, redactie, p. 298–327, Berlin.
- W. Haug, 1985. *Literaturtheorie im deutschen Mittelalter. Von den Anfängen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts*. Darmstadt.
- W. Gs. Hellinga, 1952. *Van den vos reynaerde. Diplomatisch uitgegeven naar de bronnen voor het jaar 1500*. Zwolle.
- J. Heymans, 1989. Geschiedenis in *Der Leken Spiegel*. In *Wat duikers vent is dit! Opstellen voor W.M.H. Hummelen*, G.R.W. Dibbets en P.W.M. Wackers, redactie, p. 25–40, Wijhe.
- W. Hirdt, 1972. Untersuchungen zum Eingang in der Erzählenden Dichtung des Mittelalters und der Renaissance. *Arcadia*, 7 (1972), 47–64.
- J.M. Hoek, 1943. *De Middelnederlandse vertalingen van Boethius' De Consolatione Philosophiae. Met een overzicht van de andere Nederlandse en niet-Nederlandse vertalingen*. Harderwijk.
- D. Hogenelst en S. de Vries, 1982. 'Die scone die mi peisen doet ...' De vrouw als opdrachtgeefster van middeleeuwse literatuur. *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, 3 (1982), 325–346.
- K.J. Holzknecht, 1966. *Literary patronage in the middle ages*. London. Tweede druk, eerste druk 1923.
- R.W. Hunt, 1980. The introduction to the artes in the twelfth century. In *R.W. Hunt: The history of grammar in the middle ages. Collected papers*, G.L. Bursill-Hall, redactie, p. 117–144, Amsterdam. Herdruk uit: *Studia mediaevalia in honorem R.M. Martin, O.P.*, Brugge 1948, p. 85–112.

- T. Hunt, 1970. The rhetorical background to the arthurian prologue. Tradition and the old French vernacular prologues. *Forum for Modern Language Studies*, 6 (1970), 1-23.
- T. Hunt, 1971. The prologue to *Chrétien li Contes del Graal*. *Romania*, 92 (1971), 359-379.
- S.A.P.J.H. Iansen, 1971. *Verkenningen in Matthijs Casteleins Const van Rhetoriken*. Assen.
- C.S. Jaeger, 1970. *The prologue tradition in middle high German romance*. Ann Arbor.
- S. Jaffe, 1978. Gottfried von Straßburg and the rhetoric of history. In *Medieval eloquence*, J.J. Murphy, redactie, p. 288-318, Berkeley.
- R. Jansen-Sieben, 1989. *Repertorium van de Middelnederlandse artes-literatuur*. Utrecht.
- J.D. Janssens, 1988. *Dichter en publiek in creatief samenspel. Over interpretatie van Middelnederlandse ridderromans*. Leuven, Amersfoort.
- J.D. Janssens, 1989. De Brabantse literatuur en de Lotharingische ambities van de hertogen. Een voorlopige schets ... In *Politiek en literatuur. Brabant en de Slag bij Woeringen (1288)*, P. Avonds en J.D. Janssens, redactie, p. 101-144. Brussel.
- H.R. Jauß, 1972. Theorie der Gattungen und Literatur des Mittelalters. In *Generalites*, H.U. Gumbrecht, redactie, p. 107-138, Heidelberg.
- W.J.A. Jonckbloet, 1851-1855. *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst. Vier delen in drie banden*. Amsterdam.
- L. Jongen, 1988. *Van Achilles tellen langhe. Onderzoekingen over Maerlants bewerking van Statius' Achilleis in de Historie van Troyen*. Deventer.
- L. Jongen, 1991. Middle Dutch prose hagiographies. Some remarks on the function of references to sources in *vitae* from the northern Netherlands. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 34 (1991), 127-141.
- E. von Kausler, 1866. *Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur*. Leipzig. deel III.
- P. de Keyser, 1963. De legende van S. Werner. De uitgave van "Van Sente Waerneer" in het licht van de briefwisseling Nap. de Pauw-Guido Gezelle. *VMKA*, (1963), 209-255.
- H. Kienhorst, 1988. *De handschriften van de Middelnederlandse ridderepiek*. Deventer. Twee delen.
- C. Kiening, 1992. Freiräume literarischer Theoriebildung. Dimensionen und Grenzen programmatischer Aussagen in der deutschen Literatur des 12. Jahrhunderts. *DVjs*, 66 (1992), 405-449.
- D. Kinable, 1989. De opdrachten in Boendales Jans Teesteye en Der Leken Spieghel als receptiegegeven. In *Ingenti Spiritu. Hulde-album opgedragen aan Prof.Dr. W.P.F. De Geest ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag*, M. de

- Clercq e.a., redactie, p. 131–163. Brussel.
- P. Klopsch, 1980. *Einführung in die Dichtungslehren des lateinischen Mittelalters*. Darmstadt.
- P. Kobbe, 1969. Funktion und Gestalt des Prologs in der mittelhochdeutschen nachklassischen Epik des 13. Jahrhunderts. *DVjs*, 43 (1969), 405–457.
- E. Köhler, 1985. Zur Selbstauffassung des höfischen Dichters. p. 133–154, Darmstadt. Herdruk uit: E. Köhler: *Trobadorlyrik und höfischer Roman*. Ausätze zur französischen und provenzalischen Literatur des Mittelalters. Berlin 1962, p. 9–20. Voor het eerst uitgegeven in: *Der Vergleich*. Literatur- und Sprachwissenschaftliche Interpretationen. Festgabe für Helmuth Petriconi zum 1. April 1955. Hamburg 1955, p. 65–79.
- W. Kuiper, 1980–1981. Lombarden, paragraaf- en semiparagraaftekens in Middelnederlandse epische teksten. *Spektator*, 10 (1980–1981), 50–81.
- H. Lausberg, 1960. *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München.
- T. Lawler, 1974. *The Parisiana Poetria of John of Garland*. New Haven, London.
- P. Leendertz, 1897–1907. *Middelnederlandsche dramatische poëzie*. Leiden. Twee delen.
- M.Y.C. de Ley, 1976. *The prologue in castilian literature between 1200 and 1400*. Ann Arbor.
- O. Lie, 1994. What is truth? The verse-prose debate in medieval Dutch literature. *Queeste*, 1 (1994), 35–65.
- R. Lievens, 1985. Question van eenen goeden simpelen mensche. In *Huldealbum dr. F. van Vinckenroye*, T. Coun, redactie, p. 187–208. Hasselt.
1981. *Littérature. Revue trimestrielle*, 41 (1981). Themanummer Intertextualités Médiévales.
- H.S. Lucas, 1937. Edward III and the poet chronicler John Boendale. *Speculum*, 12 (1937), 367–369.
- F. Lulofs, 1983. *Van den vos Reynaerde*. Groningen.
- E.C. Lutz, 1984. *Rhetorica Divina. Mittelhochdeutsche Prologgebete und die rhetorische Kultur des Mittelalters*. Berlin/New York.
- E. Mantingh, 1992. *Lanceloet, Perchevael, Moriaen*, en de spin Sebastiaan. Luisiteren met tussenpozen? In *De ongevalliche Lanceloet. Studies over de Lancelotcompilatie*, B. Besamusca en F. Brandsma, redactie, p. 45–75, Hilversum.
- J.P. Martin, 1987. Sur les prologues des chansons de geste: structures rhétoriques et fonctions discursives. *Le moyen âge*, 93 (1987), 185–201.
- P. Maximilianus, 1954. *Sinte Franciscus Leven van Jacob van Maerlant*. Zwolle. Twee delen.
- T. Meder, 1991a. Willem van Hildegarsberch en het Leidse oproer van 1393. *Literatuur*, 8 (1991), 149–157.
- T. Meder, 1991b. De Sint Gertrude-sproke van Willem van Hildegarsberch. *NTa*,

- 84 (1991), 320–333.
- Th. Mertens, 1993. Omstreeks 1362: Jan van Ruusbroec bezoekt de kartuizers te Herne – De mysticus als schrijver. In *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, M.A. Schenkeveld-Van der Dussen, redactie, p. 58–61. Groningen.
- Th. Mertens e.a., redactie. *Boeken voor de eeuwigheid. Middelnederlands geestelijk proza*, Amsterdam, 1993.
- J. van Mierlo, z.j. *De letterkunde van de middeleeuwen. Tweede herziene en vermeerderde druk*. 's-Hertogenbosch, Brussel. De eerste twee delen van *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, F. Baur e.a. (red.).
- C. Minis, 1954. Dat prologus van sint Servoes legenden. *TNTL*, 72 (1954), 161–183.
- A.J. Minnis, 1981. The influence of academic prologues on the prologues and literary attitudes of late-medieval English writers. *Medieval Studies*, 43 (1981), 342–383.
- A.J. Minnis, 1984. *Medieval theory of authorship*. London.
- J. van Moolenbroek, 1991. Maerlants *Scolastica*: een waagstuk? In *Scolastica willic ontbinden. Over de Rijmbijbel van Jacob van Maerlant*, J. van Moolenbroek en M. Mulder, redactie, p. 13–34. Hilversum.
- H. Mulisch, 1982. *De aanslag*. Amsterdam.
- K.F. Müller, 1967. *Die literarische Kritik in der mittelhochdeutschen Dichtung und ihr Wesen*. Darmstadt. Tweede druk.
- I. Ochs, 1968. *Wolframs Willehalm-Eingang im Lichte der frühmittelhochdeutschen geistlichen Dichtung*. München.
- F. Ohly, 1961–1962. Wolframs Gebet an den Heiligen Geist im Eingang des *Willehalm*. *ZfdA*, 91 (1961–1962), 1–37.
- G. Olson, 1982. *Literature as Recreation in the Later Middle Ages*. Ithaca.
- F.P. van Oostrom e.a., 1987. Dirc van Delft en zijn lezers. In Van den Berg en Stouten 1987, p. 49–71.
- F.P. van Oostrom, 1981. *Lantsloot vander Haghedochte. Onderzoekingen over een Middelnederlandse bewerking van de Lancelot en prose*. Amsterdam etc.
- F.P. van Oostrom, 1987. *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. Amsterdam.
- F.P. van Oostrom, redactie, 1992a. *Aanvaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek*. Amsterdam.
- F.P. van Oostrom, 1992b. Jacob van Maerlant, een herwaardering. In Van Oostrom 1992a. p. 173–184. Eerder verschenen in *Literatuur* 3 (1985), p. 190–197.
- F.P. van Oostrom, 1992c. Maerlant tussen Noord en Zuid. Contouren van een biografie. In Van Oostrom 1992a. p. 185–216.
- F.P. van Oostrom, 1992d. Mecenaat en Middelnederlandse letterkunde. In Van Oostrom 1992. p. 48–64. Eerder verschenen in: J.D. Janssens (red.): *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij*. De Nederlanden van de 12de tot

- de 15de eeuw. Brussel 1982, p. 21–40.
- F.P. van Oostrom, 1992e. Onderzoek van opdrachtgevers. In Van Oostrom 1992. p. 9–27.
- F.P. van Oostrom, 1992f. De vrijheid van de Middelnederlandse dichter. In Van Oostrom 1992a. p. 81–95. Eerder verschenen in Tersteeg 1984, p. 45–61.
- M.B. Parkes, 1991. The literacy of the laity. In *Scribes, scripts and readers. Studies in the communication, presentation and dissemination of medieval texts*, p. 275–297, London, etc. herdruk uit D. Daiches en A.K. Thorlby (red.): *Literature and western civilization: the medieval world*. London 1973, p. 555–576.
- R.O. Payne, 1963. *The key of remembrance. A study of Chaucer's poetics*. New Haven, London.
- R.O. Payne, 1984. Late medieval images and self-images of the poet: Chaucer, Gower, Lydgate, Henryson, Dunbar. In Ebin 1984, p. 249–261.
- L. Peeters, 1971. Het Wagenspel van Masscheroen. *NTg*, 64 (1971), 90–111.
- M. Pfister, 1985a. Konzepte der Intertextualität. In Broich en Pfister 1985, p. 1–30.
- M. Pfister, 1985b. Zur Systemreferenz. In Broich en Pfister 1985, p. 52–58.
- H. Pleij, 1979. *Het gilde van de Blauwe Schuit. Literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen*. Amsterdam.
- H. Pleij, 1980. Dichten om geld. De middeleeuwse auteur als loontrekker. In *Een sober feest*, E. Vanvugt, redactie, p. 9–30, Amsterdam.
- H. Pleij, 1987. Met een boekje in een hoekje. Over literatuur en lezen in de middeleeuwen. In Van den Berg en Stouten 1987, p. 16–48.
- D.E. van der Poel, 1989. *De Vlaamse Rose en Die Rose van Heinric*. Hilversum.
- K. Porteman, 1968. Van poëten en predikanten. Beschouwingen over het belang van de artes praedicandi voor het onderzoek van de Middelnederlandse literatuur. In *Liber alumnorum prof. dr. E. Rombauts. Aangeboden ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag en zijn dertigjarig hoogleraarschap*, p. 79–94, Leuven.
- J. Reynaert, 1994. Leken, ethiek en moralistisch-didactische literatuur. Ter inleiding. In Reynaert e.a. 1994, p. 9–36.
- J. Reynaert e.a., redactie. *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*, Amsterdam, 1994.
- O. Sayce, 1972. Prolog, Epilog und das Problem des Erzählers. In *Probleme mittelhochdeutscher Erzählformen*, P.F. Ganz en W. Schröder, redactie, p. 63–72, Berlin.
- M.G. Scholz, 1980. *Hören und Lesen. Studien zur primären Rezeption der Literatur im 12. und 13. Jahrhundert*. Wiesbaden.
- E. Schrover, 1991. Poststructuralisme. In *Literatuur en context. Een inleiding in de literatuurwetenschap*, P. Zeeman, redactie, p. 165–201. Nijmegen.
- R. Schulmeister, 1971. *Aedificatio und Imitatio. Studien zur Intentionalen Poetik*

- der Legende und Kunstlegende*. Hamburg.
- J.A. Schultz, 1983. *The shape of the round table. Structures of middle high german Arthurian romance*. Toronto, etc.
- J.A. Schultz, 1984. Classical rhetoric, medieval poetics, and the medieval vernacular prologue. *Speculum*, 59 (1984), 1-15.
- J. Schwietering, 1921. *Die Demutsformel mittelhochdeutscher Dichter*. Berlin.
- M.S. Serjeantson, 1938. *Legendys of hooly wummen by Osbern Bokenham*. London.
- J.J. Slauerhoff, 1932. *Het verboden rijk*. Den Haag.
- F.A. Snellaert, 1869. *Nederlandsche gedichten uit de veertiende eeuw van Jan Boendale, Hein van Aken en anderen*. Brussel.
- G.H.P. Sonnemans, 1989. Middelnederlandse prologen in theorie en praktijk. Een verkenning. *SpdL*, 31 (1989), 1-30.
- G.H.P. Sonnemans, 1990. De openingsstructuur van Middelnederlandse teksten. *SpdL*, 32 (1990), 231-259.
- G. Sonnemans, 1992a. (recensie van T. Meder, *Sprookspreker in Holland*, Amsterdam 1991). *Millennium*, 6 (1992), 79-81.
- G. Sonnemans, 1992b. Visuele hulpmiddelen in Middelnederlandse handschriften. *Millennium*, 6 (1992), 129-146.
- G.H.P. Sonnemans, 1992c. Een berijmd Middelnederlands traktaat over het Laatste Oordeel (hs. Tübingen, U.B., Me IV 3, fol. 35r-59v). *Ons Geestelijk Erf*, 66 (1992), 284-293.
- G.H.P. Sonnemans, 1992d. Middelnederlandse versprologen. De oorspronkelijkheid van de overgeleverde redacties. *TNTL*, 108 (1992), 324-353.
- G. Sonnemans, 1994. Het doet goet aen den vroeden leren. Over het thematiseren van ethiek in prologen. In Reynaert e.a. 1994, p. 274-287.
- R. Stein, 1990. Wanneer schreef Jan van Boendale zijn *Brabantsche Yeesten*? *TNTL*, 106 (1990), 262-280.
- G. Strunk, 1970. *Kunst und Glaube in der lateinischen Heiligenlegende. Zu ihrem Selbstverständnis in den Prologen*. München.
- J. Suchomski, 1975. "*Delectatio*" und "*utilitas*". *Ein Beitrag zum Verständnis mittelalterlicher komischer Literatur*. Bern, München.
- U. Suerbaum, 1985. Intertextualität und Gattung: Beispielreihen und Hypothesen. In Broich en Pfister 1985, p. 58-77.
- J.J.Th.M. Tersteeg en P.E.L. Verkuyl, redactie. *Ik ga daer ic hebbe te doene*, Groningen, 1984.
- F. Tschirch, 1964. Das Selbstverständnis des mittelhochdeutschen Dichters. In *Beiträge zum Berufsbewußtsein des Mittelalterlichen Menschen*, P. Wilpert, redactie, p. 239-285, Berlin.
- H. Unger, 1969. Vorreden deutscher Sachliteratur des Mittelalters als Ausdruck literarischen Bewußtseins. In *Werk-Typ-Situation. Studien zu poetologischen*

- Bedingungen in der älteren deutschen Literatur. Festschrift Hugo Kuhn*, p. 217–251, Stuttgart.
- D. Hogenelst, 1992. *Deen gheselle calengiert den anderen die wandelinghe*, p. 95–103, in *Klein kapitaal uit het handschrift-Van Hulthem. Zeventien teksten uit Hs. Brussel, K.B., 15.589–623*, H. van Dijk e.a., redactie. Hilversum.
- J.F. Vanderheyden, 1961. Literaire theorieën en poëtië in Middelnederlandse geschriften. *VMKVA*, (1961), 173–275.
- J. Verdam, 1900. *Die spiegel der sonden. Deel 1: De berijmde tekst naar het Munsterse handschrift*. Leiden.
- Y.G. Vermeulen, 1986. *Tot profijt en genoeg. Motiveringen voor de produktie van Nederlandstalige gedrukte teksten 1477–1540*. Groningen.
- W. de Vreese, 1892. Middelnederlandse fragmenten. *TNTL*, 11 (1892), 63–71.
- W. de Vreese, 1895. Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van Jan van Ruusbroec, II. *Het Belfort*, 10 (1895), 5–20.
- M. de Vries, 1844–1850. *Der Leken Spiegel. Leerdicht van den jare 1330, door Jan van Boendale, gezegd Jan de Clerc, schepenclerk te Antwerpen*. Leiden. Drie delen.
- M. de Vries en E. Verwijs, 1863–1879. *Jacob van Maerlant's Spiegel historiael, met de fragmenten der later toegevoegde gedeelten, bewerkt door Philip Utenbroeke en Lodewijc van Velthem*. Leiden. Vier delen.
- P. Wackers, 1982. *Met ogen van toen. Middeleeuwse kunst: schoonheid en wetenschap*. Nijmegen.
- P.W.M. Wackers, 1986. *De waarheid als leugen Een interpretatie van Reynaerts historie*. Utrecht.
- P. Wackers, 1989. 'Geschiedverhaal of schetskaart' revisited. Overwegingen bij de studie van de Middelnederlandse letterkunde. In *De studie van de Middelnederlandse letterkunde: stand en toekomst*, F.P. van Oostrom en F. Willaert, redactie, p. 223–242. Hilversum.
- G. Warnar, 1993. Biecht, gebod en zonde. Middelnederlandse moraaltheologie voor de wereldlijke leek. In Mertens e.a. 1993, p. 36–51.
- H. Wenzel, 1983. Typus und Individualität. Zur literarischen Selbstdeutung Walthers von der Vogelweide. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 8 (1983), 1–34.
- W.B. Wilkerson, 1974. *Form and function of the prologue in early middle high German religious poetry*. Ann Arbor.
- F. Willaert, 1984. *De poëtica van Hadewijch in de Strofische Gedichten*. Utrecht.
- F. Willaert, 1991. Boekbespreking van A. Dabrowska, *Untersuchungen über die mittelniederländischen Abele Spelen*. Diss. Warschau 1987. *SpdL*, 33 (1991), 307–312.
- J.H. Winkelman, 1985a. Het gebed uit de Walewein-proloog. *NTg*, 78 (1985), 97–109.

- J.H. Winkelman, 1985b. Biografie of retoriek? Enkele kanttekeningen bij de proloog van de Walewein. *TNTL*, 101 (1985), 126–135.
- J.H. Winkelman, 1988a. Proloog en expositie van de Middelnederlandse Brandaan. *LB*, 77 (1988), 411–434.
- J.H. Winkelman, 1988b. Here, ghi hebt wan hope verwaten ... De Middelnederlandse *Beatrijs* in theologisch perspectief. *NTg*, 81 (1988), 13–30.
- J.H. Winkelman, 1990a. Veldekes lyriek als proloog? In *Vragende wijs. Vragen over tekst, taal en taalgeschiedenis. Bundel aangeboden aan Leopold Peeters bij zijn afscheid als Hoogleraar Historische Taalkunde van het Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam*, J.B. den Besten e.a., redactie, p. 44–49, Amsterdam.
- J.H. Winkelman, 1990b. Aldus moet God onse saken ... te goede maken. Gods-wonderen in de *Karel ende Elegast*. *NTg*, 83 (1990), 123–138.
- J.H. Winkelman, 1991a. 'Onze wetenschappelijke "handelsbalans" vertoont een opvallend passief beeld...' Over de wisselwerking tussen de germanistiek en de medioneerlandistiek. p. 57–68, Amsterdam.
- J.H. Winkelman, 1991b. 'Sin' en 'redene' in Middelnederlandse prologen. *TNTL*, 107 (1991), 169–181.
- J. te Winkel, 1892. *Maerlant's werken beschouwd als spiegel van de 13e eeuw*. Gent, 's-Gravenhage.
- W. Wissink, 1989. Dit jeghewordighe lied of rijm es twijfelic ende hoghe omme wel verstaen ... De interpretatie van de scheppingshymne in de Gentse Boethiusvertaling van 1485. *Millennium*, 3 (1989), 128–150.
- W. Wissink, 1994. 'Dolinghe der consciencien.' Adviezen voor een gerust geweten in de "Gentse Boëthius". In Reynaert e.a. 1994, p. 337–352.
- W. Woesler, 1967. Heinrich von Veldeke. Der Prolog des *Servatius*. *LB*, 56 (1967), 101–119.
- G.C. Zielemans, 1993. Preken als litteraire documenten. In Mertens e.a. 1993, p. 70–86.
- M. Zink, 1981. Une mutation de la conscience littéraire: Le langage romanesque à travers des exemples français du XIIe siècle. *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 24 (1981), 3–27.
- P. Zumthor, 1981. Intertextualité et mouvance. *Littérature*, 41 (1981), 8–16.

Index

In deze index zijn enkel de voor dit boek relevante begrippen, titels van middeleeuwse teksten, middeleeuwse auteurs en opdrachtgevers opgenomen.

accessus, 19, 31, 32, 35, 36, 38, 42–46, 57, 172, 218, 222, 223, 245, 266
Van die achte salicheden, 184, 185, 198, 254
acrostichons, 169
Aelius Donatus, 43
Aeneïs (Vergilius), 55
Aesopus, 225
Agnes van Kleef, 89, 144, 150, 167
Aiol (Limburgse), 160
broeder Alaert, 144
Albertanus van Brescia, 197
Albertus Magnus, 110
Albrecht van Beieren, 138
Albrecht van Voorne, 78, 144, 169
Alexander de Grote, 117
Alexanders geesten, 23, 25, 94, 108, 138, 149, 152, 163, 168, 215, 223, 227, 234
Alexiuslegende, 86, 87, 92, 95, 105, 124, 269, 278, 279
Amadis, 55
Antwerpse school, 118, 134, 280, 281
Aristoteles, 43, 44, 117, 161, 198, 206, 210, 211, 251
Ars minor (Aelius Donatus), 43
Ars poetica (Horatius), 206, 235, 257
artes dictandi, 31, 32, 34, 35, 39, 40
artes poeticae, 16, 31–35, 39, 40
artes praedicandi, 31, 32, 34, 39
attentus, 35, 37, 38
Augustijnken van Dordt, 77, 256

Dits van Augustijnkens scepkenne, 77, 242, 256, 259
Vander avontuer, 19, 120, 121

Beatrijs, 84, 93, 94, 123, 195, 196, 200, 215, 222, 228, 237, 259, 267
Bedienisse vander missen, 19, 95, 151, 164, 183, 193
benevolus, 35, 37–39
Benoît de Sainte-Maure, 176, 199
Bernardus Sylvestris, 116
Bernardus van Clairvaux, 116
De blauwe schuit, 154
Boec van den houte, 18, 94, 113, 163, 192
Boec vander wraken, 18, 25, 58, 59, 84, 95, 118, 120, 124, 133, 155, 163, 183, 192, 224, 225, 258
Boethius, 36, 43, 198, 229, 251
Bokenham, 36, 262
Bonaventura, 144, 147, 274
Borchgrave van Couchi, 121
Die borchgravinne van Vergi, 152, 164, 222, 231, 250
Bouc van seden, 78, 86, 101, 163, 174, 179, 180, 185, 224, 225
Brabantse yeesten, 24, 25, 58, 95, 113, 118, 142, 144, 147, 150, 165, 174, 175, 196, 198, 218, 219, 223, 224, 234, 236, 237
Brabantse yeesten, tweede proloog, 11, 79, 92, 96, 123, 144, 146, 166, 167, 171, 178, 200, 203, 226, 227
Bucolica (Vergilius), 43

categorieën, 66 en passim
Cato, 209, 210
Cervantes, 55

- Chrétien de Troyes, 39
 Cicero, 33, 39
Clausule vander Bible (Jacob van Maerlant), 122, 157
 Colpaert, 111, 116
Van den coninc Saladijn, 19, 152, 183, 230, 248
De consolatione philosophiae (Boethius), 198, 251
Const van Rhetoriken (Matthijs de Castelein), 119
Const, cracht, wille sonder daet, 9, 119, 172, 183, 184, 204, 221, 230
Le conte du graal (Chrétien de Troyes), 39
 Cornelius, 199
Cornicke van Brabant, 19, 82, 83, 98, 104, 124, 127, 150, 165, 198, 220, 226
Corte coronike van Brabant, 18, 98, 118, 163, 171, 174, 175, 183, 227, 236
Die cracht der mane, 63, 65, 94, 152, 243, 245
Cyromanchie, 76, 141, 200, 216, 217, 242, 245, 246

Daniël (Der Stricker), 41
Danyel van Merwede, 81, 82, 94, 136, 201, 216
 Dares Phrygius, 199
 de pape vanden Hamme, 76
Denensage, 80, 93, 216
Van den derden Eduwaert, 17, 93, 118, 171, 180, 187, 201, 226, 229, 255, 259, 262, 266, 287
Dialogus super auctores (Konrad von Hirsau), 41
 Diederic van Assenede, 113
Dietsche Catoen, 78, 82, 103, 120, 133, 152, 179, 209, 212, 243

Dietsche doctrinael, 58, 59, 95, 118, 138, 144, 146, 183, 196, 219, 224, 225, 227, 242, 249–251, 256, 258
Dietsche lucidarius, 82–84, 94, 124
 Dirc Potter, 118–120, 132, 202, 204, 205, 219
 Dirc van Delft, 138
Een dispatacie van Rogiere ende van Janne (Jan de Weert), 118
 docilis, 35, 37, 38
Vanden doemsdaghe ende van steruen, 184, 195, 227
Vanden doern ende vander linde, 119, 205, 208, 227
Don Quichotte (Cervantes), 55
Drie gouden vrijdagen, 75, 100, 227, 236
Van drien ghebroederen, 136, 137, 152, 154, 162, 166, 194, 203, 208, 236, 243, 249
Vander drierehande staet der werlt, 90, 215, 227
Van der drieuoudicheden, 18, 59, 122, 140, 157, 159, 162, 197, 212
Vanden droem, 230

Eclogae (Vergilius), 43
 Eduard de Dene, 121
Eerste Martijn (Jacob van Maerlant), 59, 197
 Enaamse codex, 279
 epilogen, 22, 26, 169
Esbatement vanden appelboom, 121
Esopet, 151–153, 162, 222, 225, 227, 230, 236

 Femine van Hoye, 144, 276
Florimont, 152, 196, 199, 216, 226, 227, 242, 248, 250
Floris ende Blancefloer, 19, 112–114, 123, 152, 153, 162, 163, 168, 180, 194, 199, 203, 227, 228

- Floris V, 101, 117, 144, 150, 164
 Frans (auteur van *Sinte Bernaerdus epistele*), 116
Frederik III en Karel de Stoute in Trier, 68
 functionaliteit, 9 en passim

 Galfredus de Vino Salvo, 32
 gedachteneenheid, 61–66, 69 en passim
     secundaire gedachteneenheid, 64, 65
Gelaet- en karakterkunde, 18, 113, 120, 141, 149, 198, 245, 246
 heraut Gelre, 108, 116, 119, 132, 136, 200
 Gents *artes*-handschrift (UB, hs. 444), 120, 149
Gentse Boethius, 36, 251
 Geoffrey Chaucer, 32, 34
 broeder Geraert (*Leven van sinte Kerstinen*), 82, 148, 201, 276, 277
Ghebedt an de H. Maria, 18, 19, 83, 100, 119, 120, 149, 204, 221
 broeder Gheeraert (*Natuurkunde van het gehele*), 160
 Gheraert (prior van Herne), 36
Deen gheselle calengiert den anderen die wandelinghe, 6
Dit is vander ghiericheit, 19, 123, 212, 280
 Ghijsbrecht, 195, 196, 200
 Gielijs van Molhem, 6, 117, 125, 126, 133
Ene goede boerde van enen vrecken ridder, 210
Der goeder leiken reghel, 151, 212, 235, 248
Een goet exempele, 248
 Gottfried von Strassburg, 18, 39, 41
Gratheus, 91, 196, 199

 Gregorius, 204
Grimbergse oorlog, 80, 83, 84, 94, 158, 162, 176–178, 193, 226, 242, 257
 Gruuthuse handschrift, 54, 116, 120, 149, 203, 280, 281
 Guillaume de Lorris, 221

 Hadewijch, 61, 82
 Hartmann von Aue, 39, 142
 Heber-Serrure-codex, 160
Heer Erentrijk, 152, 192, 230, 236, 238
Heimelicheit der heimelicheden, 20, 83, 92, 116, 117, 126, 144, 147, 150, 198, 248, 255
 Hein van Aken, 59, 197, 207
 Hein van Holland, 63, 65
 Heinric (voltooier van de *Rinclus*), 6
 Heinric van Veldeke, 68, 97, 154, 270, 272, 275
 Hennen van Merchtenen, 104, 124
Hertooch van Gulic, 93, 108, 116, 119, 132, 136, 200, 201, 205, 206, 216
 Hieronymus, 155, 181
Historia scolastica (Petrus Comestor), 23, 101, 198
 Homerus, 19, 55, 103, 200
Hoogliedcommentaar, 79–81, 84, 90, 91
 Horatius, 206, 235, 239, 257
 Hypocrates, 64, 65
Hystorie van Reynaert die vos, 36

Ic arem van trooste maer rijc van minnen, 120, 121, 149, 165, 203, 228
Ic soude gherne dichten die waerheit, 79, 92, 95, 153
 inhoudstafels, 16, 18, 22, 23, 30, 46, 218, 219, 254
 intertekstualiteit, 49, 52–62, 66–68, 194, 202, 211, 268, 269

- generische intertekstualiteit, 55,
 57, 58, 60, 62, 173, 174, 177, 179
 specifieke intertekstualiteit, 55,
 57–59, 62, 66, 173, 175, 176, 269
inventio, 191, 194
De inventione (Cicero), 33
Isagoge (Porphyrius), 43
Istori van Troien, 23, 83, 93, 96, 111,
 116, 121, 147, 199–201, 220
- Jacob van Maerlant, 6, 18, 23, 25, 32,
 58, 59, 77, 91, 93, 94, 96, 99, 101,
 102, 108, 110, 116–118, 121, 122,
 133, 141, 144, 146–148, 150, 157–
 159, 161, 174–178, 196–200, 207,
 220, 223, 232, 234, 242, 272–275,
 280, 281
 Jacob Vilt, 36, 115, 117, 158, 180,
 229, 251–253
 Jacobus van Vitry, 58, 276
 Jan de Weert, 102, 118, 121, 122,
 154, 156
 Jan Lyoen, 195
 Jan Moritoen, 116
 Jan van Boendale, 6, 42, 45, 46, 58,
 59, 78, 89, 95, 96, 99, 118, 122,
 126, 127, 139, 147, 151, 156, 159,
 165–167, 174, 175, 196, 197, 201,
 219, 226, 229, 234, 237, 262
 Jan van Heelu, 150, 201
 Jan van Hulst, 116
 Jan van Leeuwen, 36
 Jan van Ruusbroec, 36, 82
Jans teesteye, 89, 96, 100, 113, 116–
 118, 122, 123, 126, 138, 144, 146,
 150, 156, 158, 162, 167, 222–224,
 242, 243
 Jan I, hertog van Brabant, 143, 150,
 246
 Jan II, hertog van Brabant, 150
 Jan III, hertog van Brabant, 59, 96,
 98, 144, 146, 150, 166, 242
 Jean de Meun, 221
 Johannes de Garlandia, 40–42, 46
 Juan Ruiz, 36
- Karel ende Elegast*, 28, 29, 84, 162,
 226, 267, 280
Van karitas, 113, 140, 156, 231, 243
 Konrad von Hirsau, 41
- Lancelot-Graal-cyclus*, 143
Legenda major (Bonaventura), 144,
 274
Legendys of hooly wummen (Boken-
 ham), 36, 262
Der leken spieghel, 6, 16, 17, 22, 23,
 25, 46, 78, 95, 99, 118, 122, 126,
 144, 146, 148, 150, 151, 156, 157,
 167, 174, 181, 186, 187, 197, 224–
 227, 241, 243, 251, 256, 262
Leven van sinte Amand, 118
Leven van sinte Kerstinen, 18, 58,
 80–83, 87, 93, 98, 116, 117, 141,
 146, 148, 150, 163, 165, 171, 199,
 201, 227, 243, 269, 275, 278, 279
Leven van sinte Lutgart, 24
Vanden levne ons heren, 57, 79, 98,
 140, 173, 174, 179, 230, 254, 255
 lezen/voorlezen, 137, 138
Libro de buen amor (Juan Ruiz), 36
 Lodewijk van Velthem, 118
Lof van Maria, 163
Lunarium, 217, 243, 245
- Madoc* (Willem), 115, 121
Der manen zeden, 76, 150, 199, 245
*Der mannen ende vrouwen heime-
 licheit*, 80, 82, 83, 142, 157, 168,
 215, 243
 Marcus, 196
 Margaretha van Engeland, 143, 150,
 246

- Mariken van Nieumeghen*, 83
Martijns (Jacob van Maerlant), 197, 207
Dit es van Maskeroen, 83
 Mattheus, 173, 204
 Matthijs de Castelein, 119
Melibeus, 18, 79, 92, 96, 98, 113, 118, 124, 138, 139, 144, 150, 159, 166, 171, 193, 197, 218, 223, 224, 237
 Melis Stoke, 123, 164
Merlijn, 77, 78, 83, 98, 103, 108, 116–118, 121, 126, 141, 144, 156, 169, 174, 175, 223, 226, 234, 241, 257
Merlijn-continuatie (Lodewijk van Velthem), 118
Der minnen loep, 28, 98, 113, 118–120, 127, 132, 149, 151, 152, 200, 202, 204, 205, 219, 220, 241, 242, 250
 de kluizenaar van Molinens, 117, 125, 126, 133

 narratio, 9 en passim
Der naturen bloeme, 23, 86, 91, 110, 116, 117, 138, 141, 144, 146–148, 161, 174, 198, 199, 218, 224, 225, 227, 243
De naturis rerum (Thomas van Cantimpré), 198
Natuurkunde van het gheheelal, 160, 161, 245
Van den neghen besten, 146, 150, 152, 154, 174, 178, 196, 218, 219, 248
 Nicolaas van Cats, 144, 146, 148

O almoghende God Emanuel, 18, 76, 98, 117, 124, 145, 158, 162, 212
Odyssee (Homerus), 55
Om dat ic niet en can vulbringen, 19, 83, 84, 87, 92, 100, 120, 133, 149, 204, 251, 256

Omme dat gherne bezondichde meinsghen, 116, 127, 154, 166, 254
Ons liefs heren passie, 123, 186, 198, 218
Onser vrouwen claghe, 76, 87, 98, 158
Ons heren passie, 17, 29, 57, 105, 141, 151, 159, 173, 174, 179, 181, 193, 194, 219, 226
Onzen Heere joncheit, 119, 204, 216, 221
Orthographia, 151, 161, 246
 Ovidius, 200

 paratekstualiteit, 54, 57, 58, 67, 108, 109, 192, 211, 223, 261, 262, 266, 282
Parisiana poetria (Johannes de Garlandia), 40, 42
 Paulus, 58, 59, 183, 192, 258, 272–274
 Penninc, 111, 112, 116, 128, 142, 203, 208
 Petrus Comestor, 101
 Philips van Vlaanderen, 39
Politica (Aristoteles), 251
 Porphyrius, 43
 poststructuralisme, 53–56, 68
 poëtica van de proloog, 30, 31, 39, 48, 49, 51, 52, 54, 56–58, 60, 61, 67
 pretekst, 55–58, 67, 194, 196, 197
Tprieel van Troyen, 174–176
 primaire/secundaire receptie, 138, 139
 proloogregister, 51, 52, 56, 57, 59–63, 65, 67, 68 en passim
 proloogtypen, 268, 269, 280, 281
 Pseudo-Aristoteles, 198

 Quintilianus, 33

 Rayment van Ambrosius, 145, 249

- receptie-sturende functionaliteit, 10
en passim
- Reinaerts historie*, 18, 59, 60, 111,
115, 121, 149, 153, 156, 162, 171,
215, 226, 227, 243
- Reis van sinte Brandaen*, 82–84, 210,
212
- retorica, 15, 31–35, 37–39, 191
- Rhetorica ad Herennium*, 33
- Van enen ridder die God sine sonden
vergaf*, 111, 116
- Rijmbijbel*, 23–25, 83, 93, 96, 99, 101,
102, 118, 121, 141, 156, 157, 162,
171, 178, 198, 226, 237, 255
- Rijmkroniek van Holland*, 20, 94, 123,
144, 146, 164, 165, 248
- Rinclus*, 6, 19, 94, 111, 116, 117, 125,
133
- Rogier van Leefdale, 89, 96, 122, 126,
127, 144, 150, 156, 167, 168, 241
- Roman van Limborch*, 18, 26, 83, 87,
92, 94, 124, 163, 212
- Roman de Troie* (Benoît de Sainte-
Maure), 176
- Roman van Jason*, 119
- Roman de la Rose* (G. de Lorris en
J. de Meun), 129, 207, 221
- Brief aan de Romeinen* (Paulus), 58,
258
- Rose*, 9, 19, 91, 96, 100, 103, 119,
120, 140, 149, 204, 207, 223, 224,
230
- rubrieken, 66 en passim
- Rudolf von Ems, 82
- Vanden sacramente van Aemsterdam*,
19, 213
- Dat scamelheit thoechste poent es van
minnen*, 123
- Secreta secretorum* (Pseudo-Aristo-
teles), 198
- Seghelijn van Jherusalem*, 79, 80, 82,
84, 95, 178, 179, 226, 227, 255
- Segher Diegotgaf, 175, 176
- Dit sijn Seneka leren*, 140, 222, 243
- Sententia*, 230
- Vanden serpent*, 152, 180, 184, 185,
188, 220, 222, 227, 231, 242, 248
- Van ses articulen der werlt*, 217
- Vanden vii vroeden van binnen Rome*,
113, 162, 237, 280
- Sidrac*, 18, 19, 78, 83, 88, 94, 99, 118,
123, 141, 163, 173, 179, 181, 193,
196, 217, 224–226, 243, 251, 256
- Sinte Bernaerdus epistele tote Ray-
monde*, 35, 111, 115, 145, 146, 191,
217, 249
- Sinte Franciscus leven*, 23, 80, 82,
84, 93, 105, 111, 116, 117, 133, 141,
146, 147, 165, 171, 179, 211, 219,
232, 265, 269, 272, 274–278
- Van sinte Gheertruden min*, 119, 140,
205, 208, 216
- Sinte Jans ewangelium*, 198, 255
- Sinte Servaes legende*, 25, 68, 78, 80,
82–84, 87, 97, 98, 103, 105, 151,
154, 160, 211, 255, 269, 270, 272,
274, 275, 277, 278
- Slag van Woeringen*, 24, 94, 124, 142,
143, 150, 165, 174, 175, 201, 216,
217, 226, 227, 246
- Vanden sloetel*, 119, 155, 205, 208,
216
- Van smeinscen lede*, 18, 83, 95, 163,
198, 210, 211, 245
- Speculum historiae* (Vincentius van
Beauvais), 157
- Spiegel historiael*, 6, 18, 22, 23, 58,
93, 94, 98, 101, 118, 122, 141, 144,
147, 151, 157, 174, 175, 177, 196,
217, 219, 224, 227, 234, 241, 242
- Die spiegel der sonden*, 156

- Spiegel historiael-continuatie* (Lode-
wyc van Velthem), 118
- Spieghel der menscheliker behoude-
nisse*, 7, 28, 76, 85, 93, 138, 151,
182, 196, 198, 209, 222
- Spieghel der sonden*, 95, 102, 104,
117, 118, 121, 154, 199, 218, 223,
224, 227, 254
- Statius, 38, 200
- Der Stricker, 41
- Strofische gedichten* (Hadewijch), 61
- subprologen, 22–26, 30, 46
- Swigen brinct vele rusten in*, 123
- Tafel van den kersten ghelove* (Dirck
van Delft), 138
- Thebais* (Statius), 19, 38
- Theophilus*, 83, 84, 105, 107, 123, 126,
127, 156, 158, 212, 227, 255
- Thomas van Cantimpré, 144, 198
- Dit sijn die x plaghen ende die x ghe-
bode*, 19, 20, 80, 84, 88, 95, 124–
127, 151, 198, 255
- Tweede brief aan Timoteüs* (Paulus),
272
- Traktaat over het laatste oordeel*, 123,
196, 218, 253
- Trauwe, die werkere es in minnen*,
120, 121, 149, 163, 203
- Tristan* (Gottfried von Strassburg),
18, 41
- Den troost van philozophien*, 28, 36,
83, 94, 115, 117, 118, 126, 141, 158,
159, 163, 172, 180, 193, 197–199,
201, 218, 222–224, 229, 251
- Tweede Martijn* (Jacob van Maer-
lant), 59, 118, 197
- tweeledige proloogstructuur, 15, 40–
43, 212
- Van tween ghesellen die ... wilden*,
20, 230, 248
- Van den vaghevier dat sente Patri-
cius vertoghet was*, 226
- Vergilius, 43, 55
- Verkeerde Martijn*, 59
- Dit es van de vesscher van Parijs*,
167, 212
- Vanden vier cussen*, 184, 195, 196,
198
- Vierde Martijn*, 59, 165, 196–198, 207,
222
- Vincentius van Beauvais, 234
- Vischers hebben die manier*, 21, 94,
105, 154
- Vanden vos Reynaerde*, 18, 59, 60,
75, 93, 111, 115, 116, 121, 128, 149,
152, 168, 171, 194, 203, 206, 215,
226, 227, 267
- Vostaert, 112
- Van eere vrouwen die ... doode*, 29
- Der vrouwen heimelicheit*, 98, 120,
148, 149, 156, 194, 198, 215
- Van sente Waernere*, 158, 269, 278,
279
- Vanden waghen*, 29, 154, 227, 248
- Walewein*, 19, 82, 83, 94, 99, 107,
111, 116, 123, 128, 142, 143, 162,
203, 208, 215, 227, 237
- Walther von der Vogelweide, 107
- Willehalm* (Wolfram von Eschenbach),
79, 87
- Willem (auteur van *Vanden vos Rey-
naerde*), 168
- Willem Bornecolve, 144, 147, 165
- Willem Utenhove, 174
- Willem van Hildegasberch, 29, 90,
119, 120, 140, 184, 185, 187–189,
194, 205, 208, 216, 227, 231, 248,
249, 280, 281
- de Witte Beer, 98, 145, 162, 163, 212
- Wolfram von Eschenbach, 79, 82, 87,

129

Der ystorien bloeme, 83, 94, 95, 99,
141, 180, 216, 219, 224–227, 231,
232

Van zeden, 151, 203, 208, 243, 248

Zonder de gracie Gods, ons heeren,
94, 124, 127, 195

Curriculum vitae

Gerard Sonnemans is geboren in Eygelshoven op 2 september 1959. Na zijn eindexamen Atheneum B, behaald aan het Elzendaalcollege in Boxmeer, studeerde hij Filosofie (1977–1979) en Nederlandse Taal- en Letterkunde (1979–1985) aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Van 1986 tot 1989 was hij werkzaam als docent aan de deeltijdopleidingen Nederlands Mo-A en Mo-B te Arnhem. Van 1990 tot 1994 was hij in dienst van NWO werkzaam als wetenschappelijk onderzoeksmedewerker aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij maakt zich naast het prologononderzoek sterk voor het *Repertorium van Middelnederlandse Eigennamen* en het onderzoek en de uitgave van Middelnederlandse verzamelhandschriften uit de Nederlanden.

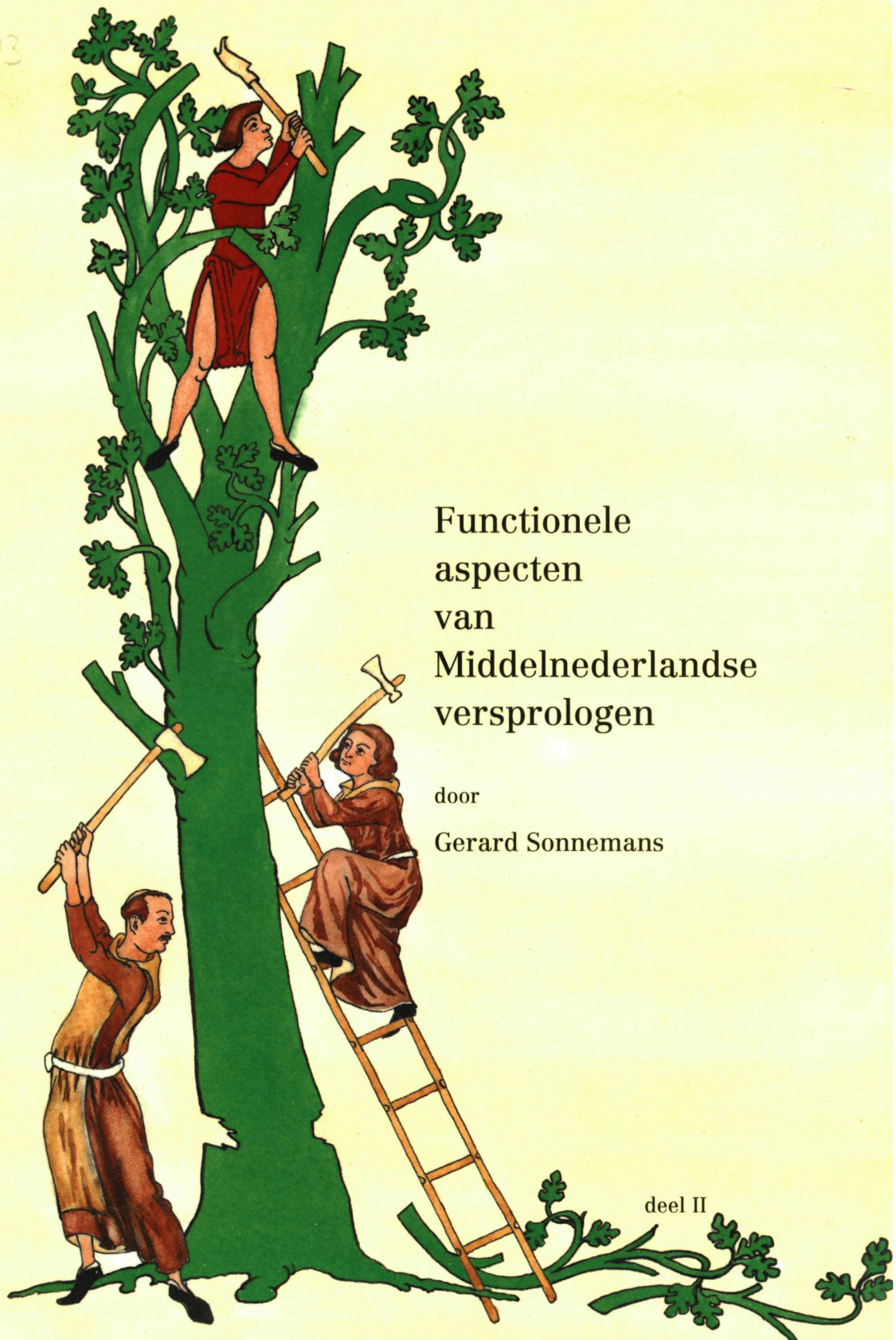

5603

Functionele
aspecten
van
Middel nederlandse
versprologen

door

Gerard Sonnemans

deel II

**FUNCTIONELE ASPECTEN
VAN
MIDDELNEDERLANDSE VERSPROLOGEN**

deel II, uitgave van prologen en bijlagen

Dit onderzoek werd gesteund door de Stichting Literatuurwetenschap (SL) die wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Omslag (vrij naar enkele middeleeuwse miniaturen): F. Sonnemans, Venlo.

Functionele aspecten van Middelnederlandse versprologen

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Letteren

Proefschrift
ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Katholieke Universiteit Nijmegen,
volgens besluit van het College van Decanen
in het openbaar te verdedigen op
woensdag 27 september 1995, des namiddags te 3.30 uur precies

door

Gerardus Henricus Petronella Sonnemans
geboren op 2 september 1959 te Eygelshoven

G. Sonnemans, Boxmeer
1995

Promotor: Prof. Dr. P.J. Buijnsters
Co-promotor: Dr. P.W.M. Wackers

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Sonnemans, Gerardus Henricus Petronella

Functionele aspecten van Middelnederlandse versprologen/
Gerardus Henricus Petronella Sonnemans. – [S.l. : s.n.]
Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen. – Met
lit. opg., reg. – Met samenvatting in het Engels.
ISBN 90-9008474-6
Trefw.: prologen / Middelnederlandse letterkunde.

Inhoud

1 Inleiding	3
1.1 Verantwoording van de samenstelling van het onderzoekscorpus	3
1.2 Verantwoording van de uitgave	4
1.3 Inhoudsopgave van de uitgegeven prologen	5
2 Uitgave van de Middelnederlandse versprologen	9
A Registers van de categorieën gedachteneenheden	231
B Overzicht van auteurs en aan elkaar verwante teksten	257
Bibliografie	259

Inleiding

1.1 Verantwoording van de samenstelling van het onderzoekscorpus

In de inleiding van mijn studie bespreek ik kort de criteria die ik gehanteerd heb bij het samenstellen van mijn onderzoekscorpus, daarbij verwijzend naar de uitgebreidere verantwoording die ik hier vooraf laat gaan aan de uitgave van de onderzochte prologen. Ik acht het overbodig de redenen voor de beperking van mijn onderzoekscorpus uitgebreid te herhalen. De selectiecriteria zijn er op gericht om een omvangrijk en inhoudelijk divers, maar tegelijkertijd ook beheersbaar onderzoekscorpus samen te stellen.

De gehanteerde criteria zijn:

1. Onderzocht zijn uitsluitend berijmde prologen, dat wil zeggen ook de berijmde prologen bij prozateksten, zoals de *Sidrac* en *Den troost van philozophien*.
2. De teksten waar de prologen deel van uitmaken, moeten minimaal 250 verzen lang zijn. Er is een uitzondering gemaakt voor de fragmentarisch overgeleverde teksten, waarvan het zeker is dat ze oorspronkelijk langer dan 250 verzen geweest zijn (bijvoorbeeld het *Lunarium* en de *Florimont*).
3. De teksten moeten vóór 1500 geschreven zijn in de handschriftelijke traditie. Teksten in incunabelen worden daarmee in principe buitengesloten.
4. Van de traditionele genreclassificatie in epiek, didactiek, toneel en lyriek zijn de laatste twee buiten het onderzoekscorpus gelaten. Dat leek een betrekkelijk verantwoorde scheiding, omdat er een andere receptiemodus aan het toneel en de lyriek verbonden kan worden. Achteraf bleek het echter niet altijd even gemakkelijk om strakke scheidslijnen te trekken. Twijfelgevallen zijn bijvoorbeeld *O almoghende God Emanuel* en de strofische gedichten. In het geval van *O almoghende God Emanuel* neigt de receptiemodus naar die van toneelteksten.¹ Voor de strofische gedichten is het moeilijk uit te maken of ze dichters bij de narratieve en discursieve teksten uit mijn onderzoekscorpus staan, dan wel dichters bij de lyriek. Ik heb al deze teksten als twijfelgevallen gehandhaafd.

1. Dat wordt ook bevestigd in enkele eigenaardigheden van deze proloog binnen het proloogregister, zoals de uitgebreide aandachtsformule (vs. 12–32).

Aanvankelijk lag het in de bedoeling om alleen prologen uit moderne edities te onderzoeken. In een vroeg stadium is er echter voor gekozen om ook niet uitgegeven prologen in het corpus op te nemen, zij het zonder daar systematisch naar te zoeken.

In de laatste onderzoeksfase kwamen er nog enkele prologen boven water, die binnen de gestelde criteria vallen.² Mede omdat deze prologen geen significante afwijkingen ten opzichte van het proloogregister te zien geven, is besloten deze prologen verder buiten beschouwing te laten.

1.2 Verantwoording van de uitgave

Uit de bestaande edities neem ik alleen de 'kale' tekst over, dat wil zeggen dat ik geen noten, woordverklaringen of markeringen van opgeloste afkortingen overneem. Wél handhaaf ik de in de lopende tekst gemarkeerde emendaties van de editeurs, welke ik qua vormgeving standaardiseer door ze tussen rechte haken af te drukken. De schuine streep, die in sommige oudere edities wordt gebruikt om een vergelijkbaar leesteken uit het handschrift na te bootsen, interpreteer ik standaard als een komma.

Per proloog worden vooraf gegeven: de naam van de auteur (indien die bekend is) en de gebruikte editie³ of de signatuur van het handschrift, als het de *editio princeps* van de proloog betreft. De editie van deze nog niet eerder uitgegeven prologen geschiedt volgens de richtlijnen van de reeks *MVN*.⁴ Verder staat er boven iedere proloog een overzicht van de categorieën gedachteneenheden die er in voorkomen. Eventuele aanvullende relevante informatie is te vinden in voetnoten.

Aan de keuze van de gebruikte edities ligt een complex van overwegingen ten grondslag, waarbij meestal het argument van betrouwbaarheid de doorslag gaf, maar soms ook de meest originele versie van de proloog, of praktische overwegingen als de begrijpelijkheid van de tekst of de bereikbaarheid van de edities. Het spreekt vanzelf dat hieronder die edities gevolgd worden, die ik in mijn onderzoek gebruikt heb. Omdat ik de beide delen van mijn dissertatie als afzonderlijke gehelen beschouw, hebben ze ieder een eigen bibliografie.

2. Het gaat om de volgende teksten: de *Argonauten-togt* van Gillis Peys (uitgegeven in Campbell, 1865); de *Saksenspiegel* (uitgegeven in De Geer van Jutphaas, 1888); een astrologisch traktaat (uitgegeven in De Vreese, 1892); de *Ghetide van onser vrouwen* (De Gheldere, 1896, p. 13–36); en een nog onuitgegeven Middelnederlandse *Dodendans* (een editie van G. Claassens en B. Sternberg verschijnt in *ZfdPh* 1996).

3. Vermeld worden de editeur, het jaar van uitgave en de pagina's die de volledige editie van de tekst beslaat. Dat laatste wordt achterwege gelaten als de editie van de tekst het hoofdbestanddeel van de publikatie is.

4. Deze richtlijnen zijn uitgegeven in Mertens, 1994.

1.3 Inhoudsopgave van de uitgegeven prologen

De prologen die in dit deel uitgegeven worden, zijn alfabetisch geordend op de titels en *incipits* waarmee ze in mijn studie worden aangeduid. Ik gebruik de in het onderzoek meest gangbare titels van teksten, zonder daarbij onderscheid te maken tussen apocriefe en originele titels. Voor teksten die in het onderzoek nog niet onder een bepaalde titel bekend staan,⁵ wordt verwezen naar het *incipit*, de eerste versregel. Uitgebreide titels (bijvoorbeeld: "Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde, den ruddere, hoe men een huus regieren sal met heeren zaleghelic") zijn ingekort.

De teksten zijn alfabetisch geordend op het eerste hoofdwoord in de titel, zijnde een zelfstandig naamwoord, een zelfstandig werkwoord, een bijvoeglijk naamwoord of een eigennaam. Lidwoorden, aanwijzende voornaamwoorden, voorzetsels, hulpwerkwoorden en dergelijke zijn dus genegeerd. Alleen de *incipits* zijn gealfabetiseerd op het eerste woord.

In bijlage A staan de registers van de rubrieken, uitgewerkt tot op het niveau van de categorieën. Alle gedachteneenheden die ik in het onderzoekscorpus onderscheid, zijn in deze registers opgenomen. In bijlage B wordt voorzover mogelijk een overzicht gegeven van de auteurs van de teksten (gealfabetiseerd op hun voornaam). Daarin zijn ook die prologen geclusterd, die anderszins een gemeenschappelijke achtergrond hebben, zoals hun overlevering in het Gruuthuse handschrift (met een concordantie op de tekstnummers volgens de editie Carton) of de verwantschap van de zogenaamde Antwerpse school (bijeengebracht onder Jan van Boendale, het 'gezicht' van die Antwerpse school).

Van die achte salicheden: p. 9

Alexanders geesten: p. 10

Alexiuslegende: p. 11

Dits van Augustijnkens sceepkene: p. 12

Vander avontuer: p. 13

Beatrijs: p. 13

Bediedenisse vander missen: p. 16

De blauwe schuit: p. 17

Boec van den houten: p. 17

Boec vander wraken: p. 18

Die borchgravinne van Vergi: p. 19

Den bouc van seden: p. 21

Brabantse yeesten: p. 22

5. Bijvoorbeeld de meeste teksten uit het Gruuthuse handschrift, die door de editeur Carton slechts genummerd zijn.

Inleiding

<i>Brabantse yeesten (de tweede proloog):</i>	p. 25
<i>Van den coninc Saladijn:</i>	p. 28
<i>Const, cracht, wille sonder daet:</i>	p. 29
<i>Cornicke van Brabant:</i>	p. 30
<i>Die corte coronike van Brabant:</i>	p. 32
<i>Die cracht der mane:</i>	p. 33
<i>Cyromanchie:</i>	p. 34
<i>Dangel van Merwede:</i>	p. 36
<i>De Denensage:</i>	p. 36
<i>Van den derden Eduwaert:</i>	p. 37
<i>Dietsche Catoen:</i>	p. 40
<i>Dietsche doctrinael:</i>	p. 41
<i>Dietsche Lucidarius:</i>	p. 44
<i>Vanden doemsdaghe ende van sterven:</i>	p. 45
<i>Vanden doern ende vander linde:</i>	p. 47
<i>Drie gouden vrijdagen:</i>	p. 48
<i>Van drien ghebroederen:</i>	p. 48
<i>Vander drierehande staet der werlt:</i>	p. 50
<i>Van der drievoudicheden:</i>	p. 51
<i>Vanden droem:</i>	p. 51
<i>Esopet:</i>	p. 52
<i>Vanden figure vanden mensch:</i>	p. 53
<i>Florimont:</i>	p. 54
<i>Floris ende Blancefloer:</i>	p. 58
<i>Frederik III en Karel de Stoute in Trier:</i>	p. 60
<i>Gelaet- en karakterkunde:</i>	p. 61
<i>Ghebedt an de H. Maria:</i>	p. 61
<i>Dit is vander ghiericheit:</i>	p. 63
<i>Ene goede boerde van enen vrecken ridder:</i>	p. 64
<i>Der goeder leiken reghel:</i>	p. 64
<i>Een goet exempele:</i>	p. 65
<i>Grateus:</i>	p. 65
<i>Grimbergse oorlog:</i>	p. 67
<i>Heer Erentrijk:</i>	p. 69
<i>Heimelicheit der heimelicheden:</i>	p. 70
<i>Hertooch van Gulic:</i>	p. 71
<i>Hoogliedcommentaar:</i>	p. 74
<i>Ic arem van trooste maer rijc van minnen:</i>	p. 76
<i>Ic soude gherne dichten die waerheit:</i>	p. 77
<i>Istory van Troien:</i>	p. 78
<i>Jans teesteye:</i>	p. 80

<i>Van eenen joncchelinghe ende van eenen ermite:</i>	p. 83
<i>Karel ende Elegast:</i>	p. 84
<i>Van karitas:</i>	p. 84
<i>Der leken spiegel:</i>	p. 86
<i>Vanden levende ons heren:</i>	p. 87
<i>Leven van sinte Kerstinen:</i>	p. 91
<i>Lof van Maria:</i>	p. 95
<i>Lunarium:</i>	p. 95
<i>Der manen zeden:</i>	p. 97
<i>Der mannen ende vrouwen heimelicheit:</i>	p. 98
<i>Van smeinscen lede:</i>	p. 100
<i>Melibeus:</i>	p. 101
<i>Merlijn:</i>	p. 103
<i>Der minnen loep:</i>	p. 104
<i>Der naturen bloeme:</i>	p. 113
<i>Natuurkunde van het gheheelal:</i>	p. 117
<i>Van den ix besten:</i>	p. 118
<i>O almoghende God Emanuel:</i>	p. 120
<i>Om dat ic niet en can vulbringen:</i>	p. 121
<i>Omme dat gherne bezondichde meinsghen:</i>	p. 122
<i>Onser vrouwen claghe:</i>	p. 123
<i>Ons heren passie:</i>	p. 124
<i>Ons liefs heren passie:</i>	p. 127
<i>Onzen Heere joncheit:</i>	p. 127
<i>Orthographia:</i>	p. 128
<i>Trijeel van Troyen:</i>	p. 130
<i>Reinaerts historie:</i>	p. 130
<i>Reis van sinte Brandaen:</i>	p. 132
<i>Van enen ridder die God sine sonden vergaf:</i>	p. 132
<i>Rijmbijbel:</i>	p. 133
<i>Rijmkroniek van Holland:</i>	p. 136
<i>Rinclus:</i>	p. 137
<i>Roman van Limborch:</i>	p. 138
<i>Rose:</i>	p. 139
<i>Vanden sacramento van Aemsterdam:</i>	p. 140
<i>Dat scamelheit thoechste poent es van minnen:</i>	p. 142
<i>Seghelijn van Jherusalem:</i>	p. 143
<i>Dit sijn Seneka leren:</i>	p. 145
<i>Van sente Waernere:</i>	p. 146
<i>Vanden serpent:</i>	p. 147
<i>Van ses articulen der werlt:</i>	p. 149

<i>Dit is van vi vaerwen ende xii outheyden:</i>	p. 150
<i>Vanden vii vroeden van binnen Rome:</i>	p. 151
<i>Sidrac:</i>	p. 151
<i>Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde:</i>	p. 156
<i>Sinte Franciscus leven:</i>	p. 157
<i>Van sinte Gheertruden min:</i>	p. 161
<i>Sinte Jans ewangelium:</i>	p. 162
<i>Sinte Servaes legende:</i>	p. 163
<i>Slag van Woeringen:</i>	p. 168
<i>Vanden sloetel:</i>	p. 171
<i>Spiegel historiael:</i>	p. 172
<i>Spieghel der menscheliker behoudenesse:</i>	p. 175
<i>Spieghel der sonden:</i>	p. 184
<i>Theophilus:</i>	p. 187
<i>Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode:</i>	p. 189
<i>Traktaat over het laatste oordeel:</i>	p. 191
<i>Trauwe, die werkere es in minnen:</i>	p. 194
<i>Den troost van philozophien:</i>	p. 195
<i>Van twee ghesellen die elc voer andren steruen wilden:</i>	p. 212
<i>Van den vaghevier dat sente Patricius vertoghet was:</i>	p. 213
<i>Dit es van de vesscher van Parijs:</i>	p. 217
<i>Vanden vier cussen:</i>	p. 217
<i>De vierde Martijn:</i>	p. 218
<i>Vischers hebben die manier:</i>	p. 219
<i>Vanden vos Reynaerde:</i>	p. 221
<i>Der vrouwen heimelicheit:</i>	p. 222
<i>Vanden waghen:</i>	p. 223
<i>Walewein:</i>	p. 225
<i>Der ystorien bloeme:</i>	p. 226
<i>Van zeden:</i>	p. 228
<i>Zonder de gracie Gods, ons heeren:</i>	p. 229

Van die achte salicheden

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 123–126.

Gedachteneenheden:

6.3 Het dichterschap: vs. 1–21.

7.1 Concrete bronnen: vs. 30–33.

8.6 Dieptestructuur: vs. 22–51.

9.5 Geestelijke lering: vs. 18–51.

- Meesters, die wel dichten condē
 Ende wijlneer goede exemplen vonden,
 Die worden allesins gheheert:
 Nu is die werlt soe verkeert,
 5 Datmen der consten luttic acht;
 Want giericheit mit hoerre macht
 Die heeft die werlt nu beseten.
 Die nu nader waerheit meten
 Mochten liever swighen stil,
 10 Want elc wil horen sinen wil;
 Daerom soe blijft die waerheit verborghen
 Ende dichters hert in groter sorghen,
 Want seyden sy een ygheliken twaer,
 Sy worden thants hoers lijfs in vaer;
 15 Ende sellen sy voer den oghen prisen,
 Daer wy om dalen sonder rysen,
 Soe waren sy beter ongheboren.
 Tes sienre camp dan hals verloren:
 Hierop willic mi verbouden,
 20 Want als wy varen totter mouden,
 Soe en vinden wy cofer gheen gheladen.
 Ic wil een ygheliken raden,
 Dat hi peynse om thene varen:
 Dit rijcke en can niet ewich waren,
 25 Tis verganclic ghescepen.
 Ghi hebt een glasen werc begrepen,

- Dat broosch is ende onghestade.
Ic waen, hi wiseliken dade
Die hem hier voer misdoen wachte.
- 30 Men leest ons salicheiden achte,
Die Matheus heeft bescreven
Uut sinen monde, die selve tleven,
Beghin is alre salicheit.
Al crighen wy macht off hoven breyt,
- 35 Die ons behaghen an te sien,
Die eyghendoem is alte clien,
Die ons dair off ghebueren mach;
Want onvoersien soe comt den dach,
Dat wy der doot moeten verbeyden,
- 40 Die ons haestelic doet scheiden
Beyde van goet ende oec van magen.
Al heeft die werlt een schoon behaghen,
Tis bedrieghenis alte male.
Wat helpt borghe off hoghe zale,
- 45 Cracht off wijsheit voer die doot?
Sy storven als hoer tijt gheboot,
Hoe rijk, hoe machtich dat sy ye waren.
Hier om soe wil ic ons verclaren,
Hoe wy salich worden moghen
- 50 Ende totten hemelrijk ghetoghen,
Daer leven is al sonder eynde.

Alexanders geesten

Auteur: Jacob van Maerlant.

Editie: Franck, z.j.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 23–26.
5.3 Specifieke personen: vs. 23–25.
5.4 Abstract publiek: vs. 1–22.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 1–22; 27–29.
5.7 Aandachtsformules: vs. 30.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 23–25.

Het es costume ende sede,
Also men iet nieuwes in ene stede

- Eerstwerf vertellen hoort,
Some sijn si also verdoort,
5 Dat sijt lachteren, al eest goet.
Ic wane wel dat nidechede doet,
Ofte dat sijt niet en verstaen.
Some die liede sonder waen,
Die hovesch sijn ende wel gheraect,
10 Segghen dat es wel ghemaect
Ende gheven hem prijs ende lof.
Groot wonder hebbic daer of,
Hoe die werelt es so verkeert.
Want ons die scripture leert,
15 Dat God alle dinc maecte goet.
Wat eest dan, dat den mensche doet
So sere vergheten alle doghet,
Dat ghijt alle merken moget,
Also men hem eneghe doghet leert,
20 Dat hijt emmer ten archsten keert,
Also hijt niet te rechte en verstaet?
Sere ontsie ic dusdaen baraet.
Nochtan so willic bestaen
Dore hare, die mi heeft ghevaen,
25 Te scrivene Alexanders geesten.
Ans mi God, ic saelt volleesten,
Al lachterent, diet niet en verstaen.
Dat willic al te winde slaen.
Al hebben sijs nijt, mine rouc.
30 Hoort, dus beghint die eerste bouc.

Alexiuslegende

Editie: Gysseling, 1980, p. 527–528.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–26.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–21.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 19–21.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 22–26.

No ic ne can dichten no ic ne can laten
Jc ne can mi beide[n]s hoghe maten

- Beghinnict het wort mi te zuar
Ende latict het wort mi te naer
5 Min sin het mi dat ix onbere
Min harte doet dat ix beghere
Min sin segghet mi hie is tonvroet
Min harte segghet het is goed
Min sin segghet hets boue sere macht
10 Min harte wille dat ic die cracht
An gode soeke van hemmelrike
Hie salse gheuen ghe trouwelike
Als hie al den anderen doet
Die vp hem betrouwen goed
15 Desen tuist ende desen strijt
Hebbic ghe draghen langhe tijt
Jn mine harte allene stille
Ende hebbe ghedan des sines wille
M[a]re mie heuet die harte verwonnen
20 De sin sodat ic hebbe begonnen
Ende wille .i. mirakele dichten
God moete minen sin verlichten
Dat icse moete wl scriuen
Dat hit te sire ere moete bliuen
25 Ende hare vrome moete wesen
diese horen sullen ende lesen

Dits van Augustijnkens sceepkene

Auteur: Augustijnken van Dordt.

Editie: Blommaert, 1851, p. 105–112.

Gedachteneenheden:

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–12.

9.1 Vermaak: vs. 1–12.

9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 1–12.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–12.

- Hi dunct mi wesen wael gheleert,
Die sijn ghenuecht in duechden keert;
Want sonder ghenuecht in desen leven
Es luttel yemant vroylijc bleven;
5 Doch reine ghenuechte ende vroylecheit
En is den goeden niet wederseit,

Wils hem ghehenghen die nature;
Maer elc menschelike figure,
Die sal met reden sijn ghenuecht
10 Eerlijc voeghen in die duecht;
Want God sal loen in vruchten gheven
Hem, die hier met doechden leven.

Vander avontuer

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 183–187.

Gedachteneenheden:

4.2 Ontboezemingen over het leven van de auteur: vs. 1–8.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–8.

Avontuer heb ic ghesocht,
Oest, west, te menigher stede,
Die ic vinden niet en mocht,
Wat arbeit dat ic daer om dede.
5 Nu faelgeren mi die lede;
Mi twifelt zeer in mijn ghedocht,
Of Avontuer mi yet wil mede,
Si baert recht ofs haer niet en rocht.

Beatrijs

Editie: Kazemier, z.j.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 10–13.

4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–8.

5.7 Aandachtsformules: vs. 9–10; 81.

7.1 Concrete bronnen: vs. 13–17.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 9–10.

8.2 Expositie: vs. 18–81.

8.5 Genreaanduidingen: vs. 4–8.

8.6 Dieptestructuur: vs. 37–71.

Van dichten comt mi cleine bate.
Die liede raden mi dat ict late

- Ende minen sin niet en vertare.
Maer om die doghet van hare
- 5 Die moeder ende maghet es bleven,
Hebbic een scone mieracle op heven,
Die God sonder twivel toghede
Mariën teren, diene soghede.
Ic wille beginnen van ere nonnen
- 10 Een ghedichte. God moet mi onnen
Dat ic die poente moet wel geraken
Ende een goet ende daer af maken
Volcomelijc na der waerheide,
Als mi broeder Ghijsbrecht seide,
- 15 Een begheven willemijn.
Hi vant in die boeke sijn.
Hi was een out ghedaghet man.
Die nonne daer ic af beghan,
Was hovesche ende subtiyl van zeden;
- 20 Men vint ghene noch heden
Die haer ghelijct, ic wane,
Van zeden ende van ghedane.
Dat ic prisede hare lede,
Sonderlinghe haer scoenhede,
- 25 Dats een dinc dat niet en dochte.
Ic wille u segghen van wat ambochte
Si plach te wesen langhen tijt
Int cloester daer si droech abijt:
Costersse was si daer.
- 30 Dat seggic u al over waer:
Sine was lat no traghe
No bi nachte no bi daghe;
Si was snel te haren werke.
Si plach te ludene, in die kerke
- 35 Si ghereide tlicht ende ornament
Ende dede op staen alt covent.
Dese joffrouwe en was niet sonder
Der minnen, die groet wonder
Pleecht te werken achter lande.
- 40 Bi wilen comter af scande,
Quale, toren, wedermoet;
Bi wilen bliscap ende goet.
Den wisen maect si oec soe ries,

- Dat hi moet bliven int verlies,
 45 Eest hem lief ofte leet.
 Si dwingt sulken, dat hine weet
 Weder spreken ofte swighen
 Daer hi loen af waent ghecrighen.
 Meneghe worpt si ondervoet,
 50 Die op staet alst haer dunct goet.
 Minne maect sulken milde
 Die liever sine ghiften hilde,
 Dade hijt niet bider minnen rade.
 Noch vintmen liede soe ghestade,
 55 Wat si hebben, groet oft clene,
 Dat hen die minne gheeft ghemene:
 Welde, bliscap ende rouwe.
 Selke minne hetic ghetrouwe.
 In constu niet gheseggen als,
 60 Hoe vele gheluux ende onghevals
 Uter minnen beken ronnen.
 Hier omme en darfmen niet veronnen
 Der nonnen, dat si niet en conste ontgaen
 Der minnen, diese hilt ghevaen,
 65 Want die duvel altoes begheert
 Den mensche te becomee, ende niet en cesseert
 Dach ende nacht, spade ende vroe.
 Hi doeter sine macht toe
 Met quaden listen; als hi wel conde,
 70 Becordise met vleescheliker sonde,
 Die nonne, dat si sterven waende.
 Gode bat si ende vermaende,
 Dat hise troeste dore sine ghenaden.
 Si sprac: "Ic ben soe verladen
 75 Met starker minnen ende ghewont-
 Dat weet hi dient al es cont,
 Die niet en es verholen-
 Dat mi die crancheit sal doen dolen.
 Ic moet leiden een ander leven.
 80 Dit abijt moetic begheven".
 Nu hoert, hoeter na verghinc.

Bedienisse vander missen

Editie: Oudemans, 1852.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 25–32.
- 5.1 Algemeen publiek: vs. 7–32.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 21–32.
- 6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 1–10.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 11–32.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 11–32.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 1–32.

- Ic waent een salech mensche were,
Die, met woerden ende met lere,
Ander liede daer toe brochte,
Dat si herte, sin ende gedochte
- 5 Keerden ane den ghenen al,
Die ie was ende bliuen sal,
Deus: want ict gherne saghe,
Dat elc mensche Gode an laghe
Vele meer, dan hi doet
- 10 Om dit verganclike goet.
Ic woude elc mensche wiste,
Of liete hem wisen met liste,
Wat ghenaden, welke salicheit
Ane die heileghe misse leit.
- 15 Ic wane sise dan dicke sochten,
Dat sise hoerden alsi mochten;
Want wi moghen weten ghewisse,
Dat alsoe vele ane die misse
Ghenaden ende salicheiden leit,
- 20 Als in die sonne stoues geit.
Want menech luttel weet,
Waer omme hi te missen geet,
Ende in sijn herte niet en dreghet,
Wat ane die heileghe misse leghet,
- 25 Soe willic, bider helpen ons Heren,
.I. deelken den mensche leren,
Alsoe verre als ane die dude,
Gheweten moghen leke lude.
Dat doe ic al omme dat,

- 30 Dat elc mensche des te bat
Hem seluen wille daer toe keren,
Dat hi hore den dienst ons Heren.

De blauwe schuit¹

Auteur: Jacop van Oestvoren.

Editie: Pleij, 1979.

Gedachteneenheden:

- 5.4 Abstract publiek: vs. 1–10.
5.7 Aandachtsformules: vs. 9–10.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–10.
9.4 Profane lering: vs. 1–10.

- Ende alle ghesellen van wilde manieren
Ontbieden wi gruet ende saluut,
Te comen in die Blauwe Scuit
Ende in der Blauwer Scuten ghilde.
5 Sijn si onedel of van den scilde,
Hem allen gaern men ontfaet,
Opdat si leven als hierna staet
Ende werken mit al haer vermoghen.
Nu hoert, ic sal haer leven toghen,
10 Die onser Scuten toebehoert.

Boec vanden houte

Editie: Hermodsson, 1959.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 4–8.
5.7 Aandachtsformules: vs. 9–10.
7.1 Concrete bronnen: vs. 1–3.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–8.

Van den hout daer aen verstarf
der maeghede zoen om ons bedarf,
heb ic ghelesen, hoet ghewies.
nu bidde wij Gode dies

1. Deze proloog is aan het begin incompleet, omdat het eerste blad van deze tekst uit het enig bekende handschrift is verdwenen.

- 5 dat hi mi zulke leringhe zeinde
dat ic van beghin ten einde
alle dese pointen moeghe vertrecken
zonder loeghelike vleckē.
wat hulpt dat ic vele vertoghe
10 dit ghedicht in langher prologhe.

Boec vander wraken

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: Snellaert, 1869, p. 287–491.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 32–33.
3.4 Voorspraakbede: vs. 29–30.
4.2 Ontboezemingen over de auteur: vs. 1–6.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–6.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 32–33.
5.7 Aandachtsformules: vs. 34.
6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 7–12.
8.4 Titels: vs. 31.
8.6. Dieptestructuur: vs. 13–31.
9.5 Geestelijke lering: vs. 7–31.

- Allen kerstenen menschen,
Die na Gods gratie wenschen,
Gruetic, onnutte knecht,
Van sinne zere plomp ende slecht,
5 Metter gratien van Onsen Here,
Die met Hem duere emmermeere.
Sinte Pauwels seghet, die lerere fijn:
Alle scriften die ghescreven sijn
Sijn tonser leringhen ghescreven,
10 Dat wi dbeste selen leven
Ende dat archste selen vlien,
Also wijt ghescreven sien.
Daer om so biddic met trouwen
Hen die dit boec selen scouwen,
15 Dat si studeren met sinne
Die materie diet heeft inne,
Ende daer ane willen leren

- Kennen die vreese Ons Heren;
Want, also ons David seyt,
20 Springt daer wt alle wijsheyt;
Want die wt Gods vreesen es
Es wt sire hope, sijts ghewes.
Ende God soude wreken sonder beyden,
En dade sine ontfermecheyde;
25 Want sine wrake sekerlike
Menegherande es op ertrike,
Ende comt oec tenen cloppe
Als men daer minst mict oppe.
God gheve ons sijn vrese also
30 Dat wi ewelijc sijn met Hem vroe.
Dit es dboec van Gods wraken.
God laet mi wel gheraken,
So dat mi nieman en begripe der in.
Nu so hoert hier mijn beghin.

Die borchgravinne van Vergi

Editie: Jansen Sieben, 1985.

Gedachteneenheden:

- 5.4 Abstract publiek: vs. 1–37.
8.2 Expositie: vs. 38–53.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–37.
9.4 Profane lering: vs. 1–37.

- Gherechte minnare waer ghi sijt,
Sijt op u hoede in alder tijt,
Ende heelt dat u te helene steet;
Maect van uwen lieve niet u leet,
5 Het soude u namaels deren sere,
Ende het ware groet onnere.
Hout u wort bi u allene,
Ende sijt in u herte rene,
Ende en laet u herte niet verstaen,
10 Ende het ware sere mesdaen
Ochte ghi gheswighen niet en cont,
Ende ghehouden uwen mont.
Hoe saelt een ander dan ghehelen,
Hoe nauwe ghijt hem wilt bevelen,

- 15 Maer hoedt altoes u waerde
Jeghen ghebaerde ende onghebaerde;
Want men vint vele lieden,
Die hem altoes ghereet bieden,
Te dienste hem allen die se kinnen
- 20 Om dat se van hem willen winnen
Haer heimelicheit, ende weten al,
Ende segghen dat nemmermeer en sal
Mensche van haren monde weten,
Des si saen hebben vergheten,
- 25 Want sijt haestelijc ute bringhen;
Huedt u altoes van dien dinghen,
Die heimelike minne dracht
In u herte die u wel behaecht,
Heelt se vrienden ende vianden,
- 30 Sone worde niet te scanden;
Want alst iement vremders weet,
Soe es hire met soe ghemeet,
Dat hijt vertelt te .VII. staden;
Dus blivet die minne verraden,
- 35 Ende moet met rouwen scheeden,
Ende maect ghevriende in veeden,
Daer dic ave comt mesval,
Als ic u vertellen sal,
Dat in Borgoenien ghesciede,
- 40 Daer toe saghen 't vele liede,
Vander borchgravinnen van Vergi,
Die sere minde enen ridder vri,
Die al te vrome was ende coene,
Ende hovesch in al sinen doene,
- 45 T'allen spele in sinen tiden,
Ende overdadech in dat striden,
Soe dat die hertoghe der bi
Sere vercoes den riddere vri,
Ende nam desen here met heme.
- 50 Soe datten minde als ic verneme
De borchgravinne al te sere,
Die ic noemde heden ere,
Van Vergi was haer name.

Den bouc van seden

Editie: Von Kausler, 1844, p. 561–599.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 15–18.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 1–2.
- 6.1 Polemieck met andere teksten: vs. 3–5.
- 6.3 Het dichterschap: vs. 15–48.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 3–8.
- 8.4 Titels: vs. 1–2; 9–14.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 15–48.

- Nv verstaet al hier ter steden
Beghinne ic den bouc van seden,
Ende wet wel, dat ic hier bediede
Es niet ghetrocken vut walschen lieden,
5 Noch vter walscher aenturen;
Soe es ghetrect vter scripture
Harentare, daer ict sochte
Ende het mi ghenoeghen mochte.
Dese bouc spreect van houeschede
10 Ende bi wilen van vroedscap mede;
Ende omme dat dine ghedane wort
Ter weerelt seden al behort,
So dinct mi recht, bi waerheden,
Dat men heet den bouc van zeden.
15 Nv weten bidden alle gader
Gode, onsen lieuen vader,
Dat hi alle onse dinghen
Ten goeden ende moete bringhen:
Al die vroedscap die men can,
20 Entie gheleesten mach die man,
Ende al dat wisen mach die wise,
Comt van Gode van den paradise.
Dien man die God die vroedscap sent,
Hi es alse een inst[r]ument,
25 Daer God, onse heere, mede werct,
Die die dinc te rechte merct.
Hier omme radic elken man
Dat hi die vroedscap die hi can
Den lieden vort wise ende leere:

- 30 Dus mach hi vrucht in onsen heere
Maken, ende daer comen of
Conste, prijs, eere ende lof.
Ouer waer segghic hu datte:
Die vroedscap es ghelijc den scatte,
35 Die vroetscap heelt ende deluet scat,
Daer heuet niemen of te bat,
Noch en mach niemen comen
Noch te nutscap, noch te vromen,
Want si hebben sulken aert,
40 Toghet mense ende openbaert:
Scat gheuet vrome ende neeringhe,
Vroedscap sin ende leeringhe.
Wat peinsen dan vele lieden
Die hare conste niemen bedieden?
45 Het schijnt dat het hem es leet
Dat yemene dan si hiet weet.
Wat helen si in haren sin?
Al wisen sijt, vort sine hebbens te min.

Brabantse yeesten

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: Willems, 1839.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. vs. 52–58.
4.1 Biografische gegevens: vs. 59–62.
5.2 Diets publiek: vs. 1–7.
5.3 Specifieke personen: vs. 1–19; 44–49.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 52–58.
5.7 Aandachtsformules: vs. 21.
6.1 Polemieck met andere teksten: vs. 1–20; 21–41.
7.1 Concrete bronnen: vs. 21–41.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–10; 20–43; 63–104.
8.4 Titels: vs. 50–51.
8.5 Genre aanduidingen: vs. 50–51.

Om dat van Brabant die hertoghen
Voermaels dicke sijn beloghen,
Alse dat si quamen metten swane,
Daer bi hebbic mi ghenomen ane

- 5 Dat ic die waerheit wille ontdecken,
 Ende in dietscher rime vertrecken
 Wanen die hertoghen yerst quamen;
 Ende mede hoe waren hoer namen;
 Ende wat levne si antierden;
- 10 Ende hoe langhe si meest regneerden;
 Mer, sijt des seker ende ghewes,
 Dat men van den swane segghende es,
 Dat al loghene is gheveinsde;
 Ondanc hebbe diet peinsde!
- 15 Ic wane, hi waende twaren
 Dat swanen edelre waren
 Danne manne, ofte vrouwen mede,
 Daeraf coemt al dedelhede
 Die ter werelt toebehoert:
- 20 Tswanen laet ons swighen voert,
 Ende hoer hier al dat hercomen,
 Alsoe alsict hebbe vernomen
 In den Spieghel historiale,
 Daer ict uut trac altemale,
- 25 Die Jacob Van Merlant maecte,
 Die goede dichtre ende gheraecte,
 Inden dietschen, uten latine,
 Daer omme hi hadde langhe pine.
 Al eest dat wi vinden moghen
- 30 Die hoghe yeesten der hertoghen,
 In den Spieghel bescreven,
 Si staen soe onderweven
 Met anderen yeesten, weder ende voert,
 Alsoe alse te dien boeke behoert,
- 35 Datmen vinden en weet waer,
 Ende suken moet hier ende daer,
 Ende daer op bliven even blint;
 Want dboek meneghen es onbekint:
 Daer bi heb ic sonderlinghe
- 40 Ute ghelesen die dinghe
 Die den hertoghen ane gaen;
 Soe moechdi claelijc verstaen
 Van beghinne thercomen al,
 Alsoe mi bat ende beval

- 45 Van Antwerpen her Willem,
Bornecolve noemt men hem:
Ic hadde onrecht en dadict niet,
Vroech ende spade, dat hi ghebiet,
Met al dat ic mach gheleesten.
- 50 Weet, dat Die Brabantsche Yeesten
Des boecks name sal zijn.
God gheve dat ic mijn
Propoest, in desen dinghen,
Ten einde alsoe moet bringhen,
- 55 Dat te hoerne moete liden,
Soe dat, om enich niden,
Met redenen niet en can
Gheblameren enich man.
Dit boeck waert begonnen, voerwaer,
- 60 Doe men screef Jhesus Cristus jaer
Dertien hondert, achtien mede,
Al te Antwerpen, in die stede.
Dese boec es ghedeelt in viven;
Want ic wilder in bescriven
- 65 Die V state, als men leest,
Daer Brabant in heeft gheweest;
Ende hoe dat van sessen tsessen die staet
Verwandelt, ende op ende neder gaet.
Deerste sesse waren hertoghen,
- 70 Machtich, ende seer vermoghen,
Vrome, ende daer toe rike,
Ende som raet van Vrancrike,
Machtegher vele, te waren,
Dan die coninghen selve waren.
- 75 Dander sesse, in waerre dinghe,
Waren van Vrancrijcke coninghe,
Menich jaer in groter eeren,
Ende waren der heren heren,
Ende keisere som van Rome.
- 80 Die derde sesse, als ict gome,
Waren graven, ter waerheide,
Van Lovene en van Bruesele mede,
Ende moesten bi verradenissen
Der vrancscher cronon missen.

- 85 Die vierde sesse, na dese graven,
Worden te hertoghen verhaven
Over Lotrike ende Brabant,
Daer si noch over sijn bekant.
Nae dese sesse, verstaet mi dan,
90 Quam die eerste hertoghe Jan,
Die oec meerde name ende lant;
Want hi wan, metter hant,
Dlant van Limborch, dats waer;
Soe dat si saten openbaer
95 Drievoudighe hertoghen, waerlike,
Van Brabant, Limborch ende Lothrike.
Aldus hebben, in waerre lessen,
Die hertoghen, van sessen tessen,
Altoes ghemeert oft worden min.
100 Dese yerste boec houdet, in
Twintich capittle ende vive,
Hoe deerste ses, vrome van live,
Op waert clommen, immer scone,
Tot in die vransche crone.

tweede proloog van de Brabantse yeesten²

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: Willems, 1839, p. 599–602.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 14–19; 39–47; 95–106.

4.3 Feiten over het oeuvre: vs. 107–112.

5.2 Diets publiek: vs. 1–13.

5.3 Specifieke personen: vs. 25–38; 102–106.

5.7 Aandachtsformules: vs. 15; 48.

6.1 Polemiek met andere teksten: vs. 1–13.

7.1 Concrete bronnen: vs. 20–24; 79–98; 107–112.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–13; 14–24; 48–98.

8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–13; 48–98.

9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 25–38.

2. Deze proloog is in de zesde fase van de ontstaansgeschiedenis van de *Brabantse yeesten* (samen met ca. 1200 verzen, bevattend de geschiedenis van Noach tot aan Pepijn van Landen, het oorspronkelijke begin van de *Brabantse yeesten*) aan de tekst toegevoegd. Het is hoogstwaarschijnlijk dat Jan van Boendale zelf dit deel aan zijn tekst toevoegde (vgl. Sonnemans, 1992, p. 339–340).

- Daer bi soudic langhe zoeken,
In latijnschen ende in walschen boeken,
Jesten van heeren onbekint,
Die oyt geweest hebben hier omtrent,
5 Ende van menschen, twaren,
Die noyt op eerterijke waren,
Ende ic die in dietsche ontbinde,
Sint ic zo scoene ystorie vinde
Bescreven van ons selfs heeren,
10 Die haer land hilden met eeren
Ende mogentlike regeerden
Ende hare vianden te bareteerden,
Ende met crachte onderdaden.
Willet mi God van desen gestaden,
15 Soe willic u scriuen, hoort van wien,
Ic saelt u alhier bedien,
Dats van den hertoge metten baerde
Godevaert, die van zo edelen aerde
Was, soe ict u vertrecken sal,
20 Ende in boeken vant gescreven al,
Die ons her Moyses dede weten,
Ende heilige lieden ende oic poeten,
Die de cornicke hebben bescreven;
Van hem willic u oic voirt gheven.
25 Hertoge Jan van Brabant
Die derde van den name int lant,
(Der edelder Magrieten sone,
Coninc Eduwarts dochter, die de crone
In Ingelant oic droech met eeren,
30 Ende oic heere was der heeren,
Ende oic goed in ridders name)!
Ontfaet dit boexken, eist u bequame
Ende ontfankelijc, zo dunct my
Dat mijn pijn bestaet sy,
35 Ende den tijt die icker toe doe.
Ende en eest oic niet alsoe,
Soe sal my dat herte verseeeren;
Want ic maect in uwer eeren.
Nu biddic Gode, den hoegen voghet,
40 Daer alle wijsheit ende doghet
Uut vloeyt volcomelike,

- Dat hi hier de hand over strike,
 Ende hulpe mij dat ic volmake;
 Want sonder hem geene sake
- 45 En geschiet, des zeker si.
 Ende oic moet zijs onnen my
 Maria, sijn moeder bequame!
 Nu beghinnic in haren name.
 Van den hertoghe Godevaerde,
- 50 Hoe hi weder brochte ter waerde
 Brabant, ende den hertoghe rijke,
 Dat Kaerle die hertoge valschelike
 Hadde, menich jair te voren,
 Bi Hüge Capette verloren,
- 55 Ende die vrancsche crone mede,
 Alst steet gescreven te vele stede,
 Willic u hier bescreven ter stad;
 Maer tierst willic u seggen dat,
 Als ic u seide waer bi
- 60 Dat dese edele man si.
 Wy weten wel dat hier te voren
 Die werelt al bleeff verloren,
 Bi der diluvien, ende verdranck,
 Dat my te seggen wair te lanck.
- 65 Soudict vertellen twi dat God dede?
 Het was om der lieden quaethede.
 Oic en onthilden hen in darcke maer
 Sy achte, dat wet wel voirwair,
 Noe ende sijn kinderen drie,
- 70 Ende haer wive dat waren die
 Die hen onthielden ende niemant el.
 Dan desen zoe weet men wel
 Dat al sijn beghin heeft,
 Dat nu ter werelt leeft,
- 75 Ende dat geweest heeft te voren,
 Ende dat noch sal werden geboren.
 Ende soe mach men mercken dair bi
 Dat dese edele hertoge vri,
 Geboren van desen, zo ic u sal
- 80 Noemen sijne vorderen al,
 Bi gerechter genalesien,
 Als ons die poeten lien,

- Ende sinte Clement, die heilige man,
Diere wel af spreken can,
85 Ende Dirodus die martelare,
Ende sinte Jeronimus seit my dware,
Lucaen ende Ovidius,
Diet ons oic beschreven dus,
Gelijc ict u bedieden wille,
90 Ende ander poeten, dier ic stille
Swighe, want het wair my te zwaer
Al te vertrecken openbair
Der gheenre name, dair ic aff scribe.
Dair bi moet ic laten bliven.
95 Maer die gene salic u,
Of God wille, vertrecken nu
Daer dese edele hertoge vri
Van beghinne aff comen zy.
Nu moet hijt my zo laten uuten,
100 Die here, dair alle dueght uut spruyten,
Datter sijn loff ende sijn eere
Aen geliggen, ende dese heere
Dien ic dit ter eeren make,
Dat hem moet dese sake
105 Ontfanclic wesen, ende hi dair na
Blidelic ende wel ontfa;
Want zeker mach hi sijn, wet dat,
Dat ict hebbe ter meneger stat
Gesocht ende uut vele boeken;
110 Want zekerlic ic moestet zoeken
Ende om waken vele nachte,
Eer ict tot eenen eynde brachte.

Vanden coninc Saladijn

Auteur: Hein van Aken.

Editie: De Keyser, 1950.

Gedachteneenheden:

5.4 Abstract publiek: vs. 1-8.

6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 1-4.

8.6 Dieptestructuur: vs. 1-8.

9.4 Profane lering: vs. 1-8.

- Het doet goet aen den vroeden leren,
Omme datmer alle doecht aen verstaet.
Die hem ten werke wille keren,
Alle wijsheit hi begaet.
- 5 Ende sietmen van den groten heren
Eneghen doen dat hem messtaet,
Het en es sine vrome no sine ere:
Ens niemen vroet in dommer daet.

Const, cracht, wille sonder daet

Editie: Carton, z.j., p. 233–313.

Gedachteneenheden:

- 4.1 Biografische gegevens: vs. 41–52.
6.3 Het dichterschap: vs. 1–40.
7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 41–52.
8.2 Expositie: vs. 41–52.
8.6 Dieptestructuur: vs. 41–52.

- Const, cracht, wille zonder daet,
Daer of en comt goet no quaet,
Ende hoge daet zonder wise raden,
Dats een recht beghin van scaden;
- 5 Met wisen rade const beleit,
Dats een behouden aerbeit;
Ende cracht met wizer const te zamen,
Dat brinct tweerc te zire namen.
Nochtan en doocht cracht no const,
- 10 Sonder wille ende zonder jonst;
Wat sal dan cracht, const, wille ende moet,
Of ment niet te werke en doet?
Ende wat salt al te werke ghedaen
Voor de gone die niet verstaen?
- 15 Dats recht besceyt als daer men zaeyt
Daer men nemmermeer en mayt,
Daer men verliest pine ende coren;
Aldus blijft menich const verloren.
Maer hets beter verloren pine
- 20 Dan const daer pine in pleicht te zine;
Want aerbeit sonder const in daden
Dan can den zinnen niet ghescaden;

- Maer ærbeit ende const te zamen
Beroert zinnen ende lechamen,
25 Ende als ment al beroert int werken,
Door hem dies niet verstaen no merken,
Daer wert des aerbeits loon vergouden,
Als vor zwinen ghezait corsouden.
Const si doch const met consten loonen,
30 So en zoude hem niemen connen becronen;
Maer rude up twerc no up loon ne ghissen,
Dies moet men loon der const ghemissen.
Die werct in dustanicher hopen
Si suller lettelt mede copen,
35 Die rade en weet hoe verre hoe bi
Den rechten loon der consten zi;
Dus willic minen wagen mennen
An die de weghe der consten kennen;
So sal mijn pine in den fijn
40 Na rechter werde vergouden zijn.

- Een droom die mi hout in dole,
Ende die mi gheen tijt uter mole,
Noch uten zinne can gheraken,
Dien willic hier in rime maken,
45 Ter eeren daer ic den slaep om began,
So ic best can, niet so ict jan;
Want sint der tijt dat hi mi droomde
Ic nie up ander dinc en goomde.
Drome pleghen wel te ghesciene:
50 Ende mi droomde, so schiene,
Dat icken moet na dichtens luste
Vulbringhen, eer ic van herten ruste.

Cornicke van Brabant

Auteur: Hennen van Merchtenen.

Editie: Gezelle, 1896.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 1–10.

3.4 Voorspraakbede: vs. 38–47.

4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–10.

5.3 Specifieke personen: vs. 10–15.

7.1 Concrete bronnen: vs. 16–24.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 10–15; 21–37.

8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–10.

Behouder alder werelt wyt,
Christus, heere ghebenedyt,
Coeninck der eweger glorien,
Jc bidde u vriendeliken

- 5 Dat ghij myn herte, op desen tyt,
Verlichten wilt, ende myn memorie;
Ende myn rude, plompe sinne
Soe ontpluken, die ic kinne
Slecht ende rut, dese hijstorie
- 10 Te makene; naer noyale minne,
Die ic drage, te mer herten binnen,
Toten vromen Brabanschen heeren,
Die uter Troijen, der ryker waranden,
Gesticht hebben alle die lande
- 15 Die men vint in dessyde der meere.
Ghelyc dat Jacop van Merlant
Maecte, in een buexken, dat ic vant
Gedicht staen, scoen ende cleer.
Welc boec es van cleinder spasien
- 20 Ende es geheten Jacop Clarasien.
Alle leven der heeren ryne
Daer hi inne verrupenteert,
Die oit in desside der maryne
Haer leven hebben geregeert,
- 25 Sint Ector, die vrome prince fine,
Liet dat edel leven sine,
In Troijen, als hy scoen vercleert.
Ende hoe Brabant creech sinen name
Nae den hoeghen ridder Breboen,
- 30 Die, doer der wilder Maesen stroem,
Volch een swane, van scoender gedaene,
Tot Nijemaghen, daer hy .j. maget scoene
Vant, die hem die keijser coene
Ghaf, die was, al sonder blame,
- 35 Haer broeder; hiet Julius Cesaer,
Ende was die ijerste, dat was waer,
Die in Roeme noet keiser was.

- Nu biddic der maget, daer al claer
Die Gotheit inne daelde, ende daer naer
40 Moeder ende maget ghenaes,
Dat zij haeren weerden soene
Wil bidden, dat hy die heere vrome
Bringhe int hemels palais,
Die de ryke warande scone,
45 In hoegher aert, als prince coene,
Gheregeert hebben, sonder scande,
Metter ridderliken brande.

Corte coronike van Brabant

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: Blommaert, 1838, p. 84–90.

Gedachteneenheden:

- 3.4 Voorspraakbede: vs. 29–33.
5.7 Aandachtsformules: vs. 22; 34.
6.1 Polemieck met andere teksten: vs. 13–21.
6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 1–6.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 7–12; 22–28.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 22–28.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–6.
9.4 Profane lering: vs. 1–6.

- Het es goet spreken van den goeden,
Van den vromen ende van den vroeden,
Die hem voormaels setten ter eeren;
Want men mach er ane leeren
5 Vele dooghden ende wijsheiden,
Die sijn leven daer bi wille leiden.
Hier na willic u nu segghen,
Ende in corten woorden uutlegghen
Van den besten prinsen waerlike
10 Die ye quamen in ertrike,
Daer die edele hertoghen sijn
Van Brabant af comen sijn.
Mi wondert wat hem ghinc ane
Die dat segghen van den zwane
15 Visierden ende brachten voort;
Want dan was nie ghehoort,

- Dat een zwane mensce mocht wesen.
Die aldus lesen
Ende dichten quade truffen,
20 Daer si tfolc mede versuffen,
Si doen daer ane sonde groot.
Nu hoort hier al bloot
Die corte coronike te hant
Van den prinsen van Brabant,
25 Hoe si hieten ende wie si waren,
Binnen .XXV.hondert jaren,
Tote op den derden Janne
Die nu comen es te manne.
God Ons Heere die moet hem gheven
30 Wijsheit ende langhe leven,
Heerlicheit ende victorie
Ende daer na die eweghe glorie.
Amen segghet met soeten sinnen.
Nu hoort hier na, ic sal beghinnen.

Die cracht der mane

Auteur: Hein van Holland.

Editie: De Vries, 1847.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1-6.
5.4 Abstract publiek: vs. 11-20.
7.1 Concrete bronnen : vs. 7-11.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 7-10.
8.6 Dieptestructuur: vs. 11-20.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 1-6.
9.3 Technisch-pragmatische lering: vs. 11-20.

- Ic bidde Gode dat hi minen sin
Verlichten moete, dat mijn begin
Te goeden ende moete comen,
Enten ghonen moete vromen,
5 So dat hijs moete worden vroet,
Daer die dicht omme bestoet.
Ic wil scriven vander mane,
Hare craft, na minen besten wane,
Als ic bescreven hebbe vonden

- 10 Van Ypocras ende ontbonden:
Alse die hoghe meester seghet,
Dat elc visiker die levet
Gheleert sal vanden sterren wesen,
Sal hi den mensche moghen genesen.
- 15 Es oec dat hi des niene can,
Hine vorseghet nemmer wijf of man
(Hine seghet op ghereke of op geval),
Hoe dat dan gheskien sal,
Of wanneer hi sterven moet,
- 20 Hine si vanden sterren vroet.

Cyromanchie

Auteur: de pape van den Hamme.

Editie: De Pauw, 1893, p. 272–289.

Gedachteneenheden:

- 5.2 Diets publiek: vs. 46–53.
5.4 Abstract publiek: vs. 46–53.
5.7 Aandachtsformules: vs. 54.
7.1 Concrete bronnen: vs. 33–37; 46–53.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–45.
9.1 Vermaak: vs. 46–53.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 46–53.
9.3 Technisch-pragmatische lering: vs. 1–45.

- God, die oyt was ende nie begonste,
Heeft Cyromanchia, eene conste
Allen creaturen die leven
In die hant te siene ghegheven
- 5 An die linien, diet besceeden.
Hoe datti den tijt sal leeden,
Weder te ghelucke van goede
Of in rauwen der armoeden,
Tusschen beeden in wiltheden
- 10 Loepen, jaghen of houden steden,
Met ghelucke groet in sonden
Of in huwelike te sine ghebonden,
In water sterven of upt lant,
Dit toecht die tafel van der hant;

- 15 Want elken mensche, bi Gods consente,
 Hebben gheset die helemente,
 Hoe hi dus leeden sal sijn leven
 Als hiervoren staet bescreven
 Sinen tijt, ende hoe hoec mede;
- 20 Maer mids goeder lieder bede
 So mach gracie van boven
 Nature wel haer recht roven,
 Want God es altoes ten naesten.
 Oec mach men wel die doot verhaesten
- 25 Alsoe dickent ghevalt van hem somen;
 Maer als die tijt es al vulcomen
 Dat nature wijst te ghesciene,
 Alle medicine of surgiene
 Die hoit hoerden die Scrijfture,
- 30 En daden niet een half ure
 Daerboven leven, het en dede
 Gracie van Gods moghenthede.
 Dits in die hant gheteekent tsiene,
 Also philosophen ende astromiene
- 35 Bescreven hebben ende ict las
 Van Galiene ende Pytagoras,
 Diet prouven in hare argumenten,
 Hoe elc van den viere elementen
 Heeft ontfaen in sine figure
- 40 Sijn wesen, complexie ende nature;
 Ende die planeten, diet oec mede
 Mids der naturen hemelichede
 Bin der secreten moederbant
 Daer doen formeren in die hant
- 45 Nature ende wesen altemale.
 Omdat die latijnsche tale
 Niet en verstaen alle die lieden,
 So willict hu in dietsche bedieden,
 Ende nieuwer hoec toeslaen een wort
- 50 Anders dan ten rime behoert;
 Sallic tlatijn hier exponeren
 Datter die goede an moghen leeren,
 Want hets ghenoughelic ende bequame;
 Nu so beghinnic in Marien name.

Danyel van Merwede

Auteur: Heraut Gelre.

Editie: Bouton, 1881, p. 57–66.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 1–11.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–16.

- God vader, geest end sone,
Die ewich rust in drie persone,
Voir al der werelt aen begin,
Ghif my gracie ende zin
5 Te spreken in waren woirden
Van eynen, die na ridders oirden,
Heeft gheleeft op deser aerde
End die manheit, mitten zwaerde,
Heeft bewiist in zee op lande
10 End heeft gezet dat liif te pande
Tot menigher stont om God, om ere.
Des heb danck die edel here,
Dien wil ic nu in eenre claghen
Bedichten ende siin waeldaet waghen;
15 Want wes een manlic man besuert,
Hets recht dat hem den lof gebuert.

Denensage

Editie: Wirth, z.j.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 7–11.

5.7 Aandachtsformules: vs. 4.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–10.

- Omme dat die reden es uergheten,
Ende luttel liede sijn, diet weten,
Hoe theylighe cruce quam te Breda,
Wanic v segghen, hoert daer na,
5 Wie si waren, diet daden maken;
Der waerheit salic niet messaken.
Want hier uermaels es ghesbiet,

- En wetent alle die liede niet,
Des wil ic v den sin uerclaren
10 Ende die reden openbaren,
Op dat mi god daer toe ghesterke.

Van den derden Eduwaert

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: Heymans, 1983.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 110–112.
4.1 Biografische gegevens: vs. 104–109.
5.7 Aandachtsformules: vs. 104–105.
6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 112.
7.2 Ooggetuigenverslagen: vs. 104–109.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 59–103.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 104–109; 112.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–54; 59–103.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–54.
10 Paratekst van de proloog: vs. 55–58.

- Sint dat ons Here wilde wreken
Smenschen sonden ende gebreken
Met watre also bescreven is
Inden iersten boecke ser Moyses,
5 Sone woudi voert int gemeyne
Niet wreken mit watre alleine,
Maer ter wraken heeft hij geset
Water, vier ende dat sweert met,
Dair hi dagelijcs wreket mede
10 Die sonden in meneger stede.
Want God en wilt niet verdragen
Altoos die sonden sonder plagen,
Want sine groote gerechticheyt
Brinctene ter wrakelheyt.
15 Onder tusschen als des es noot,
En dade siin ontfermherticheyt groot,
Hij soude dagelijcs ende tallen stonden
Swaerlijc wreken des smenschen sonden.
Dat die groote Alexander

- 20 Ende daer toe oic menich ander
Daden so groote manslacht,
Dat ne dede niet hairs selfs cracht.
Mer God vercoesse daer toe,
Dat sij die sonden wraken also
- 25 Alse nu hier ende alse nu daer.
Nu siet ende merket openbair,
Oft God vanden iersten stonden
Dus gewroken heeft die sonden,
Wat wonder eest dan dat hij nu
- 30 Die sonden wreect, des vragic u,
Nader sonden menichfuldicheyt,
Daer die werelt nu met ommegeyt.
God beidde .xliij. jair,
Eer hi wrac sine doot swaer
- 35 Over die Joden, wij lesent aldus,
Mits eenen coninc, hiet Titus.
Nu heeft God eenen verweect,
Daer hij die sonden mede wreect,
Des hij swaerlijc begint te waeren
- 40 Ende compt van over zee gevaren,
Van daer die zonne gaet onder,
Daer hij gewracht heeft wonder
Van manslachte sekerlike,
Ja, ten eynde van eerdrike,
- 45 Dats in Scotlant ende daer toe mee
Neffens Vlaenderen op die zee.
Des gelike men voir dien
Herde selden heeft gezien.
Hets tontsiene na minen sin
- 50 Dats maer noch es een beghin
Ende datter wonder na sal volgen,
God en wille siin abolghen
Mits siere ontfermertichede
Keren vander menschede.
- 55 Dit so heet ene prologe,
Daer ic u eens deels in toge
Die materie die hier na
Volghet also ict verstaet.

So groet opset no so hart

- 60 Als die derde Eduwaert
 Van Yngelant heeft opgeheven
 En vintmen nerghent bescreven.
 Dat die Grieken in ouden dagen
 Voir Troyen x. jair laghen
- 65 Ende niet en consten gewinnen
 Sonder verranesse van binnen,
 Dat van Persen coninc Cyrus
 Wan ende strueerde aldus
 Tgroete rike van Babylone,
- 70 Dat Alexander, Philips sone,
 Die hertoge was van Macedone,
 Dariuse af wan sine crone,
 Die coninc was van al Asya,
 Dats half erdrike als ic verstaet,
- 75 Dat Machabeus, die stoute man,
 So menegen groeten strijt verwan
 Met luttel volcs mids Gods gewelt
 Jegen volc dat was ongetelt,
 Dat die Romeine van cleinen dingen
- 80 Also clommen ende opwaert gingen,
 Dat sij dwongen al eertrike,
 Dat Kairle oic des gelike
 Zassen ende Spaengen onder dede
 Ende brachte ter kerstenhede,
- 85 Dat van Bullioen her Godevaert
 Bestoet die heylege zeevaert
 Ende Anthiochen wan doe
 Ende Jherusalem daertoe,
 Dat Jan, hertoge van Brabant,
- 90 Die derde daer also genaemt,
 Hem verweerde also wijslike
 Jegen den coninc van Vrancrijcke
 Ende jegen xv. lantsheeren,
 Die Brabant wouden onteeren,
- 95 Soe en dinct mi in gheen van desen
 Desen opsetten gelijc wesen,
 Dat een man comt van over meer
 Getogen dus mit eenen heer
 Ende wilt Vranrijcke winnen

- 100 Ende coninc sijn daer binnen
Ende neemt hem tytel ende wapen an,
Eer hier borch of stat in wan.
Dit es ymmer wonder groot.
Nu so moeghed i hoeren al bloot
- 105 Dbegin van deser hystorien
Also ic in mine memorien
Wel hebbe onthouden dat
Al tAntwerpen in die stad,
Daer ic woene, als ic thuus ben.
- 110 God verleene mi den sin
Die waerheit te seggene wats gesciet.
In geesten en sal men liegen niet.

Dietsche Catoen

Editie: Beets, 1885.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 19–22.
4.2 Ontboezemingen over de auteur: vs. 4–18.
5.4 Abstract publiek: vs. 9–12.
6.1 Polemieck met andere teksten: vs. 1–16.
7.1 Concrete bronnen: vs. 24–46.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 19–31.

- Dieghene die in haren sinne
Draghen waerlike minne,
Si maker of riim ende liet;
Der minne sone draghic niet:
- 5 Der of eist mi al vergaen
Datter minne mach bestaen.
Die wile als ic die minne drouch,
Als ic die minne sach, ic louch:
Nu haticse al in mine sinne,
- 10 Die minne draghen ende minne,
Ende hebbe ghekeert minen moet
An die ghenen die siin vroet.
Eer ic dit dede, seide een miin vrient:
“Gheselle, die [d]er wijsheit dient,
- 15 Dattijs betren loen ontfaet,
Dan die ter minnen dienste staet.”

- Hier om hebbic dies begonnen;
Si hebben onrecht, dies mi verjonnen.
Nu bidt alle met mi te Gode,
20 Dat hi mi sende sine(n) bode,
Die mi wise ende leere
Hoe ic mi ter wijsheit keere.
Alle(n) die vroet willen wesen
Een bouc es dattie clercken lesen,
25 Alsi eerst ter scolen gaen,
Die hem wijsheit doet verstaen
Vele meer dan eenich doet:
Hier om peinsic in minen moet
Dat icker u bi wille leeren
30 Hoe ghi u herte sult bekeeren
Ter wijsheit. Nu mercket dan
Wiene maecte. Het woonde een man
Tote Rome wilen eer,
Die des wijsdoms wiste meer,
35 Dan eenich die levet nu;
Hi hiet Cathoen, dat segghic u:
Hi hadde een kint, dat hiet also
Alse hi dede: des was hi vro.
Alst metten kinde was vergaen
40 Dat mochte onthouden ende verstaen,
Riep hijt, ende sprac te hem:
"Men seit, sone, dat ic bem
Wijs ende vroet; nu mercket dan:
Ic sal u leeren dat ic can."
45 Hi seide ende begonste aldus:
"Si deus est animus".

Dietsche doctrinael

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: Jonckbloet, 1842.³

Gedachteneenheden:

3. Vs. 55–80 staat niet in het handschrift dat Jonckbloet als basis voor zijn editie gebruikte. Hij heeft deze verzen volgens een ander handschrift als bijlage (p. 321–322) aan zijn editie toegevoegd. Elders heb ik betoogd dat deze passage op naam van Jan van Boendale geschreven mag worden (vgl. Sonnemans, 1992, p. 327 en 341). Ik heb voor mijn editie daarom de oorspronkelijke proloog 'hersteld' op grond van Jonckbloets uitgave.

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 52–54.
- 4.1 Biografische gegevens: vs. 37–40.
- 5.1 Algemeen publiek: vs. 17–26.
- 5.3 Specifieke personen: vs. 55–80.
- 6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 30–32.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 37–46.
- 8.4 Titels: vs. 47–51.
- 8.5 Genreaanduidingen: vs. 47–51.
- 9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 47–51; 52–54.
- 9.4 Profane lering: vs. 1–46; 55–72.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 1–46; 55–72.

Onder allen creaturen
Heeft die meester der naturen
Twee ghemaket, des sijt ghewes,
Daer redelec verstaen in es;
5 Dats dinghel ende mensche met.
Den inghel heeft hi gheset
Inden hemel, bouen al,
Om dat hi hem daer dienen sal,
In sine ghelorie die hi hem gaf,
10 Eer hire iet verdiende af.
Den mensche heeft hi, als ghi siet,
Gheset in dit eerdsch verdriet,
Daer hi met droefheiden moet
Verdienen dat ewelijc goet,
15 Met arbeide ende sorghen,
Daer nieman en heuet morghen.
Ende al heeft die mensche ontfaen
Van Gode redenlec verstaen,
Nochtan behoeft hi goeder leren,
20 Hoe hi hem wel sal bekeren
Ter doeght ende ter wijskede,
Daer hi hem beware mede,
Aen ziele, aen lijf ende aen goet;
Want gheen mensche nes gnoech vroet,
25 Hine behoeue, des seker sijt,
Hulpen ende raeds tenegher tijt.
Die wise Catoen, hi seit,
Dat van sinne die wijsheit
Luttel menschen ghegheuen es.

- 30 Paulus maect ons oec ghewes,
 Alle scriften, die sijn bescreuen,
 Sijn tonser leren ghegheuen.
 Daer bi selen wi soeken
 Leringhen inden boeken,
- 35 Die de wise hebben ghelaten
 Tonser leren ende tonser baten.
 Daerbi hebbic dit boeckskijn,
 Dat vore lach int latijn,
 Al tAntwerpen ghetoghen ute.
- 40 Daer in ligghen grote vertute
 Van doeghden ende van zeden,
 Ende van menegher wijsheden,
 Met autoriteyten al beweuen,
 Die de wise meestre wilten screuen,
- 45 Daer men in mach leren tsamen
 Orbore der zielen ende tslichamen.
 Daer omme es sijn name wale
 Die dietsche doctrinale,
 Want doctrinale, alsict versta,
- 50 Dat es comen van doctrina,
 Ende doctrina dats leringhe.
 Nv hulpe God, dat ict volbringhe,
 Soe dat sijs te beter wesen
 Alle diet horen ende lesen.
- 55 Desen bouc, mach ic leuen,
 Sal ic den hertoghe gheuen,
 Minen lieuen heer van Brabant,
 Die derde Jan es hi ghenant.
 Ic bidde hem vriendelike,
- 60 Dat hine ontfa lieuelike:
 Also es de ghifte cleene
 Die leeringhe es goet ende reene,
 Dat in brinct salechede
 Der sielen ende den liue mede.
- 65 Men sal niet an sien de scoenheit
 Der ghifte, maer de nuttelijcheit.
 Oec seit in siere leere
 Catoen, de wise heere:
 So wanneer iou v mate vrient

- 70 Van eere cleenre giften dient,
So ontfaet die dankelike,
Hi gaue v bet ware hi rike.
Te mijns heeren loue ende eeren,
Naest Gode den here der heeren,
75 Willic al gader keeren
Mijn dichten ende mijn leeren.
Langhe lijf, eere ende victorie
Gheue hem God, ende sine glorie
In zijn ewelike leuen, dare
80 Te lidene ne pleghen vren no iare.

Dietsche lucidarius

Editie: Blommaert, 1851, p. 1-74.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 1-33.

4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 18-23.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 34.

- Helpt, Maria, edel coninghinne,
Ende verclaert mine sinne,
Jhesu Cristo ics oec vermane,
Vrouwe, uwen heylighen sone,
5 Die verlost den sondare
Met sijnre passien sware,
Doen hi aen den cruce staerf,
Ende menschelike daer aen bedaerf.
Vader, sone, heylich gheest,
10 U, soe biddic alre meest
Dat ghi mi u gracie sent,
Dat dit dichte worde volent;
Ende allen heylighen van hemelrike
Soe biddic oec ghetrouwelike
15 Dat si der heyligher drieboldichede
Voir mi doen haer ghebede,
Dat mi Goods gratie ontsteke,
Dat min sin, nocht cracht ghebreke
Te dichten eenen Lucidaris,
20 Daer mi die reden of wel swaer is,
En haddic van hem gheene bate,

- Daer ic mi dus op verlate,
Dat is opten hemelschen vader;
Aen hem staet mijn troest algader.
- 25 Apostelen, martelaren, ende confessoren,
Ende allen die ten hemel horen,
Hen allen biddic, ende vermane
Mi naernsteliken bi te stane,
Voir die heylighe drievoldichede
- 30 Eenpaerlike met hare bede,
Dat God minen sin soe verclare
Dat ic dichten moet tware
Dattie Lucidaris hevet in.
Dus vraecht di clerc in sijn beghin:

Vanden doemsdaghe ende van sterven

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 45–48.

Gedachteneenheden:

- 5.2 Diets publiek: vs. 21–25.
6.3 Het dichterschap: vs. 1–20.
7.1 Concrete bronnen: vs. 21–39.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–9; 21–54.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 10–11.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–20; 21–54.

- Die dichten connen ende vinden,
Die horen altoes gaern onbinden
Die woerden Goods entie scriftuer,
Omdat si gherechtich ende puer
- 5 Ewelijck sel bliven staen.
Hemel ende aerde mach vergaen
Ende al datter binnen es,
Mer Goeds woert, sijt seker des,
Mach verganghen nymmermeer.
- 10 Exempel ende rechte leer
Die machmen spreken sonder sonde;
Mar die doer penninghen off doer ponde
Ydel glori willen maken,
Entie quaetheit niet en laken,

- 15 Al hebben si redelick verstaen,
Die moeten sulken loen ontfæen
Als horen wercken toebehoert.
Gherechte dichters bringhen voert
Dat wair is ende salich mede
- 20 Te comen totter ewichede.
Voert wil ic u doen bekend
Wortel ende fundament,
Hoe dese materi wort ghesocht
Ende te Latine vortghebrocht,
- 25 Entaer nae gheset in Duitschen tale.
Tquamen si twee tot enen male
Malc mit anderen in een kerck,
Een leeck dichter ende een clerck,
Tusschen vesper ende noen.
- 30 Sy en hadden anders niet te doen,
Dan si van dichten ende van const
Spraken, entie clerc begonst
Goede boecken voert te legghen,
Ende hem tLatijn in Duitsche seggen
- 35 Van drien veerssen, des sijt vroet,
Soe dattie leecke wel verstoet,
Dat si niet en moghen lieghen.
Scalcheit, smeken ende bedrieghen
Moeter offghesloten sijn.
- 40 Elck verstaet den rechten fijn.
Dese drie veersen sonderlinghen
Pleechtmen altoes gaern te singhen,
Als moghende heren hier verscheiden
Off hoghe rechters, teen van beyden,
- 45 Off wise clercken of meesters goet.
Van desen drien bin ic vroet,
Wanneer enich laet sijn leven,
Soe wordense ghesonghen off opgheheven
Inder kercken byden lichame,
- 50 Tot onser eer, tot onser vrame,
Op datter ander hoghe man
Exempel moghen nemen an.
Al sijn sy rijck ende wel gheboren,
Tsterven is hoer toebehoeren.

Vanden doern ende vander linde

Auteur: Willem van Hildegarsberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 213–216.

Gedachteneenheden:

- 4.1 Biografische gegevens: vs. 1–39.
- 5.1 Algemeen publiek: vs. 22–27.
- 7.4 Inspiratie door natuurervaringen: vs. 1–41.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–41.
- 8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–41.
- 9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 28–41.

- Ic sach den doren al ghehinde
Wael ghechiert al bider linde,
Entie linde al byden doeren.
Langhe tijt al daer te voren
- 5 Gheerdic te sien dese edel vrucht,
Die doeren schoen van zoeter lucht,
Die linde groen al daer byneven.
Die Meye had hem vrucht ghegheven,
Dat si in bladen stonden schoen.
- 10 Die Meye mach wel draghen croen
Voer alle tyden binnen den jaer;
Want waer hi comt, dats openbaer,
Men sieten vriendelic ontfaen:
Hi doet die heyden groene staen
- 15 Entie cleyne voghel singhen,
Lover uten bome dringhen,
Daer si hem selven mede verchieren.
Crude wassen menighertieren
Opten berch ende inden dael;
- 20 Men hoort wel an die nachtegael,
Wanneer die Meye comt an hant.
Dese edel vrucht, die ic daer vant,
Merct ic over haer nature
Om te vinden een figure,
- 25 Daer ic yet of dichten mochte,
Op dattet salicheit inbrochte
Onder tfolc van aertrijcke.
Althans soe vandic een ghelijcke
Bider doern, die daer stoet

- 30 Mit scarpen tacken wel behoet,
Soet van roecke, rijc van bladen.
In sijnre stammen was gheladen
Sonderlinghe hardicheit.
Oeck merct ic an die linde breit,
35 Dat si had een zoeten naem,
Hoer telghen, bladen wel bequaem
Aen te scouwen, als mi dochte.
Die die linde wel besochte,
Men souder sachticheit in vinden.
40 Van desen twee wil ic ontbinden
Ende exponeren tonser leer.

Drie gouden vrijdagen

Editie: De Vooyt, 1904, p. 46–54.

Gedachteneenheden:

- 3.5 Persoonlijke bede: vs. 1–3.
5.7 Aandachtsformules: vs. 7.
8.5 Genre aanduidingen: vs. 4–7.
8.6 Dieptestructuur: vs. 4–7.

Almachtich god, verleent mij gracie,
Te levne zo langhe spacie,
Dat ic dueght moet antieren.
Ghy goede liede, in vele manieren
5 hooren wij vele miraculen scoone,
van goede ghewercke ghoeden loone
dicwil comt, so ghij zult hooren.

Vanden drien ghebroederen

Auteur: Willem van Hildegaersberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 61–65.

Gedachteneenheden:

- 5.4 Abstract publiek: vs. 5–10; 20–32.
7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 1–2.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 11–32.
8.6 Dieptestructuur: vs. 5–10; 11–32.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 1–4.

9.4 Profane lering: vs. 11–32.

9.5 Geestelijke lering: vs. 5–10.

Een materi heb ic ghevonden,
Die ons leringhe doet verstaen,
Ende wye die waerheit wil oerkonden,
Die sels lyen sonder waen.

- 5 Hoert nae mi ende merct hier aen,
Ghi ghierighe minres vanden ponden,
Tsel u doncken wel ghedaen,
Wanneer ghi coemt ten lesten stonden,

- Daer u die bose sel wesen hat,
10 Als ghi in scriftuer wel hebt vernomen.
Nu wil ic beghinnen van eenre stadt,
Daer coopmans plaghen an te comen,
Die daer cochten tharen vrome,
Daer si an wonnen groten schat.
15 Oeck wast verlies mitten zommen:
Dat doet der avonturen rat.

- Wanneer dat draeyt mit sinen rande,
Soe moeder sommighe wederwenden:
Davontuer is menigherhande.
20 Soe wye tgheluc heeft byden enden,
Entan mit vlyte wil ghenenden,
Dat hi volcht van lande te lande,
Die mach wel rijcheit thuiswert senden
Ende quiten sine pande.
25 Wye wat coept ende thuiswert seint,
Dair mach hi boudelic toe tyden.
Die dese redene wel bekent,
Hi siet den wech an beyden zyden.
Hi mach hem schandelich vermiden,
30 Die in vreemde landen rent
Om coop die hem wel mach ontgliden,
Ende dan naect van dane went.

Vander drierehande staet der werlt

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 207–211.

Gedachteneenheden:

3.1 Dankgebed: vs. 26–35.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–35; 36–43.

8.5 Genre aanduidingen: vs. 36–43.

- Als dat nyeuwe jair beghint,
die hem te rechte wel versint,
Die mach den hoochsten dancken seer
Van sulker gave, van sulker eer,
5 Als hi ons doet in alre tijt;
Wanttie werlt wert seer verblijt,
Als dat nuwe jaer in staet:
Van vroecheden drijftmen groet beraet
Inder werlt, dat ghift natuer;
10 Wanttie coude winter zuer
Daelt dan vast van daghe te daghe.
Al brenct hi menighe felle vlaghe
Int nieuwe, diemen wel siet blijcken,
Dat vergeetmen lichteliken;
15 Want die hoop verdrijftet al,
Dattie zomer comen sal,
Die die werlt zeer verhoghet.
Tnyeuwe jaer mit sijnre doghet
Doet die cleyne voghel singhen;
20 Men siet die sonne hogher dringhen
Dan si daer te voren dade;
An beiden zyden vanden pade
Sprutet gras in corten tyden.
Mit recht moghen si hem verbliden
25 Voghelkijn ende ander dier.
Hier om peynse ic ende visier,
Dat wy Gode wel dancken moghen
Ende sijn doecht hebben voer oghen,
Die hi in minnen ons bewijst,
30 Wanttet nyewe jaer daelt ende rijst.
Nochtan brengtet sulke vrucht
Mit soeten douwe, mit ander vucht,

- Aldaer die werlt by wert ghevoet.
Die ons aldus veel eren doet,
35 Hoe soudwy hem ymmermeer volloven?
Nu is die mensche soe verscoven
Ende versteent int herte binnen,
Dat hijs niet en can versinnen
Overmits des duvels zaet,
40 Dat onder drierehande staet
Is ghesaeyt hier in aertrijcke.
Des willic u toghen een ghelijcke,
Ende segghen ons van elken wat.

Vander drevoudicheden

Auteur: Jacob van Maerlant.
Editie: De Keyser, 1947, p. 85–108.

Gedachteneenheden:

- 5.1 Algemeen publiek: vs. 1–12.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 1–12.
5.7 Aandachtformules: vs. 13.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 13.

- Ic mane mannen metten wiven,
Die dit sullen lesen of scriven,
Upten hoghesten ban,
Dat si dit dicht laten bliven
5 Rene, dat siere niet in en driven
Woort, lettre, af no an.
Doen sijt ooc, hem sal becliven
Mijn ban, ende sine sulne afwriven
Niet moghen nochtan.
10 Hennes gheen spot dit van keitiven,
Hets daer ic mi omme liete ontliven,
Eer icker schiede van,
Nu hore die leren can.

Vanden droem

Auteur: Willem van Hildegasberch.
Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 204–207.

Gedachteneenheden:

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–6.

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–6.

In droem comt menich mensch te voren

Beyde wil ende groten toern,

Des hem niet ghesiet daer naer;

Ende oec valt menighen droem waer,

5 Want wonders maker veel gheschien.

Sel ic u der waerheit ghien,

Esopet

Auteurs: Calstaf en Noydekijn?

Editie: Stuiveling, 1965.

Gedachteneenheden:

5.4 Abstract publiek: vs. 23–34.

5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 23–34.

5.7 Aandachtsformules: vs. 35.

8.3 Forma tractandi: vs. 17–22.

8.4 Titels: vs. 35.

8.5 Genre aanduidingen: vs. 17–22.

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–22.

9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 23–34; 36.

9.4 Profane lering: vs. 1–16.

Ic wille v in die ere ons heren

Bi beesten ende bi vogelen leren

Wisen ende wel bedieden

Die nature van den lieden.

5 Elke beeste heeft hare manieren

Deene soe es fel, dander goedertieren.

Dus sijn die man, maer die quade

Verwinnen die goede, dat es scade.

Die ene beeste driuet gherne

10 Dander daer si mach te scherme.

Dus es elc man op andren fel,

Bedi slachten si den beesten wel.

Al eest scande te segghene,

Man ieghen beesten te legghene,

15 Aen .c. beesten es nochtan

Min valscheden dan an .i. man.

- Ic sal v hier exemple maken
Van beesten recht of si spraken
Maer merket ende hoert
20 Meer die redene dan die woert.
Ontdoet elc wort, ghi vinter in
Redene ende goeden sin.
Die goede redene bringhet voert
Daer si qualijc es ghehoert,
25 Hi worpt opden steen sijn saet
Daert nemmermeer vut en gaet.
Die vroede horet vroescap gerne,
Die dulle nemet al in scherne.
Selke liede horen gherne tgoede:
30 Dat es die semple ende die vroede.
Bedi en latic niet nochtan
Ic en sal segghen dat ic can,
Bedi en es no wijf no man,
Hine magher leren vroescap an.
35 Hier begint esopet.
Verstadine, v waer des te bet.

Vanden figure vanden mensch

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 189–192.

Gedachteneenheden:

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 15–19.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–19.

- Die subtielheit binnen heeft
Ende sijn ghenoecht dan daertoe gheeft,
Dat hi in peynsen te reden gaet,
Hoe dat dese werlt staet
5 In menighen wonder by naturen,
Alsmen leest in menighen figuren,
Die die wise hebben bescreven,
Om exempel ons te gheven,
Al daer wy by te weghe raken,
10 -Den bosen selmen boosheit laken
Enten goeden doeghet prysen,-
Die hier of soude den sin bewisen

- Elkerlijc nae sinen wesen,
Hi hadde wonders veel te lesen.
15 God heeft wonders veel ghewracht
Inden mensch mit sijnre cracht,
Soude ic vertellen elc bysonder;
Doch willic van desen wonder
Exponeren een luttelkijn.

Florimont

Editie: Lievens, 1958.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 25.
5.2 Diets publiek: vs. 1–20.
5.4 Abstract publiek: vs. 129–131.
5.7 Aandachtsformules: vs. 137–139.
7.1 Concrete bronnen: vs. 1–67.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–15; 37–42; 127–136; 137–142.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–15; 16–25; 45–54; 55–67; 137–142.
8.6 Dieptestructuur: vs. 55–126.
9.1 Vermaak: vs. 16–20; 137–142.
9.4 Profane lering: vs. 55–126.

- DOe men screef ons [heren] Iaer
Dertien hondert wet voerwaer
... xvij ... in toe
[Di]storie ... oe
5 ...chte ... in walscher wort
... m ... e wilde brengen vort
[Fl]orimont den stouten here
[Ay]mes dichte wilen ere
[Ute gri]ecscher tongen in walscher tale
10 ...
...
... aymes screef vor ware
... ix dat hijt dichte
... schen in worden lichte
15 ... yse lese distorie
... sterct mine memorie
... e hystorie ontbinde

- ... e in walsche vinde
 ... sche so bringe vort
 20 ... [g]erne si gehort
 ... gene niene wanconnen
 ... ende dichten [conn]en
 ... i selden onder... inde
 ... chte rime vinde
 25 ... here ende sterct minen sen
 ...
 ...
 ... minnen niede
 ... ken ende horen
 30 [Wat ayme]s hier brinct te voren
 ... chere vele in leren
 ... de sijn herte keren
 ... [gem]aect in lonoyes
 ... rie in fransoyes
 35 ... [iu]lianen wille
 ... en daer hi lach stille
 [Philip]pe van macedoene
 [Gebor]en was van babilone
 ... [h]oghe sone van duras
 40 ... as van matacas
 ... in walsch florimont
 [In grie]hscen eleneos dat si u cont
 ...
 ...
 45 ... was te c[hatylloen]
 ... hadde sine woninge doen
 ... quam in sine memorie
 [Ti]en tiden ene historie
 Die hi te philipople sach
 50 Wilen doe hi daer in lach
 Ende die hi met hem hadde bracht
 Hi sette daer toe wille ende macht
 Hoe hise in walsch mochte dichten
 Met sconen worden ende met lichten
 55 Aymes van arames seeght
 Datmen die oude ieesten pleegt
 Hen te vertreckene te eren
 Die wilen leveden, ende dat leren

- Die ghene souden die nu sijn trage
60 Te vromecheden alle daghe
Ende doegt ende ere horen
Alle die goede daden hier te voren
Omme der goeder vromechede
Ende omme hare weldaet mede
65 Willic u dystorie ontbenden
Na dat ict can gescreven venden
Ende wils nu ter waerheit keren
Want men mach daer an leren
Doghet si hilden vromechede
70 Minne trouwe ende ere mede
[T]ien tiden [so] was minne verhaven
Die nu es herde sere bescaven
Si was van bliscapen coninginne
Nu en es niegherinc die minne
75 Si was melde ende rive
Nu en houdense niet dan kaytive
Nu scuwet die minne die edelheit
Want si en soect niet dan rijcheit
Es iemen vileyn ofte hovesch bekint
80 Minne en achtens niet en twint
E[nde] niemen soe scalc maer heeft hi goet
Men siet datmen ere doet
Ende ontfetene werdelike
Maer dicke waert bedrogen dese rike
85 Hi en merct niet noch en siet
Hoene tgoet te bedriegene pliet
Alsoe ment [win]t so es men blide
Ende men es droeve banderside
Alsoe ment verliest men maegt niet weren
90 Men moet verliesen ochte verteren
Ende banderside eest oec verloren
Want diet recke heeft altoes toren
Vrese heeft hi altoes [in]den moede
Ende ducht te verliesene van sinen goede
95 Hi ducht dat roven ende dat stelen
Of dat hem heren nemen selen
Of dat hem orloge nemen sal
Dan sterft donsaleghe ende latet al
Ende dan verteret selc man

- 100 Diet te voren niet en wan
 In segge niet men moet winnen
 Salmen geven in enegen sinnen
 Want die vele wilt verteren
 Ende qualec wilt generen
- 105 Hem mach rouwen dat hi leeft
 Ende diet oec wint ende [nie]ne heeft
 .[n]e dat hijt met eren verteert
 [Hi e]s wel alder onneren weert
 Ende waert verhaet van allen lieden
- 110 Deen en mach niet sonder dander dieden
 Deen hulpt den anderen men mach niet winnen
 Sonder verteren in genen sinnen
 Noch sonder winnen verteren
 Dat heeft men menegen man sien [verkeren]
- 115 Die van goede te nie[t]e quam
 Want hi bi verteerne ave nam
 Meer dan hi conste beiaghen
 Daer bi die princen tallen dagen
 Selen verteren ende winnen
- 120 Meltheit es in allen sinnen
 Daer es prijs moder ende der minnen
 Ende oec der doegt na dat wi kinnen
 Der vromecheden ende der eren
 Dus machmen vander werelt [k]eren
- 125 Met love ende met eren groet
 Ende name hebben na die doet
 Nu willic dit leggen neder
 Ende keren ter materie weder
 Ghi heren ic houde in ware wort
- 130 Dat ghi van alexandre gehort
 Hebt, maer niene wetti wie was
 Sijn moeder olimpias
 Ende oec philips sijn vader
 Ende wanen si quamen beide gader
- 135 Dat willic u scriven te corter stont
 Ende vanden coninc florimont
 Swijcht al stille die gherne hort
 Scone aventure ende scone wort
 Hoert van minnen ende van ieesten

- 140 Van ridderscap ende van feesten
Van aventuren van hovescheden
Van eren ende van meltheden

Floris ende Blancefloer

Auteur: Diederic van Assenede.

Editie: Mak, 1976.

Gedachteneenheden:

- 4.1 Biografische gegevens: vs. 22-27.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 22-27.
5.2 Diets publiek: vs. 22-27.
5.4 Abstract publiek: vs. 1-13.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 1-13.
5.7 Aandachtsformules: vs. 1; 88.
6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 19-21.
7.1 Concrete bronnen: vs. 22-27.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 28-52; 82-87.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 1-10; 19-21; 28-52; 82-87.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1-4; 14-18; 28-52; 53-81; 82-87.

Nu hoert na mi, ic sal beghinnen
Ene aventure tellen van minnen,
Die den dorperen no den doren
Niet bestaet, dat sise horen.

- 5 Maer die redene merken connen
Ende van minnen hebben ghewonnen
Beide bliscap ende rouwe,
Sijt clerc, zijt leec, zijt hoefsche vrouwe
Dien annics datter wese bi
- 10 Daer dese aventure vertellet sii.
Oec en willics niet verbieden
Te hoerne allen hoefschen lieden,
Die evel ende ghoet bekinnen.
Hets al van ener ghestadegher minnen,
- 15 Beide van bliscapen ende van rouwen.
Nu merct, ghi heren ende ghi vrouwen,
Dies heeft die minne vremden zede,
Dat haer die rouwe volghet mede.
Men moet corten ende linghen

- 20 Die tale, sal mense te rime bringhen,
 Ende te redenen die aventure.
 Hets worden herde te sure
 Van Assenede Diederike.
 Dien seldijs danken gheemeenlike,
- 25 Dat hijt uten Walsche heeft ghedicht
 Ende verstandelike in Dietsche bericht
 Den ghenen, diet Walsche niet en connen.
 Tierst heeft hi dus beghonnen,
 Ende segt, hoe ghedane wijs
- 30 Blancefloer ende Florijs,
 Twe scone kinder, worden gheboren,
 Die in haren live meneghen toren
 Hadden van minnen ende rouwen vele
 Ende dicke bliscap met groten spele.
- 35 Soe wie so rechter minnen pleghet,
 Ende si hem ghestadelike leghet
 Vaste in siere herten binnen,
 Dicke ghevalt dat hem van minnen
 Ghesciet gheval na onghevalle,
- 40 Dies hebben wi ghenoech gheweten alle,
 Ende na gheluc groot ongheval,
 Als ic van desen tween tellen sal
 In der historien, die ghi selt horen,
 Hoe meneghen rouwe, hoe meneghen toren
- 45 Si beide ghewonnen in haren daghen
 Van rechter minnen, die si plaghen.
 Ooc waren si dicke zoe vro,
 Dat si liever hadden te leven also
 Dan te zijn in hemelrike.
- 50 Binnen dien quam een ongheval haestelike
 Ende warpse beide van hoghen neder
 Uter bliscap inden rouwe weder.
 Daer zijn vele die dat segghen
 Vanden ghenen, die haer herte legghen
- 55 Soe ghestadelike an die minne,
 Dat hem comt van dommen zinne;
 Dat selen wi over loghen houden.
 Wi hebben ghehoort van Ysouden,
 Hoe si minde haers mans neve Trustram,

- 60 Ende hoe Parijs minde Helenam,
Ende van anderen vele niemaren,
Die hovesch ende natuerlic waren,
Dier men seyt ende tellet vele
In aventuren ende in spele,
65 Maer des en quam mi niet te voren
Van dommen lieden ende van doren,
Dat si noit van herten minden.
Wilden sijs hem ooc onder winden,
Si souden die minne verwerken zeere.
70 Si beghevens bat ende doen haer eere
Dat si die minne niet verwerken,
Ende latenre pleghen hovesschen clerken,
Ende hovesschen ridderen ende hovesschen vrouwen.
Dat zijn die minnen met rechter trouwen
75 Ende emmer der minnen zijn onderdaen.
Haer en mach ghene cracht wederstaen.
Si en doet dat haer becomt te doene.
Dat scheen den wisen Salomoene:
Al hadde hi cracht ende wijsdom groot,
80 Hi moeste minnen als zijt gheboet,
Al ware hire gherne bleven sonder.
Bedi en darf niement hebben wonder,
Dat si dese twee kinder dwanc.
Die beide waren jonc ende cranc,
85 Daer ic of segghe daventure
Ende telle, al wort het mi te sure,
Een deel van harre gherechter minnen.
Nu hoort, hoe ic u sel beghinnen.

Frederik III en Karel de Stoute in Trier

Editie: Moltzer, 1890.

Gedachteneenheden:

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–14.

Om te eren ende te loven
Ewelic in allen hoven
Twie die alder Cristenste vorsten,
Die meest arbeyen ende dorsten

- 5 Na die welvaert van horen landen,
Die ontsienste haren vianden,
Hoe dese twie vorsten, hoich ende wairt,
Malkanderen lang hebben begairt
Te sien ende oyc te eeren,
10 Wie zij zijn, dese twie heeren,
Ende den staet van hem beyden
Willic nu my best bescheyden,
Ende elken heere bij namen,
Hoe zij gecomen zijn te samen.

Gelaet- en karakterkunde

Editie: Blommaert, 1841, p. 60–63.

Gedachteneenheden:

- 4.2 Ontboezemingen over de auteur: vs. 1–2.
5.2 Diets publiek: vs. 3–5.
5.3 Specifieke personen: vs. 1–2.
5.7 Aandachtsformules: vs. 1–2; 8.
7.1 Concrete bronnen: vs. 3–7.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–7.
9.3 Technisch-pragmatische lering: vs. 1–8.

- Ghetrouwe lief ende vol eeren,
Hoer wat ic u sal leeren,
Aristotules philosomie,
Als ic in sine boeke sie,
5 So sal ic in Dietsche vertrecken
Hoe ghi zult merken ende mecken
Van wat natueren die mensche sy;
Wildijt weten, hoert na mi.

Ghebedt an de H. Maria

Auteur: Jan Moritoen.

Editie: Carton, z.j., p. 456–478.

Gedachteneenheden:

- 3.4 Voorspraakbede: vs. 23–24.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 1–9; 16–18; 59–62.
4.1 Biografische gegevens: vs. 50–62.

4.2 Ontboezemingen over de auteur: vs. 1–47.

5.3 Specifieke personen: vs. 48–63.

5.7 Aandachtsformules: vs. 49; 63.

7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 48–62.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–47.

8.2 Expositie: vs. 48–63.

- O overvloeiende fonteine,
Van graciën ende van alle ghenaden,
Maria, moeder ende maghet reine,
Die allen mestroosten muecht beraden;
5 Ic comme toot hu zo zwaer gheladen,
Alleene ics niet ghedraghen en can;
Dies helpt mi, vrouwe, ende staet in staden,
Want ic nye zwaerre last ghewan,
In canre ooc niet ghesceiden van.
10 Van desen laste ic draghe alleine,
Dat minne reine ende anders niet;
Hope es van trooste mi te cleine,
Dies es te meerdere mijn verdriet.
Naer dat mi aldus es ghesciet,
15 So ne eist gheen wonder dattic truere;
God, die alle herten binnen ziet,
Verleene mi zaliche avontuere
Om te bezoetene dat ic bezuere.
Dat ic bezuere dat moetic zwichen;
20 De redene es mi te lidene zwaer,
In mach van niemene troost ghecrighen
Sonder alleene, ic weet wel waer.
Maria, vrouwe, nu weist bi haer,
Wien ic met trauwen hebbe vercoren;
25 Ic moet haer stille of openbaer
Dienen alder werelt voren;
Mi dinke ic bemmer toe gheboren.
Daer toe gheboren es mijn leven,
Altoos es zoe mi in den zin;
30 Sdaechs es zoe in mi ghescreven,
Al dinc der uut ende zoe der in.
So waer ic sdaechs in bezich bin
Alleene es zoe, diet al bestiert,
Ende als ic rustens doe beghin,

- 35 So es mijn droom met haer verciert;
Daer zeere mijn gheest in glorijert.
Glorijert mijn gheest in drome,
So bem ic wakende vruechden quijt,
Dus es mijn leven al fantome,
40 In weet hoe mi ontgaet de tijt.
Ic biddu, dies wel machtich zijt,
Of reine minne es lonens wert,
Jont mi een duechdelic verblijf;
Mijn herte el niet an hu beghert
45 Dan troost, die hu no mi ne dert.
Deert zwaerlic peinsen troosteloos
Eenichen meinsghen, ic moet verdraghen;
O vrouwe, mijn vruecht up eerde altoos
Hoort doch wat in hu wille ghewaghen:
50 Het en es niet leden .VII. daghen
Dat ic om rusten was gheleighen,
Seere ghequetst van stwivels slaghen,
So onghetrooste minners pleghen,
Dus was mi hu ghedinken jeghen.
55 Jeghen de zoete dagheraet
Wardic uut zwaerrere melancolie
In slape verwonnen, dat verstaet,
Daer vant mijn gheest in melodye.
Ic bidde der zoeter maecht Marie
60 Dat zoe wil spellen minen droom
So datter zalicheit of ghescie,
Niet langhe te royne jeghen troom,
Aldus beghinnic, nemes grom:

Dit is vander ghiericheit

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 139–142.

Gedachteneenheden:

4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–3.

Ic bin in dichten soe verdoert,
En weet wat langher bringen voort,
Dat ghenoechlic is te horen.

Ene goede boerde van enen vrecken ridder

Editie: Verwijs, 1871, p. 78–88.

Gedachteneenheden:

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–22.

9.4 Profane lering: vs. 1–18.

- Sint dat die vrouwen garen,
Dat wy smeken ende smaren
Ende licken omtrent den baert,
Dat vaert gaerne hinderwaert,
5 Op dat wy in die burse sijn dul.
Ach, dat dat verwaten mul
Aldus seer minnen verwint,
Datmen niet en acht en twint
By scoenheit vanden menschen
10 Al werpt hi eenen stien te wenschen,
Ende dapper is ende varde springhet,
[Ende hovesch is ende scone singhet,]
Ende wel in eenen ternoy torniert,
Ist dat hem een cruyt faelgiert,
15 Die wellic wi penninghen nomen,
Hi en darf hem niet beromen,
Dat yet dien sal sijn vryen,
Hine si vol van reynardien.
Es reynardye dan soe goet?
20 Jaet! ic wils u maken vroet
Ende provent bi twee heren,
Die ridders waren; ...⁴

Der goeder leiken reghel

Editie: De Pauw, 1893, p. 236–244.

Gedachteneenheden:

5.4 Abstract publiek: vs. 1–6.

9.4 Profane lering: vs. 1–6.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–6.

4. De proloog loopt vrijwel naadloos over in de narratio, en wel dusdanig dat de meest logische overgang midden in vers 22 ligt.

- Die jonghen, die willen comen ter eren,
Die selen hoer herte daertoe keren
Dat si hon pinen alsoe te leeven
Alse in dit boexken steit ghescreven;
5 Dat es hon ere ende orberlijc
Ende honre zielen salichlijc.

Een goet exempele

Editie: Von Kausler, 1866, p. 131–140.

Gedachteneenheden:

- 5.4 Abstract publiek: vs. 9–14.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 15–19.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–8; 9–14.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 15–20.
9.4 Profane lering: vs. 9–14.

- Urient ter noet es emmer goet,
Dies dar ic wel der waerheit ghyen.
Die dat bekennen, si zijn vroet,
So messelic eist wat mach ghescien.
5 Al zijn de vremde met hu blide,
Om dat ghi hem doet, of hebt ghedaen,
Ter noet vallen si ter lijde,
Als vrient ter noot bi hu moet staen.
Een bode, die hem wel verstaet
10 Ende ghetrauwe es zinen heere,
Al ware zine heere in dommer daet,
Hi mochten bringhen in goeten keere,
Dat hem te eeren quame ende te vromen
Ende zinen vrienden also wel.
15 Hier af willic te redenen comen,
Hoet eenen groeten heere gheuel,
Die rike was van eerdschen goede
Bouen alle zinen ommezaten,
Ende commen oec van hoeghen bloede,
20 Dat pointen zijn van groeten baten.

Gratheus

Editie: Birkhan, 1992.

Gedachteneenheden:

3.2 Lofgebed: vs. 1–7.

4.1 Biografische gegevens: vs. 59–61.

5.2 Diets publiek: vs. 55–58.

7.1 Concrete bronnen: vs. 55–58.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–58.

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–58.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–58.

Enech god in drie persone
vader helich gheest ende zone
sidi ende hebt oyt gheweest
in hu godheit als men leest
5 ghi maket alle creatures
na vwen wille ende gaeft figuren
den mensce verstanne ende sen
hoe comt dat nu loot ende ten
bouen den goude clemt so zere
10 dat wilen hadde so grote ere
biden goude doe ic verstaen
dat clergie es al te gaen
dat wilen was van groten doene
men heues nu een twint te doene
115 noch ens niemen diere na staet
alle soukense enen raet
dat die sciencie lucratiue
aldus verdwasen de keytiue
ende volghen den lode ende den thene
20 nu verstaet wat ic mene
die de sciencie leren woude
dat hi geraken mochte ten goude
hi soude so lange ter scolen gaen
dat hi de bouke soude verstaen
25 die de filosofhen maecten
doe si alkemie geraecten
ende si saghen de grote crachte
die alkemie met haer brachte
ende dat wonder also groot
30 doe quam god die hem verboot
dat sijt niet openbaren souden
maer werdich ende vaste houden
want het ware die heimeliceit

- van alre sciencie diuiniteit
35 ende die wortele van allen zaken
hier bi verkeerden si haer spraken
in parabelen ende ombonden
ende seiden dat si hadden vonden
die sciencie openbare
40 in scalen van eyeren ende in hare
in sulfre in soute in arsenike
in alune in stene des gelike
spraken si ende gauent vort
daer al de werlt bi es verdort
45 nochtan so wanet elc verstaen
ende elken so bedriegt sijn waen
ende labueren ieghen spoet
ende vertheren haue ende goet
te werkene in onbekenden stene
50 die varwe en hebben groot no clene
dus verliesen si haren tijt
dies ic int herte hebbe nijt
dat ic dus verdolen sie
in dese sciencie alle clergie
55 daer omme so willic openbare
hier twerc descriuen al van hare
in dietsce tale elken man
die ne gheen latijn ne can
mijns namen willic niet vergeten
60 Gratheus so bem ic gheheten
Filius philosophi

Grimbergse oorlog

Editie: Blommaert en C.P. Serrure, 1852–1854.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–6.
3.4 Voorspraakbede: vs. 57–58.
5.7 Aandachtsformules: vs. 56.
6.1 Polemiek met andere teksten: vs. 12–23.
7.1 Concrete bronnen: vs. 12–55.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 6–11; 12–55.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 12–55.

9.1 Vermaak: vs. 1–11.

- God, die here es alre heren,
Die ons menschen woude eren
Met sire doot, sy u verclaert,
Moet my jonnen ongespaert
- 5 Dat ic dit dichte volmaken moet,
Dat ic beginne; want het sal goet
Te horne sijn, ene rechte volrede
Van striden en groter vromichede,
Van parlementen, van gedinghe,
- 10 Van sconen worde sonderlinghe,
Van goeden ridderscappe mede.
My dunct dat sy ter Daem-stede
Sere misdoen dese consteneren,
Die hem met dichten generen,
- 15 Dat sy suffen brenghen voirt,
Die noyt ghesien noch gehoirt
En waren, noch en gescieden niet,
Daer sy die lieden, dat wel wiet,
Versuft met maken achter straten;
- 20 Ende sy te dichten hebben gelaten
Vraye geste, die waerheyt was,
Van den hertoghe, sijt seker das,
Die Godevaert metten Barde hiet:
Die ierste hertoghe, ic liege u niet,
- 25 Die in Brabant oit regneerde.
Na dat my die cronike leerde,
So hieten sine vorders graven
Van Lovene; maer verhaven
Wert dese hertoghe in Brabant
- 30 Van den keyser, sy u becant.
Die selven maecte hertoghe
Bi den rade der Heren hoge,
Die bi den keyser waren daghelijc,
Ende diene lief hadden sekerlijc,
- 35 Overmits sire doeghet wille,
Die in hem was lude ende stille.
Selve die keyser minden mede,
Dat toonde hi hem tot meniger stede,
Gelijc ghy hooren sult hier nae

- 40 In't oirloghe, als ic verstaē,
Dat tusschen den hertoghe Godevaerde
Was endoic den heren waerde
Van Grimberghen, die sekerlike
Machtich waren ende rijcke
45 Van grote lande in dien tyde,
Dat omtrent hem wide ende side
Met sconen beempden was ghelegghen.
Sy hadden menighen coenen degghen,
Die Grimbergen hoirden toe,
50 Dair sy den hertoghe doe
Met oirlogghden, alse ic u sal
Segghen, om dat hy woude van al
Grimberghen overheere wesen,
Ghelijc ghy hier sult horen lesen,
55 Eer dit boec compt ten eynde toe.
Hoirt ende swyget, dat bid ic u,
Dat u allen ghebenedie
Gods moeder Sinte Marie.

Heer Erentrijk

Editie: Kossmann, 1940, p. 83–87.

Gedachteneenheden:

- 5.4 Abstract publiek: vs. 16–20.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 3–8; 9–20; 21–22.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–4; 9–20.
9.4 Profane lering: vs. 9–20.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–4.

- God die gheeft sinen vrient
Des hi iegghen hem verdient;
Dat scijnt an Heren Erentrijc wale,
Daer ic beghinne af dese tale,
5 Hoe hi van eeren rijc was;
Want, also ic't las,
So betaemt hem wal dese name,
Dien hi droech al sonder blame.
Nu merket alle wale dese dinc:
10 Her Erentrijc was een coninc;
Weduwen plach hi gerne te bescermen,

- Die quade liet hi nergent hermen,
Ende vacht op hem mitter hant.
Dus so voer hi dor d'lant
15 Beide op berge ende op dal.
Des vergheten nu die heren al,
Want haer raet die gheft hem in,
Dat si al pensen om ghewin;
Die onnosel moeten al becopen
20 Ja opdat m'er mach uut cnopen.
Nu muedi gerne horen voert
Van Heeren Erentrijc dese woert,

Heimelijchheit der heimelijcheden

Auteur: Jacob van Maerlant.

Editie: Von Kausler, 1844, p. 483–556.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 25–28.
4.1 Biografische gegevens: vs. 8–14.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 19–22.
5.3 Specifieke personen: vs. 8–18.
5.7 Aandachtsformules: vs. 25.
7.1 Concrete bronnen: vs. 8–24.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 11–18.
8.4 Titels: vs. 23–24.
9.4 Profane lering: vs. 1–7; 11–18.
9.5 Geestelijke lering: vs. 11–18.

- Die gheuen mach, gheue alle weghe:
Elken radic dat hijs pleghe,
Want dat men gheuet, dats dat ment vint,
Ende dat men hout, waert niet I twint.
5 Noyt mi gheuen en vernoyde
Van dat vut minen zinne vloyde,
Ende noch helpt mi, alsic gheue.
Nu ontfaet dit, lieue neue,
Van mi, Iacoppe van Merlant,
10 Wan dat ic in latine vant
Hoe dat Aristotiles, ende gheen ander,
Sinen iongre Alexander

- Leerde die weereit berechten,
Ende ieghen die sonden vechten.
15 Want het oghen heeren betaemt,
Ende elken mensche die hem scaemt,
Dat hi wete, hoe lant bedriuen
Ende selue in sire eeren bliuen.
Vindire yet in, dat te prisen es,
20 Dat visierde Aristotiles;
Vindire oec ict onnuttes inne,
Dat tyhet minen dommen zinne.
Dit bouc es in latine gheseit
Heymelichede der heymelicheit.
25 Gode biddic ten beghinne,
Dat hi mi helpe hierinne,
Ende sire moeder, der reinre maghet,
Diet al met haerre beden draghet.

Hertooch van Gulic

Auteur: Heraut Gelre.

Editie: Bouton, 1881, p. 97–114.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–8; 94–98.
4.1 Biografische gegevens: vs. 12–98.
5.7 Aandachtsformules: vs. 9–10; 95.
7.2 Ooggetuigenverslagen: vs. 12–98.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–8; 12–98.

- God, Scepper der naturen,
Bid ic nu tot deser uren,
Dat hi miin sinne moet verlichten,
Om te spreecken uten dichten,
5 Van enen heer, die siin leven
Van deser werelt heeft begeven
Ende menige ridderlike daet,
Mit sinen live begangen haet.
In corten rime ende lichte
10 Alhier beghin ic miin gedichte:
Miin herte clam na hogher wonne.

In eenre meyen, voir der zonne,

- Quam ic in enen zoeten walde;
Vol sorgen was ic menich valde;
15 Dair ghinc ic pensen ende visieren
Op enen borne, op eenre rivieren.
Duer menich vogels kelen clanc
Hoird ic dair clinghen zueten sanc;
Van dien gescal ende dat gekri
20 Verloos ic al miin sorge bi,
Dair ic stont in deser salde,
Hoird ic in den selven walde,
Spreken eenre vrouwen stem:
Lauda post mortem,
25 Te duuts wil ict zwighen node:
Loof enen na den dode.
Der vrouwen loven was so groot
Ente bescreyen eens heren doot,
So dat dat liif der soonre vrouwen
30 Was vol yammer ende rouwne.

- Dair ic stont ende dachte in desen,
Ic hoor wonder; hoe mach dit wesen?
Es yement die dien reynen wive
Pine mach doen an haren live?
35 Ende dachte, ic woud dat wreecken,
Al sout my aen miin liif gebreecken.
Dair streec ic duer een engen pat,
Die mi van douwe maecte nat,
Ende zach op enen groenen pleyne
40 Sitten die huesche entie reyne.
Ic sachse in also groten misbaer;
Si wranc hoor hande, si sleet hoer hair;
Een lewe stont bi hare ziden.
Dien si claechede hoor grote liden,
45 Mit rouwen waren bevaen hoer herten,
Si waren beyde gecleet mit swerten.
Doe ic zach in dien foreeste,
Die leeu, die vientlike beeste,
En durst ic my nyet laten zien
50 Ende ic viel neder mittien,
Ya bicants in ommachte.
Mer doe ic om der vrouwen dachte,

Om hoor claghan ende ween,
 Hief ic my weder opten been;
 55 Van dier vrouwen en was ic nyet verre;
 Ic trooste my des lewen erre,
 Ende was begangen mitten live.

Ic sprac ten wonnentliken wive:
 God, die al dinc vermach
 60 Die geve u, vrouwe, goeden dach
 Ende moet u geven, na desen rouwe,
 Langhe bliscap, wel lieve vrouwe.
 Willecome, sprac si, geselle miin,
 Du salt mi wellecome siin.

65 Mit horen witten handen clare,
 Vinc si den leeu in den hare;
 Want die leeu was in toren,
 Om dat hi had so cort verloren
 Sinen heer van live ter doot,
 70 Die hem droech uut meniger noot.
 Want si was weduwe, hi was wese;
 Si hads sorge, hi hads vrese
 Dat God achter dien nemmermeer,
 Hem soude geven sulc een heer.

75 Miins liifs en had ic genen ducht;
 Noch eens groet ic die reyne vrucht
 Ende neech voir hair op miin knien,
 Ende vraechde hair mittien
 Hoor naem ende hoe si were geheten;
 80 Waen si queme, ic woud geerne weten,
 Si zaid, si hiet der Eeren vat:
 Ic heb verloren, ic seg di dat,
 Den besten enen die ye wiif
 Lief kreech ridders liif.

85 Ic sprac: Vrouwe, Vat vol Eren,
 Ic bid u, want ic biden heren
 Plege te riden ende te soecken,
 Verre ende bi in allen hoecken,
 Dat ghi mi in scrifte wilt geven
 90 So wat hi goets dede in siin leven.
 Mi dunck, ic heb di gesien wel elre;

- En bistu niet geheiten Gelre?
Du pleechst te dichten ente scriven;
Heef aen; ten zal nyet achter bliven,
95 Begin in die name ons Heren;
Dat hi di wisen moet ende leren,
Ende hi di int herte zende
Te dichten tbegin mitten ende.

Hoogliedcommentaar

Editie: Hap, 1975.

Gedachteneenheden:

- 3.2 Lofgebed: vs. 1–26.
3.4 Voorspraakbede: vs. 89–96.
8.6 Dieptestructuur: vs. 15–88.

- GOd here almachtich wijs ende goet
Alles goedes vte vloeiende uloet
Want alre dinc bistu beghin
Mer beghin ginc di nye in
5 Du waers ye dattu nv bist
Al ende heuet di ooc ghemist
Nochtan bistu sonder miswende
Alre dinc beghin ende ende
Want in diinre godliker cracht
10 Heuestu alle dinc ghewracht
In wijsheit voeghestu alle dinc
Wat ye wesen ane vinc
B[i] waire dueghet behoutstuut al
Dat durende is groot ende smal
15 Wattu in di seluen bist
Can gheenre creaturen list
E [...] wanttu onbegripelike
Bist in alre grootheit rike
In di moghen wi allene kinnen
20 Wattu bist tot ons in minnen
Mer rechte gheloue can ons leren
Hoe wi sullen onse sinne keren
Te di. dat wi moghen verstaen
Dat wi in dine kennisse gaen

- 25 So veer alst moghelijk mach wesen
 Dair wi ter sielen bi ghenesen
 Enen god ghelouen wi
 Van beghinne clairlijc vri
 Die emmer sonder einde sal duren
- 30 Scepper alre creaturen
 Een god. [...] s sonder verdriet
 Dair an ghebrec mach comen niet
 Want [...] bair
 Ende onuerg[an]ghelijc ouer wair
- 35 God is bi namen ondersceden
 In drien personen mit groter reden
 Vader soen ende heilighe gheest
 Gheloue leert ons alre meest
 Dat dese heilighe namen drie
- 40 God wairlijc siin ende waren ye
 Hier bi ghelouen wi dat god is
 Ende kennent seker ende ghewis
 Mer dat hi in hem seluen siet
 Mach creature gheweten niet
- 45 Sonder die godlike menscheit
 Die kerst allene is bereit
 Mer wi sullen biden raden
 Sinte pouwels gaen mit staden
 In dien dinghen die wi sien
- 50 Ende dair vte sine kennisse tien
 Bi sterchede. bi grootheit. bi figuren
 Die wi sien in creaturen
 So merken wi ende proeuen wale
 Dat een scepper altermale
- 55 Bouen al in eren staet
 Want alle werc in prise gaet
 Siins werkers. ende uoir alle makinghe
 Looft men den maker sonderlinghe
 Die mensche die bi des appels vorme
- 60 Ende uerradenisse des worme
 Van siins sceppers kennisse ginc
 Die most bi redenliker dinc
 Weder nemen sinen keer
 Ende weder gaen tot onsen heer

- 65 In bekenisse siinre werke
Ende pinen hem mit alre merke
Wederstaen den fellen worm
Die hem bedroech in slanghen vorm
Ende climmen dus in gode weder
- 70 Die langhe hadde gheleghen neder
Dus comen wi inder kennissen gods
Ende inder minnen siins ghebods
In drien pointen die men vint
In creatures doen ons bekint
- 75 Dat in hem seluen god moet siin
Macht. wijsheit. ende goetheit fijn
Ten eersten dat hi wesen heuet
Ghegheuen alle dinghe die leuet
Ende niet en leuet ende nochtan is
- 80 Dit wiset sine moghentheit gewis
Dat ander is der creatures
Ordinancie ende figuren
Dair bi bekennen wi sine wijsheit
Die an allen dinghen leit
- 85 Sine goetheit wi verstaen
Want wi alle dinc sien gaen
Ende duren als hijt heuet gestelt
Want sonder hem wart al gheueit
Nu ionne ons here dat wi uolstaen
- 90 In gheloue ende dat wi gaen
Salichlike in dinen kinnen
Ende dat wi di te rechte minnen
Ende wat ons is uerborghen hiere
Dat toen ons dair in ware maniere
- 95 So dat wi emmer di bescouwen
Ende hoede ons uander helscher rouwen

Ic arem van trooste maer rijc van minnen

Editie: Carton, z.j., p. 387–396.

Gedachteneenheden:

4.2 Ontboezemingen over de auteur: vs. 1–15.

5.3 Specifieke personen: vs. 1–15.

7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 9–15.

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–15.

- Ic arem van trooste maer rijc van minnen,
 Overvloyende van jonsten, met wallenden zinnen,
 Verladen van drucke, stervende als weeze,
 Bevende van duchteliker vreeze,
 5 Levende up hope toot uwer duecht,
 Groete hu, up erde mijn hoochste vruecht,
 Met minliken salute der gheelre jonst,
 Uut alden vermoghene natuerliker const.
 Ghewerdicht, zonder verdriets verlanghen,
 10 Tontfane van uwen aermen ghevanghen
 Dat reine minne heift voort ghebrocht,
 Ghescepen uut herten gronde ghezocht
 In werke van minliker tijtcortinge
 Om hu te gelieven zonderlinghe
 15 Boven al dat up erde leift.

Ic soude gherne dichten die waerheit

Handschrift Brussel KB 720–722, fol. 40v–43v.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 3–6; 26.
 5.4 Abstract publiek: vs. 10–19.
 8.6 Dieptestructuur: vs. 1–2; 7–30.
 9.5 Geestelijke lering: vs. 20–24.

- i⁵ C soude gherne dichten die waerheit (fol. 40r1)
 Van vele dinghen bewisen onderscheit
 God hulp mi alle dinc wel verssimen
 Dat ic al dinc also moet beghinnen
 5 Dat gods lof daer in sijn gheert
 Ende sine gracie daer af werde ghemeert
 Vanden heileghen gheloue wilic spreken
 Dat ic qualijc sien te ghebreken
 Van kersten menschen grote emde cleine
 10 Op heiden noch ioden ghemeine
 Daer in wil ic af scriuen noch lesen
 Ic wilse laten driuen haer wesen

5. Representant voor een drie regels hoge, niet ingevulde initiaal.

- Want also ons *kersten* gheloue beschrijft
Ende oec met rechte *daer* bi blijft
15 So sijn si verloren *cleine ende* groet
Die teghen cristen gheloue maken stoet
Als doen heiden inde ioden
Dat sijn alle sduuels roeden
Daer om en willic van hun lesen no scriuen
20 God sal al dinc te besten *onder* wisen
So wie gheloeft *ende* ghedoept es
Die sal behouden sijn gheloeft des
Soe wie *in* biechten met rouwe sterft
Gods rike dat hi *daer* ane verwerft
25 h⁶ Ier op en hebbe ic niet begonnen
Nv hulpt mi scheppere bouen *der* sonnen
Die dat glouen souden vort setten
Dat sijn dieghene dijt nv beletten
Dat mach mi daghelijs nv merken
30 Op *der* straten *ende in* der kerken

Istory van Troien

Auteur: Jacob van Maerlant.

Editie: De Pauw en Gailliard, 1889–1892.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 7–11; 21–26.
- 4.1 Biografische gegevens: vs. 53–60.
- 4.3 Feiten over het oeuvre: vs. 53–60.
- 5.2 Diets publiek: vs. 1–6; 53–54.
- 5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 21–26; 53–56.
- 6.1 Polemieken met andere teksten: vs. 4–20.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 1–20; 27–54.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 12–20; 27–37.
- 8.5 Genre aanduidingen: vs. 1–6.

Myn hert ende myn syn ende myn ghepeyns
Is sculdich enen swaren thyns,
Dien ic ommer gelden moet:
Dat is, een historie goet

6. Representant voor twee regels hoge lombarde.

- 5 Te dichtene int Duytsche woert,
 Die men int Walsche heft gehoert.
 Oeck is ghedicht in Duyts een deel,
 Mer ic wil se al gheheel
 Van begbyn ten eynde maken,
- 10 Gan my Got al sulker saken
 Dat my myn syn niet en is te laf!
 Seger den Got gaf
 Heft daeraf ghedicht een deel,
 Dat is van Troyen dat Proyeel
- 15 -Dit is ghedicht oeck langhen tyt,-
 Ende aent Proyeel die vij stryt.
 Mer ic wil van yersten begynnen,
 Dat ghy moghet weten ende kennen
 Hoert Jason voer om gulden vlies,
- 20 Daer synder af quam groet verlies.
 Nu bid ic Gade dat Hy my sende
 Synen geest, daer ic by vinde
 Vray, reyn ende scone woert,
 Ende by synre cracht ghestoert
- 25 Die ghene syn, te alre tyt,
 Om myn ghedichte draghen nyt.
 In die stat van Troyen was
 Een duer clerck, die veel las
 Ende gherne in boecken oec studeerden.
- 30 Die wyle dat men die stat verweerde,
 -Daeres leest men dat hy hiet-
 Tot dien dat men die stat verriet.
 Van den yersten dat al begonde
 Screef hy totter lester stonde.
- 35 Al was hy van der stat gheboren,
 Doer dat en brocht hy niet te voren
 Anders dan hy hoerde ende sach.
 Syn boeck was wel menighen dach
 Verlaeren, mer daernae wast vonden
- 40 Tot Athenen tenen stonden.
 Cornelius mit groter pynen
 Dichtent van Griexen in Latynen.
 Homerus ende Ovidius
 Ende van Romen Stachius

- 45 Die screef daeraf een stuck.
Mer, binnen den yersten, so sal ick
U doen weten ende verstaen
Waer haer werken aengaen,
Nae dien dat ic bescreven hore.
- 50 Een, hiet Bonoot van Suette More,
Dichtet in Latyn van Romans,
Mit ryemen scoen ende gans.
In den Duytsche dichtet Jacop
Van Merlant: doer nyemans scop
- 55 So en wilt hys niet begheven,
Eer dit boeck is al volscreven.
Hier toe voren dichten hy Merlyn
Ende Allexander uytten Latyn,
Toerecke ende dien Sompniarys
- 60 Ende den cortten Lapydarys.

Jans teesteye

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: Snellaert, 1869, p. 137-275.

Gedachteneenheden:

- 3.1 Dankgebed: vs. 32-47.
3.3 Inspiratiebede: vs. 22-25; 60-63; 90-101.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 22-25; 90-101.
4.1 Biografische gegevens: vs. 1-8.
4.3 Feiten over het oeuvre: vs. 82-101.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 64-81; 82-101.
5.3 Specifieke personen: vs. 9-47; 82-101.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 90-101; 110-113.
5.7 Aandachtsformules: vs. 102.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 48-59; 102-109.
8.3 Forma tractandi: vs. 102-109.
8.4 Titels: vs. 20-22.
9.1 Vermaak: vs. 102-109.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 60-63.

Alle die ghene die dit werc
Sien, lesen ende horen,
Die gruetic Jan, gheheten Clerc,
Vander Vueren gheboren.

- 5 Boendale heetmen mi daer,
 Ende wone te Andwerpen nu,
 Daer ic ghescreven hebbe menech iaer
 Der scepenen brieve, dat segghic u;
 Ende sonderlinghe gruetic minen here
- 10 Dien ic met herten minne
 Om die doghet ende om die ere,
 Dats minen here, her Rogiere,
 Diemen heet van Leefeldale.
 Wie dat merket sine maniere
- 15 Die machene kinnen wale:
 Hoefsch, goedertieren ende midel,
 In wandelinghen wel gheraect,
 Ende van ghenen poenten ydel
 Die den goeden man volmaect.
- 20 Desen boec sal ic hem senden,
 Ende hi sal heten Jans Teesteye.
 Mijn teesteye sal hi hier venden;
 God gheve dat si hem greye,
 Ende mire vrouwen sinen wive,
- 25 Vander hogher comst van Cleve,
 Wel gheraect ende scone van live,
 Daer ic haer prijs om gheve:
 Hoefsch, goedertieren ende vroet,
 Ombesmet van alre blamen,
- 30 Wie bi haer wesen moet,
 Moet hem alre dorperheyt scamen.
 God en woude oec niet vergheten,
 Hine woude met namen sieren dese:
 Hoe mochte men scoenre namen weten
- 35 Dan Rogier ende Angheneese?
 Ic houdt daer over dat God onse Here
 Deen na den andren sciep,
 Beyde in scoenheden ende in eren:
 Daer in sijn si even diep.
- 40 Oec heeft hen God verleent
 Kindere scone ende wel gheleert.
 Met rechte sijn si twee vereent;
 Want tsamen heefse God gheeert.
 Danckens Gode, dats mijn raet,

- 45 Die nemen can ende gheven:
So mach bliven van haer staet
Met eren in lanc leven.
Desen boec die heeft inne
Dat tfolc nu es also goet
- 50 Alst nye was van beghinne,
Dies menech niet en wilt wesen vroet;
Ende dan voert sal ic u leren
Vanden state alrehande
Des volx, der papen ende der heren
- 55 Diemen vendt achter lande;
Ende dan sal volghen sekerlike
Vanden doemsdaghe daer na,
Ende vander bliscap van hemelrike
Ende de druefheyte vander hellen, alsic versta.
- 60 God onse Here die late mi
Volbringhen dit also,
Datter in sijn ere si
Ende des volx orboer al daer toe.
Mijn sen en mach niet ledech wesen,
- 65 In moet scriven, dichten of lesen;
Want mijn nature hevet so in,
Ende al moyet minen sin
Daer om sone latix niet;
Wantmen in Cathone ghescreven siet,
- 70 Dat ledecheyt tallen stonden
Voeden can die sonden;
Ende want dichten es dan
Een sake daer hem een man
Onledech mede maken mach
- 75 Vroech ende spade, nacht ende dach,
Ende oec een reyne onlede es.
So willic dichten, des sijt gewes,
Also langhe als mi behoudt dleven
Die ghene diet mi heeft ghegheven,
- 80 Ende ict wel vermach van sinne
Daer hi mi behoude inne.
Ende dat willic al gader keren
Inden dienst ende inder eren
Mijns heren Rogiers van Leefdale,

- 85 Dien ic gheve alte male
Lijf ende goet, herte ende sin;
Want ic en an hem niet min
Naest Gode, den hoghen vryen,
Ende sijnre liever moeder Marien.
- 90 God gheve dat hi niet en vinde hier in
Dat hem wanhaghe in sinen sin;
Want ic hebbe gheweest in vresen
Alsic hem van dien ende van desen
Dichte, ende ict hem soude senden,
- 95 Dat hi daer yet mochte venden
Dat buten bescede waer ghemaect;
Want hi es also gheraect
Van sinne, dat ics daer om mi
Te voerder huede, ende oec daer bi
- 100 Want hi mi sulc stont heeft der af
Berespt van dien dat ic hem gaf.
Nu hoert, ic sal u nu vertellen
Hoe dat twee ghesellen
Te gader waren in wandelinghen
- 105 Ende spraken van velen dinghen.
Deen antworde op dsanders vragen;
Menegherhande was hare ghewaghen
Van des volx state ende wesen,
Dat meneghen lusten sal te lesen.
- 110 Maer alden lieden, dies benic vroet,
Ende saelt niet duncken wesen goet,
Dat sijn die nydeghe, dat verstaet,
Ofte die ghene daert ieghen gaet.

Van eenen joncchelinghe ende van eenen ermite

Editie: Carton, z.j., p. 489–517.

Gedachteneenheden:

5.7 Aandachtsformules: vs. 16.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–16.

Een jonghelinc vul der werelt luste,
Zochte eens in wandelinghen ruste;
So verre hi hem te gane bewant
Dat hi eenen houden hermite vant.

- 5 Up eenen boom hine wonen zach
Ende hi omboot hem goeden dach;
Vriendelic werdi sinen hoet,
Dat dochte den houden hermite goet.
Dhermite bezach den jonghen man,
10 Ende mercter vele onmaten an,
Alzo hem dochte van sinen ghewaden;
Doch groetine weder bi Gods ghenaden.
De tale van hem beeden daer,
Die lezen wille, zoe volcht hier naer,
15 Verstaet der woorden zin, diet horen;
Aldus began thermite voren:

Karel ende Elegast

Editie: Duinhoven, 1982.

Gedachteneenheden:

5.7 Aandachtsformules: vs. 2.

8.5 Genreaanduidingen: vs. 1-2.

Vraie historie ende al waer
Mach ic u tellen; hoorter naer!

Van karitas

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 226-229.

Gedachteneenheden:

4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1-25.

5.1 Algemeen publiek: vs. 1-31.

5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 1-31.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 32-42.

8.6 Dieptestructuur: vs. 26-42.

9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 1-25.

9.5 Geestelijke lering: vs. 26-42.

Ic bin in dichten soe versaecht,
Dat mi mijn hert van rouwen traecht
Ende faelgiert te worden moede;
Want willen heren entie vroede

- 5 Hem selver niet ter doghet keren,
 Wye sal dan den dommen leren
 Ende wisen inden rechten pat?
 Hoe rijc si sijn, hern brecht noch wat,
 Die gheen die nyemant en can versaden,
- 10 Ende wilden yemant anders raden,
 Des en achten si min noch meer.
 Hier om traecht mi den sinne zeer,
 Ende oic soe bin ic zeer vervaert,
 Want elc moet pensen achterwaert,
- 15 Wye dat dichtens wil hantieren,
 Om die gheen die argueren.
 Tfolc wert nu soe goedertieren,
 Oic wat wy dichten of visieren,
 Si houden reden ende maet,
- 20 Als sonder bodem ydele vaet
 Water in hem houden staen.
 Doch wil ic op goeden waen
 Mercken wye den jagher slacht,
 Die den honden inder jacht
- 25 Volghen dar, al vaet hi niet.
 Van des ter werlt is gheschiet
 Of hier namaels mach gheschien
 Wil ic een deel der waerheit ghien,
 Op dats die goede si verhoecht,
- 30 Ende die bose totter doecht
 Hem selven keren mocht daer by;
 Ende om dat minne thoochste sy,
 Daermen yet of mach beghinnen,
 Soe willic twe punten noch van minnen
- 35 Ons vertrecken of ic can,
 Op datter elc man mach leren an,
 Hoe hi minnen sal of laten,
 Dat sijnre zielen comt te baten;
 Want minne is licht van swaren wegghen.
- 40 Een yeghelijc mach minne dregghen
 Ende gheen ontschulde doen daer van,
 Dat hise dregghen niet en can.

Der leken spieghel

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: De Vries, 1844–1850.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 6–12.
- 3.5 Persoonlijke bede: vs. 25–30.
- 4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–5.
- 5.3 Specifieke personen: vs. 47–56.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 13–24.
- 5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 31–46.
- 8.4 Titels: vs. 21–24.
- 8.5 Genreaanduidingen: vs. 21–24.
- 9.1 Vermaak: vs. 47–56.
- 9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 6–24.
- 9.4 Profane lering: vs. 47–56.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 47–56.

- Omme dat ic niet en wille leiden
In onnutter ledicheiden
Den tijt die mi gheeft onse here,
Die ghelooft si emmermere,
5 So hebbic dit werc begonnen.
Onse here moete mi dies onnen
Dat ict also volbringhe,
Datter in zonderlinghe
Legghe sijn eere ende sijn lof,
10 Ende datsi alle daer of
Te beter moeten wesen,
Diet horen sullen ende lesen.
Want om ghemenen oorbaer zoe
Leidic dit wercskijn eerst toe,
15 Ende dat ic ghaerne zaghe dat
Yet van mi bleve, dies te bat
Dat leke volc hadde na mine doot.
Clerke en hebbens ghenen noot
Dat sijt lesen groot of smal,
20 Want si connent buten al.
Ende want dat leke is die zake,
Daer omme ic dit boesksijn make,
So sal dit boesksijn sijn wel

- Ghenaemt: den Leken Spieghel.
- 25 Ic hope dat si daer bi
Bidden zullen voor mi,
Ende segghen in enighen stonden:
"God vergheve hem sine zonden,
"Die met sinen arbeyde
- 30 "Dit werckskijn eerst toeleyde."
Den beniders biddic dat si
Tonrechte niet en begripen mi,
Die altoos kapen ende kipen,
Hoe datsi moghen begripen
- 35 Dat dichters bringhen voort;
Die selve nochtan een oort
Niet en weten daer af,
Niet te meer dan een caf.
Mar dats om niet ghelesen,
- 40 Begrippers moeten altoos wesen.
Maer ic latet te zachter liden
Dat mi niders beniden,
Om dat mi haers selfs nijt wreect
Over hem daer hi binnen steect.
- 45 Daer smaken si haers selfs venijn;
Hoe mochtic zachter gewroken sijn?
Ic hope het sal ghenoeghen wale
Minen heer van Levedale,
Minen heer Rogier ende mijnre vrouwen,
- 50 Die goede dinghe gherne scouwen,
Ende in die scrifture hebben jolijt.
Si sullen daer in desen tijt
Nuttelijc corten ende met eeren;
Want het is algader leren,
- 55 Dat in bringhet salichede
Der zielen ende den live mede.

Vanden leve ne ons heren

Editie: Beuken, 1968.

Gedachteneenheden:

3.4 Voorspraakbede: vs. 29–34; 91–96.

3.5 Persoonlijke bede: vs. 115–116.

- 4.1 Biografische gegevens: vs. 115–116.
- 5.1 Algemeen publiek: vs. 89–90.
- 5.2 Diets publiek: vs. 35–45.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 35–45.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 113–114.
- 6.1 Polemieck met andere teksten: vs. 5–29.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 35–45.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 26–34; 35–45; 117–120.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 1–4.
- 9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 1–4.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 5–34; 46–112; 117–120.

- [D]icke ghesciet [da]t [een groet scat]
Besloten leit in een cleyn [vat]
Dese [boe]c dat es een cleyn v[at]
Die vroetheit binnen dats .j. groet scat
- 5 Meneghe rime soe es ghemae[c]t
Die ter zielen luttel smaect
Van battalien ende van minnen
Van meneghen die wi niet kinnen
Van roelande ende van oliuiere
- 10 Van alexandre ende van ogiere
Van walewaine ende van sire macht
Hoe hi weder ieghen sine viande vacht
Van digenen hoe hi siin lijf
Tormente omme een scone wijf
- 15 Van pyramuse hoe hi siin leuen
Omme minne verloes dats al gescreuen
Kinder dus varende ende ledichede
Dijt lesen lachteren hem daer mede
Sonden mesprisen ende dorperhede
- 20 Om horen truffe ende ledichede
Dire sen an leyt eest wijf eest man
Hi es sot daer es niet vroetheit an
Dit bliuet ende dit es al bleuen
Dit es boerde al eest gescreuen
- 25 Dit es meer d[a]n niet dit bliuet al
Neemt roeken an dat ic seggen sal
Dats prijs recht ende houeschede
Sen te legghene an waerhede
Dats wat daer dese boec af begint

- 30 Soe leert alle moeder ende kint
 Dat es vanden heylighen kerste
 Die ons gheue sine verste
 Dat wy beteren onse sonden
 Dat wy soete ende sachte [v]onden
- 35 [Ons her]en gheborte [ende] sine d[oet]
 E[nde di]e passie ende [di]e [n]oot
 [Wi]llic met due[t]s[cen waerd]en seggen
 Ende mine ghe[d]achte [ane leg]g[en]
 Al lesen papen in lati[ne]
- 40 Sine gheborte ende de passie s[in]e
 Nochtan leec volc ne can niet w[ale]
 Verstaen wel die latijnsche tale
 Bedie willicse in dietsche leeren
 Den volke dat wel sal eeren
- 45 Onsen here van hemelrike
 Diet pensen wet dat manlike
 Hoort die bliscap van paradijs
 Hen es in der werelt pape so wijs
 Die beschriuen mochte ochte ver[tell]en
- 50 Die bliscap gods ende sire [g]e[se]llen
 Daer nes seer no daer nes ro[uwe]
 Daer es emmer wa[er]heit ende t[rouwe]
 Daer es emmer bliscap ende s[anc]
 Daer es altoes sulken gheclanc
- 55 Violetten lelien rosen ende acoley[e]n
 Bloeyen daer altoes als die in [meye]
 Altoes botten daer d[ie r]osen
 Dits waer wat mach d[aer n]osen
 Die daer siin sijn emmer bl[ide]
- 60 Si singhen hogheleke haer g[etide]
 Si sing[h]en minl[ike a]ldus
 Sa[nct]us sanctus sanctus domi[nus]
 Die daer siin sijn emmer boude
 Hen ne deert no hitte no cou[de]
- 65 Daer es mey ende somer emmermeer
 Daer en es siecheit no strijt no seer
 Waert waer dat wi alle kinden
 Die bliscap die daer es sonder inde
 Die ledichede soude wi l[a]ten

- 70 Van deser werelt ende haten
Alle die clerke die nv sijn
[Die] scriuen connen die[sch ofte la]tijn
[N]e moch[t]en niet ghescriue[n die d]uecht
Van [den] paradyse ende die iuech[t]
- 75 [Die heyligen] hadden dit lijf onwert
Si sijn nv daer hen niet en deert
Sie lieten kinder ende wijf
Doer gode offerden sie haer lijf
Men brietse men soet haer leede
- 80 Hier cochten sie langhe bliscap mede
Men trac die tande wt haren monde
[H]ier omme storuen sie sonder sonde
Soe dat daer na volgden die darne
Men trac haer borste men trac haer arme
- 85 Men deden lachter ende wee
Men voer met hen als met een vee
[I]n derre manieren in derre wijs
Cochten sie dat paradijs
Elke onser neme hier exempel an
- 90 Pape leec wijf ende man
Versie wi ons so verre te voren
Dat wi niet ne sijn techterst verloren
Waken wi soe in goeden dinghen
Dat wi metten inghelen singhen
- 95 Sanctus sanctus dominus
Dat gheue ons sanctus spiritus
Selen wy dragen bont ende grau
Ende ons sieren als enen pau
Ende die arme sal siin in selc bedwanc
- 100 Dat hi ne sal hebben spel no sanc
Sal die rike hebben al dat hi geert
Ende cume weten wat hem deert
Ende darne kaytief ende verract
Dorstich hongherich ende nact
- 105 Dat .j. weent ende dander lacht
Deen weeldich ende dander onmacht
Dat es onwet dat ne sit niet wel
Dat es een onghedeelt spel
Van eerden sijn wi all[e] comen

- 110 Wi[es] mochten wi ons dan ber[oem]en
Ter eerden selen wi alle varen
Wel hem die vaert ter ho[gh]er scaren
Doe houeschede ende swijch stille
Hoert wat desen boec segghen wille
115 Die dit pensde tierst ende screef dit werc
God gheue hem raste hi was clerc
Omme dat wi alle siin in sonden
Hebbic ghesocht ende hebbe vonden
Die gheborte van enen man
120 Die alle sonden vergheuen can

Leven van sinte Kerstinen

Auteur: Broeder Geraert.

Editie: Bormans, z.j.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–21; 56–64.
3.4 Voorspraakbede: vs. 50–51; 151–153.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 40–49.
4.1 Biografische gegevens: vs. 50–69.
5.2 Diets publiek: vs. 18–30.
5.3 Specifieke personen: vs. 31–69.
5.7 Aandachtsformules: vs. 70–71; 151–154.
7.1 Concrete bronnen: vs. 18–39; 115–138.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 18–21; 70–114; 115–132;
139–150.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 151.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 18–30; 50–69.
9.5 Geestelijke lering: vs. 151–153.

De vader die euwelec es sonder begin,
daer alle dinghe euwelec sijn in,
de sone die dbegin es van den beginne,
de heilighe geest, dien men de minne
5 appropriert, verclere mijn sinne
in dit gedichte daer ic ben inne,
dat ic moegh spreken hen te eren;
want si den minsche wel connen leren.
De vader, hi vermaght al gader;

- 10 de sone, hi es die wijsheit dies vader;
de heilighe geest, hi es so goet!
wat men hem werdelec bidt, dat doet
hi sonder twivel altemale.
Hem bid ic dat hi geweghe mijn tale,
- 15 dat ic spreken moghe dies hi
geloeft si, en oec de maghet vri,
de moeder ons Heren, sinte Marie;
dies oec geloeft moet werden de vrie,
die edele maghet sinte Kerstine,
- 20 dier leven dat ic uten latine
maken wille in dietscher spraken.
Sonderlinghe om tweerhand saken:
dierste sake es van den tween,
dat veel lieden sijn die engeen
- 25 latijn en connen noch en verstaen;
daer om so docht mi welgedaen,
dat ict latijn in dietsche soud keren,
der goeder sinte Kerstinen teren,
den genen te troeste, die niet wale
- 30 en verstaen latijnsche tale.
Oec heb ict sonderlinghe gedaen, om dat
mi al te ernsteleke bat
een eersam ionfrou ende een vroede,
een geesteleke ende een goede,
- 35 Van Hoye, so heet si, ionfrou Femine;
dat ic om haer bestonde de pine,
si dunckes mi so wale weert,
dat ict moet doen want sijs begeert.
Om haren wille heb ict bestaen.
- 40 Haer bid ic dat sijt wille ontfaen
lieflec, ende datd haer danclec si,
ende dat si bidden wille voer mi
ende voer mi doe bidden levende ende doet;
want ics sekerleke heb noet,
- 45 ende si ind cloester es dach ende nacht,
daer ionfrouwen in sijn, die wel de macht
hebben te biddene voer enen man,
die selve niet wel gebidden en can.
Dies getruwe ic onsen Here.

- 50 God geve hen allen geluc ende ere
die in dat cloester begeven sijn;
daer sijn mijn vriende binnen, ende mijn
suster, ende ander mine vrient,
die dies dicwile hebben verdient,
- 55 dat ic hen met haven nien can vergelden.
Daer om so bid ic Gode den melden,
die alle dinghe vermach wel,
ende ic anders en heb niet el
dan roc, abijt, ende solen ende corde,
- 60 dat hi geweghen moet so mijn worde,
dat dit gedichte moet troestelec wesen
den ionfrouwen van Mielen, als sijt lesen,
ende ic hen doch moegh doen daer mede
in enegher manieren troest ende vrede,
- 65 ic brueder Geraert, een minderbroeder.
In dien dat ic van der goeder
heiligher werder kerstinen dichte,
dat dunct mi de beste gichte
die ic hen gesinden can.
- 70 Nu willic ind beginsel dan
segghen ende oppenbaren van
enen bescop, een eersamen man,
die bescop toet Achonen was,
als ic in latine las,
- 75 ende cardinael te Rome wart na.
Hi screef alsus op dat ict versta,
in sinte Marien van Oingnies leven,
dat hi van haere heeft bescreven;
daer in gedinct hi Kerstinen voer waer
- 80 ende spreect van haer sus oppenbaer:
"Waer moeghdi een ander Kerstine verstaen,
"daer God so wonderlec gewracht heeft aen,
"dat si lach doet een langhe stont,
"als meneghen minsche wel was cont;
- 85 "ende eer si begraven wart nochtan,
"wart si levende ende gewan
"van Gode, dat si op ertrike hier
"soud levende liden haer veghvier.
"Ende daer om wart si so wonderlec sere

- 90 "getraihijnt van onsen Here
"langhen tijt op ertrike hier;
"so dat si haer warp sulcwile int vier;
"sulcwile te wintere bleef si oec onder
"dijs langhe merrende, niet sonder wonder.
- 95 "In der doder liede grave plach si
"oec te gane, de maghet vri.
"Namaels doen si had voldaelen
"haer penitentie, al sonder waen,
"so leefde si in so groten vrede,
- 100 "ende vercreeghe van Gode oec mede
"so grote gracie ende genade,
"dat si dicwile, beid vroech ende spade,
"opgevuert was in den geeste;
"daer haer gesciede wel dat meeste
- 105 "wonder, dat noyt iemanne gesciede:
"so dat si dicwile geleidde der liede
"zielen toten veehvriere, ende oec
"doerd veehvier slechs ende doer dien roec,
"sonder quetsinghe, toet hemelrike.
- 110 "Wie vernam ye dies gelike?"
Dit, dat ic u nu geseght heb van
Kerstinen, getueght die eersam man,
die bescop, ende daer om dunct mi dat
ghijs moeght geloeven vele te bat;
- 115 ende de gene die in latine
bescreef haer leven, niet sonder pine,
hi seght dat hi getughen niet min
en hadde te getughene dan in
de stat van Sintruden waren liede,
- 120 die redene hadden, doent gesciede.
Ya in den menechten dat si dede,
dat leid hi, die dit maecte, daer mede,
dat si oec wrachte, dat en geschiede
niet in winkele, maer onder de liede;
- 125 en waes oec so langhe leden niet,
dat mens vergeten wel mocht iet:
want doen hijt beschreef, soen waren maer,
na dat si starf, leden acht iaer.
Ander haer werke, die nieman en conste

- 130 geweten dan si ende dien sijs onste,
die brachten haer heimelec vriende voert,
diet van hare hadden gehoert.
Ghi die dit leest selt weten wale,
dat dit puer waer es altemale;
135 want het hebben getueght die gaste
die so gewarech sijn ende so vaste,
dat si der waerheid nien souden af gaen,
al soud men hen haer hoed af slaen.
Ic lie dies oec, ende het es waer,
140 dat vele, dies wi lesen daer,
boven der minschen verstenesse geet:
want ic dat voer waer wel weet,
ende ic dat merke ende ic dat kinne,
dat hier vele gescreven steet inne
145 van deser heilegher creatures,
dat na gemeinen loep der naturen
engeensins niet gescien en mochte,
weer dat men daer toe redene sochte;
maer God ons sceppere vermaght al wel
150 dat boven natuer es ende nieman el.
Nu wil ic hier beginnen haer vite:
al sier sunden werd hi quite
die dit sal lesen ende hoeren met sinne.
Nu hoert hier na dan, ic beginne...

Lof van Maria

Editie: De Pauw, 1893, p. 1–10.

Gedachteneenheden:

5.7 Aandachtsformules: vs. 1.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–4.

Hoert na mi, ic wille beghinnen
Den lof der weerder coninghinnen,
Maria, onser sueter vrouwen,
Die ons mach hulpen uut allen rouwen.

Lunarium

Editie: Gerritsen-Geywitz en Lie, 1985.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 20–22; 31–33.

5.4 Abstract publiek: vs. 23–30.

5.7 Aandachtsformules: vs. 1–2; 14–19.

7.1 Concrete bronnen: vs. 14–19.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 7–10; 11–13; 34–50.

9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 3–6; 20–22.

9.3 Technisch-pragmatische lering: vs. 7–13.

Nu hoert, ghi heren, al besonder:

Ic sal u segghen wonder!

Wildijt te rechte marken

Ende gire na willet warken,

5 Het mach u lichte comen,

Dat het u mach sere vromen.

Wildiere omme nemen goem,

Ghi moghet weten of u droem

Di u nachtes comt tevoren,

10 Sal bliscap wesen ofte toren;

Ende ghi suulde oec van der mane

En deel verstaen, na minen wane,

Des ghi suul te vroeder wesen.

Nu hort wat wi vinden lesen,

15 Ende wat ons oec Sente Daniël,

Die prophete, segghet wel

(Want hijt verstont aldus van Gode,

Bi den enghel, Sine bode)

Alsoe alsoe ic u segghen sal.

20 God gheve mi dertoe gheval,

Dat ict alsoe gheseggen moghe,

Dat het mi ende u oec doghe.

Nu, hebt herte ende sin,

Ende onthoudet wel dar in,

25 Want het sijn vele doren,

Die nie ne verstaen dat si horen.

Ne sien die herten niet ondaen

Tontfane die wort saen,

Ende wat men seget mene onthoudet wale,

30 Soe est algader blinde tale.

Nu moete mi God ghehinghen,

Dat ict soe mote vulbringhen,

Dat ics mote prijs ontfaen.

- Van der manen willic bestaen
35 Nu te seggene wat crahte
Dat si hevet in elker nachte;
Van den kijnde dat danne tevoren
Comet ende wort gheboren,
Ende hoe langhe dat het sal leven,
40 Ende van wat maniren wesen,
Weder goet ofte quaet,
Dat en es neghen baraet.
Ende of die zieke sal ghenesen,
Ofte langhe in qualen wesen;
45 Ende dat men stelet in der stonden,
Oft blivet verloren ofte vonden;
Ende wat die droeme sullen spellen,
Dat sal ic algader tellen
In elker nachtelike,
50 Dat segge ic u ghewarlike!

Der manen zeden

Editie: Leendertz, 1897.

Gedachteneenheden:

- 5.2 Diets publiek: vs. 10–12.
5.3 Specifieke personen: vs. 24–26.
5.7 Aandachtsformules: vs. 32.
7.1 Concrete bronnen: vs. 4–12.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–31.
9.3 Technisch-pragmatische lering: vs. 1–23; 24–31.

- Nuttelic eest in minen wane
Die conste te weten, hoe die mane
Die tekene loopt elc maenscijn dore.
Ende want die mane hadde den core
5 Ons telopen alrenaest
Haren loep met groter haest,
Gaf hur God van hemelrike
Te regeren ewelike
Die werelt ende dat daer in was
10 Ende wesen zal, alsict las
In enen boeke die was fijn.
In duutsche maectic dat latijn

- Ende vant daer in, dat zijt nochtan
Niet allene ghedoen en can,
15 Mer ander planeten helpen haer
Ende letten zommels ouerwaer.
Mer die werelt in tghemene
Ontfincsi daer van Gode allene
Vor alle die ander te bestieren.
20 Menschen voghelen ende dieren
Nature te gheuen ende wesen,
Ende vele mere alswijt lesen,
Heeft si van Gode dus ontfaen.
Hier om zo wil ic ane vaen
25 Hier een dicht van haren zeden,
Des mi een vrient heeft ghebeden,
Daermen inne bekennen mach
Wat goet is doen op elken dach
Of quaet, of laten, of beghinnen,
30 Wiesinen verliesen mach of winnen,
Hoet weder is of hoe tsal keren.
Beghinne wi inden name ons heren.

Der mannen ende vrouwen heimelicheit

Editie: De Pauw, 1893, p. 121–190.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–17; 18–24.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 1–17.
5.2 Diets publiek: vs. 47–50.
5.4 Abstract publiek: vs. 25–46.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 25–46.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 13–17; 25–34; 47–50.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 25–50.

- God, enich Vader ende Here,
Sonder beghin ende emmermere
Sonder ende wesen sal,
Hem bevelic groet ende smal
5 Mijn ziele, mijn lijf van quaden dingen;
Ne laet mi, Here, niet ghehinghen
Te doene dat onnuttelec si.

- Oec biddic, Here, dat ghi mi
 Helpt nu te desen stonden
- 10 So dat moet werden vonden
 Dit boec, dat ic hier dichten sal:
 U hulpe begeric boven al.
 Want wildi mi in staden staen,
 So willic nu hier anegaen
- 15 Van naturen die meeste wort,
 Die noch nie worden gehoert
 Van enegen man teneger tijt.
 Maria, moeder Gods, ghi sijt
 Dieghene daer ic troest an soeke
- 20 Om mi te helpene tesen boeke;
 Want wildi mi staen te staden,
 Daertoe troesten ende geraden,
 So sal ic te bat in allen saken
 Dit mogen dichten ende maken.
- 25 Vort biddic allen desen
 Die dit boec selen lesen,
 Dat si die grote Heimlijchede
 Van mannen ende van vrouwen mede
 Niet ne lesen oppenbare
- 30 Vor diegene die hare enthare
 Scone wort ende const beniden
 Ende die oec lachteren tallen tiden;
 Maer dat doet haer scalke sin,
 Dar die doegt niene mach in.
- 35 Op dit so segt Aristotiles:
 So wie dat besmet es
 Met alrande quaethede,
 Waer hi comt telker stede
 Dar hi wijsheit ende leringhe hort,
- 40 Hi verkeret in quade vort;
 Maer, daer dogt ende wijsheit es in,
 Al hort hi iet, sijn hovesch sin,
 Keret ter dogt, groet ende clene,
 Want naturlike leringe gemene
- 45 Geeft hem dat hi alle saken
 Ten besten keert met sire spraken.
 Ende hoe men dit bekinnen sal,
 Sal ic u nu leeren al,

Ende in dietsche wel bescriven
50 Beide van mannen ende van wiven.

Van smeinscen lede

Editie: Elaut, 1956.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 14–19.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 13; 25–26.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 1–8; 20–24.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–8; 25–26.
- 9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 20–24.
- 9.3 Technisch-pragmatische lering: vs. 1–13.

- Alle die willen wesen vroet
Hoe elc meinsce leuen moet
Die ghesont wille bliue,
Besie wel wat ic hier scriue,
5 Want ic ne doere toe no af
Anders dant aristotiles gaf,
Ende zendet met groter eeren
Alexanders, zinen heere.
Hier zo muechdi vroetscip leren,
10 Eist dat ghire v toe wilt keren,
Ende daer omme doen onderzouc,
Als ons orcont desen bouc
Daer ic v of doe beghin.
Nu biddic gode meer no min,
15 Ende zire moeder vut vercoren,
Ende alle gods heligen te voren,
Datsi mi minen zin verlichten,
Also dat ic moete gedichten
Dat gods eere moete zijn.
20 Eer dese bouc nemet fijn,
Suldi uele vroetscap horen,
Die aristotiles brinct te uoren,
Die de vroetste was, zonder blijf
Die oit van moeder ontfinc lijf.
25 Hier willic te deser stede
Beghinnen van smeinscen lede

Melibeus

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: Snellaert, 1869, p. 1–136.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–11; 35–40.
- 3.4 Voorspraakbede: vs. 1–11.
- 4.1 Biografische gegevens: vs. 41–42.
- 4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 35–40.
- 5.2 Diets publiek: vs. 35–40.
- 5.3 Specifieke personen: vs. 7–14.
- 5.6 Receptieaanwijzingen: vs. 55–58.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 64.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 15–20; 35–37; 43–54; 55–63.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 43–46.
- 8.4 Titels: vs. 43–46.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 1–34.
- 9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 55–63.
- 9.4 Profane lering: vs. 12–34.

- Inden yrsten aenroepic Gode,
Daer ic ghelove ende ghebode
Af houde, ende bidde hem dat hi
Mijn troeste ende mijn hulpe si
- 5 Dat ic dit Boexken volbringhe
Dat ic beghinne handelinghe,
Dat ic gherne gheven soude,
Op dats mi God onnen woude,
Minen lieven here den hertoghe
- 10 Van Brabant, dien God verhoghe
Beyde an ziele ende aen live;
Want al dat ic hier scrive
Dats troest ende raet uutvercoren,
Die den lants here toe behoren:
- 15 Ende meneghe wijsheit, daer toe wet,
Vindi in dit boec gheset,
Al gheproeft metter waerheyt,
In menech scoen auctoriteyt
Dat die wise wilen screven
- 20 Die ons noch toe sijn bleven,
Hoe hem een mensche troesten sal

- Ieghen scade ende ongheval.
Want vele liede sijn so cranc gemoet,
Als si scade hebben of rampspoet,
25 Dat si hem selven so verslaen
Dat si al te nieute gaen,
Ende en soeken ghenen troest
Daer si bi worden verloest;
Of si sijn also bereet
30 Ende ter wraken also heet
Dat si hem selven sonder noet
Werpen in vernoeye groet,
Dies hem niet en soude ghescien
Wouden si vroeds raeds plien.
35 Dit boec leghet in latine,
Dat ic u met mire pine
In dietsche vertrecke so ic best can,
Eest dats mi God onse Here an
Die selve spreect, als men daer siet:
40 "Sonder mi en moghedi doen niet."
Al t'Andwerpen, daer ic wone,
Maecte ic dit boexken scone.
Wildi des boecx name weten,
Melibeus sal hi heten;
45 Want het op dien man beghint
Ende oec middelt ende int,
Alsoes meester Albertanus
In latine dichte aldus.
Van Bris was hi uter stat
50 Also bescreef hi selve dat.
Oec beschrijft hi wel voerwaer,
Dat hi dit boec maecte int jaer
Xijc, dat ghi dat wet,
Ende .xlvj. daer toe met.
55 So wie dat dit boec ghewint
Ende leest, ende wel versint
Moets emmer te beter wesen
Op dat hijt dicke wilt overlesen
Want die auctoriteyte rueren
60 Uter heyligher Scrifturen
Uten loye decretale
Ende uten lereren also wale

Also dat latijn houdt in.
Nu hoert hier dat beghin.

Merlijn

Auteur: Jacob van Maerlant.
Editie: Sodmann, 1980.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 36–50.
- 3.4 Voorspraakbede: vs. 36–50.
- 4.1 Biografische gegevens: vs. 36–41.
- 4.3 Feiten over het oeuvre: vs. 36–41.
- 4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 6–13.
- 5.2 Diets publiek: vs. 1–5.
- 5.3 Specifieke personen: vs. 14–19; 36–50.
- 5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 6–13.
- 6.1 Polemieken met andere teksten: vs. 20–25; 26–35.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 1–5; 20–25.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–5; 14–19; 20–35.
- 8.5 Genre-aanduidingen: vs. 14–19; 20–35.
- 9.1 Vermaak: vs. 14–19.

- Alle de gene de desse tale
Horen willen vanden grale
Wannen dat he eirsten quam
Als ick inden walsche vernam
- 5 So zal ickt dichten in duesche woert.
Jck en zalt nicht laten dorch er voert
De benyden mijn gedichte
Wante doch alle quade wichte
To der doghet tragen altoes nijt
- 10 Hijr vmme so wil ich in aller tijt
Dat doen dat se mij benyden
Dus solen se vele de myn verbliden
Alze se van mij dan horen tale
Desse historie van den grale
- 15 Dichte ick to eren hern alabrechte
Den heer van vorne wal myt rechte
Want hoege lude myt hoger historie
Manichfolden zulen er glorie
Vnde korten dar mede er tijt

- 20 Jck wille dat gij des zeker zijt
Dat ick de historie vele valsch
Ge vonden hebbe in dat walsch
Dar ze van gode onsen heren sprak
Dat ene dat volck van rome wrack
- 25 Dar vmbe merket desse zake
Eyn dichte van onses heren wrake
Lestmen dat is wijde bekannt
Vnde makede eyn pape in vlanderlant
Dat saget dat boeck in zijn beginne
- 30 Mer ick wene in mynen sinne
Dat pape dat nicht en dichte
Want men mochte nicht gescriuen lichte
We vullich dat gelogen zij
Vnde dat zal ick iv prouen waer bij
- 35 Jn der historie de komet hijr naer
Vnde nv biddick iv dat is waer
Jacob de coster van merlant
Den gij to voren hebbet bekant
Jn des koninges Allexanders Jeesten
- 40 Dat gij bidden dat he volleesten
Moete dat he heuet begonnen
Vnde he den ghenen moete onnen
Jn des ere he dit began
Dat he moete werden alzulck ein man
- 45 Dat des al dat volck vnde onse heer
Moete hebben loff vnde eer
Vnde wij myt em moeten komen
Jn de ere de men genomen
Noch gescriuen nicht en mach
- 50 Daert sonder nacht is altoes dach

Der minnen loep

Auteur: Dirc Potter.

Editie: Leendertz, 1845.

Gedachteneenheden:

3.4 Voorspraakbede: vs. 74–75.

4.1 Biografische gegevens: vs. 1–76; 77–174.

4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–76.

- 5.1 Algemeen publiek: vs. 119–125.
- 5.3 Specifieke personen: vs. 65–76.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 138–144; 178–179; 181–190.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 145–158.
- 7.2 Ooggetuigenverslagen: vs. 159–174.
- 7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 77–174.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 77–145; 146–174; 221–252; 321–324.
- 8.4 Titels: vs. 246–252.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 178–220; 253–320.
- 9.1 Vermaak: vs. 65–73.
- 9.4 Profane lering: vs. 77–144; 178–220; 253–324.

Sint dat god op eerden hait
Ghescapen menigher konne stait
Ende sonderlinghe natuer der menschen,
Die hi na zijns zelves wenschen
5 Recht natuerlic heeft ghebeeldet,
Den enen weeldelic gheweeldet
Ende den anderen arm ghelaten,
So sijn des gheestes caritaten
Seder verre ende wyde ghevloghen
10 Mit heyten lichten vuerighen loghen,
Ende hebben verlicht der menschen sinnen,
Den eynen buten, den anderen binnen,
Mit konsten die menigherhande sijn,
Als alle der werlt is aenschijn,
15 Daer hi mede woude gheliken
Dem armen schemper bij den rijcken.
Want heeft die rijcke des schattes gonst,
So heeft die arme den rijcken konst,
Daer hijt den rijcken mede ontdoet.
20 Sij ghijft hem wijsheit ende oick moet;
Hy wordt gheeert in allen steden,
Als die rijcke mit ghiericheden
Sit versmoert bij sinen schat
Ende en gheert dit noch dat,
25 Dan ghelt, dat is al sijn begheringhe:
Hy en wil konst, Latijn, noch leringhe,
Noch der poeten lessen horen.
Trouwen, sy waren hier te voren
Anders ghesint, die vrome man,

- 30 Dier ic wael veel ghenoeimen kan.
Sij sochten konst ende hoghe lere,
Des men him noch spreken eere
Ende oick doen sal, also langhe
Als die planeten gaen hoer ganghe.
- 35 Konsten die sijn menigherley.
Mijn konst en prisc niet een eey:
Doch donct my prisens weerdich wesen,
Datmen kan scriven ende lesen
Ende te maten Latijn verstaen.
- 40 Daer om heb ic ter scole ghegaen.
Van logijck ende philosophie,
Als ic die rechte waerheit lye,
So ist dat ic niet veel en verstae;
Maer die goede oude gramatica
- 45 Heb ic onthouden in minen brieff:
Wist icse bet, het waer mij lieff.
Poetryen ende oude gesten
Heb ic zeer begheert te vesten:
Want ander konsten sijn my te hoghe,
- 50 Ic en can sye niet mit minen oghe
Scouwen noch den sin gronderen.
Die Godlicheit te contempleren,
Dat laet ic den theologinen,
Ende den meysteren van medicinen
- 55 Sullen der siecken nutscap roecken;
Den legisten laet ic hoer boecken
Over studeren ende vesten
Mit horen codicen ende digesten,
Ende der philosophien listen
- 60 Bevele ic den constighen artisten,
Die allen konsten te diensten staen.
Dat wil ic tughen mit Peter Hispaen.
Poeten ende historien zanck
Sijn mijn sinnen wael ghemanck.
- 65 Daer om so wil [ic] daer van dichten:
Want mine ghenoechten moet ic stichten
In allen ghenoechliken dinghen,
Die goede wiven vroecheden aen bringhen,
Op dat die minnentlike schone,

- 70 Die aller vrouwen is ene croene,
 Tijtkortinghe daer bij ghecrighe:
 Daer ic huden meer aff zwighe,
 Want vesper is over langhe gheluut.
 God gheve haer dusentwerff saluut,
 75 Die my den moet hoghen plach
 Doet was misse tijt aenden dach.

- Ic, man ende scriver vanden bloede,
 Die wile ic hadde die yseren roede
 Ende rechter was in svorsten lant,
 80 Wart ic int hoghe rijck ghesant,
 Om eenre ghewerff in stilre list,
 Daer dackerman niet off en wist.
 Ic bleef daer langher dan een jaer.
 Alsoe wast my bewant aldaer.
 85 By wilen so ghinghe ic spasieren
 Op eenre lopender rivieren,
 Om te verdriven melancolye.
 Des viel ic in een fantasie,
 Dair ic ghinc inder werlt hoift
 90 Ende mijnre ghenoechten was beroeft,
 Soe dat ic sach in eens gheestes wise
 Ene joncfrou van hoghen prise
 By my comen staen te hant.
 Si vloech mit vloghelen over tlant.
 95 Een bloedich speer ende een roit vuir
 Voerde di schone creatuer.
 Hoer oghen waren verbonden beyde
 Mit enen suveren witten cleyde.
 Ghechiert was hoir hovet schone
 100 Mit eenre costeliker crone.
 Si ghinc tot my ende sprac ter stont:
 "Segghe, vrient, bistu onghesont?
 Wes truerstu? laet dijn sorghen varen!
 Die avontuer salt wail bewaren.
 105 Du moets my doen een bede cleyn."
 "Gheerne," sprac ic, "vrouwe reyn."
 "Sich omme," sprac die wael ghedaen,
 "Du machs hier sien veel templen staen,
 Daer ic ende andre Goden ende Godinnen

- 110 Voertijts pleghen te wonen binnen.
Daer plachmen alrehande spele
Te hantieren, groit ende vele,
Van jonghen mannen ende maechden,
Die hem selven wael behaechden
- 115 Ende goede minne droeghen.
By wilen si in vroecheden loeghen,
By wilen leden si torment.
Versin di wael ende denck omtrent.
Nym die poeten in dijn memori
- 120 Ende besich menigherconne histori,
Die si van minnen hebben bescreven.
Ic wilse di inden sinne gheven,
Op dattuse voert moghes berechten
Vrouwen, ridderen ende knechten,
- 125 Die niet weten wat minne sy.
Ic bin Venus, die minne vrij.
Bescrijft in dijn ghedichte voert
Wat du van minne hebs ghehoert,
Hoedanich is der minnen loep
- 130 Ende hoe vaste si bindet den knoep,
Wat sy voertijts heeft ghedaen
Ende hoet den menighen is vergaen:
Op datsi leren moghen dair by,
Wat liefde is ende wat minne sy."
- 135 Doe my die scone vrouwe bat,
Mocht ic hoir qualic weygeren dat,
Ic en dade billicx hoer begheren:
Want vrienden moghen dair by leren,
Willen si den text versinnen,
- 140 Hoe si by maten sullen minnen
Ende die liefde sedelic draghen,
Ghetempert mit lijdsamighen slaghen,
Op dat si gheluc ende heyl
Daer an ghewinnen tot horen deyl.
- 145 Der vrouwe worde ic balde quijt.
Alleyne brukede ic daer den tijt
Ende wart denckende om ende om
Na Gallum ende Ovidium,
Die meystere waren van hoghen doen,

- 150 Appellee ende Anachreon,
Coris ende Calimachijs,
Tibullus ende Arathijs.
Dese hebben vele van minne gheweten.
Sapho en dochte niet vergheten:
- 155 Die was een edel joncfrou goet,
Van sinnen wijs, van consten vroet,
Die veel van minnentlike zaken
Scone gesten plach te maken.
Nu heb ic selver vast ghesien,
- 160 Hier van desen ende daer van dien,
Ende der dinghen veel besocht,
Eer icket haer toe heb ghebrocht.
Gheluckes weynich is my verbaert
Van liefsten ende van minlic aert;
- 165 Maer van lyden ende van node
Heb ic ghehouden die ghebode,
Die daer in te harden sijn.
Onheyl was alle weghe mijn.
Wes ic jaechde was onghevanghen;
- 170 Doch en ist niet al ontganhghen.
Wort my gheen lieff, so creech ic leyt:
Wes ic begheerde was onbereyt.
Dus heb ic mede te danse ghegaen;
Mer onheyl doet my avestaen.
- 175 Hier van is nu ghenoech ghehoert.
Die honden heeft die jaghen voert:
Ic wil tot dier materien gaen.
Den jonghen gheve ic te verstaen
Wat liefde is, als ic best kan.
- 180 Men sal gheloven den beproefden man.
Doch wil ic nyemant ter minnen noden
Noch te houden hoir gheboden:
Want minne is een lastelic last,
Die minne draghet zelden rast,
- 185 Ende is ene sorchlike zake
Vol van nyde ende onghemake.
Daer om een darff ics nyemant raden;
Maer wye mit liefde is gheladen
Ende ymmer der minnen dienen wil,

- 190 Dien radic tbest in allen til.
Want na dat ic vinde in boecken
Ende oick na mijns sels versoecken,
Soe is liefde een hartelic bant,
Ghebonden sonder voet off hant,
- 195 Diemen niet ontbinden en mach
Mit tanden, tanghe noch hamerslach
Noch mit gheenrehande dinghen.
Liefte can horen dragher dwinghen
Sonder spreken, vele meer
- 200 Dan meyster, vrouwe ofte heer,
Vader, moeder off rechters dwanch
Off papen predicken, cort off lanch.
Minne is liefde ende liefde is minne:
Twierleye woerden, ghelijc van sinnen.
- 205 Wes men van lieften wil ghewaghen,
Dat wart der minnen toeghedraghen.
Minne is een lastelic guet.
Wye minne draecht in sinen moet,
Die laet alle dinghe varen
- 210 Ende volghet slechts der minnen scharen.
Die minne maect hem also mat,
Dat hi en weet noch dit noch dat.
Minne is blint ende blindet voert
Alle dat hoer toe behoert.
- 215 Ledighe luden moghen minnen;
Maer die sijn lijftocht moet winnen
Mit aernste ende mit hantarbeyde,
Wil die volghen der minnen zede,
So blijft hi slechts daer by verloren.
- 220 Arme luden, wacht u daer voren!
Minne is van vele manieren.
Gode voer al te glorificieren,
Te vruchten, te eeren mit allen sinne,
Dat heten wi godlike minne.
- 225 Die ghelijct der caritate:
Een yghelic mensche, na sinen state,
Mi[n]t sinen vader ende moeder,
Omen, susteren ende broeder,
Neven, nichten, vrienden ende maghen:

- 230 Dat wercken der naturen slaghen.
 Soe is een ander minne dan:
 Want een yghelic, wijff off man,
 Mint dat him ghenoechlic valt,
 Rijcheit, lant, water ende walt,
 235 Daer him nutschip off mach comen,
 Goeden, die den menighen vromen,
 Duerbair cleynoot, sulver, goudt,
 Ghesteynten, paerlen menichfout,
 Harnasch, cleder ende paerde,
 240 Wat schoen is ende van goeder waerde,
 Voghelen, honden ende ander diere.
 Dus is die minne menighertiere.
 Een yghelic mint oick sinen here
 Ende doet sinen meyster ere,
 245 Die hem doeghet heeft ghedaen.
 Van deser minne laet ic staen
 Ende wil vander ander spreken,
 Die menich herte heeft doen breken,
 Hoe vele wonders dat si werct,
 250 Als een yghelic siet ende merct;
 Soe dat dit boecksijn heten moet
 Der Minnen Loop, dat donct my guet.

- Rechte mynnentlike minne,
 Die den menschen inden zinne
 255 Verwerret lecht ende ghestricket
 Ende sijn hert daer aff ghequicket,
 Dats een verbant der herten twee,
 Die mit wael ende oeck mit wee
 Malcander lieven ende minnen
 260 Mit voller gonst, mit allen sinnen,
 Mit allen datsi konnen ghedencken,
 In herte, in moede, sonder mencken.
 Die een in sanders herte leyt,
 Si en hebben onderling gheen ghescheit,
 265 Alle dinc is hem beyden ghemeyn,
 Twee herten werden enich eyn.
 Dien dese minne rueret an,
 Dat sullen wesen wijff ende man,
 Die malcander lieflic dienen

- 270 Ende onvoirbroken liefte lienen
Ende mit malcander avonturen
Lijff, goet, zoete mitten zueren
Ende sijn mit herten onverscheyden.
Gheen discoort en is in beyden;
- 275 Dan des den enen wael ghenoecht,
Daer toe him die ander vuecht,
Dueghentlic, mit gueden sinne,
Als temelic is in steder minne.
Die liefte, daer si rechtveerdich si,
- 280 Sal wesen tru ende wandels vry.
Wanneer si wandelt horen pas,
So segghe ic dat dair minne was
Ende is int wenden doot ghebleven.
Dese minne doet vrolic leven,
- 285 Si doet sorghen, si doet singhen,
Si doet troeren, si doet springhen,
Si maect siec, si maect ghesont.
Wyen si te rechte heeft ghewont,
Soe ic my des bevroeden can,
- 290 Dat mach wael sijn een suchtich man.
Is sie oick wijff ofte maecht,
Daer wert int herte duck gheclaecht.
Menich suchten, menich lyden
Wort ghehart an beyden zijden,
- 295 Daer si beyde ghelike quellen
Ende him minnentlic verzellen.
Als beyde lampen ghelike branden,
Soe moet die liefte in vreuchden wanden.
Al valtet lijden dicwijl groot,
- 300 Het is doch een ghevuechlic noot
Alst ghelike ruert him beyden.
Die liefte en mach oic nymmermeer leyden
So langhe als si ghelike weecht
Ende deen des anders wille pleecht;
- 305 Mer want si leven in twe ghedracht
Ende deen den anderen niet en acht,
Wil deen cort, die ander wil lanck,
So valter dan een wisselganc,
Daer si mede worden ghescheyden.

- 310 Bij wilen valt twisschen beyden,
Dat deen in truwen blijft ghestede
Ende crijcht den coorts in alle sijn leden.
Him waer beter wel die doot:
Wantet lijden valt him alsoe groot,
315 Dat hi ten dode wert ghequelt.
Des dander al in schimp vertelt
Ende singhet van sijnre nuwer minnen;
Des menighe edele vorstinne
Ende oick mede menich edel man
320 Den doot gheworven heeft daer an.
Daer omme ic u exempel scrive
Van enen edelen truwen wive,
Op dat een yghelic him bedare
Ende wijslic minne sijn wederpare.

Der naturen bloeme

Auteur: Jacob van Maerlant.

Editie: Gysseling, 1981.

Gedachteneenheden:

- 3.2 Lofgebed: vs. 88–100.
3.3 Inspiratiebede: vs. 153–157.
4.1 Biografische gegevens: vs. 1–9.
5.2 Diets publiek: vs. 1–9.
5.3 Specifieke personen: vs. 147–152.
5.6 Receptieaanwijzingen: vs. 17–24.
5.7 Aandachtsformules: vs. 158.
6.1 Polemieck met andere teksten: vs. 101–116.
7.1 Concrete bronnen: vs. 10–84; 101–116.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–9; 13–84; 85–100; 117–142.
8.4 Titels: vs. 1–4.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–4; 101–103.
9.1 Vermaak: vs. 143–146.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 85–100; 143–146; 153–157.

Jacob van merlant die dit dichte
omme te sendene tere ghifte
wil datmen dit boec nome
jn ulaems der naturen bloeme

- 5 want noch noint in dietscen boeken
ne gheen dichtre wilde soeken
hiet te dichtene van naturen
van so messeliken creaturen
alse in desen boeken staen
- 10 niemene nebbe dies waen
dat ic die materie vensedede
els dan ic die rime pensede
want de materie vergaderde recht
van colne meester albrecht
- 15 hute desen meesters die hir comen
die ic iv sal bi namen nomen
die erste es aristotiles
die met rechte wel deerste es
want hi van alre phisosophyen
- 20 van alre naturliker clergien
bouen allen eidinen die hoit waren
crone draghet inder scaren
waer somen dit teikin siet .aristotiles
dats dat hi segghens pliet
- 25 plinius die comet hier naer
wis boeke men oudet ouer waer
solinus dar na die van naturen
spreket scone in sire scrifturen
jn enen boeke diemen weet
- 30 die vander werelt wondre heet
Sente ambrosius van melane
die van naturen doet te verstane
jn sinen boeke Exameron
dien nopmen dicken in dit doen
- 35 Sente bazelis sekerlike
dien got sende van emelrike
enen boec van beesten nature
staet dicken oec in dese scrifture
Sente isidorus oec mede
- 40 die dicken groote nuttelikede
ghescreuen heuet in sinen boeken
dicken moetmen sijns hier roeken
Echt meester iacob van vitri
bisscop van hakers so was hi

- 45 sident cardinael van rome
 sijs eist recht dat ic hier gome
 Een boec oec mar menne weet
 wiene madeke ghereet
 die es geheeten onder hem somen
- 50 experimentator hormenne nomen
 sijn wort setti hier mede
 alst noot es ter menegher stede
 Galienus palladius
 platearius fisologus
- 55 lucillus piso teofrastus
 entie keiser claudius
 dorothenus van athenen
 ende dyogenus ghemeene
 dymocritus apollodijn
- 60 die vanden beesten die draghen venijn
 jn sinen boeken latet besien
 dionisius die fisisien
 katon verro ende marcus
 eraclides ende orpheus
- 65 pitagoras ende menander
 omerus ende nicander
 mucianus dyagoras
 virgilius ende andreas
 coninc iuba patroneus
- 70 coninc philometor metellus
 coninc tholomeus vmbricus
 coninc antigonus alfeus
 coninc archelaus flaminus
 philiomon ende nigidius
- 75 ceneca ende cicero
 entie wise ipocras also
 nigidius ende matulidus
 dit sijn die meesters dar wi dus
 dit werc af ebben ghemaket
- 80 dar toe die bouen allen smaket
 dats die wise sente agustijn
 seghet hier mede toe dat sijn
 dar toe vander biblen de glose
 saiet hier meneghe soete rose

- 85   Wien so fauelen dan vernoien
      ende onnutte loghenen moien
      lesier nutscap ende waer
      ende uersta dat noit een haer
      om niet ne mekede nature
90   het nes so onwerde creature
      sones teregher sake goet
      want got die bouen al es vroet
      dans te gheloeuene meer no min
      dat hi hiet makede sonder min
95   noch gheene dinc ne makede har seluen
      noch die duuel noch die heluen
      ne makeden creatures nie
      dies willic dat elc besie
      ende loue gode van allen saken
100   die wonderlic es in sijn maken
      jc ebbe belouet ende wilt ghelden
      ghewilleghelike ende sonder scelden
      te dichtene .i. bestiaris
      nochtan wetic wel dat waer is
105   dat dar willem huten houe
      een priester van goeden loue
      van erdenborch: enen heuet ghemaket
      mar hi waser in ontraket
      want hine huten walsche dichte
110   dies wart hi ontledet lichte
      ende heuet dat ware begheuen
      mar daric dit hute ebbe bescreuen
      ebbic van broeder albrechte
      van colne diemen wel met rechte
115   hetet bloeme van der clergien
      vp hem dar ix conlike lien.
      Deerste boec sal iv bedieden
      dat wonder datmen vindt van lieden
      dander van .iiii. uoeten beesten
120   darmen uele af spreket in geesten
      Die derde die sal sonder lieghen
      sijn uan uoghelen die ulieghen
      die vierde dats noch mee
      es vanden wondre vander ze

- 125 Die uichte van uisschen meneghertiere
die die zee uoedet entie riuiere
den sesten belouic te sine
van serpenten met venine
die seuende sal sijn van wormen
- 130 die sijn van messeliken uormen
Die achtende van bomen die int wout
wassen arde menech fout
De neghende sal iv ghewaghen
van bomen die specie draghen
- 135 die tiende sal bedieden dat cruud
dat menegherande heuet vertuud
die .xi. spreket van fonteynen
beeda van soeten ende van onreinen
Die twelefste van dieren steenen
- 140 beede van groten ende van cleenen
de dertienste van .vij. metalen
diemen moet huter erden halen
Ende in allen desen boeken
mach hi vinden dies wilroeken
- 145 medicina dachcurtinghe
scone redene ende leringhe
ende dit dichtic dor sinen wille
dien ix ian lude ende stille
dats mine here niclaus van cats
- 150 ende omme dat mi ghebreket scats
biddic dat hem ghenam si
dit iuweelkin van mi
Gode biddic al te voeren
ende sine moeder hute vercoren
- 155 ende si minen sin verlichte
also dat ic moete dichte
dat vromelic si ende bequame
jc beghinne in marien name

Natuurkunde van het geheelal

Auteur: broeder Gheeraert.

Editie: Jansen-Sieben, 1968.

Gedachteneenheden:

- 5.6 Receptieaanwijzingen: vs. 1–4; 19–28.
7.1 Concrete bronnen: vs. 14–17.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 5–18; 29–30.
9.3 Technisch-pragmatische lering: vs. 29–30.

- Icsal v segghen in vraeyen rimen,
Elc gheset op sine linien,
Om dat ghijt te bet onthouden sult
Ende niet daer in en sijt verdult.
- 5 Ander dinc sal ic v segghen toe
Ende toghen v allen, hoe
Aertrijc ende tfirmament
Sijn ghescepen al omtrent,
Ende die sonne ende oec die mane
- 10 Hoe dat si pleghen te gane,
Ende die ander planeten mede,
Daer elc mensche of heeft sijn sede,
Sine complexie, sine nature.
Want dat seghet ons die scripture,
- 15 Dat elke creatuer die leeft
Haer nature van bouen heeft
Al vanden .vij. planeten.
Ghi sult horen hoe si heten.
Merct hoe ic dit sal beghinnen.
- 20 Verstatet wel in uwen sinnen,
Want wildi emmer lesen voert,
Eer ghi wel verstaet elc woert,
Van dien dat ghi hier sult horen,
Vwe pine is dan verloren.
- 25 Dit en slacht anderen boeken niet,
Want elc woert datmen hier siet
Moetmen onthouden ende verstaen,
Eer men voert sal lesen gaen.
Die cracht van astronomien ic sal
- 30 Ende van naturen v segghen al.

Van den neghen besten

Editie: De Vries, z.j., 152–156.

Gedachteneenheden:

- 5.3 Specifieke personen: vs. 1–11.

- 5.4 Abstract publiek: vs. 41–44.
- 6.1 Polemiek met andere teksten: vs. 12–29.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 1–11.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–11; 12–29; 30–40.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 41–44.
- 9.4 Profane lering: vs. 41–44.

- Omdat ic hebbe in mire memorie
 Fable ende vray hystorie,
 Bible auctoren ende coroniken,
 Die van menegherande riken
 5 Die tijt besceiden ende die heren,
 Die met ridderliker eeren
 Tswert droegen int ghevechte:
 Bidt mijn heere dat icse berechte
 Na die waerheit, wie si waren,
 10 Die met ridderliken scaren
 Der wapinen met eeren plagen.
 Nu en willic mi niet dragen
 Aen dese scone Walsche boerden,
 Die in haren groten falloerden
 15 Desen prisen ofte dien:
 Die Bertaensce ieeste hebbic gesien
 Ende die Enghelsche dier gelike,
 So doe ic ooc van Vrankerike,
 Van Romen, van Grieken, Van Surien,
 20 Die ieesten ooc van Lombaerdien.
 Maer die si prisen dese Walen,
 Die en condic nower behalen:
 Als Perchevale ende Lanceloet,
 Tristram ende Galoet.
 25 Doch hebbic Artuers ieesten gelesen,
 Ende in vanter geene van desen;
 Dus tellicse, buten prise,
 Ende volge der ieesten, diede wise
 Bescreven houden over waer.
 30 Ende om dat die bible es so claer,
 Hebbicker drie in prise geset,
 Die waren in die Joetsche wet;
 Ende drie int Heidensce leven,
 Die de auctore hebben verheven;

- 35 Ende drie die na die comste ons heren,
Kerstine ridders waren met eeren,
Die tgeloeve metten swerde
Hilden met edelre hoverde.
In wane niet dat hi betre vint,
40 Wie hi es die dat ware mint.
Nu leert, ghi ridderen, aen desen,
Ridderen met eren wesen.
Scaemt v der namen, ghi bastaerde,
Die riddren heet ende sijt sonder waerde.

O almoghende God Emanuel

Editie: Carton, z.j., p. 479–488.

Gedachteneenheden:

- 3.4 Voorspraakbede: vs. 1–11.
4.1 Biografische gegevens: vs. 12–32.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 12–32.
5.3 Specifieke personen: vs. 1–11; 12–27; 31–32.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 30.
5.7 Aandachtsformules: vs. 12–32.

- O almoghende God Emanuel,
Die zinen inghel Gabriel
Sand neder die zaliche boodscap goet
In eene roze, vul der omoet,
5 Daer zoe den Gods zone bi ontfinc,
Moete hu bewaren, heer coninc,
Ende al dit goede gheselschap mede,
Die blomkin van Brucghe, der goeder stede,
Die ic uut duechden blomkin nome,
10 Mids dat Maria, die roze bloume,
Voor Gode vercoren es dhoochste alleine.
So secghic dan, blomekine int ghemeine,
Ic arem, rud, stomp, cranc, houd van daghen,
Mids dat die zinne so zeere vertragen,
15 Dat ic niet wel mach spreken hoghe,
So versouc ic bi Gods ghedoghe,
Heer coninc, ter gheliefste van hu
Dat ghi doch wilt bevelen nu
Remedie te doene van alre sprake,

- 20 Dat ic mach toghen te minen ghernake
Twi ic bem comen bin uwer saten,
Ende hebbe mijn hermitage ghelaten,
Dewelke pine mi niet en vernoyt
Up dat ic spreken mach onghemoyt;
25 Want die alle dinc wel over ziet
Langhe te pinene ende tende om niet,
Dats groot verdriet in smeinsghen zin.
Weit dat ic ooc soukende bem der in
Van hu tprofijt, van Gode den danc,
30 Vergheift mi mackict yet te lanc.
O coninc van den Witten Bere,
Hoort na mijn woort, want icx beghere:

Om dat ic niet en can vulbringen

Editie: Carton, z.j., p. 403–413.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–13.
3.4 Voorspraakbede: vs. 14–29.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 1–13; 14–29.
4.2 Ontboezemingen over de auteur: vs. 1–13; 27–29.
5.3 Specifieke personen: vs. 1–13; 24–29.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–13; 14–23.
9.4 Profane lering: vs. 1–13.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–13.

- Om dat ic niet en can vulbringen
Wat ic dichten wille of zingen,
Sonder de gracie Gods alleine,
Biddic hu, coninc der coningen,
5 Uwen troost wilt mi ghehingen,
Ende uwer moeder, der maghet reine,
Alzo ghewaerlic, alsic meine,
Niet dan tprofijt van die ic minne.
Soete ontfaermicghe fonteine,
10 Verstaerct mijn aerme cranke zinne
Te dichtene yet, dies zoe ghewinne
Profijt ter ziele ende ooc te live,
Ende ic met haer behouden blive.
God, ic beghinne in uwen name,

- 15 Die onzen voordr maecte Adame,
Ende gaf hem zinen wille vri,
Ende naemt van zinen lechame
Een rebbe, also hu was bequame;
Yeven daer of zo makedi,
20 Ende spraect: "Ic wille dat zoe zi
Te dinen solace altoos bereet!"
Ghetoocht hebdi ons wel daer bi
Wee hem, die hem alleene weet.
Nu doet van mi dat hu es leet,
25 Ende blijft in mi, ende ooc in hare
Dit nieuwe jaer ende alle jare.
Natuere teeder, brosch, en cranc
Ruste zouct in hare ontfanc;
Heere God, ten besten dat bestier!

Omme dat gherne bezondichde meinsghen

Auteur: Jan.

Editie: Carton, z.j., p. 518-540.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1-10.
4.1 Biografische gegevens: vs. 1-10.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1-10.
5.4 Abstract publiek: vs. 1-10.
5.7 Aandachtsformules: vs. 35.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1-34.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 35-40.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1-34.

- Omme dat gherne bezondichde meinsghen
Hem zelve zouden duechdelic weinsghen,
Ende niet ne bezouken bi wat zaken
Dat zi te duechden mochten gheraken,
5 So willic arem, rudaris Jan
Eenen wech scriven, zo ic best can.
Ja, bider ghenaden van onsen heere,
Die ghelooft zi emmermeere
In zijn rike moet zi versamen,
10 Die daer toe zullen zecghen: amen.
Elc mach dat prouven openbaer,

- Die verre wille wesen hier of daer,
Daer zine herte te zine beghert,
Gherne scuwt dat hem bewert;
15 Ooc moet hi hebben wil hi voort
Daer hi an vinden mach confoort,
Staf ende zweert up avontuere
Wat hem te vindene ghebuere.
Ooc moet hi vraghen toter stont
20 Dat hi es zeker sweghes cont;
Want dolen es een zwaer verdriet,
Daer omme eist dat men vraghens pliet.
Daer toe moet hi hem avizeren
Om voortgaen ende om perseveren;
25 Want wie hem zoukens wille bewinden
Verliest zijn pine of hi moet vinden.
Hem es van node ooc te verstane
Hoe verre dat hi heift te gane
Datti ter noot hem provanchiere,
30 Wedert hem goet coop zi of diere.
Goet wijn, goet broot, maect goeden moet,
Ende gheeft ghewillicghen voerspoot,
Ende qualike mach hi dies ombeeren,
Wil hi vulcomen zijn begheeren.
35 Aldus zo doe ic mijn beghin,
Ende ic bidde elken dat hi den zin
Versta van dat ic hier in meene.
Dat hire up lette; want arde cleene
Es tprofijt van dat men zait,
40 Daer niement of de vrucht en mait.

Onser vrouwen claghe

Editie: De Pauw, 1893, p. 107–118.

Gedachteneenheden:

3.4 Voorspraakbede: vs. 1–16.

5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 1–12.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–16.

Die rike coninc van den trone,
Die den saleghen gheeft die crone,

- Hi lonet hem met groten lone.
Die des willen sijn ghewone,
5 Dat si dese worde willen horen
Met ontfarmeliken oren,
God die moet in hem te storen
Allen rouwe ende allen toren,
Ende moet hem gheven sonder mewinden
10 Dat eusche leven sonder inde,
Dattie ghene selen vinden
Die vonden sijn in goeden inde.
Dat ic hier dichten ende scriven sal,
Dat moet soe comen int ghetal
15 Datter ons allen ave gheschie gheval
Ten jonxsten, daer God doemen sal.

Ons heren passie

Editie: Verdam, 1906.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 15–18; 83–88.
5.2 Diets publiek: vs. 55–62.
5.4 Abstract publiek: vs. 1–18.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 77–82.
5.6 Receptieaanwijzingen: vs. 63–76.
6.1 Polemieck met andere teksten: vs. 23–54; 63–76.
7.1 Concrete bronnen: vs. 15–54; 55–62; 77–82; 83–86.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–18; 19–22; 23–52; 83–88.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 55–62.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–18; 63–76.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–14; 55–76.

- O mensch, o edel creatuur,
Die bist ghemaect na gods figuer,
Sich an, hoe heeft di god ghemint,
Want hi sijn eengheboren kint
5 Woud liever voer di laten sterven,
Dan di van sinen rijc onterven.
Dunc di dan niet wel reedlic wesen,
Dattu hem dancber sijs van desen?
Mer wiltu doen na minen raet,

- 10 Ic sel di segghen waert op staet.
 Dit is dat gode best behaecht,
 Dat men sijn pijn int herten draecht
 End pijnt altoes daer na te wercken:
 Dar mach men rechte min an mercken.
- 15 Hier om so wil ic hier beduden
 Sijn passi om den simpel luden,
 Als si int ewangeli staet,
 Des mi die heer wat leven laet.
 Som dinghen wil ic overslaen,
- 20 Want si sijn pijn niet an en gaen:
 Om cortheit doe ic dat alleen,
 Dat men nu priset int ghemeen.
 Al isset eens in rijm ghemaect,
 Ten is nochtan so niet gheraect;
- 25 Dat ic daer mede bin te vreden.
 Ic sel iu scriven bi wat reden:
 Het dunct mi wesen veel te lanc,
 Dat ic bewijs in deerst inganc;
 "Doe god in Symons huse was
- 30 End hi sijn jonghers preect end las":
 Dit leste vers is slechts gheset
 Om dattet rimen sel te bet.
 Voer die manier wil ic mi hoeden
 In dit ghedicht na mijn vermoeden.
- 35 Oec meed so stater vele in,
 Dat loghen is na minen sin.
 "Doe quam Maria Magdaleen:
 So sondich wijf en was nye gheen."
 God wouts, vroe morphens, ditser een!
- 40 Want Jezabel, die vule queen,
 Ghinc haer in boesheit verre boven:
 Die bibel leest, wildijs niet loven.
 Int ewangelie staet ghescreven:
 Si was een sondich wijf van leven
- 45 End niet dat si die meeste was,
 Als ic int ander boeke las.
 Woud ic van Herodyas spreken,
 Veel grover waren haer ghebreken,
 Want meerre man quam nye van wive,

- 50 Dan dien si brochte van den live.
Al wil ic opte rijm wat achten,
Ic sel mi voer die loghen wachten.
Het waer te lang dat wi bezaghen
Al die mi in dat boec mishaghen.
- 55 Alleen so set ic hier die zaec,
Waerom dat ic dit boexken maec,
Dat is dat het sal hulPLIC sijn
Die gheen die niet verstaen latijn
End oec dystori niet en wisten
- 60 Na inhoud der ewangelisten;
Dien wil ic hier materi scencken,
Dat si wat hebben op te deyncken.
Voert meer begheer ic, mochtet wesen,
Dat oec die niet en kunnen lesen
- 65 Hem selven hier mit vlijt toe keerden
End dat si dit van buten leerden,
Op dat si stadelic int hert
Hier bi ghedachten Jhesus smert.
Waert dat men song een ydel liet,
- 70 Die som en souden rusten niet
Eer sijt te mael van buten leerden.
Twaer beter veel dat si studeerden
Die passi ende daer op ghisten,
Dat si se doch van buten wisten,
- 75 End pijnden die int hert te dregghen,
Daer alle vrucht is in ghelegghen.
Som menschen sijn die rimen laken
End segghen dat si niet en raken
Te recht den synne cort end fijn:
- 80 Dien bid ic, dat si doch tlatijn
Mit desen rime overlegghen,
End sceel si veel, dat sijt dan segghen.
Nu bid ic dy, o zuete heer,
Verleen mi nu dat ic begheer,
- 85 End laet mi scriven hier dijn zeer
Na tewangelie min no meer.
Dijn gracie wil mi neder zenden,
Dat ict tot dijnre eer moet enden!

Ons liefs heren passie

Editie: De Pauw, 1893, p. 46–58.

Gedachteneenheden:

4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–12.

6.3 Het dichterschap: vs. 1–12.

7.1 Concrete bronnen: vs. 13–20.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 13–25.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–20.

- Die soe wale dichten coeste
Dat al dat hi begoeste
Met eren mochte volbringhen,
Ende dan met onnutten dinghen
5 Onledech maecte sinen sin,
Dan ware ere noch ghewin.
Daeromme ben ic dies bedacht
Dat ic wille, na mine macht,
Minen sin onledich maken,
10 Opdat ic mach, met sulken saken
Die ons sijn vromelijc
Ende onser zielen salichlijc.
Alsoe als wijt bescreven vinden,
Willic segghen ende ontbinden
15 Die VIJ ghetiden die men hout
Daer elc mensche, van rechter scout,
Omme sculdich es te pensene,
Ende hem selven niet te veinsene,
Des sijt seker ende ghewes,
20 Die te sinen daghe comen es.
Die heilighe Kerke hevet vonden
Dat Onse Here in VIJ stonden
Utermaten was sere ghepijnt,
Alsoet noch alle daghe scijnt,
25 Daer men sinen lof begheet.

Onzen Heere joncheit

Handschrift Brussel KB 15657.

Gedachteneenheden:

4.1 Biografische gegevens: vs. 13–23.

7.1 Concrete bronnen: vs. 1–12.

7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 13–23.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–22.

8.2 Expositie: vs. 17–22.

- o⁷ nder meer andre zoete perabelen
Diemen qualic mochte verabelen
Dwelc ihesus zinen ioncgheren leerde
In zijn scole ende informeerde
- 5 Ende zeide dat eens was een man
Die hooghe pelegrimage nam an
Verre vten lande daer hij langhe bleef
Peilgherijn daer gregoris af screef
Hoe god dit van hem zeluen sprac
- 10 Want hij den lichame hooghe trac
Als peilgherijm in zijn zoete contreye
Vut deser ellendegher valeye
d⁸ it peinsende quam mij verlanghen toe
Ende groten lust te wetene hoe
- 15 Hij passeirde dit scone voyage
Ende wat hem viel int peilgrimaige
Mits dat mij zijns gaens zeere verwondert
Want zelue dromdic int iaer drie hondert
Ende lvij dat ic doe (fol. 1v)
- 20 Peilgherijm was maer niet ghevroe
Dat ickene ghemoette sprac of zach
Welc mij altijts int herte lach
Ende dus al peinsende ghijnc ic den pas

Orthographia

Editie: Braekman, 1978.

Gedachteneenheden:

5.4 Abstract publiek: vs. 1–14; 15–19.

5.6 Receptieaanwijzingen: vs. 15–40.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–14; 21–28.

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–20; 29–40.

9.3 Technisch-pragmatische lering: vs. 1–20; 29–40.

7. Representant voor een drie regels hoge, niet ingevulde initiaal.

8. Representant voor een twee regels hoge, niet ingevulde lombarde.

- Om dat ic veel leeke hoore claghen,
 Die comen syn tot hueren daghen,
 Dat sy ionc niet en condon leeren lesen,
 Hem willic allen in trooste wesen,
 5 Ende maken eenen aert in dichte
 Bij den welcken sij seer lichte,
 Tlesen varinc sullen leeren,
 Wouden sij hem daer toe keeren,
 Oft sij en sijn beestachtich van engiene,
 10 Tusschen 4 jaren ende dertiene,
 Op dat huer wijser sulc sij dan,
 Dat hij na rechte bedieden can,
 Tgoent dat hier gheleert sal sijn,
 Omme tdietsch te lesene ende tlatijn.
 15 Die dese conste hem wil bewinden,
 Sal met redenen gheooghet vinden,
 Naerscheide van lesene ende van spellene,
 Sonder den leeken seer te quellene,
 Noch selue te vermoyene mede,
 20 Elc neimt in dancke, dat ic aerbeide.

- Om dat elc woordt dat men sal lesen,
 Van silbeen moet vergadert wesen,
 Ende men de silbee eerst moet toe bringhen
 Bij letteren vergaderinghe,
 25 Eest bij veele, eist bij lettelt,
 So wert des boucx eerste cappittel
 Wat lettere es ende hoe ghenaeamt
 Elc bij hare ende wat betaemt.
 Hem dits te wetene die leeren
 30 Sal, oft hij ne wilt bij vseren
 Al leeren, als doen de ghemeene,
 Diemen ter scolen sendt cleene,
 Ende gaende houdt so langhe stont,
 Dat alle lesinghe hem werdt condit.
 35 Omme dat de oude den tijd niet en moghen
 Soo langhe ontberen, wille ic hem tooghen,
 Aert bij welcken sij metter spoet,
 Van lesene sullen werden beuroedt,
 Ja binnen so corter termijne,
 40 Dat te verwonderen ware in aenscijne.

Tprieel van Troyen

Auteur: Segher Diengotgaf

Editie: De Waard en Dupuis, 1878.

Gedachteneenheden:

6.1 Polemiek met andere teksten: vs. 3–7.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–7.

Dies es leden meneghen jaerdach

Dat tgrote heer voer Troien lach.

Een deel van dat daer geschiede

Hebben ghehoert vele liede,

5 Maer diet romans maecte ende bescreef,

Hi vergat – in weet hoet bleef –

Een deel der bester aventueren.

Reinaerts historie

Auteur: Willam.⁹

Editie: Hellinga, 1952.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 10.

4.1 Biografische gegevens: vs. 1–9.

4.3 Feiten over het oeuvre: vs. 1–9.

5.2 Diets publiek: vs. 1–9.

5.3 Specifieke personen: vs. 27–33.

5.4 Abstract publiek: vs. 34–39.

5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 11–26; 34–39.

5.7 Aandachtsformules: vs. 40.

6.1 Polemiek met andere teksten: vs. 1–9.

7.1 Concrete bronnen: vs. 1–9.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–9; 27–33.

8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–9; 27–33.

9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 40–44.

Willam die madock maecte

Dair hi dicke om waecte

Hem iamerde zeer haerde

Dat die geeste van reynaerde

9. Zo noemt de auteur zichzelf in de proloog. Hij volgt hier echter letterlijk zijn bron, *Vanden vos Reynaerde*. Het staat derhalve allerminst vast dat de auteur ook inderdaad Willam heette.

- 5 Niet te recht en is gescreuen
 Een deel is dair after gebleuen
 Daer om dede hy die vite zoeken
 Ende heeftse wtten walschen boeken
 In duutsche aldus begonnen
- 10 God wil ons sijn hulpe gonnen
 Nv keer my dair toe mynen synne
 Dat ic bidde in dit begynne
 Beide den dorpers ende den doren
 Off sy comen dair zijt horen
- 15 Dese rijm ende dese woort
 Off sy hem duncken niet goet gehoord
 Dat sy die ongelastert laten
 Mer so wie die doget haten
 Die maken mitter logen malsch
- 20 Ende oordelen mennige rijm valsch
 Dair sy niet meer of en weten
 Dan sy doen hoe sy alle heten
 Die nv woenen bynnen pauijen
 Deden sy wel si soudens vertijen
- 25 Ende laten begaen elcken man
 Mit sulken kunsten als hi can
 Dit en seg ic niet om mynen wil
 Mijn gedicht wair gebleuen stil
 En hads my niet een gebeden
- 30 Die in groter heuscheden
 Gerne keert al hair zaken
 Si bad my dat ic woude maken
 Die auentuer van reynaerde
 Al berisp ic die musaerde
- 35 Ende die dorpers ende die doren
 Jc wil wel dat die geen diet horen
 Die gerne plegen der eren
 Ende haren syn dair toe keren
 Dat sy leuen in heuscheiden
- 40 Nv hoort ic sel v voort besceiden
 Den syn des woorts na dit prologe
 Mer ic bid u so wat ic toge
 Hoort die woorden ende merct den syn
 Onthout dair leit veel wijsheit in.

Reis van sinte Brandaen

Editie: Wilmink, 1994.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 6–20.

5.4 Abstract publiek: vs. 1–5.

5.7 Aandachtsformules: vs. 5.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–5.

- Nu verneemt hoe over lanc
Een heere was in Yerlant,
Die sach menich Gods teekijn.
Wildi dies gheloevende zijn,
5 So hoert wonder, ghi heeren!
Die Heleghe Gheest moet mi leeren,
Die welke der ezelinnen
Wijlen dede spreken beghinnen,
Daer up dat reet Balaam
10 -Dat was een heydin man,-
Datso meinschelijke sprac,
Daer sij den inghel Gods sach
Commen in haer ghemoet.
Den wech hi haer wederstoet
15 Met eenen zwerde vierijn.
Si vloe van den inghel fijn
Ende dede haren heere cont.
Dese moete ontsluten minen mont,
Die ghene die haer gaf de macht
20 Datsi wert redene acht.

Van enen ridder die God sine sonden vergaf

Auteur: Colpaert.

Editie: Serrure, , deel I (1855), p. 50–57.

Gedachteneenheden:

4.1 Biografische gegevens: vs. 1–5.

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–5.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–5.

Node beghevet te dichten Colpaert
van dinghen, daer wi bi mochten sijn verclaert

onse domme herten, ende in haer bekeren
ter doghet ende der quaetheit ontberen,
5 mids penitencie ende berouwe.

Rijmbijbel

Auteur: Jacob van Maerlant.

Editie: Gysseling, 1983.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–8; 9–24; 96.
- 3.5 Persoonlijke bede: vs. 66–79.
- 4.3 Feiten over het oeuvre: vs. 66–74.
- 5.2 Diets publiek: vs. 17–22.
- 5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 75–94.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 57; 95.
- 6.1 Polemieken met andere teksten: vs. 25–29.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 17–22.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 17–22; 25–34; 57–65.
- 8.5 Genreaanduidingen: vs. 17–22; 37–56.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 37–56.
- 9.1 Vermaak: vs. 25–36.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 25–36.

- Vader soene helech gheest
Enich god sonder beghin
Ghef mij hulpe ende willeest
Ende gracie in mijnen sijn
5 Dat hic vinde moghe word
Scone ende rime goed
Daer hic bi moghe bringhen vord
dat leget in minen moet
Marie moeder der genaden
10 Moeder der ontfarmcheit
Ghi hebt den meneghen beraden
Ghetroest van sire serecheit
helpt mi vrouwe met vre bede
dat hic ghewinne den eleghen gheest
15 die mi cracht ende moghentede
verleene. dat mach mi helpen meest
So bem ic danne onuervaert

- vraie rjme te bringhene vord
van ere gesten die ic begard
20 hebbe. te ontbindene jn dietsche word
Scolastica willic ontbinden
Jn dietsche word vten latine
Vrouwe nu moeti hu bewinden
troest te sine in mjne pine.
25 Nv merct die hier an sult lsen
wat nutschepe dat hier an sal wesen
hier ne vint men no fauele no borde
No ghene truffe no faloerde
Maer vraie rime ende ware woerd
30 hoe dat die tiit es comen voerd
Sint dat die werelt erst begonde
al tote dien dat quam die stonde
dat ihesus xpristus te hemele clam
die onse mensceit ane nam
35 hier vindic rime dachcortinghe
ende daer toe ware leeringhe
der noten gheliict dese ystorie
dat meerct wel in huwe memorie
die buten bitter heft die slume
40 die scale so art dat mense cume
Metten tanden mach ghewinnen
Maer al die soeteit die es binnen
die bittereit van deser geste
dats dat die vroetste ende die meeste
45 van lanceit dit ghegronden cume
dits de bittereit van der slume
die artheit die leghet an die scale
dats dat niemen al te male
Mach verstaen wat die wort dieden
50 die soeteit der af dats dat den lieden
die recht verstaen ende recht minnen
Ende wareit ende goet bekinnen
dat hem die woert so soete smaken
omme dat sii sin van waren saken
55 dat sise gherne horen leesen
Want daer ne mach ghen verlies an weesen
Hoert hier oe god die weerelt stichte
den troen metten sterren verlichte

- die lucht metten voeghelen vercierde
 60 die vissche int water visierde
 die erde vercierde metten dieren
 Ende met cruden van manieren
 ende oe hi tachterst maecte den mensche
 doe hi hem alle die wensche
 65 adde ghemaect die hem bedursten
 Maer nu suldi sonder vurstē
 Gode met mi bidden mede
 dat hi mi dor dese warede
 die hic dichte van siere weet
 70 vergheue dat hic mi besmet
 hebbe in luegheliken saken
 die mi die lichteit dede maken
 vander herten ende van den sinne
 Ende die weerelike dinghe
 75 Ende hi die nideghe verdue
 die altoes versch sijn ende nue
 Ende talre stont daer toe gherust
 dat hem te begripene lust
 Min ghedichte ende mine word
 80 Ghi nideghe merct ende hord
 Ghi ne sult mi niet ghedeeren connen
 al te spade hebdis begonnen
 hets dompeit dat ghi vertert
 hu nijt dinct mi dat niemene deert
 85 dan hu seluen in huen siin
 Ghi hebt die meer suareit der in
 Ghi siit te magher ende te bleker
 tui si di voer den oghen smeker
 ende bachten valsch alse uerrader
 90 Met judase moet ghiis alle gader
 hebt hu den nijt hic wille dichten
 ende mi der mede verlichten
 dor min segghen dor min castien
 Sone suldijs niet vertien
 95 dies wille ghaen an min beghin
 Nu god verclare minen siin

Rijmkroniek van Holland

Auteur: Melis Stoke.

Editie: Brill, 1885.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 35–40.
- 4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–7.
- 5.3 Specifieke personen: vs. 15–26; 27–34.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 4–14.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–14.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 15–26; 27–34; 35–40.
- 9.4 Profane lering: vs. 15–34; 35–40.

- Omdat ic niet en wille,
Dat mijn sijn ligge stil
Ende verderve mit ledicheden,
Willic u alhier ter steden
- 5 Segghen, wie de graven waren,
De hollant in haren jaren
Hadden onder haer bedwanc,
Ende hoe verre dat haer ganc
Met rechte gaet in Vrieslant,
- 10 Alsoo als icket bescreven vant
In den cloester tEcghemonde,
In Latine in vraier orconde,
Sonder favele sonder lieghen
Ende sonder iement te bedrieghen:
- 15 Wantet dinket mi wesen scande
Dat de lieden vanden lande
Ander giesten vele weten
Ende si des hebben vergheten,
Wanen si selve sijn gheboren
- 20 Ende wie si waren hier tevoren,
Die tlant wonnen entie erve,
Daer si of nutten de bederve.
Dat willic hier doen weten,
Wie die lande hadden beseten
- 25 Hier te voren in ouden tiden,
Ende dit kortelike overliden.
Dese pine ende dit ghepens
Sendic u, heer grave Florens,

- Dat ghi sien moghet ende horen,
30 Waen dat ghi sijt gheboren,
Ende bi wat redenen ghi in hant
Hebbet Zeelant ende Hollant,
Ende bi wat redenen dat ghi soect
Vrieslant, dat u so sere vloect.
35 Hem bid ic, de nooit en began
Ende over ghemene man
Om te berechtene sette lansheren,
Dat hi mi dat moete leren,
Dat ic de waerheit so verclare
40 Dat men weten moete dat ware.

Rinclus

Auteur: Gielijns van Molhem.

Editie: Serrure, 1859–1860.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–5.
3.4 Voorspraakbede: vs. 23–24.
4.1 Biografische gegevens: vs. 1–18.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–18.
5.2 Diets publiek: vs. 1–5; 19–22.
5.7 Aandachtsformules: vs. 23–24.
7.1 Concrete bronnen: vs. 1–22.
8.6 Dieptestructuur: vs. 19–22.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–22.

- Deus! edel God vanden paradyse,
gheeft gracie van Molhem Gielise,
dat hi uten walsche vertiere
in dietsche, woerde die staen in prise
5 ende salech sijn oec, want hise
vant in dboec, dat de clusenere
van Molinens maecte; hets sijn gere.
Ute hem dichtic te bat, want here
bi namen wi voegen in ene wise:
10 Molhem, Molinens, hiers geene were;
niet dat den goeden man gedere,
dat selc dwaes steet in sine assise

- Want Gielij's wert des wel geware,
dat hijs herde onwerdech ware,
15 noemde hi hem inden getale
des goets mans, die sijn lange iare
heilechlec, in pinen sware,
heeft geleidt; dats sonder hale.
Mer gerne soude hi, conste hi wale,
20 translateren in dietsche tale
sijn boec, want hets ene ware
hem, diere na werct, vor t'fiant's strale.
d'Behin des wercs settic te male
in Gods gewout, dat hijt beware.

Roman van Limborch

Editie: Van den Bergh, 1846–1847.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–30.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 9–21.
5.7 Aandachtsformules: vs. 29–30.

- Oemoedich god, gheweldich here,
Die oit waert ende emmermere
Siin selt in volmaectheden,
Een god in der drievuldicheden,
5 Jeghenwordich in elke stad,
Volcomelec wie twivelt dat,
Starc ende ghedochsam, almechtich,
Ontfarmich god gherechtich!
Want David seghet sekerlike:
10 "Ons heren soe es erterike
Ende al datter binnen si,
Want niemen en maket dan hi."
Alsoe waerlike alst was waer
Ende ict gheloeve oppenbaer
15 Sonder twivel ghehelike,
Moeti mi here van hemelrike
Gheonnen, dat ic volmaken moghe
Miin ghedichte daer ic na poghe
Met al miere herten nacht ende dach,

- 20 Want sonder u niet siin en mach
Dat ic tenen goeden ende bringhe;
Dies onne mi oec sonderlinghe
Die reine maget, die suver pure,
Die moeder die jeghen nature
25 Ende verre boven menschen gedochte
Haren eneghen sone brochte
Sonder smette, [wi]es twivelt iet;
Want dat reine en smettet reyne niet.
Nu beghinnic in hare eren
30 Ende in des heren alder heren.

Rose

Auteur: Heinric.

Editie: Verwijs, 1868.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 37–42.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 37–42.
4.1 Biografische gegevens: vs. 17–27.
4.2 Ontboezemingen over de auteur: vs. 37–42.
5.1 Algemeen publiek: vs. 31–33.
5.2 Diets publiek: vs. 28–30.
5.3 Specifieke personen: vs. 37–42.
7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 17–30.
8.2 Expositie: vs. 17–30.
8.4 Titels: vs. 31–37.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–16.

- Het seit menech, dat in drome
Niet el en es dan idele gome,
Logene ende onghewarechhede;
Nochtan heeft men ter meneger stede
5 Dicke die drome vonden waer
Ende die dinc gescien daer naer,
Alsi in drome waren gesien.
So wie dat wille houden in dien,
Dat ic doer ben ende sot,
10 Ine houde drome niet over spot:
Men hefse dicke waer ondervonden,
Also wi horen wel orconden

- Enen auctoer, die Macrobes hiet,
(Hine houtse over logene niet)
- 15 Die bescreef dat vision
Vanden coninc Scipion.
Te minen rechten XX jaren,
Alse minne neemt al sonder sparen
Van jongen lieden haren tsens,
- 20 Doe logic in een groet gepens
Op mijn bedde, ende wert bevaen
Met enen slape; also saen
So quam mi een droem te voren,
Dien gi hier selt mogen horen
- 25 Van woerde te woerde ende anders niet,
En si algader so gesciet,
Gelijc die droem mi dede verstaen.
Dies gijt selt teer van mi ontfaen,
Salic u in Dietsche ontbenden
- 30 Den droem, dien ghi al waer selt venden.
Ware vrouwe ocht here die vrien woude,
Hoemen dit boec heten soude:
Die Rose seggic dat si heten sal,
Want daer es in besloten al
- 35 Die art van minnen geellike,
Die materie es scone ende rike.
Nu moete God onse Here geven,
Dat hare, daer ict dore opheven
Hebbe, moete behagen alsoe,
- 40 Dat sijt ontfa, so waer ic vroe;
Want icse vor al die werelt minne:
Hets recht, want sijs Rose van minen sinne.

Vanden sacramento van Aemsterdam

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 174–179.

Gedachteneenheden:

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–68.

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–68.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–63.

- Goeds mirakel machmen sien
 Menichfoudelijc gheschien
 Alle daghen in aertrijcken.
 Twaer groot wonder, soude ons twien,
 5 Want al die werlt, groot ende clien,
 Heeft God vervolt soe mildelyken
- Mit sijne ghenaden menichfout.
 Coren, gras, sulver, gout
 Heeft God den mensche toe ghescepen;
 10 Bomen, die wassen in dat wout,
 Alle vruchten, jonc ende out,
 Die die werlt heeft begrepen;
- Visschen, voghelen, ander beest,
 Diemen begheert in menigher feest,
 15 Ist smenschen behoef al sonder waen.
 Nochtien wast alremeest,
 Dat hi hier nederquam in gheest
 Ende van eenre maghet wert ontfaen,
- Ende sijns ghenas ende maghet bleef,
 20 Aldaermen langhe tijt of screef,
 Eer hi quam al hier int leven;
 Ende zeder voer ons allen keeff,
 Enten vyant soe verdreef,
 Dat wy mit hem sijn ghebleven,
- 25 Op dat wire ons in willen houden.
 Want hy buten sinen schouden
 Hier in aertrijck wort ghepijnt,
 Die alles dinghes mach ghewouden,
 Hi soud ons gaern ter doghet vouden,
 30 Dit moghen wy mercken, alst wel schijnt.
- Twifelt ons yet, dat waer groot wonder;
 Want God, die alle dinc heeft onder,
 Die liet hier dat sacrament,
 Ende droech daer nae den zwaren vlonder,
 35 Daer hi in cochte menich sonder,
 Die totter hellen waren ghewent,

Overmits der groter misdaet,
Die Adam by sijns wives raet
Hadde ghewrocht int Paradijs,
40 Al daer hi zeer om was versmaet,
Want hi quam uut hogher staet,
Des wert hi menigher sorghen wijs,

Eer God dit grote wonder wrocht
Ende Adam uter hellen brocht,
45 Daer hi langhe had in gheseten.
Want God alle dinc wel mocht
Te mael volbringhen mit een ghedocht,
Soe moghen wijs ooc die waerheit weten,

Dat hi ons liet dat heilighe broot,
50 Dat elc begheert in sijnre noot.
Soe wye mit crancheit is beladen,
Al waren sijn sonden noch soe groot,
Heeft hi berou voer sinen doot,
Hi comter mede tot ghenaden.

55 Dat doet, tis machtich ende breit,
Tsacrament, als men ons seit,
Ende wy ooc wel gheloven moghen,
Wanttet wide wert ghespreit
Ende elc heeft grote moghentheit.
60 Dat moghen wy sien voer onsen oghen

An een mirakel schoon ende claer,
Dat ymmer vel al openbaer
Tot eenre stede in Aemsterlant.
Horen naem is wyde maer:
65 Men mach wel segghen overwaer,
Aemsterdam is sy ghenant,

Daer dit mirakel binnen schiede,
Dat ons een teken groot bediede

Dat scamelheit thoechste poent es van minnen

Editie: Serrure, , deel II (1858), p. 201–208.

Gedachteneenheden:

4.4 Ontboezeringen over het werk: vs. 1–12.

5.4 Abstract publiek: vs. 13–19.

8.6 Dieptestructuur: vs. 13–19.

Met dichtene ic mi cleine genere,
mine sinne ic daer omme vertere,
anders soe comet mi cleine te baten;
nochtan en canicx niet gelaten,

5 want ledicheit en es niet goet.

Hier om peinsic, in minen moet,
dat ic mi onledich maken sal;
ende wille noch soeken mijn geval,
dat mi soe verre es ontgaen,

10 soe dat ic niet en can verstaen
hoe dat ict weder mach ghewinnen;
des willic swighen, ende beghinnen;
versta diet verstaen can.

Die node bidt, claeget den hoeschen man.

15 Die werelt dunct mi sere verkeert,
als ons die scrifture leert,
in seden, in worden ende in werken;
diet al gader wille merken,
die maeght claerlijc sien voer ogen.

Seghelijn van Jherusalem

Editie: Verdam, 1878.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 1–19; 36–37; 50–53.

3.4 Voorspraakbede: vs. 50–53.

5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 1–19.

5.7 Aandachtsformules: vs. 38; 54.

6.1 Polemiek met andere teksten: vs. 25–29.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 20–24; 38–49.

8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–19; 20–24; 25–29.

8.6 Dieptestructuur: vs. 30–35.

9.5 Geestelijke lering: vs. 25–35; 50–53.

O Maria, maghet soete,
Medicine, gherechte boete

- Hem allen die sijn in sonden!
Dat heeft die menighe ondervonden:
- 5 Ghi sijt hulpe, troost ende raet.
Gherne set ic mijns herten staet
In u, vrouwe, te deser tijt.
Ic bid u, dat ghi mi behulpich sijt
Jeghen uwen sone, dien ghi droecht.
- 10 Bidt hem, vrouwe, dat hi voecht
Minen sin ende ghesterke
Int beghin van desen werke,
Totten einde, dat ic sal volbringhen
Dese hystorie ende schone dinghen,
- 15 Die ic hier te dichten ghere
Soe dat ic blive in mijn ere,
Sonder scande ende lachter
Van hem diet sullen lesen hier achter
Ende hoeren sullen, sijnt leec of clerc.
- 20 Want het wort een sonderlike werc
Ende ene aventure waer,
Die gheviel dertich jaer
Na dat God die doot ontfinc
Ende doer ons aent cruce hinc.
- 25 Wonder heeft mi, dat si vergaten,
Die hem wilen dichtens vermaten
Van boerden ende menighen jeesten,
Ende si lieten metter keesten
Dese edel hystorie achter.
- 30 Men machse lesen sonder lachter
Voer elken die aen Gode gheloeft;
Ende al waer een mensche verdoeft,
Van redene dom ende blent,
Hi warde saen bekent,
- 35 Indien dat hi reden verstoede.
God, die ons coft met sinen bloede,
Die moet mi in hulpe staen!
Ic wil ter materien gaen,
Daer ic af wil maken
- 40 Aventuerlike saken,
Siene te hoeren, met wonder van desen,
Want men in die kerke mach lesen,
Hoe dat soete cruys wart vonden,

- Daer God aen sterf doer onse sonden.
45 Men seyt dat Helena vant:
Het was waer, mer een wigant
Wasser mede, een degghen fijn,
Van Jherusalem Segheliijn,
Daer ic u af segghen sal.
50 God, die here es boven al,
Hi laet mi segghen ende u so hoeren,
Dat wi die enghel met neghen choren
Moeten scouwen tonser vramen!
Ic beghin in Marien namen.

Dit sijn Seneka leren

Editie: Suringar, 1895.

Gedachteneenheden:

- 5.1 Algemeen publiek: vs. 1–30.
7.1 Concrete bronnen: vs. 13–30.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 31–38.
8.3 Forma tractandi: vs. 31–38.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–30.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 1–30.

- Alsic die werelt al dormerke
Soe en vindic in leke, no in clerke,
Noch out noch jonc, no man no wijf,
Die gheleiden can sijn lijf
5 Sonder draghen ende verdriet;
Want dit alle daghe gheschiet,
Ende niement hier ute en es ghenomen.
Woude dan een man daertoe comen
Dat hi troest woude ende raet gheven
10 Den ghenen die dus swaerlijc leven,
Men mochtene herde gherne horen;
Dit darric segghen wel te voren.
Het quam een boec al in mijn hant,
Daer ic in ghescreven vant;
15 Papen conste hi troesten ende leka,
Een meester, ende hiet Seneka:
Hi screef enen sinen vrient,

- Dies jeghen hem dicke hadde verdient,
Een boec, dat was ghescreven al
20 Jeghen alderande swaer gheval,
Dat den mensche ontmoeten mach;
Dat beste dat ic je ghesach
Van siere groette, als ic mercke
Beide an leke ende an clerke;
25 Want inne kinne niemene soe bedroeft,
Noch die troest alsoe behoeft,
Noch die met rouwen es soe beseten;
Maer wilt hi sinen rouwe meten
Met redene die hier ghescreven es,
30 Hi wert ghetroest; sijt seker des.
In dit boec selen si twee
Te samen spreken ende nemmee;
Dats een sone ende zijn vader.
Die sone sal claghen algader
35 Zijn vernoy ende zijn verdriet;
Die vader en saelt laten niet,
Hine sal den sone telken male
Troesten met gherechter tale.

Van sente Waernere

Editie: Gysseling, 1980, p. 449–455.

Gedachteneenheden:

- 3.4 Voorspraakbede: vs. 5–20.
5.7 Aandachtsformules: vs. 1; 20–22; 23–24.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–4; 5–20; 21–24.
9.5 Geestelijke lering: vs. 5–20.

- Hier beghint de prologhe cort ende goet
Van sente waernere die sturte zijn bloet
Om ihesus kerste onsen here
Dien hi diende ende minde sere
5 ALLe de ghene, die sullen wesen
Dar men desen boec sal lesen
Salujt gheluc ende ghoden dach
Gheuem ghod diet wel doen mach
Jhesus kerst dor sine vijf wonden

- 10 Moetern vergheven al sine sonden
Ende bringhen mede. vt alre noet
Of si ghedinken der scarper doet
Van enen kinsscen ionghelinghe
Dat doet es bleuen nv nichtinghe
- 15 Om de minne van onsen here
Ende die hem reuerentie ende eere
Sullen doen dat evssce leuen
Moeten si besitten sonder sneven
Met ghode onsen here in hemelrike
- 20 Amen segt alle ghemeenlike
Ende daer naer oemoedelike hor[t]
Sin leuen ende sine passie v[ort]
Hier beghint de passie sine
Als hict versta in therte mine

Vanden serpent

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 53–56.

Gedachteneenheden:

- 5.4 Abstract publiek: vs. 1–34.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 1–34.
6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 45–50.
6.3 Het dichterschap: vs. 1–34.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 51–59.
8.3 Forma tractandi: vs. 45–50.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 45–50; 51–59.
8.6 Dieptestructuur: vs. 26–44.
9.1 Vermaak: vs. 1–7.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 1–7.
9.4 Profane lering: vs. 1–25; 26–44.

Een dichter die te dichten pliet,
Die pijnt hem gaerne te vinden yet
Dat den luden inden oren
Wat ghenoechte brenct te voren,
5 Ende int verstaen oeck wijsheit mede;
Want gherechte dichters zeede
Dat is, die waerheit bringhen voert.

- Dichters waren wel ghehoert
Die wijl datmen die waerheit minde;
10 Ende waermen doe een dichter kinde,
Hy wort gheëert, hi wort ghepresen,
Sijn naem ghespreet, sijn lof gheresen.
Mocht den dichters dat gheschien,
Sy souden noch wel dichtens plien,
15 Die nu zwighen ende loven,
Ende laten schalc mit schalken hoven.
Wat sy dichten, wat si maken,
Die die quaetheit willen laken
Entie waerheit openbaren,
20 Die striken wel op dove snaren.
Doch men sel den dommen leren
Waer te spreken voerden heren.
Dat waer zeker goet ghedaen,
Woudent die heren wel verstaen,
25 Als ic hope dat si doen.
Hierop willic wesen coen
Ende spreken twair na mijn vermogen.
Hi heeft hem selven zere bedroeghen,
Wye dat goet mit quaden ghelt,
30 Al ist menichwerff voerspelt
Ende ghesien al daert gheschiede.
Tweten oock wel ander liede,
Dat sy dick hem selven honen,
Wye dat goet mit quaden lonen.
35 Elc mensch isser node by,
Dan die hoer ghelijcke sy:
Men kent den quaden byden quaden,
Omdatse ghelijcke sijn van daden.
Die goede en macher niet op tyden,
40 Dat hi den quaden vint in lyden,
Ende in dien lyden comt te baten,
Dat hijs hem sel ghenieten laten,
Valtet dat hi bidden moet;
Want sijn natuer en is niet goet.
45 Exempel hier off in figuren.
Beesten moghen by naturen
Luttel sprake nemen ane,
Om te maken goet verstane

- Soe worter in ghelijck ghescreven
50 Figuren die exempel gheven.
Men leest ons dus in een figure,
Hoe dat toochde sijn nature
Een serpent al hier te voren,
Dat een ridder wel gheboren
55 Staende vant in sulker noot,
Daert ymmer waende wesen doot,
Ten mocht hem selven helpen niet;
Mar hoe dat quam in sijn verdriet
Dat waer een nyewe dinc te weten.

Van ses articulen der werlt

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 134–136.

Gedachteneenheden:

- 5.7 Aandachtsformules: vs. 26–28.
7.1 Concrete bronnen: vs. 22–28.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–28.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–28.

- Sint God die werlt liet ghewairden
Ende Adam maecte vander aerden,
Soe heeftmen wonders veel ghesien
Beyde van desen ende van dien.
5 Oeck heeft der avonturen rant
Ghelopen over nauwe cant,
Dat God die werlt plaghen woude
Ende verganghen doen ter moude
Om wrake van onrechten leven;
10 Soe quam ontfarmicheit beneven,
Diese langher sparen dede
Ende vorstet doer der goeder bede,
Op dat sy beter worde ghevonden,
Ende vanden vyant niet verslonden,
15 Als ons die leste dach bedaecht,
Daermen langhe off heeft ghesaecht.
Wine weten hoe verre off hoe naer,
Mar inden bybel vintmen claer
Van elker tijt die is gheleden,

- 20 Totten daghe toe van heden:
Hier om soe bin ic zeer vervaert.
Ic ducht, het gaet ten eynde waert;
Wanttie tijt van aertrijcken
Is ghedeelt zekerlijcken
- 25 In sessen, als scriftuer ons seecht.
Hoe elke tijt na anderen leecht
Willic vertellen ende noemen,
Soe moechdi hoeren hoet is comen.

Dit is van vi vaerwen ende xii outheyden

Editie: Blommaert, 1851, p. 124–127.

Gedachteneenheden:

- 5.7 Aandachtsformules: vs. 8.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–9; 10–26; 27–34.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–6.

- Ses varuwen sijn op erden,
Die God op erden liet ghewerden,
Met siner wonnentlike goede,
Om dat die minsche met vrien moede
- 5 Sinen God soude leeren
Daer in dancken ende eren.
Van .VI. varuwen, als ic versta,
Moech di horen, hoerter na,
Des willic nu onderwinden;
- 10 Men canre niet dan .VI. vinden,
Want si seggen dat gra ermijn
Met anderen sal varuwe sijn.
Dat en es niet waer, alsoe mi dunct,
Wit ende swert te samen gemenct
- 15 Dat maect een gra onder hem tween,
Doch en eest gheen varuwe alleen.
Dit sijn .II. varuwen principale,
Wit ende swert, dat weet ic wale.
Vanden witten maect men al
- 20 Varuwe, die men maken sal,
Ende als 't ten swerten es gecomen
Hevet sijn leste varuwe genomen;

- Want op erden wijf noch man
Van swerten wit gemaken can.
25 Den grauwen salic dat sine geven
Na dat hem metten recht es bleven.
David die coninc heeft geseit
Dat die minsche tot sijnre outhet,
Bi .XII. etaten op clemmen sal
30 Eer hi sine ende volleeft al.
Nu soe willic openbaren
Elken etate bi .XII. jaren,
Ende elc varuwe in haren graet
Willic versellen met enen etaet.

Vanden vii vroeden van binnen Rome

Editie: Stallaert, 1889.

Gedachteneenheden:

- 5.7 Aandachtsformules: vs. 1–4.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 5–6.

- Hem allen biddic, die hier sijn,
Mi te horen een luttelkijn,
Ende te maken een gestille,
Indien dat ment doen wille.
5 Men mach verstaen in desen boec
Some aventure scone ende goet.

Sidrac

Auteur: Jan van Boendale.

Editie: Van Tol, 1936.¹⁰

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 135–142; 160–189.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 88–91; 135–142.
4.1 Biografische gegevens: vs. 46–51; 144–148.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 144–148.
5.2 Diets publiek: vs. 52–62; 81–87.

10. De onderstaande versie van deze proloog is in geen enkel handschrift overgeleverd (vgl. Van Tol, 1936, p. 4–5). Ik geef, in navolging van Van Tol de meest volledige versie, maar tel, anders dan Van Tol, de verzen door. Daardoor wijkt mijn verstelling vanaf vs. 111 af.

- 5.7 Aandachtsformules: vs. 190.
6.1 Polemieck met andere teksten: vs. 1–45.
6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 52–80.
7.1 Concrete bronnen: vs. 46–80; 81–94; 95–134; 149–159.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 95–105; 106–134; 149–159.
8.4 Titels: vs. 95–105.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–45.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 46–51.
9.4 Profane lering: vs. 81–94.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–45; 81–94; 95–134.

- Dicke hebbic die gene bescouden,
Die hem ane die boeke houden,
Daer sy clene profijt inne leren,
Alsoe sijn geesten vanden heren,
5 Van Pertelpeuse, van Amedase,
Van Troyen ende van Fierenbrase
Ende menich boec datmen mint
Daer men luttel orboers in vint;
Nochtan half logene es ende mere
10 Ende anders en hebben engene lere,
Dan vechten ende vrouwen te minnen
Ende lant ende stede ende borge te winnen,
Daer anders niet inne en leit
Dan der werelt ydelheit;
15 Ende leggen die boeke onder voet,
Daer men wijsheit, doget ende goet
Ende troest van allen goeden rade
An leren mach vroeck ende spade.
In weet wat sire inne menen.
20 Dese slachten wel den genen,
Die liden doer enen bogaert,
Die met vruchten sijn bewaert
Ende netelen ende distelen plucken gaen
Ende die goede vrucht laten staen,
25 Die goet sijn ende van smake soete
Ende van evelen geven boete.
Aldus eest ende anders niet,
Die de dinc te rechte besiet.
Die den tijt onledich maken
30 Met onoerboerliken saken,
My dunct dat sy zere r[i]esen,

- Want sy den tyt verliesen,
 Die nemmermeer no wijf no man
 Daer na weder verhalen en can.
- 35 Want die tijt es ons ghegeven,
 Omme dat wy in dit leven,
 Dat overlijt soe cortelike
 Verdienen soude[n] hemelrike;
 Ende die hier luttel sayen
- 40 Selen ginder luttel mayen.
 Daer omme behoren sy ten vroeden,
 Die ghene die hem hier soe spoeden
 Te sayene dat goede sait,
 Daer men ginder af ontfaet
- 45 Honder[t]fout van lone.
 Te Antwerpen daer ic wone
 Soe quam my een boec ter hant,
 Daer ic in bescreven vant
 Vele duechden ende wijsheden
- 50 Ende leringe van goeden seden
 Ende hoe die mensce soude leven.
 Dit boec was in Walsche bescreven
 Sonder rime in slechte woert.
 Doen werdic daer toe becoert,
- 55 Dat ic dit boec woude maken
 Uten Walsche in Dietsche spraken,
 Sonder rime alsoe ic sach,
 Dat hy inden Walsce lach,
 Omme dat ic van dier edelre leren
- 60 Een woert [niet] woude anders keren,
 Dant die edele wise clerc
 Selve dichte in sijn werc.
 Want rime, alsoe wijt vinden,
 Doet dicke die materie winden
- 65 Anders danse die makere seide
 Ende ierstwerven int scrift leide.
 Die de materie sal leggen wale
 Van ere tale in een ander tale,
 Die sal den text leggen dan
- 70 Soe hy alre gelijkxt can.
 Dit sal van rechte sijn sine sede,
 Alsoe alse sinte Jeronimus dede,

- Die de bybele ende menich ander werc
Int latijn dichte als een clerc
- 75 Uten Grixe, dat hy conste wale,
Ende oec ute Ebreusche tale.
Hy en deder toe noch af
Anders dant dauctor ute gaf.
Die anders doen, sy doen quaet.
- 80 Hoets hem elc, dats mijn raet.
Dat ic dit werc ierst ane ginc,
Dat en dedic omme gene dinc
Anders dan dat ic niet en woude,
Dat dese edele leringe soude
- 85 Den Dietscen lieden verholen wesen,
Die geen Walsch en connen lesen,
Noch geen Walsch en verstaen.
Want ic hope sonder waen,
Dat sy selen daer omme bedi
- 90 Vriendelike bidden voir my,
Omme dat ic die pine bestoet.
Want die leringe die es goet
Beide ter zielen ende ten live,
Die ic hier na bescrive.
- 95 Die boec, daer icse ute trac,
Es geheten die wise Sidrac,
Na enen clerc, wijs ende fijn,
Was philosophe ende astronomijn,
Die God alsoe hadde vercoren,
- 100 Dat hijt al wiste te voren,
Dat in de werelt soude gevallen
Ende hoe sy inden soude met allen;
Van firmamenten ende van planeten,
Hoe der inglen coor sijn gheheten,
- 105 Dit was hem algader cont.
Hout voor eenen vont,
Die beter es menichfout
Danne ghesteente, zelfe of gout,
Want vele beter es wijschede
- 110 Danne enighe erdsche rijchede.
Want dese bouc hevet in
Der warelt fundament ende beghin
Ende oec zal hi doen verstaen,

- Hoet metten achtersten zal gaen,
 115 Daer de warelt zal nemen fijn;
 Ende de welke behouden zal zijn
 Als God de warelt zal domen
 Ende hoe si ter bliscap sullen comen
 Metten inglen daer boven;
 120 Ende oec die werden verscroven
 Ende gheworpen in die pine,
 Hoe hem in die helle staet te sine,
 Van vagheviere ende van paradise mede
 Ende oerbare leringhe in menigher stede,
 125 Waer of wi ons zouden hoeden,
 Die Sydrac leerde, die vroede,
 Eenen onghelovighen coninc,
 Hiet Boctus, die hem leerde dese dinc.
 Doe hine metter gracie van Gode
 130 Hadde bekeert te sinen ghebode.
 Dit was naer Noe VIIIc iaer
 Ende XLVII daer naer.
 Dese sydrac was van Gode vercoren
 Ende van den geslachte van Japhette geboren.
 135 Nu bid [ic] Jhesum van Nazarenen,
 Dat hi mi wille verlenen
 Macht, sin ende ghesonde
 Ende te levne zo langhe stonde,
 Dat ic dit werc bringhe toe
 140 Ende mijn leven betren zoe,
 Dat ic daer naer sciene
 Come te ghenadighen vagheviere.
 Daerbeit zal mi wesen zwaer,
 Want ic oud was vichtich iaer,
 145 Doen ic dit werc ierst began,
 Ende hebbe versleten nochtan
 Met dichtene minen sin,
 Daer sonder ic nemmeer en ben.
 In dichte niet, dat weet wale,
 150 Dien boec ute altemale:
 Vanden cruden latic uut
 Ende vanden stenen die virtuit,
 Ende oec eenderhande sotterrie,
 Die men sonder astronomie

- 155 Niet toe gebringen en can;
Het es te swaer elcken man;
Ende oec some ander dinc,
Die my int herte niet en ginc,
Hebbic al gelaten uut.
- 160 Nu hulpt my Goids bruit,
Maria vol van genaden,
Ende staet my in staden
Voer des Vaders Sone van hemelrike,
Dien ghi droecht menschelike.
- 165 O Maria, reine vat,
Wanen soe quam u dat,
Dat God ende ghi allene
Enen sone hebt gemene.
Hy es Vader gebenedijt
- 170 Des Soens daer ghi moeder af sijt,
Ende die selve Sone es God.
Seker hy es herde sot
Ende vele meer dan ontsint,
Die dese vrouwe niet en mint,
- 175 Die de Vader alsoe minde,
Dat hy sinen heylegen Geest sinde
In hore omme die dinc,
Dat sire den Sone by ontfinc.
Dus quamen in hare scone
- 180 Beide die heilege Geest ende die Sone,
Die een God sijn metten Vader.
Dus heeft sy algader
Die drievuldicheit in hare;
Daer by eest openbare
- 185 Dat haer niet en es ontseit
Vander edelre Godheit,
Daer by sy es ghevoeget scone
Daer boven inden oversten trone,
Daer die ingelen singen hoge.
- 190 Hier met latic dese prologhe.

Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde

Auteur: Frans.

Editie: Von Kausler, 1866, p. 1–13.

Gedachteneenheden:

4.1 Biografische gegevens: vs. 1–4.

5.3 Specifieke personen: vs. 1–9.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 5–8.

9.4 Profane lering: vs. 1–16.

Raymont, ruddere in duechden gheel,
Heere van Ambrosis, dat casteel,
Beernaert, commen te siere houden,
Sentd di groten in menich fouden.

5 Van ons soudi gheerne leeren,
Hoe een man sijn huus met heeren
Regeren sal, ende ooc berechten
Sijn wijf, zyn kindere ende sijn knec[h]ten.
Waer af wi andworden di:

10 Houd dij daeran ende wercker bij.
Al eist dat die weerelt staet
Ende die onlede der dinghen gaet
Bij arbeide onder die auenture,
Nochtan sal die creature

15 Des leuens reghele niet achter laten,
Want zoe staet in goeder maten.

Sinte Franciscus leven

Auteur: Jacob van Maerlant.

Editie: Maximilianus, 1954.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 53–54; 81–86; 135–136.

3.4 Voorspraakbede: vs. 26–30; 81–86.

4.1 Biografische gegevens: vs. 74–86; 125–134.

5.2 Diets publiek: vs. 125–134.

5.3 Specifieke personen: vs. 74–86.

5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 125–134.

5.7 Aandachtsformules: vs. 136.

6.1 Polemiek: vs. 31–52.

7.1 Concrete bronnen: vs. 87–92.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 53–54; 55–73; 87–124; 135–136.

9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 81–86.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–52; 55–73.

- Dese werelt trect ten ende,
Als mi dinct, met groter scende,
Na dat ons die apostel seget,
Daer dit dus in gescreven leget:
- 5 Inden laetsten tiden sullen
Die lieden also verdullen,
Datsi zullen hem zelve minnen
Ende el niet souken danne winnen,
Ende hem vander waerheit keren
- 10 Ende boerden ende favelen leren.
Nu merct alle ende verstaet
Of dus in de werelt niet gaet;
Twee dinghen minnen wi alre meest,
Entat leert ons die quade geest,
- 15 Dats ons vleesch ende ons goet,
Wel gecleet ende wel ghescoet,
Wel eten, drinken, zochte slapen,
Dit minnen leke metten papen.
Dus minnen wi ons selven dan.
- 20 Wie es hi nu, wijf of man,
Hine aventuert nu metter spoet
Sine edele ziele om taerdsche goet.
Ja ghierichede wast so zere,
Dat winnen gaet vor alle ere;
- 25 Want arem man heet emmer sod.
Des ontfaermedi, here God
Dat wi om desen vulen zac
Ende om dit corte ghemac
Onser edeler ziele vergheten,
- 30 Daer dine zide omme was gespleten.
Cume es hi van mi bekent,
Die nu leeft ende waerheit mint;
Maer Tristram ende Lanceloot,
Perchevael ende Galehoot,
- 35 Ghevensde namen ende ongeboren,
Hier of willen de lieden horen;
Truffe van minnen ende van stride
Leestmen dor de werelt wide;
Die ewangelie es ons te zwaer,
- 40 Om dat soe recht seit ende waer.
Merct een tekin hare clare:

- Wie so gherne horen tware,
 Hen mach lichte niet gescien,
 Men salre noch duegt an zien.
- 45 Des radic minen vrienden dan,
 Dat si de waerheit vangen an
 Ende laten de boerden varen,
 Want de tijt es nu te waren,
 Daer die apostel of vorsprac.
- 50 Tfolc mint favele ende gemac
 Ende om gelt eist datmen waect;
 Dus es domesdach genaect.
 Maria minen zin verlichte
 Nu ic van Fransoyse dichte.
- 55 God, die niet ne wille verliesen,
 Die ons sach ende siet dus riesen,
 Die sendde ons tesen letsten tiden
 Sinen vrient met roden ziden,
 Die sine wonden brochte voort,
- 60 Om dat hi tvolc, dat leigt versmoort
 In svleeschs weilde, in ertscen goede,
 In favelen, in overmoede,
 Uten sonden wecken soude;
 Ende ooc mede, dat hi woude
- 65 Datmens geloofde openbare,
 Dat hi vray messagier ware,
 Gaf hi hem zinen seghel te dragene,
 Sine boodscap mede te jagene;
 Dat waren zine .v. wonden root.
- 70 Noit was here noch so groot,
 Daer hi dat tekin bi ute zende;
 Sonder nu ter werelt hende
 Dat hi Fransoyse den zegel gaf.
 Jacop van Merlant wille hier af
- 75 Dichten dor der ghere bede,
 Dies hem tUtrecht inde stede
 Harde vriendelike baden.
 Des wilhi hem daer mede gestaden;
 Want hi de bidders enten patroon
- 80 Minnet, ende beghert den loon.
 Nu, broeder Alaert, lieve gevadre,
 Desen rijm, die ic hier vergadre

- Dor uwe ordine, bidt onsen here
Dat hise ter baten kere
85 Den dichters enten lesers mede,
Dat hi hem geve herten vrede.
Also als broeder Bom aventure
Int latijn heeft gedicht ter cure,
So ic best mach ende naest,
90 Salic hem volgen metter haest,
Die sine miracle ende sijn leven
In .xvi. sticken hevet uut gegeven.
.j. Dat beghin van sire viten
Es sijn bekeren in werelt abite.
95 .ij. Tord, hoe hi bet genaecte
Gode, ende .ij. kerken maecte.
.iiij. Tord, hoe hi de ordine zette
Entie regle geprouft bi wette.
.iiij. Tvierde, hoe die ordine wies,
100 Ende hoe hem de paefs macht gaf dies.
.v. Tviijfte, hoe hi hem zette ten zuren,
Ende hoene solaesten de creaturen.
.vi. Tseste sine grote vele omoede
Ende God wel jonde dor sine goede.
105 .vij. Tsevende der aremoeden minne
Entie vervulte daer inne.
.viij. Tachtende zine goedertierhede,
Daer hi de stomme diere dwanc mede.
.ix. Tnegende zine caritate clare
110 Ende hoe hi wilde sijn maertelare.
.x. Tiende, hoe hi den nerenst dede
Crachtelike ende sere ter bede.
.xi. Tellaenste verstannesse der scrifture,
Ende hoe hi propheteerde ter curen.
115 .xij. Twalefste, hoe nerenst sijn predeken was,
Ende hoe hi den menigen genas.
.xiiij. Tortiende vanden wonden vive,
Die hi droech in zinen live.
.xiiij. Ttfertiende sine verduldechede
120 Ende sinen edelen ende mede.
.xv. Tvichtende, hoe men auctoriseerde,
Ende hoe menne translateerde.
.xvi. Tachterste some miracle groot,

- Die gesciede na sine doot.
125 Ende om datic Vlaminc bern
Met goeder herte biddic hern,
Die dit Dietsche sullen lesen,
Dat si mijns genadich wesen;
Ende lesen sire in somich woort,
130 Dat in haer lant es ongehoort,
Men moet om de rime souken
Misselike tonghe in bouken:
Duuts, Dietsch, Brabants, Vlaemsch, Zeeus,
Walsch, Latijn, Griex ende Hebreus.
135 Om vray thoudene rijm ende zin
Help mi Francois; dits tbeghin.

Van sinte Gheertruden min

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 142–148.

Gedachteneenheden:

- 4.1 Biografische gegevens: vs. 1–33.
5.1 Algemeen publiek: vs. 12–20; 34–35.
5.7 Aandachtsformules: vs. 44.
7.4 Inspiratie door natuurervaringen: vs. 1–33.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 36–48.
9.4 Profane lering: vs. 36–48.

- Int soetste vander Meyen tijt,
Als over al die werlt wijt
Lover spruten ende gras,
Quam ic ghegaen daert schone was
5 Spasieren op een water claer,
Daer die voghelen sonder vaer
By naturen lude songhen,
Entie bloemelkijn ontspronghen
Op dese rivier, aldaer ic ghinc
10 Overdencken menich dinc,
Beyde van desen ende van dien.
Mijn ghepeins en was niet clien,
Om schone materi te vinden,
Die ic in ryme mocht ontbinden,

- 15 Beide voer heren ende voer knapen,
Die gheboren sijn van wapen.
Papen, clercken, ander luden
Willic oec den sin beduden,
Wat ic daer vant in corter stont,
- 20 Ende mit reden maken cont.
Doe ic ghinc peynsen ende visieren
Vreemde sinnen menighertieren,
Die wel an goeden dichten voeghen,
Ende die mi tieghens therte droeghen,
- 25 Daer of en maect ic gheen ghescal.
Wildi die waerheit weten al,
Ic bleefs an een, die mi behaechde;
Ende quam ic, daers my yemant vraechde,
Ic wilt berechten sonder beyden,
- 30 Ende mit reden onderscheyden
An wat materie dat ics bleef,
Ende in minen sinne screef,
Soe dat ics heb een deel onthouden.
Nu mercket, jonghen mitten ouden,
- 35 Ende elck versta den rechten sin.
Tis van sinte Gheertruden min,
Die men gheeft drincken elken man,
Entaer toe die vrunschap van Sint Jan
Noch huden sdaechs te menigher stede,
- 40 Den vrouwen des ghelijcs oec mede.
Dit neemdi gheerne, als men u biet;
Mer den rechten sin en weetti niet,
By wat saken datmen tdoet.
Hoert na mi, ic maecs u vroet,
- 45 Hoe sinte Gheertruut leede hoer leven,
Ende waer om hoer minne is hier ghebleven,
Alsmense u schenct al sonder sparen,
Dat ghi dan hoept te bet te varen.

Sinte Jans ewangelium

Auteur: Augustijnken van Dordt.

Editie: Blommaert, 1851, p. 131-142.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 8–15.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 8–13.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 14.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 1–10.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–13.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 8–13.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 1–13.

Sinte Jan ewangeliste,
Die met Gods gracen wiste
Vander Godliker verholenheit,
Die heeft ghescreven ende gheseit
5 Een ewangelium rechte ende claer,-
Ghelijc dat hier volghet naer,
Met sconen worden wel gheseit;
Ende an mi God der salicheit,
Soe willic met sueter leren
10 Dit ewangelium exponeren
Om 't ghelove te starken met
Van onser kerstenliker wet,
Daer goede kersten leven in.
In Gods namen ic beghin,
15 In mijnre hulpen blive Jhesum:

Sinte Servaes legende

Auteur: Heinric van Veldeke.
Editie: Van Es, 1950.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 170–198.
- 3.4 Voorspraakbede: vs. 1–34; 78–81; 102–106; 110–140.
- 3.5 Persoonlijke bede: vs. 170–198.
- 4.4 Ontboezemingen over het werk: 183–196.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 51–140; 170–181.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 1–2.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 65–69; 140–169; 170–198.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 1–153.

In gods namen ende in sijnen vreden
Soe beghennen wij deser reden
Ende spreken inden beghinne aldus:
Sancti spiritus

- 5 Assit nobis gracia
Ende bidden gode daer na,
Den troester ende den volleyst,
Dat vanden heilighen gheyst
Die ghenade mit ons sy,
- 10 Que corda nostra sibi
Facit habitacula,
Ende ons te noden by sta;
Want des bedoruen wij alre meyst
Dat ons der heilighe gheyst
- 15 Onsen sen berichte
Ende sijne woninghe (stichte)
In onse herte bynnen
Soe dat wij moghen mynne
Gods leer ende sijne woert
- 20 Die ons nutte sijn ghehoert
Off wijze mercken wolden.
Jhesus sprack tot sijnen holden,
Die alle herten kent,
Hij seide: "die mich mynt
- 25 Die sal mijne woert behalden".
Sijne genade moets walden
Ende moet ons ghesterken
Tot allen goeden werken
Beide dach ende nacht
- 30 En(de) verlene ons sulke macht,
Die te sijnen dienste ghetemen,
Dat wijr sij gherne vernemen
Ende dat ons duncke soete
Ende het ons ghelieuen moete.
- 35 Gods woert soudén wij mercken
Ende volgen mitten werken.
Dat sijn die salighe die dat doen,
Alsoe ons leert die gods soen
Ende sprack tot sijnen jongheren,
- 40 Tot sijnen lieuen apostelen,
Doen sij inden bongart quamen;
Hi beual hon alle te samen:
"Ghij sult waken ende beden
Op dat ghij in gheyne becoringe en treden."

- 45 Dus warne ich uch in alre tijt
 Dat ghij mit ernste wakende sijt;
 Als hij urs gherueke
 Ende hi ons heym soeke
 Off syne boden sende,
- 50 Dat hij ons ghereyt vende.
 Dit heuet grote bedude
 Onder ons sondighe lude
 Wat god daer mit meent,
 Die ons sijne ghenade toe sent.
- 55 Hi heuet ons allen beuolen
 Dat wij vlijtelike waken soelen
 Als hij sijnen iongheren hiet.
 Dat waken en verstaet nyet
 Dat wij nae den vleysche waken
- 60 Ende ons seluen scade maken
 Ende onse sonden meeren.
 Conden wij ons daer af keeren,
 Onse herte ende onsen moet,
 Dat weer ons aender zielen goet.
- 65 Die recht moghen waken
 Ane rechten doechdeliken saken
 Die woerden ter goeder tijt geboren,
 Als die heilighen deden hier te voren
 Die dat wale bekanden.
- 70 Der slape is tweerhande,
 Die ter zielen nyet en douch,
 Ende is ons onderscheiden ouch
 Oft wijt conden verstaen.
 Onse menscheit is soe ghedaen:
- 75 Wij en moghen des slaeps nyet ontberen;
 Nochtan soelen wijt ten vleysche weren
 Dat hets nyet te voele en pleghe.
 Die volghen willen den rechten wegen
 Dat sij ewighe ruste vynden
- 80 Ende mitten gods kynden
 Moghen vercrijghen geselschap.
 Nochtan is eyn ander slaep
 Die der zielen voele meer schaet:
 Die des den vleyssche gestaet

- 85 Hij slaept nacht ende dach
Dat hem nyemant wecken en mach
Het en doen der heilighe gheyst.
Die slape hi let ons alre meyst.
Desen slape willich uch konden.
- 90 Dat is als ons die sonden
Soe ouer lieff werden
Ende wij dat allet heerden
Ende sij ons duncken soete
Ende setten daer ane onsen moet
- 95 Ende wij daer in sijn gheleghen
Ende wij der ghewoenliken plegen
Ende sij ons nemen onsen sen
Ende wij ons rusten daer in,
Dat is onses vleysches ghemack.
- 100 Dat is der slape daer ich aff sprack
Die vruchtsam is ende vreyselijck.
Der loen daer van is eyselijck
Den wij daer mede erweruen
Eest dat wij daer in steruen.
- 105 Daer voer moet ons behoeden
God doer sijnre goeden.
Des weer ons grote noet
Dat wij waecten als ons god geboet
Aen gheisteliken werken.
- 110 Daer wille ons god toe ghesterken
Onsen sen ende onsen moet,
Dat wij beide ouel ende goet
Mercten ende besaghen
Ende wij des te recht plaghen
- 115 Ende wij dat quade vermeden,
Ende mit herten ende mit leden
Ende ouch mitten tonghen,
Eer wij soe worden bedwonghen
Dat wij gheyn goet en moghen doen.
- 120 Nu bidden wij den gods soen,
Onsen lieuen sceppere,
Dat hi ons, arme sondere,
Die ontslapen sijn in sonden,
Dat hij ons wille senden

- 125 Sijne ghenade die ons wecke,
 Ende ons dat oughe ontdecke
 Des herten van bynnen,
 Dat wij sien moghen ende kennen
 Den wech der waerheide
- 130 Die ons ten liechte leide
 Vut der duysternissen,
 Mit der ghedenckenissen
 Der ouerster Coninghinnen,
 Ende wij der gods mynnen
- 135 Moeten alsoe ghenyeten
 Ende ons nyet en moet verdrieten
 Dat wij daer om weruen,
 Dat wij slapende nyet en steruen;
 Voer die vreyselike noet
- 140 Behoede ons god die ons geboet.
 God doet hon groot eer
 Dien belieft sijne leer,
 Ende die sij gherne verstaen
 Ende mitten werken nae gaen,
- 145 Denen gheuet hij sijn rike
 Ende vroude ewelike,
 Die hi alleyn mach gheuen
 Den ghenen die doechdelike leuen
 Nae den rechten ghebode,
- 150 Die salighe, die sich in gode
 Oetmoedich willen maken
 Ende gheysteliken waken
 Beide dach ende nacht.
 Des was allet wale bedacht
- 155 Die voele heilighe man
 Daer ich dese reden aff began,
 Die genadighe sinte Seruaes,
 Die eyn gewaer bisscop was,
 Die vast hielde gods gebodt;
- 160 Want hem onse here godt
 Tsijsen dienste hadde verkoren
 Ende hij voele hoge was gheboren
 Van sinte marien kunne
 Ende om die ewighe wunne

- 165 Ter werelt douchde onghemach
Ende gods woert meysterlike sprach
Ende mitten werken toende
Dat hij mitter herten meende
Beide stille ende ouerluyt.
- 170 Nu bidden wi den goids druyt.
Den mennich sondaer roept ane,
Dat hi den ghewaren god vermane
Doer sijn grondelose genade
Dat hij mich nyet en versmade
- 175 Doer eynghe mijnre misdaet
Ende doen mich hulpe ende raet
Ende moete mich gracie gheuen
Dat ich sinte Seruaes leuen
Alsoe moet beduden
- 180 Den ongheleerden luden
Alst god ende sinte seruaes beteme,
Ende hijt genadelike verneme
Want ich eyn sondich mensche ben,
Sonder macht ende sonder sen
- 185 Ongheleert ende ongherecht.
Daer om bidde ich den gods knecht,
Den werden ende den gheeerden,
Den wijsen ende den gheleerden,
Dat hi mijn voerspreke sy te gode,
- 190 Want hij eyn ghetrouwe bode
Hier in eertrike was,
Der goede sinte Seruaes,
Dat hi mich volleyste doe
Ende helpe mich daer toe,
- 195 Die heilighe predickere,
Mich armen sondere,
Dat ich dit moete volbringen
Ter eeren gods sonderlinghen.

Slag van Woeringen

Auteur: Jan van Heelu.

Editie: Willems, 1836.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 17-19; 78-81.
- 4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 72-73.
- 5.2 Diets publiek: vs. 1-16.
- 5.3 Specifieke personen: vs. 1-16; 66-71.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 78.
- 6.1 Polemieken met andere teksten: vs. 56-77.
- 7.2 Ooggetuigenverslagen: vs. 74-77.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1-11; 19-49; 50-65.
- 8.5 Genre-aanduidingen: vs. 19-49; 50-65; 72-77; 82.
- 9.3 Technisch-pragmatische lering: vs. 1-16.

- Vrouwe Margriete van Inghelant,
 Die seker hevet van Brabant
 Tshertoghen Jans sone Jan,
 Want si dietsche tale niet en can
- 5 Daer bi willic haer ene gichte
 Sinden van dietschen gedichte,
 Daer si dietsch in leeren moghe;
 Van haren sweer, den hertoghe,
 Sindic haer daer bi beschreven;
- 10 Want en mach niet scoenres geven
 Van ridderscape groote dade.
 Nu biddic hare op ghenade,
 Der edelre vrouwen Margrieten,
 Dat ic hare dogeden moet ghenieten,
- 15 Dat sijt met ootmoede wille ontfæen;
 Want om hare hebbict bestaen.
 God latet my alsoe volbringen,
 Na die waerheit van den dingen;
 Want ic wille op die waerheit bliven,
- 20 Ende bescedenlike bescriven
 Die yeesten, die gheschiet sijn
 Tusschen der Mase ende den Rijn,
 Tusschen den hertoghe van Brabant,
 Ende die heeren, die hem dlant
- 25 Van Limborch ontcrichten wouden,
 Datsi diere hebben ontgouden;
 Want si bleven daer om ghevaen,
 Oft doot, oft scandelike ontgaen,
 Alsic hier na wel sal segghen:
- 30 Maer ic sal al ute legghen
 Des hertoghen ghescienesse te voren,

- Van dire stont dat hi wert gheboren
Tote dat hi dlant van Limborch cochte,
Ende hoe dat hi doen sochte
- 35 Die heeren, die den coep weerden,
Ende daer na hoe dat si hanteerden
Dat orloghe doen, in elke side,
Ende na die waerheit vanden stride,
Ende al die dade, die men bedreef,
- 40 Eer dien hertoghe bleef
Limborch, dat hi nochtan
Met crachte in dinde ghewan,
Met orlogen, ende met grooter eeren,
Ondancs vele grooter heeren,
- 45 Diet hem wouden ontcrichten,
Ghelijc alsic hier na sal dichten,
Vanden beginne al toten inde,
Recht alsoe alsic vinde
Die yeeste, ter waerheit ende tbediet;
- 50 Daer en doe ic af noch toe niet;
Want God es mijn ghetuge dies,
Dat ic om niemans verlies,
Noch om niemans ghewin,
Daer toe en legghe, meer noch min,
- 55 Dan daventueren sijn vergaen;
Want ic hadde, sonder waen,
Hier af des dichtens nu ontboren;
Maer dese yeeste was te voren,
(Beide in dietsch ende oec in walsch)
- 60 Van vele lieden gedicht valsch,
Die der waerheit daer misten,
Want si dystorie niet en wisten.
Dat dochte my wesen groote scade;
Want daer sijn in die scoenste dade,
- 65 Die men van ridderscape mach vinden!
Dat doet mi des gheninden,
Dat ic die waerheit wille bescriven,
Die ic hadde achter laten bliven,
En hadde gedaen van Inghelant
- 70 Vrouwe Margriete, alsic thant
Int begin sprac overluut;
Want ic ben van sinne te ruut

- Te dichtene alsoe hoge saken;
Want dese ystorie willic maken
75 Op den troest voort nochtan,
Dat ic die yeeste daer af can,
Alsoe wale als mense te rechte mach kinnen:
Nu hulpe my God, ic saels beginnen;
Want op sijn hulpe hopic seere,
80 Want altoes hulpt God, onse heere,
Den ghenen, die de waerheit leeren:
Hier met willic ter yeesten keeren.

Vanden sloetel

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 164–169.

Gedachteneenheden:

- 4.1 Biografische gegevens: vs. 1–23.
5.4 Abstract publiek: vs. 22–31.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 22–31.
7.4 Inspiratie door natuurervaringen: vs. 1–25.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 32–35.

- Ghenoechte dwanc mi ende begheren,
Dat ic soe langhe ghinc spaetseren
In enen hof van rijcker waerde,
Soe dat natuer hoer openbaerde
5 Ende ic te dichten wert vermaent.
Daer stonden bloemen schoen ontsaent,
Die velden groen, die hemel claer.
Nature trat den wille naer
Ende anders crachten vanden sinnen,
10 Dat ic dichtens most beghinnen
Ende mijn sinnen onledich maken.
Junius maent began te naken,
Der Meyen tijt die was gheleden.
In desen hof tot allen steden
15 Wast verchiert mit soeter lucht;
Daer stonden bomen ende ander vrucht,
Die ic niet wel en wiste te noemen,
Lover, gras ende schone bloemen,
Diemen mit rechte prysen mochte.

- 20 Mijn ghepeins ende mijn ghedochte
Die wort in dichten zeer becoort.
Dus ghinc ic weder ende voert
Om een materi te ordineren,
Die sonder enich argueren
- 25 Ghepresen worde vanden goeden;
Want een dichter moet hem hoeden
Voerden ghenen diet sullen horen,
Dat sijs in nide noch in toorn
Niet en nemen dat hi maect;
- 30 Doch wert menich man ghelaect
Onverdient ende buten schouden.
Had ic den sin te recht onthouden,
Ic wilde ons proeven ende oirkonden,
Hoe deerste sloetel wert ghevonden,
- 35 Off waer om datmen sloetel draecht.

Spiegel historiael

Auteur: Jacob van Maerlant.

Editie: De Vries en Verwijs, 1863–1879.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 69–74; 87–92.
3.4 Voorspraakbede: vs. 93–99.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 87–92.
4.3 Feiten over het oeuvre: vs. 69–86.
5.2 Diets publiek: vs. 69–72.
5.3 Specifieke personen: vs. 93–99.
5.4 Abstract publiek: vs. 75–79.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 19–20; 76–86.
5.7 Aandachtsformules: vs. 100.
6.1 Polemie met andere teksten: vs. 55–68.
7.1 Concrete bronnen: vs. 19–32; 55–86.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–18; 21–54; 69–79.
8.4 Titels: vs. 21–54; 55–60; 69–74.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 21–54; 55–60; 69–74.
9.1 Vermaak: vs. 55–68; 93–99.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 55–68.

Die de werelt eerst werrelt hiet,
Hine was al in dole niet:

- Hij gaf hare bina rechten name;
 Want bider mesdaet van Adame,
 5 Daer hi Gode omme vererrede
 Entie werelt al verwerrede,
 So es hare die name comen.
 Werrelt machmen de werelt nomen,
 Want ie sidert alle jare
 10 Hevet soe sijn gewerret in hare.
 Wie dan weten begaert,
 Hoe swaerlike ende hoe hinderwaert
 Soe hevet ghesijn gewerret dan,
 Sidert dat die eerste man
 15 Ghemaket was vander erden lime,
 Hi come ende lese minen rime.
 Hier vint hijs meer, in rechten ware,
 Dan els ieweren openbare.
 Niemen en wane no en peinse,
 20 Dat ic dit in boerden veinse;
 Maer biden coninc Loduwike,
 Die coninc was in Vrancrike,
 Ende voer Thunus staerf int here,
 Bi sinen wille, bi sinen ghere,
 25 Versaemde dit uut vele boeken,
 Diemen verre dede souken,
 Een Jacopijn, een Predicare,
 Ende maket alder werelt mare
 In XXXI bouken wale,
 30 Ende hietse Spiegle Ystoriale,
 Omme datmer in ziet openbare
 Van vele ystorien dat ware:
 Van allen coningen die oint waren,
 Die met ridderliker scaren
 35 Die werelt dwongen ende dorvochten;
 Hoe si hare dinc vulbrochten,
 Hoe si begonsten, hoe si enden,
 Hoe si hare vianden scenden;
 Van allen Roemschen keyseren mede,
 40 Van allen pauesen vander stede,
 Van filosofhen, van poeten,
 Van vrayen ende van valschen propheten;
 Al neder toter coemst ons Heren,

- Die de maget drouch met eeren;
45 Entie nieuwe wet daer naer;
Meneghe pine groot ende swaer,
Die kerstijnheit leet onder tswaert,
Onthier ende gedoopt waert
Constantijn, die keyser was
50 Ende van laserscepe genas;
Ende cortelike van anevinge,
Hoe die werelt hare dinge
Gehandelt heeft tote onsen tiden,
Suldi hier horen overliden.
55 Dien dan die boerde vanden Grale,
Die loghene van Perchevale,
Ende andere vele valscher saghen
Vernoyen ende niet en behaghen,
Houde desen Spiegle Ystoriale
60 Over die truffen van Lenvale;
Want hier vintmen al besonder
Waerheit ende menech wonder,
Wijsheit ende scone leringhe,
Ende reine dachcortinghe,
65 Also alse broeder Vincent
Tote Beauays int covent
Versaemde, die Predicare,
Die de loghene hadde ommare.
Dese ystorien altemale
70 Vanden Spiegle Ystoriale
Salic uten Latine dichten
In sconen worden ende in lichten,
Eist dat mi God wille gheven
Ghesonde, tijt ende leven:
75 Die jeesten daer af al ghemeene;
Maer die clergie alleene,
Diere vele in es gesayt,
Willic dat dat paepscap mayt,
Want den leeken eist te swaer;
80 Ende oec mede hebbic vaer,
Dat des dat paepscap belgen soude,
Of ic mi dies onderwinden woude.
Ende anderwaerven hebbic gewesen
In haer begripen van desen,

- 85 Want ic leeken weten dede
Uter Byblen die heimelichede.
Hare biddic, diet al vermach
Naest Gode, die in hare lach,
Dat soe mi daer boven bejaghe
90 Sin ende ghesonde daghe,
Dat ic dit bouc vulmaken moete,
Ende ic mine mesdaet gheboete.
Grave Florens, coninc Willems sone,
Ontfaet dit werc! Ghi waert de ghone,
95 Die mi dit dede anevaen.
Ghenoughet u, wildijt ontfaen
Danckelike, so bem ics vro,
Ende ic houts mi gepayt also.
God geve u leven sonder blame!
100 Ic beghinne in ons Heren name.

Spiegel der menscheliker behoudenesse

Editie: Daniëls, 1949.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1-71; 110-114; 352-359.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 352-359.
5.2 Diets publiek: vs. 65-70.
5.4 Abstract publiek: vs. 91-114.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 140-348.
5.7 Aandachtsformules: vs. 360.
6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 96-114; 133-352.
7.1 Concrete bronnen: vs. 243-348.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 91-114; 115-139.
8.3 Forma tractandi: vs. 133-352.
9.5 Geestelijke lering: vs. 73-114; 353-359.

- In allen beghinne, eist goed of quaet,
Zalmer an roupen daert al anstaet,
Marien der hemelscher coninghinne,
Dat zoe ghewerde van dien beghinne
5 Te stichtene enich hende goet,
Ende als men dit niet ne doet,
Zo mach men wel dat hende vresen.

- In hystorien hebbic ghelesen
Van enen dief die groot betrouwen
- 10 Hadde up marien onser vrouwen,
Ende altoes, als hi stelen woude,
Ende huut ziere wuensten steppen zoude,
Stont voor hem in ene passage
Onser zoeter vrouwen ymage
- 15 Voren an een huus ghemielt.
Devotelike hi voor hare knielt
Ende sprac, vrouwe mijns ghenaden,
Ic bem nu huut om quade daden
Te doene ieghen gods ghebod,
- 20 Maer lacen, al ben ic nu dus zot
Dat ic dustane dinghen doe,
Ic hope, vrouwe, quaemt der toe,
Dat mijn tijt zal zijn vervult,
Dat ghi voor mi bidden zult
- 25 Uwen lieven zuene minen here,
Dat hi mijn herte also kere
Ter duecht, dat ic dit laten moete.
Dus placht hi voor dit beelde zoete
Te laten menighen heeten traen.
- 30 Zo teenre tijt wart hi ghevaen
Openbare met dieften bloot
Ende wart gheiuigiert ter doot.
Hi die was in vreesen, in rouwen,
Riep altoos up onser vrouwen
- 35 Ende sprac hare devote woorden,
Zo dat zoene ten laetsten hoorde
Ende hulp hem dat hi te live bleef.
Met rechte hi grote bliscap dreef,
Dat hi zo comen was van dan
- 40 Ende ewelike bleef hi goed man,
Also langhe als hi levede.
Dus al waert dat yement snevede,
Hine zal wanhopen niet no laten
Der fonteynen van caritaten
- 45 Tanroupene. want zoe ons van gode
Verbidden mach in alre node.
Ende zal men ooc yet goeds beghinnen,-
Om dat zo wankel zijn onse zinnen,-

- Zo zalmen se altoos roupen an,
 50 Want men niet goeds vulcomen can
 Zonder biden toedoene van haer;
 Want wi lesen, ende hets waer,
 Dat wij nemmermeer vulbrachten
 Eene inkel dueghet bi onser machten,
 55 Ne waere de gracie gods niet mede.
 Zo groot es onse ghebreckichede,
 Die ons houd in der zonden mul;
 Ende maria es der graciën vul,
 Also die inghel grabiel,
 60 Als hise groette, zeide wel,
 Ende dat de here met haer waere
 Zeide haer die inghel openbare.
 Ende es god dan waer zoe zij
 Ende zoe met ons, hi es ons bi.
 65 Nu biddic deser coninghinne,
 Dat zoe ghewerde mine .v. zinnen
 Met haere graciën zo te verlichten,
 Dat ic dit vraylic moete dichten
 En in dietsche bringhen voort
 70 Zonder loghenlike woort.
 Dat biddic u, vrouwe maria,
 Want ict up uwen troost besta.
 Het es voor gode grote weldaet
 Dat men den mensche te weten laet
 75 Of enigherhande deughet leert,
 Daer hi hem mede ter weldaet keert,
 Als ons orcond tlatijnsche gloos:
 Qui ad iusticiam erudiunt multos
 Fulgebunt quasi stelle in perpetuas eternitates.
 80 In dietsche dit te zecghen es:
 Zo wie vele lieden wille [berichten]
 Ter gherechticheit en[de hem gestichten],
 Die zullen als die sterre [claer]
 Blecken ende scemerē vorwaer
 85 In de ewighe erfachtichede
 Daer boven in de hoghe stede.
 Ende hier bi ic stichten woude
 Desen bouc om dat mer in [soude]
 Leeren duechdelike ghewerken

- 90 Ende hier ute enighe weldaet merken.
Den mensche, also ment vint bescreven,
En es niet beters in dit leven,
Dan dat hi een kennen heift
Van gode die hem twesen gheift;
- 95 Dit es boven allen sticken goet.
Maer die van lettren zijn vroet,
Willen zij met herten daer na poghen,
Zij zullen huut scrifturen moghen
Comen wel te gods kennesse
- 100 Bider scrifturen beteikenesse.
Maer die leeken die tbediet
Vanden lettren ne weten niet,
Die moeten in de leeke bouken
Ons heren kennesse zouken.
- 105 Der leeken bouken over waer
Dat zijn beelden die hier ende daer
Zijn ghepingiert ende ghescreven,
Daermen hem bi te kennen mach gheven
Hystorien van menighen dinghen.
- 110 Ende hier bi ic voort wille bringhen,
Alte voren ter gods eere
Ende oec mede ter leeken leere,
Desen bouc die ic in dichten
Met gods gracie zal verlichten.
- 115 Eerst meenic te toghen al
Lucifer ende ziere ghesellen val
Dien god om hare hoverde groot
Stac in de ewelike dood,
Ende daer na mijn vermoghen
- 120 Zal ic den zwaren val toghen
Van yeven ende van adame
Ende van hen allen die na hem quamen,
Ende daer na hoe gods moghentheit
Met haere groter ontfermicheit
- 125 An nam die vorme menschelijc
Ende dor ons staerf ghewillichlijc,
Ende hoe hi bi ziere dueghet groot
Ons velossede met ziere doot,
Die hi voor ons wilde wilcueren.

- 130 Ende voort bi wat figuren
 Dat hi voor zine gheboorte liet weten
 Zine toecomst biden propheten.
 Hier in dan zo sullen wi merken,
 Dat in desen cleenliken werken
- 135 Vele hystorien zijn ghetast,
 Die de scripture heift ghepast
 Ende wel staen te haren acoorde,
 Al eist dat zij van woorde te woorde
 Niet en zijn gheexponeert.
- 140 Want wat een exponituer begheert,
 Mach hi bedieden van allen dinghen,
 Wille hijt te zinen propooste bringhen,
 Opdat te ziere materien doocht.
 Ende es zijn herte niet gheboocht
- 145 Om zomeghe dinghen te verclaren,
 Hi mach dat wel laten varen
 Ende nement huut alsoot best voucht
 Ende ziere herten best ghenoucht.
 Zo om te betere verstanneesse,
- 150 Zo bringhicker toe ghelikenesse,
 De welke wel es horens waert,
 Want zoe hier af ghelijc verclaert.

- Het gheviel op eenen tijt,
 Dat eene eeke groot ende wijt
- 155 In ene abdye ghewassen stont
 Met haren wertelen inden gront.
 Ende dese dede hem cranc profijt,
 Zo dat die moneken teenre tijt
 Worden vindende in haren rade,
- 160 Dat goet ware dat mense huut dade.
 Als dit was over een ghedreghen,
 Die eek wort ter neder ghesleghen
 Ende gheroodt al uter erde
 Ende elc nam dat hi begherde
- 165 Ende dat hem dochte in zinen moet,
 Dat te ziere officien was goet.
 Die meester vander smessen quam,
 Die tsinen bouf den tronc of nam
 Om te zettene teere steden,

- 170 Daer hi up den tronc zouden smeyden.
De hudevettre quam oec mede
Ende gaderde de scurtsen ter stede,
Die hi in sticken malen woude,
Daer hi zijn leder mede vetten zoude.
- 175 Die de zwijnen hadde te verwaren,
Die nam oec na zijn begharen
Die eekelen die hi zoude gheven
Den zwijnen daer zij bi zouden leven.
Die meester vanden temmerlieden
- 180 Die nam ooc, hoordic bedieden,
Vander eeke enen dicken stake,
Daer hi enen balke of zoude maken
Ende dien lecghen daert hem ghenouchde
Ende wel te zinen profijte vouchde.
- 185 Die visscher quam ooc ten bome
Ende nam vanden gruese gome
Dat buten an de bomen wast,
Om daer mede te voughen vast
Die sceipen, dat zij niet zouden leken
- 190 Ende te noder zouden breken.
Die meester vander muelne quam
Die de wertelen te hem wart nam,
Om dat hi vaste wilde maken
Die muelne datse niet en braken.
- 195 Ende die daer oec plach te backen
Die quam ende gaderde die tacken
Ende bracse of onder ende boven,
Om daer mede te heetene den hoven.
Die coster quam oec daer bi staden
- 200 Ende gaderde die groene bladen,
Ten welken bladen hi vant steden,
Want hi bestacker de helighen mede.
Die scriver quam ende nam met allen
Vandien eekebome die gallen,
- 205 Die hi zoot ende zo bedreef,
Dat ingt wart daer hi mede screef.
Die wijnwaerder quam oec daer
Ende nam sbooms bulsteringhe voorwaer
Daer hi vaten af maken dede

- 210 Ende zom onder zine vaten leide.
 Ten laetsten quam een der cocs
 Ende nam al thout ende al de stocs
 Ende al dat hi ghescrapen mochte
 Ende ter ciekene hijt al brochte.
- 215 Hi beseghedet ende leit an tvier.
 Dese zelve maniere zal ic hier
 In dese hystorie houden al,
 Als icse exponeren zal.
 Elc leerre of exponituer
- 220 Of van hystorien doctuer
 Van allen jeesten te nemen [ghenoucht]
 Dat hem te zinen propooste [voucht]
 Ende dat hire in can voughen wel,
 Dat zal hi nemen ende niet el,
- 225 Also zijt vanden bome namen
 Elc dat hem dochte tsiere vramen.
 Ende dat den eenen niet en dochte
 Die ander dat wel beseghen mochte.
 Dus nam elc na zijn engien,
- 230 Recht ghelike dat die bien,
 Die vanden bloumen nemen niet el
 Dan dat hem ghevoughet wel,
 Twelke veredelt in hare nature
 Ende huenich werd in corter ure.
- 235 Die coppe comt oec ter selver stede
 Ende neemter of haer voetsel mede,
 Niet dat zoet neemt als de bie,
 Maer dat haer best dinct, neemt zie.
 Entie bye, diere eerst an quam
- 240 Ende hare huenich daer af nam,
 Ooc an dat selve bloumekijn
 Neemt die coppe haer venijn.
 Aldus zo zal ic in dit werc
 Allene lecghen minen merc
- 245 Te nemen dat mi best ghenoucht,
 Dat best te miere hystorien voucht
 Niet dat ic vertrecken sal
 Die hystorien van al tal,
 Want die dit lesen of lesen hoorden,

- 250 Zouden verdrieten alder woorden
Ende het zoude hem dinken quaet
Ende om dat in de bible staet.
Nu moghen wij merken, dat de scrifture
Es ghelike den wasse pure,
- 255 Twelke na elken zeghel
Mach nemen zine vorme wel,
Want wij zien ende ons es bekend:
Staet in enen zeghel gheprent
Een leeu ende men daer in
- 260 Dat was prent meer no min,
Zo ziet men, dat dat was ontfact
Den leeu die inden zeghel staet;
Ende es in eenen andren dan
Een aern gheprent ende men daeran
- 265 Stappans prente dat selve was,
Dat anden andren zeghel was,
Dan ziet men in waerre dinc
Twas dat den leeu ontfinc
Vanden eersten zeghel, dat sal
- 270 Des aerns sceppenesse hebben al
Ende altemale zine figure.
Aldus eist oec vander scrifture:
Een dinc houd wel bedieden inne
Diversheit na diversen zinne;
- 275 Een dinc heeft wel beteikenesse
Van goede na eenre verstannesse,
Ende na een andre zonder waen
Mach mer quaet bi verstaen.
Wine sullen oec hier in
- 280 Wonder hebben meer no min.
Want na des menschen diversche daden
Zom van goeden, zom van quaden,
Machmen die hi heift ghedaen
Diversche dinghen bi verstaen.
- 285 Want als david hoerdom dede
Ende als hi was manslachtich mede,
Doe was bi hem wel bediet
Die dievel maer onse here god niet.
Maer als hi minde zinen viant

- 290 Ende hem gods minne daer toe bant,
 Dat hi ziner vianden dede
 Duecht met groter ontfermichede,
 Ende als hi hielt gods ghebode,
 Zo mach men bi hem verstaen gode.
- 295 Ten es oec te blameeren niet,
 Dat onder wilen es bediet
 God onse here bi eenen man
 Die den dievel bediet nochtan;
 Ten es gheen wonder als men ziet
- 300 Van haren werken dat bediet.
 Al waest oec dat absaloen
 Zinen vader woude mesdoen.
 Als hire hem ieghen meenteneerde
 Ende aerghelelike persecueerde.
- 305 Nochtanne had hi beteikenesse
 Gods om zome ghelikenesse;
 Niet om dat hi zinen vader
 Persequeerde als een verrader,
 Maer om dat hi was zo scone
- 310 Beteikendi gode vanden throne,
 Ende om dat hi de doot ontfinc
 An enen boom daer hi an hinc;
 Want god was die soonste man
 Die ie ter werelt lijf ghewan
- 315 Ende hi was over ons ghevanghen
 Ende inder cruce boom ghehanghen,
 Daer hi ten laetsten ooc an staerf.
 Men leest dat sampson enewaerf
 Quam in de stede van gasa
- 320 Ende sliep met ziere amye daerna.
 Zine vianden dat vernamen
 Te diere steden datse quamen,
 Ende sloten vaste binnen de stat,
 Om dat zij wel meenden, dat
- 325 Zij hem nuchtens, alst began daghen,
 Zouden [hem] endelijc hebben verslaghen.
 Sampson die dit heift verwacht,
 Die stont up ter midder nacht
 Ende drouch die poorten ziere vaerde,

- 330 Daer hise te draghene beghaerde.
Ende als sampson daer na mesdede
Met ziere amyen in die stede
Ende verbrac daer gods ghebod,
Nochtan zo was bi hem god
- 335 Beteikent, niet omdat hi sonde
Bedreef ende hoerdom te diere stonde,
Maer om de redene, des zijt vroet,
Dat hi ter middernacht up stoet
Ende brac die poorten vander stede
- 340 Ende drouchse ziere vaerde mede
Met ziere gheweldeliker crachte;
Ende christus ooc ter middernachte
Up stont, also wi gheloven bloot,
Van ziner slape, dats van zire dood.
- 345 Ende hi doe ter hellen trac
Ende alder hellen poorte brac
Ende leedde zine vriende mede
Uter hellen, dats uter stede.
Ende bi redenen ic dit doe,
- 350 Dat ic dese notabel bringhier toe.
Vondemen iemen diet niet dochte goet
Zo mach hijs hier bi wesen vroet.

- O zoete Ihesu, verleene mi,
Dat ic moete ter bede van di
- 355 Dit werc maken in desen brieve
Zoe vray dat het di ghelieve,
Ende dat de lieden daer bi leeren
Wel te doene te diere eeren
Ende mi make di bequame.
- 360 Nu beghinne ic in gods name.

Spiegel der sonden

Auteur: Jan de Weert

Editie: Jacobs, 1915.

Gedachteneenheden:

3.3 Inspiratiebede: vs. 1–18; 66–71.

3.4 Voorspraakbede: vs. 74–75.

- 4.1 Biografische gegevens: vs. 14–18.
- 4.3 Feiten over het oeuvre: vs. 19–27.
- 5.1 Algemeen publiek: vs. 28–32.
- 5.2 Diets publiek: vs. 1–5; 33–34.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 66–71.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 1; 76.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 1–5; 33–34; 54–56.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 19–32; 35–65.
- 8.4 Titels: vs. 66–71.
- 8.5 Genreaanduidingen: vs. 66–71.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 6–13; 66–71.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 1–18; 19–32; 35–65; 66–75.

- Gode biddic in mijn beghin,
 Dat hi verclare minen sin
 Ende crachte, dat ic volcomen
 Te dichten dat ic heb an ghenomen
- 5 In dutscher talen uten latine.
 Al eest een cleyn werc in schine,
 Ic hope dat icter in sal setten
 Daer ic die sonden mede sal beletten
 Ende die ghene ter doget keren
- 10 Die volgen sullen mijnre leren,
 Om Gode te dienen ende sijnre moeder,
 Die onse wech es ende onse stierroeder
 Ende van graci n riviére.
 Haer biddic dat si mi stiere
- 15 Van hare graci n een deel,
 Dat ic volmaken moet gheheel
 Sulc werc daer si in si gheheert.
 Dat biddic, van Ypere Jan die Weert.
 Sint dat ic dichtens eerst began,
- 20 Hebbic ghedicht, soe ic best can,
 Dat der werelt genuechde te lesen.
 Nu ben ic af gekeert van desen
 Ende mi es tbegheren bleven
 Te scriven des menschen leven,
- 25 Waer hi in te mesdone pliet,
 Na dat men alle dage siet,
 Daer hi die sonden menteneert.
 Soe hebbe ic gheordineert
 Te bescriven int generael

- 30 Desen niwen doctrinael,
Daer in dat elc mach wesen vroet
In wat manieren dat hi mesdoet.
Na dat ic vinde int latijn,
Salt hier in dutschen bescreven sijn.
- 35 In drien perty n sal ic dit boec
Deilen in sijn ondersoec.
Teerste deel sal beconden
Vanden VII dootliken sonden,
Elc geset met haren graden,
- 40 Daer men in sondicht bi mesdaden.
Dander pertie sal u leren
Vanden X gheboden ons Heren,
Hoe datmen daer tegen mesdoet;
Daer na sal ic u maken vroet,
- 45 Welc sijn daegelijcsche sonden
Ende welke die ziele ter doot wonden.
Die derde pertye es van drie zaken
Die den mensche zalich maken,
Dats biechte, rouwe ende voldoen
- 50 Der sonden die men heeft gheploen,
Ende hoe hem oec elc sondare
Sal biechten moeghen wel ende clare
Met VI poenten, min no mee;
Daer na sal ic u scriven twee,
- 55 Die der biechten volgen na,
Na dat ic int latijn versta;
Ende oec in dat selve deel
Sal ic bescriven al geheel
Van testamenten, van sulken saken
- 60 Als die lude in haer leste maken,
Ende vander kerssen die men hen gheeft,
Den luden, daer die penninc in cleeft,
Ende dat men over die doode doet,
Of hiere bate of heeft of goet,
- 65 Ende daer mede wort des een eynde.
Gode biddic dat hi my sinde
Gracie, dat ic dit boec ter stonden,
Dat welke mach heiten Spieghel van Sonden
Of Doctrinael in rechte name,

- 70 Volbringen mach ter zielen vrame
Hem allen die sonden willen scuwen.
Nu willic mijn dichten vernuwen
Ende steken die penne inden horen.
Dat si met Gode moeten behoren
75 Die hen an dit werc bekeren.
Ic beghinne te Gods eeren.

Theophilus

Editie: Blommaert, 1858, p. 3–37.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–10; 55–58.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 1–10; 17–32.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 17–54.
5.2 Diets publiek: vs. 11–16; 27–32.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 17–32; 33–54.
5.7 Aandachtsformules: vs. 1–3; 55–58.
7.1 Concrete bronnen: vs. 11–16.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–10.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–10; 11–16.
9.5 Geestelijke lering: vs. 55–58.

- Gode biddic dat hi mi sende
T'allen beghinne goeden inde.
Ene dinc willic beghinnen,
Daer ic mi bat moch ane bekinnen,
5 Dat's of ic mochte ende of ic conste,
Ende mi God siere hulpen onste,
Ene miracle van siere goeder
Ende van siere ghebenedider moeder,
Van der moeder ende van der maghet
10 Die ons heeft 't paradijs bejaghet;
Dese mieracle willic bescriven,
Om dat sal behouden bliven,
Van den latine in dietschen bediede;
Doer dat sijn vele liede
15 Dies niet te vroeder en souden wesen,
Al hoerdent sijt in latine lesen.
Oft noch worde openbare,

- Ende iement wiste wie ic ware,
Hine sal mi dit niet lachteren
- 20 Noch minen name daer bi niet achteren,
Dat ic mi noch onderwinde
Dat ic in dietsche rimen binde;
Dies orconde die soete vrouwe,
Die ic naest Gode best betrouwe,
- 25 Dat ic doer ghene idelhede
Noch doer den prijs van iement mede
Hebbe begonnen dese sake;
Maer omme te sine met ghemake
Jeghen idelheit ende sonder sonde,
- 30 Hebbic in dietsche onderwonden,
Ende oec doer den groten lof,
Daer ons al goet es comen of.
Nochtan vresic achtertale,
Mocht ic mi oec wachten soe wale,
- 35 Dat men neghene van mi en seide,
Soe mocht ic segghen voer waerheide,
Dat niemen en ware mijn ghenoot;
Want mijn gheval ware soe groet,
Na dien dat mi ghescepen staet,
- 40 Bedi die werelt es soe quaet,
Datter alle liede plien;
Wilden si hem selven besien
Die der achtertalen pleghen,
Si soud en hem wachten daer jeghen.
- 45 Nochtan die de beste wanen sijn
Sijn vele argher dan venijn,
Ende die die liede meest begripen,
Men mach se metten selven nipen.
Al es dit ghedichte niet wel ghemaect,
- 50 Ende niet alsoe wel als een ander smaect,
Tighet mijnre ongheraethede
Ende minen haesteghen sin mede.
Al hebbic recht of en doe,
Ic hebbe den wille goet daer toe.
- 55 Nu biddic der soeter coninghinne,
Daer ic dit omme beghinne,
Dat ic des moete volcomen,
Gode t'eren ende ons te vromen.

Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode

Editie: Snellaert, 1869, p. 551–635.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 54–73; 82–83; 95–96.
- 3.4 Voorspraakbede: vs. 54–73.
- 3.5 Persoonlijke bede: vs. 54–73.
- 4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1–45; 50–59.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 46–49; 74–81.
- 5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 56–59; 72–73.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 74; 82–83.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 84–94.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–9; 34–40; 74–83.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 1–53; 60–71; 84–94.

- Haddic der vernonsten prijs,
Alsoe dat ic dies loves rijs
Vanden meestren mochte draghen,
Soe woudic dichten ende saghen
- 5 Herde meesterlec dese .X. ghebot,
Die de hoghe gheloefde God
Ghegeven heeft ons te nutte;
Want si sijn een weren der scutte
Voor der hoeftsonden vloet.
- 10 Maer nu es mi mijn moet
Ende mijn sinne ongheslepen,
Daer om soe moetic scepen
Biden oever, ende nemen stade:
Die diepte wair mijn scade;
- 15 Want wair ic inden strome,
Dat waer mine onvrome.
Dat oever bediet mijn kinscheit:
Der cunsten ghewat es mi te breyt,
Ende te diepe ende te stranc;
- 20 Dair om soe es mijn ganc
Aent oever ende opt wijde rumst.
Ic en der niet met mire cleyne cunst
Inden stroem varen der masterschaft.
Mijns sinnes scep en heeft gheen craft:
- 25 Worde hem een onwerder cont,
Het mochte sincken inden gront,

- Dat waer mi te zwaere:
Ic en ben gheen zeevaerre,
Dat ic die diepte vergronde.
- 30 Ic en can niet subtijle vonde.
Die diepheit van dichtene, sonder waen,
Die soe moetic laten staen,
Ende die sproken van cunsten fijn.
Grote diepte die soude mi sijn
- 35 Te zwaer: ic moetse neder legghen,
Ende wil u met slechter redenen segghen
Die .X. ghebode, sonder waen.
Door God ghi sultse bat verstaen,
Dan icse u metten dichten
- 40 Bedieden can ochte berichten.
Men merke den sin ende niet de dichte:
Die sin es groot, die dichte es lichte.
Die meerkeren ende de wijse,
Die de grote cunste prisen,
- 45 Si vendender hier cleyne.
Den leeken ic alleyne
Wille die redene ontdecken,
Oft ic daer mede yet verwecken
Te Gode mochte haerre enech sin,
- 50 Hoe ic doch oncunstich bin,
Ende waede in enen diepen tsomp.
Die wetsteen es van hem selven stomp,
Ende maect menech wapen scarf.
Hier toe ic goeder hulpen bedarf
- 55 Van U, hoech gheloefde God.
Helpt mi, dat ic der werelt spot
Niet en werde in dit boekelkijn,
Doer die hoghe namen dijn,
Diemen drieboldich aen Di vint.
- 60 Du, Gods Sone, der Maghet Kint,
Vader, Soon, Heilich Gheest tsamen,
Hoe godlijc draghest Du die namen
In drien personen, sonder last,
Ende sijn in Di alsoe vast
- 65 In enen God bestrict,
Sidermeer dat dit wonder scict
Dijnre volcomenre godheit list,

- Soe helpt mi dat ic der sunden mist
 Verwinnen mach met mire lere,
 70 Dat die meneghe daer wt kere,
 Ende ontfle der hellen brant.
 Gheeft mi u hulpe, Here Heilant,
 Soe achtic cleyne op yemants spot.
 Nu hoort hier dese .X. ghebot,
 75 Die ons te houdene sijn ghegeven.
 Ende ic wil u Pharoens leven
 Segghen, ende .X. plaghen
 Die aen den coninc Pharo laghen;
 Ende wat die plaghen bedieden,
 80 Dat wil ic den leken lieden
 Segghen soe ic best can.
 Met Gods hulpen beghin ic dan,
 Dien alle dinghen sijn onderdaen.
 Moyses, die goede Gods knecht,
 85 Bescreef met sijne hant dit recht,
 Daer hem God godliken verscheen,
 Ende screefse in enen herden steen,
 Dat si ewelike daer inne bleven.
 Daer omme heeft hise also ghescreven
 90 Datse die mensche scriven sal,
 Ende leerse ende onthoudse al,
 Ende graefse in dat herte sijn
 Soe vaste, dat haerre leren schijn
 Eweliken blive daer inne.
 95 Helpt God, dat ic ghewinne
 Te spreken met goeden sinne!

Traktaat over het laatste oordeel

Handschrift Tübingen UB Me IV 3, fol. 35r-59v.¹¹

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 40; 75-78.
- 4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 1-24.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 12-31.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 40.

11. Een editie van het verzamelhandschrift waarin deze tekst zich bevindt, wordt voorbereid door H. Kienhorst en G. Sonnemans.

7.1 Concrete bronnen: vs. 32–39; 41–80.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 17–31; 41–80.

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–31.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1–31; 41–80.

- DAt ic dichten trec te hand (fol. 35r)
Spreken mi mijn vrienden scand
Om dat hem gruwelt voer mijn hoeft
Dat starcke is god si gheloeft
5 Oec meed dat ic mi onderwijn
Dat menschen doen mit haluen sin
Lande lopers tsheren sotten
Hier omme hebse mi te spotten
Dat ic gaerne wil verdraghen
10 Des ic goede mach behaghen
Dien ic gaerne soude eren
Want mocht ic ene siel bekeren
Soe won ic meer in dit ghedicht
Dan of ic duser kercken sticht
15 Dat ic corte mach proberen
Woud yemant anders argueren
Want om die siel ist al ghescepen
Dat aertrijc binnen heeft begrepen
Kercken cloesters husen scuren
20 Die niet langher moghen duren
Dan als dat oerdel sel aenstaen
Soe moetse al te niete gaen
Mar die siel sel altoes bliuen
Om wies profijt ic meen te scriuen
25 Wat ane staet na desen leuen (fol. 35v)
Want als die wise man heeft bescreuen
Die denc om die laetste dinghen
Leeft hem goet van sond te dwinghen
Hier om sel mijn lere wesen
30 Vant oerdel dat wi alle vresen
End wat dan wonder sel gheschien
Des soe heb ic ouer sien
Den meester vanden hoghen sin
End wes ic daer bescreuen vin
35 Of in thomas van aquinen
Dat wil ic naersteliken pinen
Hier te setten na mijnre macht

Want hoer woord sijn seer geacht
In die heylighe roemsche kerck
40 God wouts nv wil ic gaen te werck

Van die dielinghe des boecs ende van der theme¹²

TEwangeli heeftet in
Daer ic mijn theme meed beghin
Dat ihesus sprac in een sermoen
Dan selse sien deus menschen zoen
45 Comen in die wolken neer
Mit groter macht mit groter eer
Waer in hy ons te weten deed
Die tijt. Den rechter. End die steed (fol. 36r)
Des oerdels Ende die sentenci
50 Veruaerlic alle conscienci
Eerste sette hij den tijt
Op dat ghi die voercoemt mit vlijt
End pijnt iv snellic te bereden
Eer hi comt te setten reden
55 Daer nae set hi den rechter meed
Op dat wi hem tot alre steed
Voer oghen inder herten draghen
End pinen dat wi hem behaghen
Die steed woud hi te derden nomen
60 Op dat wi daer ter vierscaer comen
Te gheuen reden onser wercken
Wel hem die hier dichts op mercken
Daer nae hoer ic sijn machte prisien
Daer hi dat vonnis meed sel wisen
65 Op dat wi alle dat ontsien
End pinen ons die sond te vlien
Int eerste woert soe merc ic an
Den tijt aldaer hi seide Dan
Selse sien des menschen soen
70 Daer is des rechters selfs persoen
In des hemels wolken comen
Daer bi heb ic die steed vernomen (fol. 36v)
Mit groter macht mit groter eeren
Waer meed hi sonder yemants keren

12. Dit is een tussenkop in rubriek.

- 75 Dat strenghe oerdel moghe wisen
Voer welc een yghelic mach grisen
Dit sijn die viere die ic neme
Vutten woerden mijnre theme
End meense elke te verclaren
80 Wil mi god een weynich sparen

Trauwe die werkere es in minnen

Editie: Carton, z.j., p. 314–380.

Gedachteneenheden:

- 4.2 Ontboezemingen over de auteur: vs. 1–29.
5.3 Specifieke personen: vs. 1–29.
7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 1–5.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–29.

- Trauwe, die werkere es in minnen,
Doet dat ic dichtens wille beghinnen
Haer theeren, de welke ic achterst sach,
Ende weder sal so ic tbeste mach;
5 Want icse minne boven allen wiven.
Hoe soudic emmermeer ghescriven
Tverdriet, dat mi verlanghen doet;
Die redene kent maechs wesen vroet.
Mijn herte wille emmer daer soe sij:
10 Alsic van haer dan vijnde mi
Sonder herte ende sonder sin;
Hoe soude mi bliscap comen in,
En ware dat ic betraude in hare
Dat soe sghelijx te mi waert ware;
15 Wistict; tat ware wel mijn gheuouch.
Weet soet alleene dans niet ghenouch
Om mi diet emmer hopen moet,
Of al mijn vruecht es onder voet.
Hopic om niet wat es mi dan;
20 Om yet, ende ics niet vinden en can;
In twifele blivic dan verswaert.
Dus leve ic na der minnen aert:
Hebbe ende vloet, nu soete, nu suere,
Gheeft minne, als twiel der aventure,

- 25 Dat ewelike loopt ende omme drayt,
Ende elken werkere na werken payt.
Maer wie ontfanct, men biet mi niet
Of mi verlangen doet verdriet.
Dat weet wel God; wat salt gheclaecht!

*Den troost van philozophien*¹³

Auteur: Jacob Vilt.

Handschrift Utrecht UB 1335.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1-10; 55-85.
4.1 Biografische gegevens: vs. 35-42; 655-668.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 35-42.
5.2 Diets publiek: vs. 7-10; 23-28; 255-260; 655-672.
5.4 Abstract publiek: vs. 55-85.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 29-42.
5.7 Aandachtsformules: vs. 86; 655.
6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 581-589; 599-602.
7.1 Concrete bronnen: vs. 11-54; 253-260; 261-263; 295-404; 433-532; 561-654; 655-672.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 467-542.
8.2 Expositie: vs. 295-390.
8.3 Forma tractandi: vs. 433-466; 548-560, 581-589; 590-602.
8.4 Titels: vs. 391-394; 433-454; 601-610.
8.6 Dieptestructuur: vs. 87-294, 391-404; 405-432; 543-547; 561-580; 611-634.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 11-28; 29-42; 66-85, 295-318; 543-547.
9.4 Profane lering: vs. 87-294; 380-404; 405-432; 433-484; 485-542; 603-610; 611-634.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1-10, 87-294; 405-432; 433-484; 485-542; 561-580; 603-610.

IN. GODS. heylighe waerde name (fol. 1r)
Ende in zijn eere om elx vrame
Heb ic te dichtene seer vercoren
Een boucxkin dat nuttelic wort om hooren

13 Deze proloog is slechts gedeeltelijk uitgegeven in De Vooys, 1941. Het betreft de passages die uit de eigen koker van Jacob Vilt komen (vs. 1-85 en 655-672). De overige verzen zijn een vertaling van de proloog (en de bijbehorende glossen) van de Boethius-vertaling door pseudo-Jean de Meun. Omdat ik hier voor het eerst een (diplomatische) uitgave van de volledige proloog bezorg, heb ik de licht-kritische editie die De Vooys van de genoemde verzen gemaakt heeft niet gebruikt.

- 5 Den gheenen die thoochste goet begheeren
Hoement vercrijcht machmer in leeren
In dietsche wil my god leuens ionnen
Ten alder besten dat ic sal connen
Sal ict stellen Dat es mijn meenen
- 10 Wil my god zijn gracie verleenen.¹⁴
Maer elc mensche die moet wel weten
Dat ic my niet en mach vermeten
Dat ic de materie studeerde
Of dat ic den bouc eerst oordeneerde
- 15 ¶ Maer een goet man in liden in pine
Maecte dien eerst in scoonen latine
¶ Boecius was zijn rechte name
Een harde wijs clerc van groter vrame
¶ Ende huut den latine langhe daer na
- 20 Stelden een ander zo ict versta
In walsche men hiet dien meester ian
Van meun, goet clerc, ende oec wijs man
¶ Gheerne soudicken, const ict gheraken
Om elx profijt in dietsche maken
- 25 Huut den latine, ende huut het walsche
Ten naesten Dat ict lettelt valsche
Om die latijn noch walsch en connen
Heb ic den arbeit eerst beghonnen.
Dies biddic elcken wort het vuldaen
- 30 Dat zij diet lesen ende beede verstaen
Dat es het walsche, ende het latijn
Dat si doch in mijn hulpe zijn
Vp dat ic yeuwers, of meer of min
Stelde dan de verstantesse heeft in
- 35 Midts dat ic in consten ben seer weec
Ende in verstantessen ooc een leec
Ende int latijn wel na al stom
Dus comter wat in dat clercken dinct crom
Bij goeden besceede zo biddic dien
- 40 Dat si mijn simpelheit willen an sien
Et rechten tcomme ter gods eeren
So dat het wel sta om elckerlijx leeren
Meester ian oec hier vooren vermont
Die seecht ende maect my int walsche cont

(fol. 1v)

14. De eerste tien verzen staan in rubriek.

- 45 In zijn prologhe waer gheordonneert
 Dit bouc juyste, Ende ghetranslateert
 Na tlatine in eenighe tale
 Van woorde te woorde alte male
 Gheleerden clercken diet lesen zullen
- 50 En zouden niet wel verstaen te vullen (fol. 2r)
 Dus stelde hijt zeit hij sonder haesten
 Ten besten verstane, ende ten naesten
 Ende hem wil ic nv volghen mede
 Ten naesten na mijn mueghenthede
- 55 Maer sonder hulpe ende gracie van bouen
 Ende zonder bede, ende sonder louen
 Es mine mueghentheit veel te cleyne
 O, maecht maria moeder **gods** reyne
 Wilt doch nv doen mijn behouflike bede
- 60 Ende draghen die ter hoochster stede
 Voor ihesum cristum wiens moeder ghij sijt
 Die tsondaers bidden te gheenre tijt
 Hooren en wil noch bringhen in state
 Ten zij dat ghij sijn aduocate
- 65 Sijt **maria** fonteine vul duechden
 Pryeel des hemels vul ewigher vruechden
 Van ontfarmicheden coninghinne
 Troost vul zoeticheden zuure minne
 Ende hope der dolende buten den weghe
- 70 Van allen gracen ende van zeghe
 Ic bid hu oetmoedelic met natten ooghen
 Suchtende beuende, wilt moederlic pooghen
 Altoos te sine mijn aduocate
 Ende voor my nv bidden dat ic in state
- 75 Van hu kijnts gracie mach gheraken (fol. 2v)
 Zo dat ic dit bouc doch mach vulmaken
 Ende bringhen tot eenen profiteliken heynde
 Van elcken mensche die in elleynde
 Ende in keytiuicheden licht gheuanghen
- 80 So vaste dat hij leeft in verlanghen
 Ende om sijn doot eenpaerlic bidt
 Om dat hem zijn aermoede so zeere verhit
 Dus helpt my maria sonderlinghe
 Als nv ter tijt dat ict vulbringhe

- 85 Ende zo maken dat het elc versta
Nu hoort het veruolch der prologhe hier na
De philozophe seecht ende laet bliken
Int eerste bouck van politiken
Dat elx dincx pooghen emmers es om goet
- 90 Alleene en es dit niet, zijt dies vroet
Bij philozophen auctoriteit
Om dat hi dat screef of also zeit
Maer met redenen machment betooghen
Ende bij exemple voor elx mans ooghen
- 95 By redene machment dus verclaren
Want ment daghelix ziet openbaren
Hoe dat elc natuerlic begheeren
In dat hem ghelijct draecht sonder ontbeeren
Als tsijnre behoudenesse altoos
- 100 Ende tsijnre vulmaectheit sonder loos (fol. 3r)
Ende sijn contrarie altoos vliende
Ende sijn verderuen emmers ontsiende
Tveruolghen elx dincx dan wesen moet
Om sijn behouden dat es om sijn goet
- 105 Ende al dat elcx begheeren zij
Es goet ende altoos goet hem bij
Als sine vulmaectheit, Ende elc vliet
Tgheent daer hij sijn verderuen in siet
Segghende dat hem dat niet en ghelijct
- 110 Ende dat belet hem daer in blijct
Ende dit moghen wij claeric noch sien
Bij exemplen oec daghelix ghescien
In alle dinghen die leuende zijn
Ende in die hebben leuende scijn
- 115 ¶ Bij een gheliken hier of ghegheuen
Wort dit in alle dinghen beseuen
.Exempel.
Dvs neemt boomen die goet van weerden
Ende plantse yeuwers tusschen twee eerden
Daer deene of zij goet varsch ende vet
- 120 Dander sij magher quaet onghenet
¶ Die hem tbesoucs wil onder winden
Hij sal de wortelen treckende vinden
Van elken ten besten na sine nature
Oec salmen mede sien wel ter kuere (fol. 3v)

- 125 Dat ionghe boomkins wanneer sij groyen
 Onder scauwe die hem mach moyen
 Van grooten boomen, dat de cleene dan
 Hem altoos sullen bughen an
 Ende volghen de hitte vander sonne
- 130 Als voer haer goet als sij meest connen
 Ende vlien de scaduwe als onweert
 Ende als dinc dat hem harde seer deert
 ¶ Want de sonne seechtmen es vader
 Van boomen van planten al te gader
- 135 An stommen dieren zietmen oec blijken
 Als men de saken wel wil bekiken
 ¶ Want bij der duecht die men hem doet
 Worden sij tam ende sochte ghemoet
 Sijn sij wilt, Ende doetmen oec quaet
- 140 De tamme sonder eenich verlaet
 Worden si scu, ende oec als wilt
 Ende te bliuene qualic ghestilt
 An de menschen blijkt dit oec claer
 Want als sij duechdelic hier ende daer
- 145 Sijn met malcandren ende verkeerren
 Dan hebben sij tsamen minne vul eeren
 Maer doen sy deen den andren onrecht
 Sij sceeden ende si worden onthecht
 Ende al haer vriendschap nv voersproken
- 150 Sal versceeden ende worden te broken
 In allen dinghen al dies gheliken
 Sietmen dit openbaerlic blikē
 Want in elc dinc es gheneghentheden
 Goet te hebben in elke steden
- 155 ¶ Ghelijc men an de elementen mach sien
 Willment mercken daghelix ghescien
 Want zij natuerlic haer toe behooren
 Altoos te houdene hebben vercoren
 Elc nemende stede daer hem betaemt
- 160 Die theuren gheduerne emmers meest vraemt
 Altoos vliende vreemde steden
 Als van heuren verderuelicheden
 Bij al dit voorseit dan blikē moet
 Dat al dinc es pooghende om sijn goet

(fol. 4r)

- 165 ¶ Maer *emmers* nochtans, al ist dus doch
Smenschen gheslachte mist hier in meest noch
Daghelix bouen al ander dinghen
¶ Want ander dinghen hem alle bringhen
An heur goet endelic sonder dolen
- 170 Ende volghet natuerlic ombeuolen
¶ Maer de mensche doet sonder bediet
Ongheordonneert also men wel siet
Ende confuselic al zijn beleet
Om tgoet te hebbene wijt ende breet
- 175 ¶ Want menigherhande, wilt dit mercken
Menschen voughen al heur ghewercken
Ende al heur doen, ende al heuren moet
Menichsins an menigherhande goet
Bij welcken smenschen dolinghe swaer
- 180 Tghebrec ooc sijnre vulmaectheit voerwaer
Blikende es al omme claelic
Ende hem tooghende openbaerlic
Aldus dan bouen al andren dinghen
Moet hem de mensche bij node an bringhen
- 185 Ghewoente om ghereedelic wercken
Leeringhe ooc om wiselic mercken
Dat hij hem rechtelic mach beleeden
In zijn goet sonder dolen of sceeden
Ende sonder twijfel al sijn ghebrec
- 190 Al zijn dolen ende al zijn vertrec
Huu sinne vulmaect hem *commen* moet
Dat sijn goet es verstandelic goet
¶ Tbekennen dies goets dan moet *commen* in
Den mensche properlic bij den sin
- 195 Ende om dat de sinlike goeden
Menigherhande sijn int gheuroeden
So laet de mensche lichtelic lyden
Sijn proper goet ende hij kiest besiden
Vreemt goet, ende dus laet hij varen
- 200 Tgoet dat goet es om sijn bewaren
Meenende dat het goet elcken ghemeene
Sijn proper goet es *emmers* alleene
Dat goet waent hij oec dat moet wesen
Goet van selfs dat nochtans ghepresen

(fol. 4v)

(fol. 5r)

- 205 Wesen moet, Goet in allen hueren
 Niet dan bij toeval vander aentueren
 Langhe es oec de mensche gheuoet
 Ter weerelt in dit sinlike goet
 Eer hij hem int bekennen verheft
- 210 Van tverstandele, of dat beseft
 Waer bij den mensche noot es god weet
 Dat hij bij leeringhe sij beleet
 Ende bij goede instruxie mede
 Ende bij goede ghelijckelichede
- 215 Tot dat hi commen mach tot daer
 Dat hij besceedelic mach weten claer
 Het ondersceedt vanden twee goeden
 Ende tverschil van dien gheuroeden
 Ende dat hij bij tgoet dat blikende es
- 220 Onvulmaect ende beswykende es
 Verkiesen mach huut vrien moet
 Thoochste ende tvulmaectste goet
 ¶ Dats tgoet dat verstandelic moet wesen
 Daer tsinlike niet bij es ghepresen
- 225 Ende als de mensche hem wil gheuen (fol. 5v)
 Ten hoochsten goede dan sal hij leuen
 In vreuchden ende hij sal verbliden
 In dinghen daer hij in allen tijden
 In soude ghenuechten hebben ende vruecht
- 230 Et niet en sal hij worden onthuecht
 Na redene ende na rechts bewisen
 In dinghen daer hij in maect ofgrisen
 Ende om dat grote hoopen der lieden
 In dat seer missen na twaer bedieden
- 235 Oec zietmen dat zij selden gheraken
 Tot dier discrecie, tot dier saken
 So commet dicwils, dat sij verdrouuen
 In dinghen daer sij gheen druc in behouuen
 Maer daer sij met rechte in souden verbliden
- 240 Ende alle drucken van dien laten liden
 ¶ Ende contrarie machmen oec segghen
 Van dien dats dat sij bliscap legghen
 In dinghen daer redene druc in maect
 Bij welcken vul bitters tleuen gheraect

- 245 Van sulcken lieden, ende vul drucx
Vul moyten, ende onsalich ghelucx
Want sij beleet sijn ende ghesteken
Van tsinlike goet meest al heur weken
Int welcke niet en es vreuchdelic
- 250 Sonder onghenouchte, noch deuchdelic (fol. 6r)
¶ Noch bij hem si altoos niet en bliuen
Want heur duecht royt vp een verdriuen
Alsulcken menschen es nuttelic dan
Ende oec profitelic, hout hu daer an
- 255 De translateringhe van desen bouc
Dat es tverstellen den onder souc
Huut den latine in sulcke tale
Die si verstaen wel altemale
Ende meest hoet si moet hi mits sijn
- 260 Den ghenen die qualic verstaen tlatin
¶ Al ist so oec alsment wel ouergloost
Dat **boeces**, om sijn selfs troost
Den bouc eerst maecte, doch al de dinghen
Die men der in mach lesen of singhen
- 265 Of die daer in sijn ghedisputeert
Of vertelt of gheargueert
Bewisen ende beteekenen claer
Hoe elc mensche discrecie voerwaer
¶ Hebben sal ende kennesse mede
- 270 Vanden goeden de verscilichede
Ende ten welken de lieden sullen
Verheffen heur herten om vruechts veruullen
¶ Want ist dat den mensche seer vp groyen
De sinlike goeden ende ouervloyen
- 275 Dit bouc bewijst hoemen sulc goet (fol. 6v)
Oorbooren ende besighen moet
Ende es hem sulc goet oec al ontbleuen
Hoe dat hi ghedoochsamlie sal leuen
Aldus en es niet dies seker sijt
- 280 Dit bouc een bouc van cleen profijt
Maer es van grooter weerden een bouc
Allen menschen sijn bloodt of clouc
Want gheen en salmen moghen vinden
Al wilmen tsoucken oec bewinden

- 285 In alle de boucken die oyt waren
 Ghemaect, dit machmen wel verclaren
 Beter dan dit, om te beradene
 Ende oec om tvuile goet te versmadene
 Welc bedrieghelic es in zijn tooghen
- 290 Twelcke bewijst voor elc mans ooghen
 De teeken en van onsalichede
 ¶ Ende tgoet te verkiesene mede
 Dat elcken hout leedt ende wijst
 In salicheit daer gheen druc in en rijst
- 295 .Glose.
 Boeces Seecht van meun meester Ian
 Was een recht duechdelic eerbaer man
 Also de glose sijns boucs huut gheeft
 Want niet dan duecht sboucs segghen in heeft (fol. 7r)
 Tghemeene profijt minde hij ooc zeere
- 300 Also bewisende es sboucs leere
 Oec was hij also de glose laet hooren
 Een recht romain, ende edel ghebooren
 Goet kerstin int ghelooue waerachtich
 Die tieghens twee heregen crachtich
- 305 Dat sijn kersten **Ihesum** versakende
 Ende vremt ghelooue alleene makende
 Disputeerde voor tkerstin ghelooue
 Van welke hij maecte twee stomme dooue
 Daer niemant en dorste voer sinen tijt
- 310 Tieghens disputeren noch houden strijt
 Dan **Boeces**, diese openbaerlic
 Inden raet ghemeene voor elcken claerlic
 Vroomlic verwan ende proufdese mede
 Heregen dies mense te nieten dede
- 315 Oec had hij auctoriteit also groot
 Dat niemant en mocht hebben noot
 Die hij te bescermene ondernam
 Want wat hij begonste hij wel vulquam
 Ghetituleert was hij in veel namen
- 320 Seit de glose groot oec van famen
 Anise hietmen, Ende oec malle
 ¶ **Boeces** hieten de lieden alle
 ¶ **Seuerin** oec ende edel raet
 ¶ Ende ordonnerer dit wel verstaet (fol. 7v)

- 325 Patrices oec vanden romeayne
Dit en was niet om zijn vercleinen
Maer teekenen warent van sinen staet
Ende van sir weerdicheit elc een graet
Die hi hadde in sinen tijden
330 Daer hi menighen in dede verbliden

de. text. zeit oec hij was ghehaet
Vanden coninc theodoris ende van sinen raet
.GLOSE.¹⁵

- Coninc **theodoric** zeecht de glose noch
Was coninc vanden gothen maer doch
335 Met crachte sonder ontsienlichede
Romeinen ende roomen hij tonder dede
So dat si hem worden onderdaen.

.TEXT.

- Nv seecht de text int wel verstaen
Dat coninc **diederic** dede veel crachten
340 Den romeinen bij daghen bij nachten
Recht als tyrant vp tghemeene profijt
Daer hij **Boeces** in elken tijt
Tieghens vant sinen fellen statuten
Dat hij die selden te vullen const huten
345 De coninc, in grote felheit beroert
Vp **Boeces** ende zeere mesuoert
Studeerde omme te vindene saken
Daer hij **Boeces** mede mocht ontmaken
Maer wat hij peinsde ten sloot niet wel
350 Dat hij **Boeces** const prouuen rebel
Ten hende ghinc hijt anders bestieren
Ende meutscap vp **Boeces** visieren
¶ Want hij visierde, met sinen raet
Vp **Boeces** een quade daet
355 Dat was dat de keyser had briuen
Van constantinoble om ghelieuen
Den romeinen, An **Boeces** stille
Ghesonden om **Boeces** wille
Tinhouden van dien was dat de keyser
360 Seide de coninc soude zijn een reiser
Te roomen waert, dats commen helpen

(fol. 8r)

15. "zeit ... .GLOSE." staat helemaal in rubriek.

- Sconincx **diederic** felheit stelpen
 ¶ Dat oec **Boeces** den keyser weder
 Briuen sandt van vp van neder
 365 De welke de coninc na sijn vermonden
 Ouer de boden selue had vonden
 Huut welken hij bij sijn fel ghedochte (fol. 8v)
 Verraetscap vp **Boeces** voort brochte
 ¶ Dies hij doe briuen ouer screef
 370 Eeneghen daer hijt so mede bedreef
 Tieghens **Boeces** met scalken liste
 Datter **Boeces** niet of en wiste
 So datmen **Boeces** onnoselic doe
 Niet wetende waer omme of hoe
 375 Daer hij niet ieghenwoordich was mede
 Verrebien huut roomen de stede
 ¶ Ende in de stede van pauien
 Was hij gheuanghen na twaerbelien
 Ende oec in eenen karker gheleit
 380 ¶ Aldus lacen voerwaer gheseit
 Sonder mesdaet of quade ghewercken
 Lijt sommels torment wilt wel mercken
 Sonder verdiente warachtighe duecht
 ¶ Maer om dies wie in duechden maect vruecht
 385 Dats te segghene wie puurlic es goet
 Ghelijc de philozophe ons beuroet
 Inden eersten bouc van ethiken
 Daer hij dit segghen dus in laet bliken
 ¶ Hij sal ghedooghen wel ter kuere
 390 Ende wijselic seecht hij al auentuere
 Aldus **Boeces** die oyt goet was
 Maecte inden karker also ict las (fol. 9r)
 Dit goede bouc wiens name ic lye
Boeces troost van **philozophie**
 395 Int welke hij bewijst dat hijt liden
 Wel ende wiselic in allen tiden
 Als een vroom hartich recht goet wijs man
 Sijn aenture oec verdraghen can
 Duer al dat hij de weewijt gheuoelde
 400 Vanden mesuallie nochtans vercoelde
 De wijsheit in hem de hitte sijns drucx
 Ende den vploop sijns onghelux

- Alsoot wel blijkt an de maniere
In zijn spreken goedertiere
405 Nv ist dan tijt ende wel ghedaen
Weder te bringhene int verstaen
Ende om tghedincken laten hooren
Tgheent daer wij of spraken hier te voeren
¶ Te wetene dat de menschen sijn
410 Eerst waerf, ende langhen termijn
Gheuoet met den sinlike goede
Dats tijtlic goet zo ict gheuroede
Van buten ende vul auentueren
Van welken de mensche veel moet bezueren
415 Verdriet liden mesual ende druc
Na sine behoorte ende ongheluc
Dat emmers van sulc goet wordt beseuen
Maer so wie dat wort verheuen
¶ An tverstandelic goet met herten
420 Sal wel ende wiselic lyden de smerten
Dauenturen oec ende de pinen
Ende ontfanghen die in medicijnen
Dus es bij desen de mensche ghedeelt
In twee ghestelt te samen gheheelt
425 ¶ Dat es in mensche al vul moiten
Ende beleet met oueruloitten
Van sinlike pinen al sijn leuen
¶ Ende in mensche tsine verheuen
Ten verstandelike goede voerwaer
430 Ende om dat philozophie maer
Alleene en verheft bij **gods** gheuen
Ten goede verstandelic midt goet leuen.

.GLOSE.

- So stelt **Boeces**, hier *ende* hi biedt
Hem seluen als mensche wien seer mesciedt
435 ¶ Want zijn spreken zo presenteert
Dat hij es druclic ghetormenteert
Of beleet bij sinlix pijnlicheide
¶ Ende teghens dat zo stelt hij mede
Philozophien als mensche verheuen
440 Emmers volghende sonder begheuen
Alleene het verstandelic goet
¶ Bij welcken mach wesen vroet

(fol. 9v)

(fol. 10r)

- Dat hij hier bij hem seluen betoocht
 Zijn druc zijn pine die hi ghedoocht
 445 Ende de saken oec die voort stellen
 Die verdrieten die hem quellen
 ¶ Ende oec int deel dan of partie
 Ende sprake van **philozophie**
 So brinct hij bij ende tooch de saken
 450 Die sulken druc al niet connen maken
 Ende bewisen de troosten mede
 Die connen verdriuen de drucliche
 Dies heetmen dit bouc wel openbaer
 Den troost van **philozophien** voerwaer
 455 Aldus zijn hier ghefigureert
 Twee personen ende gheordonneert
 ¶ Die een dat es een zeer siec mensche
 Dander een medicijn van wensche
 Want verdriet droufheit druc of smerte
 460 Die tijtlic goet brinct in smans herte
 Coomt hem van weec of cranc ghepeins an
 ¶ Maer hem seluen te troostene dan
 Ende ieghens te stane alsulc verdriet
 Behoort den mensche verstaet tbediet
 465 Die vulmaecte verstanese heeft
 Ende daer edel ghepeins in leeft
 Ende **Boeces** beghint sijn bouc
 Druclic het scijsht hij was onclouc
 Ghelijc als sulcken man toe behoort
 470 Leuende truerlic ende sonder accoort
 Die van sinen druc wil tooghen den noot
 Ghelijc diet leest verstaen mach bloot
 Men mach wel segghen oec openbaer
 Dat de materie dies boucs voerwaer
 475 Mach sijn ghenaeamt, als mense wel gloost
 Van selfs nemen wiseliken troost
 Dats te verstane redelic bewijs
 Dat tijtlic goet es goet sonder prijs
 Van welken tverlies men niet soude claghen
 480 Noch eenighe druc van dien ghewaghen
 ¶ Ende van wiens ieghenwoordichede
 Besittingh of ghebruikingh mede
 Men oec niet en soude verbliden

(fol. 10v)

- Maer beede vp eene maniere liden
485 Maer na sboucs maniere
Maect in zijn mesual seer drouue chiere
Also den eersten bouc wel betoocht
In welcken **Philosophie** oec poocht
Hem zoetelic te bewisene
490 Ende sulc ghelaet te mesprisene
Uoort zo betoocht oec dese bouc dan
Van fortune, Ende wat sij doen can
Inden tweesten bouc zo ict versta
Bewijst zij hem dat claerlic daer na (fol. 11r)
495 ¶ Ende oec bewijst zij hem dan weder
Dat hij niet al en es ter neder
¶ Ende hoe dat es dit tijtlike goet
On vulmaect maect dit bouc vroet
Ende welc sijn tijdlike vrienden waren
500 Welc oec sijn rechte hoortment verclaren
Ende daer na dan hij claer ontbint
Welc thoochste goet es ende waerment vint
¶ Ende hoemen daer an mach gheraken
Hoortmen hem daer na oec cont maken
505 ¶ Ende voort bewijst hij dan hoe dat sijn
De goede machtich in elc termijn
Ende de quade onmachtich doch
¶ Ende daer na bewijst hij dan noch
Dat den quaden noyt pine en ghebrac
510 Noch datmen den goeden noyt loen ontstac
Dan hoortmen hem bewijsinghe gheuen
Hoet bij coomt dat in dit tijtlic leuen
Eenighe goede in voorspoet vloyen
Ende rustelic leuen sonder moyen
515 ¶ Twy oec dat eenighe leuen in druc
Die goet sijn hebbende ongheluc
Wat **gode** voersien es, hij daer na bewist
¶ Wat toeticht of csanse es hij dan prijst
¶ Wat gheual es van auentueren (fol. 11v)
520 ¶ Wat vrien wille, Es dan sijn fueren¹⁶
Sijn bewisen dat es dan voort
Met veel argumenten also men hoort
Die argurende zijn van desen

16. Sic?

- Dats gods voersien niet wel mach wesen
 525 Ende den mensche vrien wille mede
 Soot sciijt wel tsamen houdende stede
 ¶ Struffende oec in dat bedieden
 Tvalsche goetdincken van eenighen lieden
 Ende daer na oec so sluut hij daer an
 530 Van al dien dinghen een goet slot dan
 Met seker redenen *emmers* dit al
 Reckelic versterckende groot *ende* smal
 Ende aldus gaet al den voort ganc
 Van desen bouc, ende al tbelanc
 535 Te desen hende, An dit profijt
 Dat niemant en sal in sinen tijt
 In voerspoet hem te zeere verheffen
 Noch als hij wederstoot moet beseffen
 Hem niet te zeere en sal meslaten
 540 Maer wel ghedoochsaemlic hem saten
 Dats gheerne liden alst hem mesgaet
 Ende niet verheffen vp hooghen staet
 Aldus zo mach oec dit bouc wel wesen
 Bij goeden rechte de poorte ghepresen
 545 Vander sciencie, Die heet Ethike
 Dats morale, of van zeden rike
 Want hij van goeden zeden maect cont
 Stellende prosen telker stont
 So doet hij veersen telker waerf mede
 550 Elc na sijn oorboor vp zijn stede
 ¶ Dits te verstane, Dat hij spreekt
 Als nv vulcommen dat niet en breect
 Dats sonder dicht recht duergaende
 Ende dan spreekt hij in veersen staende
 555 ¶ Want in de prosen dats int vulcommen
 Toocht hij redenen, die druc verdrommen
 Dat sijn redenen die troost gheuen
 ¶ Ende in de veersen daer sijn beseuen
 Tamelike redenen, sult ghij weten
 560 Die de droufheit doen vergheten
 Boeces meenen es elc sijs vroet
 Tetracteerne van tgheduerlike goet
 Dats teuwighe goet, **god** almachtich
 Die ons an salicheit maect deelachtich

(fol. 12r)

- 565 ¶ Ende van tijtlike goet oec dan
Te tracteerne mede daer an
Dats goet dat coomt bij auentueren
Dat bij den mensche heeft cort ghedueren
Ghelijc als rijcheit weerde ende macht
- 570 Glorie vermaertheit ende vreucht gheacht (fol. 12v)
¶ Want salich es men heetende dien
Wien men in richeit can vloyen sien
¶ Of dien, die staet van heeren heeft
¶ Of die in hooghe mueghentheit leeft
- 575 Dats die wederstaet andren lieden
Ende onderdanighe mach ghebieden
¶ Of dien daer groote name of gaet
Of glorie oec bij eenighe daet
¶ Of dien wien veel ghenouchten an cleuen
- 580 Sollaeslic in sijn lichaemlic leuen
    Boeces besicht oec de maniere
Van ouden poeten menighertiere
¶ Poetrie, dats bedectelic spreken
¶ Als, eerde, boomen, riuieren, of beken
- 585 Spraken also haer fablen segghen
Daer doch gheen sprake in en can legghen
Want sij natuerlic zijn al stom
¶ Van doude poeten al of som
Vseerdent aldus in haer boucken
- 590 ¶ **Boeces** hoertmen oec hier wat roucken
Want twee spreecter huut een dit scijnt
De wijsheit ende een die es ghepijnt
Disputerende, beede tsamen
¶ **Philozophie**, dats wijsheit bi namen
- 595 Dat es deene emmers van desen
Die troost den zieken om sijn ghenesen (fol. 13r)
¶ Ende die zieke dan in sijn liden
Antword ende argueert bi tiden
¶ Die maniere die ic hier tooghe
- 600 Heetmen int spreken dialooghe
¶ Dats als een mensche vraecht ende andwoord
In hem seluen makende accoord
    Desen bouc salmen den titel gheuen
Skeitijs troost int keitiuich leuen

- 605 Dat hij leed om dat hij heeft verloren
 Taertsche goet, dat hij heeft verloren
 Om twelcke sijn seer ghierich begheeren
 Ende vrecheit hem brinct in sulc deeren
 Want alle keitiuicheit int ghemeen
- 610 Coomt emmers ter weerelt van desen twee
 De waeromme dat **Boeces**, stichtede
 Ende maecte dit bouc ende dichtede
 Was om hem seluen troost te gheuene
 Ende andre van gheliken leuene
- 615 ¶ Want so hij gheuanghen was vanden fellen
 Coninc **diederic**, Dien dede stellen
 Inden karker te pauien
 Sonder verdienten na twaer belien
 Sceen hi verdriet hebbende ende druc
- 620 Menschelic om sijn weerlic gheluc
 Ende om tverlies van sinen staet
 Ende sijn rijcheit, An sijn meslaet
 ¶ Maer sijn wijsheit hem vermaen dede
 Hem seluen te troostene daer ter stede
- 625 Doe studerede hi so dat hi gheraecte
 Dese materie, Daer hi huut maecte
 Een edel bouc van hogher weerden
 Dat zeder alle de wise begheerden
 Te hebbene om te verstane
- 630 Den troost van wijsheit ende tontfane
Boeces maecten in sijn verlanghen
 Inden karker daer hij lach gheuanghen
 Om hem seluen te troostene in dien
 Ende om elx troost dien lesen of sien
- 635 Gheuanghen lach hij wel drie der iaren
 Doch wort hij verlost hoor ic verclaren
 Daer na ende na tverlossen nochtan
 Mocht hi weerdicheit ende staet daer an
 Groet ghehadt hebben die hij ontseide
- 640 Mids dat hij al sijn sinnen leide
 Om te vulbringhene sijn bewijs
 Na tinhout sijns boucs van groten prijs
 Aldus en hadhi begheeren noit seder
 Weerels hoocheit te hebbene weder

(fol. 13v)

- 645 Noch rijcheit oec noch mueghenthede
Maer maecte in **gods** dienst sinen vrede (fol. 14r)
¶ Doch emmers, zo halp hi sonderlinghe
De arme verdructe in heur ghedinghe
Wanneer hijs van hem was ghebeden
- 650 So dat hi die wel stelde in vreden
In sulcke maniere leede hij sijn leuen
Dat hi hijet gode sant es verheuen
Ende met den salighen mede ghetelt
Sint, **Seuerijn** es sijn name ghestelt
- 655 Dits vander prologhe thende dan
Die maecte van meun meester Ian
Of emmers de maniere wel na
Ten beste also ic twalsche versta
In prose staet sijn walsch ghescreuen
- 660 In dichte hebic mijn vlaemsch ghegheuen
Dus esser yet dat niet juuste en gaet
Dats om dat tvlaemsche in dichte staet
Ende oec om dat ic ben leec man
Ende qualic translateren can
- 665 Maer doch so willic voort volghen an
Den bouc om dat ict daer om began
Ende daer in vaste moyen mijn sinnen
Ende dien voort in vlaemsche beghinnen
Van welcken tlatijn beghint also
- 670 **Carmina qui quondam studio – vt super**¹⁷
Twalsche beghint vp deze maniere (fol. 14v)
Je qui souloie ditter et escripture...¹⁸

Van twee ghesellen die elc voer andren steruen wilden

Editie: Von Kausler, 1866, p. 165–176.

Gedachteneenheden:

8.6 Dieptestructuur: vs. 1–6.

9.4 Profane lering: vs. 1–6.

Voer al dat in de weerelt es
Ne gaet niet, gheloeft mi des,

17. In rubriek.

18. In rubriek.

Voer rechte ionstelijke trauwe,
Die in bliscepen ende in rauwe
5 Blijft, ende niet en es wisselbaer.
Ende hier af willic doen verclaer

Vanden vaghevier dat sente Patricius vertoghet was

Editie: Verdeyey en Endepols, 1917.

Gedachteneenheden:

- 3.4 Voorspraakbede: vs. 1–12.
- 5.1 Algemeen publiek: vs. 1–5.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 27.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 13–20; 140–142.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 21–40; 41–64; 140–141; 147–150.
- 8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–20; 143–146.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 1–20; 65–139.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 1–142.

Bid allegader jonc ende out
Dat hi die sinen doet ant hout
Des cruces doer onsen wille woud liden
Ons verlicht indesen tiden,
5 Hert ende sin hier toe verleen.
Want al wer des menschen hert en steen
Woude hi gheven sin ende oren
Dese hystorie te horen
Hi soude duchten ende beven
10 Tot int eynde van sinen le[v]en,
Soe wer dat hi hoerde nomen
Distorie die hier na comen.
Ic heb menich dinc ghehoert
Vruchtelic ende seer swer woert
15 Mar noit en quam mi dicht soe na
Als dese hystorie die ic besta,
Noch die mi soe seer verswerde
Als ic u van woerde te woerde
Segghen als die hystorie legghet
20 Ende als ons die meyster segghet.
Want ons sente gregorius toghet
Vele wat die ziele dogghet

- Die van desen lichaem es versceyden.
Om quade quaetheit te verleyden
- 25 Den ghenen in doechden te sterken
Met exempele van goeden werken
Beghin ic te boudeliker voert.
Want hi seghet in sine woert
Dat in die teghen wordicheit
- 30 Als die ziele uten lichaem sceyt,
Enghele siin quade of goede
Die die ziele hebben in hoede
Ende na hoer verdiente leiden
Ter bliscap of ter drovicheiden.
- 35 Si segghen van menschen die noch leven
Van den dinghen hebben voert gheven
Diemen noch noit ghescien vernam.
Ic laet die reden waent hem quam,
Want die meester seghet dat
- 40 Soe gheloves des dinghes te bat.
Hi seghet van gheesten die van hier
Ghevaren waren ende quamen scier
Ten lichaem weder ende orconden
Van sulker dinc die si der vonden
- 45 Of van bliscapen of van rouwen.
Het was oec dinc diemen mocht scouwen
Alsmen in der werelt vint
Datmen haet of datmen mint
Materie diemen mach hanteren
- 50 Of hoer ghelijc in allen maniren:
Husen poerten water vier
Menschen beesten menighertier
Vlammen scepen bruggen straten
Alsmen noemt ter werelt baten
- 55 Ende elc mensche voer oghen siet
Diemen volghet of diemen vliet;
Ende van den lichame varen
Dat mense op wert met den haren
Hinc ende dede onghevoech
- 60 Met voten stac met handen sloech
Daer toe van menigherhande torment
Der si in waren ghesent.
Desen man salmen gheloven

- Men wil hem siins rechts beroven.
 65 Men hevet vonden dicke dat lieden
 Vraechden als menschen verscieden
 Wer si voren of wat si vonden
 Of wat si daden of begonden;
 Want wijt en weten noit noch saghen
 70 Soe moeten wi duchten bet dan vraghen.
 Wie der sekerlijc bestaen
 Wech die hi noit en hevet ghegaen?
 Mar seker sijt dat goet leven
 Quaden eynde niet mach gheven.
 75 Al draghet verdiente hier crone
 Na die doet comet lone
 Ende die pine die der na coemt
 Dat es tfaghevier als men noemt.
 Alder elc mensche die hier boven
 80 Comen sal met enighen loven
 Hine moet werden ghepurgeert
 Na dien dat sine verdiente begheert
 Ja. mensche gode ende vercoren
 Moeten inder pine behoeren.
 85 Want die pine materelijc es
 Soe behoert des sijt ghewes
 Die stat materelic te wesen
 Der men eyndet die pine van desen.
 Nu es die swerste pine hier onder
 90 Datte segghen es wonder
 Dattet algader dat nederste es.
 Die meeste vroude des sijt ghewes
 Es dat hoechste dat men hevet
 Ende elc hevet staet als men hem gevet.
 95 In midden staen quade ende goden
 Als wi in deser dinc bevroeden.
 Die meesters proven provelijc
 Dattie helle onder erdrijc
 Staet ende nu hoert dat es wer
 100 Als en kerker donker ende swer.
 Ende dat paradijs dat leecht
 Recht int oesten als men seecht.
 Het es erdrijc dat verstaet
 Der men die zielen in ontfaet

- 105 Die uten vaghevier sin ghesent
Der si ghedoecht hebben torment
Ende der si blide te gader siin.
Want het seghet sente augustiin
Die zielen siin tot opten dach
- 110 Der niemant niet verborghen mach
In sonderlingher stat allene
Der elkerlijc groet ende clene
Hevet na dat hi hevet ghedaen
In vrouden of in pinen staen.
- 115 Dat sente augustiin weten doet
Ende ons gregorius maket vroet
Dat gheeste die onmaterelic siin
Moghen van vier doghen piin
Dat van materien hevet siin wesen,
- 120 Moghen wi merken wel in desen.
Mar sine doghen niet ghelijc
Na sine verdiente hevet elkerlijc.
Wine moghent oec niet weten voren
Want wine moghent sien no horen.
- 125 Mar van hem die van hene varen
Die bi wille gods weder verbaren
Werden teken materien ghelijc
Gheseghet te betoghen gheestelic;
Want sine moghent sien noch horen
- 130 Ende waen hem in sulken voeden
Ende als si weder te leven quamen
Niet dan lichamelike dinc vernamen
En mochten die dinc niet bet bedieden
Want wi daer noit en ghescieden.
- 135 Hier bi seg ic dat dese jeste
Niet en was ghesien in gheeste,
Mar levende wakende ende voersien
Sach yeman des ghelijc ghescien
Recht oft lichamelijc had ghewesen.
- 140 Wie mi oec vroet maecte van desen
Wie hi was die dit ghevel
Suldi int eynde horen wel.
Nu wil ic tot der jesten gaen
Merct ghijt soe moechdijt verstaen

- 145 Hoe dit mirakels wert ghevonden
Suldi horen in corten stonden.
Van twee heilighen lesen wi [...] dus
Die beide heten Patricius
Mar daer miin reden af sal wesen
150 Was van dander vandesen.

Dit es van de vesscher van Parijs

Editie: Kruyskamp, 1957, p. 100–108.

Gedachteneenheden:

- 5.4 Abstract publiek: vs. 3–5.
5.7 Aandachtsformules: vs. 6.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–2.

Dits vanden vesscher van parijs
Ende van sinen wiue, sijts wijs.
Vraye rime ende scone woort
Sijn metten genen wel gehoert,
5 Die recht ende redene kinnen;
Verstaet na mi, ic sal beginnen.

Vanden vier cussen

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 232–234.

Gedachteneenheden:

- 5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 1–7.
6.3 Het dichterschap: vs. 1–9.
7.1 Concrete bronnen: vs. 10–21.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 10–31.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–9; 10–31.

Wat ic dichte of beghin,
Tfolc is so hart van syn,
Datter luttel na gheschiet;
Doch ist beter wat dan niet.
5 By goeder vermaninghe ende leer
Soe vreest hem menich mensche zeer
Vander ewelyker pijn.

- Reden tuucht die waerheit fijn,
Wat oerbaer is of schade groot.
- 10 Die pijn ons Heren ende sijn doot
Hoert ic vertrecken teenre stede,
Ende wat van sinen leven mede;
Mar vier sticken sonderlinghe,
Die mi totter herten ghinghen,
- 15 Onthildic om te segghen voert.
Wye gaern van Gode spreken hoert,
Hem is therte wat van binnen
Beroert mit godliker minnen:
Dat vintmen noch voerwaer bescreven,
- 20 Dair om wil ict te kennen gheven,
Een deel des ic daer verstont.
Jhesus wort voer sinen mont
Ghecusset hier op dese aerde,
In minnen, in danc, in onwaerde,
- 25 Dit gheschiede van hem drien.
Tfierde cussen was yen
Die uut rechter zoeter lust
Oetmoedelijc sijn voeten kust.
Dus wert hi cust van hem vieren,
- 30 Die milde Goods zoen goedertieren,
Binnen sijn leven, eer hi starf.

Vierde Martijn

Auteur: Hein van Aken.

Editie: Hegman, 1958.

Gedachteneenheden:

- 3.4 Voorspraakbede: vs. 29–34.
5.2 Diets publiek: vs. 25–28.
5.4 Abstract publiek: vs. 29–34.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 1–28.
7.1 Concrete bronnen: vs. 1–6.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1–38.

Iacop die van mertene vant
Heeft mi gesent enen brant
Die mi heeft ontsteken.
Nu eest met mi also bewant:

- 5 Het sal mi kosten huus ende lant
 Of ic saels mi wreken.
 En es saphier noch dyamant
 Vindickene in dat sant
 Alsic wade ouer die beken,
- 10 In wachte na negenen cant,
 In treder op bi sente amant
 Al soude hi te stucken breken.
 Die mi dus loepen toter hant
 Ende toenen mi den fellen tant
- 15 Op hen willic spreken.
 Si willen wesen so faeliant
 Die dus maken den parant,
 Alsic hare scip sie leken
 Toegict den hoghen deken.
- 20 Constic fraye rime vinden
 Ende op .XIX. doen inden,
 So woudic rime maken
 Ende verdroeuen diet verblinden
 Ende valsche verraders scinden
- 25 -Al in dietscher spraken,-
 Die ons die werelt sere binden
 Al met haren valschen sinden
 Ende die doecht doen laken.
 Woude[t] ons god also bewinden
- 30 Dat si hen seluen weder kinden
 Die in de archeit waken,
 So woudics mi onderwinden
 Ende hen hoge mere sinden
 Die edelheiden smaken.
- 35 Mi deert dat si te houe spinden
 Die trouwe noyt en minden.
 In wils u niet messaken:
 Dit doet mi dicke waken.

Vischers hebben die manier

Handschrift Tübingen UB Me IV 3, fol.25r-33v.¹⁹

19. Een editie van het verzamelhandschrift waarin deze tekst zich bevindt, wordt voorbereid door H. Kienhorst en G. Sonnemans.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 8; 30.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 1–24.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 30.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–30.
- 8.6 Dieptestructuur: vs. 1–30.
- 9.5 Geestelijke lering: vs. 1–30.

- Uischers hebben die manier (fol.25r)
Dat sy kyesen een riuier
Daer die vischen meest verkeren
Als sy tnette willen scheren
5 Ic die heyl der zielen zoec
Wil vutganghen hier mijn hoec
By dit beelde van marien
God die latet wel bedienen
Mocht ic wat in tnette iaghen
10 Tsoud my vromen al mijn daghen
Mit corthheit oft iv yet verdroet
Dit net heet ic marien scoet
Dien sy den sonder wijd ontspreyt
Soe groet is haer barmherticheit
15 Kijnder laet ons niet mishopen
Marien scoet is altoes open
Haer goetheit is so grondeloes
Ten was nye sonder alsoe boes
Die haer comen cond te spaed
20 Des hy socht an haer ghenaed
Wie was ye gheset in noet
In liden of in druc soe groet (fol.25v)
Die miste haer barmherticheit
Riep hy se an mit ynnicheit
25 Can my yemant dat bewisen
Ic wilt vertyen haer te prisien
Mijn hert ontluuert in my van vroude
En cans niet scriuen als ic soud
Dat dit begrijpt van haer van binnen
30 Och heer waer sel ict eerst beghinnen.

Vanden vos Reynaerde

Auteur: Willem.

Editie: Lulofs, 1983.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 10.
- 4.1 Biografische gegevens: vs. 1-9.
- 4.3 Feiten over het oeuvre: vs. 1-9.
- 5.2 Diets publiek: vs. 1-9.
- 5.3 Specifieke personen: vs. 25-31.
- 5.4 Abstract publiek: vs. 32-39.
- 5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 11-24; 32-39.
- 5.7 Aandachtsformules: vs. 40.
- 7.1 Concrete bronnen: vs. 1-9.
- 8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1-9; 25-31.
- 8.5 Genreaanduidingen: vs. 1-9; 25-31.

- Willem die Madocke maecte,
Daer, hi dicken omme waecte,
Hem vernoyde so haerde
Dat die avonture van Reynaerde
- 5 In dietsche onghemaket bleven
-Die Aernout niet hevet vulscreven-
Dat hi die vijte dede soucken
Ende hise na den walschen boucken
In dietsche dus hevet begonnen.
- 10 God moete ons ziere hulpen jonnen!
Nu keert hem daer toe mijn zin
Dat ic bidde in dit beghin
Beede den dorpren enten doren
Ofte si commen daer si horen
- 15 Dese rijme ende dese woort,
Die hem onnutte sijn ghehoort,
Dat sise laten onbescaven.
Te vele slachten si den raven,
Die emmer es al even malsch:
- 20 Si maken sulke rijme valsch
Daer si niet meer of ne weten
Dan ic doe, hoe dat si heeten
Die nu in Babiloniën leven.
Daden si wel, si soudens begheven.

- 25 Dat en segghic niet dor minen wille:
Mijns dichtens ware een ghestille,
Ne hads mi eene niet ghebeden
Die in groeter hovescheden
Gherne keert hare saken.
- 30 Soe bat mi dat ic soude maken
Dese avontuere van Reynaerde.
Al begripic die grongaerde
Ende die dorpren ende die doren,
Ic wille dat die ghene horen
- 35 Die gherne pleghen der eeren
Ende haren zin daer toe keeren
Dat si leven hoofschelike,
Sijn si arem, zijn si rike,
Diet verstaen met goeden sinne.
- 40 Nu hoort hoe ic hier beghinne!

Der vrouwen heimelijcheit

Editie: Blommaert, 1846.

Gedachteneenheden:

- 3.4 Voorspraakbede: vs. 28.
4.2 Ontboezemingen over de auteur: vs. 1-15; 28-31.
5.3 Specifieke personen: vs. 1-31.
5.5 Gewenste receptiehouding: vs. 21-27.
7.1 Concrete bronnen: vs. 16-20.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 16-27.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 1-9.

- Mijn lieve joncfrouwe heeft mi gebeden,
Bi gherechter hovescheden,
Iet te dichtene dat orborlec zij;
Doer haren wille anemix mi,
- 5 Dies ic luttel hebbe gheploghen,
Hare minne heeft mi alsoe doer vloghen
Mijn herte ende minen zin,
Dat ic en peyse meer no min
Dan altoes te doene dat haer behaghe;
- 10 Want ic haer minne met herten draghe,
So ghestadelike sonder berouwen,
Dat ic genieten hope miere trouwen,

- Want die lieve vrouwe mijn,
Die niet beter en mach zijn,
15 So dunct mi werdich alre eeren.
Doer haren wille willic mi keeren
Op mine materie die ic vant
In eenen boec, die was valiant,
Ende die waerheit oec seit
20 Van der vrouwen heimelijchheit,
Maer ic bidde miere liever joncfrouwen,
Welc tijt zij dit boec zal scouwen,
Oft daer inne iet sal lesen,
Dat sijs mi niet t'onthouder moet wesen
25 Dat ic bescrive hare heimelijchheit,
Die ic metter waerheit
Inden sal, so ic best mach.
God die gheve hare goeden dach!
Sie es die beste die ic nooit sach,
30 Ende daer ic nooit tieghen te sprekene plach,
Ofte die nooit in mijn herte lach.

Vanden waghen

Auteur: Willem van Hildegasberch.

Editie: Bisschop en Verwijs, 1870, p. 36-39.

Gedachteneenheden:

- 5.4 Abstract publiek: vs. 1-66.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1-71.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 67-71.
8.6 Dieptestructuur: vs. 1-66.
9.4 Profane lering: vs. 1-71.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1-71.

- Ic sie die werlt soe verkeren
Ende elkerlijc an anderen leren
Dinghen, die mi zeer wanhaghen;
Want wouden si prijs ende eer beyaghen,
5 Die nu inder werlt regneren,
Sy en souden ander dinc begheren
Dat hem nutteliker waer.
Want ic bins in groten vaer,
Selt aldus yet langhe staen,

- 10 Dat sijs sullen wraeck ontfaen
Van Hem, die alles dincs is vroet.
Hert, lijff, sin ende moet
Begheert hovaerde tallen tiden;
Oetmoedicheit die tret bezyden,
- 15 Want sine dar hoer niet verbaren;
Trouwe is uten lande ghevaren;
Ghierichede heeft al tghewelt.
Het is ter werlt alsoe ghestelt:
Men siet trecht om ghelt vercopen;
- 20 Want Reynart heeft soe langhe ghelopen
Mitten heren inden hoff,
Dat si hem gheven thoochste loff
Ende segghen: hi is der wijsheit moeder:
Hier om staet Reynaert nu ten roeder
- 25 Ende Symon opt voerchasteel.
Trouwe heeft hier tminste deel;
Nochtan is si dat outste kint,
Alsoe als men bescreven vint;
Want God die heeftse selve verheven,
- 30 Al is si nu hoers lants verdreven,
Datmer niet en wil bekennen
Van hem die nu mit valen mennem;
Wanttet sijn die ghene die recht bewaren
Ende om miede hoer ziel beswaren,
- 35 Dat si recht tot onrecht wisen,
Ende onrecht voer dat rechte prisem,
Om datmen hem miede gheeft.
Een mate man, die niet en heeft
Miede te gheven dat sijn, is quaet
- 40 Voerden rechter, dat verstaet,
Dair hi den rycken sel beclaghem:
Des mach den armen zeer wanhaghem.
Mar waer si twe te rechte comen,
Die tsamen hebben opghenomen
- 45 Saken, dair hi mach an winnen,
Dan sel die rechter thants versinnen
Ende vraghen hem al om tghestant.
Ist om husen off om lant,
Soe gaen si eerst totten rechter;

- 50 Die een comt nu, die ander echter,
Ende elkerlijck die looft hem miede:
Aldus verschalctmen nu die liede.
Ende alst dan comt ten hoechsten recht,
Soe doet hi vraghen over plecht,
55 Off sijs beyde willen bliven
An hem, die recht daer sel bedriven.
Segghen sy ya, soe heeft hijt binnen,
Soe mach hi wel te dancke winnen
An hem beyden sonder toern,
60 Oeck hoe hi miede nam te voren.
Mer willen si ymmer sonder sparen
Mitten rechte voerwaerts varen,
Om datsi miede hebben ghegheven,
Soe moet daer een van beiden sneven
65 Want int eynde blijft hi boven,
Die den rechter meest mach loven.
Des toghe ic u een exempel claer,
Dat ymmer viel al openbaer,
Van hem tween, die onderlinghe
70 Om een erve souden dinghen,
Dat costelic van ghelde was.

Walewein

Auteur: Penninc en Pieter Vostaert.

Editie: Van Es, 1957.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 8–22.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 8–22.
4.1 Biografische gegevens: vs. 23–27.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 23–27.
5.2 Diets publiek: vs. 1–7.
5.7 Aandachtsformules: vs. 28–29.
7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 23–27.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–7; 28–32.
8.5 Genreaanduidingen: vs. 1–7.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 8–13.

“Vanden coninc Arture
Es bleven menighe avonture

- Die nemmer mee ne wert bescreven.
Nu hebbic ene scone up heven
5 Consticse wel in twalsche vinden
Ic soudse jou in dietsche ontbinden:
Soe es utermaten scone!
Alle die inge vanden trone
Moeten mi gheven herte ende sin
10 Ende zulke wijsheit daer in
Ende minen sin also ghestarken
Dat sire doghet in moeten marken
Alle diese zullen horen.
God die dor ons was gheboren
15 Ende vanden stene maecte broot
Verlene mi die wijsheit so groot
Indesen bouc, sonder meswende
Van beghinne toten ende!
Dies biddic Gode dor zine ghenaden
20 Dat hi mi vergeheve die mesdaden
Die ic an dese redene doe
Bede spade ende vroe."
Dies bat Penninc diene maecte
Ende menighen nacht daer omme waecte
25 Eer hijt vant in zijn ghedochte
Dat hi den boec ten ende brochte
Daer hi tbeghin of heift gheseit.
Nu bid hi u up hovescheit
Dat ghi zwichet altemale:
30 Hi sal u vort die scone tale
Segghen, al wert het hem te zure
Vanden coninc Arture.

Der ystorien bloeme

Editie: Oudemans, 1855.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 43–50; 62.
3.5 Persoonlijke bede: vs. 43–50.
5.2 Diets publiek: vs. 1–4; 28–34.
5.7 Aandachtsformules: vs. 61.
6.2 Specifieke literatuuropvattingen: vs. 28–35.

8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1-9; 30-35; 51-61.

8.4 Titels: vs. 1-9.

8.5 Genreaanduidingen: vs. 1-9; 62.

8.6 Dieptestructuur: vs. 10-29; 36-42.

9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 43-50.

9.5 Geestelijke lering: vs. 1-29; 36-42.

- Dese ystorie, dit heileghe werc,
 Dichte wil en een clerc,
 Ende bid den lesere, dat hijt noeme
 In dietsche: der ystorien bloeme.
- 5 Des der ic mi wel vermeten,
 Dat wel met rechte also mach heten,
 Want die rechte ystorie es,
 Hoe die heiligen (des sijt gewes)
 Vor ons leefden in erdrike,
- 10 Ende lieten exemple waerlike
 Ons; dat wi hem volghen na,
 Alsoe alsic die waerheit versta,
 Wil wi daer op merken ende besien:
 Datter ons goet af mach gescien,
- 15 Ende onse herte sere verwecken,
 Ende in devocien op wert trecken.
 Also wi ane-sien, twaren,
 Dat si oec menschen waren
 Also wi sijn, tallen stonden
- 20 Moghen wi ons scamen onser sonden,
 Ende moghen peinsen (sijts ghewes)
 Dat god willech en machtech es
 Ons te ghevene dat selve goet:
 Keren wi ane hem onsen moet,
- 25 Ende leven na den wille sijn,
 Hi gheeft ons sine glorie fijn,
 Ghelijc dat hi hem heeft gedaen,
 Daer ic nu af wille bestaen
 Te dichtene in dietsche cortelike;
- 30 Want ick weet wel sekerlike,
 Dat corte warachteghe tale
 Prisen vroede liede wale,
 Daerom willic dichten an
 Met corten woerden, so ic best can.

- 35 Der heilege leven in dietsche woert.
Ic bidde, waer dat mense hoert,
Dat elc hem pine, dat hi doe
Hier in sinen orbore spade ende vroe,
Ende merke hoe si vore-ginghen;
40 Ende volghen hem na in alle dingen.
Ende of siere mede doen in eneghe stede
Doghet, laten mi deilen mede.
Nu biddic gode van hemelrike,
Ende siere moeder al die gelike,
45 Der edelre conincginne marien,
Dat si mijn herte van sonden moet vrien,
Ende minen sin soe verlichten,
Dat ic die waerheit moete dichten,
Soe dat sijs ghebetert wesen,
50 Alle diet selen horen lesen.
Nu seldi merken ene maniere,
Dat derre boeke es viere,
Daer dit werc in es bescreven.
Dierste es der apostele leven;
55 Omdat si int beghin waren vercoren
Setticse int beghin hier voren;
Dandre sijn die martelaren;
Terde der confessore scaren;
Tvierde van magheden ende van vrouwen,
60 Die gode na-volchden in trouwen.
Ic beghinne in hare alre name.
Dese ystorie si gode bequame.

Van zeden

Editie: Suringar, 1892.

Gedachteneenheden:

- 5.4 Abstract publiek: vs. 4–16.
6.1 Polemiek met andere teksten: vs. 5–8.
7.3 Innerlijke inspiratie: vs. 5–8.
8.6 Dieptestructuur: vs. 9–16.
9.2 Niet-gespecificeerde lering: vs. 1–8.
9.4 Profane lering: vs. 9–16.

- Als ic gheloeue, zedebaer leuen
Es noetic elken meinsche ghegheuen,
Want niet orborliker de meinsche
Mach ghecrighen te zinen weinsche.
- 5 Daer cathoen af es in ghebreke,
Redene vermaent mi, dat ic spreke
Van sulker leeringhen, verstaet twoert,
Als ionghen lieden toe behoert.
- Die ruut zijn, commen ter fonteine
- 10 Van zeden ende duechden ghemeine:
So gheeft roke ende smake goet;
Comt sonder vaer, hebt goeden moet.
- Blommen baert dit houekijn
Van goeder leere ende vruechden fijn.
- 15 O ongheleerde, wildijt smaken,
So moghedi te groeter eeren gheraken.

Zonder de gracie Gods, ons heeren

Editie: Carton, z.j., p. 414–424.

Gedachteneenheden:

- 3.3 Inspiratiebede: vs. 1–8; 25–32.
4.4 Ontboezemingen over het werk: vs. 25–32.
5.7 Aandachtsformules: vs. 4.
7.1 Concrete bronnen: vs. 9–32.
8.1 Oppervlaktestructuur: vs. 1–32.
9.5 Geestelijke lering: vs. 1–27.

- Zonder de gracie Gods, ons heeren,
So ne mach gheen zondich meinsche leeren
Den wech te gane tot zijnre minne;
Up zine ghenade ic dan beghinne,
- 5 Die meinscheit nam duer onse mesdaden,
Ende metter doot ons heift ontladen,
Ende weder verrees om ons te wisen
Dat wi uut zonden zouden verrisen.
Van welken verrisene ic heb ghehoort
- 10 Predicken, daer ic zornich woort
Of hebbe onthouden int sermoen,
Dat dede broeder Jan Lyoen,

- Up den paesschedach openbaer,
Niet voor der noenen maer daer naer.
- 15 Die nam zijn tueme ten zelve tiden
Dat wi met rechte zouden verbliden
So wie te voren in zonden lach,
Ende up den helichen paesschedach
Uut zinen zonden was up verresen,
- 20 Ende Gode ontfaen; hi mochte wel wesen
Verblijdt voort, zonder weder keer.
Bi vier condicien zo proufdi meer
Die rechter vruechden toe behoren,
Dat wij te vruechden nu zijn vercoren.
- 25 Die viere condicien welc zi waren
Mach ic hu rudelic openbaren
Naer mijn arem, ruut verstaen;
Maer also ne hebbic niet ontfaen
Van woorde te woorde den zoeten zin,
- 30 Die broeder Jan Lyoen daer in
Brochte; maer tzelve dattix onthilt
Sal ic hier scriven oft God wilt:

Registers van de categorieën gedachteneenheden

Hieronder zijn alle gedachteneenheden uit het onderzochte corpus geordend volgens hun categorieën. Voor de overzichtelijkheid van deze bijlage is ervoor gekozen om niet verder te differentiëren naar subcategorieën.

3 Register bij de rubriek Prolooggebed

3.1 Dankgebeden

Vander drierehande staet der werlt: vs. 26–35.

Jans teesteye: vs. 32–47.

3.2 Lofgebeden

Gratheus: vs. 1–7.

Hoogliedcommentaar: vs. 1–26.

Der naturen bloeme: vs. 88–100.

3.3 Inspiratiebeden

Alexanders geesten: vs. 23–26.

Alexiuslegende: vs. 1–26.

Beatrijs: vs. 10–13.

Bediedenisse vander missen: vs. 25–32.

Boec van den houte: vs. 4–8.

Boec vander wraken: vs. 32–33.

Den bouc van seden: vs. 15–18.

Brabantse yeesten: vs. 52–58.

Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 14–19; 39–47; 95–106.

Cornicke van Brabant: vs. 1–10.

Die cracht der mane: vs. 1–6.

Danyel van Merwede: vs. 1–11.

De Denensage: vs. 7–11.

Van den derden Eduwaert: vs. 110–112.

Dietsche Catoen: vs. 19–22.

Dietsche doctrinael: vs. 52–54.

Dietsche Lucidarius: vs. 1–33.

Florimont: vs. 25.

Grimbergse oorlog: vs. 1–6.

Heimelicheit der heimelicheden: vs. 25–28.

- Hertooch van Gulic*: vs. 1-8; 94-98.
Ic soude gherne dichten die waerheit: vs. 3-6; 26.
Istory van Troien: vs. 7-11; 21-26.
Jans teesteye: vs. 22-25; 60-63; 90-101.
Der leken spiegel: vs. 6-12.
Leven van sinte Kerstinen: vs. 1-21; 56-64.
Lunarium: vs. 20-22; 31-33.
Der mannen ende vrouwen heimeleicheit: vs. 1-17; 18-24.
Van smeinscen lede: vs. 14-19.
Melibeus: vs. 1-11; 35-40.
Merlijn: vs. 36-50.
Der naturen bloeme: vs. 153-157.
Om dat ic niet en can vulbringen: vs. 1-13.
Omme dat gherne bezondichde meinsghen: vs. 1-10.
Ons heren passie: vs. 15-18; 83-88.
Reinaerts historie: vs. 10.
Reis van sinte Brandaen: vs. 6-20.
Rijmbijbel: vs. 1-8; 9-24; 96.
Rijmkroniek van Holland: vs. 35-40.
Rinclus: vs. 1-5.
Roman van Limborch: vs. 1-30.
Rose: vs. 37-42.
Seghelijs van Jherusalem: vs. 1-19; 36-37; 50-53.
Sidrac: vs. 135-142; 160-189.
Sinte Franciscus leven: vs. 53-54; 81-86; 135-136.
Sinte Jans ewangelium: vs. 8-15.
Sinte Servaes legende: vs. 170-198.
Slag van Woeringen: vs. 17-19; 78-81.
Spiegel historiael: vs. 69-74; 87-92.
Spiegel der menscheliker behoudenesse: vs. 1-71; 110-114; 352-359.
Spiegel der sonden: vs. 1-18; 66-71.
Theophilus: vs. 1-10; 55-58.
Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 54-73; 82-83; 95-96.
Traktaat over het laatste oordeel: vs. 40; 75-78.
Den troost van philozophien: vs. 1-10; 55-85.
Vischers hebben die manier: vs. 8; 30.
Vanden vos Reynaerde: vs. 10.
Walewein: vs. 8-22.
Der ystorien bloeme: vs. 43-50; 62.
Zonder de gracie Gods, ons heeren: vs. 1-8; 25-32.

3.4 Voorspraakbeden

- Boec vander wraken*: vs. 29–30.
Cornicke van Brabant: vs. 38–47.
Die corte coronike van Brabant: vs. 29–33.
Ghebedt an de H. Maria: vs. 23–24.
Grimbergse oorlog: vs. 57–58.
Hoogliedcommentaar: vs. 89–96.
Vanden levne ons heren: vs. 29–34; 91–96.
Leven van sinte Kerstinen: vs. 50–51; 151–153.
Melibeus: vs. 1–11.
Merlijn: vs. 36–50.
Der minnen loep: vs. 74–75.
O almoghende God Emanuel: vs. 1–11.
Om dat ic niet en can vulbringen: vs. 14–29.
Onser vrouwen claghe: vs. 1–16.
Rinclus: vs. 23–24.
Seghelijn van Jherusalem: vs. 50–53.
Van sente Waernere: vs. 5–20.
Sinte Franciscus leven: vs. 26–30; 81–86.
Sinte Servaes legende: vs. 1–34; 78–81; 102–106; 110–140.
Spiegel historiael: vs. 93–99.
Spieghel der sonden: vs. 74–75.
Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 54–73.
Van den vaghevier dat sente Patricius vertoghet was: vs. 1–12.
De vierde Martijn: vs. 29–34.
Der vrouwen heimelicheit: vs. 28.

3.5 Persoonlijke beden

- Drie gouden vrijdagen*: vs. 1–3.
Ghebedt an de H. Maria: vs. 1–9; 16–18; 59–62.
Jans teesteye: vs. 22–25; 90–101.
Der leken spieghel: vs. 25–30.
Vanden levne ons heren: vs. 115–116.
Leven van sinte Kerstinen: vs. 40–49.
Der mannen ende vrouwen heimelicheit: vs. 1–17.
Om dat ic niet en can vulbringen: vs. 1–13; 14–29.
Rijmbijbel: vs. 66–79.
Rose: vs. 37–42.
Sidrac: vs. 88–91; 135–142.
Sinte Servaes legende: vs. 170–198.
Spiegel historiael: vs. 87–92.

Spiegel der menscheliker behoudenesse: vs. 352–359.

Theophilus: vs. 1–10; 17–32.

Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 54–73.

Walewein: vs. 8–22.

Der ystorien bloeme: vs. 43–50.

4 Register bij de rubriek Autobiografie

4.1 Biografische gegevens

Brabantse yeesten: vs. 59–62.

Const, cracht, wille sonder daet: vs. 41–52.

Van den derden Eduwaert: vs. 104–109.

Dietsche doctrinael: vs. 37–40.

Vanden doern ende vander linde: vs. 1–39.

Floris ende Blancefloer: vs. 22–27.

Ghebedt an de H. Maria: vs. 50–62.

Gratheus: vs. 59–61.

Heimelicheit der heimelicheden: vs. 8–14.

Hertooch van Gulic: vs. 12–98.

Istory van Troien: vs. 53–60.

Jans teesteye: vs. 1–8.

Vanden levene ons heren: vs. 115–116.

Leven van sinte Kerstinen: vs. 50–69.

Melibeus: vs. 41–42.

Merlijn: vs. 36–41.

Der minnen loep: vs. 1–76; 77–174.

Der naturen bloeme: vs. 1–9.

O almoghende God Emanuel: vs. 12–32.

Omme dat gherne bezondichde meinsghen: vs. 1–10.

Onzen Heere joncheit: vs. 13–23.

Reinaerts historie: vs. 1–9.

Van enen ridder die God sine sonden vergaf: vs. 1–5.

Rinclus: vs. 1–18.

Rose: vs. 17–27.

Sidrac: vs. 46–51; 144–148.

Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde: vs. 1–4.

Sinte Franciscus leven: vs. 74–86; 125–134.

Van sinte Gheertruden min: vs. 1–33.

Vanden sloetel: vs. 1–23.

Spiegel der sonden: vs. 14–18.

Den troost van philozophien: vs. 35–42; 655–668.

Vanden vos Reynaerde: vs. 1–9.

Walewein: vs. 23–27.

4.2 Ontboezemingen over het leven van de auteur

Vander avontuer: vs. 1–8.

Boec vander wraken: vs. 1–6.

Dietsche Catoen: vs. 4–18.

Gelaet- en karakterkunde: vs. 1–2.

Ghebedt an de H. Maria: vs. 1–47.

Ik arem van trooste maer rijc van minnen: vs. 1–15.

Om dat ic niet en can vulbringen: vs. 1–13; 27–29.

Rose: vs. 37–42.

Trauwe, die werkere es in minnen: vs. 1–29.

Der vrouwen heimelicheit: vs. 1–15; 28–31.

4.3 Feiten over het oeuvre van de auteur

Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 107–112.

Istory van Troien: vs. 53–60.

Jans teesteye: vs. 82–101.

Merlijn: vs. 36–41.

Reinaerts historie: vs. 1–9.

Rijmbijbel: vs. 66–74.

Spiegel historiael: vs. 69–86.

Spiegel der sonden: vs. 19–27.

Vanden vos Reynaerde: vs. 1–9.

4.4 Persoonlijke ontboezemingen over het werk van de auteur

Alexiuslegende: vs. 1–21.

Beatrijs: vs. 1–8.

Boec vander wraken: vs. 1–6.

Cornicke van Brabant: vs. 1–10.

Dietsche Lucidarius: vs. 18–23.

Floris ende Blancefloer: vs. 22–27.

Dit is vander ghiericheit: vs. 1–3.

Heimelicheit der heimelicheden: vs. 19–22.

Jans teesteye: vs. 64–81; 82–101.

Van karitas: vs. 1–25.

Der leken spiegel: vs. 1–5.

Melibeus: vs. 35–40.

Merlijn: vs. 6–13.

Der minnen loep: vs. 1–76.

O almoghende God Emanuel: vs. 12–32.

Omme dat gherne bezondichde meinsghen: vs. 1–10.

Ons liefs heren passie: vs. 1–12.

Rijmkroniek van Holland: vs. 1–7.

Rinclus: vs. 1–18.

Roman van Limborch: vs. 9–21.

Dat scamelheit thoechste poent es van minnen: vs. 1–12.

Sidrac: vs. 144–148.

Sinte Servaes legende: vs. 183–196.

Slag van Woeringen: vs. 72–73.

Theophilus: vs. 17–54.

Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 1–45; 50–59.

Traktaat over het laatste oordeel: vs. 1–24.

Den troost van philozophien: vs. 35–42.

Walewein: vs. 23–27.

Zonder de gracie Gods, ons heeren: vs. 25–32.

5 Register bij de rubriek Het publiek

5.1 Algemeen publiek

Bediedenis vander missen: vs. 7–32.

Dietsche doctrinael: vs. 17–26.

Vanden doern ende vander linde: vs. 22–27.

Van der drieboudicheden: vs. 1–12.

Van karitas: vs. 1–31.

Vanden levne ons heren: vs. 89–90.

Der minnen loep: vs. 119–125.

Rose: vs. 31–33.

Dit sijn Seneka leren: vs. 1–30.

Van sinte Gheertruden min: vs. 12–20; 34–35.

Spiegel der sonden: vs. 28–32.

Van den vaghevier dat sente Patricius vertoghet was: vs. 1–5.

5.2 Diets publiek

- Brabantse yeesten*: vs. 1–7.
Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 1–13.
Cyromanchie: vs. 46–53.
Vanden doemsdaghe ende van sterven: vs. 21–25.
Florimont: vs. 1–20.
Floris ende Blancefloer: vs. 22–27.
Gelaet- en karakterkunde: vs. 3–5.
Gratheus: vs. 55–58.
Istory van Troien: vs. 1–6; 53–54.
Vanden levne ons heren: vs. 35–45.
Leven van sinte Kerstinen: vs. 18–30.
Der manen zeden: vs. 10–12.
Der mannen ende vrouwen heimelicheit: vs. 47–50.
Melibeus: vs. 35–40.
Merlijn: vs. 1–5.
Der naturen bloeme: vs. 1–9.
Ons heren passie: vs. 55–62.
Reinaerts historie: vs. 1–9.
Rijmbijbel: vs. 17–22.
Rinclus: vs. 1–5; 19–22.
Rose: vs. 28–30.
Sidrac: vs. 52–62; 81–87.
Sinte Franciscus leven: vs. 125–134.
Slag van Woeringen: vs. 1–16.
Spiegel historiael: vs. 69–72.
Spiegel der menscheliker behoudenesse: vs. 65–70.
Spiegel der sonden: vs. 1–5; 33–34.
Theophilus: vs. 11–16; 27–32.
Den troost van philozophien: vs. 7–10; 23–28; 255–260; 655–672.
De vierde Martijn: vs. 25–28.
Vanden vos Reynaerde: vs. 1–9.
Walewein: vs. 1–7.
Der ystorien bloeme: vs. 1–4; 28–34.

5.3 Specifieke personen

- Alexanders geesten*: vs. 23–25.
Brabantse yeesten: vs. 1–19; 44–49.
Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 25–38; 102–106.
Cornicke van Brabant: vs. 10–15.

Dietsche doctrinael: vs. 55–80.
Gelaet- en karakterkunde: vs. 1–2.
Ghebedt an de H. Maria: vs. 48–63.
Heimelicheit der heimelicheden: vs. 8–18.
Ik arem van trooste maer rijc van minnen: vs. 1–15.
Jans teesteye: vs. 9–47; 82–101.
Der leken spiegel: vs. 47–56.
Leven van sinte Kerstinen: vs. 31–69.
Der manen zeden: vs. 24–26.
Melibeus: vs. 7–14.
Merlijn: vs. 14–19; 36–50.
Der minnen loop: vs. 65–76.
Der naturen bloeme: vs. 147–152.
Van den ix besten: vs. 1–11.
O almoghende God Emanuel: vs. 1–11; 12–27; 31–32.
Om dat ic niet en can vulbringen: vs. 1–13; 24–29.
Reinaerts historie: vs. 27–33.
Rijmkroniek van Holland: vs. 15–26; 27–34.
Rose: vs. 37–42.
Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde: vs. 1–9.
Sinte Franciscus leven: vs. 74–86.
Slag van Woeringen: vs. 1–16; 66–71.
Spiegel historiael: vs. 93–99.
Trauwe, die werkere es in minnen: vs. 1–29.
Vanden vos Reynaerde: vs. 25–31.
Der vrouwen heimelicheit: vs. 1–31.

5.4 Abstract publiek

Alexanders geesten: vs. 1–22.
Bediedenis vander missen: vs. 21–32.
De blauwe schuit: vs. 1–10.
Die borchgravinne van Vergi: vs. 1–37.
Van den coninc Saladijn: vs. 1–8.
Die cracht der mane: vs. 11–20.
Cyromanchie: vs. 46–53.
Dietsche Catoen: vs. 9–12.
Van drien ghebroederen: vs. 5–10; 20–32.
Esopet: vs. 23–34.
Florimont: vs. 129–131.
Floris ende Blancefloer: vs. 1–13.

Der goeder leiken reghel: vs. 1-6.
Een goet exempele: vs. 9-14.
Heer Erentrijk: vs. 16-20.
Ik soude gherne dichten die waerheit: vs. 10-19.
Der leken spieghel: vs. 13-24.
Vanden levende ons heren: vs. 35-45.
Lunarium: vs. 23-30.
Der mannen ende vrouwen heimelicheit: vs. 25-46.
Der minnen loep: vs. 138-144; 178-179; 181-190.
Van den ix besten: vs. 41-44.
Omme dat gherne bezondichde meinsghen: vs. 1-10.
Ons heren passie: vs. 1-18.
Orthographia: vs. 1-14; 15-19.
Reinaerts historie: vs. 34-39.
Reis van sinte Brandaen: vs. 1-5.
Dat scamelheit thoechste poent es van minnen: vs. 13-19.
Vanden serpent: vs. 1-34.
Sinte Jans ewangelium: vs. 8-13.
Sinte Servaes legende: vs. 51-140; 170-181.
Vanden sloetel: vs. 22-31.
Spiegel historiael: vs. 75-79.
Spieghel der menscheliker behoudenesse: vs. 91-114.
Spieghel der sonden: vs. 66-71.
Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 46-49; 74-81.
Traktaat over het laatste oordeel: vs. 12-31.
Den troost van philozophien: vs. 55-85.
Dit es van de vesscher van Parijs: vs. 3-5.
De vierde Martijn: vs. 29-34.
Vischers hebben die manier: vs. 1-24.
Vanden vos Reynaerde: vs. 32-39.
Vanden waghen: vs. 1-66.
Van zeden: vs. 4-16.

5.5 Gewenste receptiehouding

Alexanders geesten: vs. 1-22; 27-29.
Boec vander wraken: vs. 32-33.
Brabantse yeesten: vs. 52-58.
Van der drievoudicheden: vs. 1-12.
Esopet: vs. 23-34.
Floris ende Blancefloer: vs. 1-13.

Istory van Troien: vs. 21–26; 53–56.

Jans teesteye: vs. 90–101; 110–113.

Van karitas: vs. 1–31.

Der leken spiegel: vs. 31–46.

Der mannen ende vrouwen heimelicheit: vs. 25–46.

Merlijn: vs. 6–13.

O almoghende God Emanuel: vs. 30.

Onser vrouwen claghe: vs. 1–12.

Ons heren passie: vs. 77–82.

Reinaerts historie: vs. 11–26; 34–39.

Rijmbijbel: vs. 75–94.

Seghelijn van Jherusalem: vs. 1–19.

Vanden serpent: vs. 1–34.

Sinte Franciscus leven: vs. 125–134.

Vanden sloetel: vs. 22–31.

Spiegel historiael: vs. 19–20; 76–86.

Spiegel der menscheliker behoudenesse: vs. 140–348.

Theophilus: vs. 17–32; 33–54.

Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 56–59; 72–73.

Den troost van philozophien: vs. 29–42.

Vanden vier cussen: vs. 1–7.

De vierde Martijn: vs. 1–28.

Vanden vos Reynaerde: vs. 11–24; 32–39.

Der vrouwen heimelicheit: vs. 21–27.

5.6 Receptieaanwijzingen

Melibeus: vs. 55–58.

Der naturen bloeme: vs. 17–24

Natuurkunde van het gheheelal: vs. 1–4; 19–28.

Ons heren passie: vs. 63–76.

Orthographia: vs. 15–40.

5.7 Aandachtsformules

Alexanders geesten: vs. 30.

Beatrijs: vs. 9–10; 81.

De blauwe schuit: vs. 9–10.

Boec van den houte: vs. 9–10.

Boec vander wraken: vs. 34.

Den bouc van seden: vs. 1–2.

- Brabantse yeesten*: vs. 21
Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 15; 48.
Die corte coronike van Brabant: vs. 22; 34.
Cyromanchie: vs. 54.
De Denensage: vs. 4.
Van den derden Eduwaert: vs. 104–105.
Drie gouden vrijdagen: vs. 7.
Van der drievoudicheden: vs. 13.
Esopet: vs. 35.
Florimont: vs. 137–139.
Floris ende Blancefloer: vs. 1; 88.
Gelaet- en karakterkunde: vs. 1–2; 8.
Ghebedt an de H. Maria: vs. 49; 63.
Grimbergse oorlog: vs. 56.
Heimelicheit der heimelicheden: vs. 25.
Hertooch van Gulic: vs. 9–10; 95.
Jans teesteye: vs. 102.
Van eenen joncchelinghe ende van eenen ermite: vs. 16.
Karel ende Elegast: vs. 2.
Vanden levne ons heren: vs. 113–114.
Leven van sinte Kerstinen: vs. 70–71; 151–154.
Lof van Maria: vs. 1.
Lunarium: vs. 1–2; 14–19.
Der manen zeden: vs. 32.
Van smeinscen lede: vs. 13; 25–26.
Melibeus: vs. 64.
Der naturen bloeme: vs. 158.
O almoghende God Emanuel: vs. 12–32.
Omme dat gherne bezondichde meinsghen: vs. 35.
Reinaerts historie: vs. 40.
Reis van sinte Brandaen: vs. 5.
Rijmbijbel: vs. 57; 95.
Rinclus: vs. 23–24.
Roman van Limborch: vs. 29–30.
Seghelijn van Jherusalem: vs. 38; 54.
Van sente Waernere: vs. 1; 20–22; 23–24.
Van ses articulen der werlt: vs. 26–28.
Dit is van vi vaerwen ende xii outheyden: vs. 8.
Vanden vii vroeden van binnen Rome: vs. 1–4.
Sidrac: vs. 190.
Sinte Franciscus leven: vs. 136.

Van sinte Gheertruden min: vs. 44.
Sinte Jans ewangelium: vs. 14.
Sinte Servaes legende: vs. 1–2.
Slag van Woeringen: vs. 78.
Spiegel historiael: vs. 100.
Spieghel der menscheliker behoudenesse: vs. 360.
Spieghel der sonden: vs. 1; 76.
Theophilus: vs. 1–3; 55–58.
Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 74; 82–83.
Traktaat over het laatste oordeel: vs. 40.
Den troost van philozophien: vs. 86; 655.
Van den vaghevier dat sente Patricius vertoghet was: vs. 27.
Dit es van de vesscher van Parijs: vs. 6.
Vischers hebben die manier: vs. 30.
Vanden vos Reynaerde: vs. 40.
Walewein: vs. 28–29.
Der ystorien bloeme: vs. 61.
Zonder de gracie Gods, ons heeren: vs. 4.

6 Register bij de rubriek Algemene literatuuropvattingen

6.1 Polemiek met andere teksten

Den bouc van seden: vs. 3–5.
Brabantse yeesten: vs. 1–20; 21–41.
Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 1–13.
Die corte coronike van Brabant: vs. 13–21.
Dietsche Catoen: vs. 1–16.
Grimbergse oorlog: vs. 12–23.
Istory van Troien: vs. 4–20.
Vanden levene ons heren: vs. 5–29.
Merlijn: vs. 20–25; 26–35.
Der naturen bloeme: vs. 101–116.
Van den ix besten: vs. 12–29.
Ons heren passie: vs. 23–54; 63–76.
Tprieel van Troyen: vs. 3–7.
Reinaerts historie: vs. 1–9.
Rijmbijbel: vs. 25–29.
Seghelijn van Jherusalem: vs. 25–29.
Sidrac: vs. 1–45.
Sinte Franciscus leven: vs. 31–52.

Slag van Woeringen: vs. 56–77.

Spiegel historiael: vs. 55–68.

Van zeden: vs. 5–8.

6.2 Specifieke literatuuropvattingen

Bediedenisse vander missen: vs. 1–10.

Boec vander wraken: vs. 7–12.

Van den coninc Saladijn: vs. 1–4.

Die corte coronike van Brabant: vs. 1–6.

Van den derden Eduwaert: vs. 112.

Dietsche doctrinael: vs. 30–32.

Floris ende Blancefloer: vs. 19–21.

Vanden serpent: vs. 45–50.

Sidrac: vs. 52–80.

Spieghel der menscheliker behoudenesse: vs. 96–114; 133–352.

Den troost van philozophien: vs. 581–589; 599–602.

Der ystorien bloeme: vs. 28–35.

6.3 Het dichterschap

Van die achte salicheden: vs. 1–21.

Den bouc van seden: vs. 15–48.

Const, cracht, wille sonder daet: vs. 1–40.

Vanden doemsdaghe ende van sterven: vs. 1–20.

Ons liefs heren passie: vs. 1–12.

Vanden serpent: vs. 1–34.

Vanden vier cussen: vs. 1–9.

7 Register bij de rubriek Inspiratiebronnen

7.1 Concrete bronnen

Van die achte salicheden: vs. 30–33.

Beatrijs: vs. 13–17.

Boec van den houte: vs. 1–3.

Den bouc van seden: vs. 3–8.

Brabantse yeesten: vs. 21–41.

Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 20–24; 79–98; 107–112.

Cornicke van Brabant: vs. 16–24.

Die cracht der mane: vs. 7–11.

Cyromanchie: vs. 33–37; 46–53.

Dietsche Catoen: vs. 24–46.

Dietsche doctrinael: vs. 37–46.

Vanden doemsdaghe ende van sterven: vs. 21–39.

Florimont: vs. 1–67.

Floris ende Blancefloer: vs. 22–27.

Gelaet- en karakterkunde: vs. 3–7.

Gratheus: vs. 55–58.

Grimbergse oorlog: vs. 12–55.

Heimelicheit der heimelicheden: vs. 8–24.

Istory van Troien: vs. 1–20; 27–54.

Vanden levene ons heren: vs. 35–45.

Leven van sinte Kerstinen: vs. 18–39; 115–138.

Lunarium: vs. 14–19.

Der manen zeden: vs. 4–12.

Van smeinscen lede: vs. 1–8; 20–24.

Melibeus: vs. 15–20; 35–37; 43–54; 55–63.

Merlijn: vs. 1–5; 20–25.

Der minnen loep: vs. 145–158.

Der naturen bloeme: vs. 10–84; 101–116.

Natuurkunde van het gheheelal: vs. 14–17.

Van den ix besten: vs. 1–11.

Ons heren passie: vs. 15–54; 55–62; 77–82; 83–86.

Ons liefs heren passie: vs. 13–20.

Onzen Heere joncheit: vs. 1–12.

Reinaerts historie: vs. 1–9.

Rijmbijbel: vs. 17–22.

Rijmkroniek van Holland: vs. 4–14.

Rinclus: vs. 1–22.

Dit sijn Seneka leren: vs. 13–30.

Van ses articulen der werlt: vs. 22–28.

Sidrac: vs. 46–80; 81–94; 95–134; 149–159.

Sinte Franciscus leven: vs. 87–92.

Sinte Jans ewangelium: vs. 1–10.

Spiegel historiael: vs. 19–32; 55–86.

Spiegel der menscheliker behoudenesse: vs. 243–348.

Spiegel der sonden: vs. 1–5; 33–34; 54–56.

Theophilus: vs. 11–16.

Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 84–94.

Traktaat over het laatste oordeel: vs. 32–39; 41–80.

Den troost van philozophien: vs. 11–54; 253–260; 261–263; 295–404; 433–532; 561–

654; 655–672.

Van den vaghevier dat sente Patricius vertoghet was: vs. 13–20; 140–142.

Vanden vier cussen: vs. 10–21.

De vierde Martijn: vs. 1–6.

Vanden vos Reynaerde: vs. 1–9.

Der vrouwen heimelicheit: vs. 16–20.

Zonder de gracie Gods, ons heeren: vs. 9–32.

7.2 Ooggetuigenverslagen

Van den derden Eduwaert: vs. 104–109.

Hertooch van Gulic: vs. 12–98.

Der minnen loep: vs. 159–174.

Slag van Woeringen: vs. 74–77.

7.3 Innerlijke inspiratie

Const, cracht, wille sonder daet: vs. 41–52.

Van drien ghebroederen: vs. 1–2.

Ghebedt an de H. Maria: vs. 48–62.

Ic arem van trooste maer rijc van minnen: vs. 9–15.

Der minnen loep: vs. 77–174.

Onzen Heere joncheit: vs. 13–23.

Rose: vs. 17–30.

Trauwe, die werkere es in minnen: vs. 1–5.

Walewein: vs. 23–27.

Van zeden: vs. 5–8.

7.4 Inspiratie door natuurervaringen

Vanden doern ende vander linde: vs. 1–41.

Van sinte Gheertruden min: vs. 1–33.

Vanden sloetel: vs. 1–25.

8 Register bij de rubriek Inhoudelijke introductie van de narratio

8.1 Oppervlaktestructuur

Alexanders geesten: vs. 23–25.

Vander avontuer: vs. 1–8.

Beatrijs: vs. 9–10.

Bediedenisse vander missen: vs. 11–32.

Boec van den houte: vs. 1–8.

Brabantse yeesten: vs. 1–10; 20–43; 63–104.

Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 1–13; 14–24; 48–98.

Cornicke van Brabant: vs. 10–15; 21–37.

Die corte coronike van Brabant: vs. 7–12; 22–28.

Die cracht der mane: vs. 7–10.

Cyromanchie: vs. 1–45.

Danyel van Merwede: vs. 1–16.

De Denensage: vs. 1–10.

Van den derden Eduwaert: vs. 59–103.

Dietsche Lucidarius: vs. 34.

Vanden doemsdaghe ende van sterven: vs. 1–9; 21–54.

Vanden doern ende vander linde: vs. 1–41.

Van drien ghebroederen: vs. 11–32.

Vander drierehande staet der werlt: vs. 1–35; 36–43.

Vanden droem: vs. 1–6.

Vanden figure vanden mensch: vs. 15–19.

Florimont: vs. 1–15; 37–42; 127–136; 137–142.

Floris ende Blancefloer: vs. 28–52; 82–87.

Frederik III en Karel de Stoute in Trier: vs. 1–14.

Gelaet- en karakterkunde: vs. 1–7.

Ghebedt an de H. Maria: vs. 1–47.

Een goet exempele: vs. 15–19.

Gratheus: vs. 1–58.

Grimbergse oorlog: vs. 6–11; 12–55.

Heer Erentrijk: vs. 3–8; 9–20; 21–22.

Heimelicheit der heimelicheden: vs. 11–18.

Hertooch van Gulic: vs. 1–8; 12–98.

Istory van Troien: vs. 12–20; 27–37.

Jans teesteye: vs. 48–59; 102–109.

Van eenen joncchelinghe ende van eenen ermite: vs. 1–16.

Van karitas: vs. 32–42.

Vanden levene ons heren: vs. 26–34; 35–45; 117–120.

Leven van sinte Kerstinen: vs. 18-21; 70-114; 115-132; 139-150.
Lof van Maria: vs. 1-4.
Lunarium: vs. 7-10; 11-13; 34-50.
Der manen zeden: vs. 1-31.
Der mannen ende vrouwen heimelicheit: vs. 13-17; 25-34; 47-50.
Van smeinscen lede: vs. 1-8; 25-26.
Melibeus: vs. 43-46.
Merlijn: vs. 1-5; 14-19; 20-35.
Der minnen loep: vs. 77-145; 146-174; 221-252; 321-324.
Der naturen bloeme: vs. 1-9; 13-84; 85-100; 117-142.
Natuurkunde van het gheheelal: vs. 5-18; 29-30.
Van den ix besten: vs. 1-11; 12-29; 30-40.
Ons heren passie: vs. 1-18; 19-22; 23-52; 83-88.
Ons liefs heren passie: vs. 13-25.
Onzen Heere joncheit: vs. 1-22.
Orthographia: vs. 1-14; 21-28.
Tprieel van Troyen: vs. 1-7.
Reinaerts historie: vs. 1-9; 27-33.
Reis van sinte Brandaen: vs. 1-5.
Rijmbijbel: vs. 17-22; 25-34; 57-65.
Rijmkroniek van Holland: vs. 1-14.
Vanden sacramente van Aemsterdam: vs. 1-68.
Seghelijs van Jherusalem: vs. 20-24; 38-49.
Dit sijn Seneka leren: vs. 31-38.
Van sente Waernere: vs. 1-4; 5-20; 21-24.
Vanden serpent: vs. 51-59.
Van ses articulen der werlt: vs. 1-28.
Dit is van vi vaerwen ende xii outheyden: vs. 1-9; 10-26; 27-34.
Vanden vii vroeden van binnen Rome: vs. 5-6.
Sidrac: vs. 95-105; 106-134; 149-159.
Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde: vs. 5-8.
Sinte Franciscus leven: vs. 53-54; 55-73; 87-124; 135-136.
Van sinte Gheertruden min: vs. 36-48.
Sinte Jans ewangelium: vs. 1-13.
Sinte Servaes legende: vs. 65-69; 140-169; 170-198.
Slag van Woeringen: vs. 1-11; 19-49; 50-65.
Vanden sloetel: vs. 32-35.
Spiegel historiael: vs. 1-18; 21-54; 69-79.
Spieghel der menscheliker behoudenesse: vs. 91-114; 115-139.
Spieghel der sonden: vs. 19-32; 35-65.
Theophilus: vs. 1-10.

Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 1-9; 34-40; 74-83.

Traktaat over het laatste oordeel: vs. 17-31; 41-80.

Den troost van philozophien: vs. 467-542.

Van den vaghevier dat sente Patricius vertoghet was: vs. 21-40; 41-64; 140-141; 147-150.

Dit es van de vesscher van Parijs: vs. 1-2.

Vanden vier cussen: vs. 10-31.

Vischers hebben die manier: vs. 1-30.

Vanden vos Reynaerde: vs. 1-9; 25-31.

Der vrouwen heimelicheit: vs. 16-27.

Vanden waghen: vs. 1-71.

Walewein: vs. 1-7; 28-32.

Der ystorien bloeme: vs. 1-9; 30-35; 51-61.

Zonder de gracie Gods, ons heeren: vs. 1-32.

8.2 Expositie

Beatrijs: vs. 18-81.

Die borchgravinne van Vergi: vs. 38-53.

Const, cracht, wille sonder daet: vs. 41-52.

Ghebedt an de H. Maria: vs. 48-63.

Onzen Heere joncheit: vs. 17-22.

Rose: vs. 17-30.

Den troost van philozophien: vs. 295-390.

8.3 Forma tractandi

Esopet: vs. 17-22.

Jans teesteye: vs. 102-109.

Dit sijn Seneka leren: vs. 31-38.

Vanden serpent: vs. 45-50.

Spiegel der menscheliker behoudenesse: vs. 133-352.

Den troost van philozophien: vs. 433-466; 548-560; 581-589; 590-602.

8.4 Titels

Boec vander wraken: vs. 31.

Den bouc van seden: vs. 1-2; 9-14.

Brabantse yeesten: vs. 50-51.

Dietsche doctrinael: vs. 47-51.

Esopet: vs. 35.
Heimelicheit der heimelicheden: vs. 23–24.
Jans teesteye: vs. 20–22.
Der leken spieghel: vs. 21–24.
Melibeus: vs. 43–46.
Der minnen loep: vs. 246–252.
Der naturen bloeme: vs. 1–4.
Rose: vs. 31–37.
Sidrac: vs. 95–105.
Spiegel historiael: vs. 21–54; 55–60; 69–74.
Spieghel der sonden: vs. 66–71.
Den troost van philozophien: vs. 391–394; 433–454; 601–610.
Der ystorien bloeme: vs. 1–9.

8.5 Genreaanduidingen

Alexiuslegende: vs. 19–21.
Beatrijs: vs. 4–8.
Brabantse yeesten: vs. 50–51.
Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 1–13; 48–98.
Cornicke van Brabant: vs. 1–10.
Die corte coronike van Brabant: vs. 22–28.
Van den derden Eduwaert: vs. 104–109; 112.
Dietsche doctrinael: vs. 47–51.
Vanden doemsdaghe ende van sterven: vs. 10–11.
Vanden doern ende vander linde: vs. 1–41.
Drie gouden vrijdagen: vs. 4–7.
Vander drierehande staet der werlt: vs. 36–43.
Esopet: vs. 17–22.
Florimont: vs. 1–15; 16–25; 45–54; 55–67; 137–142.
Floris ende Blancefloer: vs. 1–10; 19–21; 28–52; 82–87.
Grimbergse oorlog: vs. 12–55.
Istory van Troien: vs. 1–6.
Karel ende Elegast: vs. 1–2.
Der leken spieghel: vs. 21–24.
Leven van sinte Kerstinen: vs. 151.
Merlijn: vs. 14–19; 20–35.
Der naturen bloeme: vs. 1–4; 101–103.
Ons heren passie: vs. 55–62.
Reinaerts historie: vs. 1–9; 27–33.
Rijmbijbel: vs. 17–22; 37–56.

Seghelijc van Jherusalem: vs. 1-19; 20-24; 25-29.

Vanden serpent: vs. 45-50; 51-59.

Slag van Woeringen: vs. 19-49; 50-65; 72-77; 82.

Spiegel historiael: vs. 21-54; 55-60; 69-74.

Spieghel der sonden: vs. 66-71.

Theophilus: vs. 1-10; 11-16.

Van den vaghevier dat sente Patricius vertoghet was: vs. 1-20; 143-146.

Vanden vos Reynaerde: vs. 1-9; 25-31.

Vanden wagen: vs. 67-71.

Walewein: vs. 1-7.

Der ystorien bloeme: vs. 1-9; 62.

8.6 Dieptestructuur

Van die achte salicheden: vs. 22-51.

Dits van Augustijnkens sceepkene: vs. 1-12.

Beatrijs: vs. 37-71.

Bedienisse vander missen: vs. 11-32.

De blauwe schuit: vs. 1-10.

Boec vander wraken: vs. 13-31.

Die borchgravinne van Vergi: vs. 1-37.

Van den coninc Saladijn: vs. 1-8.

Const, cracht, wille sonder daet: vs. 41-52.

Die corte coronike van Brabant: vs. 1-6.

Die cracht der mane: vs. 11-20.

Van den derden Eduwaert: vs. 1-54; 59-103.

Drie gouden vrijdagen: vs. 4-7.

Van drien ghebroederen: vs. 5-10; 11-32.

Vanden droem: vs. 1-6.

Esopet: vs. 1-22.

Florimont: vs. 55-126.

Floris ende Blancefloer: vs. 1-4; 14-18; 28-52; 53-81; 82-87.

Ene goede boerde van enen vrecken ridder: vs. 1-22.

Een goet exempele: vs. 1-8; 9-14.

Gratheus: vs. 1-58.

Heer Erentrijk: vs. 1-4; 9-20.

Hoogliedcommentaar: vs. 15-88.

Ik arem van trooste maer rijc van minnen: vs. 1-15.

Ik soude gherne dichten die waerheit: vs. 1-2; 7-30.

Van karitas: vs. 26-42.

Vanden levenc ons heren: vs. 1-4.

Melibeus: vs. 1–34.
Der minnen loep: vs. 178–220; 253–320.
Van den ix besten: vs. 41–44.
Om dat ic niet en can vulbringen: vs. 1–13; 14–23.
Omme dat gherne bezondichde meinsghen: vs. 1–34.
Ons heren passie: vs. 1–18; 63–76.
Orthographia: vs. 1–20; 29–40.
Van enen ridder die God sine sonden vergaf: vs. 1–5.
Rijmbijbel: vs. 37–56.
Rijmkroniek van Holland: vs. 15–26; 27–34; 35–40.
Rinclus: vs. 19–22.
Rose: vs. 1–16.
Vanden sacramente van Aemsterdam: vs. 1–68.
Dat scamelheit thoechste poent es van minnen: vs. 13–19.
Seghelijn van Jherusalem: vs. 30–35.
Dit sijn Seneka leren: vs. 1–30.
Vanden serpent: vs. 26–44.
Sidrac: vs. 1–45.
Sinte Jans ewangelium: vs. 8–13.
Spiegel der sonden: vs. 6–13; 66–71.
Traktaat over het laatste oordeel: vs. 1–31.
Trauwe, die werkere es in minnen: vs. 1–29.
Den troost van philozophien: vs. 87–294; 391–404; 405–432; 543–547; 561–580; 611–634.
Van twee ghesellen die elc voer andren steruen wilden: vs. 1–6.
Van den vaghevier dat sente Patricius vertoghet was: vs. 1–20; 65–139.
De vierde Martijn: vs. 1–38.
Vischers hebben die manier: vs. 1–30.
Vanden waghen: vs. 1–66.
Der ystorien bloeme: vs. 10–29; 36–42.
Van zeden: vs. 9–16.

9 Register bij de rubriek Het nut

9.1 Vermaak

Dits van Augustijnkens sceepkene: vs. 1–12.
Cyromanchie: vs. 46–53.
Florimont: vs. 16–20; 137–142.
Grimbergse oorlog: vs. 1–11.
Jans teesteye: vs. 102–109.

Der leken spiegel: vs. 47–56.

Merlijn: vs. 14–19.

Der minnen loep: vs. 65–73.

Der naturen bloeme: vs. 143–146.

Rijmbijbel: vs. 25–36.

Vanden serpent: vs. 1–7.

Spiegel historiael: vs. 55–68; 93–99.

9.2 Niet-gespecificeerde lering

Alexiuslegende: vs. 22–26.

Dits van Augustijnkens sceepkene: vs. 1–12.

Brabantse yeesten (de tweede proloog): vs. 25–38.

Die cracht der mane: vs. 1–6.

Cyromanchie: vs. 46–53.

Dietsche Catoen: vs. 19–31.

Dietsche doctrinael: vs. 47–51; 52–54.

Vanden doern ende vander linde: vs. 28–41.

Van drien ghebroederen: vs. 1–4.

Van der drievoudicheden: vs. 13.

Esopet: vs. 23–34; 36.

Een goet exempele: vs. 15–20.

Jans teesteye: vs. 60–63.

Van karitas: vs. 1–25.

Der leken spiegel: vs. 6–24.

Vanden levne ons heren: vs. 1–4.

Leven van sinte Kerstinen: vs. 18–30; 50–69.

Lunarium: vs. 3–6; 20–22.

Der mannen ende vrouwen heimelicheit: vs. 25–50.

Van smeinscen lede: vs. 20–24.

Melibeus: vs. 55–63.

Der naturen bloeme: vs. 85–100; 143–146; 153–157.

Omme dat gherne bezondichde meinsghen: vs. 35–40.

Reinaerts historie: vs. 40–44.

Dit sijn Seneka leren: vs. 1–30.

Vanden serpent: vs. 1–7.

Sidrac: vs. 46–51.

Sinte Franciscus leven: vs. 81–86.

Spiegel historiael: vs. 55–68.

Den troost van philozophien: vs. 11–28; 29–42; 66–85; 295–318; 543–547.

Der vrouwen heimelicheit: vs. 1–9.

Walewein: vs. 8–13.

Der ystorien bloeme: vs. 43–50.

Van zeden: vs. 1–8.

9.3 Technisch-pragmatische lering

Die cracht der mane: vs. 11–20.

Cyromanchie: vs. 1–45.

Gelaet- en karakterkunde: vs. 1–8.

Lunarium: vs. 7–13.

Der manen zeden: vs. 1–23; 24–31.

Van smeinscen lede: vs. 1–13.

Der naturen bloeme: vs. 143–146.

Natuurkunde van het gheheelal: vs. 29–30.

Orthographia: vs. 1–20; 29–40.

Slag van Woeringen: vs. 1–16.

9.4 Profane lering

De blauwe schuit: vs. 1–10.

Die borchgravinne van Vergi: vs. 1–37.

Van den coninc Saladyen: vs. 1–8.

Die corte coronike van Brabant: vs. 1–6.

Dietsche doctrinael: vs. 1–46, 55–72.

Van drien ghebroederen: vs. 11–32.

Esopet: vs. 1–16.

Florimont: vs. 55–126.

Ene goede boerde van enen vrecken ridder: vs. 1–18.

Der goeder leiken reghel: vs. 1–6.

Een goet exempele: vs. 9–14.

Heer Erentryk: vs. 9–20.

Heimelicheit der heimelicheden: vs. 1–7; 11–18.

Der leken spieghel: vs. 47–56.

Melbeus: vs. 12–34.

Der minnen loep: vs. 77–144; 178–220; 253–324.

Van den ix besten: vs. 41–44.

Om dat ic niet en can vulbringen: vs. 1–13.

Rymkroniek van Holland: vs. 15–34; 35–40.

Vanden serpent: vs. 1–25; 26–44.

Sidrac: vs. 81–94.

Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde: vs. 1–16.

Van sinte Gheertruden min: vs. 36–48.

Den troost van philozophien: vs. 87–294; 380–404; 405–432; 433–484; 485–542;

603–610; 611–634.

Van twee ghesellen die elc voer andren steruen wilden: vs. 1–6.

Vanden waghen: vs. 1–71.

Van zeden: vs. 9–16.

9.5 Geestelijke lering

Van die achte salicheden: vs. 18–51.

Dits van Augustijnkens sceepkene: vs. 1–12.

Bediedenisse vander missen: vs. 1–32.

Boec vander wraken: vs. 7–31.

Den bouc van seden: vs. 15–48.

Van den derden Eduwaert: vs. 1–54.

Dietsche doctrinael: vs. 1–46; 55–72.

Vanden doemsdaghe ende van sterven: vs. 1–20; 21– 54.

Van drien ghebroederen: vs. 5–10.

Vanden figure vanden mensch: vs. 1–19.

Der goeder leiken reghel: vs. 1–6.

Gratheus: vs. 1–58.

Heer Erentrijk: vs. 1–4.

Heimelicheit der heimelicheden: vs. 11–18.

Ik soude gherne dichten die waerheit: vs. 20–24.

Van karitas: vs. 26–42.

Der leken spiegel: vs. 47–56.

Vanden levene ons heren: vs. 5–34; 46–112; 117–120.

Leven van sinte Kerstinen: vs. 151–153.

Om dat ic niet en can vulbringen: vs. 1–13.

Omme dat gherne bezondichde meinsghen: vs. 1–34.

Onser vrouwen claghe: vs. 1–16.

Ons heren passie: vs. 1–14; 55–76.

Ons liefs heren passie: vs. 1–20.

Van enen ridder die God sine sonden vergaf: vs. 1–5.

Rijmbijbel: vs. 25–36.

Rinclus: vs. 1–22.

Vanden sacramente van Aemsterdam: vs. 1–63.

Seghelijs van Jherusalem: vs. 25–35; 50–53.

Van sente Waernere: vs. 5–20.

Van ses articulen der werlt: vs. 1–28.

Dit is van vi vaerwen ende xii outheyden: vs. 1–6.

Sidrac: vs. 1–45; 81–94; 95–134.

Sinte Franciscus leven: vs. 1–52; 55–73.

Sinte Jans ewangelium: vs. 1–13.

Sinte Servaes legende: vs. 1-153.

Spieghel der menscheliker behoudenesse: vs. 73-114; 353-359.

Spieghel der sonden: vs. 1-18; 19-32; 35-65; 66-75.

Theophilus: vs. 55-58.

Dit sijn die x plaghen ende die x ghebode: vs. 1-53; 60-71; 84-94.

Traktaat over het laatste oordeel: vs. 1-31; 41-80.

Den troost van philozophien: vs. 1-10; 87-294; 405-432; 433-484; 485-542; 561-580; 603-610.

Van den vaghevier dat sente Patricius vertoghet was: vs. 1-142.

Vanden vier cussen: vs. 1-9; 10-31.

Vischers hebben die manier: vs. 1-30.

Vanden waghen: vs. 1-71.

Der ystorien bloeme: vs. 1-29; 36-42.

Zonder de gracie Gods, ons heeren: vs. 1-27.

10 Paratekst van de proloog

Van den derden Eduwaert: vs. 55-58.

B

Overzicht van auteurs en aan elkaar verwante teksten

Deze bijlage bevat een overzicht van de auteurs van de onderzochte prologen, voorzover die bekend zijn. Ook teksten die om andere redenen geclusterd kunnen worden, zijn in deze bijlage opgenomen. Het gaat om de teksten uit het Gruuthuse handschrift en het *artes*-handschrift Gent, UB 444, alsmede om de teksten uit de zogenaamde Antwerpse school. Die laatste teksten schaar ik hieronder allemaal onder het oeuvre van Jan van Boendale. Hij is, als enige auteur uit de Antwerpse school die bij naam bekend is,¹ het 'gezicht' ervan. Uit tal van details in de prologen, epilogen en andere poëtologische plaatsen kan een zeer grote onderlinge relatie tussen de teksten worden aangewezen, die ik meen te kunnen interpreteren als argumenten voor een gedeeld auteurschap. Dat betreft voornamelijk stilistische en inhoudelijke argumenten. Dit is echter niet de plaats om nader op deze kwestie in te gaan.

Augustijnken van Dordt: *Dits van Augustijnkens sceepkene*

Sinte Jans ewangelium

Calstaf en Noydekijn(?): *Esopet*

Colpaert: *Van enen ridder die God sine sonden vergaf*

Diederic van Assenede: *Floris ende Blancefloer*

Dirc Potter: *Der minnen loep*

Frans: *Sinte Bernaerdus epistele tote Raymonde*

heraut Gelre: *Danyel van Merwede*

Hertooch van Gulic

handschrift Gent, UB, 444: *Gelaet- en karakterkunde*

Der vrouwen heimelicheit

broeder Geraert: *Leven van sinte Kerstinen*

broeder Gheeraert: *Natuurkunde van het gheheelal*

Gielijns van Molhem: *Rinclus*

Gruuthuse handschrift: *Const, cracht, wille sonder daet* (Carton nr. I)

Ghebedt an de H. Maria (Jan Moritoen; Carton nr. XII)

Ik arem van trooste maer rijk van minnen (Carton nr. IV)

Van eenen jonchelinghe ende van eenen ermite (Carton nr. XIV)

O almoghende God Emanuel (Carton nr. XIII)

1. Zeker aan hem toegeschreven worden de *Brabantse yeeften*, *Jans teesteye* en *Der leken spiegel*. Over de overige teksten zijn de meningen verdeeld.

- Om dat ic niet en can vulbringen* (Carton nr. VI)
Omme dat gherne bezondichde meinsghen (Jan; Carton nr. XV)
Trauwe, die werkere es in minnen (Carton nr. II)
Zonder de gracie Gods, ons heeren (Carton nr. VII)
- de pape van den Hamme: *Cyromanchie*
Hein van Aken: *Van den coninc Saladijn*
De vierde Martijn
Hein van Holland: *Die cracht der mane*
Heinric: *Rose*
Heinric van Veldeke: *Sinte Servaes legende*
Hennen van Merchtenen: *Cornicke van Brabant*
Jacob van Maerlant: *Alezanders geesten*
Van der drievoudicheden
Heimelicheit der heimelicheden
Istory van Troien
Merlijn
Der naturen bloeme
Rijmbijbel
Sinte Franciscus leven
Spiegel historiael
Jacop van Oestvoren: *De blauwe schuit*
Jacob Vilt: *Den troost van philozophien*
Jan: zie *Gruuthuse handschrift*
Jan van Boendale: *Boec vander wraken*
Brabantse yeesten
Brabantse yeesten (de tweede proloog)
Die corte coronike van Brabant
Van den derden Eduwaert
Dietsche doctrinael
Jans teesteye
Der leken spiegel
Melibeus
Sidrac
Jan van Heelu: *Slag van Woeringen*
Jan Moritoen: zie *het Gruuthuse handschrift*
Jan de Weert: *Spiegel der sonden*
Melis Stoke: *Rijmkroniek van Holland*
Penninc en Pieter Vostaert: *Walewein*
Segher Diengotgaf: *Tprieel van Troyen*
Willam: *Reinaerts historie*
Willem: *Vanden vos Reynaerde*

Willem van Hildegasberch: *Van die achte salicheden*

Vander avontuer

Vanden doemsdaghe ende van sterven

Vanden doern ende vander linde

Van drien ghebroederen

Vander drierehande staet der werlt

Vanden droem

Vanden figure vanden mensch

Dit is vander ghiericheit

Van karitas

Vanden sacramente van Aemsterdam

Vanden serpent

Van ses articulen der werlt

Van sinte Gheertruden min

Vanden sloetel

Vanden vier cussen

Vanden waghen

Bibliografie

- A. Beets, 1885. *De Disticha Catonis in het Middelnederlandsch*. Groningen.
- L.P.C. van den Bergh, 1846–1847. *Roman van Heinric en Margriete van Limborch, gedicht door Heinric*. Leiden. Twee delen.
- W.H. Beuken, 1968. *Vanden levne ons heren*. Zwolle. Twee delen.
- H. Birkhan, 1992. *Die alchemistische Lehrdichtung des Gratheus filius philosophi in Cod. Vind. 2372. Zugleich ein Beitrag zur okkulten Wissenschaft im Spätmittelalter*. Wien. Twee delen.
- W. Bisschop en E. Verwijs, 1870. *Gedichten van Willem van Hildegarsberch*. 's-Gravenhage.
- P. Blommaert, 1838. *Oudvlaemsche gedichten der XIIe, XIIIe en XIVe eeuwen*. Gent. deel I.
- P. Blommaert, 1841. *Oudvlaemsche gedichten der XIIe, XIIIe en XIVe eeuwen*. Gent. Deel II.
- P. Blommaert, 1846. *Der vrouwen heimelijkheid, dichtwerk der XIVe eeuw*. Gent.
- P. Blommaert, 1851. *Oudvlaemsche gedichten der XIIe, XIIIe en XIVe eeuwen*. Gent. deel III.
- P. Blommaert, 1858. *Theophilus. Gedicht der XIVe eeuw, gevolgd door negen andere gedichten uit de middeleeuwen*. Gent.
- P. Blommaert en C.P. Serrure, 1852–1854. *De Grimbergse oorlog, ridderdicht uit de XIVe eeuw*. Gent. Twee delen.
- J.H. Bormans, z.j. *Leven van Sinte Christina de Wonderbare*. In *Oud-dietsche rijmen, naer een perkementen handschrift uit de XIVde of XVde eeuw*. Gent.
- V. Bouton, 1881. *Wapenboek ou armorial de 1334 à 1372 (...) Précédé de poésies héraldiques par Gelre, héraut d'armes*. Paris. deel 1.
- W.L. Braekman, 1978. Twee nieuwe traktaten uit de vroege zestiende eeuw over de Nederlandse spelling. *VMVKA*, (1978), 294–387.
- W.G. Brill, 1885. *Rijmkroniek van Melis Stoke*. Utrecht. Twee delen.
- M.F.A.G. Campbell, 1865. De tot heden onbekende dichter Gillis Peys en zijn Argonauten-togt. *De Nederlandsche Spectator*, (1865), 19–21.
- C. Carton, z.j. *Oudvlaemsche liederen en andere gedichten der XIVe en XVe eeuwen*. Gent.
- L.M. Daniëls, 1949. *De spiegel der menschelijker behoudenesse. De Middelnederlandse vertaling van het 'Speculum Humanae Salvationis'*. Tielt.
- A.M. Duinhoven, 1982. *Karel ende Elegast*. 's-Gravenhage.
- L. Elaut, 1956. *Van smeinscen lede. Een Middelnederlands geneeskundig geschrift. Zijn betekenis in het raam van de medische literatuur der dertiende eeuw*. Sint-Niklaas.

- G.A. van Es, 1950. *Sint Servaes legende. Naar het Leidse handschrift*. Antwerpen, etc.
- G.A. van Es, 1957. *De jeeste van Walewein en het schaakbord van Penninc en Pieter Vostaert*. Zwolle. Twee delen.
- J. Franck, z.j. *Alexanders geesten van Jacob van Maerlant*. Leiden.
- G. Gerritsen-Geywitz en O. Lie, 1985. Een Middelnederlands lunarium in een Ovidius-handschrift. In *Tussentijds. Bundel studies aangeboden aan W.P. Gerritsen ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag*, A.M.J. van Buuren e.a., redactie, p. 115-137, Utrecht.
- G. Gezelle, 1896. *Hennen van Merchtenen's Cornicke van Brabant (1414)*. Gent.
- K. de Gheldere, 1896. *Dietsce rime. Geestelijke gedichten uit de XIIIe, XIVe en XVe eeuw naar een hs. van het einde der XVe eeuw*. Brugge.
- M. Gysseling, 1980. *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300). Reeks II: literaire handschriften, deel 1*, Fragmenten. Den Haag.
- M. Gysseling, 1981. *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300). Reeks II: literaire handschriften, deel 2*, Der naturen bloeme. Den Haag.
- M. Gysseling, 1983. *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300). Reeks II: literaire handschriften, deel 3*, Rijmbijbel (tekst). Leiden.
- C. Hap, 1975. *Een 14-de eeuws Middelnederlands berijmd commentaar op het Hooglied*. Leuven. Onuitgegeven dissertatie.
- W.E. Hegman, 1958. *Hein van Aken, Vierde Martijn*. Zwolle.
- W. Gs. Hellinga, 1952. *Van den vos reynaerde. Diplomatisch uitgegeven naar de bronnen voor het jaar 1500*. Zwolle.
- L. Hermodsson, 1959. *Dat boec van de houte. Eine mittelniederländische Dichtung von der Herkunft des Kreuzes Christi*. Uppsala.
- J.G. Heymans, 1983. *Van den derden Eduwaert coninc van ingelant hoe hij van over die zee is comen in meyningen vrancrijc te winnen ende hoe hij doernic belach. Uitgegeven met een inleiding over de Brabantse historiografie tussen ca. 1270 en ca. 1350*. Nijmegen.
- J.H. Jacobs, 1915. *Jan de Weert's Nieuwe Doctrinael of Spieghel der Sonden*. 's-Gravenhage.
- R. Jansen-Sieben, 1968. *De natuurkunde van het geheelal. Een 13de eeuws Middelnederlands leerdicht*. Brussel. Twee delen.
- R. Jansen Sieben, 1985. *Die Borchgravinne van Vergi. Naar Handschrift-Van Hulthem en het Gentse fragment. Met een letterkundige uitleiding door F.P. van Oostrom*. Utrecht. Derde vermeerde druk.
- W.J.A. Jonckbloet, 1842. *Die dietsche doctrinale. Leerdicht van den jare 1345, toegekend aan Jan Deckers clerck der stad Antwerpen*. Den Haag.
- B.J.L. de Geer van Jutphaas, 1888. *De Saksenspiegel in Nederland*. Den Haag. Twee delen.
- E. von Kausler, 1844. *Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur*.

- Tübingen. deel II.
- E. von Kausler, 1866. *Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur*. Leipzig. deel III.
- G. Kazemier, z.j. *Beatrijs*. Zutphen.
- P. de Keyser, 1947. *Jacob van Maerlant. Keurdichten uit zijn godsdienstige lyriek*. Antwerpen.
- P. de Keyser, 1950. *Hein van Aken. Van den coninc Saladijn ende van Hughen van Tabaryen*. Leiden.
- E.F. Kossmann, 1940. *Die Haager Liederhandschrift. Faksimile des Originals mit Einleitung und Transskription*. Den Haag.
- C. Kruyskamp, 1957. *De Middelnederlandse boerden*. Den Haag.
- P. Leendertz, 1845. *Der Minnen Loep door Dirc Potter*. Leiden.
- P. Leendertz, 1897. Het Zutfensch-Groningsche handschrift; f. Van der manen zeden. *TNTL*, 16 (1897), 129–141.
- R. Lievens, 1958. Een Middelnederlandse Florimont. *SpdL*, 2 (1958), 1–33.
- F. Lulofs, 1983. *Van den vos Reynaerde*. Groningen.
- J.J. Mak, 1976. *Diederik van Assenede. Floris ende Blancefloer*. Culemborg. Derde druk, derde oplaat.
- P. Maximilianus, 1954. *Sinte Franciscus Leven van Jacob van Maerlant*. Zwolle. Twee delen.
- T. Mertens, 1994. Richtlijnen voor de uitgave van Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden. In *Het Geraardsbergse handschrift*, M.J. Govers e.a., redactie. Hilversum.
- H.E. Moltzer, 1890. *Frederik III en Karel de Stoute te Trier 1473, naar het Berlijnsche handschrift en een fragment van Die enighe sprake ende verenighinge die sunte Augustinus hadde mit God*. Groningen.
- A.C. Oudemans, 1852. Die bedienisse vander missen. *Nieuwe reeks der werken van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, 7 (1852), 1–80.
- A.C. Oudemans, 1855. Der ystorien bloeme. De legende der heiligen in Dietsche dichtmaat. *De Dietsche Warande*, 1 (1855), 139–161, 327–361, 533–361, en 2 (1856), p. 123–138, 179–194, 470–489.
- N. de Pauw, 1893. *Middelnederlandsche gedichten en fragmenten. deel I: Geestelijke en zedelijke gedichten*. Gent.
- N. de Pauw en E. Gailliard, 1889–1892. *Dit is die istory van Troyen van Jacob van Maerlant. Naar het vijftiende eeuwse handschrift van Wessel van de Loe met al de Middelnederlandse fragmenten*. Gent. Vier delen.
- H. Pleij, 1979. *De Blauwe Schuit*. Muiderberg.
- C.P. Serrure. Kleine gedichten en prozastukken uit de dertiende en veertiende eeuw. . 1 (1855), 41–99 en 296–401; 2 (1858), 146–221 en 374–451.
- C.P. Serrure, 1859–1860. Rinclus, door Gielis van Molhem en Hendrik. *Vaderlandsch Museum*, 3 (1859–1860), 225–286.

- F.A. Snellaert, 1869. *Nederlandsche gedichten uit de veertiende eeuw van Jan Boendale, Hein van Aken en anderen*. Brussel.
- T. Sodmann, 1980. *Jacob van Maerlant, Historie van den grale und Boek van Merline. Nach der Steinfurter Handschrift*. Köln, Wien.
- G.H.P. Sonnemans, 1992. Middelnederlandse versprologen. De oorspronkelijkheid van de overgeleverde redacties. *TNTL*, 108 (1992), 324–353.
- K. Stallaert, 1889. *Van den VII vroeden van binnen Rome. Een dichtwerk der XIVe eeuw*. Gent.
- G. Stuiveling, 1965. *Esopet. Facsimile-uitgave naar het enig bewaard gebleven handschrift*. Amsterdam. Twee delen.
- W.H.D. Suringar, 1892. *Van zeden. Een tweede Middelnederlandsch zedekundig leerdicht, uit het Comburger handschrift*. Leiden.
- W.H.D. Suringar, 1895. *Dit zijn Seneka leren, liever te noemen Tweespraec tusschen enen Vader ende sinen Sone over alrehande swaer gheval. Een Middelnederlandsch zedekundig leerdicht*. Leiden.
- J.F.J. van Tol, 1936. *Het boek van Sidrac in de Nederlanden*. Amsterdam.
- J. Verdam, 1878. *Segheliyn van Jherusalem. naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk*. Leiden.
- J. Verdam, 1906. Het Tübingse handschrift van *Ons Heren Passie*. *TNTL*, 25 (1906), 190–242.
- R. Verdeyen en J. Endepols, 1917. *Tondalus' Visioen en St. Patricius' Vagevuur*. Gent. Deel II.
- E. Verwijs, 1868. *Die Rose van Heinric van Aken, met de fragmenten der tweede vertaling*. 's-Gravenhage.
- E. Verwijs, 1871. *Van vrouwen ende van Minne, Middelnederlandsche gedichten uit de XIVde en XVde eeuw*. Groningen.
- C.G.N. de Vooy, 1904. Verspreide Mnl. geestelijke gedichten, liederen en rijmspreuken. *TNTL*, 23 (1904), 41–79.
- C.G.N. de Vooy, 1941. De Middelnederlandse Boethius-vertaling van Jacob Vilt. *TNTL*, 60 (1941), 1–25.
- W. de Vreese, 1892. Middelnederlandse fragmenten. *TNTL*, 11 (1892), 63–71.
- M. de Vries, z.j. *Fragment eener berijmde zamenspraak uit de XIII eeuw, benevens eenige oude spreuken en het begin van een gedicht, getiteld: Van neghen den besten*. z.p.
- M. de Vries, 1844–1850. *Der Leken Spiegel. Leerdicht van den jare 1330, door Jan van Boendale, gezegd Jan de Clere, schepenklerk te Antwerpen*. Leiden. Drie delen.
- M. de Vries, 1847. Die cracht der mane. *Verslagen en Berigten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde*, 4 (1847), 5–22.
- M. de Vries en E. Verwijs, 1863–1879. *Jacob van Maerlant's Spiegel historiael, met*

- de fragmenten der later toegevoegde gedeelten, bewerkt door Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem.* Leiden. Vier delen.
- G.C. de Waard en G.Ch. Dupuis, 1878. *Segher Diengotgaf: Tprieel van Troyen.* Den Haag. Vierde druk, tweede oplage.
- J.F. Willems, 1836. *Rijmkroniek van Jan van Heelu betreffende den slag van Woeringen, van het jaer 1288.* Brussel.
- J.F. Willems, 1839. *De Brabantsche Yeesten of Rijmkroniek van Braband, door Jan de Klerk, van Antwerpen.* Brussel. Deel 1.
- W. Wilmink, 1994. *De reis van sint Brandaan. Een reisverhaal uit de twaalfde eeuw. Vertaald door W. Wilmink. Ingeleid door W.P. Gerritsen. Met een uitgave van de Middelnederlandse tekst naar het Comburgse handschrift door een werkgroep van Utrechtse neerlandici onder leiding van W.P. Gerritsen en S. Oppenhuis de Jong.* Amsterdam.
- L. Wirth, z.j. *Het heilige kruis en de Denensage te Breda.* Leiden.

